

Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Міністерство освіти і науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЗАБОРОВСЬКИЙ ВІКТОР ВІКТОРОВИЧ

УДК 347.965.21(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВИЙ СТАТУС АДВОКАТА В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ**

12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура
081 – право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий консультант:
Бисага Юрій Михайлович
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» (081 – Право). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2017.

Підготовка дисертації здійснювалася в Державному вищому навчальному закладі «Ужгородський національний університет». Захист дисертації відбудеться в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

У дисертації аналізуються теоретико-правові і практичні проблеми визначення як сутності правового статусу адвоката, так й шляхів його вдосконалення.

Об'єктом дисертаційного дослідження є комплекс суспільних відносин, які виникають у зв'язку із визначенням правового становища адвоката в процесі здійснення ним своєї професійної діяльності щодо надання правової допомоги на сучасному етапі формування громадянського суспільства та правової держави в Україні.

Метою дисертаційної праці є розкриття на концептуальному рівні теоретико-правових положень правового статусу українського адвоката, а також розробка на їх основі і впровадження в практику науково обґрунтованих пропозицій вдосконалення норм чинного законодавства та правил адвокатської етики, в аспекті забезпечення належної реалізації права особи на професійну правничу (правову) допомогу. Для реалізації поставленої цілі автором використовуються діалектичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, історико-правовий, формально-догматичний, логіко-семантичний, статистичний та інші методи, підходи і прийоми наукового пізнання, широкий масив емпіричних даних.

У роботі формулюється наукова новизна отриманих результатів, яка полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці спеціальним комплексним, системним монографічним дослідженням, у якому дисертантом робиться спроба

вивести на новий доктринальний рівень розкриття теоретико-прикладних проблем визначення сутності правового статусу адвоката, враховуючи останні тенденції розвитку українського законодавства.

Автором розкриваються місце і роль інституту адвокатури в механізмі здійснення правосуддя, етапи його становлення та розвитку в контексті еволюції розуміння терміно-понять «адвокат» і «адвокатура», надаються авторські дефініції кожного із них та встановлюється співвідношення між ними. Аналізуються фундаментальні теоретико-методологічні аспекти професійної діяльності адвоката, зокрема розкривається сутність поняття «правова допомога» та з'ясовується його кореляція з такими поняттями як «юридична допомога» та «правнича допомога», а також визначаються критерії його відмежування від поняття «правова послуга».

Досліджується правова природа та встановлюється співвідношення між незалежністю і самостійністю адвоката як основоположними властивостями його правового статусу, а також надається авторське визначення поняття «незалежний правовий статус адвоката».

Дисертантом запропоновано новий концептуальний підхід щодо визначення сутності та структури правового статусу адвоката, а також порядку набуття конкретного його виду. Формулюється авторське визначення категорії «правовий статус адвоката» та аргументується позиція, згідно з якою універсальність, дієвість та системність категорії «правовий статус адвоката» може забезпечити лише комплекс таких елементів його структури як права і обов'язки (є вихідними та загальноприйнятими елементами), а також гарантії та відповідальність адвоката.

Розкриваються особливості та недоліки багатогранного правового становища адвоката в кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві (в умовах реалізації процесуальної форми його діяльності) та визначаються перспективи його вдосконалення. Розкривається взаємозв'язок між захистом та представництвом як основними функціями професійної діяльності адвоката.

У контексті дослідження теоретичних та практичних проблем набуття статусу адвоката дисертантом розкривається сутність і позитивних, і негативних умов як

його набуття, так і подальшого здійснення адвокатської діяльності. Аналізується правова природа кожного з документів, які посвідчують повноваження адвоката в аспекті процесуальної та непроцесуальної форми його діяльності, та розкриваються як переваги, так і недоліки їх практичного застосування.

Здійснено комплексне дослідження сутності кожного із структурних елементів професійного правового статусу адвоката (права і обов'язки, гарантії та відповідальність адвоката), а також розроблено низку позицій та рекомендацій, спрямованих на усунення недоліків їх практичної реалізації.

Розкривається практичне значення одержаних у дисертації результатів та напрями їх використання в науково-дослідній, правотворчій, навчально-методичній та правозастосовній діяльності.

Ключові слова: адвокат; адвокатура; правовий статус адвоката; незалежність адвоката; набуття статусу адвоката; оформлення повноважень адвоката; права та обов'язки адвоката; гарантії адвокатської діяльності; професійна відповідальність адвоката.

SUMMARY

Zaborovsky V.V. The legal status of a lawyer in the context of the formation of civil society and the rule-of-law state in Ukraine. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis for obtaining a scientific degree of doctor of legal sciences in specialty 12.00.10 «Judiciary; public prosecution and advocacy» (081 – Law). – Taras Shevchenko National University of Kyiv. – Kyiv, 2017.

Preparation of the thesis was carried out at the State Higher Educational Institution «Uzhhorod National University». Defense of the thesis will be held at the Taras Shevchenko National University of Kyiv.

The dissertation analyzes theoretical-legal and practical problems of determining the essence of the legal status of a lawyer, as well as ways of its improvement.

The object of the dissertation research is the complex of social relations that arise in connection with the definition of the legal status of the lawyer in the process of carrying

out his professional activity in providing legal assistance at the present stage of the formation of civil society and the rule of law in Ukraine.

The purpose of the dissertation work is to reveal the theoretical legal provisions of the legal status of a Ukrainian lawyer at the conceptual level, as well as to develop on their basis and introduction into practice of scientifically substantiated proposals for improving the norms of current legislation and rules of advocacy ethics, in the aspect of ensuring the proper realization of the right of a person to a professional legal (legal) assistance. To realize the set goal, the author uses dialectic, systemic-structural, comparative-legal, historical-legal, formal-dogmatic, logical-semantic, statistical and other methods, approaches and techniques of scientific knowledge, a wide quantity of empirical data.

The paper formulates the scientific novelty of the obtained results, which consists in the fact that the thesis is the first in the national science special complex, systematic monographic research, in which the dissertation attempts to bring to the new doctrinal level the disclosure of theoretical and applied problems of determining the essence of the legal status of the lawyer, taking into account the latest tendencies of the development of Ukrainian legislation.

The author reveals the place and role of the institute of advocacy in the mechanism of the administration of justice, the stages of its formation and development in the context of evolution of understanding the terminology of «lawyer» and «advocacy», author's definitions of each of them are given and the relationship between them is established. The basic theoretical and methodological aspects of the professional activity of the lawyer are analyzed, in particular, the essence of the concept of «legal aid» is revealed and its correlation with such concepts as «legal aid» and «legal assistance» is revealed, and also the criteria of its delimitation from the concept of «legal service» are determined .

The legal nature is investigated and the relationship between the independence and self-determination of the lawyer is established as the basic properties of his legal status, as well as the author's definition of the concept of «independent legal status of a lawyer» is given.

The dissertation proposes a new conceptual approach to the definition of the essence and structure of the legal status of a lawyer, as well as the procedure for acquiring his

specific form. The author defines the category of «legal status of a lawyer» and argues the position according to which the universality, efficiency and systemicity of the category of «legal status of a lawyer» can be provided only by a set of such elements of its structure as rights and obligations (which are the initial and common elements), as well as guarantees and liability of a lawyer.

The features and disadvantages of the multifaceted legal status of a lawyer in criminal, civil, economic, administrative and constitutional court proceedings (in the conditions of implementation of procedural form of its activity) are revealed and prospects of its improvement are determined. The relationship between protection and representation as the main functions of the professional activity of a lawyer is revealed.

In the context of the study of theoretical and practical problems of obtaining the status of a lawyer, the dissertation reveals the essence of both positive and negative conditions for its acquisition as well as the further realization of advocacy. The legal nature of each of the documents certifying the powers of a lawyer in the aspect of the procedural and non-procedural forms of its activity is analyzed, and the advantages and disadvantages of their practical application are revealed.

The complex investigation of the essence of each of the structural elements of the professional legal status of a lawyer (rights and obligations, guarantees and responsibility of a lawyer) has been carried out, as well as a number of positions and recommendations aimed at eliminating the shortcomings of their practical implementation have been developed.

The practical significance of the results obtained in the dissertation and directions of their use in scientific research, law-making, educational, methodological and law-enforcement activity is revealed.

Key words: lawyer, advocacy, legal status of a lawyer, independence of the lawyer, acquiring the status of a lawyer, registration of the powers of the lawyer, rights and duties of a lawyer, guarantees of advocacy, professional responsibility of a lawyer.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення незалежної адвокатури України: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 900 с.
2. Заборовський В.В. Проблемні аспекти реалізації адвокатом права на запит. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2011. Вип. 17. С. 103-104.
3. Заборовський В.В. Основні позитивні та негативні риси Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2012. Вип. 18. С. 86-87.
4. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2012. Вип. 19. Т. 1. С. 162-164.
5. Заборовський В.В. Адвокатський запит у світлі прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Юридичні науки.* 2013. № 1(II). С. 24-27.
6. Заборовський В.В. Правова природа витрат на правову допомогу в цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2013. Вип. 23. Ч. 1., Т. 1. С. 210-213.
7. Заборовський В.В. Деякі аспекти припинення права на заняття адвокатською діяльністю. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2014. № 4. С. 224-227. URL: http://lsej.org.ua/4_2014/60.pdf (дата звернення: 11.09.2017).
8. Заборовський В.В. Критерії обмеження розміру компенсації витрат на правову допомогу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 40-43.
9. Заборовський В.В., Гечка К.В. Проблеми правового захисту адвокатської таємниці та шляхи їх вдосконалення. *Порівняльно-аналітичне право.* 2014. № 1. С. 296-298. URL: http://par.in.ua/1_2014/Zaborovskyi,_Hechka.pdf (дата звернення: 11.09.2017) (персональний внесок автора 50%)

10. Заборовський В.В., Гечка К.В. Проблемні питання визначення поняття «адвокатська таємниця». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 25. С. 274-277. (персональний внесок автора 50%)
11. Заборовський В.В. Окремі аспекти процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. *Порівняльно-аналітичне право.* 2014. № 5. С. 408-410. URL: http://pap.in.ua/5_2014/123.pdf (дата звернення: 11.09.2017).
12. Заборовський В.В., Якимович Я.В. Деякі аспекти визначення видів адвокатської діяльності за Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 26. С. 272-274. (персональний внесок автора 50%)
13. Заборовський В.В. Деякі проблемні аспекти ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 28. Т. 2. С. 27-31.
14. Заборовський В.В. Приводи для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката за законодавством України та Російської Федерації. *Порівняльно-аналітичне право.* 2014. № 6. С. 352-356. URL: http://pap.in.ua/6_2014/109.pdf (дата звернення: 11.09.2017).
15. Заборовський В.В., Булеца С.Б. Зупинення права на заняття адвокатською діяльністю як вид дисциплінарного стягнення відносно адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 29. Т. 2. С. 213-216. (персональний внесок автора 70%)
16. Заборовський В.В. Перевірка відомостей про дисциплінарний проступок адвоката як початкова стадія дисциплінарного провадження щодо адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 173-178.
17. Заборовський В.В. Звернення суду (судді) в якості приводу для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 169-172.

18. Заборовський В.В. Відповідальність адвоката за неявку в судові засідання: проблеми кваліфікації поважності причин неявки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 336-342. URL: http://pap.in.ua/6_2015/102.pdf (дата звернення: 11.09.2017).

19. Заборовський В.В. Окрема ухвала суду як привід для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката: практичні проблеми застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 105-109.

20. Заборовський В.В. Особливості правового статусу адвоката-представника в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35. Ч. 2., Т. 3. С. 161-168.

21. Заборовський В.В. Правова природа процесуальної та непроцесуальної форми діяльності адвоката щодо надання правової допомоги. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 362-366. URL: http://pap.in.ua/1_2016/109.pdf (дата звернення: 11.09.2017).

22. Заборовський В.В. Стажування як умова набуття статусу адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 37. Т. 3. С. 112-116.

23. Заборовський В.В., Жежихова М. Особливості правового становища адвоката в конституційному судочинстві. *Конституційно-правові академічні студії*. 2016. № 1. С. 109-117. (персональний внесок автора 70%)

24. Заборовський В.В. Адвокат як суб'єкт надання правової (професійної правничої) допомоги. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 248-250. URL: http://pap.in.ua/2_2016/76.pdf (дата звернення: 11.09.2017).

25. Заборовський В.В. Професійна діяльність адвоката – це правова, юридична чи професійна правнича допомога? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 140-145.

26. Заборовський В.В., Булеца С.Б., Манзюк В.В. Індемнітет адвоката як одна з основних гарантій адвокатської діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*.

2016. № 4. С. 284-288. URL: http://pap.in.ua/4_2016/85.pdf (дата звернення: 11.09.2017) (персональний внесок автора 50%)

27. Заборовський В.В. Структура правового статусу адвоката: дослідження сутності елементів, які є передумовами його виникнення або ж є дотичними до нього. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2016. Вип. 39. Т. 2. С. 110-115.

28. Заборовський В.В. Адвокатура як невід'ємний інститут громадянського суспільства на сучасному етапі становлення правової держави в Україні. *Конституційно-правові академічні студії.* 2016. № 2. С. 49-58.

29. Заборовський В.В. Співвідношення понять «правова допомога» та «правова послуга» в аспекті визначення сутності професійної діяльності адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2016. Вип. 40. Т. 2. С. 131-137.

30. Булеца С.Б., Заборовський В.В. Ордер в якості документу, що посвідчує повноваження адвоката. *Часопис цивілістики.* 2017. Вип 22. С. 8-13. (персональний внесок автора 70%)

31. Заборовський В.В. Місце і роль адвокатури у механізмі здійснення правосуддя в Україні. *Конституційно-правові академічні студії.* 2017. № 2. С. 51-60.

32. Заборовський В.В. До питання про дефініцію поняття «адвокат». *Проблеми законності.* 2016. № 132. С. 75-82.

33. Заборовський В.В. Правовий статус особи, яка надає правову допомогу, в цивільному судочинстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2016. Вип. 41. Т. 2. С. 183-187.

34. Заборовський В.В. Деякі критерії розмежування понять «правова допомога» та «правова послуга» в аспекті визначення сутності професійної діяльності адвоката. *Порівняльно-аналітичне право.* 2016. № 5. С. 311-314. URL: http://pap.in.ua/5_2016/94.pdf (дата звернення: 11.09.2017).

35. Заборовський В.В. Плюралізм у розумінні поняття «адвокатура» та його співвідношення із поняттям «адвокат». *Проблеми законності*. 2016. № 135. С. 234-244.
36. Заборовський В.В. Незалежність та самостійність адвоката: проблеми розмежування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 42. С. 242-246.
37. Заборовський В.В. Довіреність як документ, що посвідчує повноваження адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 270-272. URL: http://pap.in.ua/6_2016/80.pdf (дата звернення: 11.09.2017).
38. Заборовський В.В. Страхування цивільно-правової відповідальності адвокатів в Україні: обов'язкове чи добровільне? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 43. Т. 2. – С. 194-198.
39. Заборовський В.В. Незалежний правовий статус адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 266-268. URL: http://pap.in.ua/1_2017/81.pdf
40. Бисага Ю.М., Заборовський В.В. Деякі проблемні питання механізму страхування цивільно-правової відповідальності адвокатів в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 136-140. (персональний внесок автора 50%)
41. Заборовський В.В., Бисага Ю.М. Право адвоката одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань в якості одного з основних його професійних прав. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 237-240. URL: http://pap.in.ua/2_2017/66.pdf (дата звернення: 11.09.2017) (персональний внесок автора 50%)
42. Заборовський В.В., Бисага Ю.М. Професійні обов'язки як необхідний елемент структури правового статусу адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 45. Т. 2. С. 144-151. (персональний внесок автора 50%)
43. Заборовський В.В. Свідоцький імунітет адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 237-240. URL: http://pap.in.ua/3_2017/72.pdf (дата звернення: 11.09.2017)

44. Заборовський В.В. Оскарження рішення у дисциплінарній справі як факультативна стадія дисциплінарного провадження відносно адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2017. Вип. 46. Т. 2. С. 142-147.

45. Заборовський В.В. Порухення дисциплінарної справи як одна з основних стадій дисциплінарного провадження відносно адвоката. *Порівняльно-аналітичне право.* 2017. № 4. С. 308-311. URL: http://pap.in.ua/4_2017/93.pdf (дата звернення: 22.11.2017)

46. Заборовський В.В. Правова природа гарантій, що пов'язані з кримінальним переслідуванням адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2017. Вип. 47. Т. 3. С. 141-144.

47. Заборовский В.В. Возмещение расходов на правовую помощь в гражданском процессе Украины. *Lex Russica.* 2014. № 8. Т. ХСІІІ. С. 965-974.

48. Заборовский В.В. Оформление полномочий адвоката-представителя в гражданском процессе Украины. *Адвокатская практика.* 2014. № 2. С. 56-60.

49. Заборовский В.В. Некоторые проблемные аспекты предельного размера компенсации расходов на правовую помощь в гражданском процессе Украины. *Вестник Омского университета. Серія: Право.* 2014. № 2 (39). С. 169-172.

50. Заборовский В.В. Поводы для возбуждения дисциплинарного производства в отношении адвоката за законодательством Украины. *Евразийская адвокатура.* 2014. № 6 (13). С. 45-50.

51. Заборовский В.В. Полномочия адвоката-представителя в гражданском процессе Украины и их оформление. *Вестник Воронежского государственного университета. Серія: Право.* 2014. № 2. С. 97-105.

52. Заборовский В.В. Понятие и виды дисциплинарной ответственности адвоката по законодательству Украины и Российской Федерации. *Вестник Омского университета. Серія: Право.* 2014. № 4 (41). С. 174-178.

53. Заборовский В.В. Меры дисциплинарной ответственности адвоката: сравнительно-правовой аспект. *Адвокатская практика.* 2015. № 3. С. 12-16.

54. Заборовский В.В. Жалоба адвоката в качестве повода для возбуждения дисциплинарного производства в отношении адвоката по законодательству Украины и Российской Федерации. *Евразийская адвокатура*. 2015. № 2 (15). С. 20-24.
55. Заборовський В.В. Окремі проблемні аспекти взаємодії адвоката із судом. *Visegrad journal on human rights*. 2015. № 2. Р. 104-108.
56. Заборовский В.В. Жалоба клиента адвоката в качестве повода для возбуждения дисциплинарного производства в отношении адвоката по законодательствам Украины и Российской Федерации. *Адвокатская палата*. 2015. № 2. С. 41-44.
57. Заборовский В.В. Сущность принципов, на которых построены взаимоотношения адвоката с судом и другими участниками судебного производства. *Евразийская адвокатура*. 2015. № 4 (17). С. 29-34.
58. Заборовский В.В. Проблемные вопросы соблюдения баланса между авторитетом суда и необходимостью выполнения адвокатом своих профессиональных обязанностей по защите интересов клиента. *Власть закона*. 2016. № 1. С. 124-134.
59. Заборовский В.В. Юридическая характеристика негативных условий приобретения статуса адвоката по законодательству Украины и зарубежных стран. *Banber Yerevani hamalsarani. Jurisprudence*. 2016. № 3 (21). Р. 67-76.
60. Заборовский В.В. Структура правового статуса адвоката. *Евразийская адвокатура*. 2016. № 3 (22). С. 15-21.
61. Заборовский В.В. Правовая сущность ответственности адвоката за проявление неуважения к суду по законодательству Украины. *Сибирский юридический вестник*. 2016. № 3 (74). С. 115-119.
62. Заборовский В.В. Особенности правового статуса адвоката свидетеля по законодательству Украины. *Юридический вестник Дагестанского государственного университета*. 2016. № 4. Т. 20. С. 154-160.

63. Заборовский В.В. Некоторые проблемные вопросы определения структуры правового статуса адвоката. *Евразийская адвокатура*. 2016. № 6 (25). С. 31-37.

64. Заборовский В.В. Юридическая сущность некоторых поводов для возбуждения дисциплинарного производства по законодательству Украины и Российской Федерации. *Адвокатская палата*. 2016. № 4. С. 45-48.

65. Заборовский В.В. Сравнительно-правовое исследование сущности негативных условий приобретения статуса адвоката по законодательству Украины и других зарубежных стран. *Право и государство*. 2016. № 4 (73). С. 83-87.

66. Заборовский В.В. Значение правоприменительной практики Европейского суда по правам человека в аспекте реализации принципа пропорциональности в отношениях между адвокатом и судом. *Журнал международного права и международных отношений*. 2016. № 3-4. С. 17-21.

67. Заборовский В.В. Некоторые проблемные вопросы соблюдения принципа независимости адвокатской деятельности в аспекте обязательного членства адвоката в Национальной ассоциации адвокатов Украины. *Teise*. 2017. № 102. С. 148-157.

68. Заборовский В.В. Некоторые проблемные аспекты сдачи квалификационного экзамена на получение статуса адвоката по законодательству Украины и зарубежных стран. *Право.by*. 2017. № 2 (46). С. 107-112.

69. Заборовский В.В. Становление адвокатуры на территории Украины: периоды Киевской Руси и польско-литовского правления. *Правовая парадигма*. 2017. Т. 16. № 1. С. 67-72.

70. Заборовский В.В. Развитие института украинской адвокатуры в советский период в аспекте эволюции понимания терминов «адвокат» и «адвокатура». *Гуманитарные и юридические исследования*. 2017. № 1. С. 162-167.

71. Заборовский В.В. Некоторые проблемные вопросы реализации адвокатом права на опрос лиц с их согласия за украинским законодательством. *Новая правовая мысль*. 2017. № 1 (68). С. 18-22.

72. Заборовский В.В. Некоторые проблемные аспекты привлечения адвоката к уголовной ответственности за совершение им преступлений в соответствии с украинским законодательством. *Алтайский юридический вестник*. 2017. № 3 (19). С. 83-88.

73. Заборовский В.В. Морально-этические требования к претенденту на получение статуса адвоката по законодательству Украины и зарубежных стран. *Право. Экономика. Психология*. 2017. № 1. С. 17-22.

74. Заборовский В.В. Правовая природа квалификационного экзамена на получение статуса украинского адвоката. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2017. № 1 (62). С. 88-93.

75. Заборовский В.В. Особенности конституционно-правового статуса украинской адвокатуры. *Вестник БарГУ*. 2017. Вып 5. С. 150-154.

76. Заборовский В.В. Правовая природа и границы адвокатской тайны по законодательству Украины. *Teise*. 2017. № 105. С. 173-187.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Заборовский В.В. Правовая природа права адвоката на адвокатский запрос. *Știința juridică universitară în contextul promovării valorilor europene: Conferința științifică teoretico-practică internațională (Chișinău (Moldova), 15-16 octombrie 2012)*. Universitatea Liberă Internațională din Moldova, 2012. P. 357-363.

2. Заборовський В.В. Договір про надання правової допомоги як підстава участі адвоката в цивільному процесі. *Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 22-23 червня 2013 р.). Д.: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. С. 41-43.

3. Заборовський В.В. Категорії «розумності» та «справедливості» при визначенні розміру витрат на правову допомогу. *65-річчя Загальної декларації прав людини: дотримання прав людини – пріоритет держави та суспільства*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27-28 грудня 2013 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 88-90.

4. Заборовський В.В. Правова природа довіреності та ордера як документів, що посвідчують повноваження адвоката на надання правової допомоги. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 28-29 березня 2014 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2014. С. 273-276.

5. Заборовский В.В. Плюсы и минусы Закона Украины «Об адвокатуре и адвокатской деятельности». *Право. Адвокатура. Нотариат*: сборник материалов Международных научных чтений (г. Москва, 14 апреля 2014 г.). М.: Российская академия адвокатуры и нотариата, 2014. Вып. 11. С. 31-37.

6. Заборовський В.В. Поняття та види дисциплінарної відповідальності адвоката за законодавством України та Російської Федерації. *Верховенство права та правова держава*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16-17 травня 2014 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2014. С. 231-232.

7. Заборовський В.В. Деякі аспекти відповідності процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності міжнародним принципам адвокатського самоврядування. *Rights and freedoms of man and citizen: mechanism of application and protection by various branches of law: International Research and Practice Conference (Bratislava (Slovak Republic), 19-20 September 2014.)*. Kherson: Publishing house «Helvetica», 2014. P. 241-243.

8. Заборовський В.В. Окремі проблемні аспекти механізму притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. *Právna veda a prax v treťom tisícročí: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (Košice (Slovak Republic), 27-28 február 2015)*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2015. P. 107-109.

9. Заборовский В.В. Правовая природа дисциплинарного проступка как основания дисциплинарной ответственности адвоката по законодательству Украины. *Проблемы правоприменения в современной России*: материалы

Всероссийской научно-практической конференции (г. Омск, 27 февраля 2015 г.). Омск: Издательство ОмГУ, 2015. С. 68-76.

10. Заборовський В.В. Окремі проблемні аспекти ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката. *Травневий конгрес правознавців: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 15-17 травня 2015 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2015. С. 99-101.

11. Заборовський В.В. Гарантії, що пов'язані з кримінальним переслідуванням адвоката: деякі питання реалізації. *Юридичні науки та їх роль у формуванні правової культури сучасної людини: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 22-23 травня 2015 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2015. С. 105-109.

12. Заборовський В.В. Проблемні аспекти визначення терміна «дисциплінарний проступок адвоката». *Верховенство права та правова держава: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 16-17 жовтня 2015 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2015. С. 223-224.

13. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката особи, в приміщенні якої проводиться обшук. *Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie* (Bratislava (Slovak Republic), 27-28 novembra 2015). Bratislava: Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva, 2015. P. 58-61.

14. Заборовський В.В. Розвиток інституту української адвокатури відповідно до положень судової реформи 1864 року. *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 18-19 грудня 2015 р.): у 2-х ч. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2015. Ч. 1. С. 11-13.

15. Заборовський В.В. Судимість як негативна умова набуття статусу адвоката. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород,

19-20 лютого 2016 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2016. С. 210-213.

16. Заборовський В.В. Деякі проблеми визначення дефініції категорії «правовий статус». *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 22-23 квітня 2016 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2016. С. 165-168.

17. Заборовський В.В., Булеца С.Б. Присяга адвоката та відповідальність за її порушення. *Римське право як підґрунтя сучасного права Європи*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 27 травня 2016 р.). Одеса: Видавництво «Фенікс», 2016. С. 55-58. (персональний внесок автора 70%)

18. Заборовський В.В., Шкорка І.М. Місце адвоката-представника в цивільному судочинстві України. *Верховенство права та правова держава*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 21-22 жовтня 2016 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2016. С. 149-153. (персональний внесок автора 70%)

19. Заборовський В.В. Гарантії безпеки як одні з основних у забезпеченні професійної діяльності адвоката. *Priority a strategie pre rozvoj právnej vedy vo svete vedy: zborník príspevkov z Medzinárodná vedecko-praktická konferencia (Sládkovičovo (Slovak Republic), 28-29 októbra 2016)*. Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius, 2016. P. 192-195.

20. Заборовський В.В. Адвокатура – це правозахисна чи правоохоронна інституція? *Rozwój regulacji prawnej w Europie Wschodniej: doświadczenia Polski i Ukrainy*: Międzynarodowa konferencja naukowo-praktyczna (Sandomierz (Polska), 27-28 styczeń 2017). Sandomierz: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza w Sandomierzu, 2017. P. 18-23.

21. Заборовський В.В. До дефініції поняття «повноваження адвоката». *Inovácia právne veda v procese európskej integrácie: zborník príspevkov z Medzinárodná vedecko-praktická konferencia (Sládkovičovo (Slovak Republic), 10-11 marca 2017)*. Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius, 2017. P. 114-117.

22. Заборовський В.В. Стаж як умова набуття статусу адвоката. *Закарпатські правові читання: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 20-22 квітня 2017 р.): у 2-х т. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. Т. 1. С. 535-539.

23. Заборовський В.В. Уникнення конфлікту інтересів в якості професійного обов'язку адвоката. *Innovative research of legal regulation of public administration: International Scientific Conference* (Lublin (Republic of Poland), 16-17 June 2017). Lubline: Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej, 2017. P. 11-15.

24. Заборовський В.В., Булеца С.Б. Проблеми забезпечення незалежності українського адвоката в процесі надання безоплатної правової допомоги. *Scientific thought transformation: Proceedings of X International scientific conference* (Morrisville (USA), 22 September 2017). Morrisville: Lulu Press, 2017. P. 102-107. (персональний внесок автора 50%)

25. Заборовський В.В. Деякі проблемні аспекти забезпечення матеріально-правових та процесуально-правових засобів реалізації гарантій професійної діяльності адвоката. *Urgent problems of law on the modern stage of statehood development: International research and practice conference* (Lublin (Republic of Poland), October 20-21, 2017). Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing, 2017. P. 101-104.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Заборовський В.В. Чи відповідає Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» міжнародним демократичним стандартам? *Удосконалення механізмів захисту цивільних прав в умовах реформування цивільного законодавства в європейських країнах: збірник наукових праць / НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва; за заг. ред. акад. НАПрН України О.Д. Крупчана, канд. юрид. наук Ю.В. Білоусова. К.: Ред. журн. «Право України», 2013. С. 168-173.*

2. Заборовський В.В. Особливості надання адвокатом професійної правничої допомоги в контексті конституційних змін щодо правосуддя. *Фундаментальні проблеми юриспруденції: зб. наук. праць [упоряд.: М.В. Савчин, М.В. Менджул]. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2016. С. 119-123.*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	22
ВСТУП	23
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ	43
1.1. Місце і роль адвокатури як інституту громадянського суспільства в умовах формування правової держави в Україні.....	43
1.2. Становлення та розвиток інституту адвокатури в аспекті еволюції розуміння термінів «адвокат» і «адвокатура».....	68
1.3. Адвокат як суб'єкт надання професійної правничої (правової) допомоги (термінологічний та теоретико-методологічний аспекти).....	88
Висновки до розділу 1	114
РОЗДІЛ 2. НЕЗАЛЕЖНИЙ ПРАВОВИЙ СТАТУС АДВОКАТА: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ	120
2.1. Незалежність адвоката як основоположна умова надання професійної правничої (правової) допомоги.....	120
2.2. Правовий статус адвоката: поняття, структура та види. Незалежний правовий статус адвоката.....	148
2.3. Правовий статус адвоката в умовах реалізації процесуальної форми його діяльності.....	181
Висновки до розділу 2	213
РОЗДІЛ 3. ПОРЯДОК НАБУТТЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ АДВОКАТА	219
3.1. Теоретичні та практичні проблеми набуття статусу адвоката.....	219
3.2. Оформлення повноважень адвоката як важливий елемент його професійної діяльності.....	261
Висновки до розділу 3	293

РОЗДІЛ 4. ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ АДВОКАТА	298
4.1. Професійні права та обов'язки адвоката.....	298
4.2. Гарантії у професійній діяльності адвоката.....	331
4.3. Професійна відповідальність як елемент правового статусу адвоката.....	358
4.3.1. <i>Сутність адміністративної та кримінальної відповідальності адвоката</i> ...	361
4.3.2. <i>Цивільно-правова (майнова) відповідальність адвоката. Страхування відповідальності адвоката</i>	369
4.3.3. <i>Дисциплінарна відповідальність адвоката</i>	376
Висновки до розділу 4	401
ВИСНОВКИ	406
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	414
ДОДАТКИ	539

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ	Верховна Рада України
ВСУ	Верховний Суд України
ВКДКА	Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури
ГПК України	Господарський процесуальний кодекс України
ЄРАУ	Єдиний реєстр адвокатів України
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КАС України	Кодекс адміністративного судочинства України
КДКА	Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури
КК України	Кримінальний кодекс України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
КСУ	Конституційний Суд України
МАЮ	Міжнародна асоціація юристів
НААУ	Національна асоціація адвокатів України
НКЮ	Народний комісаріат юстиції
ПАЕ	Правила адвокатської етики
РАР	Рада адвокатів регіону
РНК	Рада Народних Комісарів
РАУ	Рада адвокатів України
ЦК України	Цивільний кодекс України
ЦПК України	Цивільний процесуальний кодекс України
ФЗ РФ	Федеральний закон Російської Федерації
ССВЕ	Council of Bars and Law Societies of Europe

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Становлення в Україні громадянського суспільства та формування демократичної, правової держави значною мірою пов'язане не з їх формальним проголошенням, а з тривалим та складним процесом утвердження пріоритетності інтересів кожної особи, існуванням відповідного конституційного механізму захисту прав і свобод людини та громадянина. Досягнення цієї мети є неможливим без належного функціонування такого інституту громадянського суспільства як адвокатура, яка є ключовою правозахисною інституцією, що відіграє одну із провідних ролей у забезпеченні належних умов проживання людини в ньому, тобто у формуванні якісного розвитку такого суспільства.

Однією з центральних в юриспруденції є категорія «правовий статус особи», за допомогою якої визначаються місце і особливості правового становища будь-якої особи як суб'єкта правовідносин. Між науковцями ведуться дискусії щодо визначення дефініції та структури правового статусу особи в цілому, і адвоката зокрема, а тому розкриття сутності цієї категорії розглядається ними як одна з «вічних» проблем юридичної науки. Тож необхідність здійснення комплексного теоретико-правового і практичного дослідження, метою якого насамперед є визначення такої сукупності елементів структури правового статусу адвоката, яка б забезпечила необхідну універсальність, дієвість та системність цієї правової категорії, й зумовила вибір теми дисертаційного дослідження. Крім цього, надання правничої (правової) допомоги ставиться під сумнів, якщо не забезпечується незалежність професійної діяльності адвоката. А тому без забезпечення можливості здійснення адвокатської діяльності на засадах незалежності та наділення адвоката відповідним комплексом елементів насамперед його професійного статусу право особи на професійну правничу допомогу набуває не реального наповнення, а рис декларативності. Таке право, у свою чергу, розглядається як юридична гарантія здійснення всіх інших прав та свобод особи, від чого значною мірою залежить її впевненість в існуванні надійного механізму їх захисту, в забезпеченні належного доступу до здійснення правосуддя.

Євроінтеграційні процеси в Україні, новим поштовхом до яких стала ратифікація Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, свідчать про вибір нашою державою європейської системи цінностей, особливо тих, що пов'язані як із стандартами захисту прав людини, так і безпосередньо наданням правової допомоги. Орієнтація України на таку систему цінностей актуалізує наукові дослідження, що розкривають правову природу адвокатури як самостійного інституту правозахисту в механізмі здійснення правосуддя. Необхідність досліджень безпосередньо пов'язана із тим, що існуюча система правової допомоги, як зазначено у Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки [826], засвідчила свою недостатню функціональну спроможність, зокрема у зв'язку з: невідповідністю формального статусу адвоката фактичним умовам здійснення адвокатської діяльності, у тому числі недосконалістю практичного забезпечення прав адвоката і гарантій адвокатської діяльності; недосконалістю системи гарантій незалежності та належного виконання ними своїх функцій; недостатністю рівня професійної підготовки адвокатів; неефективністю дисциплінарного контролю і етичних стандартів в адвокатській діяльності. Тож, без сумніву, комплексна судово-правова реформа, яка сьогодні відбувається в українському суспільстві, не може бути успішною без реформування вітчизняної адвокатури, першим кроком якої стало підвищення її конституційно-правового статусу внаслідок прийняття конституційних змін щодо правосуддя. Усе це вказує на необхідність подальшого реформування законодавства про адвокатуру, зокрема в аспекті вдосконалення правового статусу адвоката, насамперед з метою забезпечення повноцінної реалізації конституційного права особи на отримання професійної правничої допомоги, що є запорукою становлення громадянського суспільства та формування правової держави в Україні. Із цього випливає й значний рівень актуальності та новизни нашого дослідження.

Проблеми визначення сутності правового становища адвоката не могли не викликати наукового інтересу, а про актуальність науково-практичних розробок свідчать як численні гострі дискусії, так і збільшення кількості наукових публікацій та дисертаційних досліджень, присвячених окремим аспектам правового статусу і

адвокатури в цілому, і адвоката зокрема. Науковим базисом для розкриття нашої теми стали дослідження вчених-правників як дореволюційного та радянського періоду, так і сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців. Проте переважна більшість праць присвячена проблемам організації та діяльності адвокатури, зокрема, праці М.Р. Аракеляна, Н.М. Бакаянної, Ю.М. Барщевського, У. Бернама, О.Д. Бойкова, В.К. Ботнєва, Є.В. Васьковського, Т.Б. Вільчик, А.О. Власова, О.О. Воронова, О.П. Галоганова, І.В. Гессена, В.Г. Гончаренка, С.В. Гончаренка, С.О. Деханова, В.Р. Дюкіної, Я.П. Зейкана, С.О. Іваницького, А.В. Іванцової, А.В. Козьмініх, А.Ф. Коні, В.Л. Кудрявцева, А.Г. Кучерени, С.Е. Лібанової, А.В. Меланчук, Р.Г. Мельниченка, М.М. Михеєнка, М. Молло, Р. Муллерата, В.Т. Нора, Н.О. Обловацької, Г.А. Павлової, М.А. Погорецького, С.В. Прилуцького, С.Ф. Сафулька, О.Д. Святоцького, В.О. Святоцької, В.Д. Спасовича, Р.О. Стефанчука, Ю.І. Стецовського, Л.В. Тацій, Д.П. Фіолевського, І.Я. Фойницького, С.Я. Фурси, О.З. Хотинської-Нор, Ю.Т. Шрамко, О.Г. Яновської, І.С. Яртіх та інших.

Процесуально-галузеві аспекти діяльності адвоката висвітлювалися такими дослідниками як: В.Г. Андрусів, А.М. Баєв, С.М. Бичкова, А.М. Бірюкова, Н.В. Борзих, М.Ю. Брежнєва, Т.В. Варфоломєєва, Я.В. Ващук, А.Б. Войнарович, А.Г. Волкова, Ю.П. Гармаєв, О.О. Гуртовий, І.М. Долгов, М.Ю. Єфіменко, В.С. Заяць, В.М. Івакін, С.В. Кірюшина, Е.Є. Колоколова, Т.В. Корчева, С.В. Купрейченко, П.В. Кучевський, Т.М. Кучер, О.П. Кучинська, Г.Л. Лазько, Є.О. Леонтєєва, Ю.Ф. Лубшев, І.О. Насонова, Т.В. Омельченко, О.В. Панчук, В.Г. Пожар, В.О. Попелюшко, В.С. Попов, Ю.Д. Притика, Г.І. Процько, Ю.М. Руденко, Г.О. Світлична, Д.Б. Сергєєва, Р.В. Сінельнік, М.Р. Сиротяк, Г.Г. Скребец, О.С. Старенький, М.С. Строгович, Є.Г. Тарло, Р.С. Титикало, Р.А. Чайка, І.М. Чеботарьова, О.А. Щерба, В.І. Ямковий.

Сутність окремих елементів правового статусу адвоката була предметом досліджень у працях: В.Г. Бессарабова, Ю.М. Бисаги, О.Д. Бойкова, О.О. Бусуріної, Н.М. Гончарової, Т.Г. Дабіжі, М.О. Женіної, І.І. Задой, С.Г. Караханян, Т.С. Коваленко, Т.О. Коломоєць, С.В. Компанейцева, М.С. Косенка, А.В. Кухар,

С.М. Логінової, О.Е. Макушкіної, А.С. Михайлової, В.В. Печерського, Ю.С. Пилипенка, М.М. Погорецького, М.О. Подольного, Г.В. Попова, А.В. Рагуліна, С.Л. Савицької, К.М. Северина, А.В. Солтановича, Р. Стренга, К.Ю. Сурової, І.О. Табак, А.М. Титова, І.С. Токмакова, І.Л. Трунова, Л.Д. Удалової, О.А. Фаєр, А.Т. Філіпової, Л.Ю. Чекмарьової, В.І. Чернишова, Г.К. Шарова, О.Г. Яновської та інших. Вивчення праць таких науковців, що склали основу дисертаційного дослідження, не тільки збагачує адвокатологію (науку про адвокатуру) важливими концептуальними положеннями й висновками, але й надало можливість виявити та дослідити проблемні питання, які існують на сучасному етапі реформування української адвокатури, та визначити шляхи їх вирішення.

Значний внесок у розвиток вітчизняної теорії адвокатури здійснено у докторських дисертаціях Т.Б. Вільчик – на тему: «Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України» (2016) та Н.М. Бакаянової – «Функціональні та організаційні основи адвокатури України» (2017). У 2017 році побачила світ і монографія С.О. Іваницького «Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система». Проте предметом дослідження науковців була правова природа адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу, функціональні і організаційні основи або ж принципи та система її організації, у той час як правовий статус адвоката комплексно в сучасній українській правовій науці не досліджувався.

Окремо варто звернути увагу на кандидатську дисертацію П.В. Хотенця на тему: «Правовий статус адвоката в Україні» (2002 рік), у якій розкриваються основні етапи формування та функціонування адвокатури в Україні, а також правові та етичні засади діяльності адвоката. Проте це дослідження, як і переважна більшість праць вищевказаних вітчизняних науковців, базувалося на основі раніше діючого законодавства, тобто до прийняття чинних на сьогодні фундаментальних правових актів, які насамперед визначають правові засади здійснення адвокатської діяльності в Україні, зокрема Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012 рік), Правил адвокатської етики (в редакції 2017 року), конституційних змін

щодо правосуддя (2016 рік), які суттєво реформували інститут адвокатури, у тому числі й в аспекті визначення сутності правового статусу адвоката. Не піддаючи сумніву їх вагомий науковий внесок у розробку обраної нами проблематики, все ж стан наукових знань у вітчизняній юридичній науці навряд чи можна визнати задовільним, враховуючи відсутність спеціальних монографічних досліджень, у яких на концептуальних теоретико-правових та прикладних аспектах комплексно розкривалися проблеми визначення правової природи адвокатського статусу, його структури та порядку набуття і припинення у сучасних правових реаліях.

Таким чином, актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю як подальших доктринальних теоретичних розробок, виходячи з недостатньої глибини вивчення або ж взагалі недослідженості низки ключових аспектів обраної теми, які б враховували останні тенденції розвитку вітчизняного законодавства, так і впровадження у практику комплексу науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій насамперед щодо вдосконалення правового статусу адвоката, що й зумовило потребу виведення проблематики на новий дослідницький рівень, а також наукову новизну та практичну цінність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний дисертантом напрям дослідження узгоджується із напрямками Національної стратегії у сфері прав людини, схваленої Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 5013/2015, завданнями Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, та Пріоритетними напрямками розвитку правової науки на 2016-2020 роки, які затверджені загальними зборами Національної академії правових наук 3 березня 2016 року.

Дослідження виконано в рамках плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на 2012-2017 роки. Тема дослідження є складовою частиною комплексної теми «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у ХХ-XXI ст.», яка розробляється науковцями Ужгородського національного університету (номер державної реєстрації 0198U007793).

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради юридичного факультету Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (протокол № 2 від 17 вересня 2015 р., уточнено – протокол № 1 від 19 жовтня 2016 р.). У 2017 році тему було уточнено на засіданні Вченої ради Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (протокол № 8 від 22 червня 2017 року).

Мета і завдання дослідження. Виходячи з актуальності зазначених питань, основною *метою* дослідження є вирішення – на основі комплексного аналізу правової природи сучасної адвокатури як необхідного елемента формування громадянського суспільства та правової держави – важливої наукової проблеми, а саме: розкриття на концептуальному рівні теоретико-правових положень правового статусу українського адвоката та розробка на їх основі і впровадження у практику науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення норм чинного законодавства про адвокатуру, задля забезпечення належної реалізації права особи на професійну правничу (правову) допомогу.

Для досягнення зазначеної мети дослідження дисертант ставить перед собою необхідність вирішення таких теоретичних та практичних *завдань*:

- дослідити правову природу та визначити місце і роль інституту адвокатури на сучасному етапі становлення громадянського суспільства та формування правової держави в Україні;
- розкрити історію становлення та розвитку інституту вітчизняної адвокатури насамперед в аспекті еволюції розуміння термінів «адвокат» і «адвокатура»;
- сформулювати понятійно-категоріальний апарат дисертаційного дослідження, зокрема запропонувати авторські дефініції понять «адвокат» та «адвокатура», а також встановити співвідношення між ними;
- на основі розкриття сутності поняття «правова допомога» з'ясувати його кореляцію з такими поняттями як «юридична допомога» та «правнича допомога», а також визначити критерії його відмежування від поняття «правова послуга»;

- здійснити комплексне дослідження незалежності адвоката як основоположної умови надання професійної правничої (правової) допомоги;
- з'ясувати співвідношення між незалежністю та самостійністю як властивостями правового статусу адвоката;
- проаналізувати дефініцію, структуру та види категорії «правовий статус адвоката»;
- розкрити сутність взаємозв'язку між категоріями «незалежність» та «правовий статус адвоката»;
- з'ясувати особливості та недоліки правового становища адвоката в умовах реалізації процесуальної форми його діяльності, а також визначити співвідношення між захистом та представництвом як основними напрямками (функціями) такої його діяльності;
- розкрити теоретичні та практичні аспекти як набуття правового статусу адвоката, так і оформлення його повноважень;
- здійснити комплексне дослідження сутності кожного із структурних елементів професійного правового статусу адвоката (прав і обов'язків, гарантій та відповідальності), на підставі якого виявити найбільш значні недоліки в їх закріпленні та реалізації;
- розробити на базі теоретичних положень дисертаційного дослідження і з урахуванням положень вітчизняного законодавства та міжнародно-правових актів, позицій законодавців зарубіжних країн, правозастосовної практики як КДКА, так і судів (у тому числі й Європейського суду з прав людини), науково обґрунтовані пропозиції щодо оптимізації національного законодавства, зокрема в аспекті вдосконалення окремих компонентів правового статусу адвоката.

Об'єктом дисертаційного дослідження є комплекс суспільних відносин, а також теоретичні та практичні аспекти і проблеми, які виникають у зв'язку із ствердженням правового статусу адвоката при здійсненні професійної діяльності щодо надання правничої допомоги на сучасному етапі формування громадянського суспільства та правової держави в Україні.

Предметом дослідження є правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні.

Методи дослідження. У процесі розкриття предмета дослідження як для досягнення мети дисертаційної роботи, так і забезпечення наукової об'єктивності, повноти, достовірності та переконливості отриманих результатів було застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, що є характерними для правової науки. Зокрема, за допомогою системно-структурного методу було сформовано загальну структуру дисертаційного дослідження, що забезпечило найповніше розкриття та вирішення поставлених перед дисертантом завдань. Діалектичний метод пізнання правової дійсності надав можливість проаналізувати багатогранну природу інституту адвокатури в аспекті механізму виникнення і розв'язання суперечностей, що існують на сучасному етапі становлення громадянського суспільства та формування правової держави в Україні (підрозділ 1.1). Загальнонаукові методи аналізу та синтезу були широко використані в усіх розділах дисертації. Метод системного аналізу, який є одним із основних методів цієї роботи, надав можливість досягти виконання поставленої мети та завдань дослідження, а метод синтезу застосовувався при конструюванні власних авторських дефініцій та інших теоретичних положень. Історико-правовий метод дав можливість розкрити доктринальне уявлення про становлення та розвиток інституту адвокатури в аспекті еволюції розуміння термінів «адвокат» і «адвокатура» (підрозділ 1.2). Шляхом застосування логіко-семантичного методу сформовано понятійно-категоріальний апарат, а саме надані дефініції категорії «правовий статус адвоката», понять «адвокатура», «адвокат», «незалежний правовий статус адвоката», «дисциплінарний проступок адвоката» (підрозділи 1.3, 2.2, 4.3). Формально-догматичний метод, за допомогою якого вдалося з'ясувати та інтерпретувати зміст правових актів, що відображають юридичну складову регламентації правового становища українського адвоката, став основним практично у всіх розділах дисертації, але найактивніше застосовувався при дослідженні питань щодо порядку набуття правового статусу адвоката та розкриття сутності кожного з його структурних елементів (розділи 3 і 4). Порівняльно-правовий метод, завдяки якому проаналізовано законодавство

зарубіжних країн, надав можливість використання позитивного досвіду таких країн у вітчизняній законотворчій і правозастосовній практиці, зокрема в аспекті набуття правового статусу адвокатом, гарантування його професійної діяльності та притягнення до відповідальності (розділ 3, підрозділи 4.2, 4.3). Застосування соціологічного методу сприяло як визначенню місця та ролі адвоката в аспекті реалізації конституційного права особи на отримання професійної правничої допомоги, так і аналізу ставлення адвокатів до нормативного закріплення кількісного та якісного комплексу елементів їх правового статусу, тоді як статистичний метод дав змогу узагальнити насамперед результати проведеного серед адвокатів анкетування та на основі отриманих даних визначити напрями вдосконалення їх правового становища, використовуючи при цьому метод теоретичного моделювання (підрозділи 1.3-4.3).

Теоретичною основою дисертації, враховуючи багатогранність її теми, стали праці вітчизняних і зарубіжних науковців у сфері адвокатури, а також у галузі філософії права, теорії держави і права, конституційного, кримінального, цивільного, господарського, адміністративного процесуального права та інших галузей в аспекті теми дисертаційного дослідження.

Нормативну базу дослідження становлять законодавство України та ряду зарубіжних країн (Австрії, Бельгії, Білорусі, Великої Британії, Італії, Німеччини, Польщі, Росії, США, Франції, Чехії, Швейцарії та ін.), міжнародні документи, що як гарантують право особи на юридичну допомогу, так і визначають стандарти адвокатської професії, проекти законів про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Емпіричною основою дослідження є: аналітичні узагальнення та статистичні дані Ради адвокатських асоціацій та правових товариств Європи (ССВЕ); Міжнародної асоціації юристів (ІВА); Міжнародної комісії юристів (ІСІ); Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії); Американської асоціації юристів (АВА); НААУ; ВКДКА; Генеральної прокуратури України. Дисертантом у необхідних випадках використовувалися й офіційно опубліковані матеріали судової практики, зокрема Верховного Суду України, рішення, висновки та ухвали Конституційного Суду України, а також практика

Європейського суду з прав людини. Крім цього, емпіричну базу дослідження склали узагальнені дані анкетування 348 адвокатів, проведеного на основі спеціально розробленої анкети, результати раніше проведених емпіричних досліджень та 10-річний досвід адвокатської діяльності дисертанта.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці спеціальним комплексним монографічним дослідженням, у якому автором на новому науковому рівні розкривається сутність правового статусу адвоката, а також визначаються та обґрунтовуються концептуальні напрями його вдосконалення в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні. Наукова новизна дослідження конкретизується в одержаних результатах, що включають нові та вдосконалені висновки, положення та пропозиції, найсуттєвіші з яких виносяться на захист, а саме:

вперше:

1) запропоновано новий концептуальний підхід щодо визначення сутності та структури правового статусу адвоката, розглядаючи такий статус як комплексну категорію, яка відображає правове становище адвоката в суспільстві (акумулює та відтворює всю сукупність взаємовідносин адвоката в ньому і не тільки відображає його реальне правове становище, але й формує юридичний базис для професійної діяльності адвоката), що характеризується наявністю у нього юридично встановленої сукупності прав, обов'язків, гарантій та відповідальності, які є необхідними і достатніми для здійснення адвокатської діяльності щодо надання професійної правничої (правової) допомоги на засадах абсолютної незалежності. Аргументується позиція, за якою універсальність, дієвість та системність категорії «правовий статус адвоката» може забезпечити лише комплекс таких елементів його структури як права і обов'язки (є вихідними та загальноприйнятими елементами), а також гарантії та відповідальність адвоката, у той час як інші правові категорії повинні сприйматися як передумови набуття відповідного статусу чи вступу у правовідносини або ж як умови, які є дотичними до нього та сприяють його реалізації;

2) на доктринальному рівні розкривається правова природа незалежності адвоката як основоположної умови здійснення його професійної діяльності та виокремлюється незалежність на зовнішньому і внутрішньому рівні. Якщо незалежність адвоката на зовнішньому рівні асоціюється насамперед із заборонаю будь-яких втручань та перешкод у здійсненні його професійної діяльності, то на внутрішньому рівні вона повинна сприйматися, зокрема, як сукупність морально-етичних та психологічних якостей, які відображають ставлення адвоката до здійснюваної ним адвокатської діяльності, за умови відсутності будь-якої позапрофесійної (зокрема, особистої) заінтересованості у процесі її реалізації;

3) обґрунтовано, що самостійність правового статусу адвоката повинна сприйматися як можливість адвоката вільно, на свій розсуд, на підставі внутрішнього переконання та в межах його повноважень надавати професійну правничу (правову) допомогу своєму клієнту. Самостійність адвоката насамперед асоціюється з процесуальною його діяльністю та полягає в сприйнятті адвоката як самостійного учасника процесу, який у межах наданих йому повноважень вільно визначає засоби та методи надання правової допомоги своєму клієнту та несе, зокрема, дисциплінарну відповідальність за вчинені ним протиправні діяння;

4) визначено співвідношення між незалежністю та самостійністю як властивостями правового статусу адвоката; розкрито їх взаємовплив та встановлено необхідність сприйняття незалежності адвоката, яка стосується його професійної діяльності, як абсолютної категорії (закон не обмежує, а навпаки – визначає сутність незалежності адвоката (як і адвокатури в цілому) та встановлює механізм її забезпечення), у той час як самостійність є відносною;

5) запропоновано авторську дефініцію поняття «незалежний правовий статус адвоката» – це основоположна властивість здійснення адвокатської діяльності, що відображає особливе його правове становище у суспільстві, яке характеризується відсутністю і будь-яких втручань та перешкод з боку інших осіб у професійну діяльність адвоката, і будь-якої його позапрофесійної заінтересованості у процесі її здійснення. Така властивість має визначальний вплив на всі структурні елементи правового статусу адвоката (формує сутність їх сприйняття), які в своїй

сукупності повинні забезпечувати можливість надання ним професійної правничої (правової) допомоги на засадах абсолютної незалежності;

б) у розрізі класифікації правового статусу особи за характером (змістом) запропоновано можливість виділення: загального (конституційного) статусу особи, яка є адвокатом; спеціального (родового), а саме професійного статусу адвоката, та індивідуального правового статусу адвоката, який характеризується можливістю виокремлення процесуальної і непроцесуальної форм його діяльності щодо надання професійної правничої (правової) допомоги (обґрунтовується доцільність використання саме такої правової конструкції, а не «процесуальний та непроцесуальний статус адвоката», яка дає хибне уявлення про його фактичне правове становище, враховуючи наявність професійної складової, а також взаємозв'язок між цими формами адвокатської діяльності). Незалежно від того, яку форму своєї діяльності реалізує адвокат, за ним зберігається професійний статус адвоката, і така особа повинна найменуватися «адвокат-захисник», «адвокат-представник» або ж власне терміном «адвокат» (враховуючи те, яку ключову функцію (захист чи представництво) він у конкретному випадку виконує, або ж якщо жодна з них не набуває статус такої);

7) виходячи з багатогранності у визначенні місця і ролі адвокатури в суспільстві та необхідності використання сутності подвійної (статусної та функціональної) правової основи формування дефініції «адвокат», запропоновано авторські визначення відповідно поняття «адвокатура» (професійне об'єднання осіб (адвокатів), діяльність якого спрямована на забезпечення належної реалізації конституційного права особи на отримання професійної правничої (правової) допомоги, і як конституційно-правовий правозахисний інститут громадянського суспільства займає самостійне та одне з провідних місць у механізмі здійснення правосуддя, без професійної та незалежної діяльності якого ставиться під сумнів можливість існування і громадянського суспільства, і правової держави в цілому) та «адвокат» (фізична особа, яка у встановленому Законом порядку набула статус адвоката, а також право, відповідно до цього статусу, здійснювати професійну діяльність щодо захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги

клієнту на засадах абсолютної незалежності), а також встановлено співвідношення між ними;

8) обґрунтовано, що з моменту набуття статусу адвоката особа отримує тільки професійний статус, але реалізація значної кількості елементів цього статусу є неможливою поза здійснення адвокатом процесуальної та (або) непроцесуальної форми його діяльності. Це зумовлено тим, що професійний статус адвоката надає особі не тільки потенційну можливість його використання, однак повноцінна його реалізація можлива лише за умови або ж тільки належного оформлення повноважень адвоката (щодо непроцесуальної форми його діяльності), або ж і вступу у відповідний процес. З моменту оформлення повноважень та вступу у відповідний процес адвокат набуває вже індивідуальний правовий статус: адвоката-захисника, адвоката-представника чи власне адвоката, який надає йому можливість повною мірою використовувати комплекс як професійних (передбачених законодавством про адвокатуру), так і процесуальних прав;

9) зроблено висновок, що претендент на заняття адвокатською діяльністю повинен проходити стажування строком не менше 18 місяців, який у разі необхідності може бути продовжений ще на строк до 6 місяців. Від проходження стажування, крім осіб, які мають стаж помічника адвоката, повинні звільнитися особи, які мають понад 5 років стажу на посаді судді, прокурора, слідчого або нотаріуса, за умови, що вони не були звільнені з цієї посади за порушення присяги чи вчинення корупційного правопорушення. Для здобуття особою статусу адвоката також повинна закріплюватися альтернативна вимога про наявність у неї не менше ніж трирічного стажу (за певним переліком посад, робота на яких дає право на здобуття особою такого статусу) або ж проходження стажування, але вже строком не 18 місяців, а 3 роки;

10) аргументується необхідність розмежування понять «правова допомога» («професійна правнича допомога») та «правова послуга» за:

– суб'єктом одержання (допомогу отримує особа, яка перебуває у складній (проблемній) правовій ситуації – об'єкт допомоги);

- суб'єктом надання (допомога надається особою, яка наділяється особливим професійним статусом, тобто адвокатом);
- механізмом здійснення та сферою правового регулювання (закріплення та гарантування конституційного права на професійну правничу допомогу);
- спрямованістю на досягнення результату (адвокат під час надання правової допомоги може тільки передбачати певний результат, але в жодному разі не має можливості гарантувати його настання); та
- характером діяльності, при якій вони реалізуються (адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність, яка за своєю природою не є підприємницькою та позбавлена комерційної складової);

11) зроблено висновок, що, набувши певного індивідуального правового статусу (в аспекті процесуальної форми діяльності), адвокат отримує комплекс як професійних прав адвоката (права першого рівня), так і процесуальних прав (права другого рівня), і саме такий комплекс прав повинен отримати найменування «статусні права адвоката». Професійні права адвоката (права першого рівня), у свою чергу, теоретично можна поділити на: організаційні права адвоката; права, які засновані на гарантіях його професійної діяльності; права функціонального характеру, які безпосередньо пов'язані із наданням професійної правової допомоги, в той час як комплекс процесуальних прав адвоката безпосередньо залежить від його правового статусу у тому чи іншому провадженні (захисника, представника чи власне адвоката);

12) на підставі комплексного та доктринального розкриття сутності прав адвоката на запит та опитування осіб за їх згодою, доводиться, що, з одного боку, вони є найважливішими його професійними правами функціонального характеру, а з іншого – український законодавець або ж не враховує специфіку адвокатської діяльності, безпідставно нівелюючи природу права адвоката на запит до права будь-якої особи на доступ до публічної інформації (не робить чіткої різниці між ними, зокрема щодо: строків надання відповіді та відшкодування фактичних витрат; можливостей отримання інформації з обмеженим доступом; відповідальності за ненадання відповіді на запити), або ж фактично перетворює право адвоката

опитувати осіб на декларацію (відсутність законодавчо закріплених порядку проведення такого опитування і форми фіксації отриманих у результаті опитування відомостей), внаслідок чого значно ускладнюється чи взагалі унеможлиблюється надання правової допомоги адвокатом на професійній основі;

13) доведено, що однією з основних умов здійснення правосуддя є забезпечення балансу між потребою дотримуватись шанобливого ставлення до авторитету судової влади та необхідністю адвоката в процесі своєї професійної діяльності додержувати, зокрема, принципи незалежності та пріоритетності інтересів клієнта. Саме тому не повинна сприйматися як неповага до суду реалізація адвокатом згідно із законом будь-яких своїх професійних та процесуальних прав, а також критика професійної діяльності судді або інших учасників процесу, за умови, що вона спрямована на припинення неправомірних дій вказаних осіб, є обґрунтованою, стосується обставин справи і не супроводжується висловлюваннями, які принижують загальнопрофесійні якості особи або її честь та гідність (не є її особистими образами);

14) аргументується необхідність існування вичерпного переліку приводів для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката, якими мають бути: заяви (скарги) як клієнта адвоката або його представника, так і інших адвокатів, адвокатських об'єднань або адвокатських бюро; подання ради адвокатів регіону або її членів, голови КДКА або її членів; окрема ухвала судів, а також заяви (скарги) центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги або особи, якій адвокат неправомірно відмовив у наданні такої допомоги. До суб'єктів ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката, задля забезпечення реальної наповненості принципу незалежності адвокатської діяльності, не повинні належати правоохоронні органи (у тому числі й органи прокуратури), а також інші органи державної влади та місцевого самоврядування, які мають наділятися тільки правом звернення з відповідним поданням до органів адвокатського самоврядування, що, у свою чергу, вже на підставі отриманого подання самостійно вирішують питання щодо ініціювання порушення дисциплінарної справи стосовно адвоката;

удосконалено:

1) наукову концепцію сприйняття адвокатури як особливого інституту громадянського суспільства, специфіка якого проявляється в дуалістичному характері її правової природи, що простежується в органічному поєднанні публічних та приватних інтересів у діяльності як адвокатури в цілому, так і адвоката зокрема, які повинні мати рівнозначний, взаємостримуючий характер;

2) теоретико-прикладне положення щодо розуміння правової природи професійної діяльності адвоката, в аспекті розкриття співвідношення понять «правова допомога», «юридична допомога» та «правнича допомога»;

3) наукові підходи щодо визначення сутності договору про надання правової допомоги;

4) положення про необхідність зміни підходу у використанні кваліфікаційного іспиту як умови доступу особи до адвокатської професії;

5) пропозиції, спрямовані на підвищення значення та ролі інституту відповідальності за прояв неповаги до суду, в аспекті забезпечення здійснення правосуддя, зокрема, з урахуванням незалежності правового статусу адвоката, виключаючи можливість існування випадків упередженого ставлення судді до професійної діяльності адвоката;

набули подальшого розвитку та обґрунтування:

1) наукові погляди щодо визначення місця та ролі адвокатури на сучасному етапі становлення громадянського суспільства та формування правової держави в Україні;

2) концептуальні дослідження етапів становлення та розвитку адвокатури в контексті еволюції розуміння термінів «адвокат» і «адвокатура»;

3) положення про те, що існування професійних асоціацій адвокатів та обов'язкове членство в них не порушує принципу незалежності адвокатської діяльності, а навпаки, є необхідною умовою для забезпечення можливості існування незалежного правового статусу адвоката;

4) наукові ідеї щодо необхідності врахування, поряд з формальними знаннями (як теоретичного, так і практичного характеру), і морально-етичного рівня претендента на здобуття статусу адвоката;

5) положення, згідно з яким, в аспекті дії принципу пріоритетності інтересів клієнта, у своїй професійній діяльності адвокат повинен виходити з того, що інтереси клієнта перебувають поза його контролем, у той час як способи захисту, які використовуються задля досягнення сприятливого результату для клієнта, вибираються самим адвокатом, а тому апріорі повинні бути законними;

б) наукові пропозиції щодо необхідності існування інституту страхування цивільно-правової відповідальності адвоката і розроблення, зокрема на підставі аналізу дисциплінарної практики, Стандартів професійної діяльності українського адвоката, які стали б основою для формування типових правил такого виду страхування.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки, положення, пропозиції та рекомендації, маючи і науково-теоретичний, і прикладний інтерес, можуть бути використані у:

– науково-дослідній сфері – матеріали дисертації можуть становити теоретичну основу для подальших наукових досліджень, присвячених проблематиці вдосконалення правового статусу адвоката, а також інших проблем адвокатології;

– правотворчій діяльності – сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані як для внесення змін та доповнень до норм Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», процесуальних кодексів та інших правових актів, що регламентують професійну діяльність адвоката, так і для подальшого вдосконалення Правил адвокатської етики. Результати дисертаційного дослідження впроваджено у діяльність Інституту законодавства Верховної Ради України (Акт впровадження Інституту законодавства Верховної Ради України від 8 вересня 2017 р. № 22/437-1-15);

– правозастосовній роботі – прикладний характер дослідження надає змогу безпосередньо використовувати його результати у професійній діяльності адвоката, а також у практичній діяльності органів адвокатського самоврядування (Акт

впровадження результатів дисертаційного дослідження в діяльність Ради адвокатів Закарпатської області від 18 травня 2017 р.; Акт впровадження у практичну діяльність кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Закарпатської області від 15 червня 2017 р.);

– навчально-методичній діяльності – при викладанні в навчальних закладах таких дисциплін як «Адвокатура України», «Адвокатура в Україні та правових системах інших країн», «Адвокатологія», «Організація і функції адвокатури», «Актуальні проблеми адвокатури», «Цивільний процес», «Кримінальний процес», «Господарський процес», «Актуальні проблеми цивільного процесуального права», «Організація правової допомоги в Україні: адвокатура, нотаріат, патентні повірені, державні реєстри», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін (Акт впровадження Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» від 25 травня 2017 р., Акт впровадження Академії адвокатури України від 28 вересня 2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним комплексним дослідженням, а положення, які викладені в ній та виносяться на захист, розроблені автором особисто. В опублікованих працях, написаних у співавторстві, власні теоретичні розробки дисертанта становлять визначений у списку праць обсяг. Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам опублікованих праць, у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданні кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» та на міжнародних науково-практичних конференціях, у тому числі й за кордоном, а саме: «Știința juridică universitară în contextul promovării valorilor europene» (Chișinău, Moldova, 15-16 octombrie 2012); «Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку» (м. Донецьк, 22-23 червня 2013 р.); «65-річчя Загальної декларації прав людини: дотримання прав людини – пріоритет держави та суспільства» (м. Ужгород, 27-28 грудня 2013 р.);

«Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії» (м. Ужгород, 28-29 березня 2014 р.); «Право. Адвокатура. Нотариат» (г. Москва, Российская Федерация, 14 апреля 2014 г.); «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 16-17 травня 2014 р.); «Rights and freedoms of man and citizen: mechanism of application and protection by various branches of law» (Bratislava, Slovak Republic, 19-20 September 2014); «Právna veda a prax v treťom tisícročí» (Košice, Slovak Republic, 27-28 február 2015); «Проблемы правоприменения в современной России» (г. Омск, Российская Федерация, 27 февраля 2015 г.); «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії» (м. Ужгород, 24-25 квітня 2015 р.); «Травневий конгрес правознавців» (м. Ужгород, 15-17 травня 2015 р.); «Юридичні науки та їх роль у формуванні правової культури сучасної людини» (м. Ужгород, 22-23 травня 2015 р.); «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 16-17 жовтня 2015 р.); «Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov» (Bratislava, Slovak Republic, 27-28 novembra 2015); «Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії» (м. Львів, 18-19 грудня 2015 р.); «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (м. Ужгород, 19-20 лютого 2016 р.); «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії» (м. Ужгород, 22-23 квітня 2016 р.); «Римське право як підґрунтя сучасного права Європи» (м. Одеса, 27 травня 2016 р.); «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 21-22 жовтня 2016 р.); «Priority a stratégie pre rozvoj právnej vedy vo svete vedy» (Sládkovičovo, Slovak Republic, 28-29 októbra 2016); «Rozwój regulacji prawnej w Europie Wschodniej: doświadczenia Polski i Ukrainy» (Sandomierz, Polska, 27-28 styczeń 2017); «Inovácia právne veda v procese európskej integrácie» (Sládkovičovo, Slovak Republic, 10-11 marca 2017); «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 20-22 квітня 2017 р.); «Innovative research of legal regulation of public administration» (Lublin, Republic of Poland, 16-17 June 2017); «Scientific thought transformation» (Morrisville, USA, 22 September 2017); «Urgent problems of law on the modern stage of statehood development» (Lublin, Republic of Poland, October 20-21, 2017).

Публікації. Основні теоретичні і практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження висвітлено в 103 опублікованих працях, зокрема індивідуальній монографії, 75 наукових статтях, серед яких 45 статей опубліковано в наукових фахових виданнях України (з них 15 статей розміщено в журналах, що включені до міжнародних наукометричних баз) і 30 статей – у наукових періодичних виданнях інших держав; 25 тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях, а також 2 інших друкованих працях, що додатково відображають результати дисертації.

Структура дисертації відображає логіку і послідовність наукового дослідження та зумовлена його предметом, метою і завданнями. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які включають 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (1268 найменувань) і додатків. Загальний обсяг роботи становить 577 сторінок, основний текст складає 391 сторінку.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

1.1. Місце і роль адвокатури як інституту громадянського суспільства в умовах формування правової держави в Україні

У ст. 1 Конституції України [490] зазначено, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Тобто на рівні Основного Закону України закріплено положення, згідно з яким вона визнається правовою державою. Слід зауважити, що серед науковців немає єдиної точки щодо розуміння дефініції поняття «правова держава», але ми поділяємо позицію М.В. Баглая, що «правова держава – це високий рівень авторитету державності, реальний режим панування права, який забезпечує всі права людини і громадянина в економічній та духовній сферах» [43, с. 132]. Крім цього, він зазначає, що правовою характеризується держава, яка в усій своїй діяльності підпорядковується праву і головною своєю метою вважає забезпечення прав і свобод людини.

Однією з основних ознак, яка свідчить про існування правової держави, є створення державою механізму, який має реальну можливість забезпечити права, свободи та законні інтереси людини. Тож ми повністю погоджуємося з твердженнями тих науковців, які вважають, що «правову державу не можна уявити без адвокатури» [977, с. 67], «правова держава без висококваліфікованої і незалежної адвокатури – фікція, вона не лише нездатна забезпечити пріоритет прав і свобод людини, але й не в змозі забезпечити собі елементарного існування» [932, с. 6]. Правова захищеність громадян, що включає в себе, зокрема, наявність надійних гарантій прав і свобод особистості, за твердженням І.І. Зайцевої, є однією з ознак, що характеризують правову державу, де особливо важливого значення набуває діяльність адвокатів, покликаних надавати кожному кваліфіковану юридичну допомогу [388, с. 18].

Все це вказує на те, що одним з основних елементів механізму забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини, якому відведена особлива роль в правовій державі, без сумніву, є адвокатура, рівень розвитку якої в цивілізованому світі «розглядається як індикатор демократії в суспільстві» [1112, с. 3]. Така особлива роль зумовлена тим, що «головна соціальна місія, фундаментальне призначення адвокатури – це захист прав людини» [943, с. 12-13]. Як слушно зазначає І.Л. Трунов: «Адвокат за своїм статусом – основна персона в механізмі надання кваліфікованої юридичної допомоги. Якщо лікар відповідає за здоров'я пацієнта, то адвокат може вплинути на все подальше життя людини – долю, професію, добробут тощо» [1046, с. 11].

Крім ст. 1 Конституції України, згідно з якою, як ми уже зазначали, Україна визнається правовою державою, слід врахувати й положення ч. 1 ст. 59 (кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав) та ч. 1 ст. 131-2 (для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура) Конституції. Це свідчить про те, що адвокатура отримала конституційну прописку [1183, с. 11], відповідно до якої за нею закріплена особлива роль у забезпеченні прав, свобод та законних інтересів людини, що автоматично перетворює її на ключову правозахисну інституцію у сучасній правовій системі України.

У цьому разі потрібно врахувати й положення ст. 3 Конституції України, згідно з яким утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Аналізуючи положення цієї статті, О.А. Коваль зазначає, що «для реалізації цього обов'язку створюються відповідні інститути» [254, с. 121], вказуючи при цьому на особливий характер правового інституту адвокатури, діяльність якого спрямована на допомогу державі у виконанні нею певних функцій, визначених Основним Законом. Ми поділяємо позицію О.А. Коваль, оскільки аналіз положень ст. 3 та ст. 59 і 131-2 Конституції України дає можливість дійти висновку, що саме держава взяла на себе обов'язок гарантувати забезпечення прав і свобод людини як одних із основних життєвих цінностей особи. Проте вона, в свою чергу,

передала (делегувала) вже адвокатурі виконання функції щодо надання правової допомоги особам. Тож слушною є думка С. Сафулько та А.В. Козьмініх, які вказують, що «через адвокатуру як інститут громадянського суспільства правова держава забезпечує своїм громадянам можливість реально відчувати їх права і свободи» [473, с. 8; 932, с. 6]. Адвокатура виступає як інститут, що покликаний забезпечити конституційні гарантії громадян на кваліфіковану юридичну допомогу [713].

Щодо особливостей конституційно-правового регулювання статусу адвокатури, то слід зауважити, що хоча положення ст. 59 та 131-2 Конституції України є фактично єдиними, які спрямовані на врегулювання такого статусу в цілому, все ж ще декілька норм статей Конституції «в тому чи іншому аспекті торкаються діяльності української адвокатури з надання правової допомоги» [647, с. 101]. Такою нормою, зокрема, є положення ч. 4 ст. 29, згідно з якою кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника. Окремі аспекти діяльності адвокатури закріплені й в положенні ч. 2 ст. 63 Конституції України, згідно з яким підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист. У цьому разі заслуговує на увагу твердження, наведене Т.В. Варфоломеевою та С.В. Гончаренко, які зазначають, що «права і свободи, передбачені статтями 29, 59, 63 не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 64 Конституції), тобто право на захист, згідно з Конституцією України, є правом абсолютним, і тому будь-яке втручання у здійснення цього права з боку держави має визнаватися неправомірним» [132, с. 19].

В аспекті здійснюваного дослідження потрібно врахувати й те, що ст. 131-2 чинної редакції Конституції України, якою по суті визначається конституційно-правовий статус адвокатури, розміщена в Розділі VIII «Правосуддя». Крім цього, цією ж статтею закріплюється норма, згідно з якою незалежність адвокатури гарантується. Все це дає можливість дійти висновку, згідно з яким на конституційному рівні адвокатуру визнано як незалежний інститут, який займає

самостійне місце в механізмі здійснення правосуддя. Позитивним аспектом чинної редакції Конституції України є й те, що в ній вже відсутня ч. 2 ст. 59 (для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура). Наявність такої норми, як зазначав С.Ф. Сафулько, мимоволі перетворювала адвокатуру й адвокатів у «рішал», а не правозахисників, позаяк адвокати «справ не вирішують», а представляють (захищають) інтереси, права та свободи суб'єктів, щодо яких уповноваженими органами справи розглядаються і вирішуються [935, с. 134]. Натомість положення ч. 4 ст. 131-2 діючої редакції Конституції України вже передбачає, що виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Такою нормою український законодавець фактично встановлює монополію адвокатури щодо захисту та представництва особи в суді, які по своїй суті є основними видами адвокатської діяльності.

Але незважаючи на всі позитиви конституційно-правового регулювання статусу адвокатури, на жаль, воно не позбавлено й недоліків. На нашу думку, основним недоліком є те, що на конституційному рівні не закріплене правове становище адвокатури як невід'ємного інституту громадянського суспільства.

Для визначення місця і ролі адвоката та адвокатури в громадянському суспільстві насамперед необхідно з'ясувати саму сутність поняття «громадянське суспільство». Розуміння цього поняття після першого його докладного дослідження, що було здійснене видатним німецьким філософом Георгом В.Г. Гегелем [194, с. 228], який запропонував розглядати суспільство в рамках трьох рівнів (сім'я, громадянське суспільство та держава), а саме громадянське суспільство – як диференціацію, яка виступає між сім'єю та державою, зазнало суттєвих змін. На сьогодні термін «громадянське суспільство» використовується в найрізноманітніших значеннях. Так, В. Дзодзів зазначає, що термін «громадянське суспільство» вживається в трьох основних значеннях, а саме: 1) громадянське (civil), цивілізоване суспільство, що протиставляється нецивілізованому, варварському суспільству; 2) як феномен античного поліса – громадянська община; та 3)

буржуазне суспільство, в якому сфера приватних справ та інтересів звільняється від прямого впливу державно-владних інститутів, стає автономною та такою, що безпосередньо не залежить від держави, сферою життєдіяльності людей [244, с. 162-165]. Найпоширенішим на сьогодні, на нашу думку, є розуміння громадянського суспільства як такого, що «в цілому ототожнюється з сферою приватних інтересів і потреб» [473, с. 8].

З цього приводу, ми вважаємо, заслуговує на увагу визначення поняття «громадянське суспільство», яке надає В.Д. Перевалов, виходячи з того, що це «вільне демократичне правове суспільство, орієнтоване на конкретну людину, що створює атмосферу поваги до правових традицій і закону, загальногуманних ідеалів, що забезпечує свободу творчої і підприємницької діяльності, що створює можливість досягнення благополуччя та реалізації прав людини і громадянина, органічно виробляє механізми обмеження і контролю за діяльністю держави» [1025, с. 95]. Слушною є і думка А.В. Козьмініх, яка зазначає, що «громадянське суспільство – система самостійних і незалежних від держави суспільних інструментів і відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів і колективів, для насиченого соціального, культурного і духовного життя, збереження і відтворення накопичених етичних цінностей і передачі від покоління до покоління» [472, с. 229].

Ми вважаємо, що основним моментом, з якого виходять науковці, є розуміння громадянського суспільства як суспільства, спрямованого на забезпечення належних умов реалізації приватних інтересів і потреб особи. При цьому потрібно врахувати і позицію І.С. Ярних, який виходить з того, що «термін «громадянське» у взаємозв'язку з терміном «суспільство» є якісною характеристикою стану суспільства, його внутрішньої самодостатності та громадської активності» [1186, с. 8]. Все це дає нам можливість дійти висновку, згідно з яким громадянське суспільство потрібно розуміти як якісний стан розвитку суспільства, основною метою якого є забезпечення належних умов реалізації приватних інтересів і потреб особи. Необхідність існування громадянського суспільства зумовлена тим, що «найкращим середовищем для належного проживання і розвитку людини, в якому

всі члени суспільства вільні і рівні, є громадянське суспільство, адже у ньому людина, особа, індивід є ключовою метою такого суспільства, а держава, здійснюючи свій вплив за допомогою права, повинна враховувати пріоритетність інтересів кожної конкретної людини» [985, с. 82].

Аналізуючи поняття «громадянське суспільство», слід погодитися з позицією тих науковців, які вказують, що воно «найадекватніше співвідноситься з поняттям саме правової держави, оскільки і перше, і друге відображають найважливіші характеристики та невід’ємні сторони життєдіяльності сучасної демократичної державності: з одного боку, реалізація засад правової держави не може не спиратися на відносно автономні механізми саморегуляції громадянського суспільства, а з другого – органічним доповненням функціонування громадянського суспільства виступають сформовані на формально-правових засадах інститути держави, яка лише за таких умов може стати правовою» [238, с. 40; 700, с. 8].

На нашу думку, одну з основних, провідних ролей у забезпеченні такого якісного стану розвитку суспільства, належних умов проживання людини в суспільстві, шляхом утвердження пріоритетності інтересів кожної конкретної особи, відіграє діяльність як адвокатури в цілому, так і адвоката зокрема. Ми цілком поділяємо позицію В.О. Святоцької, згідно з якою історична цінність адвокатури полягає в тому, що вона є системоутворюючим елементом сучасного громадянського суспільства та правової держави [941, с. 3].

Розкриваючи питання про місце адвокатури в громадянському суспільстві та правовій державі, можна стверджувати, що серед науковців відсутня єдина точка зору щодо віднесення адвокатури до інститутів громадянського суспільства. Хоча переважна більшість науковців дотримуються позиції, згідно з якою адвокатура належить до інститутів громадянського суспільства, проте в юридичній літературі існують й протилежні позиції відносно цього. Зокрема, незмінний Президент Гільдії російських адвокатів Г.Б. Мірзоев вважає, що відсутня нормативна база для юридичного визнання адвокатури інститутом громадянського суспільства, що захищає його права, а загальноновизнані історичні судження про адвоката як громадського діяча, який уповноважений суспільством і державою представляти

суспільні інтереси, вимагають переосмислення [616, с. 63]. Подібної позиції дотримується й М.В. Адріанов, який через розкриття системних зв'язків адвокатури, громадянського суспільства і держави обґрунтовує висновок про те, що адвокатура, не належачи в структурному відношенні ні до громадянського суспільства, ні до держави, є інститутом, який забезпечує комунікативну взаємодію такого суспільства і держави у сфері правозастосування [25, с. 8]. Прихильником такої позиції є і Т.Б. Вільчик, яка на підставі дослідження правової природи адвокатури і специфічних ознак, яким має відповідати громадянське суспільство, доходить висновку, що адвокатура не може бути віднесена до інститутів громадянського суспільства. Вона вказує на те, що «діяльність адвокатури вимагає незалежності не лише від держави, а й від самого громадянського суспільства. Адвокатура може стати на захист інтересів як держави, так і громадянського суспільства. У законодавстві України адвокатура має бути визначена як незалежний самоврядний правозахисний інститут, на який держава покладає найважливіші функції захисту прав та законних інтересів людини» [153, с. 248].

Протилежної точки зору дотримуються ті науковці, які вважають, що адвокатура є інститутом громадянського суспільства. Зокрема, О.М. Просквіркін характеризує місце адвокатури в правовій системі «як один із способів самообмеження державної влади, за допомогою якого створюється інститут громадянського суспільства, що сприяє повноцінній реалізації та захисту громадянами своїх прав і свобод» [844, с. 10]. Поділяє таку позицію і В.І. Сергеев, який вказує на те, що адвокати завжди відносили себе до структур громадянського суспільства, маючи «при цьому на увазі, що служіння праву як гуманістичному явищу і громадянському суспільству, є основними, умовно кажучи, стратегічними завданнями адвокатури» [15, с. 30]. Крім цього, він звертає увагу й на те, що нове російське законодавство про адвокатуру, також вже розглядає її як інститут громадянського суспільства.

Прихильниками точки зору, згідно з якою адвокатура розглядається як інститут громадянського суспільства, також є Л.В. Тацій (адвокатура вважається інститутом громадянського суспільства, який є не лише об'єднанням професіоналів-

юристів, а й правозахисною інституцією, яка реалізує свої повноваження у тісній взаємодії з органами юстиції) [1020, с. 5], Н.В. Борзих (адвокатура є професійним співтовариством адвокатів і як інститут громадянського суспільства не входить до системи органів державної влади й органів місцевого самоврядування) [96, с. 448] та ряд інших науковців [72, с. 32; 183; 656, с. 39].

Ми не поділяємо позицію науковців, які не відносять адвокатуру до інститутів громадянського суспільства, а вважаємо, що вона є «найважливішим» [214, с. 21], «одним із найпотужніших інститутів саморегулювання громадянського суспільства» [766, с. 53], який до того ж «в сучасному світі є свого роду фундаментом громадянського суспільства» [181, с. 6]. Вважаємо, що потрібно врахувати й думку С.Е. Лібанової [561, с. 9], яка зазначає, що забезпечення гарантування прав і свобод людини можливе лише за наявності розвиненої системи конституційно-правових гарантій, що включає не тільки діяльність державних правоохоронних інституцій, а й незалежних від держави (економічно і організаційно) професійно-правових правозахисних інститутів громадянського суспільства. Таким інститутом, на її думку, і є адвокатура. З необхідності віднесення адвокатури до інститутів громадянського суспільства виходить й І.С. Ярних, оскільки «вся її діяльність з надання юридичної допомоги і правовий захист адресований як окремим особам, їх об'єднанням, так і суспільству в цілому. Без дистанціювання від органів державної влади та широкої автономії виконання таких функцій може бути ускладнене, тому що найчастіше йдеться про захист особистості від зазіхань владних структур та їх представників в особі всюдисущих чиновників» [1183, с. 167].

Враховуючи вищевказане, можна дійти висновку, що адвокатура є невід'ємним інститутом громадянського суспільства. Крім цього, лише такий стан речей, згідно з яким адвокатура розглядатиметься як незалежний інститут громадянського суспільства, надасть можливість сформувати належний та дієвий механізм реалізації закріпленої за адвокатурою функції щодо забезпечення надання професійної правничої (правової) допомоги задля відстоювання інтересів не тільки певних, конкретних осіб, а й суспільства взагалі.

Досліджуючи питання про віднесення адвокатури до інститутів громадянського суспільства, слід звернути увагу на те, що деякі науковці розглядають її (тобто адвокатуру) як громадське об'єднання. Так, І.О. Русанова зазначає, що «адвокатура – це незалежна самостійна громадська організація професійних юристів, яка у встановленому законом порядку виконує важливу суспільну функцію – захист прав і законних інтересів громадян і організацій, а також надає їм необхідну правову допомогу» [921, с. 158]. Майже ідентичної позиції дотримується й С.С. Калинюк [432, с. 3]. Прихильником такої точки зору також є А.О. Власов, вказуючи, що «адвокатура, як незалежна, громадська організація, певною мірою покликана виконувати роль гаранта у дотриманні суб'єктивних прав громадян і організацій, у тому числі права на захист честі, гідності та ділової репутації, як у цивільному, так і арбітражному судочинстві» [162, с. 6]. Поділяє таку позицію й М.В. Іванова, зазначаючи, що закріплене право громадян на судовий захист та юридичну допомогу гарантується діяльністю спеціальної професійної, громадської організації, створеної в інтересах різнобічного захисту прав громадян юридичними засобами, якою є адвокатура [412].

Ми піддаємо сумніву таку позицію науковців, оскільки правова природа адвокатури суттєво відрізняється від правової природи громадської організації, як за попереднім Законом України «Про об'єднання громадян» [818], так і за діючим на сьогодні Законом України «Про громадські об'єднання» [788]. У цьому разі ми повністю поділяємо твердження О.Г. Яновської, яка звертає увагу на те, що «адвокатура не може бути визнана громадською організацією тому, що вона є співтовариством професіоналів-юристів, які виконують покладену на них державою спеціальну функцію захисту та представництва, і діяльність адвокатів та адвокатури в цілому регулюється спеціальним законом. Власне кажучи, саме державний характер діяльності адвокатури, який проявляється в тому, що ця діяльність спрямована у своїй суті на задоволення потреб не членів адвокатури, а насамперед членів суспільства, громадян певної держави, і відрізняє адвокатуру від громадських об'єднань безпосередньо за своєю суттю» [1176, с. 41]. Ставлення держави, суспільства, правоохоронних органів до адвокатури як одного з видів громадських

об'єднань, за її твердженням, принижує її значення як спеціального інституту, покликаного відстоювати права та законні інтереси громадян та юридичних осіб.

Критично відноситься до визнання адвокатури як громадської організації і Н.В. Борзих, яка, вказуючи на те, що багато вчених, які стверджували, що адвокатура – це громадська організація, припускалися головної помилки, оскільки при віднесенні адвокатури до громадських організацій вони не враховували того, що громадськими організаціями не можуть бути об'єднання, які займаються професійною діяльністю, спрямованою на виконання конкретної державно-правової функції [96, с. 448]. З таких же позицій виходить й О.А. Коваль, вказуючи на те, що «основні риси об'єднання громадян не співпадають з ознаками адвокатури, оскільки остання створюється за принципом єдиної професії, а не за єдністю інтересів; для виконання покладених на адвокатуру конституційних завдань, захисту прав громадян, а не для реалізації та захисту власних прав» [254, с. 121-122].

У цьому разі потрібно врахувати й положення п. 5 ч. 2. ст. 2 вищезгаданого Закону України «Про громадські об'єднання», згідно з яким дія цього Закону не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення саморегульвних організацій, організацій, які здійснюють професійне самоврядування, якою по своїй суті є адвокатура. Виходячи з цього, можна дійти висновку, що адвокатура є інститутом громадянського суспільства, проте вона жодним чином не повинна розглядатися як громадська організація.

Щодо нормативного закріплення статусу адвокатури як інституту громадянського суспільства, то, ні Конституція, ні спеціалізований Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [771], на жаль, чітко не врегульовують це питання. Слід зауважити, що в попередньому Законі України «Про адвокатуру» [772], а саме в ст. 1, надавалося визначення поняття «адвокатура України», згідно з яким вона розглядалася як добровільне професійне громадське об'єднання, яке покликане, згідно з Конституцією України, сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, подавати їм іншу юридичну допомогу. Незважаючи на наявний недолік такого правового регулювання (адвокатура розглядалася як

громадське об'єднання), все ж таки воно надавало можливість науковцям доходити висновку, що адвокатура є інститутом громадянського суспільства. Так, Н.О. Обловацька робила висновок про те, що «оскільки громадські організації є невід'ємною частиною громадянського суспільства, відповідно, й інститут адвокатури можна вважати його інститутом» [656, с. 39].

На жаль, чинний Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» чітко не врегулює це питання, а визначення поняття «адвокатура України» розкривається шляхом вказівки на те, що це недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом (ч. 1 ст. 2). Хоча в наведеному понятті й відсутня чітка вказівка на те, що адвокатура є інститутом громадянського суспільства, це не заважає деяким авторам аналізуючи його, доходити висновку, що адвокатура – це один «із важливих правозахисних інститутів громадянського суспільства, який здійснює державну функцію» [921, с. 154]. Ми не погоджуємося з такою позицією, а вважаємо, що такого висновку можна дійти, хіба що комплексно аналізуючи положення вищевказаного Закону, зокрема положення згадуваної ч. 1 ст. 2 (адвокатура України – недержавний самоврядний інститут...); ч. 1 ст. 4 (адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів) та ч. 1 ст. 5 (адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб).

Позитивною щодо цього, на нашу думку, є практика зарубіжних країн, законодавство яких чітко визначає адвокатуру як інститут громадянського суспільства. Зокрема, ч. 1 ст. 3 ФЗ РФ «Про адвокатську діяльність та адвокатуру в Російській Федерації» [652] передбачено, що адвокатура є професійним співтовариством адвокатів і як інститут громадянського суспільства не входить в систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Ідентична норма міститься й в ч. 1 ст. 3 Закону Республіки Вірменія «Про адвокатуру» [654]. Слід зауважити, що таке чітке закріплення статусу адвокатури як інституту

громадянського суспільства позитивно було оцінено з боку науковців. Так, О.П. Галоганов вказує на те, що «зазначеним законом адвокатура нарешті була визнана інститутом громадянського суспільства, який діє на основі принципів незалежності, самоврядування, корпоративності» [184, с. 3]. Є.М. Соломатін зазначає, що вказаний Федеральний закон «охарактеризував адвокатуру як інститут громадянського суспільства, тим самим оформивши нове положення цієї структури, яке малося на увазі і раніше, проте до останнього часу не було закріплено законодавчо» [983, с. 330].

Поділяють таку позицію науковців й П.Д. Баренбойм та Г.М. Резнік, зазначаючи, що «адвокатура – єдиний законодавчо визнаний інститут громадянського суспільства, на який поширюється як принцип рівності, так і принцип незалежності від держави» [59, с. 5]. Про доцільність на законодавчому рівні закріплення положення, згідно з яким адвокатура визнається як інститут громадянського суспільства, вказують і К.Ж. Абовян та С.Д. Ігнатов, які зазначають, що лише такий факт «підкреслює, з одного боку, рівність адвокатури та держави в плані забезпечення захисту прав громадян, а з іншого – незалежність адвокатури від держави і обов'язок останньої забезпечити цю незалежність як складову її обов'язку щодо захисту прав громадян» [2, с. 80].

Як ми вже зазначали, адвокатура не отримала належного врегулювання її правового статусу (у частині визнання її інститутом громадянського суспільства) ні на законодавчому, ні на конституційному рівні. Хоча про таку необхідність вказувалося не тільки на науковому [472, с. 230], а й на державному рівні¹. На жаль, це так і не було реалізовано на практиці. Враховуючи вказане, вважаємо за необхідне як на законодавчому, так і на конституційному рівні чітко закріпити правовий статус адвокатури як інституту громадянського суспільства.

Дійшовши висновку, що адвокатура являє собою невід'ємний інститут громадянського суспільства, ми вважаємо за необхідне врахувати твердження

---

¹ Напр., у 2009 році у своєму вітанні з нагоди Дня адвокатури тодішній Міністр юстиції України Миколи Оніщук зазначив: «Необхідно подумати і про конституційне унормування статусу адвокатури як елементу правової системи України та особливого правозахисного інституту громадянського суспільства, як професійної організації адвокатів зі спеціальним статусом, що діє на засадах самоврядування, і через яку реалізуються права юриста на заняття адвокатською діяльністю».

Л.В. Тацій про специфічність інституту адвокатури за «сутністю своїх завдань, характером форм та видів діяльності, особливостями правового й етичного регулювання, взаємовідносин з громадянами, державою, зокрема з органами юстиції, судом і прокуратурою» [1020, с. 9]. Ми поділяємо позицію авторки, оскільки така специфічність правового статусу адвокатури полягає в її дуалістичній правовій природі. Як слушно зазначає С.О. Деханов, з одного боку адвокат – це необхідний елемент системи правосуддя, а з іншого – професійний консультант (радник) громадян та їх об'єднань [240, с. 268]. Така дуалістичність правової природи адвокатури полягає в одночасному поєднанні в ній як публічно-правових, так і приватноправових засад. Наявність публічно-правових та приватноправових засад в діяльності адвоката дає можливість деяким науковцям характеризувати його роль як «двуликого Януса». Так, В.О. Попелюшко, досліджуючи питання щодо надання адвокатами правової допомоги в кримінальному судочинстві, вказує на те, що захисник підозрюваного, обвинуваченого і підсудного виступає «у ролі «двуликого Януса» – одночасно як їх представник, працюючий на них, і як самостійний учасник процесу з власним процесуальним статусом, працюючий на правосуддя» [738, с. 101].

Характеризуючи приватноправові засади дуалістичної природи інституту адвокатури, науковці вказують на те, що приватні інтереси адвокатури в цьому разі полягають у: «задоволенні потреб конкретної особи, якій надається допомога» [974, с. 8], «захисті прав конкретного довірителя» [3, с. 161], «захисті прав, свобод та інтересів довірителя» [206, с. 176] та «відновленні порушення права конкретного довірителя» [473, с. 5; 983, с. 335].

Щодо публічно-правової засади дуалістичної правової природи інституту адвокатури, то потрібно врахувати те, що «захист приватного інтересу правовими засобами набуває публічного характеру, бо суспільство і держава зацікавлені в нормальному функціонуванні правової системи, в неухильному виконанні законів як громадянами, так і посадовими особами та органами держави» [88, с. 13]. Публічність адвокатури, за твердженням З.Я. Бенямінової, зумовлена її функціями і

завданнями, що відображають призначення адвокатури – захищати права, свободи, інтереси громадян і організацій [71, с. 18].

Вважаємо, що заслуговує на увагу позиція С.В. Кирюшиної [450, с. 17], яка розкриває публічно-правовий інтерес в діяльності адвоката через покладання на нього законодавством публічного обов'язку щодо надання юридичної допомоги. В юридичній літературі розуміння такого публічно-правового інтересу не завжди співвідноситься лише із законодавчо закріпленим обов'язком адвоката щодо надання юридичної допомоги. Досить поширеною є точка зору, згідно з якою такий інтерес розкривається через закріплення за адвокатурою, зокрема, й превентивної функції. Так, деякі науковці вказують на те, що публічний інтерес проявляється «у встановленні режиму законності, своєчасному припиненні порушень прав і свобод громадян, поновленні порушеного права та запобіганні таких порушень в майбутньому» [498, с. 132; 974, с. 8]. Слушною є й позиція А.Г. Кучерени, який вказує, що «основною функцією адвокатури, що робить її найважливішою частиною громадянського суспільства» [545, с. 26], є публічно-правова функція щодо контролю за дотриманням державою правових норм, визнанням і дотриманням прав і свобод людини і громадянина.

Проте, на нашу думку, більш виправданим є підхід С.Е. Лібанової, яка зазначає, що основною інституційно-конституційною функцією адвокатури щодо захисту прав і свобод необмеженого кола осіб є демокурійна (наглядова) функція. Вона зауважує, що «функція професійно-правової демокурії (від лат. *curij* – нагляд і *democ* – народ, народонагляд) забезпечує взаємодію та взаємонагляд інституційних систем держави та громадянського суспільства» [561, с. 8]. С.Е. Лібанова, досліджуючи шляхи регламентації адвокатської діяльності, доходить висновку, що адвокатура як інститут громадянського суспільства здатна ефективно наглядати за реалізацією гарантій конституційних прав і свобод людини системою публічної влади, забезпечуючи неминучість їх дотримання [561, с. 10]. Про доцільність застосування положення саме про наглядову функцію як основу публічного інтересу, дає нам можливість з'ясування сутності наглядових та контрольних повноважень. У цьому разі ми виходимо з того, що контрольні повноваження за

своєю природою є ширшими та включають в себе і наглядові (характеризуються рекомендаційністю та попередністю результатів здійснення таких повноважень), і, на відміну від останніх, рішення за результатами здійснення контрольних повноважень є остаточними та обов'язковими і такими, що забезпечуються примусовою силою держави. Враховуючи правову природу адвокатури як інституту громадянського суспільства, вважаємо, що однією з основних її функцій є публічно-правова функція щодо нагляду за дотриманням державою правових норм, визнанням і дотриманням прав та свобод людини і громадянина.

На підтримку вказаної вище позиції С.Е. Лібанової можна навести й думки тих науковців, які місце адвокатури в сучасній правовій системі характеризують «як один із способів самообмеження державної влади, за допомогою якого створюється інститут громадянського суспільства, що сприяє повноцінній реалізації та захисту громадянами своїх прав і свобод» [185, с. 35; 1111, с. 171].

У цілому підтримуючи наведені позиції науковців (адвокатура повинна виконувати функцію нагляду за дотриманням прав та законних інтересів людини, у тому числі й з боку держави, та є одним із способів самообмеження державної влади), потрібно обов'язково враховувати й те, що адвокатура не може відносити себе до опозиції що до держави, оскільки «діяльність адвокатури і держави спрямована на єдино значиму мету – захист прав і свобод людини» [1100, с. 180]. Досить докладно проаналізував це питання С.О. Деханов, який вказує на те, що «адвокату постійно доводиться вступати в протиборство з державними службовцями, чиновниками, які в масовій свідомості й уособлюють конкретну державу. Але це не правильно. Поняття держави значно ширше за просту систему органів державної влади, що складається з конкретних людей. І часто ці «конкретні громадяни» егоїстично односторонньо розуміють загальний інтерес, порушують писане право, тобто те, охоронцями чого в широкому сенсі є адвокатура. Здорова адвокатура, яка ґрунтує свою діяльність на законі, не може бути опозиційною інституту держави, державності нації. Опозиційною уряду з тактики чи стратегії проведення зовнішньої або внутрішньої політики – так; опозиційною некомпетентному чиновництву – так; опозиційною державі – ні» [239, с. 15]. Ми

повністю поділяємо позицію С.О. Деханова та вважаємо, що для належної реалізації як покладеного на адвокатуру обов'язку щодо надання правової допомоги, так і вищевказаних функцій (превентивної та наглядової) адвокатура не повинна повністю протиставляти себе державі (бути опозиційною до неї), а відносини між ними повинні мати рівноправний характер. Як зазначає Т.Б. Вільчик, взаємодія між державою й адвокатурою повинна ґрунтуватися, зокрема, на принципі рівноправного партнерства, враховуючи насамперед те, що «державна, яка визначає себе як правова, має бути зацікавлена в тому, щоб адвокатура була високопрофесійним інститутом» [154, с. 64].

На нашу думку, основою рівноправності відносин між адвокатурою та державою повинен виступати принцип, згідно з яким держава зацікавлена в існуванні сильної адвокатури, і навпаки, адвокатура – в сильній державі. Держава повинна бути зацікавлена в існуванні сильної та незалежної адвокатури, оскільки гарантувати забезпечення прав і свобод людини (конституційний обов'язок, який взяла на себе держава) неможливо без існування такої адвокатури, якій і було делеговано виконання функції щодо захисту таких прав і свобод. Тому можна погодитися з твердженням Ю.Р. Мірошниченко про те, що «сильна адвокатура – запорука розбудови правової держави!» [623]. Слушною є і позиція А.Р. Воробйова, А.В. Полякова та Ю.В. Тихонравова, згідно з якою необхідність адвокатури фактично створюється державою. При цьому вони зазначають, що «головним залишається, безсумнівно, існуючий інстинкт самозбереження держави, яка без адвокатури неминуче загине, переродившись у щось інше» [177, с. 177]. У свою чергу адвокатура теж зацікавлена в існуванні сильної держави як інституції, що зможе забезпечити не тільки закріплення, а й належний механізм реалізації системи гарантій професійної діяльності адвоката.

Така особлива правова природа адвокатури як інституту громадянського суспільства дає нам можливість погодитися із твердженням А.М. Подоляки, який зазначає, що «адвокатура – це унікальне юридичне явище, єдина організація, яка виконує державну (публічно-правову) функцію і не є при цьому державним органом. Адвокатура, навпаки, зберігає незалежність від держави» [719, с. 431].

Наявність такого публічно-правового інтересу є однією з основних рис, що надає змогу відрізнити статус адвоката від статусу інших непрофесійних юристів. Тож слушною є думка М.Ю. Медведева, який вказує, що «головна відмінність адвоката від непрофесійного захисника полягає в тому, що останній висловлює лише приватні інтереси і його діяльність не вкладається в рамки правових норм, що регулюють публічно-правову функцію захисту. Непрофесійний захисник об'єктивно не може її виконувати» [596, с. 21].

Підсумовуючи вказане, можна дійти висновку, що в діяльності адвокатури в цілому, і адвоката зокрема, простежується органічне поєднання публічних та приватних інтересів, що не безпідставно дає змогу говорити про дуалістичний характер правової природи адвокатури. У цьому разі приватний інтерес адвоката полягає у відстоюванні прав, свобод та законних інтересів його клієнта шляхом здійснення захисту, представництва та надання йому інших видів професійної правової допомоги. Водночас адвокат, здійснюючи свою діяльність, виступає у ролі захисника (представника) не тільки свого клієнта, а й суспільства (держави) в цілому. Вважаємо, що слушним є твердження А.В. Козьмініх, яка зазначає, що адвокат «захищає права приватної особи на увазі і в ім'я суспільного блага» [472, с. 234]. Публічний інтерес адвокатури проявляється не лише у виконанні конституційного обов'язку з надання професійної правничої (правової) допомоги щодо захисту (представництва) прав і свобод особи, а й у діяльності, яка спрямована на здійснення нагляду за дотриманням законності, прав і свобод громадян з боку держави.

Дуалістична природа адвокатури відображена й на міжнародно-правовому рівні, а також в законодавстві зарубіжних країн. Так, в п. 1.1 Загального кодексу прав для адвокатів країн Європейського Співтовариства від 28 жовтня 1988 року [384] (місце адвоката в суспільному житті) зазначається, що адвокат має діяти в інтересах права в цілому точно так само, як і в інтересах тих, чий права та свободи йому довірено захищати. У цьому разі слід врахувати, що, відповідно до ПАЕ, вимоги вказаного Кодексу повинні бути дотримані як адвокатами іноземних держав, якщо вони входять до Європейського Союзу та/або Ради Європи (Європейського

співтовариства) (ст. 3), так і українськими адвокатами при здійсненні ними діяльності в інших країнах, які входять до Європейського Союзу та/або Європейського співтовариства (ст. 4). Відповідно до рішення РАУ від 4 липня 2015 року № 77 [787] НААУ вступила до ССВЕ та надала згоду на застосування Правил професійної етики Ради адвокатських та правових товариств Європи (ССВЕ). На підставі вказаного, а також враховуючи те, що Україна є членом Ради Європи, Т.Б. Вільчик доходить висновку, згідно з яким «український уряд має брати до уваги дані стандарти під час розробки проектів законів, що регулюють адвокатську професію» [155, с. 216].

Щодо законодавства зарубіжних країн, то тут слушним є твердження С.О. Деханова, який, досліджуючи досвід та сучасний стан адвокатури Західної Європи, вказує, що «з появою держав нового типу, формуванням ідеї правової держави починає формуватися сучасний інститут адвокатури. Інститут адвокатури стає, з одного боку, інститутом громадянського суспільства, з іншого – засобом реалізації державних гарантій конституційного права на юридичну допомогу (право громадян звернутися за допомогою до адвоката в разі обмеження свободи в будь-якій її формі (Іспанія), право на захист (Швейцарія, Португалія), право на захист і юридичне представництво (Італія), інститут довіреної особи (ФРН), принцип належної правової процедури (Великобританія)» [241, с. 11].

Досліджуючи дуалістичну природу адвокатури, слід зауважити, що в юридичній літературі наявні погляди науковців щодо переваг або ж публічного, або ж приватного інтересу як складових такої дуалістичної природи інституту адвокатури. Зокрема, Д.В. Макарян зазначає: «Незважаючи на те що адвокатська діяльність здійснюється переважно в приватних інтересах, у цілому вона має публічний характер, оскільки забезпечує дієвість правового регулювання і слугує встановленню особливого балансу між політичними реаліями в суспільстві та приписами законів» [579, с. 4]. Цікавою в цьому аспекті є й позиція іспанського законодавця, який у ст. 1 Генерального уставу діяльності адвокатури в Іспанії [1262] вказав, що адвокатура є вільною й незалежною професією. Вона забезпечує допомогу суспільству заради захисту публічного інтересу. Дотримується вказаної

позиції й М.Ю. Медведєв, який зазначає, що «діяльність захисника має подвійний характер, оскільки, протидіючи державному обвинуваченню в інтересах суспільства, захисник зобов'язаний одночасно діяти і в приватних інтересах свого підзахисного – проте лише тією мірою, в якій приватні інтереси не суперечать виконанню процесуального завдання захисника: захист особи від незаконного та необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав і свобод» [596, с. 13]. На його думку, із цих двох складових, які визначають вольові рішення захисника при здійсненні ним функції захисту, суспільний (публічний) інтерес є пріоритетним. Про домінуючий публічний елемент, який виступає «обличчям», стрижнем адвокатської діяльності вказує, й С.О. Іваницький [421, с. 120-121].

Протилежної точки зору дотримується, наприклад, Д.Ч. Купеєва, яка, досліджуючи статус захисника в адміністративно-юрисдикційному процесі, вказує, що «поєднання публічних і приватних аспектів у діяльності захисника у провадженні у справах про адміністративні правопорушення виражене в тому, що зазначена діяльність має в основному приватний характер, у ній слабо виражені публічні інтереси» [532, с. 9]. Досліджуючи дуалістичну природу адвокатури, слід зауважити й те, що в юридичній літературі наявна також позиція, згідно з якою такий подвійний характер розуміють як негативний прояв у правовому статусі адвокатури. Так, Л. Ковтун зазначає, що «адвокатура має переважно подвійний характер, коли жоден з цих інтересів належним чином не захищається, або ж один з них доводиться принести в жертву (як правило, від цього залежить матеріальне благополуччя самого адвоката)» [461, с. 41].

Ми піддаємо сумніву вказані погляди і вважаємо, що приватний і публічний інтереси в діяльності адвоката повинні мати рівнозначний, взаємостримуючий характер. Так, із одного боку, одним з основних принципів в діяльності адвоката є принцип пріоритетності інтересів клієнта, а з іншого – адвокат не повинен при цьому забувати й про дію принципу законності. Крім цього, лише подвійна правова природа інституту адвокатури, на нашу думку, надасть адвокатурі можливість належним чином реалізувати завдання й функції, які за нею закріплені. До того ж,

дуалістична природа адвокатури є однією з основних ознак, яка характеризує її як особливий, специфічний інститут громадянського суспільства.

І насамкінець, визначаючи місце і роль адвокатури як інституту громадянського суспільства у взаємовідносинах з державою, ми підтримуємо думку тих науковців, які вважать адвокатуру або своєрідним «буфером», який збалансовує (врівноважує) інтереси громадянського суспільства з потребами і можливостями держави [33, с. 26; 472, с. 231; 932, с. 6], або «дружнім посередником» між державою та (або) іншими суб'єктами права у громадянському суспільстві [132, с. 7]. В умовах становлення правової держави, як слушно зазначає С.В. Прилуцький, однією із важливих об'єднуючих ланок між громадянським суспільством та державою повинна стати адвокатура [768, с. 22].

Досліджуючи місце і роль адвокатури в сучасній правовій державі, слід наголосити на тому, що серед науковців немає єдиної точки зору й щодо сприйняття її як правозахисної або ж як правоохоронної інституції. Так, В. Тацій вказує, що «часто обґрунтовується зарахування адвокатури то до правозахисних, то до правоохоронних органів, що також не сприяє розумінню сутності та особливостей ні правоохоронних органів, ні адвокатури» [1019, с. 11-12].

Прихильниками позиції, згідно з якою адвокатура розглядається як правоохоронна інституція, є О.П. Галоганов (серед суб'єктів надання юридичної допомоги адвокатура займає особливе положення. Саме вона покликана забезпечити права і законні інтереси людини і громадянина в процесі здійснення правоохоронної діяльності шляхом надання кваліфікованої юридичної допомоги) [185, с. 5-6], І.С. Яргих (адвокатура за своєю природою є інститутом громадянського суспільства. Але адвокатура разом з тим виконує і функцію учасника державної правоохоронної діяльності та правосуддя, будучи гарантом декларованої державою «кваліфікованої юридичної допомоги кожному», створюючи умови реалізації судового захисту) [1183, с. 167], З.Я. Беньямінова (специфіка конституційно-правового статусу адвокатури полягає в тому, що вона, будучи інститутом громадянського суспільства та частиною правоохоронної системи, не є громадською організацією і не входить в систему органів державної влади та місцевого самоврядування, поєднує в собі їх

деякі риси, що дозволяють говорити про те, що вона має обмежену публічну владу, яка не є ні політичною, ні державною) [71, с. 9] та ряд інших науковців [82, с. 64; 432, с. 164; 473, с. 12].

Натомість правозахисною інституцією адвокатуру вважають, зокрема, такі науковці як А.О. Власов (на адвокатуру, як на правозахисний інститут, державою покладено виконання публічно-правових функцій з надання кваліфікованої юридичної допомоги) [164, с. 6], Л.В. Тацій (адвокатура вважається інститутом громадянського суспільства, що є не лише об'єднанням професіоналів-юристів, а й правозахисною інституцією) [1020, с. 9], М.Р. Аракелян (адвокатура виступає в якості правозахисника, діє як уповноважений суспільства і в його інтересах) [35, с. 226], Ю.М. Руденко (адвокатура як інститут громадянського суспільства не входить в систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування, проте вона є органічною частиною правозахисного механізму) [918, с. 8] та інші [19, с. 26; 153, с. 250; 672, с. 21].

Визначаючи місце адвокатури як правоохоронної чи правозахисної інституції, на нашу думку, потрібно врахувати декілька аспектів. По-перше, ми не поділяємо підходу тих науковців, які або вважають, що поняття «охорона» та «захист» є синонімами [151, с. 529], або ж вказують на те, що ці поняття зближуються і збігаються [670, с. 39]. По-друге, на нашу думку, потрібно врахувати твердження тих науковців, які вважають, що «охорона є встановлення загального правового режиму, а захист – ті заходи, які робляться у випадках, коли цивільні права порушені або оспорені» [182, с. 191], «охорона і захист суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу – не одне і те ж: охороняються вони постійно, а захищаються тільки тоді, коли порушуються» [699, с. 19]. Наведене дає нам можливість сформулювати висновок, згідно з яким поняття «правоохоронна діяльність» є ширшим за поняття «правозахисна діяльність», воно фактично включає в себе останнє, а його дія має постійний характер та націлена на профілактику та запобігання правопорушень, в той час як правозахисна діяльність фактично виникає з моменту порушення, невизнання або ж оспорювання прав, свобод чи законних інтересів та спрямована в основному на поновлення вже

порушених прав, свобод чи законних інтересів. По-третє, слушною є позиція тих науковців [426, с. 4; 920, с. 12; 1028, с. 14], які зазначають, що у правозахисних органів, на відміну від правоохоронних, відсутній метод примусу при здійсненні діяльності.

Враховуючи вказане, а також те, що основним призначенням адвокатури є саме захист інтересів як суспільства, так і кожного окремого його члена шляхом надання правової допомоги, вважаємо за доцільніше визначати адвокатуру як правозахисну інституцію.

Неодноразово в юридичній літературі розглядалося питання про визначення місця і ролі адвоката та адвокатури в механізмі здійснення правосуддя. При цьому серед науковців немає єдиного підходу щодо вирішення цього питання. Так, деякі науковці вказують, що адвокатура є учасником або ж представником правосуддя. І.С. Яргих зауважує, що «адвокатура виконує функцію учасника правосуддя, створюючи при цьому умови реалізації судового захисту» [1183, с. 167]. У свою чергу Т.Б. Вільчик зазначає, що «адвокат повинен бути водночас і сумлінним захисником інтересів приватних осіб, і таким же сумлінним представником правосуддя» [160, с. 329]. Тут цікавою є і позиція ЄСПЛ, який у своїх рішеннях неодноразово вказував на особливий статус адвокатів, відводячи їм центральне місце в системі відправлення правосуддя як посередників між публікою і судами (п. 54 рішення ЄСПЛ від 24 лютого 1994 року у справі «Касадо Кока проти Іспанії» (Casado Coca v. Spain) [1216], п. 29 рішення ЄСПЛ від 20 травня 1998 року у справі «Шепфер проти Швейцарії» (Schopfer v. Switzerland) [1233], п. 27 рішення ЄСПЛ від 20 квітня 2004 року у справі «Аміхалакіоае проти Молдови» (Amihalachioaie v. Moldova) [1214] тощо). Як посередників, але вже між сторонами і судом, представників розглядає Є.В. Васьковський, який вказує на те, що «діяльність представників – діяльність судова; вони посередники між сторонами і судом» [137, с. 49].

Доволі поширеним як серед науковців, так і за законодавством зарубіжних країн та міжнародним правом є сприйняття адвоката як слуги або ж помічника правосуддя. Зокрема, відомий іспанський адвокат, екс-президент Ради адвокатських

та правових товариств Європи Раймон Муллерата зазначає: «Адвокат виступає як важлива дійова особа при здійсненні правосуддя. Адвокат, так само як і суддя, є служителем у храмі правосуддя» [629]. На подібну позицію вказує і В.М. Івакін, досліджуючи питання еволюції західноєвропейських уявлень про правову природу адвокатури та адвокатської діяльності: «прагнення утримувати на високому рівні соціальний статус професії зумовило збереження і в наш час декларування погляду на адвоката, як на особу, що покликана служити закону і правосуддю» [408, с. 34]. Як слуги правосуддя адвокати розглядаються і в згаданому рішенні ЄСПЛ у справі «Касадо Кока проти Іспанії» (*Casado Coca v. Spain*) [1216], у п. 46 якого зазначається, що, беручи до уваги особливий характер адвокатської професії, у своїй якості слуг правосуддя адвокати користуються виключним правом участі у суді та імунітетом від судового переслідування за свої виступи в залі суду.

Помічником правосуддя адвоката вважає, зокрема Ю.С. Пилипенко, який, аналізуючи основні напрями дослідження адвокатської таємниці, робить висновок й про те, що «адвокат також є помічником правосуддя, що забезпечує дійсну змагальність в будь-якому виді процесу» [707, с. 132]. Цієї ж позиції дотримується й французький законодавець, який у ст. 3 Закону «Про реформу деяких судових і юридичних професій» від 31 грудня 1971 року № 71-1130 зазначає: «Адвокати є помічниками правосуддя» (*auxiliaires de la justice*) [1249]. Потрібно звернути увагу й на те, що в юридичній літературі траплялися твердження науковців, які вважають адвокатів помічниками не правосуддя, а судів. Такої думки дотримувався, наприклад, М.О. Чельцов, характеризуючи захисника в кримінальному процесі як помічника суду, оскільки, на його думку, «участь захисту визнано законодавцем принципово необхідною для кращого, більш повного висвітлення справи» [1127, с. 227]. Подібної точки зору дотримуються Л.Л. Тарасенко [1016, с. 24] й С.О. Халатов [1102, с. 115]. Ми піддаємо сумніву позицію цих науковців, оскільки, як зауважував ще І.Я. Фойницький: «Адвокатура повинна бути визнана особливою суспільною одиницею, що стоїть при судових місцях, але не в їх складі, що має право автономії в питаннях внутрішнього життя і дисциплінарну владу над своїми членами» [537, с. 473]. Тут заслуговує на увагу й твердження М.С. Строговича, який

у цілому поділяючи позицію, за якою захисник розглядається «помічником правосуддя», при цьому вказує: «Вираз «помічник суду». Не дуже вдалий, він може дати привід до висновку, що захисник – помічник даного складу суду і надає допомогу суддям у всьому тому, що судді роблять, хоча б дії даного складу суду були і неправильним» [1005, с. 27].

Ми не поділяємо вищевказаних позицій, що визначають адвоката як слугу, помічника правосуддя, або ж в якості посередника під час його здійснення, оскільки в них не відображаються повною мірою суть та основне призначення адвоката. Такі визначення статусу адвоката, на нашу думку, лише принижують та дають викривлене розуміння його правового становища і не співвідносяться, зокрема, з основним принципом діяльності адвокатури – принципом незалежності адвокатури. Тож у цьому разі ми цілком підтримуємо твердження С.В. Прилуцького, який вказує, що «сама адвокатура має бути надійною опорою судової влади та правосуддя» [767, с. 240] та наголошує, що «будучи активним учасником механізму правозастосування і, більше того, займаючи самостійне місце у механізмі правосуддя, адвокатура виконує (повинна виконувати) важливу функцію суспільного контролю в цій сфері» [766, с. 54]. Слушною є і позиція німецького законодавця, який у ст. 1 Федерального закону про адвокатуру від 1 серпня 1959 року [1193] вказує на те, що адвокатура являє собою незалежний орган правосуддя. Незалежною частиною правової системи держави та невід'ємною частиною правосуддя адвокатура розглядається і у балтійських країнах [1016, с. 24]. Тож позитивними є конституційні зміни, що пов'язані із регулюванням статусу української адвокатури, аналізуючи які, ми доходимо висновку, згідно з яким на конституційному рівні адвокатуру визнано незалежним інститутом, який займає самостійне місце в механізмі здійснення правосуддя [332, с. 54].

Ураховуючи вказане, ми доходимо висновку, згідно з яким адвокатура являє собою незалежну правозахисну інституцію, що займає самостійне місце в механізмі здійснення правосуддя і на яку покладається виконання однієї з найважливіших функцій щодо забезпечення належної реалізації конституційного права особи на отримання професійної правничої (правової) допомоги. Вона є ключовою

правозахисною інституцією, якій держава делегувала свій обов'язок щодо забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи, що є одними із основних її життєвих цінностей. Адвоката в жодному разі не слід сприймати як слугу, помічника правосуддя або ж в якості посередника в процесі його здійснення, оскільки таке сприйняття принижує і надає викривлене розуміння його правового статусу, тому що не відображає сутність адвокатури як незалежної та однієї з провідних інституцій в механізмі здійснення правосуддя.

Адвокатура – це незалежний інститут громадянського суспільства, який відіграє провідну роль у забезпеченні якісного стану розвитку такого суспільства, належних умов проживання людини в ньому, шляхом утвердження пріоритетності інтересів кожної конкретної особи. Специфіка цього інституту громадянського суспільства, який за жодних умов не слід сприймати як громадську організацію, проявляється в дуалістичному характері його правової природи, що простежується в органічному поєднанні публічних та приватних інтересів в діяльності як адвокатури в цілому, так і в діяльності адвоката зокрема, які повинні мати рівнозначний, взаємостримуючий характер. Сутність приватних і публічних інтересів у професійній діяльності адвоката полягає в тому, що, відстоюючи права, свободи та законні інтереси свого клієнта, адвокат в той же час діє в інтересах всього суспільства (держави), права в цілому, виконуючи не тільки покладений на нього конституційний обов'язок щодо надання професійної правничої (правової) допомоги, але й здійснюючи нагляд за дотриманням законності, реалізацією прав і свобод людини насамперед з боку держави, забезпечуючи їх дотримання.

Адвокатура, яка є професійно-правовим правозахисним інститутом, являє собою системоутворюючий елемент механізму забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини. Адвокатура є основою, фундаментом громадянського суспільства та правової держави (забезпечує їх гармонійне співіснування), без професійної діяльності якої, насамперед на засадах абсолютної незалежності, взагалі ставиться під сумнів можливість їх існування. Правова держава повинна бути зацікавлена в існуванні сильної та незалежної адвокатури, оскільки лише в такому разі можна забезпечити належну реалізацію делегованого їй конституційного

обов'язку щодо надання професійної правничої (правової) допомоги. У свою чергу адвокатура теж зацікавлена в існуванні сильної держави як інституції, що зможе забезпечити не тільки закріплення, а й належний механізм реалізації системи гарантій професійної діяльності адвоката. А оскільки громадянське суспільство та правова держава є найважливішими характеристиками існування сучасної демократичної держави, то рівень розвитку адвокатури безпосередньо вказує на рівень демократії в суспільстві.

1.2. Становлення та розвиток інституту адвокатури в аспекті еволюції розуміння термінів «адвокат» і «адвокатура»

Важливе значення для з'ясування сутності правового статусу адвоката, на нашу думку, відіграє дослідження етапів становлення та розвитку інституту адвокатури, зокрема в аспекті еволюції розуміння термінів «адвокат» та «адвокатура». Таке дослідження надасть нам можливість на більш глибокому концептуальному рівні з'ясувати сутність даного інституту, і більш ґрунтовно розкрити дефініції понять «адвокат» і «адвокатура» та проаналізувати їх співвідношення.

Потрібно зауважити те, що в юридичній літературі наявні різноманітні погляди щодо походження адвокатури. Так, деякі вчені виходять з того, що «адвокатура – найдавніша і в той же час загальнолюдська інституція» [942, с. 6]. До такого висновку доходить, наприклад, й А.Г. Кучерена, вважаючи при цьому, що адвокатура «існувала в усі часи і в усіх народів» [545, с. 16]. Протилежної точки зору дотримуються, зокрема, Є.В. Васьковський, який на підставі аналізу праці А.М. Стоянова «Історія адвокатури» [1000, с. 9] вказує на те, що «проходили тисячоліття, розросталися сильні цивілізації з зачатків патріархального побуту; видавалися закони, влаштовувалися суди, писалися книги про правознавство та управління державою, але не засновувалися адвокати» [136, с. 9]. З таких же позицій виходив відомий французький адвокат Жуль Ле-Берк'є, який зазначав, що є народи настільки ж давні, як піраміди, але які не мають адвокатури (*il en est qui comptent*

presque autant d'années que les pyramides, et n'en ont pas) [1237, p. 11]. Цікавою є й думка М. Грелле-Дюмазо, який походження адвокатури пов'язував з тим, що вона, ймовірно, була сучасником першого судового розгляду й першого суду (car elle est probablement contemporaine du premier procès et du premier tribunal) [1211, p. 36].

Ураховуючи вказане, з метою встановлення походження термінів «адвокат» та «адвокатура», не вдаючись до поглибленого дослідження історії інституту адвокатури, вважаємо за можливе погодитися з висновком, якого дійшов Є.В. Васьковський: «особливий клас адвокатів, тобто осіб, що цілком присвятили себе правозаступництву і займаються ним як професією, виникає тільки на більш високому ступені розвитку юридичного ладу, коли звичаєве право, яке живе у свідомості народу, замінюється писаним законом і коли знання цього закону перестає бути доступним для всіх і кожного» [136, с. 20].

Погодитися з позицією Є.В. Васьковського нам дає можливість проведення короткого аналізу історії походження адвокатури. Безсумнівно, що першою формою захисту був самозахист, згідно з яким особа, чиї права були порушені, самостійно застосовувала до винної особи примусові заходи. Проте, з виникненням держави та її інституцій (у тому числі й судових органів), формуванням правових відносин між особами, можна стверджувати про появу перших паростків адвокатури. Так, слушним є твердження І.С. Булліної про те, що «одним з перших прикладів представництва перед судом можна визнати правову практику Стародавньої Юдеї, де перед судом синедріону могла постати і виступати на захист обвинуваченого або однієї зі сторін будь-яка людина. Дещо пізніше перед судом стали виступати особи, які отримують юридичну підготовку (готувалися стати суддями, кандидати), які могли виступати на захист обвинувачених» [113, с. 30]. Тут ми поділяємо позицію авторки про те, що в повному розумінні слова назвати їх адвокатами було не можна, оскільки ініціатива таких виступів виходила від самих кандидатів, не була узгоджена з підсудними і була зумовлена прагненням до професійного вдосконалення. Фактично з таких же позицій виходять й укладачі навчального посібника «Адвокатський іспит. Підготовчий курс», які зазначають: «Адвокатура існувала в усі часи й у всіх народів, вона виникла ще тоді, як люди вперше засвоїли

форми громадянського устрою» [12, с. 7]. Але вони звертають увагу на те, що професійні правозахисники з'явилися значно пізніше, коли звичаєве право замінилося писаними законами.

Найбільш поширеною є точка зору, згідно з якою поява прототипу адвокатури, тобто адвокатури вже як системи професійної діяльності, пов'язана із розвитком правової системи Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Як зазначає І.М. Переверза, у Стародавній Греції існувало декілька професій, які мали відношення до договірної моделі адвокатської діяльності: логографи, синегори, параклети і прагматики. Він зауважує, що логографи були першими, хто за допомогу у судовому процесі, а саме написання судових промов на замовлення, отримували грошову подяку від клієнта. Виходячи з того, що логографія не могла цілком задовольнити потреби в судовому захисті, то після своєї промови учасник судового процесу закликав на допомогу сторонню особу, так званого синегора: родича, друга, оратора, – яка могла доповнити його промову. Синегора на суді супроводжували прагматики, так звані «знавці права», юрисконсульти, які повідомляли йому в разі необхідності потрібні юридичні відомості. Крім цього, як зазначає І.М. Переверза, у деяких випадках, коли сторона не потребувала допомоги красномовного синегора, було достатньо виступу параклета, який правдою-неправдою допомагав переконати суддю у правоті цієї сторони [698, с. 15]. Подібної точки зору дотримується й І.М. Івакін, який, досліджуючи питання історії виникнення професійного судового представництва, зауважує, що інститут захисту інтересів інших осіб у суді в Стародавній Греції починає набувати все більше явних рис адвокатської діяльності (відбувається перехід від родинного захисту до захисту, що здійснюється сторонніми особами, поява групи осіб, для яких як написання промов за плату, так і подальший виступ з промовами на їх захист безпосередньо в суді стало професійним заняттям), про те така діяльність становила лише передумову для подальшого переходу до професійного представництва [405, с. 60].

Щодо Стародавнього Риму, то ним багато чого було запозичене в Стародавньої Греції, і спочатку «римляни позначали ім'ям адвокатів родичів і друзів сторони, яких вона просила супроводжувати її на суді» [999, с. 5]. Як зазначає

І.К. Махмудов: «У Стародавньому Римі, як і в Греції, первинна форма адвокатури була родинною, перехідним ступенем від родинної до договірної був патронат. Писаних законів у Римі довго не було, але з оприлюдненням законів, як вважається, з'явилася адвокатура як самостійне заняття» [595, с. 12]. Досить детально аналізує це питання А.Г. Кучерена, який вказує на те, що першими юристами в Римі були патрони, які поєднували дві професії – юрисконсультів і адвокатів. Однак, коли патронат розпався і вивчення права стало надбанням усіх бажаючих, розвиток юриспруденції пішов двома шляхами. Одні юристи, які не володіли даром красномовства, займалися виключно наданням юридичних консультацій (найменувалися юрисконсультами або правознавцями), інші представляли інтереси сторін у судовому процесі (вони не завжди були ґрунтовно обізнані у праві). З виданням Закону XII таблиць юрисконсульт перетворилися з простих радників на тлумачів права, а адвокати продовжували займатися судовим захистом (як і раніше, до кінця існування Республіки, вони називалися патронами). Адвокатами в той час називалися родичі і друзі сторони, які були в суді разом з нею і давали їй поради або просто своєю присутністю її підтримували. Із плином часу термін «адвокат» став поширюватися на осіб, які допомагали стороні в процесі, збирали документи, покривали витрати, визначали засоби захисту і повідомляли про них патронам. Іноді адвокатами найменувалися навіть звичайні свідки. Цілком слушним є зауваження А.Г. Кучерени про те, що «всі ці різновиди юридичної професії не можуть бути повною мірою віднесені до професії адвоката, і тільки патрони були адвокатами в прямому сенсі цього слова» [543, с. 72]. Як зауважує науковець, такий звичай проіснував до періоду Імперії, де професія юриста, і особливо адвоката, отримує корпоративне оформлення, а склад адвокатури визначається спеціальними імператорськими списками.

З цього приводу заслуговує на увагу позиція І.С. Яртих, який вказує на те, що «адвокатура в сучасному розумінні цього явища виникла як публічно-державний інститут в стародавньому Римі в період розквіту першої римської республіки, урочистості прав і закону. Адвокатура стала тим інститутом, без якого, на думку суспільства і держави, неможливе здійснення справедливого судочинства» [1184,

с. 315]. Поділяючи позицію І.С. Яртих, ми звертаємо увагу на те, що «безумовно, інститути Стародавнього Риму і Давньої Греції лише віддалено нагадували те, що прийнято в сучасному світі іменувати інститутом адвокатури» [975, с. 7], але неоціненним є вклад цього періоду зародження адвокатури на подальше формування інституту адвокатури, в країнах не тільки Західної, але й Східної Європи.

Що стосується вже безпосередньо походження інституту вітчизняної адвокатури, то ми погоджуємося з позицією О.В. Синєокого, який вказує на те, що її прообраз «зародився ще в часи Київської Русі (IX-XII ст.), коли роль захисників у суді виконували рідні та друзі сторін, «послухи» (свідки обвинуваченого), «видоки» (свідки вчиненого стороною або спірного факту). На цьому етапі судочинство характеризувалося суцільним пануванням звичаєвого права та повною його перевагою над писаним законом, робота захисника у судах мала характер громадського, товариського, а не професійного заняття» [955, с. 57]. З таких же позицій виходять і Р.А. Чайка та П.В. Кучевський, які зазначають, що «першим кроком у формуванні даного інституту права та підставою для організації професійних захисників було судове представництво, що склалось у часи Київської Русі, у тому числі активна допомога у цьому процесі родичів «сутяжників» і їх «суседей», «миру» тощо» [541, с. 8; 1120, с. 9].

Заслуговує на увагу позиція О.Г. Яновської, яка вказує, що «в Україні, як і в інших слов'янських державах, адвокатура існувала досить тривалий час, але не у вигляді самостійної професії, а у зв'язку з судовим представництвом, що спочатку допускалося тільки як виняток для деяких категорій осіб (дітей, жінок, людей похилого віку, ченців, глухих) і одержало згодом вільне застосування, перетворившись у професійне заняття особливого класу осіб, які, будучи краще за інших ознайомленими з нормами права і процесу, стали в той же час виконувати роль і правозаступників» [1176, с. 15]. В подальшому О.Г. Яновська робить висновок, згідно з яким професійна адвокатура в Україні сформувалася в період польсько-литовської доби (XIV-XVI ст.). Такої ж точки дотримується й В.О. Святоцька, яка зазначає, що «перші зародки станової професійної адвокатури

на українських землях з'являються за часів перебування у складі Великого князівства Литовського і Польського королівства (XIV-XVII ст.). У цей період звичаєве право витісняється писаним законом у містах та загальнодержавних судах, де запроваджується магдебурзьке (німецьке міське) право (XV ст.). Справа судового захисту у міських та загальнодержавних судах цього часу набуває професійного характеру. За часів польсько-литовської доби на перший план у якості захисника виступає прокуратор» [941, с. 10].

Ми поділяємо позицію авторів про те, що формування на Україні адвокатури, яка набуває рис професійного характеру, відбувається за часів польсько-литовського правління (XIV-XVI ст.ст.). До такого висновку нам дає можливість дійти аналіз положень Статутів Великого князівства Литовського (у всіх його редакціях – 1529, 1566 та 1588 років), які діяли на українських землях до 1840 року (на території Київської, Подільської та Волинської губерній) та 1843 року (на Лівобережній Україні) [306, с. 69].

Так, у Першому Статуті Великого князівства Литовського (1529 року) застосовуються терміни «заступники» й «прокуратори». Про заступників, зокрема, йдеться в арт. 8 (про заміну в судовому процесі однієї особи іншою), в той час як арт. 9 (про прокураторів) Розділу 6 (Про суддів) [990, с. 246] застосовує відповідно інший термін. Щодо розмежування вказаних термінів, то заслуговує на увагу думка М.Р. Аракеяна, який вказує на «відсутність чітких меж між «заступником» (арт. 8) і «прокуратором» (арт. 9). Тільки при ретельному аналізі зазначених артикулів і судових справ можна углядіти цю межу: послугами першого користувалися родичі, хворі та немічні люди, послугами другого – заможні шляхтичі. Така нечіткість у регламентації правового статусу прокуратора не визначає і його відповідальності за програну справу. Однак ця відповідальність простежується в забороні бути прокуратором особі, яка не має осілості, тобто земельних володінь у Великому князівстві Литовському, і з якого, у разі програшу справи, нічого стягнути» [34, с. 105]. У цьому разі заслуговує на увагу й твердження В.О. Попелюшко, який вказує, що така відмінність простежується й в тому, що особа, яка заступала сторону цілком або в межах доручення, на відміну від прокуратора, брала на себе власну

особисту відповідальність у справі [741]. Ми поділяємо позицію науковців, що вказане дає підставу говорити про прокуратора як фахівця, для якого заступництво стало професією і послуги якого стали платними, тобто йдеться фактично про адвоката в сучасному його розумінні. Тож заслуговує на увагу точка зору В.О. Попелюшко, згідно з якою «день прийняття закону про цю професію, 29 вересня, дату, коли у далекому 1529 році було ухвалено перший Литовський Статут, можна вважати днем української адвокатури» [741].

У Другому Статуті Великого князівства Литовського (1566 року) судовому представництву присвячені статті 31-37 Розділу 4 (Про суддів та про суди). Аналіз указаних статтів дає можливість дійти висновку, що в Статуті 1566 року вже більш чітко розмежовані статуси заступника як уповноваженої особи відповідача в суді, і прокуратора – професійного представника особи. Так, в арт. 32 Розділу 4 Статуту 1566 року зазначається, що «коли б хто за позовами або на котрому році припалому не міг на суді бути, як за хворобою, так і за іншими деякими причинами і потребами своїми; тоді прокуратора або уповноваженого свого може замість себе у справі мати» [991, с. 311]. Водночас в арт. 33 цього ж Розділу вказується: «коли б хто, не будучи в змозі сам вести справу свою в суді і не вмюючи мовити, прокуратора вимагав; тоді суд повинен йому з вряду прокуратора дати і наказати прокуратору від його імені мовити і справу його вести» [991, с. 312].

Щодо Третього Статуту Великого князівства Литовського (1588 року), то науковці характеризують його як найбільш «систематизований закон, згідно з яким жила держава періоду Литовсько-Руської доби» [267, с. 11], та як такий, що «найбільш докладніше встановлював порядок судового захисту» [1176, с. 16]. Інституту судового представництва було присвячено п'ять статтів (арт. 55-61) Розділу IV (Про суди і про суддів) Статуту [992, с. 162-167]. Зокрема, в арт. 56 йшлося про необхідність отримання письмового доручення на ведення справи прокуратором, яке визначало межі його повноважень, за винятком особистої присутності сторони (арт. 57). Арт. 58 передбачав ряд вимог, яким мав відповідати прокуратор. На нашу думку, найбільш прогресивним положенням цього Статуту був арт. 57, який закріплював норму про обов'язкове призначення прокуратора

малозабезпеченим і сиротам (до того ж, де б хто не міг і не вмів сам мовити і справу свою в суді вести, а через убозтво і нестатки свої прокуратора сам собі найняти не міг, як вдови і сироти, і просили б вряда про прокуратора, тоді вряд має такому прокуратора задарма надати і наказати від них у суді відповідати, і прокуратор має у тому вряда послухатись) [992, с. 164]. Враховуючи вказане, можна дійти висновку, що діяльність прокуратора вже набуває вигляду самостійної професії, а це свідчить про зародження вже професійної адвокатури, але жодним чином не про її організаційне оформлення.

Крім цього, ми звертаємо увагу й на те, що у вказаний період використовувався й термін «адвокат» (*advocatus*), але він мав зовсім інше значення [307, с. 144]. Так, М.М. Кобилецький вказує, що «після надання українським містам магдебурзького права впродовж XIV-XV ст. ввійт стає найвищою посадовою особою (*Vogt, Advocatus*). Стосовно цієї посади вживали також назву *Erbvogt, Erbrichter, Advocatus sive iudex haereditarius* (адвокат, або суддя у спадкових справах)» [456, с. 17]. М. Бевз також зазначає, що «так зване «магдебурзьке право самоуправління» міста реалізувалось в Жовкві таким чином. Судова влада належала «лаві» із семи членів, які називались лавниками (*Scabini*) і які обирались із числа міщан. Очолював засідання лави ввійт міста (*Advocatus*). Це окрема особа, яка вибиралась чи призначалась власником із числа мешканців міста чи замку» [67, с. 34]. Слушним є й твердження М.П. Кулаковського, який зазначає, що «війт (*advocatus*) у період виникнення міста виступав як осадчий і представляв фактично єдину в ньому владу. З часом ввійти були підпорядковані заможній шляхті чи магнатам, а ще пізніше потрапили в залежність від міської ради і бурмістрів. Зазвичай їх обирали на один рік із середовища лавників, міських писарів чи підписків. Війт очолював міське судочинство, судив цивільні та кримінальні справи» [531, с. 126]. Все це дає можливість дійти висновку, що в цей час термін «адвокат» мав зовсім інше значення, оскільки стосувався посадової особи – «війта», на якого фактично й покладалося здійснення судової влади в місті.

Щодо Московського царства та Російської імперії, то термін «адвокат» протягом тривалого часу не вживався в сучасному розумінні цього слова, а натомість відносився

до лайливих слів. Як зазначає Г. Резнік, «слово «адвокат» було лайливим і не вживалося, бо вважалося, що адвокати – винуватці всіх потрясінь, всіх революцій» [868]. Тут доречно згадується уривок з маленького роману О. Бородині: «У селі, де жив Микола Миколайович основну частину свого свідомого життя, слово «адвокат» було лайливим, ним хлопчачки обзивали старого безногого опера, який іноді вилазив не без страху на путівець подихати свіжим повітрям і ховався від населення у своїй хаті, як ворог народу, трохи не під ліжком» [99].

Термін «адвокат» щодо характеристики осіб, на яких покладається функція захисту та представництва в суді, в юридичну лексику «вводиться у XVIII ст.» [29, с. 8]. Так, термін «адвокат» вперше був використаний у 1715 році у збірнику військово-процесуального права «Короткий виклад процесу або судових тяжб», який розглядається як 3-тя частина Військового статуту Петра I 1716 року. У гл. 5 цієї збірки (Про адвокатів та повноважних) зазначалося: «Хоча в середині процесу чолобитник або відповідач занедужає або інші важливі причини до того залучаться так, що їм самим своєю особою в крігсрехт з'явитися неможливо, то дозволяється їм для висновку своєї справи використовувати адвокатів і їх замість себе в суд посилати» [512]. Слід зауважити, що дія положень Військового статуту 1716 року спочатку не поширювалась на українські землі, але у подальшому, у зв'язку з прийняттям царського указу від 20 грудня 1763 року почали застосовуватись й у козацьких військових справах [914, с. 65; 1099, с. 14].

Проте, офіційного закріплення в нормативно-правових актах цей термін не отримував ще протягом тривалого часу. Все це пояснювалося, на нашу думку, тим, що з боку тогочасної влади складалося негативне ставлення до інституту адвокатури. До прикладу можна навести висловлювання російської імператриці Катерини II (1729-1796 рр.): «Адвокати та прокурори у мене не законодавствують і законодавствувати не будуть, поки я жива, а після мене будуть слідувати моїм засадам» [1139, с. 103]. Як зазначає Є.В. Васьковський, «побоювання Катерини поділяв і її онук імператор Микола I. Г. Колмаков розшукує у своїх спогадах, що коли одного разу князь Дм.Вл. Голіцин вказав Государю на необхідність адвокатури, Государ спохмурнів і відповів: «Ти, я бачу, довго жив у Франції і ще під час революції, а тому й не дивно, що

ти засвоїв собі тамтешні порядки. А хто погубив Францію, що не адвокати, згадай гарненько! Хто були Мірабо, Марат, Робесп'єр та інші? Ні, князь, поки я буду царювати, Росії не потрібні адвокати, проживемо і без них» [136, с. 319-320]. Все це дає нам можливість погодитися із Т.М. Ільїною що «слід вважати, що цим пояснюється відсутність офіційного закріплення терміна в нормативних документах. Цим же, на наш погляд, пояснюється відмова від терміна «адвокат» в майбутньому, при запровадженні інституту адвокатури в другій половині ХІХ століття» [417, с. 144]. Враховуючи вказане, можна дійти висновку, що термін «адвокат» в Російській імперії застосовувався у ХVІІІ ст., але використовували його в юридичній лексиці, науковій літературі тощо, а в нормативних документах цей термін замінювався на інші (наведемо приклад, дещо забігаючи наперед) – «присяжний повірений», «приватний повірений» тощо.

Важливий етап розвитку вітчизняної адвокатури пов'язаний із проектом Кодексу українського права під назвою: «Права, згідно з якими судиться малоросійський народ», кодифікаційні роботи над яким тривали 15 років до 1743 року [872, с. 23]. І як зазначає О. Г. Яновська: «хоча цей законопроект і не був прийнятий царським урядом, однак застосовувався на практиці» [1176, с. 17]. Цей акт Т.О. Остапенко вважає «однією з найцінніших пам'яток української правової культури ХVІІІ ст.» [683, с. 445]. Питанням адвокатури присвячено артикули 7-11 Глави VIII згадуваного проекту Кодексу. Позитивність цього періоду розвитку вітчизняної адвокатури, в аспекті досліджуваної нами проблематики, полягає в тому, що в «Правах, згідно з якими судиться малоросійський народ» не тільки вперше використовуються терміни «адвокат» та «повірений» (які, виходячи з назви артикулу 7 – про адвокатів або повірених [762, с. 150-151] та його змісту, фактично розглядаються як синоніми), але й вперше здійснюється спроба надати визначення поняттю «адвокат». Так, у п. 1 згадуваного арт. 7 Глави VIII зазначається, що «адвокат, пленіпотент, патрон, прокуратор і повірений називається той, хто в чужій справі, з чийогось доручення замість нього на суді обстоює, відповідає й розправляється» [1173, с. 190].

Організаційне оформлення інституту професійної адвокатури, на думку більшості науковців, було юридично оформлено внаслідок проведення судової реформи 1864 року, яка стала, за твердженням А.В. Меланчук, «відправною точкою становлення сучасної адвокатури» [597, с. 3]. О.Д. Святоцький та М.М. Михеєнко вказують на те, що «як самостійний правовий інститут адвокатура в Україні була запроваджена після проведення на початку 60-х рр. XIX ст. судової реформи, в результаті якої поряд із проголошенням таких буржуазно-демократичних принципів, як відокремлення його від адміністрації, загальний і рівний для всіх суд, гласність процесу тощо, було закріплене й право обвинуваченого на захист» [943, с. 21]. З подібних позицій виходять й укладачі Енциклопедичного довідника майбутнього адвоката, які зазначають, що «судова реформа 1864 р. заклала основи компетентної й самоврядної організації адвокатів. Таким чином сформувалась адвокатська професія. Адвокати поділялися на дві групи: присяжні повірені, які давали професійну присягу адвокатів, об'єднувалися в корпорації, і приватні повірені, які займались адвокатською практикою індивідуально. Присяжні повірені відігравали серед адвокатів провідну роль. Ними були представники найбільш освіченої частини суспільства. Професійні об'єднання присяжних повірених організовувалися за територіальною ознакою» [267, с. 13].

Таке професійне об'єднання присяжних повірених «здійснювалося за територіальним принципом шляхом обрання адвокатами відповідного судового округу самоврядного органу адвокатів – Ради присяжних повірених, що здійснювала адміністративну та дисциплінарну владу відносно адвокатів відповідного судового округу» [460, с. 46]. До 1917 року в Україні існували «три округи судових палат – Харківський, Київський та Одеський, де і діяли ради присяжних повірених» [927, с. 95]. Зокрема, до прав та обов'язків ради присяжних повірених належали: розгляд прохань осіб, які бажають приписатися до числа присяжних повірених або вийти з цього звання, і повідомлення судовій палаті про їх приписку або відмову в цьому; призначення повірених по черзі для безоплатного ходіння по справах осіб, які користуються на суді правом бідності; розгляд скарг на дії присяжних повірених і нагляд за точним виконанням ними законів, встановлених правил і всіх прийнятих

ними на себе обов'язків відповідно до користі їх довірительів; визначення розміру винагороди повіреному за таксою у випадку незгоди з цього питання між ним і стороною або коли між ними не укладено письмової угоди; визначення стягнень, що накладаються на повірених як на власний розсуд ради, так і за скаргами, що надходять до ради [546, с. 60]. Крім цього, потрібно врахувати й те, що «зарахованому до числа присяжних повірених рада видавала відповідне свідоцтво й після приведення цієї особи до присяги її заносили до списків, які щороку публікувалися в офіційній пресі для загального відома» [267, с. 13].

Ми звертаємо увагу на те, що ряд видатних адвокатів того часу судову реформу 1864 р. взагалі вважають початковим етапом зародження інституту адвокатури, вказуючи на відсутність правового зв'язку між адвокатами (присяжними та приватними повіреними) та їх «попередниками» [361, с. 10]. Так, П.А. Потехін, характеризуючи «дореформених» адвокатів, вказує, що «ми народились не із них, ми навіть не маємо походження з їх попелу, ми абсолютно нові люди, ні історичної спорідненості, ні послідовного зв'язку з ними не маємо, чим і можемо пишатися» [757, с. 2220]. Подібної точки зору дотримується В.Д. Спасович, який у своїй промові на честь К.К. Арсен'єва зауважив: «зоологи дошукуються, але поки не дошукалися, а вірять у самозародження організму (*spontanea generation*). У нас саме є приклад такого самозародження. Нічого подібного не було на Русі. Ми вийшли не *ex ovo*, ми не вилупилися зі шкаралупи, ми без роду і племені» [987, с. 85]. Таку позицію фактично поділяли й автори тритомної праці по історії російської адвокатури, які на підставі вищевказаних висловів зазначали: «Історії російської адвокатури, таким чином, байдуже до того, що передувало судовій реформі, їй там шукати нічого й нема чого піднімати завісу безрадінного минулого» [420, с. 2]. Подібної позиції дотримуються й сучасні науковці. Зокрема, О.Г. Яновська, досліджуючи діяльність професійної адвокатури після судової реформи 1864 року вказує, що «на зміну «юридичним знахарям» прийшли високопрофесійні юристи» [1176, с. 18].

Не применшуючи ролі судової реформи 1864 року, ми все ж таки не поділяємо такої позиції, а вважаємо, що на цьому етапі розвитку саме вітчизняної адвокатури

відбулося організаційне оформлення інституту професійної адвокатури, в той час як зародження адвокатури як самостійної професії відбулося на попередніх етапах її розвитку (зокрема, за час дії Статутів Великого князівства Литовського). У цьому разі потрібно звернути увагу й на те, що попри фактичне організаційне формування інституту професійної адвокатури (наприклад, стосовно присяжних повірених став використовуватися новий термін – «стан» (рос.: «сословие») [62, с. 9], що означав співтовариство юристів, об'єднаних освітою і поведінкою, і які виконували специфічну суспільну функцію), у нормативно-правових актах так й не отримали своє визнання терміни «адвокат» й «адвокатура».

Подальший етап розвитку інституту адвокатури (1917-1992 роки), який в юридичній літературі отримав різні найменування («післяреволюційний період» [943, с. 21], «радянський період» [684, с. 210; 1176, с. 18] тощо), характеризується значною кількістю подій, які впливали на її розвиток, що надавало можливість науковцям поділяти цей період на ряд самостійних етапів. Так, Р.А. Чайка та П.В. Кучевський виділяють два етапи [541, с. 8; 1120, с. 9], в той час як укладачі Енциклопедичного довідника майбутнього адвоката виділяють аж шість етапів [267, с. 14-18].

Ми звертаємо увагу, що на розвиток інституту адвокатури суттєво вплинули революційні події 1917 року [360, с. 316]. Так, 4 січня 1918 р. Народний Секретаріат прийняв постанову «Про введення народного суду», якою було скасовано присяжну та приватну адвокатуру. Ця постанова, що була «аналогічною» [909, с. 28] за змістом до положень Декрету № 1 «Про суд» 1917 року, в ч. 3 якого зазначалося, що Рада Народних Комісарів постановляла скасувати донині існуючі інститути судових слідчих, прокурорського нагляду, а також і інститути присяжної та приватної адвокатури. У цій же частині вказувалося, що у ролі обвинувачів і захисників, що допускалися і на стадії попереднього слідства, а у цивільних справах – повірених, допускалися всі незганьблені громадяни не залежно від статі, що користувалися громадянськими правами [651, с. 125]. Слід зауважити, що це фактично перший нормативний акт, в якому, хоча і формально, але згадується термін «адвокатура».

Після згадуваних революційних подій «влада в Україні певний час залишалась у Центральної Ради, яка частково реформувала судову систему царської Росії» [267, с. 26], проте «залишила присяжну адвокатуру без змін» [12, с. 11]. 14 лютого 1919 року був прийнятий Декрет РНК УРСР «Про суд» та затверджено Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали УРСР [115, с. 10], якими було вдруге ліквідовано відновлену Центральною Радою присяжну та приватну адвокатури. Для здійснення функції захисту створювалися колегії правозаступників, які стали «жалюгідною подобою інституту присяжних повірених» [227, с. 91]. Як стверджує О.В. Россильна, «негативною особливістю післяреволюційного періоду була й заміна діяльності представників формою трудової повинності. Правовою основою цьому слугували Декрет РНК УРСР від 16 квітня 1919 р. «Про трудову повинність спеціалістів по судовій частині» та Постанова РНК «Про реєстрацію осіб з вищою юридичною освітою» від 11 травня 1920 року» [916, с. 209]. З цього приводу заслуговує на увагу твердження О.Д. Святоцького та М.М. Михеєнка, що «про значне одержавлення адвокатури, обмеження професійної свободи та незалежності представників свідчить той факт, що всі правозаступники перебували на державній службі й одержували заробітну плату» [943, с. 27].

26 жовтня 1920 року було прийнято Положення про народний суд УРСР, відповідно до якого члени колегії правозаступників обов'язково залучалися як захисники обвинувачених у кримінальних справах, що розглядалися за участі шести народних засідателів. Захисниками й представниками, окрім таких правозаступників сторін, могли бути також близькі родичі, працівники державних установ, члени громадських організацій. Також слушним є зауваження В.Г. Пожар про те, що «вперше цим Положенням було створено можливість здійснення правоздатності юридичних осіб в суді за допомогою юрисконсультів» [723, с. 235].

Подальший етап розвитку вітчизняної адвокатури пов'язаний із уведенням в УРСР нової економічної політики. 2 жовтня 1922 році Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом було прийнято Положення «Про адвокатуру» [773, с. 761-763]. Зауважимо, що хоча в найменуванні акта й наявний термін «адвокатура», все ж таки в його змісті застосовується термін «колегія оборонців». Слід звернути увагу

на те, що в юридичній літературі досить часто використовується також термін «колегія захисників». Тобто у цей час адвокати фактично найменувалися оборонцями (захисниками), а адвокатура в свою чергу мала назву «колегія оборонців» (захисників). Враховуючи, що це Положення встановлювало лише загальні засади створення колегії оборонців (захисників), «Народний комісаріат юстиції в 1922 р. приймає Положення «Про колегії захисників», згідно з яким ці колегії створювались у кожній губернії при губернських судах, а нагляд за їх діяльністю покладался на суд, виконком і прокуратуру» [267, с. 15]. Слушною з цього приводу є думка Д.П. Фіолевського, який, характеризуючи згадані Положення, вказує на те, що «після десятків невдалих спроб вигадати щось нове більшовики повернулися до форми організації адвокатури, створеної реформою 1864 р. Різниця виявилася лише в тому, що новій владі адвокатура була потрібна ще менше, ніж царському режимові. Але вона була змушена її терпіти з метою надання своїм діям видимості законності. Тому, повернувшись до зруйнованої дореволюційної моделі, більшовики запровадили щодо адвокатури потрібний державний нагляд» [1094, с. 45]. Як зазначає А.В. Меланчук, на початку існування радянської адвокатури «ставлення органів партійної і державної влади до адвокатури і адвокатів було не просто негативним, відверто ворожим» [597, с. 10].

Наступний етап розвитку адвокатури пов'язаний з прийняттям 12 вересня 1928 року Колегією Народного комісаріату юстиції УРСР Постанови «Про реорганізацію колегії захисників», якою вказувалося на доцільності переходу на колективну форму організації діяльності (праці) захисників (оборонців), що включала ліквідацію приватних кабінетів. На підставі цієї Постанови, як зазначає О. Г. Яновська, «20 жовтня 1929 р. НКЮ УРСР затвердив Положення про колективні форми роботи захисників окружних колегій. У межах округу організовувався єдиний колектив захисників, куди входили всі члени колегії захисників даного округу. Юридична допомога надавалася тільки через консультації. [...] Захист у суді член колегії захисників міг здійснювати лише за ордером юридичної консультації або президії колегії» [1176, с. 21-22]. Вона також зазначає, що саме з цього моменту і аж до прийняття Закону України «Про

адвокатуру» була встановлена монополія колегій адвокатів на надання юридичної допомоги. Щодо цього заслуговує на увагу думка А.В. Коршенко: «Завдяки колективним методам діяльності колегій захисників було розширено коло громадян, яким надавалася юридична допомога, сконцентровано роботу державних установ і організацій щодо правового обслуговування громадян. Фактично така система діяла до 90-х років ХХ століття» [497, с. 23]. Враховуючи вказане, та незважаючи на те, що «діяльність цієї колегії визначалася як професійна. Поняття «адвокатура» не вживалося» [267, с. 16].

Подальший розвиток вітчизняного інституту адвокатури пов'язаний із прийняттям 30 січня 1937 року Конституції (Основного Закону) УРСР [489], якою, зокрема шляхом закріплення права обвинуваченого на оборону (ст. 110) та права на недоторканність особи (ст. 126), було розширено діяльність адвокатури. 22 грудня 1938 року НКЮ СРСР видав директиву «Про роботу колегій захисників», яка, як зазначає О.В. Баулін, «була спрямована на одержавлення адвокатури» [12, с. 14]. Згодом Радою Народних Комісарів СРСР було затверджене Положення «Про адвокатуру» від 16 серпня 1939 року [727], на підставі якого колегії адвокатів створювалися в республіках та областях – тобто фактично відбулася централізація адвокатури. Такі колегії адвокатів відповідно до ч. 4 Розділу 1 наділялися правами юридичної особи. Позитивним моментом в аспекті нашого дослідження є те, що в цьому Положенні відсутні терміни «захисники», «оборонці», а вже використовується термін «адвокат». Як зазначає М.Ю. Барщевский, термін «адвокат» з'явився в юридичному словнику Росії в 1864 році, але до 1939 року не вживався в нормативних актах [62, с. 8]. Проте замість терміна «адвокатура» Положення 1939 року застосовує термін «колегія адвокатів». Слід зазначити, що більшість тогочасних науковців виявилися «рішучими прихильниками назви «адвокатура» та «адвокат» [262, с. 56].

У період війни чисельний склад адвокатури скоротився (за перші два роки війни – на 55%) [577, с. 41]. У той час на неї покладалася одна з основних функцій щодо надання безоплатної правової допомоги інвалідам, військовослужбовцям та членам їхніх сімей. 25 вересня 1962 року Указом Президії Верховної Ради УРСР було затверджено

Положення про адвокатуру. Як зазначають укладачі Енциклопедичного довідника майбутнього адвоката: «визначення поняття «адвокатура» в Указі не надавалося» [267, с. 17]. Це поняття ототожнювалося із такою формою професійного об'єднання адвокатів як колегія адвокатів. Позитивною рисою Положення є те, що в ньому фактично наводилося визначення поняття «колегії адвокатів» як добровільного об'єднання осіб, які займаються адвокатською діяльністю і діють на підставі цього Положення. Колегії адвокатів створювалися з метою здійснення захисту на попередньому слідстві і в суді, представництва в цивільних справах у суді і арбітражі, а також надання іншої юридичної допомоги громадянам, підприємствам, установам, організаціям та колгоспам.

Наступний етап розвитку інституту вітчизняної адвокатури пов'язаний з прийняттям 20 квітня 1978 року Конституції УРСР [491], яка базувалася на основі Конституції СРСР від 7 жовтня 1977 року. У ч.1 ст. 159 Конституції УРСР містилося положення, згідно з яким для подання юридичної допомоги громадянам і організаціям діють колегії адвокатів. У випадках, передбачених законодавством, юридична допомога подається безоплатно. Таке правове регулювання свідчить про те, що «адвокатура вперше офіційно визнавалася конституційним органом» [632, с. 21]. Конституційне визнання статусу адвокатури сприяло і прийняттю «першого і єдиного в СРСР Закону «Про адвокатуру в СРСР» 30.11.1979 року» [12, с. 11]. Цей Закон став основою для прийняття Закону УРСР «Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР» [802] від 31 жовтня 1980 року № 1050-X. У Законі, як і в згадуваному Положенні ще 1962 року йшлося про те, що колегії адвокатів є добровільними об'єднаннями осіб, які займаються адвокатською діяльністю (ч. 1 ст. 3). Хоча на той час, законодавець фактично ще виходив з ототожнення понять «адвокатура» й «колегія адвокатів», ми вважаємо, що позитивним моментом Закону є норма ч. 2 ст. 1 Закону, згідно з якою адвокатура Української РСР сприяє охороні прав і законних інтересів громадян і організацій, здійсненню правосуддя, додержанню і зміцненню соціалістичної законності, вихованню громадян у дусі точного і неухильного виконання радянських законів, бережного ставлення до народного добра, додержання дисципліни праці, поваги до прав, честі й гідності

інших осіб, до правил соціалістичного співжиття. Закріплюючи такою нормою завдання адвокатури, ми звертаємо увагу на те, що законодавець фактично в описовій формі вперше надає визначення поняття «адвокатура» [304, с. 165].

Вищевказаний Закон УРСР 1980 року діяв аж до прийняття 15 грудня 1992 року Закону України «Про адвокатуру» [772], який і втілює сучасний, новітній етап становлення інституту незалежної вітчизняної адвокатури. Закон України «Про адвокатуру» 1992 року втратив чинність у зв'язку з прийняттям 5 липня 2012 року Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [771]. Особливістю Закону України «Про адвокатуру» 1992 року було те, що в ньому вперше на законодавчому рівні було закріплено повноцінне поняття «адвокатура» (ст. 1 Закону). Ця дефініція давала можливість сприймати адвокатуру і як добровільне, професійне об'єднання, і як інститут громадянського суспільства. Визначення поняття «адвокатура» отримало своє закріплення і в положеннях чинного Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. 2).

Щодо поняття «адвокат», то в попередньому Законі України «Про адвокатуру» фактично була відсутня чітка дефініція поняття «адвокат», лише аналіз положень ст. 2 Закону («Адвокат») свідчив про використання законодавцем описової форми подання цієї дефініції, якою закріплювалася статусна сторона поняття (у ній врегульовувалися лише вимоги до особи, яка могла стати адвокатом). Чинний Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» також надає визначення поняття «адвокат» (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону), але й воно не позбавлене недоліку, який полягає у використанні бланкетних норм («на підставах та в порядку») при формуванні такої дефініції.

На підставі вищевикладеного ми дійшли таких висновків. Перші паростки адвокатури можна виявити ще у країнах стародавнього світу (наприклад, правова практика Стародавньої Юдеї свідчить про один з перших прикладів представництва перед судом), але професійні правозахисники з'явилися пізніше, коли звичаєве право замінювалося писаними законами. Виникнення прототипу адвокатури (адвокатури вже як системи професійної діяльності) безпосередньо пов'язано із розвитком правових систем Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, які мали

величезний вплив на подальше формування інституту адвокатури в країнах Західної та Східної Європи.

Зародження вітчизняної адвокатури відбулося за часів Київської Русі (IX-XIII ст.), прототипом якої було судове представництво, що здійснювалося родичами, друзями тощо. Функції такої адвокатури більше нагадували товариську допомогу, ніж професійну діяльність. Формування вже адвокатури, яка набуває рис професійного характеру (професійної адвокатури), відбувається в період польсько-литовської доби (XIV-XVI ст.). У той же час відбувається нормативне закріплення терміна «прокуратор» як фахівця, для якого заступництво стає вже професією (тобто йдеться фактично про аналог терміна «адвокат» у сучасному його розумінні). У вказаний період використовувався й термін «адвокат» (*advocatus*), але він мав зовсім інше значення, оскільки стосувався посадової особи – «війта», на якого фактично й покладалося здійснення судової влади в місті. Вперше в історії вітчизняної адвокатури використання терміна «адвокат» («повірений») та спроба надання його визначення здійснюється в проекті Кодексу українського права під назвою: «Права, згідно з якими судиться малоросійський народ» 1743 року, який хоча не був затверджений царським урядом, проте використовувався на практиці.

Організаційне оформлення інституту професійної адвокатури було юридично закріплено внаслідок проведення судової реформи 1864 року. Ряд видатних адвокатів того часу вважають цю реформу взагалі початковим етапом зародження інституту адвокатури, вказуючи на відсутність правового зв'язку між адвокатами (присяжними та приватними повіреними) та їх «попередниками». На нашу думку, на цьому етапі розвитку вітчизняної адвокатури відбулося організаційне оформлення інституту професійної адвокатури, в той час як зародження адвокатури як самостійної професії відбулося на попередніх етапах її розвитку (зокрема, за час дії Статутів Великого князівства Литовського).

Одним із етапів розвитку інституту української адвокатури, що характеризується значною кількістю подій, які впливали на її розвиток, є етап, який отримав в юридичній літературі назву «радянський період» («післяреволюційний період») (1917-1992 роки). Зокрема, у 1917 році було прийнято Декрет № 1 «Про

суди», яким було ліквідовано інститути присяжної і приватної адвокатури. Даний Декрет (аналогічною за змістом була постанова Народного Секретаріату України «Про введення народного суду» 1918 року) став фактично першим нормативним актом, в якому, хоча і формально, але згадується термін «адвокатура». Згодом Центральною Радою було відновлено інститут присяжної і приватної адвокатури, але в 1919 році Декретом РНК УРСР цей інститут було вдруге ліквідовано, а для здійснення функції захисту створювалися колегії правозаступників. У 1922 році ВЦВК було прийнято Положення «Про адвокатуру», в назві якого хоча й використовується термін «адвокатура», проте в змісті застосовується інший – «колегія оборонців». У цей період інститут адвокатури, на жаль, лише створював видимість законності та був обкладений потрійним наглядом з боку держави. У 1939 році було прийнято нове Положення «Про адвокатуру», позитивним моментом якого стало перше використання в нормативних актах терміна «адвокат», проте для відтворення сутності саме інституту адвокатури застосовується термін «колегія адвокатів».

Указом Президії Верховної Ради УРСР 1962 року було затверджено Положення про адвокатуру, в якому поняття «адвокатура» ототожнювалося із такою формою професійного об'єднання адвокатів як колегія адвокатів, та надавалося визначення останньої. У 1978 році було прийнято Конституцію УРСР, згідно з якою адвокатура вперше офіційно визнавалася конституційним органом. Законом УРСР «Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР» 1980 року в описовій формі фактично вперше надається дефініція поняття «адвокатура».

Цей Закон діяв аж до прийняття Закону України «Про адвокатуру» від 15 грудня 1992 року, який і втілює сучасний, новітній етап становлення інституту незалежної вітчизняної адвокатури, особливістю якого було те, що в ньому вперше на законодавчому рівні було закріплено повноцінне визначення поняття «адвокатура» (ст. 1). Щодо поняття «адвокат», то в Законі України «Про адвокатуру» 1992 року фактично була відсутня чітка дефініція поняття «адвокат», лише аналіз положень ст. 2 Закону («Адвокат») свідчив про використання законодавцем описової форми подання цієї дефініції, якою закріплювалася статусна

сторона такого поняття (у ній врегульовувалися лише вимоги до особи, яка могла стати адвокатом). Отримало своє закріплення визначення поняття «адвокатура» і в положеннях чинного Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. 2). Цей Закон (п. 1 ч. 1 ст. 1) надає і визначення поняття «адвокат», але й воно, на нашу думку, не позбавлене недоліку. Ми вважаємо, що він полягає у використанні бланкетних норм при формуванні дефініції поняття «адвокат», що не дає нам можливість повною мірою з'ясувати основну його сутність.

1.3. Адвокат як суб'єкт надання професійної правничої (правової) допомоги (термінологічний та теоретико-методологічний аспекти)

Найбільш поширеною в юридичній літературі є точка зору, згідно з якою науковці вважають, що термін «адвокат» походить від латинського слова «advocare», «advocatus» (закликати, покликаний). З таких позицій виходив, зокрема, Є.В. Васьковський, який також вказував на те, що спочатку римляни називали адвокатами родичів і друзів позивача, яких він просив супроводжувати його на суд. Тільки за часів Імперії цей термін став застосовуватися щодо судових захисників [136, с. 1]. Такої ж думки дотримуються О.П. Галоганов [183], І.С. Яртіх [1184, с. 94] та інші науковці [942, с. 5]. На нашу думку, більш правильною є позиція тих науковців, які вказують на те, що термін «адвокат» походить від латинського слова «advocare» – закликати на допомогу. Зокрема, такої точки зору дотримуються Ю.І. Стецовський [997, с. 2], В.І. Сергєєв [949, с. 31] та В.О. Вайпан [15, с. 110]. А вже під визначенням поняття «адвокат» (переклад латинського слова «advocatus» – «запрошений», тобто запрошений захищати в суді, вести справу [1163, с. 167]) слід розуміти, як зазначав ще в 1914 році О.А. Петрученко, «обізнану особу, як радника, захисника в суді» [701, с. 18].

Ми звертаємо увагу на те, що сприйняття сутності поняття «адвокат» відбувається, як правило, шляхом розкриття професійного (функціонального) призначення такої особи щодо захисту, представництва або ж в загалом надання юридичної допомоги іншим особам. Причому деякі науковці конкретизують особу, до

якої може застосовуватися поняття «адвокат», зокрема, вказуючи, що ним може бути лише юрист (захисник, повірений, юридичний радник тощо), інші застосовують більш загальний підхід, вказуючи на те, що адвокатом є будь-яка особа, що надає юридичну допомогу [326, с. 76-77]. Так, адвоката як юриста розглядають, зокрема, укладачі тлумачного словника С.І. Ожегов та Н.Ю. Шведова (адвокат – це юрист, якому доручається надання юридичної допомоги громадянину і організації, у тому числі захист чийх-небудь інтересів в суді) [665, с. 16], а також В.О. Вайпан (під визначенням «адвокат» завжди розумівся юрист, який надає професійну правову допомогу шляхом консультацій, захисту обвинуваченого в суді і т.д.) [15, с. 110]. Конкретизує особу адвоката і С.М. Локшин, зазначаючи, що адвокат – це, по-перше, повірений у судових справах, захисник на суді, а по-друге, він виступає усно чи письмово, захищаючи кого-небудь, що-небудь [570, с. 16]. Розкриття поняття «адвокат» шляхом визначення кола осіб, на яких воно поширюється, міститься і в тлумачному словнику І.В. Даля, в якому під адвокатом розуміється присяжний повірений, правознавець, що бере на себе ведення позовів і захист підсудного; приватний посередник з позовів, стряпчий, ходок, ділок [235, с. 5].

Більш узагальнююче визначення поняття «адвокат» надається, наприклад, в енциклопедичних словниках і юридичних енциклопедіях. Так, у Великому енциклопедичному словнику за редакцією О.М. Прохорова вказується на те, що адвокат – це особа, професія якого – надання юридичної допомоги громадянам і організаціям, в тому числі й захист інтересів в суді [92, с. 19]. Подібна позиція відтворена і в Юридичній енциклопедії за редакцією Ю.С. Шемшученко (адвокат – це особа, яка надає фізичним і юридичним особам різні види юридичної допомоги, передбачені законодавством) [1167].

В юридичній літературі мають місце й визначення поняття «адвокат», в яких автори узагальнюють ряд професійних якостей в одній професії. Так, І. Рафальська вказує на те, що «адвокат – це юридичний радник, захисник, джерело правових знань, медіатор у спорі і, дуже хотілося б, – взірць професіоналізму та професійної етики, адже тільки у нашій професії є особливі етичні норми, спеціальні правила, яким адвокат має відповідати і за порушення яких він несе відповідальність» [865,

с. 8]. Об'єднуючим фактором вищевказаних дефініцій поняття «адвокат» є те, що в їх основі лежить професійне (функціональне) призначення такої особи.

На нашу думку, у цьому разі насамперед слід враховувати природу адвокатської діяльності, сутність якої полягає в наданні професійної правничої (правової) допомоги всім без винятку особам. При цьому не слід забувати й те, що надання такої допомоги на належному рівні може бути реалізоване лише особами, які мають відповідну кваліфікацію та відповідають певним вимогам. Враховуючи вказане, ми поділяємо позицію тих науковців, які вважають, що «поняття «адвокат» складається з двох частин: перша визначає його правову (статусну) сторону, друга – функціональну, тобто призначення адвоката» [14, с. 121; 66, с.16]. У цьому аспекті цікавою є позиція В.О. Вайпана, який досліджує легально закріплене визначення поняття «адвокат» за російським законодавством (ч. 1 ст. 2 Федерального закону РФ «Про адвокатську діяльність та адвокатуру» передбачено, що адвокатом є особа, яка отримала у встановленому цим Законом порядку статус адвоката і право здійснювати адвокатську діяльність. Адвокат є незалежним професійним радником з правових питань). З огляду на це він вказує, що правову (статусну) сторону цього поняття складає та частина, що стосується порядку набуття статусу адвоката, тоді як вказівка на те, що адвокат є незалежним радником з правових питань, являє собою функціональну сторону, в ім'я якої, по суті, й необхідне дотримання спеціальних вимог про набуття статусу адвоката. Враховуючи вказане, В.О. Вайпан доходить висновку, що «тільки в єдності з законністю набуття статусу адвоката і з незалежністю адвоката як радника свого клієнта з правових питань і може розглядатися фігура сучасного адвоката» [14, с. 121].

З подвійної правової основи визначення поняття «адвокат» (з наявності як статусної, так і функціональної сторони) виходить і законодавство ЄС. До такого висновку нам дає можливість дійти аналіз положення п. 1 ч. 2 ст. 1 Директиви 98/5/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 16 лютого 1998 року про спрощення порядку здійснення на постійній основі адвокатської професії в іншій країні-члені ніж там, де була отримана кваліфікація [1205]. У цьому положенні вказується на те, що поняття «адвокат» означає будь-яку особу, яка є

громадянином країни-члена й уповноважена здійснювати професійну діяльність під професійним титулом «адвокат» (наприклад, у Великобританії – solicitor; barrister/advocate; Литві – advokatas; Німеччині – Rechtsanwalt; Польщі – adwokat; radca prawny; Румунії – avocat; Словачії – advokát/advokátka; Угорщині – ügyvéd; Франції – avocat; Чеській Республіці – advokát).

Поєднання статусної та функціональної основ у визначенні поняття «адвокат» простежується у законодавстві фактично всіх країн-членів ЄС. Так, у ч. 1 ст. 542 Органічного закону Іспанії «Про судову владу» від 1 липня 1985 року № 6 [1203] вказується, що назва і діяльність адвоката відносяться виключно до осіб з вищою освітою в галузі права, що професійно здійснюють захист і представляють інтереси сторін у процесах будь-якого роду або надають юридичну допомогу та консультування. Такого ж висновку доходить й В.Р. Дюкіна, яка, виходячи з аналізу національних законодавств і права ЄС, пропонує таке комплексне поняття «адвокат»: «це професійний кваліфікований незалежний фахівець у галузі юриспруденції, що отримав у встановленому нормативними правовими актами країн-членів ЄС відповідний статус, що дозволяє йому під спеціальним професійним званням займатися консультуванням з правових питань, відстоювати права клієнтів будь-яким законним способом і здійснювати правові дії для захисту їхніх інтересів, а також представляти інтереси клієнтів перед судовими інстанціями, правоохоронними органами та органами публічного управління» [266, с. 30-31].

Проте не всі законодавці країн-членів ЄС використовують вищевказану подвійну правову основу при формуванні поняття «адвокат». Про це свідчить твердження В.М. Буробіна, який зазначає: «Необхідно зазначити те, що у Франції термін «адвокат» означає не звання, а вид професійної діяльності практикуючої особи. Тому кожна особа, яка має кваліфікацію адвоката, але припинила працювати в адвокатурі, навіть якщо ця особа продовжує працювати в інших сферах права, більше не може іменуватись адвокатом» [9, с. 226]. Таке твердження автора дає нам можливість дійти висновку, що французький законодавець надає перевагу функціональній стороні у формуванні поняття «адвокат».

Стосовно цього потрібно звернути увагу й на те, що зовсім інший підхід характерний, наприклад, для положень Резолюції Генеральної асамблеї ООН № 46/119 від 18 лютого 1992 року «Захист психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги» [395]. Так, у п. «а» визначень Додатка «Принципи захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги» зазначається, що термін «адвокат» означає юридичного або іншого кваліфікованого представника. Тобто при формуванні поняття «адвокат» основна увага приділялася вже статусній стороні поняття.

Щодо легально закріплених визначень поняття «адвокат», які застосовує (застосовував) національний законодавець, можна прослідкувати певну непослідовність при формуванні дефініції такого поняття. Так, у попередньому Законі України «Про адвокатуру» [772] взагалі було відсутнє чітке визначення поняття «адвокат». Лише аналіз положень ст. 2 цього Закону, яка мала назву «Адвокат», вказував на те, що законодавець використовував тільки статусну сторону правової основи при формуванні поняття, оскільки в цій статті врегульовувалися лише вимоги до особи, яка могла стати адвокатом. Дещо інший підхід використовує український законодавець при формуванні поняття «адвокат» у чинному Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [771], у п. 1 ч. 1 ст. 1 якого зазначається: «адвокат – фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені цим Законом». Використання національним законодавцем бланкетних норм («на підставах та в порядку»), дає нам можливість припустити на застосування ним все ж таки подвійної правової основи при формуванні дефініції поняття «адвокат».

Проте, ми піддаємо сумніву доцільність існування саме такої дефініції поняття «адвокат». На нашу думку, слід виходити з того, що під поняттям треба розуміти «одиницю логічного мислення, яка найбільш безпосередньо пов'язана зі словом. Поняття вказує на суттєві ознаки предметів і явищ об'єктивного світу» [274, с. 270]. Тобто основне призначення понять – це розкриття суті та змісту того явища, яке воно виражає. Ми вважаємо, що наявність бланкетних норм не дає нам можливості з'ясувати основну сутність поняття «адвокат», а отже, не виправдовує основне

призначення (необхідність існування) понять взагалі. Враховуючи вказане, доходимо висновку, що українському законодавцю і в подальшому потрібно використовувати сутність подвійної правової основи при формуванні поняття «адвокат», але при цьому необхідно обмежити застосування бланкетних та відсилочних норм. Отже, виходячи з необхідності використання сутності подвійної (статусної та функціональної) правової основи формування дефініції поняття «адвокат», вважаємо за необхідне сприймати його як фізичну особу, яка у встановленому Законом порядку набула статус адвоката, а також право, відповідно до такого статусу, здійснювати професійну діяльність щодо захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту на засадах абсолютної незалежності.

З'ясувавши правову природу та сформувавши власне авторське визначення поняття «адвокат», для подальшого дослідження сутності правового статусу адвоката вважаємо за необхідне провести також докладний аналіз і дефініції такого поняття як «адвокатура». Проаналізувавши легально закріплені визначення поняття «адвокатура» і різноманітні позиції науковців щодо дефініції такого поняття, можемо стверджувати про наявність декількох підходів щодо його розуміння. Це насамперед пов'язано з тим, що в науковій літературі досі немає єдності думок щодо юридичної природи адвокатури, оскільки вона не є достатньо визначеною та науково дослідженою [955, с. 228].

Найбільш поширеним і, на думку Н.В. Борзих, найбільш вдалим є визначення поняття «адвокатура», згідно з яким вона розуміється як професійне співтовариство адвокатів, що як інститут громадянського суспільства не входить до системи органів державної влади й органів місцевого самоврядування [96, с. 448]. Подібної точки зору дотримується й О.П. Галоганов, який, вказуючи на те, що правовий статус адвокатури є похідним від поняття «адвокатура», зазначає, що таке поняття слід розуміти у двох значеннях. По-перше, як професійне співтовариство адвокатів, тобто сукупність осіб, які отримали адвокатський статус, об'єднаних на умовах обов'язкового членства в особливій організації – регіональні адвокатські палати. По-друге, адвокатуру слід розуміти як діючий на певних принципах (законності,

лояльності до клієнта, дотримання адвокатської етики, незалежності, самоврядності, корпоративності, рівноправності адвокатів, професіоналізму) громадський інститут, що гарантує громадянам право на кваліфіковану юридичну допомогу [185, с. 19]. Ідентична позиція простежується і в працях інших науковців, зокрема Г.А. Павлової [684, с. 8-9], О.М. Просвіркина [844, с. 11] та А.В. Хомені [1111, с. 171].

Поділяють вказану точку зору про подвійну правову природу дефініції поняття «адвокатура» й інші науковці, зокрема А.В. Козьмініх (адвокатура визначається як незалежний інститут громадянського суспільства, публічна корпорація професійних юристів, покликана брати участь у здійсненні правосуддя і надавати на професійній основі кваліфіковану правову допомогу, виконуючи покладену на неї публічно-правову функцію – контроль за дотриманням державою гарантій прав та свобод людини і громадянина) [473, с. 5], М.Б. Смоленський (адвокатура є професійним співтовариством осіб, які отримали статус адвоката і займаються адвокатською діяльністю. Не входячи в структуру державної влади та органів місцевого самоврядування, адвокатура може і повинна служити інструментом громадянського суспільства, завдяки якому суспільство зберігає баланс між громадськими і державними інтересами та інтересами окремих громадян) [977, с. 7-8] та Т.М. Нінциєва (дефініція «адвокатура», безпосередньо пов'язана з поняттям адвокатської діяльності, використовується у двох значеннях: як поняття, що позначає професійне співтовариство адвокатів, і як поняття, що позначає діючий на певних принципах громадський інститут, який гарантує фізичним та юридичним особам, а також органам державної влади та місцевого самоврядування право на кваліфіковану юридичну допомогу [646, с. 144]. Ми повністю підтримуємо позицію науковців про можливість такого подвійного розуміння поняття «адвокатури», оскільки, як ми неодноразово зазначали, адвокатура є невід'ємним інститутом громадянського суспільства [290, с. 152; 315].

Щодо сприйняття адвокатури як професійної організації (об'єднання) адвокатів, то слід зауважити й те, що воно характерне не лише для науковців в галузі права, а й для інших галузей знань. З таких позицій, наприклад, виходять й укладачі енциклопедій (одним із двох розумінь адвокатури є її сприйняття як

організації адвокатів) [90, с. 392] та енциклопедичних словників (адвокатура – це організація адвокатів, у СРСР – добровільна організація) [92, с. 19]. Така професійна організація (об'єднання) адвокатів в юридичній літературі отримала ще назву професійної корпорації (публічна корпорація професійних юристів) [17, с. 81; 177, с. 165; 473, с. 5; 544, с. 314].

У більшості західноєвропейських країн, за твердженням С.О. Деханова, адвокатура «розглядається як професійне об'єднання осіб, які займаються адвокатською діяльністю, що охоплює як усіх осіб, визнаних адвокатами за законами цієї країни, так і організацію адвокатів, що має правові основи і власну компетенцію» [241, с. 28]. Звертав увагу на таке сприйняття адвокатури ще Є.В. Васьковський, який вказував на те, що слово «адвокатура» має в російській розмовній мові два значення, одне з яких – це те ж саме «сословие» адвокатів, тобто клас осіб, які присвятили себе цій професії. Є.В. Васьковський зазначав, що такий зміст має слово «адвокатура» у висловах: «російська адвокатура», «самоврядування в адвокатурі» тощо [136, с. 1].

Як російські (О.П. Галоганов, Т.М. Нінциєва, Г.А. Павлова, О.М. Просвіркін, М.Б. Смоленський та А.В. Хоменя), так і українські (Н.В. Борзих та А.В. Козьмініх) науковці при визначенні поняття «адвокатура», зокрема щодо подвійного розуміння його значення, виходили відповідно із законодавчо закріплених визначень такого поняття. Так, у російському законодавстві таке визначення міститься в ч. 1 ст. 3 Федерального закону РФ «Про адвокатську діяльність та адвокатуру РФ» [652], згідно з яким адвокатура є професійним співтовариством адвокатів і як інститут громадянського суспільства не входить в систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Щодо українського законодавця, то таке визначення поняття «адвокатура», яке давало змогу розуміти його в двох значеннях, містилося у ст. 1 попереднього Закону України «Про адвокатуру», в якій адвокатура України розумілася як добровільне професійне громадське об'єднання, яке було покликане згідно з Конституцією України сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, подавати їм іншу юридичну допомогу. Так, вказівка,

що це громадське об'єднання, мимоволі давала можливість науковцям робити висновок про те, що адвокатура є інститутом громадянського суспільства.

Ми звертаємо увагу на те, що безсумнівним повинно бути положення, згідно з яким легально закріплене визначення того чи іншого поняття або ж нормативне врегулювання його статусу повинно мати суттєве (або ж навіть визначальне) значення щодо його сприйняття [345, с. 237]. Так, наприклад, І.Я. Фойницький (адвокатура налічує багато століть і належить до числа найдавніших процесуальних інститутів) [537, с. 468] та Є.В. Васьковський (адвокатура являє собою не заступницю сторін як суб'єктів процесу, а фактор правосуддя і елемент судової організації, будучи, таким чином, інститутом у тій гілці публічного права, що носить назву судової або процесуальної) [135, с. 25] вказують на те, що адвокатура належить до процесуальних інститутів. У цьому разі ми повністю погоджуємося з твердженням О.В. Синєокого: «багато в чому таке уявлення відомих дореволюційних адвокатів сформувалося внаслідок діючого у той час судоустрою в Російській імперії» [955, с. 288].

Проте, на жаль, далеко не завжди нормативно-правове регулювання (у тому числі й щодо легально закріпленого визначення «поняття») того чи іншого правового явища відображає всі основні його риси. Не виключенням у цьому разі є і дефініція поняття «адвокатура», яке міститься в чинному Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Як ми уже зазначали, у ньому чітко не врегульовано питання про віднесення адвокатури до інститутів громадянського суспільства. Такого висновку нам дає можливість дійти лише комплексний аналіз ряду положень вищевказаного Закону.

Не позбавлене це поняття й іншого недоліку, який полягає у відсутності чіткої вказівки на те, що адвокатура являє собою професійну організацію (об'єднання) осіб, які отримали статус адвоката. Так, у ч. 1 ст. 2 Закону лише вказується на те, що адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а в ч. 2 цієї ж статті зазначено, що адвокатуру України складають всі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність. Крім цього,

потрібно врахувати й положення ч. 1 ст. 45 Закону, згідно з яким НААУ є недержавною некомерційною професійною організацією, яка об'єднує всіх адвокатів України та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування. Таке правове регулювання статусу адвокатури, на нашу думку, не дає нам можливості сформулювати чітке уявлення про адвокатуру як професійну організацію (об'єднання) осіб, які отримали статус адвоката.

Досліджуючи питання про правову природу дефініції поняття «адвокатура», слід звернути увагу, що в юридичній літературі наявна й точка зору, згідно з якою виділяються не два, а три статуси адвокатури. Такої позиції дотримується С.Е. Лібанова, яка сучасне статусне становище російської адвокатури іменує як «триєдність», а саме: адвокатура як професія і професійна діяльність; адвокатура як співтовариство адвокатів; адвокатура як інститут громадянського суспільства. До того ж вона, проводячи порівняльний аналіз цих трьох статусів адвокатури, вказує на те, що суб'єктом адвокатської діяльності є лише адвокат, а адвокатура (як співтовариство та інститут) здійснює правозахисну діяльність, яка розмежовується по об'єктах захисту і функціях [560, с. 51].

Ми поділяємо позицію С.Е. Лібанової, яка, крім вже вищевказаного подвійного розуміння адвокатури (як професійної організації (об'єднання) осіб, які отримали статус адвоката, та як інституту громадянського суспільства), виділяє й таке додаткове її сприйняття, як професії та професійної діяльності. Потрібно зауважити й те, що з таких позицій виходили ще укладачі енциклопедичного словника за редакцією І.Є. Андрієвського [1163, с. 167] (1890 рік), в якому адвокатура, подібно до судової, розглядалася як громадська посада, задача якої полягала в тому, щоб забезпечити права приватної особи.

Вказує на таке розуміння слова «адвокатура» в російській розмовній мові й Є.В. Васьковський: сприймається як професія адвокатів, тобто відомого роду діяльність, що полягає у веденні на суді чужих процесів. У такому сенсі, на його думку, кажуть, наприклад: «необхідність адвокатури у кримінальних справах», «роль адвокатури на суді» тощо [136, с. 1]. Також одним із двох розумінь поняття «адвокатура», згідно з яким вона розглядалася як професія щодо надання

адвокатами юридичної допомоги громадянам, насамперед шляхом виступу в суді, оперувала і Велика радянська енциклопедія [90, с. 392].

Крім цього, на нашу думку, не втратило свого значення й спостереження Є.В. Васьковського, що «в науці і в західноєвропейських мовах з терміном «адвокатура» (advocatio, l'avvocatura, abogacia, die Advocatur, the advocacy, le ministere d'avocat) поєднується інше, абсолютно спеціальне поняття: він слугує для позначення діяльності адвокатів, на відміну від діяльності повірених або судових представників» [136, с. 1]. Слушною є і думка А.М. Подоляки, який вказує, що «здійснюючи свою функцію по відновленню порушених прав та реалізації свобод осіб, адвокат здійснює послугу першим чином демократичному суспільству та державі. Адвокатура діє в інтересах суспільства і тому носить назву «суспільного» об'єднання. Саме цим адвокатура корінним чином відрізняється від комерційних структур, де кожен діє на свій страх і ризик, не маючи державних гарантій діяльності і виключно з метою отримання прибутку» [719, с. 432].

Аналізуючи різноманітні значення поняття «адвокатура», зокрема як інституту громадянського суспільства, не слід забувати й про адвокатуру як правозахисну інституцію [314], а також про адвокатуру як незалежну інституцію в механізмі здійснення правосуддя, діяльність якої спрямована на забезпечення належної реалізації конституційного права особи на отримання правової допомоги.

На підставі вказаного можна дійти висновку про можливу багатогранність в розумінні поняття «адвокатура», а місце і роль адвокатури в суспільстві характеризувати як «багатоаспектні» [1100, с. 13]. Враховуючи це, вважаємо за можливе сприймати дефініцію поняття «адвокатура» як професійне об'єднання осіб (адвокатів), діяльність якого спрямована на забезпечення належної реалізації конституційного права особи на отримання професійної правничої (правової) допомоги і яка як конституційно-правовий правозахисний інститут громадянського суспільства займає самостійне та одне з провідних місць в механізмі здійснення правосуддя, без професійної та незалежної діяльності якого ставиться під сумнів можливість існування і громадянського суспільства, і правової держави в цілому.

Проаналізувавши правову природу понять «адвокат» і «адвокатура», можна з'ясувати й співвідношення між ними. Так, враховуючи вищевказане розуміння поняття «адвокатура» (адвокатура являє собою співтовариство адвокатів, тобто сукупність осіб, які отримали адвокатський статус), можна стверджувати, що найбільш поширеним сприйняттям співвідношення адвокатури й адвоката є розуміння адвокатури як професійної організації (об'єднання) адвокатів. Таке розуміння дає можливість деяким науковцям доходити висновку про те, що «адвокатську спільноту можна визначити як сукупність осіб, які отримали адвокатський статус» [646, с. 144]. Фактично з таких же позицій виходить й український законодавець, який у ч. 2 ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вказує, що адвокатуру України складають всі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність.

Ми не піддаємо сумніву можливість такого розуміння співвідношення поняття «адвокатура» й «адвокат» та поділяємо думку В.Л. Кудрявцева, який зазначає: «В центрі інституту адвокатури перебуває професійний юрист – адвокат, саме він і надає безпосередньо всім бажаним кваліфіковану юридичну допомогу» [524, с. 94]. Проте переконані, що виключно таке розуміння співвідношення поняття «адвокатура» й «адвокат» є обмеженим, оскільки не розкриває всієї особливості правової природи інституту «адвокатура».

Ми вважаємо слушною думку тих науковців, які вказують, що «статус адвоката в певній мірі залежить від статусу адвокатури, і можна навіть сказати, що в статусі адвоката знаходить своє продовження та реалізацію статус адвокатури. У той же час було б неправильно статус адвоката розглядати тільки як просту конкретизацію статусу адвокатури, оскільки така постановка питання мимоволі породжує тезу про те, ніби статус адвокатури є сукупність статусів членів адвокатської спільноти, що, звичайно ж, неправильно. Ці поняття знаходяться в різних площинах, хоч і тісно пов'язані одне з одним» [73, с. 99].

Аналізуючи питання про співвідношення поняття «адвокат» та «адвокатура», на нашу думку, слід погодитися з позицією С.Е. Лібанової, яка зазначає: «Суб'єктом адвокатської діяльності є лише адвокат, тоді як адвокатура є суб'єкт правозахисної

діяльності, що відрізняється від адвокатської об'єктами захисту та функціями. Адвокат захищає інтереси конкретної особи, а інституційна адвокатура – інтереси всього громадянського суспільства, які можуть не збігатися з інтересами окремого індивіда. Адвокатура як організація не надає кваліфіковану юридичну допомогу ні громадянам, ні організаціям, ні суспільству, вона не займається адвокатською діяльністю [...], а створює адвокатам умови для ефективного надання допомоги всім і кожному, виконуючи організаційні функції, здійснюючи правозахисну діяльність, об'єктом якої є виключно адвокати» [559, с. 32].

Незважаючи на виконання адвокатурою та адвокатами по своїй суті різних правових функцій, ми дотримуємося позиції, що вказані поняття пов'язані між собою та взаємовпливають одне на одного. Так, можливість надання адвокатом професійної правової допомоги на засадах абсолютної незалежності ставиться під сумнів за наявності будь-яких втручань та перешкод з боку органів законодавчої, виконавчої та судової влади, інших установ та організацій, що обмежують можливість адвокатури самостійно вирішувати питання своєї організації та діяльності. І навпаки – діяльність адвоката, в процесі здійснення якої він не дотримується, зокрема, принципів законності та незалежності, не тільки завдає шкоду інтересам його клієнта, але й принижує авторитет адвокатури, адвокатської професії взагалі.

Із урахуванням наведеного доходимо висновку, що співвідношення понять «адвокат» й «адвокатура» не повинно сприйматися як просте співвідношення складових елементів (адвокатів) та цілого (адвокатури), згідно з яким адвокатура розуміється як незалежна професійна організація (об'єднання) адвокатів. На нашу думку, розуміння співвідношення таких дефініцій повинно впливати і із того, що вони за своєю суттю виконують різні функції (основна функція адвоката – надання професійної правової допомоги клієнтам, тоді як функція адвокатури – створення умов для ефективного надання адвокатами такої допомоги), але в той же час вони пов'язані між собою та взаємовпливають одне на одного.

Проаналізувавши сутність дефініції понять «адвокат» та «адвокатура», а також з'ясувавши співвідношення між ними, вважаємо за необхідне розкрити й теоретико-

методологічний аспект надання адвокатом професійної (правничої) допомоги, дослідивши насамперед співвідношення між поняттями «правова допомога», «юридична допомога» та «правнича допомога». Як в науковій, так і в практичній діяльності для позначення професійної діяльності адвоката використовують різноманітні поняття, найпоширенішими серед яких є поняття «правова допомога» та «юридична допомога». Після реєстрації проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25 листопада 2015 року № 3524 [784] активно обговорюється і вжитий у проекті термін «професійна правнича допомога». Також доволі часто для характеристики сутності такої діяльності використовують й поняття «правова (юридична) послуга», проте ми не поділяємо такої позиції, оскільки вважаємо за неможливе сприйняття професійної діяльності адвоката як надання послуги, про що більш детально йдеться при розкритті правової природи предмета договору про надання правової допомоги.

Ураховуючи те, що в попередній редакції Конституції України використовувалося поняття «правова допомога» та протягом тривалого часу науковці для позначення професійної допомоги адвоката поряд з цим поняттям застосовували поняття «юридична допомога», основна увага нашого дослідження буде спрямована саме на з'ясування співвідношення між цими поняттями. Але враховуючи те, що 2 червня 2016 року ВРУ було прийнято вищевказаний Закон щодо правосуддя, який набув чинності 30 вересня 2016 року, в подальшому нами буде проаналізована й сутність поняття «професійна правнича допомога» та його співвідношення з вищезгадуваними поняттями.

Так, у науковій літературі існують різні точки зору щодо застосування понять «правова допомога» і «юридична допомога». Деякі науковці вказують на необхідність вживання поняття «юридична допомога» для позначення діяльності щодо сприяння правам та законним інтересам людини та громадянина. Поняття ж «правова допомога», на їхню думку, повинно застосовуватися у сфері міжнародного права для відображення відносин співробітництва між державами у правовій сфері. Такої думки дотримуються, зокрема, Л.О. Лазутін [550, с. 7], В.Ю. Панченко [689, с. 19], Р. Титикало [1030, с. 96].

Зовсім іншої точки зору дотримуються науковці, які виходять з необхідності застосування саме поняття «правова допомога». Так, Т.В. Омельченко, досліджуючи законодавче закріплення терміна «правова допомога», звертає увагу на те, що в жодному проекті Конституції України не було згадок про термін «правова допомога», не обговорювався він і при голосуванні в другому і третьому читанні, а з'явився лише у кінцевій редакції, як зазначає автор: «певною мірою «загадково» та «випадково»» [673, с. 503], що, на його думку, призвело навіть до посилення правового захисту особи. Крім цього, Т.В. Омельченко слушно зазначає, що до прийняття Конституції України використовувався термін «юридична», а її прийняття (використання в ст. 59 терміна «правова») «спонукало законодавця поступово у нормативно-правових актах замінювати «юридичну» на «правову» допомогу» [673, с. 500].

На необхідність застосування поняття «правова допомога» вказує й О.Г. Юшкевич, яка виходить з того, що, «оскільки всі законодавчі акти України повинні відповідати нормам Конституції України і не можуть їм суперечити, доцільно у відповідних законах уживати той термін, який зазначений у нормах Конституції України – «правова допомога», це дозволить уникнути плутанини при з'ясуванні його змісту» [1169, с. 130]. Ідентичної точки зору дотримуються М.В. Удод та Ю.Г. Рябець [1053, с. 505]. З доцільності використання передбаченого Конституцією терміна «правова допомога» виходить й І.В. Головань, зазначаючи, що «вираз «юридична допомога населенню» виглядає дещо архаїчно і аж надто віддає радянським минулим» [202, с. 12]. При цьому він вказує на можливість погодитися з тим, що терміни «юридична допомога» і «правова допомога» фактично збігаються, але звертає увагу, що саме у дефініціях слід бути максимально точним.

В юридичній літературі наявна й точка зору, згідно з якою «правова допомога» є ширшим поняттям та включає у свій зміст й поняття «юридична допомога». Н.В. Хмелевська виходить з того, що «правова допомога є більш широким, а юридична допомога (чи сукупність її видів) – вузьким поняттям: правова допомога охоплює всі види юридичної допомоги. Визначаючи співвідношення правової та юридичної допомоги, говоримо про ціле та частину» [1109, с. 148].

Т.В. Омельченко дотримується позиції, згідно з якою «будь-яка юридична допомога – одночасно є і правовою, але не кожна правова допомога – є юридичною. Це дозволяє зробити висновок, що поняття «правова допомога» є більш ширшим за змістом ніж «юридична допомога». А тому більш точним є, що юрист надає не правову допомогу, а саме юридичну» [673, с. 501]. В аспекті проведеного дослідження заслуговує на увагу й точка зору С.Д. Гусарева, який, досліджуючи методологічні та теоретичні аспекти юридичної діяльності, доходить висновку, що правова та юридична діяльність співвідносяться як загальне та частка [225, с. 16]. З таких же позицій виходить О.В. Малько, який, порівнюючи правову діяльність з юридичною зазначає, що правова діяльність за своїм обсягом ширша, ніж юридична, включає її в свій арсенал [584].

Поширеною в юридичній літературі є й точка зору, згідно з якою поняття «правова допомога» та «юридична допомога» є тотожними. Так, В.С. Личко виходить з того, що «поняття «правова допомога» та «юридична допомога» є тотожними, і розмежовувати їх ніякого сенсу немає, оскільки це тільки ускладнює процедуру використання цих термінів» [567, с. 8]. Фактично з таких же позицій виходить й Н.А. Булатова, яка, досліджуючи правову природу юридичних послуг, вказує на те, що терміни «юридична послуга» та «правова послуга» є синонімічними і їх розмежування є необґрунтованим, оскільки призводить до гіпертрофованого розмноження юридичних термінів [110, с. 32]. Поділяє таку точку зору й Т.І. Ільїна [415, с. 11].

Непослідовність застосування законодавцем термінів «юридична допомога» та «правова допомога» також дає можливість дійти висновку, що вони застосовуються як синоніми (наприклад, у Рішенні КСУ від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 (справа про право вільного вибору захисника) [905] право на правову допомогу розглядається як гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги). В аспекті нашого дослідження слід звернути увагу на те, що в юридичній літературі наявна й точка зору, згідно з якою «юридичну допомогу надають тільки адвокати, правову допомогу можуть надавати також нотаріуси, патентні повірені, юрисконсультанти» [177, с. 77].

На нашу думку, для з'ясування співвідношення між поняттями «правова допомога» і «юридична допомога» насамперед необхідно розкрити етимологічну сутність слів «право» та «юридичний». У тлумачних словниках слово «право» розглядається як сукупність встановлюваних і охоронюваних державною владою норм і правил, що регулюють відносини людей у суспільстві [571, с. 571; 1081, с. 512]. У свою чергу, слово «юридичний» (від латинського *juridicus* – судовий) означає: 1) пов'язаність з правовими нормами, правовим законодавством і практичним застосуванням їх; такий, що відповідає законам, праву, вимогам законодавства; 2) такий, що має офіційне право на що-небудь; 3) такий, що відноситься до роботи юриста, юристів [91, с. 1529]. Тобто одним із основних тлумачень слова «юридичний» у словниках є його розуміння як професійна діяльність юриста. Ще більшою мірою така пов'язаність слова «юридичний» із професійною діяльністю юриста простежується в тлумачно-словотворчому словнику, де воно розглядається як: «1) співвідноситься за значенням з іменником: юрист, пов'язаний з ним; 2) призначений для підготовки юристів, працівників юстиції; 3) пов'язаний з правом, правознавством; 4) пов'язаний з роботою юриста, юристів; 5) що складається з юристів» [268, с. 1072]. Виходячи з цього, деякі науковці доходять висновку, що «термін «юридичний» знадобився в російській мові не як рівнозначний до вже наявного слова «правовий» і не як виведений із значення «судовий», а для позначення чогось нового, пов'язаного з появою юристів-професіоналів» [1133, с. 91].

Поділяючи таку позицію, ми вважаємо за необхідне у цьому разі врахувати й твердження П.В. Фадеева, який звертає увагу на те, що «поняття «юридичний» передбачає не тільки діяльність юристів, яка в юриспруденції називається процесуальною, а й тягне за собою тісний зв'язок з правом, законністю, порядком, правовими засобами» [1082, с. 146]. Виходячи з цього, ми не поділяємо позиції науковців, що вважають слово «юридичний» синонімом слова «правовий» [1130, с. 45], але дотримуємося позиції, що вони є дуже близькими за змістом. Проведене нами дослідження дає можливість дійти висновку, що за суттю поняття «право»

включає в свій зміст поняття «юридичний» та співвідносяться вони як ціле та частина [359, с. 142].

Як ми вже зазначали, у Законі України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» для позначення діяльності адвоката застосовується термін «професійна правнича допомога». У Пояснювальній записці до проекту цього Закону [760] зазначається, що заміна терміна «правова допомога» на «правнича допомога» зумовлена стандартами української мови, які визначають, що прикметник, застосовуваний для позначення відповідного виду допомоги, походить від іменника, що позначає саму професію особи, яка надає таку допомогу. Іменником для позначення особи, яка надає послуги у сфері права (у юридичній сфері), є слово «правник». Отже, саме особи, що належать до правничої професії, надають професійну правничу допомогу.

Це спричинило жваве обговорення в юридичній літературі, яке характеризується наявністю різноманітних поглядів щодо доцільності використання терміна «професійна правнича допомога» для позначення професійної діяльності адвоката. Так, Н. Фешик, виходячи з того, що терміни «правовий» – «правничий» – «правний» – «юридичний» є родо-видовими синонімами, вказує: «Що ж до терміна, «правничий» – тут взагалі не має виникати жодних питань» [1090]. При цьому вона, наводить таке ж обґрунтування, як і в згадуваній Пояснювальній записці, – що така заміненна зумовлена стандартами української мови. На наявність синонімічних, а не родо-видових системно-сміслових зв'язків між термінами «правовий» – «правничий» – «правний» – «юридичний» у межах терміносистеми права вказують Н.В. Артикуца [39, с. 85] та Н. Шеремета [1144, с. 122].

З критикою такої позиції виступає І. Головань, зазначаючи, що якщо ці терміни є синонімами, то «навіщо взагалі один синонім міняти на інший, перевертаючи догори дригом колосальний масив вітчизняного законодавства? Адже в українському праві ми десятиліттями користувалися термінами «правова допомога», «правова робота»» [200]. У цьому разі, ми поділяємо твердження О.В. Яким'яка, який вказує, що «на цей момент ніхто не може з упевненістю сказати, чи є і яка різниця між правовою та правничою допомогою поза

філологією», а тому, на його думку, «очевидно, що питання співвідношення понять «правова» та «правнича» допомога потребуватиме відповідного врегулювання» [1170, с. 46].

Оскільки кожна з вказаних позицій має право на існування, вважаємо за необхідне насамперед розкрити сутність терміна «правничий». У словниках української мови слово «правничий» означає те саме, що і юридичний [968, с. 400; 971, с. 506]. С. Караванський у Практичному словнику синонімів української мови слово «правничий» розглядає поряд із такими словами як «правознавчий», «юридичний» [437, с. 323]. Це дає нам можливість стверджувати, що за своїм змістом слово «правничий» є синонімом слова «юридичний». І тому ми поділяємо позицію Конституційного Суду України, який у своєму Висновку від 20 січня 2016 року (у справі за зверненням ВРУ про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам ст. 157 і 158 Конституції України) вказує на те, що заміна слова «правовою» на слово «правничою» не передбачає скасування чи обмеження прав та свобод людини і громадянина [149].

В аспекті нашого дослідження щодо співвідношення понять «правова допомога» та «юридична допомога», а також «правнича допомога», на нашу думку, насамперед необхідно виходити з того, що ключовим моментом в їх сприйнятті та розумінні повинен бути не термін «правовий», «юридичний» чи «правничий», а поняття «допомога», яке ми розглядаємо як сприяння особі, яка перебуває в складній (проблемній) правовій ситуації.

Враховуючи вказане, а також те, що за українським законодавством надання такої допомоги покладено, зокрема, на адвоката, який за своїм фахом є юристом, а до того ж, здійснюється шляхом реалізації конституційно закріпленого та гарантованого кожній особі права на отримання професійної правничої (правової) допомоги, вважаємо за можливе для позначення діяльності щодо такого сприяння особі, яка перебуває в складній (проблемній) правовій ситуації, використовувати поняття як «правова допомога», так і «юридична допомога» або ж «правнича допомога». Як стверджував ще М.В. Федеров, немає наукових підстав для

понятійного розмежування термінів «правова» та «юридична», оскільки «за ними криється одне і те ж поняття об'єктивного змісту» [1087, с. 14].

Проте необхідно звернути увагу на те, що у згадуваному Законі України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» законодавець використовує термін не «правнича допомога», а «професійна правнича допомога», де, на нашу думку, основна увага повинна надаватися саме слову «професійна». Тут потрібно врахувати позиції науковців, які дотримуються вузького (обмеженого) підходу щодо кола суб'єктів надання правової допомоги. Взагалі В.Ю. Панченко вказує на наявність трьох підходів, а саме: вузького (обмежувального), широкого (розширювального) та гранично широкого [689, с. 22], аналіз сутності яких буде проведено в подальшому. Але тут зауважимо, що об'єднує прихильників вузького підходу щодо кола суб'єктів надання правової допомоги те, що надання правової допомоги вони розглядають як професійну діяльність.

Оскільки надання «правової допомоги» («професійної правничої допомоги»), як ми уже зазначали, розглядається як закріплене та гарантоване Конституцією України право кожної особи, то держава, гарантувавши таке право, повинна забезпечувати й належні умови його реалізації. На підставі цього ми поділяємо позицію, яка була відтворена у Пояснювальній записці до проекту вказаного Закону, де зазначається, що таку допомогу може забезпечити «лише професійний адвокат, який пройшов спеціальну підготовку, а не будь-яка інша особа. При цьому запропонована формула не заперечує права на правничу допомогу загалом, у тому числі й безоплатну, яку можуть надавати інші, крім професійних адвокатів, фахівці-правники. Проте наголос робиться на гарантованому отриманні особою саме професійної допомоги» [760].

Потрібно звернути увагу на те, що в проміжному висновку Венеціанської комісії (Європейської Комісії «За демократію через право») щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя від 24 липня 2015 року № 803/2015 отримало позитивну оцінку уточнення, що право, передбачене ст. 59, стосується «професійної» правничої допомоги [1246]. А як влучно зауважує І. Головань, Венеціанською комісією не розглядалися «україномовні нюанси

правова-правнича» [200], оскільки в Порівняльній таблиці пропозицій щодо змін до Конституції, підготовлених робочою групою з правосуддя конституційної комісії України [1200], терміни «правова допомога» і «правнича допомога» переводяться англійською однаково – як «legal assistance», а отже, цією комісією аналізувалися лише зміни, що стосувалися уточнення відносно «professional legal assistance».

У підсумку, ми доходимо такого висновку: враховуючи те, що ключовим моментом у розмежуванні понять «правова допомога», «юридична допомога» та «правнича допомога» є поняття «допомога» (яке ми розглядаємо як сприяння особі, що перебуває в складній (проблемній) правовій ситуації), то можливим є для характеристики діяльності адвоката використовувати кожне з цих понять. Але слід мати на увазі, що у згадуваному Законі України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» законодавець використовує термін не «правнича допомога», а «професійна правнича допомога». На нашу думку, в останньому терміні основна увага повинна надаватися саме слову «професійна», завдяки якому законодавець фактично гарантує належне надання особі такої допомоги. Це проявляється в тому, що держава покладає обов'язок щодо надання правової (правничої) допомоги саме на осіб, які на професійній основі здійснюють таку діяльність, тобто адвокатів. На нашу думку, така діяльність адвоката може характеризуватися шляхом використання понять «правова допомога», «юридична допомога», «правнича допомога», але обов'язково у поєднанні із терміном «професійна».

Одним із дискусійних питань в юридичній літературі залишається й питання щодо кола суб'єктів надання правової допомоги. Як ми вже зазначали, досліджуючи це питання В.Ю. Панченко вказує на наявність трьох підходів, а саме: вузького (обмежувального), широкого (розширювального) та гранично широкого [689, с. 22]. Представницею гранично широкого підходу, за твердженням науковця, є Н.Л. Полуяктова, яка не тільки на перше місце серед органів, які забезпечують право громадян на отримання кваліфікованої юридичної допомоги, ставить суди (розглядаючи їх як важливу конституційну гарантію надання такої допомоги), але й виходить з того, що фактично будь-яка діяльність з надання допомоги у сфері права

є юридичною допомогою [735, с. 147]. Ми не поділяємо такого підходу Н.Л. Полуяктової, зокрема, виходячи з того, що загальною метою судової влади є не забезпечення надання правової допомоги, а забезпечення в державі правосуддя [768, с. 18]. Іншим представником такого підходу є Д.В. Таланов, який, розглядаючи правову допомогу, зокрема як сприяння одних суб'єктів іншим у реалізації прав, виконанні обов'язків, виходить з того, що «сфери реалізації правової допомоги не обмежуються виключно питаннями права» [1013, с. 11]. Щодо цього ми цілком поділяємо позицію В.Ю. Панченко, який вказує, що багато видів допомоги «мають правову форму (підстави, умови, порядок та інші аспекти надання допомоги піддаються правовому регулюванню), однак за змістом вони навряд чи можуть бути визнані юридичною (правовою) допомогою» [689, с. 24], зазначаючи на необхідності розрізняти правову форму і правовий зміст правової (юридичної) допомоги як виду діяльності, розмежовуючи при цьому поняття «юридична (правова) допомога» і «допомогу в праві».

Представниками широкого (розширювального) підходу є науковці, які надання правової допомоги покладають не тільки на адвокатів, й на інших суб'єктів. Поділяють таку точку зору В.Л. Кудрявцев (кваліфікована юридична допомога – це діяльність щодо захисту прав і законних інтересів особи адвокатом [...] або іншою особою, здатною, на думку особи, яка звернулася, надати кваліфіковану юридичну допомогу, за винятком випадків, передбачених законом, коли така допомога може бути надана тільки адвокатом або поряд з ним) [526, с. 23], І.М. Поташнік [756, с. 85] та А.С. Плетень [712, с. 28] (юридичну допомогу можуть надавати і представники, які не є адвокатами, але які мають юридичну освіту: нотаріуси, юристи), а також інші науковці [158; 646, с. 145].

Такої ж точки зору дотримується й український законодавець, який, зокрема, в згаданому Рішенні КСУ від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 (справа про право вільного вибору захисника) [905] до суб'єктів надання правової допомоги, крім адвокатури, відносить: державні органи України, до компетенції яких входить надання правової допомоги (Міністерство юстиції України, Міністерство праці та соціальної політики України, нотаріат тощо); суб'єктів підприємницької діяльності,

які надають правову допомогу клієнтам у порядку, визначеному законодавством України, а також об'єднання громадян для здійснення і захисту своїх прав і свобод (ч. 1 ст. 36 Конституції України). Широке коло суб'єктів надання безоплатної правової допомоги закріплено і в Законі України «Про безоплатну правову допомогу» (ст. 9 і 15) [775].

Ще одним підходом щодо кола суб'єктів надання правової допомоги є вузький (обмежувальний) підхід. Підтримує такий підхід, зокрема, О.І. Бугаренко, який виходить з того, що «адвокат є єдиним, унікальним суб'єктом права, що надає юридичну допомогу» [109, с. 17-18]. За його переконанням, всі інші фахівці і посадові особи ніякої юридичної допомоги не надають, а щодо їхньої діяльності в разі судового та (або) іншого представництва, то мова може йти лише про надання квазіюридичної допомоги. З подібних позицій виходить Ю.Т. Шрамко, яка на підставі порівняльного аналізу визначення права на правову допомогу в різних конституціях доходить, зокрема, висновку, що «крім професійної правової допомоги, яку надають адвокати, існує ще й такий вид як непрофесійна (ексклюзивна) правова допомога, що її надають не професійні суб'єкти, зобов'язані надавати правову допомогу іншим суб'єктам, а інші особи, наприклад, параюристи» [1152, с. 8]. Прихильниками такої точки зору є також Г.О. Смагін (як кваліфіковану юридичну допомогу, у підсумку, слід розглядати лише адвокатську діяльність) [974, с. 7], І.М. Долгов (кваліфікована юридична допомога – це професійна діяльність юристів (адвокатів) щодо захисту законних прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб (довірителів)) [256, с. 8], Н.А. Булатова (однією з відмінних рис юридичної допомоги є наявність спеціального суб'єкта – адвоката, який надає юридичну допомогу на професійній основі) [110, с. 31], В.В. Печерський (юридична допомога – це активна професійна діяльність адвоката) [703, с. 64].

Слід додати що і низка міжнародних актів, що стосуються надання правової (юридичної) допомоги, безпосередньо пов'язують її саме з професійною діяльністю адвоката. Зокрема, такими актами є Резолюція (78)8 Комітету міністрів «Про юридичну допомогу та консультації» від 2 березня 1978 року [830] та Рекомендація Rec(2006)13 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи «Про застосування

тримання під вартою, про умови, в яких воно має здійснюватися, і про заходи щодо попередження насильства» від 27 вересня 2006 року [798].

Аналіз позицій представників як широкого, так і вузького підходів щодо кола суб'єктів надання правової допомоги дає нам можливість дійти висновку, що визначальною та об'єднуючою ознакою щодо характеристики таких суб'єктів є вказівка на здатність ними кваліфіковано надати правову допомогу. Однак представники широкого підходу виходять з необхідності наявності в таких суб'єктів спеціальних юридичних знань, в той час як представники вузького підходу надання правової допомоги розглядають як професійну діяльність.

Ми звертаємо увагу на необхідність виходити з позиції, згідно з якою надання правової допомоги повинно розглядатися саме як сприяння особі, яка перебуває в складній (проблемній) правовій ситуації, в реалізації її прав та законних інтересів [312, с. 249]. Держава, яка позиціонує себе як правова, повинна не тільки гарантувати такій особі право на отримання правової (правничої) допомоги, але й повинна забезпечувати належні умови його реалізації. Виходячи з того, що «тільки для адвокатських формувань надання юридичної допомоги громадянам і організаціям є виключним видом діяльності» [930, с. 96], ми поділяємо позицію українського законодавця, який саме за адвокатурою на конституційному рівні закріплює обов'язок щодо надання такої допомоги. Слід врахувати й те, що забезпечення належних умов реалізації цього права відбувається як за допомогою закріплення суттєвих кваліфікаційних та інших вимог до кандидатів на здобуття статусу адвоката, так і шляхом закріплення особливого статусу адвоката, реалізація якого здійснюється на засадах професійності та незалежності.

Все це дає можливість стверджувати, що надання правової допомоги повинно асоціюватися саме з професійною діяльністю адвоката. Діяльність же інших суб'єктів (юрисконсультів, нотаріусів, органів державної влади та місцевого самоврядування тощо), враховуючи, зокрема, критерії розмежування понять «правова допомога» та «правова послуга» [321; 363], повинна розглядатися саме як діяльність з надання правових послуг або ж як діяльність у сфері права [342, с. 121].

Тож позитивною є позиція українського законодавця, яким було внесено вищевказані зміни до Конституції України (щодо правосуддя) [784], а саме: було доповнено її ст. 131-2, в якій зазначається, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура, і закріплено положення, згідно з яким виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Цією ж статтею передбачено, що законом можуть визначатися винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена. Аналіз положень цієї статті дає можливість стверджувати, що Конституцією України фактично встановлюється монополія адвокатури на захист від кримінального обвинувачення та представництво іншої особи в суді, про що тривалий час на політичному рівні та в юридичній українській літературі йшла жвава дискусія. Потрібно врахувати, що в перехідних положеннях до Конституції (п. 11) закріплюється поетапний механізм запровадження такої монополії.

Хоча в юридичній літературі й наявний підхід щодо небездоганності вказаних конституційних змін, зокрема, щодо недоцільності поширення монополії адвоката на приватноправові спори в Україні [649, с. 14], вважаємо за необхідне погодитись з твердженням І. Вегеле, який, насамперед на підставі дослідження адвокатської монополії на представництво у Європі, зазначає, що в цілому такі зміни відповідають європейському досвіду, оскільки представництво адвоката є більш надійним, забезпечуючи набагато вищий ступінь правового захисту порівняно з представництвом особи, яка не є членом національної асоціації адвокатів, та вказує на необхідність в судовому процесі «заохочувати сторони віддавати перевагу адвокатам як своїм представникам, навіть якщо немає жодних правових вимог щодо цього» [140, с. 61].

Отже, ми цілком підтримуємо вищевказані зміни до Конституції України (щодо правосуддя), згідно з якими монополія на здійснення основних видів правової допомоги (захисту та представництва) закріплюється виключно за адвокатами. Це

зумовлено тим, що держава, яка позиціонує себе як правова, повинна не тільки гарантувати на конституційному рівні право на отримання правової допомоги (професійної правничої допомоги) особам, які перебувають в складній (проблемній) правовій ситуації, але й повинна забезпечувати належні умови його реалізації. Щодо адвокатури, то такими умовами, зокрема, є встановлення суттєвих кваліфікаційних та інших вимог до кандидатів на здобуття статусу адвоката, а також закріплення особливого статусу адвоката, реалізація якого здійснюється на засадах професійності та незалежності.

Позитивним є ставлення до зазначених конституційних змін і вітчизняних адвокатів, про що свідчать результати їх анкетування (Додаток А), відповідно до яких фактичну монополію на здійснення основних видів професійної правничої допомоги повною мірою підтримують 64% респондентів (в аспекті здійснення тільки функції захисту – 28%), тоді як не підтримують взагалі – 7%.

Дослідивши співвідношення понять «правова допомога», «юридична допомога» та «правнича допомога», вважаємо, що ключовим моментом в їх розмежуванні є поняття «допомога» (яке ми розглядаємо як сприяння особі, яка перебуває в складній (проблемній) правовій ситуації), що дає можливість використання кожного з цих понять для позначення професійної діяльності адвоката. Але в Конституції України використовується термін «професійна правнича допомога», де, на нашу думку, основний акцент повинен ставитися саме на слово «професійна», за допомогою якого законодавець фактично гарантує належне надання такої допомоги, оскільки цей обов'язок покладається на осіб, які на професійній основі здійснюють таку діяльність, тобто на адвокатів. Це вказує на можливість використання кожного з понять «правова допомога», «юридична допомога», «правнича допомога» для характеристики діяльності адвоката, але обов'язково у поєднанні із терміном «професійна». Для позначення діяльності адвоката вважаємо за доцільне насамперед застосовувати словосполучення «професійна правнича (правова) допомога», що зумовлено, з одного боку вживанням в Конституції України терміна «професійна правнича допомога», а з

іншого – тривалим офіційним використанням терміна «правова допомога» та його поширеністю у науковій і практичній сфері.

Висновки до розділу I

Завершуючи цей розділ, можна зробити такі висновки:

1. Адвокатура являє собою незалежну правозахисну інституцію, що займає самостійне місце в механізмі здійснення правосуддя, на яку покладається виконання однієї з найважливіших функцій щодо забезпечення належної реалізації конституційного права особи на отримання професійної правничої (правової) допомоги. Вона є ключовою правозахисною інституцією, якій держава делегувала свій обов'язок щодо забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи, що є одними із основних її життєвих цінностей. Адвоката в жодному разі не слід сприймати як слугу, помічника правосуддя або ж як посередника в процесі його здійснення, оскільки таке сприйняття принижує і надає викривлене розуміння його правового статусу, тому що не відображає сутність адвокатури як незалежної та однієї з провідних інституцій в механізмі здійснення правосуддя.

2. Адвокатура – це незалежний інститут громадянського суспільства, який відіграє провідну роль в забезпеченні якісного стану розвитку такого суспільства, та належних умов проживання людини в ньому, шляхом утвердження пріоритетності інтересів кожної конкретної особи. Специфіка такого інституту громадянського суспільства, який за жодних умов не слід сприймати як громадську організацію, проявляється в дуалістичному характері його правової природи, що простежується в органічному поєднанні публічних та приватних інтересів в діяльності як адвокатури в цілому, так адвоката зокрема, які повинні мати рівнозначний, взаємостримуючий характер. Сутність приватних і публічних інтересів у професійній діяльності адвоката полягає в тому, що відстоюючи права, свободи та законні інтереси свого клієнта, адвокат в той же час діє в інтересах усього суспільства (держави), права в цілому, виконуючи не тільки покладений на нього конституційний обов'язок щодо

надання професійної правничої (правової) допомоги, але й здійснюючи нагляд за дотриманням законності, реалізацією прав і свобод людини насамперед з боку держави, забезпечуючи їх дотримання.

3. Адвокатура, яка є професійно-правовим правозахисним інститутом, являє собою системоутворюючий елемент механізму забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини. Адвокатура є основою, фундаментом громадянського суспільства та правової держави (забезпечує їх гармонійне співіснування), без професійної діяльності якої, насамперед на засадах абсолютної незалежності, взагалі ставиться під сумнів можливість їх існування. Правова держава повинна бути зацікавлена в існуванні сильної та незалежної адвокатури, оскільки лише в такому разі можна забезпечити належну реалізацію делегованого їй конституційного обов'язку щодо надання професійної правничої (правової) допомоги. У свою чергу адвокатура теж зацікавлена в існуванні сильної держави як інституції, що зможе забезпечити не тільки закріплення, а й належний механізм реалізації системи гарантій професійної діяльності адвоката. Враховуючи, що громадянське суспільство та правова держава є найважливішими характеристиками існування сучасної демократичної держави, то рівень розвитку адвокатури безпосередньо вказує на рівень демократії в суспільстві.

4. Перші паростки адвокатури можна виявити ще у країнах стародавнього світу (наприклад, правова практика Стародавньої Юдеї свідчить про один із перших прикладів представництва перед судом), але професійні правозахисники з'явилися пізніше, коли звичаєве право замінювалося писаними законами. Виникнення прототипу адвокатури (адвокатури вже як системи професійної діяльності) безпосередньо пов'язано із розвитком правової системи Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, які мали величезний вплив на подальше формування інституту адвокатури в країнах Західної та Східної Європи.

5. Зародження вітчизняної адвокатури відбулося за часів Київської Русі (IX-XIII ст.), і прототипом її було судове представництво, що здійснювалося родичами, друзями тощо. Але функції такої адвокатури більше нагадували товариську допомогу, ніж професійну діяльність. Формування ж адвокатури, яка набуває рис

професійного характеру (професійної адвокатури), відбувається в період польсько-литовської доби (XIV-XVI ст.). У цей час відбувається нормативне закріплення терміна «прокуратор» як фахівця, для якого заступництво стає вже професією (тобто йдеться фактично про аналог терміна «адвокат» у сучасному його розумінні). У вказаний період використовувався й термін «адвокат» (*advocatus*), але він мав зовсім інше значення, оскільки стосувався посадової особи – «війта», на якого фактично й покладалося здійснення судової влади в місті.

6. Вперше в історії вітчизняної адвокатури використання терміна «адвокат» («повірений») та спроба надання його визначення здійснюється в проекті Кодексу українського права під назвою: «Права, згідно з якими судиться малоросійський народ» 1743 року, який хоча й не був затверджений царським урядом, проте використовувався на практиці. Організаційне оформлення інституту професійної адвокатури було юридично закріплено внаслідок проведення судової реформи 1864 року. Ряд видатних адвокатів того часу вважають цю реформу взагалі початковим етапом зародження інституту адвокатури, вказуючи на відсутність правового зв'язку між адвокатами (присяжними та приватними повіреними) та їх «попередниками».

7. Одним із етапів розвитку інституту української адвокатури, що характеризується значною кількістю подій, які впливали на її розвиток, є етап, який отримав в юридичній літературі назву «радянський період» («післяреволюційний період») (1917-1992 роки). Зокрема, у 1917 році було прийнято Декрет № 1 «Про суди», яким було ліквідовано інститути присяжної і приватної адвокатури. Цей Декрет (аналогічною за змістом була постанова Народного Секретаріату України «Про введення народного суду» 1918 року) став фактично першим нормативним актом, в якому, хоча і формально, але згадується термін «адвокатура». Подібна ситуація є характерною і для Положення ВЦВК «Про адвокатуру» 1922 року, в назві якого використовувався термін «адвокатура», проте в змісті застосовувався інший – «колегія оборонців». Позитивним моментом прийнятого в 1939 році нового Положення «Про адвокатуру» стало перше використання в нормативних актах терміна «адвокат», проте для відтворення сутності саме інституту адвокатури

застосовується термін «колегія адвокатів». Указом Президії Верховної Ради УРСР 1962 року було затверджено Положення про адвокатуру, в якому поняття «адвокатура» ототожнювалося із такою формою професійного об'єднання адвокатів як колегія адвокатів, та надавалося визначення останньої. У 1978 році було прийнято Конституцію УРСР, згідно з якою адвокатура вперше офіційно визнавалася конституційним органом. Законом УРСР «Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР» 1980 року в описовій формі фактично вперше надається дефініція поняття «адвокатура».

8. Закон УРСР 1980 року діяв аж до прийняття Закону України «Про адвокатуру» від 15 грудня 1992 року, який і втілює сучасний новітній етап становлення інституту незалежної вітчизняної адвокатури. Особливістю Закону є те, що в ньому вперше на законодавчому рівні було закріплено повноцінне визначення поняття «адвокатура» (ст. 1 Закону). Щодо поняття «адвокат», то в Законі України «Про адвокатуру» фактично була відсутня чітка дефініція поняття «адвокат», лише аналіз положень ст. 2 Закону («Адвокат») свідчив про використання законодавцем описової форми подання цієї дефініції, якою закріплювалася статусна сторона такого поняття (врегульовувалися лише вимоги до особи, яка могла стати адвокатом). Отримало своє закріплення визначення поняття «адвокатура» й в положеннях чинного на сьогодні Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. 2). Щодо поняття «адвокат», то цей Закон (п. 1 ч. 1 ст. 1) вже надає його визначення, але і воно, на нашу думку, не позбавлене недоліку, який полягає у використанні бланкетних норм при формуванні дефініції поняття «адвокат», що не дає можливості з'ясувати основну його сутність.

9. Виходячи з необхідності використання подвійної (статусної та функціональної) сутності правової основи формування дефініції поняття «адвокат», вважаємо за необхідне розглядати його як фізичну особу, яка у встановленому Законом порядку набула статус адвоката, а також право, відповідно до такого статусу, здійснювати професійну діяльність щодо захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту на засадах абсолютної незалежності.

10. Враховуючи багатогранність у визначенні місця та ролі адвокатури в суспільстві, вважаємо за можливе сприйняття дефініції поняття «адвокатура» як професійне об'єднання осіб (адвокатів), діяльність якого спрямована на забезпечення належної реалізації конституційного права особи на отримання професійної правничої (правової) допомоги і яка як конституційно-правовий правозахисний інститут громадянського суспільства займає самостійне та одне з провідних місць в механізмі здійснення правосуддя, без професійної та незалежної діяльності якого ставиться під сумнів можливість існування і громадянського суспільства, і правової держави в цілому.

11. Співвідношення понять «адвокат» й «адвокатура» повинно сприйматися не тільки як просте співвідношення складових елементів (адвокатів) та цілого (адвокатури), згідно з яким адвокатура розуміється як незалежна професійна організація (об'єднання) адвокатів. На нашу думку, розуміння співвідношення цих дефініцій повинно виходити й із того, що вони за своєю суттю виконують різні функції (основна функція адвоката – надання професійної правової допомоги клієнтам, тоді як адвокатури – створення умов для ефективного надання адвокатами такої допомоги), але в той же час вони пов'язані між собою та взаємновпливають одне на одного.

12. Дослідивши співвідношення понять «правова допомога», «юридична допомога» та «правнича допомога», вважаємо, що ключовим моментом в їх розмежуванні є поняття «допомога» (яке розглядаємо як сприяння особі, яка перебуває в складній (проблемній) правовій ситуації), що дає можливість використання кожного з цих понять для позначення професійної діяльності адвоката. Але в Конституції України використовується термін «професійна правнича допомога», де, на нашу думку, основний акцент повинен ставитися саме на слово «професійна», за допомогою якого законодавець фактично гарантує належне надання особі такої допомоги, оскільки цей обов'язок покладається на осіб, які на професійній основі здійснюють таку діяльність, тобто на адвокатів. Це вказує на можливість використання кожного з понять «правова допомога», «юридична

допомога», «правнича допомога» для характеристики діяльності адвоката, але обов'язково у поєднанні із терміном «професійна».

13. Для позначення діяльності адвоката вважаємо за доцільне насамперед застосовувати словосполучення «професійна правнича (правова) допомога», що зумовлено, з одного боку вживанням в Конституції України терміна «професійна правнича допомога», а з іншого – тривалим офіційним використанням терміна «правова допомога» та його поширеність у науковій, і в практичній сфері.

14. Автор цілком підтримує зміни до Конституції України (щодо правосуддя), згідно з якими монополія на здійснення основних видів правової допомоги (захисту та представництва) закріплюється виключно за адвокатами. Це зумовлено тим, що держава, яка позиціонує себе як правова, повинна не тільки гарантувати на конституційному рівні право на отримання правової допомоги (професійної правничої допомоги) особам, які перебувають в складній (проблемній) правовій ситуації, але й повинна забезпечувати належні умови його реалізації. Щодо адвокатури, то такими умовами, зокрема є встановлення суттєвих кваліфікаційних та інших вимог до кандидатів на здобуття статусу адвоката, а також закріплення особливого статусу адвоката, реалізація якого здійснюється на засадах професійності та незалежності.

РОЗДІЛ 2. НЕЗАЛЕЖНИЙ ПРАВОВИЙ СТАТУС АДВОКАТА: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

2.1. Незалежність адвоката як основоположна умова надання професійної правничої (правової) допомоги

Розглядаючи питання про місце і роль адвокатури в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні, ми неодноразово звертали увагу на адвокатуру як інститут громадянського суспільства. Ми доходили висновку про необхідність її сприйняття як незалежного та самостійного інституту громадянського суспільства, оскільки лише такий стан речей зможе забезпечити належний та дієвий механізм реалізації закріпленої за адвокатурою функції щодо забезпечення надання особі професійної правничої (правової) допомоги.

Слід звернути увагу на те, що здебільшого науковці, розглядаючи незалежність як необхідну умову існування адвокатури, розкривають її саме в аспекті незалежності від держави. Зокрема, така точка зору відтворена в твердженнях уже згадуваних А.М. Подоляки [719, с. 431], С.Е. Лібанової [561, с. 9], К.Ж. Абовяна і С.Д. Ігнатова [2, с. 80], а також П.Д. Баренбойм та Г.М. Резнік [59, с. 5]. Така точка зору має право на існування, оскільки, як ми уже зазначали, адвокатуру необхідно сприймати як своєрідного «дружнього посередника» між державою та (або) іншими суб'єктами права у громадянському суспільстві [132, с. 7], що є однією із важливих об'єднуючих ланок між таким суспільством та державою [768, с. 22]. А виконання цієї ролі адвокатурою можливе лише в тому разі, коли взаємовідносини між нею та державою не будуватимуться на принципі підконтрольності та підзвітності.

Тому позитивною є позиція українського законодавця, який у ст. 5 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вказує на те, що адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб. Також зазначається, що держава створює належні умови для діяльності адвокатури та забезпечує дотримання гарантій адвокатської

діяльності. Необхідно врахувати й положення ч. 2 ст. 131-2 Конституції України, у якому вперше на конституційному рівні закріплюється норма про гарантування незалежності адвокатури. Усе це вказує на кардинальну зміну системи взаємовідносин між державою й адвокатурою (згадуючи, до прикладу, про запровадження більшовиками щодо адвокатури потрійного державного нагляду), оскільки «на державу покладено обов'язок не контролювати і наглядати за діяльністю адвокатури, як це було раніше, а забезпечувати гарантії незалежності адвокатури» [15, с. 73; 186, с. 13]. Зауважимо, що таку норму, яка є майже ідентичною в українському, і в російському законодавстві, науковці вважають «не просто вдалою знахідкою розробників Закону, а найзначнішою перемогою всього адвокатського співтовариства в боротьбі за свою незалежність» [950, с. 14].

Отже, ми цілком підтримуємо позицію українського законодавця, який обов'язок щодо створення належних умов діяльності адвокатури та забезпечення дотримання гарантій адвокатської діяльності покладає на державу, оскільки саме вона покладає «на адвокатуру певні обов'язки публічно-правового характеру» [1185, с. 13] щодо надання професійної правничої (правової) допомоги кожному, хто її потребує. Виходячи, по-перше, із дуалістичної правової природи адвокатури, а по-друге, враховуючи рівнозначний та взаємостримуючий характер між публічними та приватними інтересами в професійній діяльності адвоката, вважаємо, що належна реалізація, зокрема, приватних інтересів, можлива лише у разі забезпечення незалежності як адвокатури, так і адвоката зокрема. Тому взаємовідносини між державою та адвокатурою як інститутом громадянського суспільства повинні відбуватись насамперед на основі забезпечення гарантування «невтручання органів держави в діяльність автономної структури громадянського суспільства – адвокатури» [944, с. 163]. Як ми вже зазначали, держава повинна бути зацікавлена в існуванні сильної та незалежної адвокатури, без якої неможливим є існування і громадянського суспільства, і правової держави в цілому.

Взагалі незалежність адвокатури, як зазначає Т.Б. Вільчик, слід розуміти як «стан балансу між інтересами інституту адвокатури і держави, відповідний вищій конституційній цінності – забезпеченню прав людини, що дозволяє ефективно

реалізувати адвокатури її конституційні функції» [155, с. 64]. Подібною точки зору дотримується й С.Е. Лібанова [559, с. 50]. Ми поділяємо таке твердження науковців, оскільки належне забезпечення і реалізація прав та свобод людини (які відповідно до ст. 3 Конституції України повинні визначати зміст і спрямованість держави) можливі лише за умови закріплення абсолютної незалежності адвокатури від держави. Проте ми не поділяємо думки Т.Б. Вільчик, згідно з якою адвокатура не може бути віднесена до інститутів громадянського суспільства, а її діяльність вимагає незалежності не лише від держави, а й від самого громадянського суспільства [153, с. 248]. Дотримуючись позиції, що адвокатура є невід'ємним інститутом громадянського суспільства, та враховуючи дуалістичний характер її правової природи, вважаємо, що більш слушним є твердження О.Д. Бойкова: «про незалежність адвокатури можна судити з точки зору її можливостей самостійно вирішувати питання внутрішнього життя і характеру відносин з суміжними державними і громадськими інститутами» [84, с. 16]. Отже, адвокатуру як інститут громадянського суспільства слід сприймати як незалежну не тільки від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, але й від інших інститутів громадянського суспільства.

Слід зауважити, що в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» розкриття сутності незалежної адвокатури відбувається й в аспекті характеристики адвокатської діяльності, яка розглядається як незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту (п. 2 ч. 1 ст. 1 та ч. 1 ст. 4 Закону). А це дає можливість погодитися з позицією Т.Б. Вільчик, що «незалежність адвокатури складається з двох елементів: незалежності організацій адвокатури та адвокатських утворень, у межах яких здійснюється адвокатська діяльність, і незалежності самого адвоката при здійсненні його діяльності» [155, с. 65]. Взаємозв'язок вказаних двох елементів полягає в тому, що незалежний адвокат, за твердженням президента франкомовної палати адвокатів Брюсселя Мішеля Фліза (Michel Vlies), може існувати тільки в незалежній адвокатурі, тому наявність у країні сильної і незалежної організації адвокатів є необхідною умовою гарантії незалежності

кожного адвоката, адже організація адвокатів може відстоювати позиції адвокатури на державному рівні [502]. Такий взаємозв'язок насамперед полягає в тому, що основним завданням адвокатури (органів адвокатського самоврядування) є забезпечення незалежності адвокатів, захист від втручання у здійснення адвокатської діяльності (п. 1 ч. 1 ст. 44 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), реалізація якого є неможливою без існування незалежної адвокатури.

Не можна забувати й про наявність зворотного зв'язку, оскільки, як зазначає С.В. Прилуцький: «Самостійна та принципова правова позиція окремого адвоката в конкретній справі стає основою цілісної та незалежної позиції всієї адвокатської організації на існуючий режим законності. Це, у свою чергу, дає їй право займати активну правову позицію щодо процесів реформування правової системи держави» [766, с. 54]. Тож вчинення адвокатом дій, які свідчать про обмеження незалежності його професійної діяльності, повинні розглядатися як дисциплінарний проступок, який принижує авторитет адвокатури, адвокатської професії. Вказуючи на обов'язок держави забезпечувати гарантії незалежності та особистої безпеки адвоката, С.В. Бровченко зазначає: «Як робітнику не можна – небезпечно – використовувати в роботі непідготовлений, неперевірений інструмент, так і громадянину не можна – небезпечно – користуватися допомогою адвоката незахищеного, залежного від третіх осіб (а можливо, і від відповідача в особі держави). Це небезпечно, шкідливо для свідка, підозрюваного, обвинуваченого і для самого адвоката, а також в цілому для правосуддя» [107, с. 15].

Отже, незалежність адвокатури слід сприймати, по-перше, як незалежність недержавного самоврядного інституту (проявляється, зокрема як в неможливості втручання з боку органів законодавчої, виконавчої та судової влади, інших установ та організацій, так і навпаки – в можливості адвокатурою самостійно вирішувати питання своєї організації та діяльності), а по-друге, – в аспекті безпосередньо незалежності кожного адвоката під час здійснення ним своєї професійної діяльності. Поняття «незалежність адвокатури» та «незалежність адвоката» взаємопов'язані між

собою та можуть бути дотримані лише за умови абсолютної реалізації кожного з них.

Розкриття сутності дефініції поняття «незалежність адвоката», як і поняття «незалежність адвокатури», переважною більшістю науковців здійснюється за допомогою вказівки на неможливість саме зовнішнього впливу на професійну діяльність адвоката (відповідно – й інституту громадянського суспільства). Так, О.Г. Залогіна вказує, що «незалежність є найбільш характерною і основною стороною адвокатської діяльності, оскільки адвокат повинен бути вільний від будь-якого тиску ззовні, особливо з боку правоохоронних органів і держави в цілому» [392, с. 10]. З подібних позицій виходять і В.Л. Кудрявцев [523, с. 11] та І.Л. Трунов [1046, с. 12].

На нашу думку, такі позиції науковців мають право на існування, але ми вважаємо, що незалежність адвоката, зокрема в аспекті зовнішнього впливу на його професійну діяльність, необхідно сприймати в більш широкому значенні. Щодо цього заслуговує на увагу твердження А. Костіна, який вказує на необхідність незалежності адвоката розглядати у найбільш широкому сенсі, а саме: «не тільки від будь-яких державних органів, але і від клієнтів, колег, преси, суспільної думки та іншого» [502]. Незалежність адвоката як його незалежність: від держави в питанні допуску до здійснення адвокатської діяльності; щодо свого довірителя; від політичного та іншого впливу, який не стосується справи, а також з боку третіх осіб розглядає С.О. Деханов [240, с. 268]. Як вкрай багатогранну категорію, незалежність адвоката розглядає Г.І. Сібірцев, який виходить з того, що «вона включає в себе економічну, психологічну свободу адвоката, виключення неприпустимого тиску на нього з боку не тільки слідчих органів, але і підзахисного, його родичів, професійного співтовариства адвокатів, засобів масової інформації тощо» [953, с. 31]. При розгляді питання про зовнішній вплив на професійну діяльність адвоката, заслуговує на увагу й думка О.О. Воронова про можливість поділу всіх джерел такого впливу на три основні групи, а саме: 1) державні, судові, правоохоронні органи, а також їх посадові особи; 2) довірителі (фізичні та юридичні особи) і підзахисні; 3) адвокатура [180, с. 37].

Але, розглядаючи питання незалежності адвоката, на нашу думку, її сприйняття не потрібно зводити лише до можливості впливу тільки зовнішніх факторів на професійну діяльність адвоката. Так, З.Г. Гасанова зазначає, що «незалежність адвоката від своїх особистих, внутрішніх інтересів при здійсненні професійної діяльності також є важливим аспектом» [191, с. 180]. На наявність і внутрішніх чинників незалежності адвоката вказує К.М. Северин, зазначаючи, що «особисті професійні якості, зокрема порядність, відчуття справедливості, чесність, здатність діяти в межах законних інтересів клієнта, впливає на забезпечення результату та збереження незалежного статусу захисника» [944, с. 164]. Можливість поділу незалежності адвоката на зовнішню та внутрішню розглядає і Г.І. Сібірцев, сприймаючи внутрішню незалежність адвоката як наявність у нього «переконавання в здатності визначити моделі своєї поведінки, спираючись на особисті погляди, думки і переваги, що передбачає усвідомлення сфери своїх прав і свобод (стосовно правової сфери)» [953, с. 32]. На необхідність адвокату діяти абсолютно незалежно, і особливо – від своїх особистих інтересів, вказують й інші науковці [409, с. 58; 1132, с. 13]. Про наявність як зовнішніх, так і внутрішніх чинників незалежності адвоката йдеться і в п. 2.1.1 вже згадуваного Загального кодексу прав для адвокатів країн Європейського Співтовариства [384], в якому зазначається, що завдання, які виконуються адвокатом у процесі професійної діяльності, вимагають його абсолютної незалежності і відсутності будь-якого впливу на нього, пов'язаного, в першу чергу, з його особистою заінтересованістю або з тиском ззовні. Також адвокату необхідно уникати будь-яких утисків власної незалежності і не поступатися принципами обов'язку заради інтересів клієнта, суду або інших осіб. Подібної точки зору притримується й український законодавець (ч. 1 ст. 6 ПАЕ).

У контексті розкриття даного питання необхідно врахувати й позицію О.Г. Яновської, яка до стандартів адвокатської діяльності (поділяючи їх за кваліфікаційними вимогами), крім вимог до теоретично-освітньої підготовки та практичного стажу роботи, відносить також етичні вимоги професійної поведінки та моральні правила побутової поведінки адвоката [1177, с. 54].

Вказане дає змогу стверджувати, що незалежність адвоката слід розглядати як його незалежність і на зовнішньому, і на внутрішньому рівнях. Якщо незалежність адвоката на зовнішньому рівні асоціюється насамперед із заборонаю будь-яких втручань та перешкод у здійсненні його професійної діяльності, то на внутрішньому рівні вона повинна сприйматися, зокрема як сукупність його морально-етичних та психологічних якостей, які відображають ставлення адвоката до здійснюваної ним адвокатської діяльності, за умови відсутності будь-якої позапрофесійної (зокрема, особистої) заінтересованості в процесі її реалізації. Незалежність адвоката повинна сприйматися не тільки як гарантія його професійної діяльності, але і як його обов'язок здійснювати таку діяльність, поза межами і зовнішнього, і внутрішнього тиску, задля відстоювання інтересів свого клієнта.

В одній із наших робіт [334], на основі вищевказаної позиції О.О. Воронова, ми виділяємо такі групи джерел можливого впливу на зовнішній рівень незалежності адвоката: судові та правоохоронні органи; інші органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи; адвокатура в особі органів адвокатського самоврядування та інші адвокати; клієнт адвоката; інші суб'єкти (підприємства, установи, організації, громадські об'єднання тощо), розкриваючи при цьому сутність кожної з них.

Незалежність адвоката на внутрішньому рівні забезпечується насамперед заборонаю ставити особисті інтереси вище від професійних, від інтересів свого клієнта. У своїй професійній діяльності адвокат насамперед не повинен допускати виникнення конфлікту інтересів (розкривається нами при дослідженні сутності професійних обов'язків адвоката) та дотримуватися принципів добросовісності, чесності та порядності на стадії як прийняття доручення, так і його виконання. Так, надаючи своєму клієнту правову допомогу, адвокат не повинен переслідувати жодних корисливих інтересів. У ч. 1 ст. 27 ПАЕ зазначається, що кожному дорученню, незалежно від розміру зумовленого гонорару, адвокат повинен приділяти розумно необхідну для його успішного виконання увагу. Подібна позиція відтворена й у вищезгаданому Загальному кодексі прав для адвокатів країн Європейського Співтовариства, в п. 2.1.2 якого зазначається, що адвокату слід

зберігати незалежність при розгляді як майнових спорів, так і справ, не пов'язаних з матеріальною заінтересованістю. Порада, одержана клієнтом від адвоката, втрачає сенс, якщо останній дав її, керуючись міркуваннями власної вигоди, з будь-яких корисливих інтересів або під впливом тиску ззовні.

Проаналізувавши питання про зовнішній та внутрішній рівні незалежності адвоката, слід звернути увагу на неоднозначність позицій науковців щодо розуміння абсолютності чи відносності сприйняття сутності незалежності, у тому числі і в діяльності адвоката. Так, Н.М. Шульгач, досліджуючи сутність принципу незалежності суддів, зазначає: «незалежність може бути й повною, але звичайно встановлюється певна межа, до якої можна бути незалежним, або визначається коло суб'єктів, що мають право (не мають права) здійснювати зовнішній вплив» [1155, с. 228]. З подібних позицій виходять і науковці, які безпосередньо аналізують правове становище адвоката. Незалежність адвоката, за твердженням Т.Б. Вільчик «може бути обмежена лише в інтересах ефективного виконання професійного обов'язку адвокатом і в інтересах правосуддя у межах, що випливають з принципів професійної етики і процесуального законодавства» [159, с. 70]. Як категорію, яка не є абсолютною, а обмежена законом, процедурними рамками, в межах яких здійснюються процесуальні повноваження, та є легітимною лише при здійсненні процесуальної діяльності адвокатом, принцип незалежності адвокатури розглядає і С.С. Калинюк [432, с. 163].

На нашу думку, насамперед недоліками таких позицій є те, що вказані науковці не здійснюють належного розмежування між поняттями «незалежність адвоката» та «самостійність адвоката», що не тільки вказує на необхідність з'ясувати їх співвідношення, але й визначити наше ставлення щодо абсолютності чи відносності в їх сприйнятті.

Етимологічне дослідження дефініції поняття «незалежний» вказує на те, що воно розглядається таким чином: 1) такий, що не перебуває під будь-якою владою, в чиєму-небудь підпорядкуванні; не зв'язаний в чому-небудь обставинами; не пов'язаний з чим-небудь, відокремлений від чого-небудь [980, с. 622]; 2) такий, який не залежить від кого-, чого-небудь [511, с. 108]; 3) не підкоряється комусь, чомусь

[119, с. 760; 969, с. 308]. Слід зауважити, що в кожному з цих визначень одним із розумінь поняття «незалежний» є його сприйняття як самотійного (схильного до самотійності; який виражає самотійність, рішучість в поведінці, в діях тощо). У свою чергу розкриття поняття «самотійний» відбувається або шляхом повного ототожнення з поняттям «незалежний», або через використання його ознак для відображення сутності останнього, з вказівкою, зокрема, на те, що самотійність характерна незалежній людині. Усе це вказує на значну етимологічну синонімічність вказаних понять, але, на наше переконання, в юридичному сенсі, зокрема в аспекті характеристики правового становища адвоката, ці поняття повинні мати різний зміст та бути чітко розмежовані.

Насамперед слід звернути увагу на те, що поряд із уже згадуваними розуміннями поняття «самотійний» вживаються й такі, наприклад як: здатний діяти сам, без сторонньої допомоги або керівництва; такий, що здійснюється своїми силами чи з власної ініціативи [119, с. 1291; 970, с. 46]. Важливе значення в розмежуванні розглядуваних понять відіграють й праці науковців, які на підставі вказаного вище розуміння поняття «самотійність» досліджують правове становище суддів та слідчих у кримінальному судочинстві. Так, О.Р. Михайленко, вказуючи на необхідність розрізняти незалежність судді від самотійності, зазначає, що якщо незалежність означає здійснення своїх повноважень, процесуальної діяльності без будь-якого незаконного впливу, а також не підзвітності будь-кому, то самотійність передбачає вільну участь у дослідженні оцінки доказів, обговоренні й прийнятті рішення у відповідності з законом та власним переконанням» [620, с. 51-52]. Заслугує на увагу й позиція В. Нор та С. Білостоцького, які під самотійністю судді, зокрема, розуміють таку його діяльність, яка «ґрунтується виключно на праві, відповідно до сумління та його внутрішньої волі, виявляється через його безсторонність до учасників процесу» [648, с. 444].

Цікавою є і точка зору А.Р. Вартанова, який, досліджуючи сутність процесуальної самотійності слідчого, розглядає її, зокрема, як право на свій розсуд, що заснований на вільній оцінці доказів, приймати рішення і здійснювати дії по встановленню події злочину і обставин його вчинення, порушенню кримінальної

справи тощо [128, с. 7]. Подібної позиції дотримується Д.А. Волков, який процесуальну самостійність слідчого розглядає як його правове становище, що полягає в тому, що «він самостійно, за власною ініціативою, на підставі внутрішнього переконання, аналізу наявних відомостей і відповідно до кримінально-процесуального закону ухвалює всі рішення про спрямування слідства і проведення слідчих дій, за винятком випадків, коли законом передбачено отримання санкції прокурора або згода суду» [171, с. 63].

Аналіз наведених позицій науковців, по-перше, свідчить про чітке розмежування ними понять «самостійність» та «незалежність» особи (судді, слідчого), а, по-друге, вказує нам на сприйняття самостійності як можливості таких осіб вільно, на свій розсуд, на підставі внутрішнього переконання реалізовувати надані законом повноваження. Зауважимо, що самостійність особи науковцями здебільшого асоціюється саме з процесом виконання наданих повноважень, а тому розглядається насамперед в аспекті процесуальної її самостійності.

Важливе значення для розкриття сутності поняття «самостійність» відіграє й сприйняття такого поняття і з точки зору психології, де воно розглядається як узагальнена властивість особистості, що проявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці і почутті особистої відповідальності за свою діяльність і поведінку [967, с. 583]. У професійній діяльності адвоката такі риси самостійності насамперед пов'язані з обов'язком використання всіх розумно необхідних і доступних йому законних засобів для надання ефективної правової допомоги клієнту та з можливістю настання відповідальності в разі його недотримання.

Отже, самостійність правового статусу адвоката, на відміну від незалежності, повинна сприйматися як можливість адвоката вільно, на свій розсуд, на підставі внутрішнього переконання та в межах його повноважень надавати професійну правову допомогу своєму клієнту. Крім цього, якщо незалежність адвоката стосується всіх аспектів його діяльності (розглядається як основний принцип здійснення адвокатської діяльності), то самостійність насамперед асоціюється з процесуальною його діяльністю і полягає в сприйнятті адвоката як самостійного учасника процесу, який в межах наданих йому повноважень вільно визначає засоби

та методи надання правової допомоги своєму клієнту та несе, зокрема, дисциплінарну відповідальність за вчинені ним протиправні діяння.

Щодо абсолютності чи відносності в аспекті розуміння сутності понять «незалежність адвоката» та «самостійність адвоката», то, на нашу думку, незалежність адвоката повинна сприйматися як абсолютна. Ми поділяємо позицію К.П. Коваль, яка виходить з того, що незалежність належить до таких понять, які не можна розглядати як часткові, – незалежність, як і свобода, є винятково абсолютною [459, с. 83]. Але слухним є й твердження О.Д. Бойкова: «Незалежність будь-якого державного або громадського інституту не може бути безмежною. Повна незалежність, як і необмежена свобода, неможливі не тільки в організованому суспільстві, але і в світі живої природи. Коли йдеться про складні багатофункціональні системи – а адвокатура є такою – некоректно говорити про їх незалежність в цілому» [84, с. 15]. Тож незалежність адвокатури слід сприймати саме як незалежність від будь-якого зовнішнього впливу (зокрема, від держави), в той час як незалежність адвоката – як принцип здійснення адвокатської діяльності, що розкривається насамперед за допомогою гарантій такої діяльності. Проте незалежність адвокатури (саме від зовнішнього впливу), і безпосередньо незалежність професійної діяльності адвоката (як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні) повинні розглядатися саме як абсолютні категорії.

Деякі науковці, розглядаючи сутність незалежності адвокатури, вказують на те, що вона фактично обмежується тільки законом. Зокрема, С.С. Калинюк виходить з того, що «незалежність адвоката при здійсненні своїх повноважень обов'язково передбачає їх підпорядкування тільки закону, інакше вона може призвести до беззаконня і свавілля» [433, с. 320]. Подібної точки зору, але вже в аспекті діяльності суддів дотримуються і М.В. Василевич [133, с. 8] та Н.М. Шульгач [1155, с. 229]. На нашу думку, недоцільною є вказівка на те, що незалежність обмежується законом. Тут необхідно виходити з того, що саме закон визначає сутність незалежності того чи іншого суб'єкта та встановлює механізм її гарантування. Тому ми вважаємо, що більш вдалою є позиція тих науковців, які зазначають, по-перше, що «ні в якому разі не можна говорити про незалежність адвокатури від вимог

закону» [716, с. 67], а по-друге – принцип незалежності розглядають як такий, що «виключає будь-які позаправові обмеження щодо адвоката під час виконання останнім своїх обов'язків із надання правової допомоги» [1095, с. 160].

Все це свідчить, що закон не обмежує, а навпаки – визначає сутність незалежності адвокатури та встановлює механізм її забезпечення. А це підтверджує нашу позицію про абсолютний характер незалежності як адвокатури (щодо зовнішнього впливу), так і адвоката (на зовнішньому та на внутрішньому рівні). При цьому дія всіх гарантій професійної діяльності адвоката забезпечується лише за умови її здійснення відповідно до законодавства та правил адвокатської етики (деякі гарантії не застосовуються у разі вчинення адвокатом того чи іншого правопорушення). На нашу думку, і український законодавець виходить з розуміння абсолютної незалежності як адвокатури, так і адвоката зокрема. Такого висновку нам дають можливість діяти норми як уже згадуваної ст. 5 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», так і насамперед ст. 23 (гарантії адвокатської діяльності) цього ж Закону. І в першому, і в другому випадках (зокрема, щодо дії гарантії про заборону будь-яких втручань і перешкод у здійсненні адвокатської діяльності) законодавцем не встановлюються жодні обмеження ні незалежності адвокатури, ні незалежності безпосередньо адвокатської діяльності.

Така ж позиція відтворена і в міжнародних актах, які визначають основні засади здійснення адвокатської діяльності. Зокрема, в уже згаданому п. 2.1.1 Загального кодексу прав для адвокатів країн Європейського Співтовариства [384] вказується, що в процесі професійної діяльності адвоката необхідна саме абсолютна незалежність і відсутність будь-якого впливу на адвоката, пов'язаного, в першу чергу, з його особистою заінтересованістю або з тиском ззовні. Про необхідність діяти вільно, чесно і безстрашно, згідно із законними інтересами клієнта і без будь-якого втручання або тиску з боку влади або громадськості при виконанні адвокатами своїх обов'язків йдеться в п. 6 Стандартів незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів (прийняті на конференції МАЮ 7 вересня 1990 р. у Нью-Йорку) [1259]. Зауважимо, що 8 жовтня 2015 року НААУ було прийнято як повноправного члена МАЮ.

Про необхідність існування справедливої й неупередженої системи здійснення правосуддя, що гарантує незалежність адвокатів при виконанні своїх професійних обов'язків без будь-яких обмежень, впливу, спонукань, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з чийого б то не було боку або з будь-якої підстави йдеться і в п. 75 проекту Загальної декларації про незалежність правосуддя («Декларація Сінгві») [1206, р. 107], в якій, за твердженням С.О. Іваницького [422, с. 71], викладено чи не найбільш цікаве й розгорнуте бачення змісту принципу незалежності, який розглядається як найважливіша гарантія просування і захисту прав людини.

З необхідності абсолютної незалежності професійної діяльності адвоката виходять й законодавці зарубіжних країн. Зокрема, п. 2.8 Кодексу поведінки адвокатів Ірландії [1261] передбачає, що багато обов'язків, яких повинні дотримуватися баристери, вимагають їх абсолютної незалежності, свободи від будь-якого впливу, особливо від впливу, який може виникнути з їх особистої заінтересованості або зовнішнього тиску. На обов'язок адвоката зберігати в своїй практичній діяльності абсолютну незалежність вказує і датський законодавець (п. 2.1.1 Кодексу поведінки адвокатів Данії і датського юридичного товариства [1197]).

Незалежність як характерну сторону діяльності адвокатів розглядає і вже згадуваний Раймон Муллерата. Виходячи з того, що незалежність є квінтесенцією діяльності адвоката, абсолютну незалежність він розглядає через призму його обов'язку бути незалежним фізично, духовно і матеріально [629]. Важливим елементом надання кваліфікованої юридичної допомоги, абсолютну незалежність адвокатури від держави розглядає і О. Белоглавік [8, с. 12]. Але на певну відносність свободи адвокатури від опіки органів держави в США і країнах Західної Європи вказує М.О. Косарев [499, с. 150]. Деякі приклади такої «державної опіки» у Великобританії, Німеччині, Італії та США у своїй праці наводить Т.Б. Вільчик [159, с. 68-70]. На нашу думку, такі винятки можливі лише в країнах, в яких суспільство вже сприймається як громадянське, а держава розглядається як правова, що не є припустимим для нашої держави на цьому етапі розвитку суспільних відносин.

Якщо незалежність адвоката сприймається нами як абсолютна категорія, то його самостійність, на нашу думку, не є такою. Як ми вже зазначали, самостійність адвоката безпосередньо пов'язана з виконанням наданих йому повноважень та насамперед асоціюється з процесуальною його діяльністю. Тож виникає необхідність у дослідженні правового статусу адвоката в умовах реалізації процесуальної форми його діяльності, що і буде здійснено нами в подальшому. Дещо забігаючи наперед, необхідно звернути увагу, що ми дотримуємося позиції, згідно з якою процесуальна самостійність адвоката має відносний характер. Це зумовлено тим, що з одного боку, адвокат наділений правом самостійно обирати методи та засоби надання правової допомоги своєму клієнту, а з іншого – йому забороняється займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта. Крім цього, адвокат повинен враховувати і дію принципу пріоритетності інтересів клієнта, але в той же час не забувати й про те, що закон і моральність у його професійній діяльності є вищими за волю клієнта. Також не слід забувати й про похідний характер виникнення повноважень адвоката. Як зазначають Л.О. Стешенко та Т.М. Шамба: «процесуальна самостійність адвоката в цивільному процесі визначається межами можливих розбіжностей з клієнтом щодо матеріально-правового характеру спірних правовідносин, вибору засобів і методів захисту та утвердження правової позиції по справі» [999, с. 375]. За нашим переконанням, вказане свідчить про певне обмеження процесуальної самостійності адвоката, але в жодному разі не про обмеження його професійної незалежності (як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні).

На нашу думку, незалежність та самостійність адвоката співвідносяться між собою як взаємопов'язані, але в той же час різні властивості його правового статусу. Ми дотримуємося позиції, згідно з якою незалежність адвоката повинна сприйматися як абсолютна категорія та стосується всіх аспектів його професійної діяльності, тоді як самостійність – відносна категорія та асоціюється насамперед з реалізацією наданих йому повноважень. Ці категорії не є взаємозумовленими, оскільки збільшення процесуальної самостійності не тягне за собою й збільшення незалежності адвоката (яка розглядається нами як абсолютна), або ж навпаки, –

наявність абсолютної незалежності не свідчить про наявність і такої ж самотійності.

Незалежність адвокатури науковці розглядають як основоположний принцип [1178, с. 113], основну умову її функціонування [1044, с. 3], яка є наріжним каменем при визначенні її місця та ролі в суспільстві [1178, с. 113], вказуючи при цьому, що саме навколо нього йшла запекла боротьба протягом усієї історії адвокатури [84, с. 15]. Як фундаментальний принцип здійснення адвокатської діяльності, незалежність інституту адвокатури та кожного адвоката розглядається і в Рішенні РАУ від 26 лютого 2016 року № 74 [808].

Необхідність існування принципу незалежності адвокатської діяльності зумовлена тим, що наявність будь-якого впливу на таку діяльність негативно впливає і на стан здійснення правосуддя взагалі. На взаємозв'язок таких двох різних форм «незалежності» звертає увагу й Вілдер Тейлер (генеральний секретар Міжнародної комісії юристів), зазначаючи, що «незалежні й упевнені в собі адвокати можуть істотно сприяти підтримці незалежності судової влади і здійснювати відповідний контроль» [1021, с. 73]. На неможливість функціонування незалежної та професійної судової системи без добре організованої адвокатури, заснованої на сумлінному і професійному ставленні до справи, вказує й Філіп Буайа (генеральний директор Дирекції з прав людини і верховенства права Ради Європи) [845]. Про необхідність базування відносин між суддями та адвокатами на взаємоповазі та незалежності один від одного вказує й Консультативна рада європейських суддів [779]. Незалежне становище адвоката, за твердженням С.В. Темнова, «сприяє зміцненню в суспільстві довіри до процедури правосуддя і неупередженості суддів». Вказане дає нам можливість стверджувати, що незалежність адвоката та незалежність адвокатури в цілому є необхідною умовою для належного здійснення правосуддя, оскільки взаємовідносини між адвокатом і судом повинні базуватися на взаємній повазі до незалежного правового статусу один одного. У таких взаємовідносинах, зокрема, адвокат повинен дотримуватися принципів пріоритетності інтересів клієнта та власної незалежності (ст. 43 ПАЕ).

Як ми вже зазначали незалежність адвокатури гарантується на рівні Конституції України (ч. 2 ст. 131-2). Про незалежність як адвокатури, так і адвокатської діяльності йдеться і в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (п. 1 ч. 1 ст. 1, ч. 1 ст. 4, ст. 5 тощо). Важливе значення принципам незалежності адвокатури і адвоката приділяють й ПАЕ. Крім вже згадуваних ст. 6, 27, 44 ПАЕ, окремі аспекти даних принципів розкриваються й положеннями ч. 4 ст. 12 (адвокат не повинен вчиняти дій, спрямованих на обмеження, зокрема незалежності адвокатської професії), ч. 3 ст. 20 (неприпустимість виникнення конфлікту інтересів, якщо це може вплинути на об'єктивність і незалежність адвоката при виконанні доручення), ст. 48 (дотримання принципу незалежності та пріоритетності інтересів клієнта у відносинах адвоката з органами досудового розслідування, адміністративної юрисдикції та іншими державними органами та органами місцевого самоврядування) тощо.

Значну увагу принципам незалежності адвокатури та адвоката приділяють й міжнародні акти, що визначають основні засади здійснення адвокатської діяльності. Крім вже згадуваних Загального кодексу прав для адвокатів країн Європейського Співтовариства (п. 2.1) та Стандартів незалежності юридичної професії МАЮ (п. 6), такими актами, зокрема, є Основні положення про роль адвокатів [681] (відповідно і Основні принципи, які стосуються ролі юристів [1190]), де вказується на необхідності забезпечення урядами насамперед можливості адвокату (відповідно юристові) виконувати всі свої професійні обов'язки без залякування, перешкод, завдання турботи й недоречного втручання (п. 16). Щодо природи таких актів, то як зазначає вищезгадуваний Вілдер Тейлер: «На сьогодні Основні принципи не затверджені Генеральною Асамблеєю ООН і вважаються інструментом «м'якого права», тобто не мають обов'язкової сили міжнародного договору. Однак вони широко визнаються як інструмент, що виражає консенсус міжнародної спільноти щодо ролі адвокатів у різних країнах світу» [1021, с. 73].

Подібна позиція відтворена і в Рекомендаціях № 21 Комітету міністрів Ради Європи від 25 жовтня 2000 року [1255] про свободу здійснення професії адвоката. Приймаючи цю Рекомендацію, Комітет міністрів виходив з усвідомлення

необхідності справедливої системи правосуддя, яка гарантує незалежність адвокатів при здійсненні ними своїх професійних обов'язків без будь-якого недозволеного обмеження, впливу, примусу, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з боку будь-якої інстанції і з будь-якої причини. Проте, що адвокат має бути вільним (політично, економічно та інтелектуально) в процесі здійснення його діяльності, вказується і в Коментарі до Хартії основоположних принципів діяльності європейських адвокатів 2006 року [1210, р. 9], що означає його обов'язок бути незалежним від держави та інших владних інтересів та не допускати, щоб його незалежність була поставлена під загрозу в результаті неналежного тиску з боку ділових партнерів. Слід наголосити, що вказана Хартія, вищезгадувані Загальний кодекс та Рекомендація є основними актами, що визначають загальні засади здійснення адвокатської діяльності в країнах ЄС.

Документом Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру ОБСЄ [255] незалежність адвоката, поряд з іншими, віднесено до числа елементів справедливості, які є істотно необхідними для повного вираження гідності, що є властивою людській особистості, та рівних і невід'ємних прав усіх людей.

Зауважимо, що це далеко не всі міжнародні акти, які виходять з необхідності незалежності професійної діяльності адвоката для забезпечення справедливої системи судочинства. До того ж нами зверталася увага лише на основні аспекти забезпечення такої діяльності, а більш детально їх розкриття буде здійснено насамперед при дослідженні елементів правового статусу адвоката, зокрема гарантій його професійної діяльності.

Крім міжнародних актів, незалежний правовий статус адвоката як необхідну умову здійснення його професійної діяльності розглядають і законодавці зарубіжних країн. Так, поряд з уже згадуваними Ірландією та Данією, такими країнами, зокрема, є: Російська Федерація (адвокат є незалежним професійним радником з правових питань (ч. 1 ст. 2 ФЗ РФ «Про адвокатську діяльність та адвокатуру [652])), Франція та Іспанія (ст. 1 Закону «Про реформу деяких судових і юридичних професій» [1249] та відповідно ст. 1 Генерального уставу діяльності адвокатури в Іспанії [1262] аналогічно вказують на те, що адвокатура є вільною та незалежною професією),

Німеччина (у ст. 1 Федерального закону про адвокатуру [1193] зазначається, що адвокатура являє собою незалежний орган правосуддя), Бельгія (одним з основних обов'язків адвоката насамперед є захист інтересів клієнта на основі повної незалежності і свободи – ст. 1.2 Кодексу етики адвоката [1238]), Польща (параграф 7 Кодексу етики адвокатів Польщі (Збірки правил з питань адвокатської етики і гідності професії) [1268] передбачає, що під час здійснення професійної діяльності адвокат використовує повну свободу і незалежність), Італія (обов'язок адвоката здійснювати професійну діяльність на основі незалежності, вірності, справедливості, чесності, гідності, пристойності, працьовитості та компетентності передбачений ст. 9 Кодексу поведінки італійських адвокатів [1198]) тощо. Отже, на підставі аналізу положень як національного законодавства країн-членів ЄС, так і самого права ЄС можна дійти висновку, що незалежність адвоката є необхідною умовою надання ним правової допомоги клієнту на професійній основі.

В аспекті нашого дослідження незалежного правового статусу адвоката актуальним залишається й питання про необхідність існування професійних асоціацій адвокатів та, зокрема, щодо обов'язковості чи добровільності їх членства в таких асоціаціях. В цілому підтримуючи необхідність існування професійних асоціацій адвокатів, більшість і науковців, і практиків виступають проти обов'язковості членства адвокатів у єдиній організації. Зокрема, С. Сафулько ставить під сумнів доцільність такого примусового об'єднання адвокатів в єдину організацію, оскільки це суперечить основоположному принципу адвокатури, яким є її незалежність – як професії загалом, так і кожного, хто носить це звання як її представника, і через діяльність якого адвокатура реалізує себе. На його думку, існування такої єдинообов'язкової структури призводить до того, що адвокат стає ще й залежним від власної організації [932, с. 6]. Ідентичної точки зору дотримується й Н.Ф. Узун [1055, с. 402]. З подібних позицій виходить і А. Климчук, зазначаючи, що надання певному органу владних повноважень серед адвокатів може призвести до негативних наслідків, оскільки «не можна змушувати адвокатів, які за своєю суттю є незалежними, вступати в будь-які організації проти їх волі» [453]. Можливість узурпації влади адвокатською верхівкою, за твердженням

М.В. Димитрової, є основною умовою обґрунтування своєї позиції противниками принципу обов'язковості членства в адвокатській асоціації [248, с. 129].

Ряд науковців вказують на те, що обов'язковий характер членства адвокатів в асоціації суперечить положенням, зокрема ч. 4 ст. 36 Конституції України (ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян), ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (кожен має право на свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів) [484] та ст. 20 Загальної декларації прав людини (ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації) [384]. Крім того, деякі з них зазначають, що наявність в особи свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю не є формою волевиявлення щодо вступу до асоціації, до того ж більшість адвокатів отримали таке свідоцтво ще до набрання чинності Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яким і запроваджувалося створення НААУ [54, с. 4; 432, с. 131].

Свої позиції такі науковці обґрунтовують положенням про автоматичний вступ адвоката до асоціації, що передбачає обов'язкове членство в ній усіх адвокатів України (ст. 45 вказаного Закону), яке, за твердженням Н. Бакаєвої, тривалий час розглядалося в адвокатській спільноті як найбільш гостре й дискусійне. Ми поділяємо її позицію про недоцільність змішування понять «громадські організації, що можуть бути створені адвокатами» й «адвокатська асоціація України» [49, с. 55]. Як ми вже зазначали, адвокатуру слід розглядати як інститут громадянського суспільства, але в жодному разі не як громадську організацію, насамперед виходячи з уже згадуваних положень п. 5 ч. 2. ст. 2 Закону України «Про громадські об'єднання» [788], згідно з якими дія цього Закону не поширюється на суспільні відносини щодо діяльності саморегульованих організацій, організацій, які здійснюють професійне самоврядування. Це ж стосується і природи НААУ, яка розглядається як недержавна некомерційна професійна організація, яка об'єднує всіх адвокатів України та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування (ч. 1 ст. 45 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

На особливий правовий статус таких асоціацій вказується і в рішенні ЄСПЛ по справі «А. і інші проти Іспанії» («A. and others v. Spain») [1212], в якому зазначається, що асоціація адвокатів є інституцією публічного права та має на меті загальний інтерес, а саме сприяння незалежній і кваліфікованій юридичній допомозі, а отже, просуванню самої справедливості. На підставі такого особливого статусу, та враховуючи, що, по-перше, реєстрація як члена асоціації адвокатів є відкритою для всіх тих, хто задовольняє встановлені законом умови, а по-друге, заявники не обмежені у створенні або приєднанні до інших об'єднань, ЄСПЛ доходить висновку, що така асоціація адвокатів не може розглядатися як об'єднання, яке передбачене ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а тому відмовляє в задоволенні скарги заявників-адвокатів про порушення їхніх прав на добровільне об'єднання, гарантоване такою статтею. З таких позицій ЄСПЛ виходить не тільки щодо асоціацій адвокатів, але й відносно Ордену лікарів (рішення по справі «Ле Конт, ван Левен і де Мейєр проти Бельгії» («Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium»)) [1223], Ордену архітекторів (рішення по справі «Ревер і Легалле проти Франції» («Revert and Legallais v. France»)) [1231] тощо. Крім цього, у рішенні по справі «Романовська проти Російської Федерації» («OVR v. Russian Federation») [1230] ЄСПЛ зазначив, що конвенційні органи послідовно не визнають виконавчо-регулятивні органи професійних структур, що створюються особами так званих вільних професій, як асоціації (об'єднання) за змістом ст. 11 Конвенції. Він зазначив, що такі органи виконують важливі публічно-правові функції, які мають на меті захист прав інших осіб, а завдання їх полягає в здійсненні контролю і сприянні розвитку професійної діяльності.

Поділяючи точку зору науковців про те, що НААУ не можна віднести до юридичних осіб публічного права [53], все ж вважаємо беззаперечною позицію про виконання адвокатурою важливих публічно-правових функцій, які були делеговані їй державою, щодо забезпечення надання професійної правової допомоги особам. У цьому аспекті заслуговує на увагу позиція ВСУ, який у своїй постанові від 6 вересня 2016 року [752] на підставі системного аналізу статусу, мети, завдань та функцій

адвокатури, доходить висновку, що адвокатура як інституція та її діяльність щодо забезпечення реалізації конституційного права особи на правову допомогу набуває певної особливої властивості суб'єкта публічних відносин. Така властивість адвокатури увиразнюється (посилюється) метою її служіння суспільному інтересу шляхом надання своєчасної і належної правової допомоги у поєднанні з виконанням делегованих їй державою окремих владних повноважень. Все це додатково підтверджує дуалістичність правової природи адвокатури та особливе правове становище НААУ.

В аспекті досліджуваного нами питання слід врахувати й позицію Бернара Ватьє (тодішнього президента Ради адвокатських та правових товариств Європи (ССВЕ)), який у листі до ВРУ [565] зазначає, що з метою репрезентації адвокатської професії у відносинах з урядами та іншими особами в усіх країнах-членах ССВЕ були створені асоціації адвокатів, а у більшості країн ЄС членство в таких асоціаціях є обов'язковим. Обов'язкове членство, за його твердженням, в Європі не розглядається як таке, що суперечить принципу незалежності адвокатів та самоврядуванню професії, а навпаки, є їх необхідною передумовою, що забезпечує відповідну якість адвокатських послуг та незалежність адвокатів. Слушною є й позиція Н. Бакаянної, яка обов'язковість належності до єдиної професійної організації не розглядає як тиск на адвоката, адже вступ до адвокатської професії, яка організована у формі асоціації, є суто добровільним [51, с. 181].

На підставі вищевикладеного ми доходимо висновку, що наявність асоціацій адвокатів, а також обов'язкове членство в них не обмежує незалежність адвоката, а навпаки – повинно сприяти здійсненню їх діяльності на професійній основі [371, с. 30]. Як зазначає вже згадуваний В. Тейлер: «Немає сенсу говорити про незалежність адвокатури як про незалежність окремих адвокатів» [1021, с. 77]. Лише сильний елемент самоврядування, як зазначається у вищезгадуваній Хартії основоположних принципів діяльності європейських адвокатів 2006 року [1210, р. 11], може гарантувати професійну незалежність відносно держави та забезпечити гарантії незалежності для адвокатів, для виконання своєї професійної і юридичної ролі. Про життєво важливу роль професійних асоціацій юристів у підтриманні

професійних стандартів та етичних норм, захисті своїх членів від необґрунтованих обмежень і порушень у забезпеченні юридичною допомогою всіх, хто її потребує, а також у взаємодії з урядовими та іншими інститутами для досягнення цілей правосуддя йдеться і в Стандартах незалежності юридичної професії МАЮ [1259].

Показниками незалежності, як зазначає О.Д. Бойков, насамперед є обсяг повноважень органів самоврядування адвокатури у вирішенні внутрішніх корпоративних питань [84, с. 17]. У п. 21 Основних положень про роль адвокатів [681] зазначається, що виконавчі органи професійних асоціацій обираються їх членами і здійснюють свої функції без зовнішнього втручання. Виходячи з принципу абсолютної незалежності адвокатури, вважаємо, що адвокатура та її члени повинні управляти своїми справами на засадах повної самостійності, без будь-якого зовнішнього впливу, зокрема, як з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, так і з боку інститутів громадянського суспільства. Як слушно зазначається в докладі «Професія адвоката» робочої групи «Професійні судові системи» [845], незалежність асоціації адвокатів включає в себе незалежність від влади і від громадськості. У влади не повинно бути можливості втручатися ні в процес прийняття рішень в асоціації адвокатів, ні в процес формування її органів. Ті ж правила застосовуються й щодо громадськості – асоціація адвокатів повинна надавати захист від зовнішнього впливу. Отже, незалежність адвокатури насамперед проявляється в самостійності професійної асоціації адвокатів у вирішенні питань щодо: формування її органів; вироблення єдиних вимог та стандартів щодо кваліфікації її членів; встановлення правил поведінки для адвокатів та контролю за їх дотриманням; розроблення та застосування єдиної дисциплінарної процедури їх відповідальності.

Ми уже зазначали, що, вступаючи до Ради Європи [148], з метою виконання обов'язків як її члена в аспекті визнання принципів верховенства права та здійснення прав і основних свобод людини всіма особами, які перебувають під її юрисдикцією, Україна взяла на себе зобов'язання, зокрема, й щодо заснування професійної асоціації адвокатів [293, с. 33]. На жаль, процес створення такої асоціації, який був розтягнений майже на два десятиліття, як зазначається в Доповіді

Міжнародної комісії юристів від 11 лютого 2014 р., був «затмарений не лише виключенням адвокатів, а й необґрунтованими дисциплінарними провадженнями проти членів адвокатури. Той факт, що органи асоціації адвокатів були залучені до застосування санкцій проти адвокатів за дії, які здаються такими, що не суперечать професійним стандартам, викликають занепокоєння щодо неупередженості та незалежності дисциплінарних органів, які розглядали справи проти адвокатів» [1056]. У цій Доповіді зазначається також, що перебіг процесу реєстрації таким чином як він відбувся в Україні, викликає занепокоєння щодо дотримання міжнародних стандартів незалежності юридичної практичної діяльності та ставить під сумнів легітимність системи самоврядування адвокатури, яку було створено. Прикрим є той факт, що суттєві конфлікти, насамперед позаправового характеру, мали місце не лише на момент створення органів адвокатського самоврядування (відповідно до положень чинного Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), а є характерними й на сьогодні. Показовою є ситуація навколо КДКА м. Києва, яка характеризується в тому числі і як рейдерське захоплення органів адвокатського самоврядування [124].

Незважаючи на те що основним завданням асоціації адвокатів є забезпечення незалежності її членів та захист їх ролі у суспільстві, і особливо їх честі, гідності та непідкупності (ч. 4 Принципу V (Асоціації) Рекомендації № 21 Комітету міністрів Ради Європи [1255]), все ж слушним є твердження О.О. Воронова: «Не можна, на жаль, також виключити можливість впливу на адвоката і його статус з боку адвокатури – в особі його колег і посадових осіб органів адвокатського самоврядування» [180, с. 39]. Органи адвокатського самоврядування в своїй діяльності повинні не забувати про те, що «чим більше адвокат «зорганізований», тим менше у нього можливостей і, зрештою, бажань, бути незалежним, бо боротись тоді йому приходится вже не за свого довірителя, а, дуже часто, з своєю «організацією»» [933]. Як ми уже зазначали, зовнішній рівень незалежності адвоката включає в себе й незалежність від самої адвокатури, роль якої насамперед і полягає в забезпеченні незалежності кожного її члена.

При цьому слід не забувати, що забезпечення адвокатурою незалежності своїх членів фактично відбувається за їх власний рахунок (сплата щорічних внесків розглядається як професійний обов'язок адвоката). Враховуючи абсолютний характер незалежності адвоката, в тому числі й у фінансовому аспекті, вважаємо, що їх розмір повинен бути, з одного боку, незначним (не обтяжливим для адвоката), а з іншого – достатнім для забезпечення поставлених перед органами адвокатського самоврядування цілей. Ми звертаємо увагу на те, що несплата адвокатом членських внесків в жодному разі не повинна розглядатися як дисциплінарний проступок, за вчинення якого адвоката може бути позбавлено права на заняття адвокатською діяльністю [289, с. 154]. Ще більш безглуздою ми вважаємо норму п. 2.22 Положення про внески на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування (нова редакція) [728], згідно з якою наслідком несплати адвокатом такого внеску є перехід відомостей про нього в стан неактивних та невидимих для користувачів офіційного веб-сайту НААУ та обмеження його права приймати участь в діяльності (роботі) органів адвокатського самоврядування. Отже, без притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності внаслідок невиконання ним своїх фінансових зобов'язань перед адвокатською асоціацією йому безпідставно обмежується не тільки право брати участь в роботі органів адвокатського самоврядування, але й щодо надання певних видів правової допомоги (зокрема, набуття безпосередньо статусу захисника у кримінальному судочинстві).

Розглядаючи фінансовий аспект незалежності адвоката, в одній із наших робіт [376], ми розкриваємо й питання щодо оплати його професійної діяльності у разі безоплатного надання правової допомоги. Проведений нами аналіз дає можливість дійти висновку про позитивність затвердження єдиної тарифної системи визначення вартості надання адвокатом такого різновиду допомоги, проте, на жаль, це не стосується самого розміру винагороди. Таке ставлення до визначення розміру винагороди адвоката не враховує те, що «держава, покладаючи певні зобов'язання на адвокатуру, накладає зобов'язання і на себе – надавати фінансову підтримку адвокатам» [219, с. 13]. Але така підтримка адвокатури не повинна порушувати загального принципу про її абсолютну незалежність, оскільки однією з гарантій її

незалежності є «автономність її бюджету, який в цілому не залежить ні від держави або органів місцевого самоврядування, ні від будь-яких організацій» [542, с. 359]. А тому заслуговує на увагу позиція Л.І. Ізовітової, що формат безоплатної правової допомоги при Мін'юсті, який діє нині – це знищення незалежності адвокатури, яка є нормою для всіх цивілізованих країн світу [633], оскільки держава по суті залишає за собою «найважливіший важіль впливу на адвокатуру» [1185, с. 6-7], а саме економічний. Тож ми доходимо висновку, що прагнення адвокатської спільноти щодо передачі функцій управління системою надання безоплатної правової допомоги від держави безпосередньо до органів адвокатського самоврядування є виправданим [1083].

На ряд інших недоліків в системі організації надання безоплатної правової допомоги, які в тому числі можуть негативно впливати на забезпечення незалежного статусу адвоката, вказує і Т.Б. Вільчик (зокрема, щодо виключення з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, оформлення «доручень» від Центру тощо) [155, с. 189-192]. Про наявність проблем, які існують у процесі надання безоплатної правової допомоги, йдеться і у підготовленому НААУ звіті: «Система безоплатної правової допомоги в Україні: поточні проблеми та рекомендації щодо її реформування» [957]. Усе це вказує на нагальну необхідність реформування системи надання безоплатної правової допомоги задля забезпечення незалежності як адвокатури в цілому, так і адвоката зокрема.

У результаті проведеного нами дослідження можемо стверджувати, що зовнішній рівень незалежності адвоката включає в себе й незалежність від самої адвокатури, роль якої насамперед і полягає в забезпеченні незалежності кожного її члена, а тому діяльність органів адвокатського самоврядування в жодному разі не повинна асоціюватися з фактичною «розправою» над адвокатом. Незалежність адвоката повинна забезпечуватися в тому числі й у фінансовому аспекті, а тому, по-перше, розмір його щорічних внесків повинен бути незначним (не обтяжливим для нього), а по-друге, за їх несплату адвоката не може бути позбавлено права на заняття адвокатською діяльністю або ж без притягнення його до дисциплінарної відповідальності безпідставно обмежено в можливості надання певних видів

правової допомоги (зокрема, набуття статусу захисника у кримінальному судочинстві).

Враховуючи те, що адвокатура являє собою величезне надбання громадянського суспільства та правової держави, без якої взагалі ставиться під сумнів можливість їх існування, вважаємо, що і суспільство, і держава повинні підтримувати діяльність адвокатури, зокрема в аспекті надання безоплатної правової допомоги. Але така підтримка адвокатури не повинна порушувати загального принципу абсолютної незалежності як адвокатури в цілому, так і адвоката зокрема. То ж ми ставимо під сумнів діючу в Україні систему надання безоплатної правової допомоги, насамперед в аспекті діяльності центрів безоплатної правової допомоги та розміру винагороди за надання адвокатом такої допомоги.

Держава повинна бути зацікавлена в існуванні сильної та незалежної адвокатури, тож позитивним є положення ч. 2 ст. 131-2 Конституції України, в якому вперше на конституційному рівні закріплюється норма про гарантування незалежності адвокатури. Незалежність адвокатури слід сприймати, по-перше, як незалежність недержавного самоврядного інституту (проявляється, зокрема, як у неможливості втручання з боку органів законодавчої, виконавчої та судової влади, інших установ та організацій, так і навпаки – в можливості адвокатурою самостійно вирішувати питання своєї організації та діяльності), а по-друге – в аспекті безпосередньо незалежності кожного адвоката під час здійснення ним своєї професійної діяльності.

Незалежність адвоката полягає в його незалежності як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні. Якщо незалежність адвоката на зовнішньому рівні асоціюється насамперед із заборонаю будь-яких втручань та перешкод у здійсненні його професійної діяльності, то на внутрішньому рівні вона повинна сприйматися, зокрема, як сукупність морально-етичних та психологічних його якостей, які відображають ставлення адвоката до здійснюваної ним адвокатської діяльності, за умови відсутності будь-якої позапрофесійної (зокрема, особистої) заінтересованості в процесі її реалізації. Незалежність адвоката повинна сприйматися не тільки як гарантія його професійної діяльності, але і як його обов'язок здійснювати таку

діяльність поза межами як зовнішнього, так і внутрішнього тиску, з метою відстоювання інтересів свого клієнта. Щодо зовнішнього рівня незалежності адвоката, то вважаємо за можливе виділити такі групи джерел впливу ззовні 1) судові та правоохоронні органи; 2) інші органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи; 3) адвокатура в особі органів адвокатського самоврядування та інші адвокати; 4) клієнт адвоката; 5) інші суб'єкти (підприємства, установи, організації, громадські об'єднання тощо).

Самостійність правового статусу адвоката повинна сприйматися як можливість адвоката вільно, на свій розсуд, на підставі внутрішнього переконання та в межах його повноважень надавати професійну правову допомогу своєму клієнту. Якщо незалежність адвоката стосується всіх аспектів його діяльності (розглядається як основний принцип здійснення адвокатської діяльності), то самостійність насамперед асоціюється з процесуальною діяльністю та полягає у сприйнятті адвоката як самостійного учасника процесу, який в межах наданих йому повноважень вільно визначає засоби та методи надання правової допомоги своєму клієнту та несе, зокрема, дисциплінарну відповідальність за вчинені ним протиправні діяння.

Як незалежність адвокатури (саме від зовнішнього впливу), так і безпосередньо незалежність адвоката (і на зовнішньому і на внутрішньому рівні) повинні розглядатися саме як абсолютні категорії. При цьому закон не обмежує, а, навпаки – визначає сутність незалежності адвокатури та встановлює механізм її забезпечення.

На відміну від незалежності, процесуальна самостійність адвоката має відносний характер. Це зумовлено тим, що з одного боку, адвокат наділений правом самостійно обирати методи та засоби надання правової допомоги своєму клієнту, а з іншого – йому забороняється займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта. Крім цього, адвокат повинен враховувати дію принципу пріоритетності інтересів клієнта, але водночас не забувати про те, що закон і моральність у його професійній діяльності є вищими за волю його клієнта. Також не слід забувати і про похідний характер виникнення

повноважень адвоката. За нашим переконанням, вказане свідчить про певне обмеження процесуальної самостійності адвоката, але в жодному разі не про обмеження його професійної незалежності (як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні).

Незалежність та самостійність адвоката співвідносяться між собою як взаємопов'язані, але в той же час різні властивості його правового статусу. Ми дотримуємося позиції, згідно з якою незалежність адвоката повинна сприйматися як абсолютна категорія та стосується всіх аспектів його професійної діяльності, тоді як самостійність – відносна категорія та асоціюється насамперед з реалізацією наданих йому повноважень. Ці категорії не є взаємозумовленими, оскільки збільшення процесуальної самостійності не тягне за собою й збільшення незалежності адвоката (яка розглядається нами як абсолютна), або ж навпаки, наявність абсолютної незалежності не свідчить про наявність і такої ж самостійності.

Існування професійних асоціацій адвокатів та обов'язкове членство в них не порушує принципу незалежності адвокатської діяльності, а навпаки – є необхідною умовою для забезпечення можливості існування незалежного правового статусу адвоката (як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні), оскільки метою їх існування є насамперед сприяти здійсненню адвокатом своєї діяльності на професійній основі. Обов'язкове членство адвоката в НААУ, яка займає особливе правове становище (її не можна віднести до юридичних осіб публічного права, але на неї покладається виконання делегованих державою важливих публічно-правових функцій щодо організації та забезпечення надання професійної правової допомоги особам), не обмежує незалежність адвоката та не порушує його конституційні права як фізичної особи (ч. 4 ст. 36 Конституції), оскільки, зокрема, як зазначає ЄСПЛ, такі асоціації адвокатів не можуть розглядатися як об'єднання, що передбачене ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Гарантування професійної незалежності адвоката можливе лише за умови реального забезпечення абсолютної незалежності адвокатури, яка повинна управляти своїми справами на засадах повної самостійності, без будь-якого зовнішнього впливу з боку як органів державної влади та місцевого самоврядування,

так і інститутів громадянського суспільства. Самостійність адвокатури проявляється у вирішенні питань, зокрема, щодо: формування органів адвокатського самоврядування; вироблення єдиних вимог та стандартів щодо кваліфікації її членів; встановлення правил поведінки для адвокатів та контролю за їх дотриманням; розроблення та застосування єдиної дисциплінарної процедури їх відповідальності.

Прикрим є той факт, що наявність суттєвих конфліктів, насамперед позаправового характеру, які мали місце не лише на момент створення органів адвокатського самоврядування (відповідно до положень чинного Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), а є характерними й на сьогодні, підриває авторитет адвокатури в суспільстві як інституту, діяльність якого повинна бути спрямована на забезпечення справедливого та ефективного правосуддя.

2.2. Правовий статус адвоката: поняття, структура та види. Незалежний правовий статус адвоката

Юридична наука, як і будь-яка інша наука, характеризується наявністю власного понятійно-категорійного апарату, тобто системою категорій, понять і термінів. Для будь-якої науки, як зазначає І.Б. Лагутіна, використовувані поняття «є нерівноцінними за своєю значимістю, за ступенем важливості впливу на неї, отже, за своєю роллю в пізнанні процесів, що відбуваються в даній науці. Виходячи з цього, можна сказати, що одні юридичні поняття можуть бути визнані категоріями, а інші – ні» [547, с. 46]. Враховуючи, що «правові категорії – найбільш загальні, фундаментальні і глибокі правові поняття, які є найвищою межею наукового узагальнення в певній галузі юридичних знань, у правознавстві і юридичній практиці в цілому» [863, с. 96], вважаємо, що для характеристики правового становища особи в суспільстві повинен використовуватися такий елемент понятійно-категорійного апарату як правова категорія.

Для характеристики вказаного становища особи у суспільстві в юридичній літературі використовуються різноманітні терміни, наприклад «правовий статус», «юридичний статус», «соціальний статус», «фактичний статус», «правовий модус»,

власне термін «правове становище (положення)» та навіть «правовий режим». Ми поділяємо позицію Т.К. Примака та К.О. Орлової, які вказують на доцільність використання саме терміна «правовий статус» та наводять ряд обставин на підтвердження своєї позиції (зокрема, відповідність такого терміна природно-правовій доктрині, європейським та міжнародно-правовим стандартам, його поширеність в нормативних актах, теоретичній та галузевій літературі, юридичних словниках), що, як вони зазначають: «відповідає загальним вимогам, що встановлюються правилами юридичної техніки (терміни повинні бути загальновизнаними, мати стійкий характер, мати широке поширення)» [769, с. 22]. Враховуючи вказане, ми підтримуємо думку тих науковців, які під правовим статусом розуміють «комплексну, інтегративну категорію, що відображає взаємовідносини особистості і суспільства, громадянина і держави, індивіда і колективу, інші соціальні зв'язки» [1023, с. 266].

Актуальність дослідження природи категорії «правовий статус» полягає і в тому, що вона, як ми неодноразово наголошували [308, с. 15; 322, с. 166; 367, с. 110], є однією з найбільш фундаментальних і в той же час однією з найбільш складних категорій в юридичній науці. Це пояснюється тим, що, з одного боку, ця категорія отримала широку сферу застосування як в юридичній теорії, так і в практичній сфері діяльності, а з іншого – у сучасній юридичній науці немає єдиного підходу щодо розуміння її сутності.

На нашу думку, необхідність дослідження цієї категорії зумовлена й тим, що як зазначає В.Д. Перевалов: «Повне і реальне уявлення про права і свободи не можна отримати, не розглядаючи їх в складі правового статусу особистості» [1025, с. 548]. Ми повністю погоджуємося з точкою зору В.Д. Перевалова, оскільки категорія «правовий статус» не тільки поєднує в собі юридичний аспект, але дає можливість з'ясувати й фактичне (реальне) правове становище особи в суспільстві. Виходячи з того, що «правовий статус служить юридичною основою соціальної активності особистості» [152, с. 224], ми поділяємо позицію О.С. Почечуєвої, згідно з якою «ефективність здійснення адвокатом-захисником захисної діяльності в кримінальному судочинстві залежить від того, наскільки чітко буде сформований

базис його діяльності, адже які основи, такий і їх можливий потенціал щодо захисту прав та законних інтересів обвинуваченого (підозрюваного)» [758, с. 341]. Ми підтримуємо таку позицію науковців, оскільки рівень закріплення правового статуту, зокрема, адвоката й адвокатури в цілому безпосередньо впливає на рівень надання професійної правничої (правової) допомоги, а отже, й на рівень правової захищеності населення.

Значення категорії «правовий статус» полягає і в тому, що вона також «дозволяє побачити права, свободи, обов'язки особистості в цілісному, системному вигляді, дає можливість проводити порівняння статусів, відкриває шляхи подальшого їх вдосконалення» [1025, с. 549]. Ми поділяємо таку позицію, оскільки категорія «правовий статус адвоката» насамперед дає можливість вирізнити адвоката з-поміж інших суб'єктів надання юридичних послуг, зокрема в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві, враховуючи наявність у нього, поряд з процесуальними, ще й комплексу професійних прав, обов'язків, гарантій та відповідальності.

На підставі вищевказаного, ми доходимо висновку, згідно з яким під категорією «правовий статус» слід розуміти комплексну категорію, що акумулює та відтворює всю сукупність взаємовідносин особи в суспільстві, яка не тільки формує юридичний базис діяльності особи в ньому, але й дає можливість з'ясувати фактичне (реальне) правове становище особи в суспільстві та є основою для розмежування такого становища однієї особи порівняно з іншою.

Деякі науковці звертають увагу на похідний характер повноважень адвоката від повноважень особи, інтереси якої вони представляють, та вказують на те, що адвоката не можна розглядати як самостійного учасника судочинства [407, с. 366; 468, с. 10]. Дещо забігаючи наперед, ми обґрунтовуємо позицію, згідно з якою необхідно виходити з похідного характеру виникнення повноважень у адвоката в процесі та сприйняття його як самостійного учасника провадження, який наділяється відносною самостійністю. На нашу думку, правовий статус адвоката має тісний взаємозв'язок з правовим статусом клієнта, інтереси якого адвокат захищає (представляє) або ж здійснює надання йому інших видів правової допомоги. У

цьому аспекті слушним є твердження Б.М. Бургера [117, с. 3], який, досліджуючи залежність прав і обов'язків адвоката від процесуального становища його довірителя в кримінальному судочинстві, звертає увагу на те, що максимальний обсяг процесуальних прав надано адвокату-захиснику підозрюваного, обвинуваченого, дещо меншим обсягом прав наділений адвокат-представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, а ще меншою сукупністю прав володіє адвокат, який відстоює інтереси свідка.

В аспекті нашого дослідження вищевказаний взаємозв'язок проявляється і в тому, що за своєю суттю «професійний статус адвоката має конституційно-правову природу» [630, с. 19] і на нього покладається обов'язок «щодо захисту вищої конституційної цінності: прав і свобод людини» [59, с. 6]. У свою чергу право на кваліфіковану юридичну допомогу, за твердженням О.П. Галоганова, є «невід'ємним елементом правового статусу адвокатури, структурно входить до правового інституту основних прав і свобод людини та громадянина, який лежить в основі правового статусу особи» [185, с. 18-19].

Проаналізувавши загальні риси категорії «правовий статус» та встановивши взаємозв'язок правового статусу адвоката з правовим статусом тієї особи, інтереси якої він представляє (захищає), вважаємо за необхідне розкрити зміст самої категорії «правовий статус адвоката». Проте, перш ніж перейти до розкриття змісту такої категорії, слід звернути увагу на те, що в юридичній літературі поряд з категорією «правовий статус особи» використовують і таку категорію як «правове становище особи», а тому виникає необхідність в дослідженні співвідношення вказаних категорій.

Так, деякі науковці дотримуються позиції, згідно з якою категорія «правове становище особи» є більш широкою за змістом та включає в себе і категорію «правовий статус особи». Зокрема, з таких позицій виходить М.В. Вітрук, який вказує на те, що «центральне місце в структурі правового становища особистості займає її правовий статус. Визнані державою права, свободи, законні інтереси та обов'язки в їх єдності складають правовий статус як основу, ядро правового становища особистості» [152, с. 29]. У свою чергу до структурних елементів

правового становища особистості він також відносить громадянство, правосуб'єктність, юридичні гарантії та такий специфічний елемент як принципи, які закріплені в законі або впливають з правової природи відносин особистості, суспільства і держави. Подібної точки зору дотримуються й інші науковці [660, с. 221].

Зовсім іншої позиції дотримуються науковці, які не бачать різниці між вищевказаними категоріями та «визначають правовий статус особи як її становище в суспільстві, закріплене правом» [73, с. 94]. Так, деякі науковці розкривають зміст категорії «правовий статус особи», вказуючи на те, що вона встановлює (визначає) правове становище особи в суспільстві. До прикладу, А.Б. Венгеров під правовим статусом розуміє сукупність прав і свобод, обов'язків і відповідальності особистості, що встановлюють її правове становище в суспільстві [141, с. 585]. З позицій тотожності вищевказаних категорій виходять й інші науковці, зокрема С.С. Алексєєв [22, с. 94], О.Д. Бойков [86, с. 37], Л.Д. Воєводін [166, с. 11], К.І. Козлова [470, с. 190] та О.В. Малько [585, с. 103]. Слід звернути увагу на те, що науковці виходять з тотожності вказаних категорій не лише в аспекті характеристики правового статусу особи, але і відносно інших суб'єктів права. Не є виключенням в цьому разі і правовий статус адвоката [1164, с. 38].

Ми розділяємо позицію тих науковців, які вказують на те, що поділяти вказані категорії «немає особливої необхідності, оскільки смислове подвоєння терміна не сприяє сприйняттю та аналізу однієї з ключових категорій правознавства» [445, с. 58], та виходять з того, що «правовий статус будь-якого суб'єкта є не чим іншим, як його правовим становищем» [27, с. 197]. Тож слушною є вказівка М.І. Матузова, який звертає увагу, що законодавство, юридична практика, ЗМІ, а також міжнародні акти про права людини не проводять між цими категоріями будь-якого розмежування, а вживають їх в одному ж сенсі. Він вказує, що ці категорії «цілком взаємозамінні» [1023, с. 264].

Погодитися з наведеною позицією нам дає можливість і етимологічне походження слова «статус». Так, О.А. Петрученко ще у 1914 році в Латинсько-руському словнику [701, с. 608] виходить з того, що слово «статус» (status)

розуміється як стан, положення, особливе становище особи. Такої точки зору дотримуються й укладачі Великого енциклопедичного словника за редакцією О.М. Прохорова, які вказують, що слово «статус» походить від лат. status (становище, стан) і вказує на правове становище (сукупність прав і обов'язків) громадянина або юридичної особи [92, с. 1270]. Ідентична позиція відтворена і в Юридичному енциклопедичному словнику за загальною редакцією О.Я. Сухарева [1166, с. 355]. Наведене дає нам можливість стверджувати, що терміни «статус» і «становище» етимологічно збігаються, і в юридичній теорії та практиці наповнюються аналогічним змістом, а це підтверджує «рівнозначність, синонімічність цих термінів» [843, с. 16].

При розгляді співвідношення вищевказаних понять є необхідність в розкритті сутності й соціального становища (статусу) особи. На нашу думку, потрібно виходити з того, що «правовий статус перебуває у взаємодії з фактичним суспільним становищем людей. Соціальний статус, звичайно, є провідною стороною цієї взаємодії, оскільки є першопричиною виникнення та існування правового статусу. [...] Правовий статус за певних умов здійснює власний вплив на суспільні відносини, більшою чи меншою мірою коригуючи їх» [1024, с. 373]. Тобто можна стверджувати, що категорії «правове становище особи» та «соціальне становище особи» є взаємопов'язаними категоріями, які впливають одна на одну, але в жодному разі одна категорія не включає до свого змісту іншої.

В аспекті співвідношення категорій «правовий статус особи» та «правове становище особи» слід звернути увагу й на позицію О.М. Халеппо, яка під правовим статусом адвоката розуміє статистичне його правове положення, а під правовим становищем – «динамічну категорію, яка змінює права та обов'язки адвоката, зумовлені його вступом у правовідносини з довірителем» [1104, с. 13]. Ми не поділяємо таку позицію авторки, оскільки нею правове становище адвоката фактично ототожнюється із таким різновидом його статусу, який в юридичній літературі отримав назву «індивідуальний правовий статус». Як зазначає Д.Б. Дамдінов: «Динаміка персоніфікації абстрактного правового статусу викликала до життя поняття «індивідуальний правовий статус», яким позначалося правове

становище реального суб'єкта права – учасника конкретних правовідносин» [237, с. 13]. На динамічність та мінливість індивідуального правового статусу особи у часі вказує й М.В. Вітрук, зазначаючи, що «ця зміна, динаміка індивідуального правового статусу особистості відбуваються в рамках єдиного правового статусу та різноманітних спеціальних правових статусів, характерних для цієї особи. Тому індивідуальний правовий статус особистості показує, які саме права та обов'язки особистості фактично реалізуються, використовуються на даний момент» [152, с. 304].

На підставі вищевказаного ми доходимо висновку, згідно з яким категорії «правовий статус особи» та «правове становище особи» є тотожними та рівнозначними, в юридичній теорії та практиці наповнюються аналогічним змістом. Лише такий стан речей дає нам можливість найбільш точно розкрити сутність категорії «правовий статус особи», використовуючи при цьому категорію «правове становище особи». У цьому аспекті ми поділяємо точку зору В.П. Басік, який зазначає, що «різницю слід проводити не між правовим статусом і правовим становищем тієї самої особи, а між правовим статусом (становищем) різних осіб чи організацій» [64, с. 23].

Дослідивши співвідношення між вищевказаними категоріями, вважаємо за можливе розкрити дефініцію категорії «правовий статус особи» й, зокрема, категорії «правовий статус адвоката». Укладачі як енциклопедичних [92, с. 1270; 1166, с. 355], так і тлумачних словників [91, с. 1263] виходять із розуміння правового статусу, як правового становища, а саме як сукупність прав та обов'язків громадянина чи юридичної особи. Подібної точки зору дотримуються і більшість науковців у галузі права, які, досліджуючи природу статусу того чи іншого суб'єкта права (у тому числі й адвоката), в основу дефініції категорії «правовий статус» вкладають той чи інший склад його елементів. Наприклад, відомий теоретик А.Б. Венгеров правовий статус розглядає як сукупність прав і свобод, обов'язків і відповідальності особи, що встановлюють її правове становище в суспільстві [141, с. 585]. А.В. Рагулін під правовим статусом адвоката-захисника розуміє юридично закріплене становище цього суб'єкта в суспільстві, яке визначається впорядкованою

сукупністю наданих йому прав, покладених на нього обов'язків і гарантій його діяльності [859, с. 50]. З подібних позицій виходять й ряд інших науковців [755, с. 9-10; 1112, с. 12].

В аспекті розкриття змісту дефініції категорії «правовий статус» заслуговує на увагу позиція тих науковців, які зазначають, що вона розкриває не тільки реальне (фактичне) правове становище особи, але й вказує на її потенційне правове становище. То ж слушною є позиція М.В. Вітрука, який під правовим статусом розглядає «соціально допустимі і необхідні можливості, потенції особистості не просто як індивіда, а як громадянина держави» [725, с. 595].

Досліджуючи правову природу вже дефініції категорії «правовий статус адвоката», звертаємо увагу на погляди тих науковців, які крім іншого вказують і на цільове призначення сукупності елементів складу такого статусу. Наприклад, В.В. Постнікова вказує на те, що правовий статус адвоката – правове становище особи, яке характеризується наявністю у неї встановлених і гарантованих чинним законодавством прав і обов'язків, необхідних і достатніх для здійснення цією особою адвокатської діяльності [754, с. 34]. Ю.І. Соловйова та О.В. Поспелов під правовим статусом адвоката розуміють систему встановлених законодавством про адвокатську діяльність і адвокатуру прав, обов'язків, гарантій та відповідальності адвоката, що надає змогу здійснювати адвокатську діяльність відповідно до передбачених законом професійних стандартів та етичних норм [981, с. 159]. Деталізує цільове призначення такої категорії й О.С. Рогачова, розкриваючи адміністративно-процесуальний статус адвоката [911]. Ми цілком поділяємо позицію цих науковців, оскільки такий підхід щодо визначення дефініції категорії «правовий статус адвоката» дає нам можливість не тільки визначити структуру правового статусу адвоката, й з'ясувати основну мету, задля якої він наділяється таким статусом.

Слід звернути увагу й на те, що в юридичній літературі наявні й інші підходи щодо розуміння категорії «правовий статус». Зокрема, В.П. Басік правовий статус фізичних осіб, які перебувають на території держави, розглядає як комплексний правовий режим, що включає в себе взаємні права, свободи, обов'язки, гарантії та

правове становище фізичних осіб і держави, її органів, формувань громадянського суспільства і світової спільноти [63, с. 13]. Ми не згодні з цією позицією науковця, оскільки, по-перше, недоцільним є використання категорії «правовий режим», яка повинна використовуватися для позначення «правового становища» об'єктів, а не суб'єктів права; і по-друге, як уже зазначалося, недоцільним є сприйняття категорії «правове становище» як одного з елементів структури категорії «правовий статус».

З викладеного випливає, що аналіз як загальної, так і спеціалізованої (юридичної) літератури дає нам можливість, з одного боку, дійти висновку щодо відсутності в науці не тільки єдиного розуміння дефініції категорії «правовий статус адвоката», але і категорії «правовий статус особи», а з іншого – пересвідчитись, що переважна більшість науковців «висвітлюють поняття правового статусу невідривно від його елементів, а зміст цього поняття визначається через його структуру» [847, с. 88]. Тож для повноцінного розкриття дефініції категорії «правовий статус адвоката» насамперед необхідно з'ясувати сукупність елементів структури його правового статусу, які б забезпечили необхідну універсальність, дієвість та системність такої правової категорії.

Аналіз юридичної літератури щодо структури правового статусу адвоката як особи, на яку покладається конституційний обов'язок по наданню професійної правничої (правової) допомоги зокрема, так і структури правового статусу особи в цілому, свідчить, що серед науковців немає єдиної точки зору, як щодо кількості елементів таких статусів, так і визначення категорій елементів, які в сукупності й повинні формувати правові статуси і адвоката, і особи в суспільстві.

Незважаючи на такий плюралізм у поглядах щодо визначення структури та видового набору елементів правового статусу як адвоката, так і особи, проведений нами аналіз дає можливість дійти висновку, що переважна більшість науковців необхідними елементами правого статусу визначають права та обов'язки особи. Права та обов'язки особи, поряд із свободами, як зазначає Ю.І. Азаров, належать до загальноприйнятих елементів статусу [18, с. 113]. Такий підхід – лише права й обов'язки особи становлять структуру правового статусу особи – в юридичній літературі отримав ще назву вузького підходу [847, с. 89]. Зокрема, такого підходу

дотримується О.А. Лукашева, яка вказує, що правовий статус особи в найзагальнішому вигляді може бути охарактеризований як система прав і обов'язків, що законодавчо закріплюється державами в конституціях, міжнародно-правових актах про права людини та інших нормативно-юридичних актах. Вона зазначає, що права і обов'язки – основний вихідний елемент права, нічого більш важливого в структурі права, по суті, немає [831, с. 225]. Поділяє таку позицію й О.Ф. Черданцев [1128, с. 293]. Про права та обов'язки як про єдині елементи структури правового статусу особи йдеться також в тлумачних [980, с. 792], і енциклопедичних словниках [726, с. 225].

Дотримуються вузького підходу щодо структури елементів правового статусу й науковці, предметом дослідження яких є безпосередньо правовий статус адвоката. Так, О.Д. Бойков зазначає, що під «поняттям статус адвоката, присвоєння якого дає право здійснювати адвокатську діяльність, маються на увазі його прав та обов'язків, що містяться у Законі про адвокатуру, в галузях процесуального законодавства, у корпоративних актах адвокатської спільноти» [85, с. 8]. Такий підхід поділяють, зокрема, О.А. Щерба [1157, с. 14], В.В. Постнікова [754, с. 34] та О.О. Гуртовий [224, с. 16].

Ми цілком поділяємо позицію тих науковців, які вважають, що «система прав і обов'язків – серцевина, центр правової сфери, і тут лежить ключ до вирішення основних юридичних проблем» [586, с. 50]. Проте, на наше глибоке переконання, лише сукупності прав та обов'язків як елементів структури правового статусу особи недостатньо, оскільки вона не забезпечить повною мірою не тільки можливість належного теоретичного обґрунтування сутності цього статусу, але й повноцінного визначення фактичного правового становища тієї чи іншої особи. Тому, на нашу думку, правовий статус особи, у тому числі й адвоката, крім прав і обов'язків особи, повинен включати в себе й інші структурні елементи.

Доволі спірним при визначенні структури правового статусу і особи, і адвоката є питання щодо гарантій як обов'язкового елементу такого статусу. Стосовно цього заслуговує на увагу позиція В.Г. Бессарабова та М.О. Косарева, згідно з якою статус адвоката включає в себе такі елементи: повноваження адвоката (права, обов'язки і

способи їх реалізації); гарантії незалежності адвоката; гарантії безпеки адвоката; гарантії недоторканності адвоката, а також відповідальність адвоката [73, с. 102]. Подібної точки зору дотримується й І.В. Головань, який вказує на те, що «єдиною і головною відмінністю адвокатури як суб'єкта надання правової допомоги є власне адвокатський статус, тобто сукупність передбачених законом професійних прав, обов'язків і, що найважливіше, гарантій адвокатської діяльності» [202, с. 14]. Крім цього, науковець вдало зазначає, що такий особливий статус адвоката покликаний забезпечити якісно більшу ефективність його правової допомоги порівняно з юридичними послугами, що надаються в Україні іншими суб'єктами.

На необхідність включення гарантій до структури елементів правового статусу особи вказує і С.О. Комаров, який зазначає, що права і свободи, становлячи основу правового статусу особи, не можуть бути реалізовані без інших його компонентів, у тому числі й без правових гарантій [659, с. 267]. Слушною в цьому разі є й думка Л.Д. Воеводіна, який вважає, що «безперечно, гарантії необхідні для правового статусу в цілому і для кожного його елемента. Однак насамперед їх потребують права, свободи та обов'язки. Більше того, без відповідних гарантій проголошені в конституції, в законах права і свободи – порожній звук» [166, с. 221]. Прихильниками такої позиції є також М.А. Бояринцева [103, с. 16] та С.В. Ківалов [451, с. 272]. Поділяють таку точку зору, але вже безпосередньо в аспекті визначення правового статусу адвоката, Л.Л. Нескороджена [645, с. 13], Р.В. Сінельнік [958, с. 10] та інші науковці.

Тут слід звернути увагу на те, що в юридичній літературі наявна й позиція, відповідно до якої гарантії розглядаються не тільки як елемент правового статусу, а й навпаки – права та обов'язки, разом з процесуальною формою та процесуальними санкціями саме і складають структуру правових гарантій адвокатської діяльності [1179, с. 6].

Поряд з прихильниками позиції про необхідність включення гарантій до елементів структури правового статусу особи, є також науковці, які вважають, що «система гарантій – це категорія, яка далеко виходить за межі правового статусу особи» [661, с. 29; 1124, с. 55]. Проте ми не поділяємо такої точки зору, а на підставі

вищевказаного вважаємо, що гарантії є одними з основних, необхідних елементів правового статусу як особи, так і адвоката зокрема. Оскільки належне використання адвокатом наданих йому прав і виконання покладених на нього обов'язків (як вихідних, центральних елементів правового статусу), на нашу думку, є неможливим у разі декларативного нормативного закріплення гарантій, без створення відповідних умов для їх реалізації.

Досліджуючи структуру правового статусу як адвоката, так і особи в цілому, слід звернути увагу на те, що одним з найбільш дискусійних є питання щодо віднесення відповідальності до структурних елементів такого статусу. Так, ряд науковців дотримуються тієї позиції, що юридична відповідальність не належить до елементів правового статусу особи. Зокрема, О.А. Лукашева юридичну відповідальність відносить до вторинних елементів статусу особи, вказуючи на те, що сама по собі відповідальність є вторинною відносно обов'язків, оскільки без обов'язку немає відповідальності [761, с. 92]. Подібної точки зору дотримується і А.В. Рагулін, який вказує, що «відповідальність суб'єкта правовідносин має факультативний характер у структурі правовідносин, оскільки її настання не є обов'язковим, а без певних прав і обов'язків суб'єктів правовідносини існувати не можуть» [859, с. 49]. Не вважає відповідальність елементом правового статусу особи й В.Л. Кудрявцев, який зазначає: «оскільки відповідальність є всього лиш однією з трьох основних форм юридичного обов'язку, то немає підстав для її виокремлення як самостійного елемента процесуального становища» [525, с. 64].

На противагу цьому, деякі науковці вважають, що відповідальність являє собою самостійний та необхідний елемент правового статусу особи. Так, Г.І. Процько вказує, що «до елементів правового статусу особи, окрім прав і обов'язків, необхідно віднести й відповідальність особи. Адже наявність у особи юридичних обов'язків передбачає юридичну відповідальність у разі їх невиконання» [847, с. 89]. Вона зазначає, що обов'язковим елементом примусу до правомірних дій і виконання обов'язків є юридична відповідальність і вказує на те, що хоча цей інститут діє не завжди, а тільки у визначених ситуаціях, юридична відповідальність займає своє місце у структурі правового статусу особи. Заслуговує на увагу й

позиція Ю.В. Найдєрова: «Незважаючи на те що юридична відповідальність вторинна щодо обов'язків і без обов'язку немає відповідальності, необхідно зазначити, що в багатьох випадках відповідні обов'язки в нормативних актах прямо не сформульовані і можуть бути виведені лише логічним шляхом з норм про відповідальність суб'єктів, у зв'язку з чим, виокремлення юридичної відповідальності як елементу їх правового статусу можна вважати теоретично і практично обґрунтованим» [634, с. 17-18]. З позицій доцільності включення відповідальності до елементів правового статусу особи виходить й А.М. Падалка [685, с. 142].

Вказує на необхідність включення відповідальності до елементів структури статусу особи й М.С. Строгович, який не погоджується з позицією, що відповідальність громадянина виникає тільки тоді у разі порушення ним закону, невиконання своїх обов'язків (репресивний, негативний характер відповідальності). Він наголошує, що відповідальність в будь-якій її формі, включаючи юридичну, – насамперед відповідальне ставлення громадянина до своїх обов'язків, до їх виконання. А посилення відповідальності означає підвищення відповідального ставлення людей до своїх обов'язків, підвищення контролю за виконанням ними своїх обов'язків, підвищення вимог до правильного, точного, сумлінного, доброякісного виконання ними своїх обов'язків. Виходячи з цього М.С. Строгович доходить висновку, що правовий статус складається з прав, правових (юридичних) обов'язків, правових (юридичних) гарантій та правової (юридичної) відповідальності [1003, с. 244-245]. На доцільність віднесення відповідальності до структури правового статусу особи вказують й такі науковці як О.Ф. Скакун [960, с. 377], А.Б. Венгєров [141, с. 585] та ряд інших науковців [73, с. 102; 428, с. 14; 533, с. 8; 911].

При цьому слід зауважити, що деякі науковці, досліджуючи структуру правового статусу адвоката, як самостійний елемент виділяють відповідальність не в її загальному розумінні, а вказують, що елементом такого статусу є саме дисциплінарна відповідальність. Такої позиції дотримується Я.В. Ващук [139, с. 8], який вказує на те, що адміністративно-правовий статус захисника в

адміністративно-деліктному провадженні складається з обсягу і характеру правосуб'єктності захисника, його обов'язків і прав, правових гарантій незалежності, а також спеціальної дисциплінарної відповідальності. Ми не поділяємо позиції Я.В. Ващука, оскільки, попри всю специфіку дисциплінарної відповідальності адвоката, він також може бути суб'єктом кримінально-правової, адміністративно-правової, а також цивільно-правової відповідальності.

Ураховуючи вищевказане, ми вважаємо, що відповідальність є одним з необхідних, основних елементів структури правового статусу особи. Виділення відповідальності як самостійного елементу такої структури є обґрунтованим, оскільки лише в такому разі буде забезпечено, як зазначає М.С. Строгович, «відповідальне ставлення громадянина до своїх обов'язків, до їх виконання» [1003, с. 244]. А враховуючи при цьому загальновідомий вислів, що «права особи закінчуються там, де починаються права іншої людини», можна дійти висновку, що лише віднесення відповідальності до елементів структури правового статусу особи забезпечить дієвий механізм реалізації особою не тільки покладених на неї обов'язків, але й належного використання особою наданих їй прав.

Ми не піддаємо сумніву позицію, згідно з якою права та обов'язки особи є вихідними, центральними, загальноприйнятими елементами правового статусу особи, проте, на наше глибоке переконання, гарантії та відповідальність, враховуючи їх правову природу, займають своє самостійне місце у структурі такого статусу.

Зауважимо, що в юридичній літературі неодноразово гарантії та відповідальність розглядаються як елементи структури правового статусу вже безпосередньо адвоката. Зокрема, подібної точки зору дотримується П.В. Хотенець, який вважає, що найприйнятнішим є підхід, згідно з яким поняття «статус адвоката» охоплює: а) права й обов'язки адвоката; б) відповідальність адвоката; в) гарантії діяльності адвоката [1112, с. 12]. З таких же позицій виходять й О.С. Рогачева [911], В.Г. Бессарабов [73, с. 102] та інші науковці.

Досліджуючи структуру правового статусу як адвоката, так і особи в цілому, слід звернути увагу на те, що в юридичній літературі наявні погляди й про

необхідність віднесення свобод та інтересів як самостійних елементів структури таких статусів.

Прихильником позиції, відповідно до якої свободи є структурними елементами правового статусу особи, зокрема, є В.М. Кравчук, який розкриває правовий статус особи як сукупність або систему суб'єктивних юридичних прав, свобод і обов'язків, що визначають її правове становище в суспільстві, яке закріплене в чинному законодавстві та інших формах права [507, с. 86-87]. З таких же позицій про необхідність включення свобод до елементів структури правового статусу виходять насамперед Ю.І. Азаров [18, с. 113], А.Б. Венгеров [141, с. 585], С.О. Комаров [659, с. 267] та О.Ф. Скакун [960, с. 377].

Ми піддаємо сумніву таку позицію науковців, оскільки, як зазначає М.С. Строгович: «Свободи – це теж права, суб'єктивні права, їх вид. Якщо людині гарантується свобода щось робити, свобода вчиняти, поводитися певним чином, – значить, вона має право на це» [1003, с. 224]. Він зауважує, що терміни «права» і «свободи» підкреслюють різні аспекти, різні ознаки того ж самого правового явища суспільного життя – прав, якими наділені громадяни, і кожна свобода, зазначена в Конституції, є в той же час і тим самим правом особи.

Слушною щодо цього є й думка Л.Д. Воеводіна, який доходить висновку, що скоріше за все вживані в міжнародних актах і конституціях терміни «права людини» і «свободи людини» є даниною минулому, коли правові можливості людини вбачалися в її незалежності від держави, в її самостійності [166, с. 133-134]. Права і свободи як явища одного порядку для особи розглядає М.В. Вітрук, вказуючи, що «у більшості своїй автори розглядають категорії прав і свобод особи як тотожні (свобода слова є право на свободу слова тощо)» [152, с. 117]. Подібної точки зору дотримується й О.А. Лукашева, виходячи з того, що термін «свобода» покликаний підкреслити більш широкі можливості індивідуального вибору, не окреслюючи конкретного його результату, в той час як термін «право» визначає конкретні дії людини, все ж доходить висновку, що «за своєю юридичною природою і системою гарантій права і свободи ідентичні. Вони окреслюють забезпечені державою соціальні можливості людини в різних сферах» [761, с. 133]. На ідентичність понять

«права людини» і «свободи людини» в правозахисному контексті вказує і Т.Б. Вільчик [155, с. 55].

Враховуючи вказане можемо стверджувати, що свободи не повинні виступати окремими елементами структури статусу особи, а мають, розглядатися як окремий, специфічний вид права особи та повинні характеризувати статус особи саме у поєднанні з її правами.

Слід зауважити, що деякі науковці виділяють й інтереси як окремі елементи статусу і особи, і адвоката. Так, В.В. Субочев до структурних елементів правового статусу особи, поряд з правами і обов'язками, відносить й законні інтереси особи, зазначаючи: «Той факт, що, на відміну від суб'єктивного права, законному інтересу не кореспондує чий-небудь юридичний обов'язок, не повинен і не може підкреслювати другорядної ролі законних інтересів у механізмі правового регулювання» [832, с. 366]. Підтримують позицію В.В. Субочева про необхідність включення інтересів до структури правового статусу вже адвоката й П.В. Кучевський [541, с. 12], Е.Є. Колоколова [477, с. 13] та ряд інших науковців.

В юридичній літературі наявні й точки зору науковців, згідно з якими до елементів правового статусу особи, в тому числі й адвоката, включаються поряд із свободами, також й інтереси особи. З таких позицій, зокрема, виходить В.Г. Андрусів [28, с. 11], який зазначає, що під правовим статусом адвоката необхідно розуміти систему визнаних і закріплених державою на законодавчому рівні його професійних прав, свобод та обов'язків, а також законних інтересів. Подібної позиції, але вже в аспекті характеристики правового статусу особи дотримується й Г.І. Процько [846, с. 143].

Щодо включення до структури правового статусу особи такого елемента як інтерес, то, на нашу думку, слід погодитися з тими науковцями, які вважають, що така позиція є доволі сумнівною. Так, М.І. Абдулаєв та С.О. Комаров вказують на те, що «ті інтереси особи, які виникають відповідно до фактичних обставин, підпадають під категорію законних інтересів, підлягають правовій охороні і захисту з боку держави, але у зміст правового статусу не входять до тих пір, поки не будуть опосередковані правом і не стануть правовими нормами, що виражають конкретні

права, свободи та обов'язки» [1, с. 238]. Інтерес як категорію позаправову, або «доправову», що закріплюється не тільки в конкретних правових розпорядженнях, а й у загальних принципах права, розглядає О.А. Лукашева. Виходячи з того, що інтерес передує правам та обов'язкам незалежно від того, чи знаходить він пряме закріплення в законодавстві або просто підлягає «правовому захисту з боку держави», вона ставить під сумнів необхідність виділення його як самостійного елементу правового статусу [761, с. 92-93]. Ідентичної точки зору про необхідність сприйняття інтересу як категорії позаправової, або «доправової» дотримується й О.Ф. Скакун, яка, крім цього, вказує на можливість «виділення законного інтересу як елементу структури соціального, а не правового статусу» [960, с. 379].

Фактично з таких же позицій виходить і український законодавець. Так, у Рішенні КСУ від 1 грудня 2004 року № 1-10/2004 [907] зазначається, що під поняттям «законний інтерес» у логічно-смісловому зв'язку з поняттям «права» треба розуміти прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, яке на відміну від суб'єктивних прав здійснюється без вимог певних дій від інших осіб або чітко встановлених меж поведінки, та відбиває не юридичну, а фактичну (соціальну) можливість. На підставі системного аналізу КСУ дійшов висновку, що поняття «охоронюваний законом інтерес» у всіх випадках вживання його у законах України у логічно-смісловому зв'язку з поняттям «права» має той самий зміст. На те, що законні інтереси самі по собі окремо від прав практично не вживаються, а згадування про них у нормах права фактично прирівнює їх до суб'єктивних прав, вказують відповідно О.В. Волков [170, с. 85] та М.С. Малейн [582, с. 29].

Вказане дає можливість погодитися із думкою Г.І. Процько про те, що «законні інтереси є своєрідною передумовою для вступу особи у правовідносини й наділення суб'єкта відповідним правовим статусом і тому не можуть виступати структурним елементом правового статусу» [847, с. 90].

Досліджуючи питання про структуру правового статусу особи (адвоката), слід звернути увагу, що низка науковців виділяють ще й значну кількість інших категорій, які, на їхню думку, є самостійними елементами такого статусу. Так,

достатньо поширеною в юридичній літературі є позиція, відповідно до якої окремим структурним елементом правового статусу особи (адвоката) є право- та дієздатність особи. Зокрема, таку позицію поділяють науковці, які досліджують сутність того чи іншого різновиду правового статусу (становища) адвоката, а саме: О.М. Ващук [138, с. 7], С.В. Кирюшина [450, с. 8], Е.Є. Колоколова [477, с. 13], В.І. Сергеев [5, с. 12] тощо.

В юридичній літературі зустрічаються й погляди науковців, які до елементів статусу особи відносять лише правоздатність. Таку позицію поділяє, зокрема, А.О. Прокуратов [843, с. 18]. Окрім цього, є точка зору, відповідно до якої окремим структурним елементом правового статусу є також категорія, більш об'ємна порівняно з право- та дієздатністю, – правосуб'єктність. Прихильниками такої позиції є О.М. Калачова [428, с. 14] Р.О. Халфіна [1106, с. 123-126] та ряд інших науковців [541, с. 12; 645, с. 13].

Досліджуючи взаємозв'язок правосуб'єктності і правового статусу як особи, так і адвоката, потрібно врахувати, що існують різні підходи до питання про їх співвідношення: «одні вчені вважають правосуб'єктність передумовою правового статусу, другі схильні включати її в правовий статус як структурний елемент, треті називають правосуб'єктність більш об'ємною категорією, яка вбирає в себе правовий статус» [960, с. 379].

Щодо цих підходів ми підтримуємо позицію тих науковців, які вважають правосуб'єктність передумовою (умовою набуття) правового статусу [761, с. 92]. Можливість такого висновку нам дає загальне розуміння правосуб'єктності як юридичної властивості, яка включає в себе правоздатність, дієздатність та деліктоздатність, а відповідно – здатність особи мати (своїми діями набувати) права, виконувати обов'язки та нести відповідальність. Враховуючи вказане, слушною є думка тих науковців [1, с. 231-233; 60, с. 16], які вважають, що правосуб'єктність не є елементом правового статусу особи, але перебуває в певній залежності від нього як якийсь загальний стан. Правосуб'єктність, будучи підставою користування правами, свободами і обов'язками, пояснює процес їх реалізації. Вона не може

існувати у відриві від правового статусу в цілому, а їх зв'язок носить конкретизований (галузевий) характер.

Заслуговує на увагу й позиція тих науковців, які до елементів правового статусу відносять і порядок та підстави як набуття, так і припинення того чи іншого статусу, зокрема статусу адвоката. До таких науковців, зокрема, належить А.Г. Кучерена, який до того ж зазначає, що «певні елементи статусу адвоката, наприклад набуття, зупинення і припинення статусу адвоката, не залежать від виду юридичної допомоги, наданої адвокатом, і залишаються незмінними, у тому числі в процесі участі адвоката в конституційному судочинстві» [543, с. 401]. У цьому разі ми не погоджуємося з позицією А.Г. Кучерени та вважаємо, що питання про підстави та порядок набуття, так і припинення (зупинення) правового статусу адвоката повинні розглядатися виключно як «процедурні моменти» [73, с. 102], які жодним чином не повинні розглядатися як самостійні елементи його статусу.

Розглядаючи питання про структуру правового статусу особи і адвоката зокрема, ми звертаємо увагу й на те, що ряд науковців вказують на необхідність включення й інших категорій до основних та необхідних елементів такого статусу [287, с. 35]. Так, до основних елементів правового статусу особи (адвоката) відносять також: громадянство (О.В. Малько [585, с. 103], М.І. Матузов [1023, с. 268] та А.О. Прокуратов [843, с. 18]); функції (Н.О. Бородовська [98, с. 7] та М.Ю. Єфіменко [272, с. 37]); принципи (О.В. Малько [1023, с. 103], Н.О. Бородовська [98, с. 7], М.І. Матузов [1023, с. 268], К.В. Рогатюк [910, с. 114] та інші науковці); правові норми та правовідносини (М.І. Матузов [1023, с. 268], Н.О. Бородовська [98, с. 7]), а також ряд інших елементів (наприклад, Л.В. Тацій до правового статусу адвоката відносить також обмеження, які застосовуються відносно адвокатів, та елементи його соціального захисту, матеріального забезпечення [1020, с. 15], а М.Ю. Єфіменко [272, с. 37], розглядаючи правовий статус адвоката в адміністративному судочинстві, вказує, що це комплексна категорія, яка, крім обов'язків адвоката, згадуваних нами функцій права, включає також і завдання).

Ми не поділяємо позиції про необхідність включення вищевказаних категорій як основних та необхідних елементів правового статусу особи (адвоката). Слушною тут є думка О.А. Лукашевої, що ряд додаткових елементів (наприклад, громадянство, загальна правоздатність) є передумовами правового статусу особи [761, с. 92]. Більш деталізує цю точку зору Г.І. Процько [846, с. 173], яка вказує на те, що всі інші пропонувані у юридичній літературі елементи (правові гарантії, правосуб'єктність, громадянство та інші) є передумовами набуття правового статусу, формою, основою чи умовами його здійснення. Не відносить вона до таких елементів і норми та принципи, зазначаючи, що норми права є юридичною формою статусу особи, в той час як принципи права відносно правового статусу можуть виступати лише основоположними правилами для його формування, але не входять до його змісту [847, с. 89]. Ми фактично повною мірою підтримуємо такі позиції О.А. Лукашевої та Г.І. Процько, за винятком віднесення останньою правових гарантій не до основних елементів правового статусу особи.

Враховуючи вищевказане можна дійти висновку, що до елементів структури правового статусу як особи, так і зокрема адвоката, крім прав та обов'язків, які, без сумніву, є вихідними та загальноприйнятими елементами, необхідно включати також правові гарантії та відповідальність. На нашу думку, лише сукупність прав, обов'язків, гарантій та відповідальності забезпечать необхідну універсальність, дієвість та системність такої категорії як правовий статус адвоката. Усі інші правові категорії (правосуб'єктність, громадянство, принципи, правові норми, функції, завдання тощо) повинні розглядатися лише як передумови виникнення (набуття) правового статусу або умови, які є дотичними до нього та сприяють його реалізації, але в жодному разі не можуть бути віднесені до елементів структури правового статусу особи, і адвоката зокрема. Не повинні розглядатися окремими структурними елементами вказаних статусів також свободи та законні інтереси, які, на нашу думку, повинні сприйматися відповідно як окремий, специфічний різновид права особи (свободи характеризують статус особи саме у поєднанні з її правами) або ж як передумова вступу у правовідносини чи набуття відповідного статусу.

Отже, правовий статус адвоката – це комплексна категорія, яка відображає його правове становище в суспільстві, що характеризується наявністю в адвоката юридично встановленої сукупності прав, обов'язків, гарантій та відповідальності, які є необхідними і достатніми для здійснення ним адвокатської діяльності щодо надання професійної правничої (правової) допомоги на засадах абсолютної незалежності. Ця категорія акумулює і відтворює всю сукупність взаємовідносин адвоката в суспільстві, і не тільки відображає його реальне правове становище, але й формує юридичний базис для професійної діяльності адвоката в ньому.

Незалежність адвоката, що закріплюється як принцип здійснення адвокатської діяльності, з одного боку, визначає специфіку, основні засади професійної діяльності адвоката, а з іншого – вказує на можливий плюралізм в її розумінні. Дослідження сутності незалежності як основоположної умови надання професійної правничої (правової) допомоги в аспекті розкриття природи категорії «правовий статус адвоката», з метою збереження діалектичного взаємозв'язку між ними, вказує на необхідність використання такого поняття як «незалежний правовий статус адвоката».

Незалежність адвоката, яку ми сприймаємо на внутрішньому і на зовнішньому рівнях безпосередньо пов'язана з наявністю тієї чи іншої сукупності структурних елементів його правового статусу. Виходячи з того, що універсальність, дієвість та системність категорії «правовий статус адвоката», як ми вище зазначали, становить сукупність прав, обов'язків, гарантій та відповідальності адвоката, вважаємо за необхідне розкрити сутність таких елементів і в аспекті дії принципу незалежності адвокатської діяльності.

Без сумніву, права та обов'язки є вихідними та загальноприйнятими елементами правового статусу адвоката. Як слушно зазначає Б.В. Шагієв: «Юридична практика повинна давати адвокату достатньо засобів для існування. Якщо цих засобів недостатньо, його незалежність ставиться під загрозу» [1131, с. 9]. Ми сповна поділяємо таку позицію науковця, оскільки для надання правової допомоги на професійній основі адвокат повинен наділятися не тільки відповідним комплексом прав (як професійних, так і процесуальних), але потрібно забезпечувати

й належний механізм їх реалізації. Належний комплекс, зокрема, професійних прав та відповідний механізм їх реалізації дає можливість адвокату займати активну позицію по справі, що, на нашу думку, є важливою умовою забезпечення його незалежності.

Незалежність же адвоката як його обов'язок розглядає Є.В. Семеняко, зазначаючи: «щоб адвокат міг виконати свій обов'язок щодо кожного свого довірителя, він повинен діяти як незалежний юрист. Вся його поведінка повинна диктуватися знанням закону і дотриманням етичних принципів своєї професії» [642]. Подібної точки зору дотримується й Р. Муллерат, сприймаючи незалежність адвоката одночасно як сильну сторону, обов'язок і в цілому сутність адвоката [629]. На обов'язок адвоката діяти незалежно вказується, зокрема в уже згадуваних Загальному кодексі прав для адвокатів країн Європейського Співтовариства [384] (п. 2.1.1), Основних положеннях про роль адвокатів [681] (п. 14) та у Висновку № 16 (2013) Консультативної ради європейських суддів про відносини між суддями та адвокатами (п. 7) [779]. На нашу думку, така позиція має право на існування – щоб адвокат міг позиціонувати себе як незалежний фахівець, він повинен знати про всі необхідні умови (встановлюються насамперед як обов'язки) надання правової допомоги на професійній основі.

Такі обов'язки можуть бути як правового, так і морально-етичного характеру, і їх дотримання має на меті, зокрема й забезпечення довірчих відносин між адвокатом і його клієнтом. А це можливо лише у разі відсутності сумнівів щодо професійної честі, гідності та порядності адвоката, дотримання яких є його професійним обов'язком (п. 2.2. вищевказаного Загального кодексу). Чесність та порядність в діяльності адвоката, разом із професійною незалежністю є необхідними умовами, які забезпечують належний рівень довіри клієнта до адвоката [381]. Незалежність адвоката, насамперед через призму його професійних обов'язків, розкриває і український законодавець, який у ПАЕ таку його властивість, зокрема: під час здійснення своєї професійної діяльності (ст. 6), у взаємовідносинах з судом (ст. 43), органами досудового розслідування, адміністративної юрисдикції та іншими державними органами і органами місцевого самоврядування (ст. 48),

характеризує як діяння, які адвокат повинен здійснити, або ж які йому забороняється вчиняти.

Незалежність адвоката, одночасно як його право і обов'язок розглядав ще у 1842 році М. Молло. Він виходив з того, що незалежність як обов'язок адвоката наказує йому захищати будь-яку справедливую справу, не піклуючись ні про особисту вигоду, ні про могутність супротивника, а незалежністю як правом адвокат користується у відносинах з клієнтами і магістратурою [626, с. 14-15]. Ми цілком підтримуємо таку позицію М. Молло, оскільки законодавець повинен не тільки визначати умови здійснення адвокатської діяльності, але й створювати належні можливості для її реалізації на професійній основі.

Реальна можливість надання професійної правничої (правової) допомоги пов'язана не тільки із закріпленням відповідного комплексу прав адвоката, а насамперед із наявністю належної системи гарантій їх забезпечення, оскільки лише така система дає адвокату можливість «активно захищати права людини і основні свободи [...] реалізуючи конституційне право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги» [108]. Визначальне місце в системі професійних гарантій адвоката займають гарантії незалежності здійснення адвокатської діяльності. Основу таких гарантій, як слушно зауважує О.В. Іванов, складають «іммунітети і привілеї, що діють стосовно адвокатів і містяться в нормах міжнародного і національного законодавства» [409, с. 60]. Але як адвокатам, так і іншим особам потрібно виходити з того, що гарантії, які забезпечують існування принципу незалежності здійснення адвокатської діяльності, «створені не для адвокатів особисто, а для належного захисту інтересів їх клієнтів» [502]. Погоджуються з тим, що гарантії незалежності адвоката мають публічно-правовий, а не особистий характер, і інші науковці [850, с. 56; 1048, с. 21].

Ми повною мірою поділяємо таку позицію, оскільки основною метою законодавчого закріплення гарантій незалежності адвоката є саме створення умов щодо надання правової допомоги на професійній основі. А це, на нашу думку, можливо лише тоді, якщо адвокат буде виступати в ролі незалежного професіонала, якому зможе довіритися його клієнт. Це пов'язано з тим, що клієнт зможе

довіритися адвокату лише тоді, коли він впевнений, що останній буде мати можливість надати йому професійну допомогу без будь-якого впливу як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні. Гарантії діяльності адвоката стосуються не тільки його прав, вони впливають й на обов'язки адвоката, забезпечуючи належне їх виконання. Забезпечення ж належного виконання професійних обов'язків адвоката пов'язане з існуванням інституту відповідальності адвоката, зокрема дисциплінарної. Все це вказує на багатогранне функціональне призначення гарантій адвокатської діяльності, зокрема гарантій незалежності адвоката, які покликані забезпечувати не тільки належну реалізацію його прав, але й виконання ним обов'язків та притягнення його до відповідальності.

Важливе значення відіграє і взаємозв'язок між гарантіями незалежності адвоката та його відповідальністю як елементом правового статусу адвоката. Як зазначає Г.І. Сібірцев: «Незалежність повинна бути врівноважена відповідальністю за свої дії, адже лише така умова створює природну гарантію того, що надана суб'єкту незалежність не перетвориться на всюдозволеність» [953, с. 31-32]. Ми звертаємо увагу на те, що механізм забезпечення незалежності адвоката пов'язаний, зокрема і з гарантією встановлення особливого порядку здійснення дисциплінарного провадження стосовно адвоката (п. 17 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), існуванням адвокатського індемнітету та свідоцького імунітету адвоката, а також з гарантіями, що пов'язані з кримінальним переслідуванням адвоката [333, с. 267].

Розкриваючи сутність дефініції поняття «незалежний правовий статус адвоката», на нашу думку, необхідно з'ясувати й визначення поняття «незалежність» і з точки зору психології, де воно сприймається насамперед як узагальнена властивість особистості щодо самостійного вироблення і відстоювання власної позиції [967, с. 333, 583]. Ми вважаємо за необхідне незалежність в діалектичному взаємозв'язку із категорією «правовий статус адвоката» розглядати саме як основоположну властивість професійної діяльності адвоката. Це зумовлено тим, що етимологічно слово «властивість» вказує на: якість, ознаку, які характерні для кого-небудь [119, с. 194; 511, с. 180; 972, с. 703]; ознаку, що становить відмінну

рису кого-небудь [91, с. 1163; 1165, с. 306]; зовнішнє вираження якості [92, с. 1182]. При цьому потрібно врахувати, що абсолютна незалежність адвоката як необхідна умова здійснення його професійної діяльності має визначальний вплив на всі структурні елементи його правового статусу (формує сутність їх сприйняття), реалізація якої є неможливою без беззаперечного дотримання такої умови як з боку інших суб'єктів (в аспекті відсутності будь-якого зовнішнього впливу на незалежність адвокатської діяльності), так і адвоката зокрема. До того ж наявність такої властивості є одним з основних критеріїв розмежування правового статусу адвоката й інших осіб, які здійснюють надання особам юридичних послуг.

Отже, незалежний правовий статус адвоката – це основоположна властивість здійснення адвокатської діяльності, що відображає особливе його правове становище в суспільстві, яке характеризується відсутністю як будь-яких втручань та перешкод з боку інших осіб у професійну діяльність адвоката, так і будь-якої його позапрофесійної заінтересованості в процесі її здійснення. Така властивість має визначальний вплив на всі структурні елементи правового статусу адвоката (формує сутність їх сприйняття), які в своїй сукупності повинні забезпечувати можливість надання ним професійної правничої (правової) допомоги на засадах його абсолютної незалежності.

Досліджуючи питання про сутність правового статусу особи в аспекті його впливу на статус адвоката, слід звернути увагу й на те, що в юридичній літературі наявні різноманітні критерії класифікації правового статусу особи. Загально визнаним є критерій класифікації правового статусу особи за характером (змістом), згідно з яким розрізняють: загальний (конституційний) статус; спеціальний (родовий) та індивідуальний статус [488, с. 117; 960, с. 381; 1168, с. 736].

Загальний (конституційний) статус – це статус особи як громадянина держави, члена суспільства, який закріплений у Конституції, характеризується стабільністю та є однаковим для всіх осіб (незалежно від національності, релігійних переконань, соціального та майнового стану, статі тощо). Цей статус є базою (основою) для інших статусів, а його структуру в основному складають ті права й обов'язки та інші

елементи статусу, що закріплені Основним Законом. Спеціальний (родовий) статус – це статус, який відображає особливості правового становища особи як представника тієї чи іншої соціальної групи. Він базується на загальному (конституційному) статусі особи, у той же час він конкретизує (доповнює чи обмежує) елементний склад правового статусу певної категорії осіб (статус студентів, викладачів, інвалідів, держслужбовців, адвокатів тощо). Цей статус, порівняно із загальним (конституційним), характеризується більшою динамічністю, оскільки більше піддається змінам. Індивідуальний статус в свою чергу розкриває правове становище вже певної конкретної особи (певного індивіда). Він складається із сукупності вже персоніфікованих елементів правового статусу і порівняно із вищевказаними статусами є більш динамічним, оскільки змінюється у зв'язку із змінами різного характеру в життєдіяльності особи.

Деякі науковці до вищевказаних видів статусів додають ще інші: міжнародно-правовий статус (наприклад, суб'єктами є біженці або вимушені переселенці, держави, міжнародні організації тощо) [44, с. 116]; галузевий статус (характеризує особливості прав та обов'язків суб'єктів стосовно певної сфери суспільних відносин) [692, с. 97]; міжгалузевий (визначається нормами комплексних правових інститутів) [507, с. 86] та інші. Наявні в юридичній літературі й інші критерії класифікації видів правового статусу особи [44, с. 117; 101, с. 306; 440, с. 55].

В аспекті нашого дослідження найбільш прийнятною диференціацією видів правового статусу особи все ж є його класифікація за характером (змістом), згідно з якою розрізняють: загальний (конституційний) статус; спеціальний (родовий) та індивідуальний статус. Ці три статуси, за твердженням М.І. Матузова, співвідносяться між собою як загальне, особливе й одиничне, є тісно взаємопов'язаними і взаємозалежними, на практиці неподільні. М.І. Матузов виходить з того, що «загальний правовий статус у всіх один, спеціальних статусів – безліч, а індивідуальних рівно стільки, скільки громадян» [1023, с. 268]. Фактично з таких же позицій виходить й О.Ф. Скакун, вказуючи на те, що виходить свого роду «мотрійка», яка складається із трьох видів статусів у одного суб'єкта права, які нашаровуються один на одного і на практиці неподільні [960, с. 382].

Враховуючи специфіку правового статусу адвоката в розрізі цієї класифікації, можна дійти висновку, що загальний (конституційний) статус особи, яка є адвокатом, відповідає правовому статусу фізичної особи (оскільки відповідно до законодавства адвокатами можуть бути тільки фізичні особи); спеціальний (родовий) статус такої особи складає сукупність професійних прав, обов'язків та інших елементів статусу (передбачені, зокрема, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ПАЕ); індивідуальний правовий статус адвоката являє собою його правове становище під час надання ним конкретних видів правової допомоги (захисту, представництва та інших).

В юридичній літературі для позначення спеціального (родового) статусу деякі науковці використовують таке поняття як «правовий модус». Прихильниками застосування такого поняття (було введено в обіг П.А. Патюліним [697, с. 28]) є Р.П. Мананкова [588, с. 18], В.В. Ровний [908, с. 87], С.А. Зінченко [401, с. 106], Н.Я. Якимчук [1172, с. 16] тощо. Деякі науковці дотримуються протилежної точки зору, вказуючи на недоцільності його застосування, оскільки воно не розкриває суті зазначеної правової категорії [1171, с. 8] та є «невдалим, не цілком «елегантним» та стилістично зайвим» [594, с. 194]. На недоцільність застосування цього поняття вказує й етимологічне походження слова «модус» (від лат. *modus*, що означає вид, міру, спосіб [92, с. 823]). А це, на нашу думку, не відповідає сприйняттю його сутності як правового становища певної групи осіб та порушує основне правило юридичної техніки: «один термін – одна дефініція – одне поняття» [769, с. 24-25], що вказує на зайвість та недоцільність його запровадження як в юридичній науці, так і в законодавчій практиці.

З огляду на це, а також враховуючи, що основним призначенням адвоката є надання правничої (правової) допомоги на професійній основі, спеціальний (родовий) статус такої особи, на нашу думку, може отримати назву професійного статусу. Як ми уже зазначали, структуру такого статусу складає сукупність професійних прав, обов'язків та інших елементів статусу, що передбачені, зокрема, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ПАЕ.

З'ясувавши критерії класифікації видів правового статусу особи та дійшовши висновку, що спеціальний (родовий) статус адвоката може отримати назву професійного, потрібно врахувати й те, що в юридичній літературі деякі науковці стверджують, що індивідуальний статус адвоката має і свою внутрішню класифікацію. Так, новизну і нетрадиційність дослідження статусу адвоката Є.Г. Мартинчик перш за все вбачає в його диференційованому трактуванні, що проявляється в існуванні самостійних статусів: організаційно-правового та процесуально-правового статусів адвоката. Перший статус, який він вважає пріоритетним, за його визначенням є єдиним для всіх адвокатів як членів адвокатської корпорації, в той час як другий являє собою сукупність процесуальних правовідносин на рівні «держава-адвокат», які врегульовані законодавством стосовно різних видів судочинства (конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального), що накладають свій відбиток на такий статус адвоката, визначають його особливості, структуру, зміст [589, с. 57-58]. Подібної точки зору дотримується й А.М. Бірюкова, яка діяльність адвоката в кримінальному процесі розглядає під кутом розмежування статусу адвоката-захисника на загальноправовий і кримінально-процесуальний, вказуючи на можливість до вступу його в справу як захисника надавати попередню правову допомогу особам, які вважають, що стосовно них у правоохоронних органів є підозри, реалізуючи при цьому професійні права адвоката, встановлені законодавством про адвокатуру [81, с. 11].

Для з'ясування внутрішньої класифікації індивідуально-правового статусу адвоката, на нашу думку, перш за все необхідно проаналізувати природу процесуальної і непроцесуальної (позапроцесуальної) діяльності адвоката. Ми поділяємо позицію О.О. Леонтєвої [558, с. 14], яка, залежно від норм, що регулюють надання адвокатом юридичної допомоги, розрізняє процесуальну і непроцесуальну форми її надання в цивільному судочинстві. Перша форма, за її твердженням, спирається на норми ЦПК і тим самим завжди вбирається в процесуальну форму, а друга – на норми та приписи інших законів і нормативних актів, принципи і норми адвокатської етики. Насамперед потрібно звернути увагу на те, що ми не поділяємо позиції тих науковців, які пов'язують діяльність адвоката

виключно з його діяльністю в суді [1176, с. 45]. На нашу думку, незалежно від того, реалізує адвокат процесуальну чи непроцесуальну форму своєї діяльності, за ним зберігається професійний статус адвоката, і така особа повинна власне найменуватися «адвокат-захисник», «адвокат-представник», або ж саме терміном «адвокат», наприклад при наданні професійної правової допомоги свідку.

Деякі науковці для розмежування процесуальної і непроцесуальної діяльності адвоката використовують термін «види», а не «форми». Зокрема, А.А. Венедіктов та Ю.Є. Венедіктова чітко розмежують два види представницької діяльності адвоката – процесуальну та позапроцесуальну [142, с. 146]. Ми не поділяємо такої точки зору, а дотримуємося позиції Е.Є. Колоколової, яка виходить з того, що «якщо форми адвокатської юридичної допомоги відповідають на питання про те, як діяти представнику в цивільному судочинстві, щоб професійно виконати доручення, то види юридичної допомоги дають уявлення про те, що уповноважений робити адвокат-представник у цивільних справах в рамках названих форм» [477, с. 32]. Подібної точки зору дотримується й С.В. Кирюшина [450, с. 87], виділяючи, крім «видів» та «форм», ще й «зміст» юридичної допомоги адвоката (вказує на конкретні процесуальні і непроцесуальні дії адвоката).

Фактично з таких позицій виходить і український законодавець, який у ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» розкриває види адвокатської діяльності, що, на нашу думку, лише вказує на орієнтовні напрями діяльності адвоката для виконання покладеного на нього обов'язку щодо надання професійної правничої (правової) допомоги.

Необхідно розрізняти й поняття «організаційні форми адвокатської діяльності», відповідно до якого адвокат може здійснювати адвокатську діяльність індивідуально або в організаційно-правових формах адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання (ч. 3 ст. 4 Закону). Ми дотримуємось позиції, згідно з якою таке поняття вказує не на процесуальну чи непроцесуальну форму діяльності адвоката, а відображає, як зазначає А.В. Іванцова [423, с. 6], правову модель для реалізації функцій адвокатури, захисту прав адвокатських об'єднань та адвокатів, яка самостійно обирається адвокатом. Вказане дає нам можливість стверджувати

про доцільність використання правової конструкції про процесуальні та непроцесуальні форми, а не види діяльності адвоката щодо надання професійної правової допомоги.

Процесуальна форма надання адвокатом правової допомоги охоплює всю сукупність процесуальних дій, які дозволені відповідним процесуальним законодавством. Наприклад, адвокат-представник у цивільному провадженні відповідно до ч. 1 ст. 44 ЦПК України [1116] може вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа. Слід відмітити, що 23 березня 2017 року було зареєстровано проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів [780], який в подальшому було прийнято ВРУ 3 жовтня 2017 року (далі – Закон № 2147-VIII). Цим Законом закріплюється норма (ч. 1 ст. 64 ЦПК України), згідно з якою представник у цивільному судочинстві здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки (аналогічними є положення ч. 1 ст. 61 ГПК України, ч. 1 ст. 60 КАС України). Як у першому, так і в другому випадках український законодавець встановлює загальне правило участі адвоката в цивільному провадженні від імені особи, яку він представляє, що повинно реалізовуватися в точній відповідності до вимог такого судочинства.

Щодо непроцесуальної форми діяльності адвоката, то ми дотримуємося точки зору, що вона порівняно з процесуальною має «допоміжний характер, може передувати або супроводжувати процесуальну форму» [1088, с. 20]. Безсумнівно, що за значенням і обсягом центральне місце займає процесуальна форма діяльності адвоката, але в жодному разі не слід применшувати й ролі непроцесуальної форми. Як зазначає С.В. Кирюшина, адвокат починає роботу у цивільній справі задовго до виникнення цивільного процесу та часто до оформлення представницьких повноважень і від правильного надання адвокатом юридичної допомоги на досудовій стадії залежать ефективність і, в кінцевому підсумку, результат участі адвоката у судовому розгляді [450, с. 20]. Потрібно врахувати й те, що «значною частиною роботи адвокатів є дача консультацій і роз'яснень з юридичних питань,

усних і письмових довідок по законодавству, складання заяв, скарг та інших документів правового характеру» [88, с. 105].

Ми поділяємо цю позицію, оскільки, по-перше, на практиці досить поширеними є випадки, коли непроцесуальна форма діяльності адвоката є більш змістовною та об'ємною порівняно із процесуальною, а по-друге, як доречно зазначає Е.М. Дідик, від того, наскільки компетентно і правильно буде складено звернення і, найголовніше, переконливо обґрунтована правова позиція, багато в чому залежить результат справи [247, с. 1632]. Взагалі, на нашу думку, визначити ефективність діяльності адвоката по наданню професійної правничої (правової) допомоги можна лише на підставі аналізу як процесуальної, так і непроцесуальної форми його діяльності.

Досліджуючи природу непроцесуальної форми діяльності адвоката, потрібно звернути увагу на те, що така форма, попри свою назву, не характеризується відсутністю правового регулювання щодо її здійснення, тобто не означає можливості адвоката здійснювати таку діяльність на свій розсуд. Така форма його діяльності врегульовується, зокрема, законодавством України про адвокатуру, основними джерелами якого є Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ПАЕ. Так, цими актами передбачено, що одним із основних принципів здійснення адвокатської діяльності є принцип законності (ч. 1 ст. 4 вказаного Закону), який деталізується у ст. 7 ПАЕ. Тобто непроцесуальна форма діяльності адвоката за своїм змістом теж є правовою, оскільки врегульована нормами, зокрема, законодавства про адвокатуру та здійснюється в інтересах клієнта за допомогою засобів, які не заборонені законом.

Практична цінність в розмежуванні процесуальної і непроцесуальної форми діяльності адвоката полягає в тому, що воно дає нам можливість більш детально проаналізувати статус адвоката під час надання ним професійної правничої (правової) допомоги своєму клієнту в тому чи іншому виді процесуального судочинства. Фактично, на підставі розмежування таких форм його діяльності ряд науковців виокремлюють як спеціальні та галузеві права, так і відповідно – спеціальний та галузевий статус адвоката. У цьому сенсі заслуговує на увагу позиція

А.В. Рагуліна, який вказує на різницю у правовому статусі адвоката і адвоката-захисника, виокремлюючи «два рівня професійних прав адвоката-захисника: перший рівень – спеціальний, який встановлений ФЗ «Про адвокатську діяльність...», другий рівень – галузевий, встановлений положеннями кримінально-процесуального законодавства і процесуальними нормами законодавства про адміністративні правопорушення» [859, с. 52]. При цьому А.В. Рагулін зазначає, що повноваження адвоката-захисника є більш ширшими, оскільки він на додачу до повноважень, що передбачені законодавством про адвокатуру, набуває й права, які передбачені процесуальним законодавством.

На підставі такого розмежування прав адвоката Г.Г. Скребець, досліджуючи участь адвоката-захисника у формуванні доказів на стадії попереднього розслідування, вказує на те, що він володіє спеціальним та галузевим статусом, який залежить від займаного адвокатом у кримінальному судочинстві процесуального становища [962, с. 6]. Подібної позиції дотримуються й інші науковці [116, с. 102].

Дослідження природи процесуальної і непроцесуальної форми діяльності адвоката також дає нам змогу розмежувати правовий статус адвоката від статусу інших осіб, які наділяються правом надавати юридичні послуги. Наприклад, у цивільному судочинстві представником може бути адвокат або інша особа, яка досягла вісімнадцяти років та має цивільну процесуальну дієздатність. Але на відміну від таких осіб, адвокат «вправі виконувати свої рольові функції з надання юридичної допомоги як в процесуальних, так і непроцесуальних формах» [15, с. 308]. Інші ж особи, які виконують функції представника в цивільному судочинстві та не мають статусу адвоката, виконують таку діяльність виключно в процесуальній формі.

Зауважимо, що ми дотримуємося позиції, відповідно до якої непроцесуальна форма діяльності адвоката не тільки передує, але й може супроводжувати процесуальну форму, і, як доречно зауважує С.В. Кирюшина, «пронизує всі етапи діяльності адвоката» [450, с. 19]. Вказане дає можливість дійти висновку про доцільність використання саме правової конструкції «процесуальні та

непроцесуальні форми діяльності адвоката», а не «процесуальний та непроцесуальний статус адвоката».

Також не слід забувати, що далеко не всім матеріальним галузям права відповідає аналогічний процесуальний порядок вирішення спорів, зокрема враховуючи положення ч. 1 ст. 15 ЦПК України. Так, В.Л. Кудрявцев вказує на наявність і галузевого статусу адвоката, який «визначається тим законодавством, в рамках якого встановлені його права та обов'язки» [525, с. 64]. Такий статус, за твердженням А.В. Панчишин, конкретизує загальний статус нормами галузевого законодавства, що дає можливість виділяти цивільно-правовий, фінансово-правовий, кримінально-правовий та інші статуси [692, с. 97]. Ми поділяємо таку позицію науковців про можливість диференціації статусу адвоката залежно від галузі права, в межах якої він здійснює надання правової допомоги своєму клієнту. Але, на наше переконання, для його позначення необхідно використовувати, наприклад, формулювання «правовий статус адвоката в цивільному праві», оскільки використання термінології «цивільно-правовий статус адвоката» дає хибне уявлення про його фактичне правове становище, не відображаючи професійну складову його діяльності.

Враховуючи вже згадувані твердження М.І. Матузова й О.Ф. Скакун, які вказують на взаємопов'язаність, взаємозалежність та неподільність на практиці трьох видів статусу особи, можна дійти висновку про наявність вказаного взаємозв'язку між правовим статусом адвоката (професійним статусом) і статусом адвоката в аспекті здійснення ним процесуальної та непроцесуальної форми його діяльності. Проте тут ми не погоджуємося з позицією В.Г. Андрусів, який вказує, що «категорії «процесуальне становище адвоката-захисника» і «правовий статус адвоката» співвідносяться між собою як частина і ціле» [28, с. 5]. Помилковість позиції автора саме і полягає в тому, що статус адвоката під час здійснення ним процесуальної форми діяльності, навпаки, поєднує в собі і статус адвоката, і статус тієї особи, функції якої виконує адвокат у тому чи іншому виді провадження (наприклад, представника, захисника тощо).

Враховуючи специфіку правового статусу адвоката, в розрізі класифікації правового статусу особи за характером (змістом), доходимо такого висновку: загальний (конституційний) статус особи, яка є адвокатом, відповідає правовому статусу фізичної особи; спеціальний (родовий) статус такої особи складає сукупність професійних прав, обов'язків та інших елементів статусу, а отже, може отримати назву професійного статусу; індивідуальний правовий статус адвоката являє собою його правове становище під час надання ним конкретних видів професійної правової допомоги [351, с. 363]. У свою чергу індивідуальний статус адвоката характеризується можливістю виокремлення процесуальної та непроцесуальної форми діяльності адвоката щодо надання правової допомоги. При цьому, незалежно від того, яку форму своєї діяльності реалізує адвокат, за ним зберігається професійний статус адвоката, і така особа повинна власне найменуватися «адвокат-захисник», «адвокат-представник» або ж саме терміном «адвокат» – наприклад, при наданні правової допомоги свідку.

Безсумнівно, що за значенням і обсягом центральне місце займає процесуальна форма діяльності адвоката. Але в жодному разі не слід применшувати й ролі непроцесуальної форми діяльності, яка може передувати та (або) супроводжувати процесуальну форму, оскільки визначити ефективність діяльності адвоката щодо надання професійної правничої (правової) допомоги можна лише на підставі аналізу як процесуальної, так і непроцесуальної форми його діяльності. Наявність професійної складової та вищевказаний взаємозв'язок між такими формами діяльності адвоката вказує на доцільність використання саме правової конструкції «процесуальна та непроцесуальна форми діяльності адвоката», а не «процесуальний та непроцесуальний статус адвоката».

2.3. Правовий статус адвоката в умовах реалізації процесуальної форми його діяльності

Проаналізувавши правову природу процесуальної та непроцесуальної форм діяльності адвоката та дійшовши висновку, що за значенням і обсягом центральне

місце займає процесуальна форма його діяльності, вважаємо за необхідне розкрити й концептуальні засади правового статусу адвоката в кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві.

Правовий статус адвоката в кримінальному процесі. Функція захисту у кримінальних справах, як зазначає О.Г. Яновська, є «однією з тих функцій, яка найбільш повно відображає сутність адвокатури як правового інституту, основною метою якого є захист порушених прав» [1176, с. 38]. Така функція захисту є «ключовою функцією адвоката в рамках кримінального судочинства та в провадженні у справах про адміністративні правопорушення» [859, с. 4], але не єдиною в процесуальній діяльності адвоката в такому судочинстві. Так, Т.В. Омельченко до основних видів правової допомоги у кримінальному процесі відносить: 1) захист від обвинувачення; 2) професійне представництво [674, с. 9]. Такої ж позиції дотримується й В.В. Сміх [976, с. 61]. Ці науковці вказують на наявність «класичних» видів правової допомоги у кримінальному процесі, а саме на захист та представництво, відповідно до яких адвокат може набувати статусу «адвоката-захисника» та «адвоката-представника».

Дещо іншої точки зору дотримується Б.М. Бургер, який до процесуальних форм участі адвоката у кримінальному судочинстві також відносить надання юридичної допомоги свідку та особі, у приміщенні якої проводиться обшук [117, с. 8]. Такої ж позиції дотримується й Є.О. Попов, враховуючи «ситуацію з явною недостатньою захищеністю значного числа прав та інтересів осіб, що втягуються у сферу кримінально-процесуальних відносин» [743, с. 12].

Щодо вітчизняного законодавства, то воно, на жаль, чітко не врегульовує всі види адвокатської діяльності у сфері кримінального провадження, виняток; у дечому становлять тільки функція захисту та представництва, що покладаються на адвоката. Так, діяльність адвоката-захисника в кримінальному судочинстві, зокрема, врегульовується ч. 1 ст. 45 КПК України [515] та п. 5 ч. 1 ст. 1 і п. 3 ч.1 ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Такий вид адвокатської діяльності в кримінальному судочинстві як представництво, зокрема, передбачається п. 9 ч. 1 ст. 1 та п. 5 ч. 1 ст. 19 Закону

України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». У КПК України правовий статус адвоката-представника потерпілого отримав своє закріплення, зокрема, у ч. 1 ст. 58 Кодексу, а цивільного позивача, цивільного відповідача – у ч. 1 ст. 63 Кодексу. Але в українському законодавстві наявна певна колізія щодо здійснення адвокатом функції представництва в кримінальному провадженні, яка полягає в тому, що ч. 1 ст. 64-1 та ч. 4 ст. 64-2 КПК України передбачено представництво юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, та відповідно третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт. Однак ні вищезгадуваними нормами Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (п. 9 ч. 1 ст. 1, п. 5 ч. 1 ст. 19), ні іншими положеннями цього Закону не врегульовується такий вид адвокатської діяльності в кримінальному судочинстві.

Неврегульованим в українському законодавстві залишається й правовий статус адвоката свідка. Так, п. 2 ч. 1 ст. 66 КПК України передбачено, що свідок має право користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 цього Кодексу. Щодо Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», то він надання правової допомоги свідку у кримінальному провадженні взагалі виділяє як окремий вид адвокатської діяльності (п. 4 ч. 1 ст. 19).

Потрібно звернути увагу на те, що в попередньому КПК України [517] (1960 року), в який у 2010 році були внесені відповідні зміни [785], закріплювався статус адвоката-захисника свідка. На підставі аналізу положень вказаного Кодексу, ми доходили висновку [291, с. 155], що таке закріплення правового статусу адвоката як захисника свідка не було позбавлено недоліку, оскільки до кола суб'єктів, які мають право на захисника, не було віднесено свідка. На правовий статус адвоката як захисника свідка вказували, зокрема, О.М. Дроздов [260, с. 25] та Б.Т. Безлепкін [68, с. 89].

Іншої точки зору дотримуються науковці, які виходять з того, що адвокат свідка повинен набувати статусу представника. Зокрема, В.Г. Пожар, звертає увагу, що представник свідка як самостійний суб'єкт кримінально-процесуального

провадження захищає процесуальний інтерес свідка (оскільки матеріального інтересу у свідка немає), який полягає у тому, щоб свідок найбільш повно реалізував належні йому права у кримінальному процесі [724, с. 15]. Відсутність у суб'єкта матеріально-правового інтересу, за твердженням І.В. Гловюк, не виключає наявності процесуальних інтересів, а отже, можливості існування договірною представництва адвокатом інтересів свідка [197, с. 200-201]. Про правовий статус адвоката як представника свідка вказують Т.В. Корчева [496] та О.В. Белькова [70, с. 13].

Ми не погоджуємося з наведеними позиціями, згідно з якими адвокат свідка розглядається як захисник або ж представник, а дотримуємося думки тих науковців, які вважають, що його потрібно розглядати як самостійного учасника кримінального провадження. Прихильником такої позиції є М.Ю. Брежнева, яка вказує, що «адвоката, запрошеного свідком, не можна розглядати як захисника, представника чи спеціаліста. Його слід вважати самостійним учасником кримінального судочинства» [106, с. 144]. Аналогічної позиції дотримується й П.В. Кучевський [541, с. 6].

До такого висновку нам дає можливість дійти аналіз правового становища свідка в кримінальному судочинстві. Так, з одного боку, ми підтримуємо позицію тих науковців, які вказують на наявність особистих інтересів (зацікавленості) свідка в кримінальному провадженні. Слушною щодо цього є думка Є.Ю. Сапова, який зазначає «що особисті інтереси свідка зумовлені потребами в кримінальному процесі, які не суперечать закону», наводячи при цьому конкретний перелік таких інтересів [931, с. 6-7]. Проте, на нашу думку, такі інтереси свідка суттєво відрізняються від інтересів сторін та інших учасників кримінального провадження, інтереси яких захищають (представляють) адвокати.

Ми дотримуємося тієї точки зору, що свідок являє собою іншого учасника процесу, який не має юридичної зацікавленості в результаті вирішення справи. Розглядаючи показання свідка як повідомлення незацікавленої особи [993, с. 19], С.М. Стахівський також зазначає, що свідок може мати зацікавленість, але вона «зумовлена не його процесуальним становищем, а причинами, які знаходяться за межами процесуальних відносин» [993, с. 177]. На відсутність зацікавленості свідка

в результатах розгляду справи вказує і Є.В. Григорчук, але одночас він зазначає, що свідок може мати власну правову позицію щодо відтворюваних ним свідчень [215, с. 62-63]. Враховуючи це, ми повністю поділяємо твердження М.К. Треушнікова: «свідок – це юридично незацікавлена в результаті справи особа, що викликається в суд для повідомлення відомостей про безпосередньо сприйняті ним або повідомлені йому факти, що мають значення для справи. Оскільки свідок не є учасником матеріально-правових відносин, він відрізняється від осіб, що беруть участь в справі, тим, що не має юридичної зацікавленості у результаті справи» [1041, с. 1172].

Розкриваючи правове становище свідка в кримінальному процесі, ми підтримуємо позиції тих науковців, які вказують на допоміжний характер функції, що покладена на свідка в кримінальному провадженні. У цьому разі заслуговує на увагу думка М.М. Шейфер, яка наголошує, що свідок, перебуваючи в групі «інших» учасників процесу, не виконує ні функції захисту, ні кримінального переслідування, ні вирішення справи по суті, а є носієм особливої «допоміжної» функції, яка полягає у сприянні здійсненню правосуддя [1141, с. 12]. На здійснення свідком допоміжної кримінально-правової функції вказують також інші науковці, зокрема В.М. Шпілев [1151, с. 10] та І.Ю. Таричко [1017].

Отже, можна дійти висновку: свідком слід розуміти особу, яка відноситься до категорії інших учасників процесу та на яку покладено «допоміжну» функцію по сприянню у здійсненні повного, всебічного та справедливого правосуддя у кримінальному судочинстві. Свідок може мати як власну правову позицію (погляд) щодо наданих ним показань, так і особисті інтереси (зацікавленість) в кримінальному провадженні, але такі його інтереси мають позапроцесуальний характер. Відсутність юридичної зацікавленості свідка в результатах розгляду справи, на нашу думку, суперечить можливості розглядати адвоката свідка як його представника в кримінальному судочинстві. Тож слушною є думка П.В. Кучевського, який вказує, що «між адвокатом-представником і адвокатом, який надає правову допомогу свідку та особі, яка дає пояснення, знак рівняння ставити не можна» [541, с. 14].

Для визначення правового статусу адвоката свідка в кримінальному процесі, на нашу думку, насамперед необхідно врахувати, що основним призначенням адвоката є надання професійної правничої (правової) допомоги особам, у тому числі й свідку. Виходячи з того, що «процесуальний статус адвоката у кримінальному процесі диференціюється залежно від мети його залучення в кримінальний процес у конкретній кримінальній справі зацікавленими учасниками» [678], ми поділяємо позицію Є.О. Попова, згідно з якою діяльність адвоката у кримінальній справі «повинна включати в себе не два, а три напрями: як захисника, як представника і як адвоката, який надає допомогу тим особам, які за чинним законом позбавлені цієї допомоги» [743, с. 13].

На підставі вищевказаного ми поділяємо позицію тих науковців, які вказують на те, що у кримінальному провадженні особа, яка має статус адвоката, може брати участь як захисник, представник і власне адвокат (наприклад, свідка) [389, с. 3; 599, с. 122]. Відсутність чіткого врегулювання статусу адвоката свідка в українському законодавстві дає нам можливість припустити, що вітчизняний законодавець мав на меті надати адвокату свідка окремий правовий статус. Проте ми вважаємо, що таке нормативне врегулювання потребує вдосконалення, оскільки, по-перше, на законодавчому рівні має бути чітко визначений правовий статус такої особи (адвокат свідка), а по-друге – його правовий статус повинен бути детально врегульований.

При визначенні місця адвоката свідка в кримінальному процесі, нам потрібно, насамперед, врахувати те, що він не є ні його представником, ні захисником, тобто він не виконує функції захисту, а отже, не може бути віднесений до сторони захисту. На нашу думку, не повинно викликати сумніву й те, що не може він бути віднесений й до сторони обвинувачення. Враховуючи вказане, ми поділяємо позицію науковців, які виходять з того, що адвоката свідка слід віднести до складу «інших учасників кримінального судочинства, які не мають самостійного інтересу при провадженні у кримінальній справі» [631, с. 43]. Отже, адвокат свідка на законодавчому рівні повинен бути віднесений до інших учасників кримінального провадження. Крім цього, у КПК України повинен бути чітко встановлений як порядок вступу, так і

обсяг прав та обов'язків такого адвоката. Слушною щодо цього є думка М. Луцюк: «Новим КПК України всі «застарілі» права захисника-адвоката свідка просто не передбачені. Навіть якби адвокат і хотів під час слідчої дії вказати слідчому на неправильність його позиції, він не має такого права. Так само, як і не має права оскаржити неправомірність дій слідчого – такі права мають лише прямо зазначені в ст. 303 КПК України особи» [575].

Щодо регулювання правового становища адвоката свідка то, на нашу думку, позитивним є законодавство Російської Федерації [1049], яке у процесуальних правах адвоката свідка прирівняло до прав захисника, який бере участь у проведенні слідчої дії, в рамках надання юридичної допомоги своєму підзахисному. Надання адвокату свідка таких прав, за твердженням С.А. Шейфер: «...перетворює його з фактично безмовного понятого на активного учасника слідчої дії, що має можливість запобігти неправомірному тиску на допитуваного» [1142, с. 161]. На необхідність нормативного закріплення ряду прав та обов'язків адвоката свідка вказує також О.В. Панчук [694, с. 160-163].

Враховуючи вказане, можна дійти висновку, що лише в тому разі, коли буде чітко визначено правовий статус адвоката свідка, а на законодавчому рівні детально врегульоване коло його повноважень, можна казати про можливість належної реалізації адвокатом його основної функції щодо надання професійної правничої (правової) допомоги свідку. Крім цього, потрібно врахувати, що «законодавець лише презюмує юридичну грамотність та обізнаність свідка, що викликається на допит, про його право запросити адвоката, оскільки процедура виклику цього не передбачає» [116, с. 103]. Ми поділяємо позицію тих науковців [693, с. 32-33; 1033, с. 361], які вказують на необхідність визначення порядку роз'яснення свідку права на отримання професійної правової допомоги адвоката, що надасть йому реальну можливість скористатися таким правом. Зокрема, це можливо шляхом встановлення обов'язку перед допитом свідка роз'яснювати йому право на отримання правової допомоги від адвоката під час допиту чи проведення інших слідчих дій за його участі, а також шляхом доповнення змісту повістки про виклик свідка (ст. 137 КПК України) положенням з роз'ясненням вищевказаного права.

До прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» [782], одним із недоліків КПК України (в аспекті нашого дослідження) можна було вважати те, що ним не було визначено окремого правового статусу особи, у житлі чи іншому володінні якої проводиться обшук (за умови відсутності у неї іншого процесуального статусу), хоча фактично вона належить до учасників кримінального провадження.

В одній з наших робіт [354], на підставі проведеного дослідження, ми доходили висновку, по-перше, що відсутність законодавчого закріплення правового статусу такої особи автоматично свідчить і про відсутність у кримінальному судочинстві права на отримання правової допомоги особою, у житлі чи іншому володінні якої проводиться обшук, по-друге, про необхідність нормативного закріплення вказаного права насамперед з метою «посилити гарантії інтересів осіб, проти яких фактично, хоча і в неявній формі, здійснюється кримінальне переслідування» [1143, с. 91], розкриваючи при цьому механізм його реалізації.

Вищевказаний Закон особу, у житлі чи іншому володінні якої проводиться обшук, визначає як іншу особу, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, та відносить до учасників кримінального провадження. Поряд із іншими процесуальними правами, за такою особою закріплюється і право користуватися правовою допомогою адвоката на будь-якій стадії проведення обшуку. При цьому недопустимими визнаються докази, які були отримані під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи у зв'язку з недопущенням адвоката до цієї слідчої (розшукової) дії, факт якого зобов'язаний довести адвокат в суді під час судового провадження.

Незважаючи на всю позитивність вказаних законодавчих змін, на нашу думку, таке правове регулювання не позбавлене недоліків. Насамперед вони полягають в тому, що законодавець знову ж таки лише презюмує обізнаність особи, у житлі чи іншому володінні якої проводиться обшук, в її праві користуватися правовою допомогою адвоката, не визначаючи при цьому статусу останнього та не

закріплюючи механізму реалізації такого права. На наше переконання, статус адвоката, який надає правову допомогу особі, у житлі чи іншому володінні якої проводиться обшук, необхідно прирівняти до правового статусу адвоката свідка, та за аналогією до останнього законодавець повинен закріпити за ним статус активного учасника відповідних слідчих дій, а не просто статус «присутнього» під час їх проведення. До того ж слідчий чи прокурор, які виконують ухвалу про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, повинні вживати всіх необхідних заходів для забезпечення належної реалізації її права користуватися правовою допомогою адвоката.

Досліджуючи особливість правового статусу адвоката в кримінальному судочинстві, потрібно врахувати й положення п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України, відповідно до якого адвокат у кримінальному провадженні може бути в статусі сторони кримінального провадження, до того ж як із боку обвинувачення (представник потерпілого), так і з боку захисту (в усіх випадках виконання функції захисту в цьому виді провадження). Крім цього, відповідно до п. 25 цієї ж ч. 1 ст. 3 КПК України адвокат може виступати і як інший учасник кримінального провадження (представник цивільного позивача і відповідача, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, адвокат свідка). На особливе правове становище адвоката як представника цивільного позивача, так і цивільного відповідача вказує, зокрема, А.В. Кожевніков, зазначаючи, що представник останнього здійснює і функцію захисту, оскільки, оскаржуючи суму цивільного позову, він створює найбільш сприятливі умови для обвинуваченого, в той час як представник цивільного позивача – функцію обвинувачення (цивільний позов може бути задоволений тільки тоді, коли буде доведена подія злочину, наявність матеріального збитку, а також причинний зв'язок між злочинними діями і матеріальним збитком) [468, с. 10]. З подібних позицій виходить й Є.Г. Мартинчик, який адвоката, що представляє інтереси цивільного позивача або ж цивільного відповідача розглядає відповідно як субсидіарного обвинувача або ж захисника (тільки в частині цивільного позову) [589, с. 42-43].

На підставі вищевикладеного ми доходимо висновку, що у кримінальному провадженні адвокат може набувати статусу захисника (підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію)), представника (потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт) та власне адвоката (свідка або особи, у житлі чи іншому володінні якої проводиться обшук). Крім цього, у кримінальному судочинстві адвокат може бути в статусі як сторони кримінального провадження (і сторони захисту, і сторони обвинувачення), так і як інший учасник цього провадження. Все це вказує на потенційний багатогранний (багатофункціональний) індивідуально-правовий статус адвоката в кримінальному провадженні.

Правове становище адвоката у цивільному судочинстві. Аналізуючи норми цивільного процесуального законодавства до набрання чинності Законом № 2147-VIII, можна дійти висновку, що адвокат у цивільному судочинстві може мати статус або представника, або особи, яка надає правову допомогу.

Основною процесуальною функцією, яка покладається на адвоката у цивільному процесі, є функція представництва, а суб'єктний склад осіб, відносно яких адвокат має право здійснювати представництво, передбачений ч. 1 ст. 38 ЦПК України. Адвокат є не єдиною особою, на яку може бути покладена функція представництва, оскільки, відповідно до ч. 1 ст. 40 цього Кодексу, представником у суді фактично може бути будь-яка особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність та належно посвідчені повноваження на здійснення такого представництва. Законом № 2147-VIII, яким передбачається викладення ЦПК України в новій редакції, також надається право особі, яка досягла вісімнадцяти років та має цивільну процесуальну дієздатність, бути представником у суді, але вже тільки під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах. Слушно зауважує щодо цього Д.В. Дрейзіна:

«Адвокат у цивільному процесі є особливим представником, функція представництва якого є його професійним обов'язком» [259]. Така особливість правового статусу адвоката полягає в тому, що він, крім прав та обов'язків, які надаються йому цивільним процесуальним законодавством, володіє також комплексом професійних прав, обов'язків та гарантій, що передбачені, зокрема, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ПАЕ.

Наявність такої професійної складової в статусі адвоката у цивільному судочинстві, на нашу думку, є тією основною рисою, що відрізняє його від інших осіб, які можуть бути представниками в суді. Тож позитивними, як ми уже зазначали, є зміни до Конституції України (щодо правосуддя), якими монополія на здійснення основних видів правової допомоги (захисту та представництва) закріплюється виключно за адвокатами.

У контексті розкриття сутності процесуальних повноважень адвоката як представника особи в суді, відповідно до ч. 1 ст. 44 ЦПК України, він може вчиняти від імені особи, яку представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа (у передбаченій Законом № 2147-VIII редакції ЦПК України – здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки). Така вказівка українського законодавця свідчить про похідний характер повноважень представника у цивільному судочинстві. Виходячи з цього, доволі дискусійним в юридичній літературі залишається питання про самостійність правового становища та про місце представника у цивільному провадженні.

Щодо самостійності правового становища представника у цивільному судочинстві, то в юридичній літературі наявна точка зору, згідно з якою він (у тому числі і у разі виконання представницької функції адвокатом) не може розглядатися як самостійний учасник такого судочинства. Прихильником такої позиції, зокрема, є А.В. Кожевников, який вказує, що адвокат-представник «не є самостійним учасником процесу, він – представник, його права похідні від прав особи, яку він представляє» [468, с. 10]. Прихильниками подібної точки зору є, зокрема, А.О. Кірілових [448, с. 59] та В.М. Івакін [407, с. 366].

Деякі науковці дотримуються іншої позиції вказуючи, з одного боку, на певну залежність адвоката-представника від свого довірителя, а з іншого – на самотійність його процесуального статусу. Специфіка індивідуального правового становища адвоката у цивільній справі, за твердженням Н.М. Гончарової, полягає в тому, що адвокат залежить від довірителя як його процесуальний представник, який бере участь у цивільному судочинстві від імені та в інтересах довірителя на основі наданих довірителем повноважень, але зберігає при цьому повну незалежність як його радник [206, с. 176]. З таких же позицій виходить і Є.О. Леонтєва [557, с. 17].

На нашу думку, у цьому разі правильніше виходити з похідного характеру виникнення повноважень у адвоката представника у цивільному процесі, ніж із залежності (процесуальної) адвоката від особи, яку він представляє. Також не потрібно забувати й те, що крім процесуальних повноважень, які делегує адвокату його клієнт, у нього наявний й комплекс невід'ємних професійних прав та обов'язків, що передбачені законодавством про адвокатуру. Про процесуальну самотійність правового статусу адвоката у цивільному провадженні свідчить й той факт, що він «виступає не за особу, яку він представляє, а поряд з нею, та володіє в процесі власними процесуальними правами та обов'язками» [580, с. 15]. Подібної точки зору дотримується й Г.Н. Осокіна – вказуючи на відмінність судового представництва від представництва у цивільному праві, і вона зазначає, що для нього характерним є не заміщення одного суб'єкта права іншим, а приєднання до дієздатності особи, яку представляють, дієздатності представника. При цьому такий представник зберігає за собою право на вчинення процесуальних дій [682, с. 239]. Така позиція дотримана і національним законодавцем, який у ч. 2 ст. 38 ЦПК України закріплює норму, згідно з якою особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника.

Заслуговує на увагу й позиція Є.Г. Тарло, який вказує, що судовий представник, «здійснюючи захист прав і законних інтересів особи, яку він представляє, наділяється законом самотійними правами, на нього покладаються певні обов'язки. Причому надання цих прав у ряді випадків не залежить від волі особи, яку він представляє. Все це вказує на те, що судовий представник є

самостійним суб'єктом цивільного процесуального права» [1018, с. 160]. На підставі вказаного ці науковці роблять висновок про самостійне процесуальне становище представника у цивільному судочинстві. Ми цілком підтримуємо таку позицію і вважаємо, що правовий статус адвоката як представника в цивільному судочинстві повинен характеризуватися виключно як самостійний.

Дійшовши висновку про самостійне становище представника в цивільному процесі, ми згодні з тими науковцями, які вказують, що така самостійність має не абсолютний, а відносний характер. З таких позицій виходить, зокрема, Є.Г. Тарло, зазначаючи, що «процесуальні права представник набуває не інакше, як на підставі повноважень особи, яку він представляє» [1018, с. 162]. Відносно самостійним процесуальним становищем науковці характеризують діяльність не лише адвоката-представника, але й адвоката-захисника. Так, представляючи інтереси обвинуваченого, за твердженням Г.І. Алейнікова, захисник «виступає самостійним суб'єктом доказування, хоча його незалежність не може бути спрямована на шкоду підзахисному, і його діяльність не повинна спричинити негативних для обвинуваченого процесуальних наслідків» [21, с. 9]. Про досить умовну і обмежену рамками функції захисту процесуальну самостійність захисника вказує й А.Г. Волкова, звертаючи увагу на те, що повноваження захисника обвинуваченого пов'язані із думкою останнього при здійсненні найбільш відповідальних процесуальних дій і виборі кінцевої позиції у справі [172, с. 17-18]. Фактично з таких же позицій виходять і В.Ю. Рєзнік [866, с. 5-6] та І.Є. Мілова [615, с. 8].

В юридичній літературі вказується не тільки на існування відносної процесуальної самостійності адвоката, але й наводяться можливі негативні наслідки закріплення позиції про абсолютність такої самостійності. Зокрема, І.В. Насосова наголошує, що «теорія повної процесуальної самостійності адвоката суперечить самій ідеї захисту, оскільки вона призводить до відриву захисту від її бази, до створення конфлікту між захисником і підзахисним, що не може бути виправдане ні з точки зору функції захисту, ні з етичної точки зору» [637, с. 12]. Повну позиційну самостійність науковці розглядають як таку, що «була б небезпечна не тільки для правосуддя, а й для самого інституту адвокатури, оскільки підриває довіру

обвинуваченого до адвоката, насторожує обвинуваченого, ставить його в положення необхідної оборони від власного захисника, зводить нанівець процесуальні гарантії права на захист» [89, с. 51].

Враховуючи вказане, ми підтримуємо позицію науковців про відносно самостійний характер правового статусу не тільки адвоката-захисника, але й адвоката-представника. Так, дійсно, адвокат при наданні професійної правничої (правової) допомоги (як у формі захисту, так і у формі представництва) повинен свою процесуальну позицію будувати відповідно до волі клієнта. Такої точки зору дотримується і український законодавець, який у п. 3 ч. 2 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплює положення, згідно з яким адвокату забороняється займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта. Потрібно враховувати й положення ст. 8 ПАЕ (пріоритет інтересів клієнта). Але таке правове становище адвоката «не перетворює його в покійного слугу» [636, с. 33] свого клієнта. У цьому разі необхідно керуватись положеннями законодавства, які дають нам можливість дійти висновку, що закон і моральність у професії адвоката є вищими за волю його клієнта (зокрема, норми п. 2 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ст. 7 ПАЕ). Як зазначають В.М. Буробін та В.В. Мельник, вислів «клієнт завжди правий» для адвоката повинен мати характер імперативу і не піддаватися сумніву, але водночас, засоби і методи захисту, застосовані адвокатом повинні ґрунтуватись на законі. Вони звертають увагу на те, що побажання клієнта понад усе, але не замість усього [9, с. 14].

Отже, все це підтверджує позицію про відносний характер процесуальної самостійності адвоката, оскільки, з одного боку, адвокат наділений правом самостійно обирати методи та засоби надання правової допомоги своєму клієнту, а з іншого – йому забороняється займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта. Крім цього, адвокат повинен враховувати й дію принципу пріоритетності інтересів клієнта, але водночас не забувати, що закон і моральність у його професійній діяльності є вищими за волю його клієнта. Також не слід забувати і про похідний характер виникнення

повноважень адвоката. За нашим переконанням, вказане свідчить про певне обмеження процесуальної самостійності адвоката, але в жодному разі не про обмеження його професійної незалежності (як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні).

Пов'язаною із питанням про з'ясування сутності процесуальної самостійності статусу адвоката-представника у цивільному провадженні є і проблема визначення його місця в такому провадженні. На підставі дослідження позицій науковців, а також законодавчої практики Російської Федерації, ми робимо висновок про наявність підходу, згідно з яким представники у цивільному провадженні не відносяться до осіб, які беруть участь у справі [343, с. 165]. Аналіз праць, зокрема В.М. Івакіна [407, с. 360], М.С. Шакаряна [212, с. 74], С.М. Федулової [1089, с. 26] та Є.Б. Рой [912, с. 3], свідчить про те, що таку свою позицію вони обґрунтовують насамперед відсутністю суб'єктивної матеріальної заінтересованості представника в отриманні по справі рішення суду певного змісту та похідним характером виникнення його повноважень [382, с. 151].

Поділяючи позицію науковців про відсутність у процесуальних представників матеріально-правової заінтересованості, ми піддаємо сумніву їх припущення про відсутність у них і процесуальної заінтересованості. За твердженням М.А. Вікут, вона полягає в прагненні добитися в процесі певного позитивного правового результату на користь особи, яку представляють, що теж є юридичною, оскільки заснована на законі [211, с. 107]. На наявність процесуального інтересу у справі в судових представників вказує і Є.М. Кімінчіжі, який до того ж зазначає, що вони своїми діями впливають на розвиток процесу, мають процесуальні права та обов'язки, за невиконання своїх процесуальних обов'язків можуть бути притягнуті до процесуальної відповідальності, а також самостійно вирішують значну кількість процесуальних питань [446, с. 57]. На підставі вказаного науковці доходять висновку про необхідність віднесення представників до категорії осіб, які беруть участь у справі. Така необхідність зумовлена й тим, що, як зазначав ще О.Ф. Козлов, за характером своєї участі представники ніяк не можуть перебувати в одному ряду зі свідками, перекладачами, експертами, оскільки беруть участь в обговоренні

правової сутності спору про право і висловлюють свої судження про його вирішення [469, с. 105]. Подібною точки зору дотримується й Г.Л. Осокіна [682, с. 243]. Поділяє таку позицію і Є.Г. Тарло, який обґрунтовує положення про те, що «судовий представник у цивільному, арбітражному й інших видах судочинства повинен бути віднесений до осіб, які беруть участь у справі, оскільки наділений власними процесуальними правами, має юридичний інтерес у процесі і висловлює власну волю» [1018, с. 411-412].

На підставі вказаного можна дійти висновку, що представник у цивільному процесі володіє власним процесуальним інтересом, що хоча і не є матеріально-правовим та відрізняється від інтересу сторін та третіх осіб (заявників та заінтересованих осіб), все ж таки повинен розглядатися як юридичний інтерес. Наявність такого інтересу представника, який спрямований на отримання позитивного результату справи для особи, яку він представляє, вказує на необхідність віднесення його до категорії осіб, які беруть участь у справі (ст. 26 ЦПК України).

Щодо викладеної у Законі № 2147-VIII редакції ЦПК України, то вона всіх учасників судового процесу розподіляє на учасників справи, представників та інших учасників процесу. Наявність такого регулювання, з одного боку, вказує на специфічне правове становище представника в цивільному судочинстві, що додатково підтверджує нашу позицію про самостійність його статусу, а з іншого – використання українським законодавцем виключно поняття «учасники справи» (за аналогією з попереднім – «особи, які беруть участь у справі») в багатьох випадках може ускладнити реалізацію покладеної на представника функції, виходячи з неврахування в ЦПК України особливостей такої правової конструкції (зокрема, щодо можливості участі представника у закритому судовому засіданні (ч. 10 с. 7), надсилання йому судових повісток (ст. 128), повідомлення судом про місце, дату і час судового засідання (ч. 2 ст. 211) тощо). Недолік полягає і у подальшому використанні законодавцем конструкції «особи, які беруть участь у справі» (ч. 1 ст. 237, ч. 2 ст. 239, ч. 2 ст. 258 нової редакції ЦПК України), але при цьому вже не розкривається її зміст.

Наявність власного процесуального інтересу щодо результатів розгляду справи, в поєднанні із комплексом самостійних процесуальних прав, якими наділяється адвокат як представник особи у цивільному провадженні, та з урахуванням того, що представник не заміщує особу, яку представляє, а діє поряд з нею, дає можливість сформулювати висновок про те, що адвокат як процесуальний представник є самостійним учасником такого провадження. Але така самостійність адвоката має не абсолютний, а відносний характер. Додатковим підтвердженням самостійного характеру участі адвоката як представника можна навести й той факт, що в цивільному судочинстві він відстоює не тільки приватні інтереси особи, яку представляє, а, враховуючи дуалістичну природу адвокатури, в його представницькій діяльності має прояв й публічний інтерес (відстоювання інтересів держави та суспільства в цілому).

Необхідно врахувати й те, що основні риси, які дають нам змогу сприймати його як самостійного учасника цивільного процесу, стосуються саме процесуального представництва, яке розглядається нами як міжгалузевий правовий інститут, що характеризується наявністю ряду спільних загальних рис та відсутністю суттєвих розбіжностей. Додатковим аргументом щодо обґрунтування процесуальної самостійності статусу вже адвоката-представника є й наявність професійної складової в такому його статусі, реалізація якого, за загальним правилом, не залежить від виду як адвокатської діяльності, так і процесуального провадження. На підставі вказаного можна зробити припущення, що адвокат-представник в усіх видах судочинства повинен розглядатися як самостійний учасник процесу.

Як ми вже зауважували, до моменту набрання чинності Законом № 2147-VIII, адвокат у цивільному судочинстві може мати правовий статус не тільки представника особи, але й особи, яка надає правову допомогу. Проведене нами дослідження [355] дає можливість дійти висновку, що адвокат є єдиним суб'єктом, який може отримати статус особи, яка надає правову допомогу, а доцільність існування такого учасника виправдовується у випадку, коли особа, яка бере участь у справі, вважає за необхідне отримання нею правової допомоги (у формі надання

правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань тощо), але водночас не бажає залучати таку особу як свого представника. Ми звертаємо увагу на те, що віднесення особи, яка надає правову допомогу, до категорії інших учасників процесу стало для науковців [538, с. 390; 939, с. 214; 1114, с. 89-90] основою для розмежування її статусу та статусу представника у цивільному судочинстві. З подібних позицій виходить й судова практика [797].

Розглядалися нами й питання про можливість поєднання у цивільному судочинстві статусу представника і статусу особи, яка надає правову допомогу, де ми не погоджуємося з позицією О.І. Угриновської [1051, с. 77], а вважаємо, що таке поєднання статусів є процесуальним нонсенсом. Це полягає насамперед в тому, що одна особа не може у цивільному судочинстві одночасно бути віднесена до категорії як інших учасників процесу, так і осіб, які беруть участь у справі. До того ж, відповідно до ст. 12 ЦПК України, представник і сам має право на правову допомогу. Не повинен передбачати необхідність додаткового поєднання у собі статусу особи, яка надає правову допомогу, і статус адвоката-представника, оскільки надання такої допомоги виходить із сутності професійного правового становища такого адвоката та, на нашу думку, не потребує додаткового затвердження (наприклад, винесення ухвали про залучення у процес представника як особи, яка надає правову допомогу).

Проблема співвідношення статусу особи, яка надає правову допомогу, і статусу представника (коли таким представником є адвокат) в цивільному судочинстві, зокрема, проявляється при вирішенні питання про компенсацію витрат на правову допомогу. Неоднозначною, на жаль, у цьому питанні є й судова практика. Так, значна кількість судових актів свідчить про те, що компенсація витрат на правову допомогу можлива лише у випадку, коли вона надавалася таким іншим учасником процесу як особою, яка надає правову допомогу [1070; 1075; 1076]. До того ж деякі з них вказують на необхідність винесення ухвали про допуск такої особи до участі в розгляді справи як обов'язкової умови компенсації понесених витрат [874; 1072]. Наявна і позиція, згідно з якою представник особи, яка бере участь у справі, не може одночасно мати процесуальний статус особи, яка

надає правову допомогу, а тому, відсутні й підстави для відшкодування витрат на правову допомогу [1073].

Вказані позиції суддів дають змогу погодитися з твердженням А. Нерсисян, що судове представництво фактично опинилося поза межами правової допомоги [644, с. 87]. Погодитися з вказаним не можна, оскільки не враховується одна з основних функцій судового представництва (процесуальне правозаступництво), зокрема у випадку, коли представником особи є адвокат, для якого надання правової допомоги є професійним обов'язком. У цілому поділяючи позицію О.І. Антонюк, згідно з якою ч. 1 ст. 84 ЦПК України не обмежує відшкодування витрат на правову допомогу випадками, коли вона надавалася й представником [31, с. 154], ми все ж вважаємо, що ця стаття не позбавлена й недоліку, і в сукупності із положенням ст. 56 ЦПК України дає можливість судам доходити висновку про компенсацію таких витрат тільки у разі залучення до справи особи, яка надає правову допомогу.

На нашу думку, для запобігання подібним ситуаціям слід внести зміни до ч. 1 ст. 84 ЦПК України, закріпивши положення про компенсацію витрат, що пов'язані з оплатою правової допомоги адвоката, враховуючи його подвійне правове становища у цивільному судочинстві, в кожному з яких він надає той чи інший вид правової допомоги. Слід зауважити, що для судової практики в питанні компенсації витрат на правову допомогу притаманний й такий підхід, але, на жаль, він не є визначальним, та не є надто поширеним [1074].

Незважаючи на те що аналіз позицій науковців [538, с. 389; 939, с. 214; 1026, с. 75], які вказують на наявні недоліки правового становища особи, яка надає правову допомогу, свідчив, що «використання процесуального статусу, передбаченого ст. 56 ЦПК України, є рідкістю» [31, с. 154], ми доходимо висновку про доцільність існування такого учасника цивільного провадження. Це зумовлено випадком, коли учасник справи вважає за необхідне отримання ним правничої допомоги, але водночас не бажає залучати таку особу як свого представника. Можливість отримання такої допомоги співвідноситься також із положенням Рішення КСУ (справа про право на правову допомогу) [906], відповідно до якого державою гарантується будь-якій особі можливість вільно, без неправомірних

обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує. З цією метою ЦПК України повинен чітко визначати правове становище особи, яка надає правничу допомогу, зокрема, шляхом закріплення порядку посвідчення повноважень такої особи та розширення кола її повноважень, які б перетворили її на активного учасника цивільного судочинства. Враховуючи, що в цьому випадку ані функція захисту, ані функція представництва не набуває значення ключової, то адвокат, займаючи правове становище особи, яка надає правову допомогу, на нашу думку, повинен набувати статусу власне адвоката (подібно до статусу адвоката свідка).

Адвокат як учасник господарського процесу. Одним із видів процесуальної діяльності адвоката є його участь як представника в господарському судочинстві. Таку участь Д.П. Фіолевський розглядає як одну з важливих складових професійної діяльності адвоката, для якого юридичне обслуговування господарських підприємств та установ – взаємовигідна і взаємокорисна реальність [1094, с. 401].

На жаль, український законодавець належним чином не регламентує питання правового статусу представника в господарському судочинстві, оскільки ст. 28 чинної редакції ГПК України [210] фактично вказує лише на перелік осіб, які можуть бути представниками, та порядок посвідчення їх повноважень. Враховуючи таке обмежене правове регулювання статусу представника в господарському судочинстві, В.Е. Беляневич доходить висновку про необхідність відносно представництва в такому судочинстві застосовувати за аналогією норми цивільного та цивільного процесуального законодавства в тій частині, у якій його статус не врегульований ГПК України [69, с. 193]. На необхідність розкриття правового статусу адвоката-представника в господарському процесі шляхом порівняння з його правовим становищем у цивільному судочинстві вказують А.А. Глашев [196, с. 172-174], Г.З. Лазько [551, с. 14], Г.О. Смагін [974, с. 18], Л.В. Тацій [1020, с. 12], О.М. Халеппо [1104, с. 16] та інші науковців. Ми поділяємо їх позицію, оскільки погоджуємося з думкою, що процесуальне представництво – це міжгалузевий правовий інститут, який характеризується наявністю ряду спільних загальних рис та відсутністю суттєвих розбіжностей, зокрема у цивільному та господарському

судочинстві, не забуваючи при цьому і про професійну складову в правовому статусі адвоката-представника.

Виходячи з цього, ми дотримуємося точки зору, згідно з якою адвокат-представник, у тому числі і в господарському судочинстві, повинен сприйматися як самостійний учасник процесу, тож піддаємо сумніву твердження тих науковців, які вказують на зворотне [448, с. 59; 1174, с. 469]. Недоліком чинного ГПК України, на нашу думку, є й відсутність критерію класифікації осіб за юридичною заінтересованістю.

ГПК України, поряд із ЦПК України, практично не приділяє окремої уваги і особливостям правового статусу адвоката як представника сторін і третіх осіб, за винятком згадки про адвоката «лише в контексті можливості стягнення витрат за послуги адвоката стороні, на користь якої ухвалено рішення» [1174, с. 466] та порядку посвідчення повноважень такого представника. Так, п. 6.3 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 21 лютого 2013 року № 7 «Про деякі питання практики застосування Розділу VI Господарського процесуального кодексу України» [791] та Рішенням КСУ від 11 липня 2013 року № 6-рп/2013 по справі № 1-4/2 [904] передбачається, що компенсації підлягають тільки витрати, які були сплачені стороною за отримання послуг саме адвоката, а не будь-якої особи, яка надавала правову допомогу стороні у справі.

Правова природа витрат на правову допомогу неодноразово була предметом нашого розгляду [278; 284; 330; 348], на підставі чого можемо зробити висновок, що повна і справедлива компенсація всіх витрат на правову допомогу є однією із основних гарантій забезпечення права особи на професійну правову допомогу і взагалі її доступу до правосуддя. Це зумовлено тим, що «якщо витрати сторони – «переможця судового процесу» на юридичні послуги не будуть компенсовані за рахунок опонента, таку перемогу сміливо можна вважати «пірровою». Адже управнена сторона фактично залишиться постраждалою» [199, с. 102]. Можливість компенсації таких витрат визначає сутність професійної діяльності адвоката та слугує одним із критеріїв відмежування його статусу від статусу інших осіб, які надають юридичні послуги, зокрема й у цивільному та господарському процесі.

Тож заслуговують на увагу положення редакцій процесуальних кодексів, що передбачені Законом № 2147-VIII (ст. 126 ГПК є майже аналогічною до ст. 137 ЦПК України), якими врегульовуються питання щодо витрат на професійну правничу допомогу. Так, з одного боку, позитивними є норми, які визначають складові елементи розміру витрат на правничу допомогу адвоката, необхідність подання доказів на підтвердження такого їх розміру та дотримання критеріїв його співмірності, а з іншого – недоцільним є використання законодавцем термінів «послуги адвоката», «роботи адвоката», які не співвідносяться з природою професійної діяльності адвоката. Щодо розміру витрат на правничу допомогу адвоката, то він повинен бути співмірним із: складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг); часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг); обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт; ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи.

Без сумніву, позитивним є встановлення на законодавчому рівні вказаних критеріїв співмірності, які повинні враховуватися при визначенні розміру витрат на правничу допомогу адвоката. Слід зауважити, що в даному питанні нові ПАЕ [763] зробили певний крок назад, оскільки у ч. 3 ст. 33 попередніх ПАЕ [764] зазначалися фактори, що повинні були братися до уваги при визначенні обґрунтованого розміру гонорару (які були достатньо якісними за своїм змістом та відповідали міжнародному досвіду з цих питань [331, с. 42-43]). Виходячи з цього, незрозумілим залишається, чому цей перелік факторів не отримав свого відображення в новому законодавстві про адвокатуру. У чинній редакції ПАЕ лише зазначається, що адвокат має право у розумних межах визначати розмір гонорару виходячи із власних міркувань, при цьому можуть враховуватися складність справи, кваліфікація, досвід і завантаженість адвоката та інші обставини (ч. 3 ст. 28).

Крім питань щодо витрат на професійну правничу допомогу, редакції ГПК і ЦПК України, які передбачені Законом № 2147-VIII, майже аналогічно врегульовують і питання, що стосуються: поділу учасників судового процесу; участі

у справі представника; осіб, які можуть (не можуть) бути представниками; їх повноважень в суді; документів, що підтверджують такі повноваження, тощо. Все це додатково підтверджує нашу позицію про міжгалузевий характер правового інституту процесуального представництва та необхідність сприйняття адвоката-представника, у тому числі і в господарському судочинстві, як суб'єкта, що наділяється відносною процесуальною самостійністю.

Правовий статус адвоката в адміністративному судочинстві та у справах про адміністративні правопорушення. Одним із видів процесуальної діяльності адвоката є його участь під час розгляду справ про адміністративні правопорушення (в юридичній літературі такий розгляд отримав ще назву адміністративно-деліктного провадження [481, с. 18]), де він може бути залучений, зокрема, як захисник особи, яка притягується до адміністративної відповідальності (ст. 268 та 271 КУпАП [467]). Цей Кодекс, на відміну від КПК України, не здійснює чіткої диференціації правового статусу особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, залежно від стадії провадження під час розгляду таких справ. Проте аналіз норм КУпАП вказує на те, що український законодавець все ж таки «виділяє певну специфіку» [959, с. 287] статусу такої особи як порушник (зокрема, у ст. 259, 276, 306 Кодексу) та особи, щодо якої винесено постанову по справі про адміністративне правопорушення (зокрема, у ст. 283-289 Кодексу), але не визначає ані їх правове становище, ані конкретного переліку їх процесуальних прав, у тому числі й права на отримання професійної правової допомоги захисника.

Тривалий час неврегульованим та дискусійним залишалося питання про необхідність надання професійної правової допомоги й такому учаснику цього провадження як потерпілий та про правовий статус такої особи. Про необхідність надання такій особі права користуватися юридичною допомогою адвоката зауважували, зокрема, Т.О. Коломоєць [479, с. 161] та М.Р. Сиротяк [956, с. 7]. Щодо правового статусу особи, яка надає правову допомогу потерпілому, то переважна більшість українських науковців виходять з того, що така допомога повинна надаватися представником [617, с. 235; 959, с. 287]. Подібної точки зору дотримуються й російські науковці (М.О. Вербицька [144, с. 8] та Б.В. Росінський [917, с. 734]). З

іншої позиції виходять науковці, які вказують, що надавати правову допомогу потерпілому у справах про адміністративні правопорушення повинен не представник, а захисник [956, с. 7; 1031, с. 14]. Наявна й точка зору, згідно з якою таку допомогу потерпілому під час розгляду цієї категорії справ повинна надавати особа, яка має саме статус адвокат, а не представника чи захисника особи [402, с. 21]. Виходячи з того, що ключовою функцією особи, яка надає правову допомогу в адміністративно-деліктному провадженні, по аналогії з кримінальним провадженням, є саме представництво інтересів потерпілого, така особа повинна мати статус представника.

Тож позитивною є практика українського законодавця, який Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вніс зміни до КУпАП, закріпивши положення про те, що інтереси потерпілого може представляти представник – адвокат, інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи (ч. 2 ст. 270 Кодексу). Така необхідність зумовлена тим, що «держава має турбуватися не тільки про правопорушників, але і про тих, хто потерпів від вчинених ними діянь» [671, с. 722].

Отже, адвокат під час розгляду справи про адміністративні правопорушення може мати подвійний правовий статус, оскільки може виступати і як представник потерпілого, і як захисник особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. З таких позицій виходить й український законодавець (ч. 1 ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

При дослідженні правового статусу адвоката під час розгляду справи про адміністративні правопорушення заслуговує на увагу й думка І.М. Долгова, який вказує, що ще однією формою участі адвоката у такому провадженні могло би бути представництво ним інтересів свідка [257, с. 24]. Ми поділяємо таку точку зору науковця, оскільки КСУ в своєму Рішенні [906] жодним чином не обмежує можливість реалізації свідком права на правову допомогу адвоката виключно кримінальним судочинством. Виходячи з цього вважаємо за необхідне українському законодавцеві розглянути питання про закріплення вищевказаного

права свідка не тільки у кримінальному судочинстві, а й в інших видах судочинства, де може використовуватися такий засіб доказування як показання свідків, закріпивши за такою особою статус саме адвоката свідка, оскільки ані функцій захисту, ані представництва для нього у цьому випадку не є ключовою.

Отже, основним індивідуально-правовим статусом адвоката в адміністративно-деліктному провадженні є його участь як захисника особи, яка притягується до адміністративної відповідальності. На жаль, розглядаючи питання про роль такого захисника у справах про адміністративні правопорушення, слід погодитися з думкою тих науковців, які вказують, що вона є «на сучасному етапі факультативною» [958, с. 15], наприклад, у порівнянні з кримінальним провадженням, де захисник є одним з основних учасників процесу, участь якого є необхідною для вчинення ряду процесуальних дій. Крім цього, слід звернути увагу й на те, що ще менше уваги приділено правовому статусу адвоката-представника потерпілого, не забуваючи при цьому і про відсутність законодавчого закріплення статусу адвоката свідка в адміністративно-деліктному процесі. Враховуючи вказане, можна дійти висновку, що український законодавець належним чином не забезпечує реалізацію конституційного права на професійну правничу (правову) допомогу в цьому виді провадження.

Ще одним видом процесуальної діяльності адвоката є його участь в адміністративному процесі як представника особи для забезпечення реалізації її прав та обов'язків. КАС України [463] представників сторін і третіх осіб, по аналогії до цивільного процесуального законодавства, віднесено до складу осіб, які беруть участь у справі. Аналізуючи правовий статус адвоката-представника в адміністративному судочинстві, слід звернути увагу, що загальні засади представництва в такому судочинстві є майже аналогічними з представництвом у цивільному процесі та дуже подібними до представництва в господарському провадженні. Подібної точки зору дотримуються, зокрема, М.В. Джафарова [243, с. 116] та В.С. Заяць [396, с. 223]. Редакцією КАС України, яка передбачена Законом № 2147-VIII (за аналогією до ЦПК та ГПК України), представників сторін і третіх осіб виділено в окрему групу, що свідчить про особливе їх правове становище серед

всіх учасників судового процесу в кожному з цих видів процесуального судочинства. Такі редакції процесуальних кодексів передбачають майже ідентичні положення й щодо інших концептуальних аспектів правового становища адвоката-представника в аспекті його процесуальної форми діяльності. Враховуючи вказане, а також професійну складову в правовому статусі адвоката, можна дійти висновку, що адвокат в адміністративному провадженні, за аналогією до цивільного й господарського, повинен розглядатися як самостійний учасник процесу.

Діяльність адвоката в конституційному судочинстві. Видом процесуальної діяльності адвоката є також його участь під час здійснення конституційного судочинства, яку він реалізовує у формі представництва (п. 9 ч. 1 ст. 1 та п. 6 ч. 1 ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Специфіка такої професійної діяльності адвоката, порівняно із більш звичними для нього видами проваджень, зумовлена насамперед «особливістю становища Конституційного Суду в системі судової влади і своєрідністю здійснюваного ним правосуддя» [1183, с. 144], діяльність якого значно впливає на рівень правової культури і законності, які у свою чергу, безпосередньо пов'язані із способами ефективного захисту прав громадян [1018, с. 223].

Здійснюючи свою представницьку діяльність в конституційному процесі, адвокат повинен враховувати, по-перше, що захист конституційних прав і свобод у такому провадженні «реалізується не тільки через відстоювання прав конкретної людини, а у формі захисту прав і свобод усіх осіб, щодо яких може бути застосований оспорюваний правовий акт» [15, с. 205], а по-друге – що його завдання зводяться до спроби допомогти Суду знайти оптимальне науково обґрунтоване рішення, шляхом доведення переконливості своєї правової та наукової аргументації, а не на встановленні фактичних обставин справи [977, с. 101]. Особливість такого провадження полягає і в «його меншій нормативній урегульованості» [247, с. 1629], порівняно з іншими видами судочинства, про що свідчить відсутність власного процесуального кодексу, а також обмежене правове регулювання, як у попередньому [815], так і в чинному на сьогодні Законі України «Про Конституційний Суд України» [814].

Все це вказує на суттєву ускладненість конституційного провадження у порівнянні з іншими видами проваджень, а отже, на нашу думку, в необхідності існування саме інституту професійних представників, які б забезпечували належну реалізацію прав і законних інтересів суб'єктів такого провадження. З таких же позицій виходять, зокрема, В.М. Буробін [9, с. 235] та Е.М. Дідик [247, с. 4].

На жаль, український законодавець не враховує вищевказану особливість конституційного провадження, оскільки в Законі України «Про Конституційний Суд України» відсутні будь-які кваліфікаційні вимоги до таких представників. Позитивним, на нашу думку, є досвід Чеської Республіки, де представником учасника провадження у Конституційному суді (*Ústavním soudu*) може бути тільки адвокат (ст. 29 Закону «Про конституційний суд» [1267]). Ще більш жорсткі вимоги до представників сторін такого провадження встановлює румунський законодавець, вказуючи що такими можуть бути лише адвокати, які мають право виступати перед Верховним судом Касації та Правосуддя (п. 5 ст. 30 Закону «Про організацію та функціонування Конституційного Суду» [1251]). Враховуючи специфіку конституційного судочинства, за твердженням Е.М. Дідик, законодавці ряду країн передбачили, що адвокат є обов'язковим представником заявника у цьому виді судочинства (наприклад, Австрії, Азербайджану, Італії, Польщі, Словаччини, Франції, Чехії, Швейцарії тощо) [247, с. 1627]. Дещо лояльнішими, наприклад, є російський та німецький законодавці, які право на здійснення представництва в конституційному провадженні надають не тільки адвокатам, а й відповідно особам, які мають вчений ступінь з юридичної спеціальності (ч. 2 ст. 53 Федерального конституційного закону «Про Конституційний Суд Російської Федерації» [650]) та викладачам права в державному університеті або визнаного державою університету країни-члена ЄС (ст. 22 Закону «Про Федеральний конституційний суд» [1208]).

На підставі викладеного, а також враховуючи вищевказану «специфіку і особливу складність справ, що розглядаються Конституційним Судом» [1103, с. 163], вважаємо за необхідне в національному законодавстві закріпити норму, згідно з якою обов'язковим представником суб'єкта права на конституційне подання (звернення) має бути адвокат. На нашу думку, лише такий стан речей забезпечить

належний рівень реалізації прав і законних інтересів вказаного суб'єкта під час здійснення конституційного судочинства. Таке положення відповідатиме й Рекомендації, яка вироблена в рамках семінару ОБСЄ з людського виміру «Конституційне правосуддя» [487] щодо введення в державах-учасницях вимоги обов'язкової участі адвоката в конституційному судочинстві. Але така норма не повинна забороняти можливості бути представником вищевказаного суб'єкта і інших осіб, які можуть діяти лише поряд з адвокатом. Цікавою щодо цього є позиція С.В. Нарутто, яка вказує на оптимальний варіант участі у такій справі не менше двох представників, один з яких є фахівцем у галузі законодавства, до якої відноситься оскаржуваний закон [635, с. 186].

Поділяючи позицію українського законодавця, який фактично встановлює монополію адвокатури на представництво іншої особи в суді (різновидом якого по суті є і представництво в Конституційному Суді), слід звернути увагу на те, що в перехідних положеннях Конституції України (п. 11) закріплюється поетапний механізм запровадження такої монополії. На жаль, поза увагою законодавця залишилося конституційне судочинство, що певною мірою ускладнює процедуру реалізації конституційної норми щодо обов'язкового представництва особи в такому суді професійним представником, тобто адвокатом.

Крім вищевказаних недоліків інституту представництва в конституційному судочинстві, в одній із наших наукових праць [380], вказуються ще й такі: відсутність навіть примірного переліку процесуальних прав та обов'язків представника; неврегульований порядок посвідчення його повноважень; відсутність права ініціювати розгляд в КСУ в інтересах його клієнтів тощо. Все це свідчить, що правове регулювання представництва в конституційному судочинстві, яке «є частиною комплексного загального процесуального інституту представництва» [1121, с. 25] фактично залишилося поза увагою українського законодавця.

Захист та представництво як основні напрями діяльності адвоката. Дослідивши правовий статус адвоката в кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, ми доходимо висновку, що основними видами діяльності адвоката є захист та представництво.

Враховуючи, що, до прикладу, в рамках кримінального судочинства адвокат може діяти в статусі як захисника, так і представника, вважаємо за необхідне проаналізувати і співвідношення вказаних статусів адвоката.

В юридичній літературі досить поширеним є підхід, відповідно до якого «захист і представництво – це два різних, самостійних процесуальних інститути, і змішувати ці правові поняття не можна» [468, с. 9]. Прихильниками такої точки зору були також Ф.Н. Фаткулін [4, с. 128] та В.С. Джатієв [242, с. 11]. Про недоцільність змішування понять «захисник» та «представник» вказують і сучасні науковці, зокрема А.С. Сторойкова [1006, с. 206] і Т.В. Корчева [495, с. 346], які насамперед виходять з необхідності вживати термін «представник» тільки у цивільному судочинстві. Поділяє таку позицію й І.О. Насосова, вказуючи, що на користь самостійності захисника «в науці кримінального процесу використовуються такі аргументи: обов'язок захищати не будь-які інтереси, на які вкаже підзахисний, а тільки законні; самостійне визначення захисником своєї позиції у справі; вільний вибір захисником тих засобів і методів, які необхідні для виконання ним функції захисту; неможливість переходу до захисника всіх прав обвинуваченого, як у випадку переходу до представника всіх прав особи, яку представляють» [638, с. 35].

Ми не погоджуємося з вказаними позиціями науковців, а вважаємо, що основним недоліком їх досліджень є фактичне ототожнення процесуального представництва з цивільно-правовим. Ми дотримуємося точки зору, що, попри те, що цивільно-процесуальне представництво є фактично похідним від цивільно-правового, воно є самостійним інститутом цивільного процесуального права. Як слушно зауважує М.Й. Штефан, цивільно-процесуальне представництво відрізняється від цивільного представництва виконуваними функціями і змістом правовідносин, що існують між його суб'єктами, підставами їх виникнення [1153, с. 156]. Як абсолютно різні інститути права, які хоча і мають деякі спільні риси, але володіють специфічними особливостями, що відрізняють їх один від одного, розглядає такі представництва Є.Г. Тарло [1018, с. 161]. Подібної точки зору дотримується й В.І. Ямковий [1174, с. 468]. На наявність суттєвих відмінностей між цивільним та цивільно-процесуальним представництвом вказують й деякі вітчизняні

науковці [250, с. 70-71; 1119, с. 47; 1122]. Ми поділяємо наведену позицію та вважаємо неправильним підхід, згідно з яким цивільно-процесуальне представництво ототожнюється з цивільно-правовим або ж вважається його різновидом. На нашу думку, цивільно-процесуальне представництво, яке до того ж реалізовується адвокатами, набуває рис самостійного інституту цивільного процесуального права.

В аспекті досліджуваного нами питання викликає інтерес й позиція С.О. Халатова: «процесуальне представництво цивільного позивача і цивільного відповідача в кримінальному процесі не володіє настільки значними особливостями, щоб його регулювання істотно відрізнялося від регулювання процесуального представництва в цивільному процесі» [1103, с. 23]. Такого ж висновку дає можливість дійти й аналіз визначених А.О. Дмитрієвою загальних рис і відмінностей між інститутом представництва у кримінальному процесі та однойменними інститутами в інших процесуальних галузях права [251, с. 11-12]. Виходячи з цього, ми поділяємо позиції тих науковців, які процесуальне представництво, що властиве всім процесуальним галузям права, розглядають як міжгалузевий правовий інститут [404, с. 626; 427, с. 19; 641, с. 127; 744, с. 14], яке «існує і діє у всіх процесуальних галузях права з однотипним змістом» [536, с. 231].

Отже, все наведене, дає нам можливість дійти висновку, згідно з яким процесуальне представництво являє собою міжгалузевий інститут процесуальних галузей права, який характеризується наявністю ряду спільних загальних рис та відсутністю суттєвих розбіжностей між представництвом в таких галузях права. У цілому дотримуючись точки зору, згідно з якою захист та представництво сприймаються як самостійні напрями процесуальної діяльності, на нашу думку, вони не можуть розглядатися у відриві один від одного, є взаємопов'язаними та спрямованими на досягнення однієї мети, а саме сприяння реалізації та забезпеченню захисту прав, свобод та інтересів осіб.

В юридичній літературі статус захисника неодноразово розкривався шляхом характеристики його одночасно і як представника інтересів особи, відносно якої він здійснює функцію захисту. Такої позиції дотримувався ще М.С. Строгович,

розглядаючи захисника, зокрема, як представника підсудного, який бере участь у процесі тільки під кутом зору інтересів останнього [1005, с. 27]. Прихильниками такої точки зору також є І.О. Насосова [636, с. 32], Ю.В. Хоматов [1110, с. 13] та інші науковці [89, с. 52; 172, с. 18]. Деякі ж науковці, навпаки, процесуальну функцію представника розкривають, використовуючи таку правову категорію як «захист». Так, М.Й. Штефан виходить з того, що представник у цивільному судочинстві покликаний виконувати дві функції: захищати права та інтереси осіб, які беруть участь у справі (здійснювати правозаступництво), а також представляти таких осіб, бути їх повіреними (здійснювати процесуальне представництво) [1153, с. 156]. Подібної позиції дотримуються Н.О. Обловацька [657, с. 47-48] та І.В. Топор [1040, с. 339].

На нашу думку, вказані точки зору мають право на існування, оскільки захист та представництво як процесуальні напрями діяльності адвоката, як ми уже зазначали, не можуть розглядатися у відриві один від одного, вони є взаємопов'язаними та спрямованими на досягнення однієї мети, а саме сприяння реалізації та забезпеченню захисту прав, свобод та інтересів осіб. Як функція захисту, так і функція представництва, по-перше, є основними у професійній діяльності адвоката, а по-друге, притаманні для всієї його процесуальної форми діяльності.

Виходячи з того, що захист і процесуальне представництво є «невіддільними одне від одного, це дві сторони одного єдиного явища – правового статусу адвоката в кримінальному процесі» [624, с. 251], ми поділяємо позицію А.В. Рагуліна, згідно з якою, як ми вже зазначали, «ключовою функцією адвоката в рамках кримінального судочинства та провадження у справах про адміністративні правопорушення є функція захисту» [859, с. 4]. Про можливість надання захисником підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, засудженому і виправданому «іншої юридичної допомоги» зауважує В.О. Попелюшко, який виходить з того, що «вона, безумовно, тісно переплітається з захистом, проте не є у цьому взаємозв'язку визначальною, а субсидіарною, бо її виконання захисником не є безпосередньою протидією кримінальному переслідуванню, а лише побічною, шляхом кваліфікованого

сприяння підзахисному у самозахисті від кримінального переслідування» [738, с. 101]. Вказане дає нам можливість сформулювати висновок: захист і процесуальне представництво є взаємопов'язаними функціями (основними напрямками) процесуальної діяльності адвоката, в той час як використання термінів «захисник» і «представник» відображає ту ключову функцію, яка покладається на нього в тому чи іншому провадженні при наданні правової допомоги конкретно визначеному його учаснику.

Ми вважаємо, що фактично з таких же позицій виходить й український законодавець, який адвокатську діяльність розглядає як незалежну професійну діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту (п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Використання в цьому випадку законодавцем єдиного сполучника «та», на нашу думку, означає можливість адвоката під час здійснення ним своєї професійної діяльності надавати будь-які види правової допомоги незалежно від виду провадження та його статусу. Крім цього, українське законодавство ні в спеціалізованому Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ні, наприклад, у КПК України не містить прямої заборони під час реалізації адвокатом функції захисту (представництва) здійснювати й надання тій же особі й інших видів правової допомоги. Зовсім з інших позицій виходить російський законодавець, який у п. 5 ч. 2 ст. 2 ФЗ РФ «Про адвокатську діяльність й адвокатуру в Російській Федерації» [652] зазначає, що, надаючи юридичну допомогу, адвокат бере участь як представник або захисник довірителя у кримінальному судочинстві та провадженні у справах про адміністративні правопорушення. Ключовим у цій нормі, за твердженням В.Л. Кудрявцева [525, с. 66], є розділовий сполучник «або», який фактично виключає можливість адвокатуві, що, наприклад, має статус захисника в кримінальному процесі, надавати своєму клієнту й правову допомогу, яка має риси представництва.

На підтвердження вказаної нашої позиції свідчить й положення ч. 4 ст. 46 КПК України, яке вказує на наявність рис представницького характеру статусу захисника в кримінальному провадженні та є аналогічним при наданні адвокатом

правової допомоги у вигляді представництва (ч. 4. ст. 58, ч. 3 ст. 63 КПК України). Певним чином підтверджують нашу позицію й норми КПК України (ч. 1 і ч. 2 ст. 58, ч. 1 ст. 64-1, ч. 4 ст. 64-2, п. 1 ч. 1 ст. 63), відповідно до яких представником у кримінальному провадженні, у всіх його аспектах, може бути особа, яка в даному провадженні має право бути захисником.

Все це вказує на взаємопов'язаність основних процесуальних функцій адвоката, наявність рис представництва (захисту) відповідно у правовому статусі захисника (представника). Тож ми не погоджуємося із позицією Ю.П. Яновича, згідно з якою з положень ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» випливає, що здійснення захисту не поглинає надання інших видів правової допомоги [1175, с. 201]. На нашу думку, більш слушною є точка зору тих науковців, які виходять з того, що перелік у законодавстві видів адвокатської діяльності призначений насамперед визначити для самих адвокатів рамки їх професійної діяльності та коло їх повноважень і обов'язків, а також зорієнтувати громадян щодо тих видів діяльності, які можуть бути ними отримані при зверненні до адвоката [1086, с. 15]. На нашу думку, такий перелік видів адвокатської діяльності вказує лише на орієнтовні напрями діяльності адвоката (необхідно враховувати норму ч. 2 вищезгадуваної ст. 19 – адвокат може здійснювати інші види адвокатської діяльності, не заборонені законом), а основне його призначення, ми вважаємо, має інформаційний характер.

Висновки до розділу 2

Завершуючи цей розділ, можна зробити такі висновки:

1. У процесуальній діяльності адвоката основними напрямками (функціями) є захист та представництво, які не виключають один одного, а навпаки, є взаємопов'язаними, притаманними всій такій його діяльності та спрямованими на досягнення однієї мети, а саме сприяння реалізації та забезпеченню захисту прав, свобод та інтересів його клієнта. Водночас адвокат набуває статус захисника чи представника як учасника, наприклад, кримінального провадження з урахуванням

того, яку саме ключову функцію він повинен у конкретному випадку виконувати (захист обвинуваченого, представництво потерпілого). Якщо жодна з вищевказаних функцій у конкретному випадку не отримує значення ключової, тоді він повинен набувати статус власне адвоката (наприклад, адвокат свідка).

2. Незалежність адвокатури слід сприймати, по-перше, як незалежність недержавного самоврядного інституту (проявляється як в неможливості втручання з боку органів законодавчої, виконавчої та судової влади, інших установ та організацій, так і навпаки – у можливості адвокатурою самостійно вирішувати питання своєї організації та діяльності), а по-друге – в аспекті безпосередньо незалежності кожного адвоката під час здійснення ним своєї професійної діяльності.

3. Незалежність адвоката полягає в його незалежності як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні. Якщо незалежність адвоката на зовнішньому рівні асоціюється насамперед із заборонаю будь-яких втручань та перешкод в здійсненні його професійної діяльності, то на внутрішньому рівні вона повинна сприйматися, зокрема, як сукупність морально-етичних та психологічних його якостей, які відображають ставлення адвоката до здійснюваної ним адвокатської діяльності, за умови відсутності будь-якої позапрофесійної (зокрема, особистої) заінтересованості у процесі її реалізації. Незалежність адвоката повинна сприйматися не тільки як гарантія його професійної діяльності, але і як його обов'язок здійснювати таку діяльність поза межами як зовнішнього, так і внутрішнього тиску, з метою відстоювання інтересів свого клієнта.

4. Самостійність правового статусу адвоката, на відміну від незалежності (яка розглядається нами на зовнішньому та внутрішньому рівнях), повинна сприйматися як можливість адвоката вільно, на свій розсуд, на підставі внутрішнього переконання та в межах його повноважень надавати професійну правову допомогу своєму клієнту. Якщо незалежність адвоката стосується всіх аспектів його діяльності (розглядається як основний принцип здійснення адвокатської діяльності), то самостійність насамперед асоціюється з процесуальною його діяльністю та полягає в сприйнятті адвоката як самостійного учасника процесу, який в межах наданих йому повноважень вільно визначає засоби та методи надання

правової допомоги своєму клієнту та несе, зокрема, дисциплінарну відповідальність за вчинені ним протиправні діяння.

5. Незалежність адвокатури слід сприймати саме як незалежність від будь-якого зовнішнього впливу (зокрема, від держави), у той час як незалежність адвоката – як принцип здійснення адвокатської діяльності (розкривається насамперед за допомогою гарантій такої діяльності). Проте, як незалежність адвокатури (саме від зовнішнього впливу), так і безпосередньо незалежність адвоката (як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні) повинні розглядатися саме як абсолютні категорії. При цьому закон не обмежує, а навпаки – визначає сутність незалежності адвокатури та встановлює механізм її забезпечення.

6. На відміну від незалежності, процесуальна самостійність адвоката має відносний характер. Це зумовлено тим, що з одного боку, адвокат наділений правом самостійно обирати методи та засоби надання правової допомоги своєму клієнту, а з іншого – йому забороняється займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта. Крім цього, адвокат повинен враховувати й дію принципу пріоритетності інтересів клієнта, але водночас не забувати про те, що закон і моральність у його професійній діяльності є вищими за волю його клієнта. Також не слід забувати і про похідний характер виникнення повноважень адвоката. На наше переконання, вказане свідчить про певне обмеження процесуальної самостійності адвоката, але в жодному разі не про обмеження його професійної незалежності (як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні).

7. Незалежність та самостійність адвоката співвідносяться між собою як взаємопов'язані, але в той же час різні властивості його правового статусу. Ці категорії не є взаємозумовленими, оскільки збільшення процесуальної самостійності не тягне за собою й збільшення незалежності адвоката (яка розглядається нами як абсолютна), або ж навпаки – наявність абсолютної незалежності не свідчить про наявність й такої ж самостійності.

8. Існування професійних асоціацій адвокатів та обов'язкове членство в них не порушує принципу незалежності адвокатської діяльності, а навпаки, є необхідною умовою для забезпечення можливості існування незалежного правового

статусу адвоката (як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні), оскільки метою їх існування є насамперед сприяння здійсненню адвокатом своєї діяльності на професійній основі.

9. Гарантування професійної незалежності адвоката можливе лише за умови реального забезпечення абсолютної незалежності адвокатури, яка повинна управляти своїми справами на засадах повної самостійності, без будь-якого зовнішнього впливу, з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, так і інститутів громадянського суспільства. Самостійність адвокатури проявляється у вирішенні питань, зокрема, щодо: формування органів адвокатського самоврядування; вироблення єдиних вимог та стандартів щодо кваліфікації її членів; встановлення правил поведінки для адвокатів та контролю за їх дотриманням; розроблення та застосування єдиної дисциплінарної процедури їх відповідальності.

10. Зовнішній рівень незалежності адвоката включає в себе й незалежність від самої адвокатури, роль якої насамперед і полягає в забезпеченні незалежності кожного її члена. Незалежність адвоката повинна забезпечуватися, в тому числі, й у фінансовому аспекті, а тому, по-перше, розмір його щорічних внесків повинен бути незначним (не обтяжливим для нього), а по-друге, за їх несплату адвоката не може бути позбавлено права на заняття адвокатською діяльністю або ж без притягнення його до дисциплінарної відповідальності безпідставно обмежено в можливості надання певних видів правової допомоги (зокрема, набуття статусу захисника в кримінальному судочинстві).

11. Правовий статус адвоката – це комплексна категорія, яка відображає його правове становище в суспільстві, що характеризується наявністю у адвоката юридично встановленої сукупності прав, обов'язків, гарантій та відповідальності, які є необхідними і достатніми для здійснення ним адвокатської діяльності щодо надання професійної правничої (правової) допомоги на засадах абсолютної незалежності. Ця категорія акумулює і відтворює всю сукупність взаємовідносин адвоката в суспільстві, та не тільки відображає його реальне правове становище, але й формує юридичний базис для професійної діяльності адвоката в ньому.

12. До елементів структури правового статусу особи в цілому, й зокрема адвоката, крім прав та обов'язків, які, без сумніву, є вихідними та загальноприйнятими елементами, необхідно включати також правові гарантії та відповідальність. На нашу думку, лише така сукупність прав, обов'язків, гарантій та відповідальності забезпечать необхідну універсальність, дієвість та системність такої категорії як правовий статус адвоката. Всі інші правові категорії (правосуб'єктність, громадянство, принципи, правові норми, функції, завдання тощо) повинні розглядатися лише як передумови виникнення (набуття) правового статусу або ж як умови, які є дотичними до нього та сприяють його реалізації, але в жодному разі не можуть бути віднесені до елементів структури правового статусу як особи, так і адвоката зокрема.

13. Враховуючи специфіку правового статусу адвоката, в розрізі класифікації правового статусу особи за характером (змістом), можна дійти висновку, що: загальний (конституційний) статус особи, яка є адвокатом, відповідає правовому статусу фізичної особи; спеціальний (родовий) статус такої особи складає сукупність професійних прав, обов'язків та інших елементів статусу, а отже, може отримати назву професійного статусу; індивідуальний правовий статус адвоката являє собою його правове становище під час надання ним конкретних видів професійної правової допомоги.

14. Індивідуальний статус адвоката характеризується можливістю виокремлення процесуальної та непроцесуальної форми діяльності адвоката щодо надання професійної правової допомоги. При цьому, незалежно від того, яку форму своєї діяльності реалізує адвокат, за ним зберігається професійний статус адвоката, і така особа повинна власне найменуватися «адвокат-захисник», «адвокат-представник», або ж саме терміном «адвокат» – наприклад, при наданні правової допомоги свідку.

15. Незалежний правовий статус адвоката – це основоположна властивість здійснення адвокатської діяльності, що відображає особливе його правове становище в суспільстві, яке характеризується відсутністю як будь-яких втручань та перешкод з боку інших осіб у професійну діяльність адвоката, так і будь-якої його

позапрофесійної заінтересованості в процесі її здійснення. Така властивість має визначальний вплив на всі структурні елементи правового статусу адвоката (формує сутність їх сприйняття), які в своїй сукупності повинні забезпечувати можливість надання ним професійної правничої (правової) допомоги на засадах його абсолютної незалежності.

РОЗДІЛ 3. ПОРЯДОК НАБУТТЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ АДВОКАТА

3.1. Теоретичні та практичні проблеми набуття статусу адвоката

В аспекті комплексного дослідження сутності правового статусу адвоката, дослідивши питання про поняття, структуру та види такого статусу адвоката, вважаємо за необхідне проаналізувати й порядок його набуття та оформлення. Така необхідність зумовлена тим, що саме з моментом набуття та/або оформлення статусу адвоката пов'язане і отримання ним певного правового статусу, а саме конкретного його виду.

З моменту присвоєння статусу адвоката, за твердженням Р. Лісіцина, він наділяється загальною правосуб'єктністю, тобто отримує потенційну можливість використовувати загальні повноваження адвоката, а для того щоб така можливість стала реальною, він повинен отримати спеціальну правосуб'єктність, яка б означала його здатність здійснювати адвокатську діяльність (настає з моменту допуску адвоката в цивільний або кримінальний процес як відповідного суб'єкта), використовуючи вже й спеціальні повноваження певних процесуальних суб'єктів [562, с. 29]. Таке твердження Р. Лісіцина піддає сумніву В.М. Івакін, який виходить з того, що з моменту присвоєння статусу адвоката така особа одержує не потенційну можливість використовувати загальні повноваження адвоката, а всі його загальні права, закріплені в законодавстві про адвокатську діяльність, в той час як з моменту пред'явлення ордера судді, у провадженні якого знаходиться цивільна справа (точніше, з моменту його допуску цією особою до участі в процесі), адвокат набуває статус представника, і з цього моменту у нього виникають особливі правові можливості – повноваження.

Повною мірою погодитись з позицією В.М. Івакіна, враховуючи норми національного законодавства, ми не можемо, оскільки ордер тільки посвідчує повноваження адвоката в суді як представника особи, тоді як оформлення правовідносин між адвокатом і його клієнтом відбувається не вказаним порядком, а

договором про надання правової допомоги, який є єдиною підставою здійснення адвокатської діяльності.

Отже, з моменту набуття статусу адвоката особа отримує тільки професійний статус адвоката, в той час як з моменту оформлення та вступу у відповідний процес – вже відповідно статус адвоката-захисника, адвоката-представника чи власне адвоката. При цьому слід врахувати й те, що значна кількість елементів професійного статусу адвоката (зокрема, це стосується його загальних (професійних) прав, які передбачені законодавством про адвокатуру) не може бути реалізована поза здійснення ним процесуальної та непроцесуальної форми його діяльності. Це означає, що набуття статусу адвоката, а саме лише такого його виду як професійний, надає особі не тільки потенційну можливість його використання, проте повноцінна його реалізація можлива лише за умови належного оформлення повноважень адвоката, а для процесуальної форми його діяльності – і вступу у відповідний процес.

Щодо порядку набуття статусу адвоката, то насамперед слід звернути увагу на те, що чинний Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» певною мірою змінив доступ особи до адвокатської діяльності в бік ускладнення отримання такого статусу (зокрема, враховуючи необхідність проходження стажування). Ряд науковців ускладнення порядку набуття статусу адвоката розглядають як необхідну умову для підвищення рівня якості надання правової допомоги. Встановлюючи підвищені вимоги до претендентів на здобуття статусу адвоката, за твердженням Д. Забавського, держава гарантує, що «лише ті громадяни, які мають глибокі знання у сфері юриспруденції, перевірені під час складення кваліфікаційних іспитів та проходження стажування, зможуть отримати офіційно визнане та гарантоване державою право на заняття адвокатською діяльністю та здійснення незалежної професійної діяльності» [277]. З подібних позицій виходять і Л.Ю. Грудціна [220, с. 23] та О. Овсяннікова [662, с. 229].

Ми поділяємо таку точку зору, оскільки держава, гарантувавши в Конституції України право на професійну правничу допомогу, повинна забезпечувати й належні умови кваліфікованого її надання, зокрема з метою недопущення ситуації, коли така

допомога буде надаватися особами, які не мають відповідних професійних знань та навичок. На нашу думку, неприпустимою є ситуація, на яку звертав увагу С. Сафулько, який на підставі аналізу норм попереднього Закону України «Про адвокатуру» доходив висновку про легкодоступність адвокатури, вимоги до якої є несерйозними у порівнянні як з вимогами до інших професій (суддів, нотаріусів, прокурорів), так і з вимогами до претендентів у адвокати в інших країнах, вказуючи на те, що «маючи слабких адвокатів, ніколи не матимемо чесного правосуддя» [935, с. 139]. Ми цілком поділяємо цю позицію науковця, оскільки без існування, зокрема, висококваліфікованої адвокатури, на нашу думку, не можливе існування й правової держави, оскільки «некваліфікована» адвокатура не в змозі належним чином забезпечити права, свободи та інтереси осіб, що є найвищою соціальною цінністю в суспільстві.

У рамках нашого дослідження порядку набуття статусу адвоката вважаємо за необхідне врахувати й досвід, зокрема, країн з високим рівнем розвитку демократії. Про збіг базових вимог до претендентів в адвокати у країнах-членах ЄС, вказує В.Р. Дюкіна, звертаючи увагу на те, що «ці вимоги є гарантом того, що до здійснення адвокатської діяльності будуть допущені тільки ті особи, які володіють необхідною професійною кваліфікацією, чий особисті та моральні якості дозволяють довірити їм виконання такого важливого для кожної демократичної країни завдання» [266, с. 40]. Розкриття сутності умов набуття статусу українського адвоката повинно здійснюватись насамперед у порівнянні з досвідом зарубіжних країн, що, на нашу думку, дасть змогу визначити такий механізм доступу до адвокатської професії, який гарантуватиме можливість набуття такого статусу виключно тим особам, кваліфікація та моральні якості яких можуть забезпечити належне надання професійної правничої (правової) допомоги.

Порядок набуття статусу українського адвоката регулюється, зокрема, Розділом 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Так, ч. 1 ст. 6 цього Закону передбачено, що адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім

випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Цим же Законом вказується як на перелік осіб, які не можуть отримати статус адвоката (ч. 2 ст. 6), так і на види діяльності, що є несумісною з адвокатською (ст. 7).

Враховуючи критерій, що використовує А.В. Меланчук (виокремлює позитивні та негативні категорії набуття статусу присяжного повіреного) [598, с. 353], можна зробити висновок, що вищевказаним Законом передбачені як позитивні (ч. 1 ст. 6), так і негативні умови для набуття статусу адвоката (ч. 2 ст. 6), а також негативні умови для здійснення адвокатської діяльності (ст. 7). На наше переконання, спочатку доцільно розглянути негативні умови як набуття, так і подальшого здійснення адвокатської діяльності, а вже потім – позитивні умови набуття статусу адвоката. Це зумовлено тим, що в разі наявності хоча б однієї негативної умови особа не зможе або ж набути право на заняття адвокатською діяльністю, або ж здійснювати таку діяльність, незалежно від наявності позитивних умов для набуття такого статусу.

Так, негативні умови для набуття статусу адвоката передбачені у ч. 2 ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Однією з таких негативних умов є наявність у особи непогашеної чи незнятої судимості за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у вигляді позбавлення волі. Таке положення українського законодавця, за твердженням І.Ю. Стрельникової, викликає реакцію «здивування», оскільки «якщо повернути свій погляд на історичний шлях розвитку адвокатури, то ми побачимо, що раніше в адвокатуру допускали лише осіб «благородного» походження, а сьогодні – злочинців» [1001, с. 67]. Слід зауважити, що умова про неможливість набути статус адвоката особою, яка має судимість (при цьому без будь-якої додаткової кваліфікації) містилася і в попередньому Законі України «Про адвокатуру» [772] (ч. 2 ст. 2). Ми також звертаємо увагу на те, що наявність незнятої або непогашеної судимості є перешкодою для набуття і статусу судді (п. 3 ч. 2 ст. 69 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [829]), прокурора (п. 3 ч. 6 ст. 27 Закону України «Про прокуратуру» [822]) та нотаріуса (ч. 2 ст. 3 Закону України

«Про нотаріат» [817]), до того теж без жодної додаткової кваліфікації, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину [368, с. 210].

Для визначення нашого ставлення до вказаної негативної умови для набуття статусу адвоката вважаємо за необхідне насамперед дослідити досвід зарубіжних країн. За французьким законодавством статус адвоката не може отримати особа, якщо вона була суб'єктом вчинення дій, що призвели до судимості за дії, які суперечать честі, порядності чи моралі (п. 4 і 5 ч. 1 ст. 11 Закону «Відносно реформи деяких судових і юридичних професій» [1249]). Відмовляє у наданні дозволу на заняття адвокатською діяльністю, зокрема і у випадку, якщо претендент своїми діями засвідчив, що він недостойний професії адвоката, й німецький законодавець (п. 5 ст. 7 Федерального закону «Про адвокатуру» [1193]). Законодавці деяких країн дотримуються позиції, згідно з якою претендувати на здобуття статусу адвоката не мають права особи, які мають непогашену чи не зняту судимість за вчинення лише умисного злочину (п. 2 ч. 2 ст. 9 ФЗ РФ «Про адвокатську діяльність і адвокатуру в Російській Федерації» [652], ст. 33 Закону Республіки Вірменія «Про адвокатуру» [654]). Така позиція запропонована і в проектах як Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»», який підготовлений Робочою групою з реформування законодавства про адвокатуру та безоплатну правову допомогу Ради з питань судової реформи при Президентові України (далі – проект Закону, підготовлений робочою групою Ради з питань судової реформи) [745], так і Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»» [841]. Осіб, які були раніше засуджені за вчинення умисних тяжких, особливо тяжких або надзвичайно тяжких злочинів, незалежно від погашення судимості, не допускає до адвокатської професії молдавський законодавець (ч. 3 ст. 10 Закону Республіки Молдови «Про адвокатуру» [655]).

На нашу думку, основною метою, якою повинен керуватися законодавець при формуванні вказаної негативної умови, має бути саме недопуск до адвокатської професії лише тієї особи, яка своїми діями засвідчує, що вона не достойна взагалі або протягом певного часу займатися адвокатською діяльністю. Враховуючи

основне призначення та правову сутність адвокатури, а також вимоги, які повинні ставитися до претендента на здобуття статусу адвоката (зокрема, щодо його морально-етичного рівня), ми звертаємо увагу на те, що кваліфікуючою ознакою повинен виступати не стільки ступінь тяжкості вчиненого злочину, як взагалі можливість подальшого заняття такою особою адвокатською діяльністю без завдання нею шкоди авторитетові адвокатури [311, с. 70]. На нашу думку, вчинення особою умисного тяжкого чи особливо тяжкого злочину не повинно піддаватися діям строку давності (судимості), а повинно взагалі розглядатися як перешкода для набуття статусу адвоката в майбутньому.

На наше переконання, перешкодою в набутті статусу адвоката повинно бути не тільки вчинення особою злочину, але й іншого діяння, яке б свідчило про недостойність заняття нею професією адвоката. Так, однією із негативних умов для набуття статусу адвоката є факт звільнення особи з посади судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги, вчинення корупційного правопорушення – протягом трьох років з дня такого звільнення. На нашу думку, таке положення не позбавлено недоліків, оскільки українським законодавцем безпідставно обмежено як коло суб'єктів вчинення таких діянь (щодо вчинення корупційного правопорушення), так і сам строк дії такого обмеження.

Слід звернути увагу, що законодавством деяких країн взагалі не встановлюється строк давності у разі вчинення особами вказаних правопорушень. До прикладу, німецький законодавець зазначає, що до адвокатської діяльності не допускається й особа, яка на підставі судового рішення була звільнена з посади судді або за рішенням дисциплінарного суду була звільнена з органів правосуддя (п. 5 ст. 7 Федерального закону «Про адвокатуру» [1193]). Подібної позиції дотримується й молдавський законодавець (ч. 3 ст. 10 Закону Республіки Молдови «Про адвокатуру» [655]). Український законодавець, наприклад, не встановлює такий строк для особи, яка виявила бажання набути статус прокурора (п. 3 ч. 5 ст. 27 Закону України «Про прокуратуру» [822]). Враховуючи мету формування вказаних негативних умов для набуття статусу адвоката, вважаємо, що позиції німецького та

молдовського законодавців мають право на існування, проте, на нашу думку є занадто жорсткими. За нашим переконанням, у цьому випадку може бути застосоване положення, яке міститься у згадуваному проекті Закону [841], в якому зазначається, що не може бути адвокатом, зокрема, й особа, як протягом останніх п'яти років притягалася до адміністративної відповідальності за вчинення корупційного правопорушення або ж була звільнена з посади судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги.

Ще однією негативною умовою для набуття статусу адвоката є визнання особи судом недієздатною чи обмежено дієздатною. Ми повністю підтримуємо необхідність такої умови, оскільки в кожному із вказаних станів особа не в змозі здійснювати діяльність з надання правової допомоги. Подібні позиції відтворені і в законодавстві інших країн, зокрема Російської Федерації, Республіки Вірменія, Німеччини, Республіки Польща.

Однією з негативних умов набуття статусу адвоката є позбавлення особи права на заняття адвокатською діяльністю – протягом двох років з дня прийняття рішення про припинення такого права. Законодавці більшості країн використовують таку негативну умову для набуття статусу адвоката, але вони мають різне ставлення саме щодо строку дії такого обмеження. Наприклад, німецький законодавець виходить з необхідності спливу не менше ніж 8-річного строку (п. 3 ст. 7 Федерального закону «Про адвокатуру» [1193]). За законодавством Бельгії (ст. 472 Судового кодексу Бельгії [1239]) такий строк становить 10 років, але адвокату після спливу 6 років надається право звернутися за помилуванням до Дисциплінарної чи Апеляційної ради (до органу, який приймав таке рішення), яка виносить вмотивоване рішення, яке не підлягає оскарженню. Французький та молдовський законодавці взагалі не вказують на такий строк (п. 5 ч. 1 ст. 11 Закону «Відносно реформи деяких судових і юридичних професій» та ч. 3 ст. 10 Закону Республіки Молдови «Про адвокатуру» [654]). На нашу думку, такий строк, подібно до вищезгадуваної негативної умови для набуття статусу адвоката, повинен становити не менше п'яти років.

Розкриваючи питання про природу негативних умов для здобуття статусу адвоката, потрібно врахувати й те, що законодавці деяких зарубіжних країн при прийнятті рішення про допуск особи до адвокатської професії враховують і морально-етичний рівень особи, зокрема вчинення нею аморальних проступків, які б дискредитували її професійну діяльність в попередній трудовій діяльності. Враховуючи вказане, ми вважаємо, що не можуть претендувати на отримання статусу адвоката особи, які вже були позбавлені відповідного статусу або ж були звільнені, наприклад з посади судді, прокурора чи державного службовця, внаслідок вчинення ними аморального проступку, який заподіяв значної шкоди авторитету адвокатури (відповідно авторитету судової влади, прокуратури чи державної служби). Показовим щодо цього є положення ч. 4 ст. 69 Закону України «Про судоустрій та статус суддів».

Як ми вже зазначали, у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачені негативні умови як набуття, так і подальшого здійснення адвокатської діяльності. Так, ч. 1 ст. 7 Закону вказує на роботу, діяльність або службу, які є несумісними з діяльністю адвоката. Ми поділяємо позицію українського законодавця, оскільки наявність такої негативної умови унеможливорює належне виконання особою своєї професійної діяльності вже як адвоката. Проте у п. 11 Розділу 2 Порядку допуску до складення кваліфікаційного іспиту [748] закріплена норма, в якій вказується на те, що не є перешкодою для вирішення питання про допуск до складення кваліфікаційного іспиту особи, яка на час звернення з такою заявою обіймає посади, передбачені ч. 1 ст. 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Іншим своїм Рішенням РАУ [806] зазначає, що особа, стосовно якої існують обставини несумісності, може бути допущена до складення кваліфікаційного іспиту та проходження стажування, в той же час вона не може скласти присягу адвоката.

Ми не поділяємо таку позицію щодо можливості набуття статусу адвоката, оскільки не зрозуміло, по-перше, як вказані особи взагалі будуть проходити стажування як один з етапів набуття такого статусу (або ж якою буде якість такого стажування), а по-друге, чи взагалі буде дотримана згадувана вимога Закону

України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», якою забороняється для ряду посадових осіб набувати статус адвоката протягом трьох років з дня звільнення за порушення присяги чи вчинення корупційного правопорушення. На нашу думку, позитивним є положення рішення Ради адвокатів України «Про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю особі, стосовно якої існують обставини несумісності» [776], відповідно до якого у разі позитивного оцінювання стажування, за наявності вказаних обставин, особі надається 30 днів на їх усунення, в іншому разі така особа не приводиться до присяги, а рада адвокатів регіону скасовує своє рішення про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, при цьому надаючи можливість повторного проходження стажування (за умови дії свідоцтва про складення кваліфікаційного іспиту).

У цій ситуації потрібно врахувати твердження С. Мостовенко, який вказує, що адвокатські свідоцтва співробітники правоохоронних органів, органів прокуратури та податкової служби, а також судді здебільшого використовують «як запасний аеродром на випадок відходу з державної служби» [627, с. 6]. На його думку, варто було б встановити термін не менше п'яти років, протягом якого такі особи не мали б право займатися адвокатською діяльністю, що дозволило б їм перебудувати своє мислення з позиції обвинувачення на позицію захисту інтересів клієнта, а також уникнути певного впливу на своїх недавніх колег по правоохоронній системі.

На нашу думку, щодо цього потрібно виходити з положень п. 3 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про запобігання корупції» [795] та Роз'яснень Міністерства юстиції України від 25 січня 2012 року [30]. Зокрема, на підставі розкритого у вказаному Роз'ясненні досвіду зарубіжних країн (Японії, Нідерландів, Туреччини, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, Норвегії, Канади), а також позицій французького законодавця [483, с. 17; 940, с. 251], ми доходимо висновку про необхідність існування заборони особі, яка набула статус адвоката, представляти інтереси будь-якої іншої особи у справах (зокрема, у судах), в яких іншою стороною є орган (органи), в якому (яких) вона працювала, не менше ніж протягом трьох років з дня припинення попередньої такої її діяльності.

Крім цього, в одній із наших праць [305, с. 87], ми вказуємо на позитивність положення ч. 5 ст. 15 Закону Республіки Казахстан «Про адвокатську діяльність» [13] (адвокату забороняється не тільки перебувати на державній службі, але й займатися підприємницькою діяльністю, обіймати іншу оплачувану посаду, крім випадків призначення його арбітром відповідного арбітражу для вирішення спору, а також заняття викладацькою, науковою або творчою діяльністю), що повною мірою відповідає принципу абсолютної незалежності адвоката, відповідно до якого його професійна діяльність має бути позбавлена комерційної складової і в жодному разі не повинна сприйматися як підприємницька діяльність. Неприпустимою є й фінансова залежність адвоката від будь-якої особи (у тому числі й клієнта). Позитивним в цьому аспекті є положення проекту Закону, підготовленого робочою групою Ради з питань судової реформи [745], згідно з яким, з одного боку, адвокат наділяється правом суміщати адвокатську діяльність із роботою за трудовим договором, але вказана робота не є адвокатською діяльністю, а таку діяльність він може здійснювати лише на підставі договору про надання правничої допомоги, укладеного з клієнтом, який не є його роботодавцем, а з іншого – адвокат не має права здійснювати адвокатську діяльність, якщо він працює в органі державної влади або в органі місцевого самоврядування, та зобов'язаний зупинити її.

Проаналізувавши як негативні умови для набуття статусу адвоката, так і здійснення адвокатської діяльності, вважаємо за можливе розкрити й позитивні умови для набуття такого статусу.

Вимоги до рівня освіти як умова набуття особою права на заняття адвокатською діяльністю. Як ми вже зазначали, такі позитивні умови передбачені ч. 1 ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з якою адвокатом може бути тільки фізична особа, яка, зокрема, має повну вищу юридичну освіту. Проведене нами дослідження положень українського законодавства як про адвокатуру, так і у сфері вищої освіти, по-перше, вказує на необхідність внесення змін до вищезгадуваної ч. 1 ст. 6 Закону, згідно з якою адвокатом може бути фізична особа, яка отримала ступінь магістра права (здобула другий (магістерський) рівень вищої освіти), а по-друге, ставить під сумнів доцільність збереження в подальшому

положення, згідно з яким претендувати на набуття статусу адвоката може й особа, яка здобула освіту за спеціальністю «правоохоронна діяльність» [353, с. 263-264].

Ми поділяємо позицію українського законодавця, який для претендента на отримання статусу адвоката встановлює високі вимоги щодо його освітнього рівня, що повною мірою відповідає досвіду зарубіжних країн. До прикладу, за законодавством Франції претендент на заняття адвокатською діяльністю повинен мати диплом принаймні магістра права (п. 2 ч. 1 ст. 11 Закону «Відносно реформи деяких судових і юридичних професій» [1249]). Слушним є і твердження Р.Г. Мельниченко, який, досліджуючи принципи формування адвокатської корпорації в Великобританії, Німеччині, Франції, Швейцарії, вказує, що в жодній з розглянутих «національних правових систем де-факто в адвокатуру не допускаються особи, які мають диплом нижче магістра» [607, с. 19]. Існування такої вимоги для інституту вітчизняної адвокатури не є новелою, оскільки ще у Заснуваннях судових установлень від 1864 року [1007, с. 219] (ст. 354) до кандидатів у присяжні повірені ставилася вимога про наявність атестата університету або іншого вищого навчального закладу про закінчення курсу юридичних наук.

В аспекті нашого дослідження заслуговує на увагу й позиція законодавців тих країн, які надають можливість отримати статус адвоката особам, які мають науковий ступінь у галузі права. Наприклад, у відповідності до ч. 1 ст. 9 ФЗ РФ «Про адвокатську діяльність та адвокатуру в Російській Федерації» [652] статус адвоката має право набути й особа, яка має вчений ступінь з юридичної спеціальності. Але таке положення ФЗ РФ по-різному сприймається в юридичному суспільстві. Зокрема, таке положення як нічим не обґрунтовану пільгу розглядає Л. Бардін, який вказує, що рівень знань випускника юридичного вузу (успішно склав іспити і заліки по декількох десятках дисциплін, що охоплюють всі галузі права) та дисертанта без базової юридичної освіти (продемонстрував поглиблені знання обраної ним теми з однієї галузі права, а також знання по двох-трьох галузях права) «ніяк не може бути визнаний рівнозначним» [55, с. 11]. Подібна позиція відтворена і в Інформаційному листі Федеральної палати адвокатів РФ [418], де зазначається, що наявність наукового ступеня ще не свідчить про володіння претендентом достатньою

готовністю і здатністю до адвокатської діяльності та необхідними знаннями правових, етичних, корпоративних вимог, що пред'являються до адвоката.

Іншої точки зору дотримується Д. Гудима, який виходить, зокрема, з того, що «було би певним цинізмом з боку адвокатів вважати, що їхні вузівські вчителі, які дали їм основу фахових знань і не мають адвокатського свідоцтва, є менш досвідченими та менш кваліфікованими, ніж ті, хто таке свідоцтво отримав, для того, щоби здійснювати захист або представництво у судах» [222, с. 12]. Такої ж позиції дотримуються і деякі інші науковці, наводячи насамперед приклад німецького законодавця, який, за їх твердженням, допускає як захисника, крім професійних адвокатів, й викладачів права німецьких вищих навчальних закладів [556, с. 181; 581, с. 91]. Проте цим науковцям потрібно врахувати положення ч. 1 ст. 138 КПК Федеративної Республіки Німеччина [1260] (захисник за вибором), відповідно до якого як захисник можуть бути обрані адвокати, а також викладачі юриспруденції в німецьких вищих навчальних закладах, які мають кваліфікацію для заняття посади судді. А відповідно до положень ст. 5 Федерального закону «Про статус суддів» [1204] така кваліфікація являє собою наявність юридичної освіти, отриманої в університеті, та складення двох державних іспитів. Крім цього, відповідно до ст. 4 Федерального Закону «Про адвокатуру» [1193] доступ до адвокатури має лише особа, яка отримала право обіймати посаду судді, або ж особа, яка склала атестаційний екзамен відповідно до положень цього Федерального Закону. Також адвокатом може бути особа, яка відповідає вимогам Закону про діяльність європейських адвокатів у Німеччині [1209]. Отже, відповідно до німецького законодавства, захисником у суді, крім адвоката, може бути й викладач юриспруденції в німецьких вищих навчальних закладах, але не будь-який, а лише той, який має відповідну кваліфікацію для заняття посади судді, що дає йому змогу обійняти як посаду судді, так і отримати статус адвоката.

Аналіз законодавства зарубіжних країн в аспекті порядку набуття статусу адвоката вказує на те, що в багатьох країнах встановлено пільговий порядок набуття такого статусу для осіб, які мають науковий ступінь в галузі права. Так, відповідно до ст. 10 Закону Республіки Молдови «Про адвокатуру» [655] звільняються від

проходження професійного стажування і складення кваліфікаційного іспиту особи, які отримали науковий ступінь доктора права. Подібної позиції дотримується й азербайджанський законодавець (ч. 1 ст. 8 Закону Азербайджанської Республіки «Про адвокатів та адвокатську діяльність» [1264]). Цікавим є підхід польського законодавця, який у ст. 66 Закону Республіки Польща «Право про адвокатуру» [1250] вимогу про стажування та складення адвокатського іспиту не поширює на професорів, габілітованих докторів юридичних наук і осіб, які мають науковий ступінь доктора права та протягом останніх п'яти років в сукупності не менше трьох років працювали на відповідних посадах, тоді як до адвокатського іспиту без відповідного стажування допускаються особи, які мають тільки науковий ступінь доктора права. Проте не таким ліберальним є голландський законодавець, який аналогічно російському, наявність наукового ступеня (доктора права) в альтернативі із вищою юридичною освітою (отримання кваліфікації магістра) розглядає як необхідні передумови для отримання статусу адвоката (ч. 1 ст. 2 Закону «Про адвокатуру» [1188]). Подібна позиція відтворена і в законодавстві Республіки Вірменія (ст. 28 Закону «Про адвокатуру» [654]).

Проаналізувавши позиції науковців та стан законодавства ряду зарубіжних країн щодо можливості отримання статусу адвоката особою, яка має науковий ступінь у галузі права, зокрема – за наявності у неї базової юридичної освіти, вважаємо, що така обставина не повинна розглядатися як підстава для звільнення її від стажування, але може звільняти таку особу від складення «вступного» кваліфікаційного іспиту до адвокатури. У той же час відсутність у такої особи базової юридичної освіти не повинна бути перешкодою для допуску її до складення кваліфікаційного іспиту та в жодному разі не повинне звільняти її від проходження стажування. Ми припускаємо, що в такої особи вже наявна якісна теоретична база, яка необхідна для подальшого здійснення адвокатської діяльності, проте ставимо під сумнів наявність у неї відповідних практичних навичок, а також знання правил адвокатської етики, які необхідні для адвоката.

Виходячи з того, що моральні якості адвоката є не менш важливими, ніж його формальні знання, на нашу думку, й визначення морально-етичного рівня такого

претендента, повинно бути обов'язковою умовою набуття статусу адвоката. Ми є прихильниками підходу, згідно з яким особа при набутті статусу адвоката повинна мати високий не тільки освітньо-кваліфікаційний, але й морально-етичний рівень. Наявність високих вимог щодо такого рівня претендента на отримання статусу адвоката пов'язана насамперед з тим, що адвокатом може бути тільки та особа, у якої «бездоганна репутація, чуйне серце і солідна професійна підготовка» [179, с. 59].

Аналіз чинного українського законодавства про адвокатуру дає нам змогу погодитися з твердженням О.Д. Бойкова про необхідність доповнення вимог, які пред'являються до адвокатів, й відомостями про моральні якості претендента, що підтверджено вивченням особливостей дисциплінарних проступків адвокатів, які мають нерідко очевидний аморальний характер [85, с. 9]. Дбаючи про повагу до професії адвоката, як слушно зазначає С.В. Корнеєва, кваліфікаційна комісія до осіб, які претендують на присвоєння статусу адвоката, «повинна пред'являти не тільки високі вимоги до професійних знань, а й враховувати етичні, моральні якості кандидата» [493, с. 263]. Чинний Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» порівняно з попереднім [772] робить певний крок вперед у цьому питанні, зокрема встановлюючи перелік осіб, які не можуть бути адвокатами (ч. 2 ст. 6 Закону). Ми не піддаємо сумніву позитивність такого нововведення, але, на нашу думку, такий стан речей повною мірою не задовольняє вимоги щодо встановлення факту наявності у особи, яка виявила намір отримати статус адвоката, високого морально-етичного рівня.

На необхідність врахування морально-етичних якостей претендента на здобуття статусу адвоката вказується і в Рекомендаціях № 21 Комітету міністрів Ради Європи про свободу здійснення професії адвоката, у ч. 2 Принципу II яких зазначається: «Слід вжити всіх необхідних заходів для того, щоб забезпечити високий стандарт правової підготовки і моральних якостей як обов'язкової умови вступу в дану професію, а також забезпечити підвищення кваліфікації адвокатів» [1255].

Крім цього, ми звертаємо увагу на те, що законодавство ряду зарубіжних країн також передбачає високий морально-етичний рівень для осіб, що виявили бажання отримати статус адвоката, допускаючи до вказаної професії фактично лише тих, які володіють бездоганною репутацією [283, с. 19-20]. Так, французький законодавець однією з необхідних умов набуття статусу адвоката розглядає відсутність у претендента судимості чи стягнень за дисциплінарні або адміністративні проступки за вчинення діянь, як ми уже зазначали, що суперечать честі, порядності чи моральності (ст. 11 згаданого Закону «Відносно реформи деяких судових і юридичних професій» [1249]). Високі вимоги до морально-етичного рівня французьких адвокатів пов'язані з тим, що ще у п. 28 Правил адвокатської професії у Франції (1842 року) закріплювалося положення, згідно з яким «гідність приватної особи є особистим надбанням; гідність адвоката є надбання всього стану» [626, с. 16]. Характеризуватися добре моральною людиною [737, с. 12], як зазначає В.О. Попелюшко, було однією з необхідних умов вступу до французької адвокатури у XIX ст. З подібних позицій виходить й німецький законодавець, закріплюючи положення про відмову у наданні дозволу на заняття адвокатською діяльністю у тому числі й у випадку, якщо претендент своїми діями засвідчив, що він недостойний професії адвоката (ст. 7 Федерального закону «Про адвокатуру» [1193]). Не може претендувати на отримання статусу іспанського адвоката і особа, яка «викрита у поведінці, що ганьбить її честь і гідність» [266, с. 39]. Відповідно до польського законодавства, адвокатом може бути тільки особа, яка має бездоганний характер, і поведінка якої гарантує належну професійну адвокатську практику (ст. 65 Закону Республіки Польща «Право про адвокатуру» [1250]).

Велику увагу моральним якостям особи, яка виявила бажання стати адвокатом приділяє й законодавець США. Так, умови допуску до адвокатської діяльності визначаються законодавством того штату, на території якого особа планує здійснювати свою професійну діяльність. Вирішує питання про допуск особи до адвокатської діяльності спеціальна комісія, яка насамперед «виходить з моральних якостей кандидата і результатів проведеного нею іспиту» [9, с. 216; 499, с. 138; 977, с. 205]. Перед проведенням іспиту така комісія, за твердженням Р.Г. Мельниченко,

досліджує документи, що подаються самим кандидатом, але якщо у неї виникнуть які-небудь сумніви з приводу правдивості наданої інформації, вона вправі провести негласну перевірку отриманих даних [601, с. 67]. У більшості штатів США, як зазначають укладачі Комплексного покажчика вимог для вступників в адвокатуру у 2016 році (на підставі результатів Національної конференції екзаменаторів адвокатів і Американської асоціації адвокатів) [1242, р. 4-6, 10, 15, 24, 40-41], встановлені ті чи інші вимоги не тільки до освіти, але й до морально-етичного рівня претендента на здобуття статусу адвоката. Такі вимоги насамперед пов'язані, з тим, щоб громадськість була захищена від тих, хто не кваліфікований, щоб бути адвокатами з причини дефіциту у сфері освіти або рівня моралі або інших відповідних факторів, але все ж прагне до практики (п. 1.2 Канону 1 Кодексу професійної відповідальності адвокатів Нью-Йорка [1243] та п. 1.2 Канону етики адвокатів штату Джорджія [1194]).

Досліджуючи негативні умови набуття статусу адвоката, ми зробили висновок, що не можуть претендувати на отримання такого статусу особи, які вже були його позбавлені або ж були звільнені, наприклад, з посади судді, прокурора чи державного службовця внаслідок вчинення ними аморального проступку, який заподіяв значної шкоди авторитету адвокатури (відповідно авторитету судової влади, прокуратури чи державної служби). Необхідність існування подібних норм зумовлена «турботою про чистоту адвокатських рядів та підвищення суспільного авторитету адвокатури» [193, с. 18-19], оскільки можливість набуття статусу адвоката особами, які були звільнені з попереднього місця роботи (служби) за дискредитуючі підстави, як слушно зазначає В.І. Сергеев, завдасть адвокатському корпусові непоправної шкоди, судову систему може взагалі поставити на грань дискредитації та здатна остаточно підірвати рівень і якість юридичних послуг, які надаються [950, с. 17].

При дослідженні питання про морально-етичний рівень претендента на здобуття статусу адвоката актуальним є питання про процедуру визначення такого рівня. Відсутність відповідних психологічних тестів та інших прийомів професійного відбору майбутніх адвокатів, за твердженням А.Т. Філіппової,

позначається на їх професійній діяльності і, відповідно, впливає на рівень наданої кваліфікованої юридичної допомоги [1092, с. 24]. Про доцільність розроблення методів оцінки професійного, мотивованого відбору особи при вступі в адвокатуру вказує і О.О. Воронов, який теж як один із варіантів пропонує проводити перевірку претендентів на здобуття статусу адвоката за допомогою психологічного тестування [181, с. 16-17]. В аспекті цього питання потрібно врахувати й позицію А.В. Рагуліна та М.С. Шайхуліна [862, с. 44], які зазначають, що критерії оцінювання морального обличчя претендента повинні бути розроблені з урахуванням тенденцій дисциплінарної практики, що стосуються підстав відповідальності адвокатів.

Слід звернути увагу на те, що в юридичній літературі наявна й точка зору, відповідно до якої «в адвокатуру слід приймати, спираючись не на формальні знання, а на особисті якості здобувача» [177, с. 320]. Не поділяючи цілком такої точки зору, все ж таки, на нашу думку, вона має право на існування, оскільки за нашим переконанням, особа, яка не поважає закон та права людини, не зможе належним чином забезпечити реалізацію та захист прав, свобод та інтересів іншої особи, які є найвищою соціальною цінністю. У цьому аспекті ми виходимо з того, що «адвокат повинен бути зразком моральної чистоти і бездоганної поведінки» [977, с. 20], а «забезпечення високого престижу адвокатури в очах суспільства можна досягти тільки моральною бездоганністю і слова, і справи» [8, с. 439-440].

Враховуючи вказане, ми доходимо висновку, що при прийнятті рішення про допуск особи до адвокатської діяльності мають враховуватися не тільки її формальні знання, а й морально-етичний рівень особи. Такий рівень, на нашу думку, повинен визначатися, зокрема, шляхом аналізу попередньої трудової діяльності претендента на відсутність аморальних поступків, які б дискредитували його професійну діяльність, та складенням такою особою поряд із тестуванням на встановлення професійного рівня претендента й психологічного тестування.

Однією із обов'язкових умов набуття особою статусу адвоката є наявність у неї стажу роботи в галузі права. На нашу думку, така позиція українського законодавця є хибною, оскільки ця умова має фактично спільну мету з умовою про проходження стажування претендентом на здобуття такого статусу. Тож вважаємо

за доцільне насамперед розкрити *порядок проходження стажування* особою, яка виявила бажання здобути статус адвоката, а для визначення оптимального строку такого стажування – сутність стажу як умови набуття такого статусу.

Незважаючи на те що інститут стажування як умова допуску особи до адвокатської професії був уведений тільки положеннями чинного Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», про необхідність його запровадження йшлося як на науковому [935, с. 138], так і на законодавчому рівнях [838; 839; 840]. Тож запровадження інституту стажування претендента на здобуття статусу адвоката позитивно було сприйнято українським суспільством. Така вимога, за твердженням С. Пушко, є досить обґрунтованою, оскільки «сфера права є різноманітною, і тому не кожна особа, котра має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права та яка склала кваліфікаційний іспит, уявляє нюанси, які існують у діяльності адвоката» [848, с. 13]. Такої ж точки зору дотримується й І.І. Задоя [386, с. 119]. З позицій необхідності існування на шляху до професії адвоката інституту стажування наголошує і Голова НААУ, РАУ Л.І. Ізовітова, яка такий інститут розглядає як процес набуття особою практичних навичок (досвіду), опанування секретів професії, що є запорукою формування високопрофесійних, досвідчених адвокатів [150].

Ми повною мірою поділяємо таку позицію науковців, оскільки специфіка діяльності адвоката вимагає від особи, яка виявила бажання здобути статус адвоката, наявності високого рівня не тільки теоретичних знань, а й практичних навиків. Але звертаємо увагу на те, що, на жаль, здобуття особою відповідного (магістерського) рівня вищої освіти в Україні зазвичай вказує на відсутність у неї необхідних практичних навиків, які б були достатні для здійснення діяльності по наданню правової допомоги на професійному рівні [365, с. 113]. Це зумовлено тим, як зазначає Т.М. Ільїна, що і історично, і на сьогодні юридичну освіту «орієнтовано на науку, на передачу майбутнім юристам фундаментальних теоретичних знань» [416, с. 16]. Тож вища освіта, за твердженням М.С. Косенка, може слугувати лише підґрунтям (початковою базою знань) та вимогою необхідною для проведення фахової спеціальної підготовки претендента на здобуття статусу адвоката [500, с. 100]. На нашу думку, така підготовка особи сповна може бути забезпечена лише

внаслідок проходження нею стажування, метою якого і є формування відповідного рівня практичних знань і навичок, необхідних для самостійного здійснення особою адвокатської діяльності. Слід зауважити, що фактично така позиція відтворена і в п. 1.1 Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю (далі – Положення про організацію та порядок проходження стажування) [731].

На нашу думку, тільки інститут стажування є універсальним інструментом набуття особою, яка виявила бажання отримати статус адвоката, необхідного комплексу практичних знань і навичок, у той час як, наприклад, вимога про наявність відповідного стажу в галузі права далеко не завжди виправдовує поставлену мету. Це зумовлено тим, що, враховуючи величезну багатогранність видів юридичної діяльності, не всі особи, які мають відповідний стаж у галузі права, набувають належний рівень і практичних знань, і навичок, які є необхідними для надання такою особою професійної правової допомоги як адвоката. Виходячи з цього, ми не поділяємо позиції, що відтворена в проекті Закону, підготовленого робочою групою Ради з питань судової реформи [745], яка свідчить про відмову від вказаного інституту як умови доступу до адвокатської професії.

Досліджуючи сутність інституту стажування, слід врахувати й те, що він завжди має «на меті не лише навчання майбутніх адвокатів основам професійної майстерності, але й передачу їм етичних традицій професії, у відсутності яких професійна деградація особистості адвоката неминуча» [751, с. 24]. З такої позиції виходить і український законодавець, який у згадуваному Положенні про організацію та порядок проходження стажування вказує, що основними завданнями стажування, поряд із накопиченням практичного досвіду, підвищенням рівня теоретичних знань та набуттям практичних навичок, є також вивчення деонтологічних основ адвокатської діяльності (п. 1.5 Положення).

Активно використовує інститут стажування як необхідну умову здобуття статусу адвоката і законодавець зарубіжних країн. Так, велике значення практичному навчанню осіб, які виявили бажання стати адвокатами, приділяє французький законодавець, вказуючи спочатку на необхідність складення ними

вступного іспиту до регіональних центрів професійного навчання, де в подальшому вони проходять теоретичне і практичне навчання протягом не менше 18 місяців (ст. 12 і 12-1 Закону «Відносно реформи деяких судових і юридичних професій» [1249]). Таке навчання, як зазначає Н.Г. Кудрявцева, складається із трьох етапів, протягом заключного, третього етапу кандидат проходить 6-місячне стажування у адвоката [529, с. 25]. Після закінчення навчання така особа отримує сертифікат про відповідність адвокатській професії. Але для самостійного заняття цією професією потрібно ще пройти стажування зі спеціальності, строк якого повинен бути не менше ніж 2 роки, і лише після відповідної атестації (перевірка професійних навичок за фахом) Національною радою адвокатів видається сертифікат, а особа включається до реєстру адвокатів. Все це доводить, що кандидат на отримання статусу французького адвоката фактично повинен пройти подвійне стажування, оскільки крім стажування, яке потрібно пройти під час навчання у вищевказаному центрі, такий кандидат повинен пройти і стажування зі спеціальності, яке отримало ще назву «додаткове стажування» [601, с. 70]. Не менш важливе значення інституту стажування приділяє й німецький законодавець, який у ст. 5 «b» Федерального закону «Про статус суддів» [1204] (відповідно до ст. 4 Федерального закону «Про адвокатуру» [1193] – доступ до адвокатури має і особа, яка отримала право обіймати посаду судді) вказує на необхідність проходження дворічного стажування, при цьому зазначаючи, в кого саме (звичайні суди по цивільних справах, прокурор або суд у кримінальних справах, адміністративний орган, адвокат) та протягом якого часу повинно проходити таке стажування (наприклад, в адвоката строк стажування має становити не менше 9 місяців). Велике значення стажуванню як необхідній умові набуття статусу адвоката приділяють й законодавці інших зарубіжних країн, що буде продемонстровано нами при дослідженні питання про строк такого стажування в тій чи іншій країні.

Відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» стажування здійснюється протягом 6 місяців під керівництвом адвоката за направленням ради адвокатів регіону. У п. 1.6 згаданого Положення про організацію та порядок проходження стажування зазначається, що стажування

здійснюється протягом 6 місяців і обчислюється шляхом сумарного обліку робочого часу стажиста на виконання програми та плану стажування, який має становити не менше 550 годин. Слід констатувати, що порівняно із рядом інших зарубіжних країн, це доволі малий строк, протягом якого особа, яка виявила бажання набути статус адвоката повинна пройти стажування. Так, законодавець Республіки Словенія вказує на необхідність проходження річного стажування (ст. 25 Закону «Про адвокатуру» [1245]). З 18-місячного строку стажування такої особи виходить італійський законодавець (ч. 5 ст. 41 Закону «Нові правила для організації юридичної професії» [1244]). Подібної позиції дотримується і законодавець кантону Женева (Швейцарська Конфедерація), але такий строк стажування він встановлює лише щодо особи, яка вже склала відповідний кваліфікаційний іспит, а для особи, яка ще не склала такого іспиту, передбачається вже строк стажування не менше ніж 24 місяці (ст. 31 Закону «Про адвокатуру» [1240]).

В проміжку від 2 до 3 років строк стажування встановлюється законодавством таких, зокрема, країн як Німеччина (2 роки), Франція (2 роки та 6 місяців ще під час навчання у регіональному центрі професійного навчання), Голландія (ст. 9 «b» Закону «Про адвокатуру» [1188] передбачає проходження стажування строком у 3 роки) та Польща (у ст. 76 Закону Республіки Польща «Право про адвокатуру» [1250] зазначається, що стажування триває 3 роки). Одним із найбільш вимогливих у цій сфері є австрійський законодавець, який виходить з необхідності п'ятирічного строку стажування особи, яка виявила бажання стати адвокатом (параграф 2 Розділу 1 Закону «Про адвокатуру» [1254]).

Для визначення оптимального як строку, так і порядку проходження стажування особою, яка виявила бажання здобути статус адвоката, на нашу думку, недостатньо тільки проаналізувати досвід зарубіжних країн. Ми вважаємо за необхідне більш детально визначити сутність, мету та основні завдання інституту стажування, які спонукали українського законодавця, за загальним правилом, включити його як обов'язкову умову набуття такого статусу. Вказані питання, а також правовий статус стажиста адвоката докладно розкриваються в одній із наших робіт [353, с. 276-305], де ми, зокрема, зазначаємо, що основною метою інституту

стажування є забезпечення готовності такої особи самостійно здійснювати адвокатську діяльність, тоді як основними завданнями цього інституту насамперед є вивчення деонтологічних засад адвокатської діяльності, а також підвищення рівня теоретичних знань та набуття практичних навичок, необхідних для здійснення адвокатської діяльності на професійній основі.

На підставі проведеного дослідження ми ставимо під сумнів наявний порядок проходження стажування, враховуючи, зокрема, зміст Програми проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю (далі – Програма проходження стажування) [833]. Виходячи з того, що стажистом адвоката може бути тільки особа, яка на день початку стажування має дійсне свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту (апріорі така особа повинна володіти значним комплексом теоретичних знань у галузі права), на нашу думку, недоцільним є положення вказаної Програми, згідно з яким значна увага приділяється необхідності самостійного вивчення стажистом великої, а правильніше – надмірної кількості нормативно-правових актів. При цьому багато в чому відбувається дублювання із Програмою складення кваліфікаційного іспиту [834], що, на нашу думку, є зайвим та потребує негайного усунення. Крім цього, Програма передбачає й необхідність складення значної кількості проектів процесуальних документів, ознайомлення із величезною кількістю актів судової практики (лише рішень ЄСПЛ, які, відповідно до Програми, стажист зобов'язаний вивчити, є понад п'ятдесят), участь у заходах із підвищення кваліфікації. Все це, на нашу думку, явно свідчить про суттєвий брак часу (6 місяців і не менше 550 годин), які законодавець виділяє як строк для проходження відповідного стажування, що ускладнює або ж інколи взагалі унеможлиблює реалізацію деяких складових аспектів Програми проходження стажування, зокрема щодо ведення роботи з правового інформування населення та адвокатів регіону і участі у заходах з підвищення кваліфікації.

У той же час звертається увага й на позитивні риси процедури проходження стажування особою, яка виявила бажання здобути статус адвоката, зокрема: можливість такої особи звернутися до будь-якої РАР із заявою про призначення стажування; вимоги, які ставляться до керівника стажування (наявність стажу

адвокатської діяльності не менше 5 років (аналогічної позиції дотримуються, наприклад, російський [652] і словенський законодавці [1245]) та одночасне керування стажуванням не більше ніж трьох стажистів); а також можливість проходження стажування, крім керівника, ще у двох адвокатів з іншої спеціалізації. Позитивною є й норма, згідно з якою забороняється адвокатуві протягом 3 років з дня накладення дисциплінарного стягнення (за винятком попередження) бути керівником стажування (п. 7.3 Положення про організацію та порядок проходження стажування). Але, враховуючи, що така норма по своїй суті є додатковим дисциплінарним стягненням, вважаємо за необхідне закріплення її саме в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. 35).

Ставимо під сумнів положення п. 2 ч. 2 ст. 10 вищевказаного Закону, згідно з яким стажування може здійснюватися у вільний від основної роботи час стажиста. Під час відпочинку, у вихідні та святкові дні стажування проводиться за взаємною згодою стажиста та адвоката-керівника стажування (п. 5.15 Положення про організацію та порядок проходження стажування). На нашу думку, таке ставлення вітчизняного законодавця до порядку проходження стажування може в багатьох випадках нівелювати основне призначення такого інституту щодо підготовки особи до самостійного здійснення нею адвокатської діяльності. Як слушно зазначає І.Т. Контюкова, лише «при повноцінному стажуванні, не відволікаючись на іншу роботу за сумісництвом, особа може успішно оволодіти професійними знаннями та навичками у всіх напрямках адвокатської діяльності» [436, с. 28].

На підставі аналізу позиції Р.Г. Мельниченко (поділяє стажування на чисте та загальноюридичне) [601, с. 66], досвіду законодавців зарубіжних країн (зокрема, німецького, французького та швейцарського) [353, с. 293-294], а також враховуючи багатогранність адвокатської діяльності, в поєднанні з тим, що основною метою інституту стажування є підготовка стажиста до самостійного здійснення такої діяльності, вважаємо за необхідне українському законодавцю (за умови збільшення загального строку стажування) розглянути питання щодо можливості використання і загальноюридичного виду стажування.

Нами досліджується й одне з найдискусійніших питань процедури стажування особи, яка виявила бажання набути статус адвоката, а саме – щодо платності такого стажування [353, с. 294-299] (з моменту встановлення розміру внеску за проходження стажування у межах 20 мінімальних заробітних плат й до того часу, коли такий єдиний розмір внеску було скасовано, а відповідно кожній РАУ надавалося право самостійно визначати його). Нами наведено позиції як прихильників існування значної плати за проходження стажування [48, с. 60; 150; 662, с. 257], так і тих, хто виступали проти існування такого внеску [835; 948]. Взагалі значний розмір такого внеску якраз і став «чи не найголовнішим приводом для обурення» не лише юристів, а й самих адвокатів, оскільки розглядався як такий, що може стати суттєвою перешкодою в доступі до адвокатської професії [7, с. 8-9]. Незважаючи на це, Рішенням РАУ № 292 від 16 грудня 2016 року [709] розмір внеску для стажування встановлювався в межах 12 мінімальних заробітних плат. Проте 20 грудня 2016 року ВРУ прийняла Закон [786], яким вносяться зміни до ст. 11 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Так, розмір внеску на проходження стажування не може перевищувати 3 мінімальних заробітних плат, а у разі необхідності продовження стажування – 0,5 розміру мінімальної заробітної плати за кожний місяць додаткового стажування.

Хоча ці норми і викликали суттєвий супротив, зокрема з боку органів адвокатського самоврядування, на нашу думку, вони мають позитивний характер, оскільки створюють демократичні умови доступу особи до адвокатської професії. Установлення помірної плати за проходження стажування покликано усунути дискримінаційний аспект матеріального характеру між претендентами на здобуття статусу адвоката. Закріплення такої норми вказує й на те, що радам адвокатів регіонів вже забороняється стягувати додаткову плату із стажистів у випадку проходження останніми стажування і в інших адвокатів, крім адвоката-керівника стажування, а компенсація таким адвокатам, на нашу думку, повинна здійснюватися пропорційно до затраченого ними часу.

При дослідженні питання про сутність інституту стажування аналізувалися нами й особливості правового статусу як стажиста, так і помічника адвоката, а

також з'ясовується співвідношення між ними. Зокрема, вказується на те, що український законодавець, на жаль, фактично взагалі не врегулює правове становище стажиста адвоката, унаслідок чого ускладнюється реалізація одного з основних завдань цього інституту, а саме набуття стажистом практичних навичок і знань. Так, у п. 10 Програми проходження стажування як елемент набуття практичних навичок, зокрема, розглядається його можливість бути присутнім під час проведення процесуальних дій на досудовому розслідуванні і в судових засіданнях по різних категоріях справ, а також у місцях позбавлення волі – зі своїм керівником або з іншими адвокатами (за їх згоди). Проте така можливість його присутності під час здійснення процесуальних дій на стадії досудового розслідування та в місцях позбавлення волі ускладнена необхідністю отримання спеціального дозволу, а в судових засіданнях різної категорії справ – реалізується лише в силу принципу відкритості судового засідання.

Натомість помічник адвоката (ч. 2 ст. 16 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») виконує доручення адвоката у справах, що знаходяться у його провадженні, крім тих, що належать до процесуальних повноважень (прав та обов'язків) адвоката, що вказує на можливість делегування останнім своєму помічнику всього комплексу професійних прав, якими він наділяється відповідно до положень вказаного Закону. Деталізуються такі права п. 8.1 та 8.2 Положення про помічника адвоката [733], в якому серед доволі значного кола прав передбачаються (за умови надання письмової згоди клієнтом адвоката) й такі як право виконувати доручення правового характеру, вести за дорученням та під контролем адвоката нескладні судові справи та надавати консультації з питань законодавства (п. 8.2.5 Положення), а також право у нескладних справах за дорученням адвоката знайомитися з матеріалами справи, робити виписки та копії (п. 8.2.6 Положення).

Наведене вказує, що український законодавець, по-перше, відійшов від класичного розуміння статусу помічника адвоката, який повинен фактично належати до технічного персоналу (за твердженням А.В. Рагуліна та М.С. Шайхуліна, його «завдання – технічне сприяння адвокату, і він не може ні самотійно, ні під керівництвом адвоката ані представляти інтереси клієнта, ані

давати консультації» [862, с. 45]), а по-друге, повинен враховувати різницю у статусі помічника адвоката і стажиста, яка полягає в тому, що діяльність останнього спрямована на набуття насамперед практичного досвіду за фахом адвоката задля власної підготовки до самостійного здійснення адвокатської діяльності, в той час як помічника адвоката – на сприяння адвокату в його діяльності.

На нашу думку, стажист адвоката на законодавчому рівні повинен володіти таким статусом, який був би достатній для виконання поставленої перед інститутом стажування мети щодо забезпечення його готовності самостійно здійснювати адвокатську діяльність, а для цього він повинен наділитися певним комплексом прав як процесуального, так і позапроцесуального (професійними правами) характеру, якими володіє адвокат. Нами вказується як на примірний перелік таких прав, так і на порядок їх реалізації [353, с. 290], а також звертається увага на показовий досвід польського законодавця, який у ч. 1 ст. 77 Закону Республіки Польща «Право про адвокатуру» [1250] закріплює норму, згідно з якою після 6 місяців адвокатського стажування стажист може замінити адвоката у судах, слідчих органах, державних органах, органах місцевого самоврядування та інших установах, за винятком Верховного суду, Вищого адміністративного суду, Конституційного суду і Державного трибуналу.

При розгляді питання про інститут стажування особи, яка виявила бажання набути статус адвоката, нами звертається увага і на альтернативний шлях набуття даного статусу без необхідності проходження такого стажування. Так, відповідно до ч. 5 ст. 10 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від проходження стажування звільняються особи, які на день звернення із заявою про допуск до складення кваліфікаційного іспиту мають стаж роботи помічника адвоката не менше одного року за останні два роки. На відміну від стажиста адвоката, до стажу роботи помічником адвоката, що дає право на звільнення від проходження стажування, враховується лише стаж, якщо він працював помічником адвоката на умовах повного робочого тижня (п. 12.1 Положення про організацію та порядок проходження стажування). Ми поділяємо таку позицію законодавця, оскільки вона сприяє створенню дієвого механізму, спрямованого на здобуття

особою як теоретичних, так і практичних знань і навичок. Незважаючи на це, ми піддаємо сумніву наявність у всіх помічників, які мають відповідний однорічний стаж, належного рівня таких знань і навичок, які є необхідними для здійснення самостійної діяльності як адвоката.

На нашу думку, застосування такого альтернативного шляху набуття статусу адвоката є можливим тільки у випадку проходження помічником адвоката стажування (наділяється таким правом відповідно до п. 8.1.3 Положення про помічника адвоката) та за умови проходження, нарівні із особами, які закінчили стажування, однакової форми оцінювання їхніх як теоретичних, так і практичних знань.

Отже, чинне законодавство про адвокатуру передбачає лише єдину підставу звільнення від проходження стажування особи, яка виявила бажання набути статус адвоката. Така норма законодавства обґрунтовано піддається критиці в юридичній літературі. Так, на необхідність доповнення таких підстав вказує М.С. Косенко, виходячи з того, що «окремі представники юридичних професій мають значно більший практичний та теоретичний досвід, ніж набутий особою, яка пропрацювала певний період помічником адвоката» [500, с. 100]. Подібної позиції дотримуються й інші науковці [263, с. 38; 982, с. 46]. Вони вказують на необхідність звільнення від проходження стажування осіб, які мають стаж роботи на посадах, зокрема суддів, прокурорів, нотаріусів. Такої ж точки зору дотримуються й законодавці зарубіжних країн. Так, словенський законодавець від стажування звільняє особу, яка принаймні 5 років обіймала посаду судді, державного обвинувача чи громадського захисника (ст. 25 Закону «Про адвокатуру» [1245]). Від проходження професійного стажування і складення кваліфікаційного іспиту за законодавством Республіки Молдови звільняються власники ступеня доктора, а також особи, які мають стаж роботи на посаді судді або прокурора не менше 10 років (ч. 2 ст. 10 Закону «Про адвокатуру» [655]). Казахський законодавець від проходження стажування звільняє особу, яка має стаж роботи на посаді судді (ч. 8 ст. 8 Закону Республіки Казахстан «Про адвокатську діяльність» [12]). Один із найбільш диференційованих підходів щодо встановлення підстав для звільнення від стажування використовує польський

законодавець, який у ст. 66 Закону «Право про адвокатуру» [1250] передбачає підстави як звільнення особи від адвокатського стажування і складення адвокатського іспиту, так і звільнення лише від стажування, але з необхідністю складення вказаного іспиту. Заслуговує на увагу й законодавство Російської Федерації, згідно з яким претендент на здобуття статусу адвоката повинен мати стаж роботи за юридичною спеціальністю не менше 2 років або пройти стажування в адвокатській установі тривалістю від 1 до 2 років (ч. 1 ст. 9 ФЗ РФ «Про адвокатську діяльність і адвокатуру в Російській Федерації» [652]).

Ураховуючи наведені позиції як науковців, так і законодавців зарубіжних країн, а також усвідомлюючи основну мету та завдання інституту стажування претендента на здобуття статусу адвоката, вважаємо за необхідне закріплення норми щодо звільнення від проходження стажування осіб, які мають стаж роботи понад 5 років на посаді судді, прокурора, слідчого або нотаріуса.

Виходячи з цього, ми доходимо висновку, що стажування є дуже важливою і, за загальним правилом, обов'язковою умовою отримання особою статусу адвоката, основною метою якого є формування відповідного рівня практичних знань і навиків, необхідних для самостійного здійснення нею адвокатської діяльності. Українським законодавством передбачається лише один альтернативний шлях набуття такого статусу без проходження стажування (щодо осіб, які мають стаж помічника адвоката не менше 1 року за останні 2 роки перед зверненням із заявою про допуск до складення кваліфікаційного іспиту). На нашу думку, така позиція вітчизняного законодавця повинна бути змінена, зокрема має бути закріплена норма, відповідно до якої від проходження стажування звільняються особи, які мають понад 5 років стажу на посаді судді, прокурора, слідчого або нотаріуса, за умови, що вони не були звільнені з такої посади за порушення присяги чи вчинення корупційного правопорушення.

Однією із обов'язкових умов набуття особою статусу адвоката є наявність у неї *стажу роботи* в галузі права. У Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. 6) вказується на необхідність наявності дворічного такого стажу, при цьому зазначається, що стаж роботи в галузі права – це стаж роботи особи за

спеціальністю після здобуття нею повної вищої юридичної освіти. Ми поділяємо таку позицію українського законодавця, оскільки вона унеможлиблює ситуацію, на яку звертав увагу Р.Г. Мельниченко: коли студент 4 курсу юридичного факультету ставав помічником адвоката, а «після закінчення вузу він вже набрав необхідний стаж для отримання статусу адвоката (2 роки) і може відразу після отримання диплому претендувати на отримання цього статусу» [601, с. 57]. Слушно зауважує також Л. Бардін: «Нерідко для студента стаж роботи за юридичною спеціальністю ставав як би самоціллю. Фактично ніякої допомоги адвокату він не надавав, ніяких знань не отримував, роботою за юридичною спеціальністю не займався» [56, с. 9]. Як ми наголошували [364, с. 535-536], такий стан речей не виправдовує мети існування умови щодо наявності у особи стажу в галузі права, яка полягає в отриманні поряд із здобутими теоретичними знаннями, ще й практичних знань і навиків, які є необхідними для подальшого самостійного здійснення такою особою адвокатської діяльності.

На жаль, у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» відсутній перелік посад за юридичною спеціальністю, стаж роботи на яких є необхідним для здобуття статусу адвоката. Такий перелік міститься у п. 6 Розділу 2 згаданого Порядку складення кваліфікаційного іспиту, який містить як перелік конкретних посад (зокрема, судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, помічника адвоката тощо), так і вказівку на можливість зарахування до стажу в галузі права й роботу на інших посадах, які, відповідно до закону, вимагають наявності повної вищої освіти за спеціальністю правознавство/правоохоронна діяльність. Цим же пунктом закріплюється й порядок визначення стажу роботи в галузі права для фізичної особи-підприємця (виходячи з документально підтверджених даних як про наявність у особи права на здійснення підприємницької діяльності у сфері права, так і про виконання робіт/надання послуг у сфері права). Все це, по-перше, вказує на закріплення лише примірного переліку робіт на посадах, стаж на яких є необхідним для здобуття статусу адвоката, а по-друге – ми вже ставили під сумнів збереження положення, згідно з яким претендувати на набуття статусу адвоката може і особа, яка здобула освіту за спеціальністю «правоохоронна діяльність», однак при цьому

не враховується спеціальність «міжнародне право». Такий стан речей, на нашу думку, далеко не завжди виправдовує зазначеної мети існування умови щодо необхідності наявності у особи стажу в галузі права.

На нашу думку, щодо цього необхідно враховувати позицію законодавців тих країн, які виходять з вичерпної характеристики переліку посадах, стаж роботи на яких дає право на здобуття особою статусу адвоката (наприклад, ст. 28 Закону Республіки Вірменія «Про адвокатуру» [654] ч. 4 ст. 9 ФЗ РФ «Про адвокатську діяльність і адвокатуру в Російській Федерації» [652]). Потрібно звернути увагу на те, що ще в Заснуваннях судових установлень від 1864 року (ст. 354) [1007, с. 219], для претендента у присяжні повірені, крім вимоги про наявність освіти ставилася і вимога про проходження ним судової практики протягом 5 років під керівництвом присяжного повіреного як його помічника. Проте як альтернатива такій практиці розглядалася служба не менше 5 років по судовому відомству на таких посадах, при здійсненні яких можна було набути практичні навички у здійсненні судових справ.

Ми не поділяємо положення проекту Закону, підготовленого робочою групою Ради з питань судової реформи [745] (стаж роботи в галузі права – стаж роботи особи лише за спеціальністю на посаді помічника адвоката та (або) на посаді судді), а вважаємо за необхідне взяти до уваги підхід, що відтворений в проекті Закону про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії [837], згідно з яким визначається перелік як правничих професій (суддя, адвокат, прокурор, нотаріус), так і видів професійної діяльності у сфері права (для потреб доступу до такої професії).

Враховуючи вказане, ми вважаємо, що у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» має бути закріплений чіткий перелік посад у сфері права, стаж роботи на яких є необхідним для здобуття статусу адвоката (зокрема, на посадах судді, нотаріуса, їх помічників, помічника адвоката, в органах досудового розслідування тощо). Основним критерієм формування такого переліку повинна бути саме мета закріплення в законодавстві вимоги про наявність у претендента на здобуття статусу адвоката відповідного стажу, а саме отримання поряд із здобутими теоретичними знаннями, ще й практичних знань і навичок, які є необхідними для

подальшого самостійного здійснення такою особою адвокатської діяльності. Виходячи саме з цієї мети, ми не поділяємо й положення українського законодавства, згідно з яким вимога про наявність відповідного стажу є обов'язковою та безальтернативною умовою для здобуття особою статусу адвоката. Ми вважаємо, що вказаному Законі має бути закріплена норма, згідно з якою у випадку, якщо у особи нема відповідного стажу, вона має право на альтернативний спосіб здобуття статусу адвоката, а саме шляхом проходження стажування, але не менше ніж протягом 3 років.

Як ми вже зазначали, український законодавець виходить із необхідності наявності у особи дворічного стажу як обов'язкову умову для набуття статусу адвоката. При цьому, наприклад, для судді передбачається вимога про наявність п'ятирічного стажу (ч. 1 ст. 69 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [829]), а для нотаріуса – взагалі шестирічного стажу роботи в галузі права (ч. 2 ст. 3 Закону України «Про нотаріат» [817]). Ще в Заснуваннях судових установлень від 1864 року [1007, с. 219] вказувалося на необхідність наявності не менше 5 років служби по судовому відомству. Цікавим є досвід Міжнародного кримінального суду, де необхідною є наявність професійного досвіду терміном 8 років для молодшого адвоката та 10 років – для провідного адвоката (ст. 67 Регламенту Міжнародного кримінального суду [1256]). На підставі вказаного, а також з урахуванням зазначеної мети існування стажу як умови набуття особою статусу адвоката, вважаємо за необхідне закріплення норми про наявність не менше ніж трирічного стажу як мінімально необхідного для здобуття особою такого статусу. На нашу думку, у цьому разі, український законодавець повинен враховувати і досвід польського законодавця, який у ч. 4 ст. 66 Закону Республіки Польща «Право про адвокатуру» [1250] вказує на необхідність пропорційного продовження строку, якщо особа здобувала необхідний стаж, працюючи неповний робочий день. Ми вважаємо, що така норма повинна застосовуватися і у випадку проходження особою стажування у вільний від основної роботи час.

Проаналізувавши правову природу інституту стажування особи, яка виявила бажання стати адвокатом, а також з'ясувавши сутність та мету умови про

необхідність наявності стажу роботи у такої особи, з урахуванням досвіду зарубіжних країн, вважаємо за необхідне закріплення норми, відповідно до якої претендент на заняття адвокатською діяльністю повинен проходити стажування строком не менше 18 місяців, який у разі необхідності може бути продовжений ще на строк до 6 місяців. Водночас, на нашу думку, для здобуття особою статусу адвоката також повинна закріплюватися альтернативна вимога про наявність у такої особи не менше ніж трирічного стажу (за певним переліком посад, стаж роботи на яких дає право на здобуття особою такого статусу) або ж проходження стажування, але вже строком не 18 місяців, а 3 роки.

Обов'язковою умовою набуття особою статусу адвоката є і складення нею відповідного *кваліфікаційного іспиту*. Слід звернути увагу, що в юридичній літературі науковці по-різному ставляться до такої умови набуття статусу адвоката. Абсолютно виправданою та обґрунтованою таку умову називає О.А. Геворгізі, оскільки перевірка рівня знань претендента може бути здійснена тільки в ході складення ним кваліфікаційного іспиту, метою якого і є встановлення наявності у нього необхідних професійних знань [193, с. 21]. Поділяють таку позицію й інші науковці [216, с. 36; 598, с. 357]. Про обов'язок уряду, професійної асоціації адвокатів та навчальних інститутів забезпечити, щоб адвокати отримали відповідну освіту, підготовку і знання як ідеалів та етичних обов'язків адвокатів, так і прав людини та основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом, йдеться і в п. 9 Основних положень про роль адвокатів [681]. В юридичній літературі наявна й точка зору, згідно з якою необхідно проводити кваліфікаційний іспит не один раз за весь період адвокатської діяльності, а кожні 5 або 10 років [556, с. 182].

Зовсім іншої точки зору дотримуються науковці, які виступають проти обов'язковості умови про необхідність складення кваліфікаційного іспиту особою, яка виявила бажання отримати статус адвоката. Так, І. Головань вказуючи на наявність в Україні державної атестації осіб, які закінчують вищі навчальні заклади, звертає увагу на те, що «не зовсім зрозуміло, на якій підставі адвокатура виявляє недовіру до системи державної атестації, проводячи переекзаменування юристів, які

прагнуть стати адвокатами?» [201]. Подібної точки зору дотримуються, зокрема, Р.Г. Мельниченко [604, с. 28-29] та Д. Гудима [222, с. 12].

На нашу думку, кожна з наведених позицій заслуговує на увагу, а тому вважаємо за необхідне проаналізувати як порядок складення кваліфікаційного іспиту особами, які виявили бажання стати адвокатами в Україні, так і досвід зарубіжних країн, для визначення тієї форми оцінювання знань вказаних осіб, яка б найбільш повно відповідала поставленій меті.

Розкриття сутності такого кваліфікаційного іспиту здійснюється, зокрема, у ст. 9 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», аналіз якої дає можливість дійти висновку, що метою такого іспиту, поряд із визначенням рівня теоретичних знань претендента, є і виявлення рівня його практичних навичок і вмій. Такий стан речей відображається і в Програмі складення кваліфікаційного іспиту [834], в якій проведення письмового іспиту полягає в складенні різного роду процесуальних документів (3 із понад 60 можливих варіантів), а також в складанні висновку щодо правової позиції та тактики захисту або надання іншої правової допомоги по фабулі наданої справи. Слід врахувати й те, що, по-перше, відповідно до чинного українського законодавства, складення кваліфікаційного іспиту передуює інституту стажування (метою проведення якого і є набуття особою практичних вмій та навичок), а по-друге, відповідно до норм Порядку складення кваліфікаційного іспиту [748], письмовий іспит складається першим (п. 13.1 Розділу 2), а до складення усного іспиту допускаються особи, які успішно склали письмовий іспит (п. 14.1 Розділу 2). Все це у поєднанні з тим, що Програма складення кваліфікаційного іспиту багато в чому дублюється із уже згадуваною Програмою проходження стажування [833], дає нам можливість дійти висновку про наявні суттєві недоліки в процедурі організації та складенні кваліфікаційного іспиту особами, які виявили бажання набути статус адвоката.

Такий недолік насамперед полягає в тому, що значний аспект (а в деяких випадках і вирішальний) при складенні кваліфікаційного іспиту приділяється практичним знанням і навичкам претендента на здобуття статусу адвоката. А враховуючи уже згадувані недоліки, специфіку системи юридичної освіти в Україні

та недоліки вимоги про наявність дворічного стажу у особи, яка виявила бажання стати адвокатом, в одній із наших праць [299, с. 90-91] ми ставимо під сумнів доцільність проведення кваліфікаційного іспиту відповідно до такої процедури, якою вона є на сьогодні, а саме – складення такого іспиту до моменту проходження особою відповідного стажування.

На жаль, не позбавлена недоліків й процедура складення особою другої частини кваліфікаційного іспиту, а саме усного іспиту. Так, Програма складення усного іспиту налічує 15 тем, які об'єднують 340 об'ємних за своїм змістом питань. На неправильність такого підходу кваліфікаційних комісій (перевірити все – можливо, що-небудь стане в нагоді) вказує Р.Г. Мельниченко, зазначаючи, що іспит в такому випадку перетворюється на профанацію, а «видані навчальні посібники для підготовки до кваліфікаційних іспитів перетворилися на своєрідні підручники підручників, неймовірного обсягу» [604, с. 37]. Вважаємо за доцільне навести приклад такого видання як «Кваліфікаційний (адвокатський) іспит» у 17-ти книгах, яке підготовлене у 2016 році Вищою школою адвокатури НААУ. Досліджуючи порядок складення претендентом на здобуття статусу адвоката усного та письмового іспиту, ми піддаємо сумніву й занадто високий рівень необхідної суми балів для визначення успішності їх складення (відповідно 75 та 67 відсотків) [353, с. 315-316]. Отже, такий стан речей (щодо визначення рівня необхідної суми балів для складення як усного, так і письмового іспитів), у поєднанні із надмірним об'ємом завдань, які виносяться на кваліфікаційний іспит (щодо обох його частин), з урахуванням моменту його проведення (до стажування), на нашу думку, може являтися суттєвою перепорою у доступі особи до адвокатської професії.

Використовують кваліфікаційний іспит як умову набуття особою статусу адвоката і законодавці зарубіжних країн. Так, до прикладу, французький законодавець, як ми вже зазначали, виходить з необхідності складення кандидатом на отримання такого статусу фактично двох іспитів: перший, який в юридичній літературі отримав назву «вступний», – для доступу до регіонального центру професійного навчання; та другий – «випускний», який складається після проходження стажування (ст. 12 і 12-1 Закону «Відносно реформи деяких судових і

юридичних професій» [1249]). Дещо з інших позицій виходить німецький законодавець, який теж вказує на необхідність складення такою особою двох іспитів, але, на відміну від французького, перший іспит складається ще «у тому навчальному закладі, в якому навчався майбутній суддя або адвокат» [982, с. 47], а тому в юридичній літературі отримав, навпаки, назву «випускного». У подальшому особа, яка може стати як адвокатом, так і суддею (відповідно до ст. 4 Федерального закону «Про адвокатуру» [1193] доступ до адвокатури має і особа, яка отримала право обіймати посаду судді), проходить дворічне стажування, і вже після цього складає другий іспит, але вже «під егідою міністерства (управління) юстиції відповідної адміністративної території (землі)» [977, с. 199]. Незважаючи на те що французький і німецький законодавці фактично використовують різні способи доступу особи до адвокатської професії, проте їх об'єднує єдина мета проведення вказаних перших іспитів, а саме – перевірка знань (з основних фахових дисциплін) претендентів на здобуття статусу адвоката для визначення їх здатності до заняття адвокатською діяльністю в подальшому. Слід зауважити, що фактично на такій же основі здійснюється відбір і українських суддів. Крім цього, в одній із наших праць [286, с. 110] ми звертаємо увагу на позицію білоруського законодавця (ст. 9 Закону Республіки Білорусь «Про адвокатуру та адвокатську діяльність в Республіці Білорусь» [653]), який хоча і передбачає необхідність складення лише одного кваліфікаційного іспиту на отримання статусу адвоката, але його складення відбувається після проходження претендентом на заняття адвокатською діяльністю відповідного стажування.

Враховуючи вказане, вважаємо за необхідне змінити процедуру складення «вступного» кваліфікаційного іспиту претендентами на здобуття статусу адвоката, який проводиться до проходження ними стажування. Кандидатам повинні бути задані, як слушно зазначає Р.Г. Мельниченко, по-перше, найбільш елементарні питання, а по-друге, з обмеженої сфери правових знань – питань адвокатури та адвокатської діяльності, що надасть змогу зробити їх відсів як завідомо неспроможних на отримання статусу адвоката [604, с. 36]. Крім цього, на даному етапі, як ми вже зазначали, повинен враховуватися і морально-етичний рівень особи

(може визначатися, зокрема, і шляхом проходження, поряд із тестуванням на встановлення професійного рівня претендента, й психологічного тестування). Потрібно виходити з того, що «неможливо вимагати у кандидата наявність психологічної компетентності адвоката, але схильність до набуття цієї компетенції перевірити можна» [611, с. 7]. Ще А.Ф. Коні [486, с. 7] виходив з того, що освічений юрист повинен бути людиною, в якій загальна освіта йде попереду спеціальної, а турботу про людину, про справедливе вирішення її долі він ставив понад усе.

Отже, український законодавець, на нашу думку, повинен змінити своє ставлення до першого («вступного») кваліфікаційного іспиту до адвокатури, який складається до проходження особою, яка виявила бажання займатися адвокатською діяльністю, відповідного стажування. Метою такого іспиту має бути перевірка не тільки професійного рівня претендента на здобуття статусу адвоката (але в межах визначення рівня його загальних теоретичних знань як у галузі права, так і засад адвокатської діяльності), але і його морально-етичного рівня (зокрема, шляхом проходження психологічного тестування). При складенні цього іспиту українському законодавцю потрібно виходити із того, що перший кваліфікаційний іспит не є атестуванням особи щодо самостійного здійснення нею адвокатської діяльності, а розглядається лише як такий, що визначає її здатність до подальшого теоретичного, а особливо практичного навчання для належного здійснення такої діяльності в майбутньому. Цікавим щодо цього є досвід США, в яких використовується тест на здатність до навчання як умова вступу до юридичного вищого навчального закладу [16, с. 331; 9, с. 215].

І французький, і німецький законодавці передбачають необхідність складення претендентом на здобуття статусу адвоката кваліфікаційного іспиту і після проходження ним відповідного стажування. За твердженням науковців, які досліджували окремі аспекти набуття статусу німецького адвоката: «Це вже не іспит на знання, а іспит на практичні навички, на оволодіння професією» [222, с. 12; 499, с. 137; 977, с. 199]. Фактично з таких же позицій виходить і французький законодавець. Так, аналіз положень Постанови «Про затвердження програми та умов кваліфікаційного іспиту на професію адвоката» [1207], дає можливість зробити

висновок, що значна увага при його складенні надається саме перевірці практичних знань і навичок претендента, з метою встановлення можливості такою особою самостійно здійснювати адвокатську діяльність. Поділяє таку позицію й Н.Г. Кудрявцева, яка вказує на складність такого іспиту, що складається з письмової (складення юридичних документів) та усної частин (усне тестування на знання правових основ професійної діяльності, тестування на знання різних галузей права за вибором кандидата, усна бесіда іноземною мовою)» [529, с. 25]

На нашу думку, досвід французького і німецького законодавців повинен бути врахований українським законодавцем. Тобто проведення кваліфікаційного іспиту на здобуття статусу адвоката в майже такій формі, як вона є на сьогодні, має відбуватися не до проходження претендентом стажування, а вже після його проходження. Ми вважаємо, що саме на цьому етапі (після проходження стажування) вже можна належним чином визначати не тільки рівень теоретичних знань претендента у галузі права (у тому числі й щодо засад адвокатської діяльності), але й рівень його практичних знань і навичок задля визначення можливості самостійного здійснення ним адвокатської діяльності. Єдиною правильною формою проведення кваліфікаційного іспиту на отримання статусу адвоката, як слушно зазначає Р.Г. Мельниченко, є тестування (як в письмовій, так і електронній формі) та усний іспит; при цьому тестування повинно передувати складенню усного іспиту [604, с. 32]. Про необхідність складення особою, яка виявила намір стати адвокатом, письмового анонімного тестування йдеться і у проекті Закону, підготовленого робочою групою Ради з питань судової реформи [745]. На нашу думку, при складенні кваліфікаційного іспиту як до проходження стажування, так і після його проходження необхідно використовувати саме електронну форму тестування, подібно до тієї, яка застосовується при доборі кандидатів на посаду нотаріуса. На доцільність «впровадження електронного кваліфікаційного іспиту, який уже розроблено для українських нотаріусів» [129, с. 5] вказує і Т. Варфоломеева.

Щодо форми проведення кваліфікаційного іспиту («випускного»), який складається після проходження особою стажування, то, на нашу думку, вона має

складатися з тестування (для визначення рівня теоретичних знань претендента у галузі права та засад здійснення адвокатської діяльності), письмового іспиту (складання процесуальних документів і висновку щодо правової позиції по фабулі наданої справи) та захисту звіту, який був складений особою за результатами проходження нею стажування.

Отже, ми поділяємо позицію українського законодавця, який застосовує кваліфікаційний іспит як умову доступу особи до адвокатської професії, але вважаємо, що слід змінити підхід в його використанні. На нашу думку, претендент на здобуття статусу адвоката повинен складати два кваліфікаційні іспити, а саме: один («вступний») до проходження стажування, а другий («випускний») – після його проходження. Якщо метою «вступного» іспиту має бути тільки перевірка здатності особи до її подальшого теоретичного, а особливо практичного навчання для належного здійснення адвокатської діяльності в майбутньому, то «випускного» – перевірка готовності особи вже самостійно здійснювати таку діяльність. З урахуванням цього, українським законодавцем має бути змінена і форма проведення кваліфікаційних іспитів. Крім цього, за нашим переконанням, «випускний» кваліфікаційний іспит мають складати всі особи, які виявили бажання набуття статусу адвоката, навіть ті, які використовують альтернативні способи набуття такого статусу (без проходження стажування). Зокрема, наявність у особи лише наукового ступеню (без відповідного стажу), за умови здобуття нею базової юридичної освіти, не повинна розглядатися як підстава звільнення її від стажування та складення «випускного» кваліфікаційного іспиту до адвокатури, але може звільняти таку особу від складення «вступного» такого іспиту.

Як ми уже зазначали, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» виходить з того, що адвокатом може бути будь-яка *фізична особа*. Тобто вітчизняний законодавець не робить прив'язки до необхідності наявності українського громадянства для особи, яка виявила бажання займатися адвокатською діяльністю. З часу внесення змін [783] до попереднього Закону України «Про адвокатуру» претендувати на здобуття статусу адвоката можуть вже не тільки громадяни України, але й іноземці та особи без громадянства. Ми поділяємо таку

позицію українського законодавця, оскільки вона відповідає загальним тенденціям, які наявні в країнах ЄС. Наприклад, з таких позицій виходить французький законодавець (ч. 1 ст. 11 Закону «Відносно реформи деяких судових і юридичних професій» [1249]). В одній із наших наукових робіт розкриваються два способи, а також деякі інші концептуальні засади здійснення іноземцем адвокатської діяльності в Україні [353, с. 323-324].

Однією із вимог, які ставляться до претендента на здобуття статусу українського адвоката є володіння ним *державною мовою*. З таких позицій виходять і законодавці ряду зарубіжних країн, наприклад кантону Женеви (Швейцарська Конфедерація) (ст. 25 Закону «Про адвокатуру» [1240]), Республіки Словенія (ст. 25 Закону «Про адвокатуру» [1245]) тощо. На жаль, в українському законодавстві чітко не встановлюється ні рівень володіння державною мовою, ні порядок його визначення.

Слід звернути увагу, що як законодавці зарубіжних країн, так і науковці вказують на необхідність закріплення й інших вимог до претендента на здобуття статусу адвоката. Так, французький, польський та шведський законодавці пред'являють вимоги й до фінансового становища претендента, зазначаючи, що не може бути адвокатом особа, яка є банкрутом або перебуває на межі банкрутства (п. 6 ч. 1 ст. 11 Закону «Відносно реформи деяких судових і юридичних професій» [1249], п. 9 ч. 1 ст. 7 Закону Республіки Польща «Право про адвокатуру» [1250], п. 2 Гл. 8 Судово-процесуального кодексу Швеції [1253]). В юридичній літературі наявна точка зору про необхідність надання належної уваги й такій умові як віковий ценз особи, яка виявила бажання отримати доступ до адвокатської професії [102, с. 38; 754, с. 35]. Деякі науковці вказують на необхідність впровадження й інших додаткових професійних вимог для претендентів на здобуття статусу адвоката (наприклад, знань у галузі психотерапії і психології [759, с. 23], інноваційних технологій обробки та пошуку різної правової інформації [438, с. 12] тощо). Враховуючи специфіку адвокатської діяльності (спрямування на надання професійної правничої (правової) допомоги), а також мету встановлення вимог до претендента на здобуття статусу адвоката (відбір осіб, які мають необхідні здібності

для самостійного здійснення такої діяльності в майбутньому), вважаємо, що вказані вимоги є зайвими та не мають бути передбачені в українському законодавстві про адвокатуру.

Адвокатом, крім всього іншого є, й особа, яка склала *присягу адвоката України* та *отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю*. Нормами чинного Закону, порівняно з положеннями попереднього Закону України «Про адвокатуру» (спочатку передбачалася необхідність отримання вказаного свідоцтва, а вже потім – складання присяги), було змінено таку послідовність, що на думку науковців, є більш вдалим, оскільки «ставить коня перед возом, а не навпаки» [934, с. 12].

Враховуючи те, що український законодавець розглядає порушення присяги адвокатом як самостійну підставу для притягнення останнього до дисциплінарної відповідальності, то більш докладно правова природа присяги адвоката нами буде розкрита при дослідженні сутності такої відповідальності адвоката. Проте ми вважаємо, що складання присяги адвокатом має розглядатися як традиційний та урочистий акт, а отже, відповідальність за її порушення не повинна сприйматися як самостійна підстава дисциплінарної відповідальності адвоката (тягне за собою позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю), а повинна мати виключно морально-правовий характер. Як слушно зазначає Д.П. Фіолевський, прийняття присяги є етико-правовим завершальним актом на шляху до набуття адвокатського статусу; він розглядає її як урочисту заяву, яка підкреслює добровільне сприйняття особою правил і настанов організації, до якої вона вступає [1094, с. 268]. Цікавим щодо цього є історичний аспект розвитку інституту присяги українського адвоката. Як зазначає С. Сафулько, вперше в українському законодавстві форму і текст усної присяги адвоката було передбачено в «Правах, згідно з якими судиться малоросійський народ» (1734-1743 роки), відповідно до яких «її «чинили» перед судом ті повірені, які «багато справ у судах ведуть» та присягали вони тоді «Господу Богу всемогутньому» (п. 2 арт. 7)» [934, с. 12]. Вказані Права виходили з того, що присяга «є перш за все актом людського сумління й має релігійно-моральний характер» [1173, с. 178]. Релігійно-моральний характер присяги був

характерний і для змісту присяги присяжного повіреного (Додаток II до ст. 381 Заснувань судових установлень від 1864 року [1007, с. 234]). Слід зауважити, що ще в положеннях попереднього Закону України «Про адвокатуру» (1992 року) у тексті присяги адвоката містилася вказівка на «урочисту клятву», яка тільки в чинному Законі була трансформована на «урочисту присягу». Враховуючи вказане, ми доходимо висновку, згідно з яким видача свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю повинна слідувати відразу після складення особою присяги, а її складення повинно розглядатися як урочистий акт, з яким пов'язаний момент набуття такою особою статусу адвоката.

Відповідно до положень ст. 12 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», особі, яка склала присягу адвоката України, РАР у день складення присяги безоплатно видаються свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та посвідчення адвоката України, що не обмежуються віком особи та є безстроковими. Необхідно звернути увагу на те, що Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає певний режим використання вказаного свідоцтва (п. 2 ч. 2 ст. 17; п. 2 ч. 1 ст. 24; ч. 1 ст. 32 тощо). Крім цього, відповідно до ч. 1 ст. 50 КПК України, одним із обов'язкових документів, які підтверджують повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні також є свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.

На жаль, не визначеним на рівні закону залишається правовий режим посвідчення адвоката в Україні. На відміну від українського, російський законодавець, по-перше, вказує на те, що посвідчення є єдиним документом, що підтверджує статус адвоката (ч. 3 ст. 15 ФЗ РФ «Про адвокатську діяльність та адвокатуру Російської Федерації» [652]), а по-друге, наприклад, виходить із того, що адвокат допускається до участі в кримінальній справі як захисник при пред'явленні ним посвідчення адвоката і ордеру (ч. 4 ст. 49 Кримінально-процесуального кодексу РФ [1049]). Посвідчення адвоката, за твердженням О.М. Халеппо, підтверджує «статичний» статус адвоката, елементом якого є права і обов'язки, передбачені законодавством про адвокатуру [1104, с. 22]. Заслуговує на увагу й позиція А.В. Рагуліна, який пропонує внести зміни до вищезгадуваної ч. 3 ст. 15

Федерального закону, закріпивши норму, згідно з якою «посвідчення є документом, що підтверджує особу та статус адвоката» [855, с. 45].

В українському законодавстві природа такого посвідчення регулюється п. 2.3 Рішення РАУ № 119 [729], де вказується, що воно підтверджує особу адвоката та його повноваження. Недоліками такого формулювання є те, що відбувається змішування понять «повноваження адвоката» (посвідчуються такими документами як договір про надання правової допомоги, ордер тощо) та «статус адвоката». Вважаємо, що за основу потрібно взяти положення, яке міститься в Законі України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [793], де йдеться про документи, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України. Враховуючи вказане, вважаємо за необхідне на законодавчому рівні закріпити положення, згідно з яким посвідчення адвоката повинне розглядатися як документ, що посвідчує його особу та підтверджує його професійний статус.

І насамкінець, необхідно звернути увагу на те, що відповідно до ст. 17 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» відомості про адвокатів України та адвокатів іноземних держав, які відповідно до цього Закону набули права на заняття адвокатською діяльністю в Україні, а також відомості про обрані ними організаційні форми адвокатської діяльності вносяться до ЄРАУ. Відомості про адвоката, які вносяться до вказаного реєстру, передбачені у ч. 2 згадуваної ст. 17 Закону, а також у ст. 3 Порядку ведення єдиного реєстру адвокатів України [746]. Розглядаючи питання про ЄРАУ, слід звернути увагу на те, що п. 4.6.5 згадуваного Порядку передбачено, що трансферний витяг не видається, якщо адвокат не сплатив щорічного внеску на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування. Враховуючи вказане, а також положення ч. 2 ст. 45 КПК України, можна зробити висновок, що невчасна сплата адвокатом щорічного внеску може бути перешкодою в наданні ним правової допомоги (насамперед, при виконанні функції захисту інтересів свого клієнта в кримінальному судочинстві). На нашу думку, адвоката без притягнення його до дисциплінарної відповідальності не може бути безпідставно

обмежено в можливості реалізації своєї професійної діяльності щодо надання певних видів правничої (правової) допомоги.

3.2. Оформлення повноважень адвоката як важливий елемент його професійної діяльності

Оформлення повноважень адвоката є важливим елементом його професійної діяльності, оскільки воно не тільки встановлює сутність взаємовідносин адвоката з своїм клієнтом, а й визначає особливості його індивідуального правового статусу (документами, якими посвідчуються повноваження адвоката, зокрема, можуть визначатися і межі його процесуальної самостійності). Крім цього, належне оформлення повноважень адвоката, безсумнівно, є необхідною умовою для забезпечення ефективної та якісної не тільки підготовчої, а в подальшому і всієї його діяльності щодо надання професійної правничої (правової) допомоги.

Належне оформлення повноважень адвоката відіграє важливе значення й для інтересів клієнта, оскільки, як слушно зазначає Н.М. Гончарова, виконання адвокатом своїх обов'язків перед довірителями передбачає і «оформлення договірних відносин з довірителями в суворій відповідності з законом» [206, с. 16-17]. На нашу думку, таке оформлення повноважень адвоката є, перш за все, однією з основних гарантій кваліфікованого надання ним професійної правничої (правової) допомоги своєму клієнту (зокрема, в аспекті реалізації клієнтом своїх вимог стосовно неправомірної, на його думку, діяльності адвоката).

Необхідність дослідження вказаних питань полягає й у тому, що у зв'язку з особливим правовим статусом адвоката оформлення його повноважень отримало специфічне регулювання в процесуальному законодавстві, яке відрізняється від оформлення повноважень, зокрема, інших представників (у цивільному, адміністративному, господарському процесі), які не мають статусу адвоката та які до 1 січня 2019 року можуть здійснювати представництво в суді першої інстанції на загальних підставах.

Насамперед слід зауважити, що ми дотримуємося позиції, згідно з якою з моменту набуття статусу адвоката особа отримує тільки професійний статус, але реалізація значної кількості елементів цього статусу є неможливою поза здійснення ним процесуальної та (або) непроцесуальної форми адвокатської діяльності. Повноцінна реалізація професійної складової статусу адвоката можлива лише за умови належного оформлення повноважень адвоката. Тож ми не поділяємо позицію С.В. Кирюшиної, згідно з якою «адвокат починає роботу по цивільній справі задовго до виникнення цивільного процесу і часто до оформлення представницьких повноважень» [450, с. 20], оскільки надання адвокатом професійної правничої (правової) допомоги до оформлення представницьких повноважень суперечить вимогам законодавства (ч. 1 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Щодо набуття адвокатом вже статусу адвоката-захисника, адвоката-представника чи власне статусу адвоката у тому чи іншому процесі, то ряд науковців його набуття, зокрема в кримінальному судочинстві, пов'язують із моментом допуску адвоката до відповідної справи. Так, С.В. Купрейченко зазначає: «Моментом набуття адвокатом статусу захисника є момент фактичного допуску адвоката до участі в кримінальній справі, оскільки до цього моменту адвокат не може реалізовувати повноваження захисника, виконувати його обов'язки і нести відповідальність за їх невиконання» [533, с. 9]. Подібної точки зору дотримується й Р.А. Чайка [1120, с. 15]. Ключовим тут є слово «допуск» (згідно зі словником: дозволити, пустити, дозволити прийти до кого-небудь, дати дозвіл користуватися, дозволити що-небудь робити тощо [91, с. 276]). Проте вступ адвоката у справу, як слушно зазначає А.С. Таран, не повинен залежати від розсуду суб'єкта, який веде кримінальне судочинство [1014, с. 119]. На нашу думку, вирішення питання про вступ адвоката до процесу повинно розглядатися як обов'язок такого суб'єкта, а не право. У протилежному випадку реалізація особою, яка потребує правової допомоги, свого конституційного права може бути суттєво ускладнена.

Тому ми цілком підтримуємо зміни у зв'язку з прийняттям чинного КПК, згідно з яким процедура допуску адвоката відповідними суб'єктами (шляхом

винесення постанови чи ухвали – ч. 5 ст. 44 попереднього КПК України [517]) була замінена на процедуру залучення адвоката підозрюваним, обвинуваченим чи іншими особами та формальним наданням документів, що підтверджують повноваження адвоката слідчому, прокурору, слідчому судді, суду (ч. 4 ст. 46 та ч. 1 ст. 48 КПК України). Указані суб'єкти повинні врахувати й положення ч. 2 ст. 50 КПК України, згідно з якою не допускається встановлення будь-яких додаткових вимог або умов для підтвердження повноважень захисника чи для його залучення до участі в кримінальному провадженні. А вчинення таких дій являє собою форму прояву порушення права на захист (недопущення захисника) [937, с. 172], за що передбачена кримінальна відповідальність за ст. 374 КК України [514].

Розглядаючи процедуру допуску адвоката до справи, потрібно врахувати й позицію А.С. Таран: «у разі надання адвокатом належним чином оформлених документів слідчий і суд зобов'язані автоматично допустити його до участі у справі, а вже після цього за встановленою законом процедурою, з дотриманням відповідних процесуальних гарантій може вирішуватися питання про наявність обставин, що виключають участь адвоката у справі, оскільки «відвести можна тільки особу, яка стала учасницею процесу» [1014, с. 120]. Це додатково підтверджує точку зору, згідно з якою вирішення вказаними суб'єктами питання про вступ адвоката у процес повинно розглядатися не як їх право, а як обов'язок, за порушення якого, наприклад в кримінальному провадженні, може наставати кримінальна відповідальність.

Отже, з моменту набуття статусу адвоката особа отримує тільки професійний статус, але реалізація значної кількості елементів даного статусу є неможливою поза здійснення ним процесуальної та (або) непроцесуальної форми адвокатської діяльності. Тільки з моменту оформлення повноважень та вступу адвоката у відповідний процес (надання документів, що підтверджують його повноваження певним уповноваженим суб'єктам) він набуває вже відповідний індивідуальний правовий статус: адвоката-захисника, адвоката-представника чи власне адвоката, який надає йому можливість повною мірою використовувати комплекс як професійних (передбачених законодавством про адвокатуру), так і процесуальних прав.

В аспекті нашого дослідження заслуговує на увагу й досвід зарубіжних країн, де адвокати позбавляються необхідності документально підтверджувати свої повноваження у процесі діяльності щодо представництва та захисту інтересів своїх клієнтів. Так, відповідно до положень ст. 416 Цивільного процесуального кодексу Франції, будь-яка особа, яка має намір представляти сторону або надавати їй допомогу, зобов'язана пред'явити доказ того, що вона отримала для цього повноваження або доручення. Однак адвокат звільняється від такого обов'язку [1195]. Норвезькі адвокати, за твердженням Г. Нердрум, мають «право представляти інтереси клієнтів, не маючи від них спеціального письмового доручення. Існує презумпція, що у адвоката є така довіреність» [643, с. 100]. Не потребують подання письмового доручення для підтвердження своїх повноважень, за твердженням В.Р. Дюкіної, й іспанські адвокати та англійські баристери, використовуючи процедуру «*arud acta*», якою «вони засвідчують свій статус представника за допомогою явки в суд, де буде розглянуто справу» [266, с. 163]. На нашу думку, потрібно врахувати те, що, по-перше, звільнення адвоката від необхідності документально підтверджувати свої повноваження у процесі професійної діяльності, в жодному разі не вказує й на відсутність документального оформлення його взаємовідносин зі своїм клієнтом, а по-друге, специфіка українського процесуального законодавства (зокрема, щодо можливості клієнта визначати об'єм процесуальних повноважень адвоката-представника) все ж таки вказує на необхідність подання відповідних документів і під час вступу адвоката у відповідний процес.

На жаль, ні в теорії, ні на практиці не вироблено єдиних підходів щодо належного оформлення процесуальних повноважень адвоката. Незважаючи на те що в більшості процесуальних кодексів досить чітко прописані підстави та документи, що підтверджують повноваження адвоката, мають місце випадки, коли суди та інші уповноважені суб'єкти безпідставно не визнають належність оформлення його повноваження на підставі тих чи інших документів. До прийняття Закону № 2147-VIII ми звертали увагу на те, що досить поширеними були випадки невизнання судами статусу адвоката як представника на основі оформлення ним

своїх повноважень лише на підставі довіреності, або ж навпаки – вимагали додатково подання адвокатом довіреності (чи ордеру) до вже поданого ним договору про надання правової допомоги [292, с. 58].

Щодо непроцесуальної форми діяльності адвоката, то, враховуючи багатогранну можливість її реалізації, можна стверджувати, що правозастосовна діяльність інших установ та організацій не відрізняється від діяльності судів у цих питаннях. Складність полягає в тому, що питання оформлення повноважень представника, яким може бути й адвокат, врегульовуються значною кількістю нормативно-правових актів, у тому числі й підзаконного характеру, які не мають єдиного підходу до процедури такого оформлення. Так, у переважній більшості випадків нотаріуси для посвідчення повноважень адвоката як представника особи вимагають від останнього надання належним чином посвідчених довіреностей, відмовляючись при цьому приймати договір про надання правової допомоги, хоча така їх діяльність певним чином суперечить нормі ч. 7 ст. 44 Закону України «Про нотаріат» [817]. Дещо інша ситуація простежується, наприклад, у наказі Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні» [805], відповідно до якого повноваження представника мають ґрунтуватися виключно на нотаріально посвідченій довіреності.

З огляду на вищевказане, ми ставимо перед собою завдання проаналізувати порядок оформлення повноважень адвоката, насамперед під час здійснення процесуальної форми його діяльності. Насамперед слід зауважити, що це питання регулюється Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у ст. 26 якого зазначено, що адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги. В той же час ця стаття вказує, що документами, які посвідчують повноваження адвоката на надання правової допомоги, можуть бути: договір про надання правової допомоги; довіреність; ордер; доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. Все це дає нам можливість дійти висновку, що єдиною підставою для здійснення адвокатської діяльності є вказаний договір, у той час як документами, що

посвідчують повноваження адвоката, крім договору, є і всі вищезазначені документи.

Норма Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з якою повноваження адвоката як захисника або представника в тому чи іншому провадженні підтверджуються в порядку, встановленому законом (ч. 3 ст. 26), вказує на необхідність проаналізувати положення процесуальних кодексів, які регулюють ці питання. Ми звертаємо увагу на те, що майже всі вони передбачають досить подібний порядок підтвердження повноважень адвоката [295, с. 100-101]. Так, ст. 42 ЦПК України встановлено перелік документів, що посвідчують повноваження адвоката як представника. Майже ідентичні до ст. 42 ЦПК України норми про перелік таких документів закріплені і в ст. 58 КАС України, ст. 28 ГПК України та ст. 271 КУпАП. Фактично різниця проявляється лише у порядку посвідчення довіреності як одного із документів, що підтверджують повноваження адвоката в суді. Дещо відрізняється порядок посвідчення повноважень адвоката в кримінальному судочинстві (ст. 50 КПК України) – насамперед відсутністю довіреності серед переліку документів, що підтверджують оформлення його повноважень, та необхідністю пред'явлення свідництва про право на заняття адвокатською діяльністю. Також ми вже доходили висновку про необхідність сприйняття посвідчення адвоката як документа, що посвідчує його особу та підтверджує його професійний статус. Тож вважаємо за можливе існування вимоги щодо подання копії такого посвідчення як додаткового документа, який підтверджував статус адвоката у всіх видах проваджень.

Щодо редакцій процесуальних кодексів, які передбачені Законом № 2147-VIII, то вони закріплюють ідентичні норми, згідно з якими повноваження адвоката як представника підтверджуються довіреністю або ордером, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність». А це свідчить про те, що у вказаних видах проваджень український законодавець вже не передбачає можливість підтвердження повноважень адвоката за допомогою договору про надання правової допомоги та доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. На відміну від цивільного,

адміністративного та господарського судочинства, КПК України (ст. 50) та КуПАП (ст. 271) передбачають можливість застосування таких документів для підтвердження повноважень адвоката в суді. З подібних позицій виходять й інші нормативно-правові акти (зокрема, Митний кодекс України (ст. 500) [619], Закон України «Про виконавче провадження» (ст. 16) [777], Закон України «Про попереднє ув'язнення» [819]). Все це вказує на необхідність дослідження правової природи кожного з документів, якими можуть бути підтверджені повноваження адвоката в тому чи іншому виді судочинства, з метою визначення насамперед нашого ставлення до можливості застосування договору про надання правової допомоги та доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги у цивільному, адміністративному та господарському судочинстві.

Отже, єдиною підставою для здійснення адвокатської діяльності та документом, який до прийняття Закону № 2147-VIII, міг підтверджувати повноваження адвоката у всіх видах проваджень, є *договір про надання правової допомоги*. В одній із наших наукових праць [328, с. 42], ми звертаємо увагу на позитивний характер положень вищевказаної ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», оскільки до набрання чинності вказаним Законом на законодавчому рівні не передбачалася необхідність укладення між адвокатом та клієнтом договору про надання правової допомоги, а подібна норма містилася лише у ст. 15 попередніх ПАЕ [764]. На жаль, переважна більшість адвокатського корпусу (особливо – молоді адвокати), як слушно зазначає Д.П. Фіолевський, до укладення такого договору з клієнтом ставилися неналежно, а декотрі взагалі обходилися без такої «формальності». Вчений сподівається, що після прийняття вказаного Закону «флібустьєрська адвокатура відійде у минуле, і до укладення договорів доведеться повернутися обличчям з усіма формальностями» [1094, с. 172]. До прийняття вказаного Закону існувало твердження, згідно з яким така угода (договір, контракт) розглядалася як адвокатська таємниця, а тому не могла «надаватися в якості документа, який підтверджує повноваження адвоката на участь у справі» [96, с. 449]. Ми не поділяємо такої точки зору, а погоджуємося із

позицією українського законодавця, який договір про надання правової допомоги не тільки сприймає як документ, що посвідчує повноваження адвоката, але приділяє йому вагомому місцю у взаємовідносинах між адвокатом і його клієнтом.

Цей договір є ««відправною точкою» у взаєминах адвоката і довірителя, породжує і багато в чому визначає сам процес адвокатської діяльності» [494, с. 19] та є «по суті, початком (і доказом)» [441, с. 3] реалізації конституційного права особи на професійну правову допомогу, оскільки його укладення є умовою початку надання такої допомоги. Укладення договору є обов'язком адвоката, який передбачений законом, за порушення якого його може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності за п. 7 ч. 2 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (рішення РАУ від 26 лютого 2016 року № 74 [808]).

Договір про надання правової допомоги не тільки врегульовує взаємовідносини адвоката із своїм клієнтом, але є й основою для подальших взаємовідносин між адвокатом та судом. Це насамперед зумовлено тим, що майже у всіх процесуальних кодексах (крім кримінального процесуального) чітко прописана норма, відповідно до якої особа, чий права, свободи та законні інтереси представляє (захищає) адвокат в суді, має право обмежити права останнього на вчинення окремих процесуальних дій. Правовий статус суб'єктів надання правової допомоги, як зауважує М.Ю. Єфіменко, безпосередньо визначається договором про надання правової допомоги [271, с. 184]. Тобто саме клієнт адвоката, як ми зазначали, визначає особливості індивідуального правового статусу адвоката, встановлюючи, зокрема й межі його процесуальної самостійності.

Незважаючи на провідну роль такого договору в регулюванні взаємовідносин між адвокатом і його клієнтом, в юридичній науці не існує єдиної точки зору щодо його правової природи. Наслідком цього стала наявність різноманітних точок зору щодо віднесення цього договору до тієї чи іншої групи договорів. Не дає відповіді на це питання і український законодавець, який не тільки фактично не розмежовує поняття «правова допомога» і «правові послуги», але є непослідовним і у визначенні найменування самого договору. Так, у законодавстві про адвокатуру він вживає назву «договір про надання правової допомоги», в КПК України – «договір із

захисником», в інших процесуальних кодексах використовує власне сам термін «договір» (у Законі № 2147-VIII – «договір про надання правничої допомоги»). Тож слушним є зауваження М.В. Кравченко про те, що цей договір йменується по-різному, що «само по собі є показовим і не слугує єдності правозастосування» [504, с. 88].

Отже, в юридичній літературі сформувалися різноманітні точки зору щодо визначення правової природи договору про надання правової допомоги. Так, І.С. Токмаков вказує на, що на сьогодні в науковій доктрині можна виділити декілька варіантів кваліфікації такого договору, а саме як: договору доручення; договору підряду; договору надання послуг; непойменованого договору; змішаного договору [1038, с. 10]. І.І Панков виходить з існування трьох основних точок зору щодо правової природи такого договору, вказуючи на те, що одні автори відносять надання юридичної допомоги до сфери конституційних, соціальних правовідносин; інші вважають, що досліджуваний договір є особливим (непойменованим) цивільно-правовим договором, який має публічно-правовий характер; треті відносять надання юридичної допомоги до окремих видів цивільно-правових зобов'язань (тільки до відплатного надання послуг, або тільки до доручення, або до змішаного договору) [686, с. 44-45].

Поширеною серед науковців є точка зору щодо віднесення договору про надання правової допомоги до групи договорів про надання послуг. Зокрема, з таких позицій виходять О.Л. Дзюбенко [245, с. 266], А.Є. Скопцова [961, с. 9] та М.В. Кратенко [509, с. 14]. На основі порівняльно-правового аналізу законодавства та судової практики країн-членів ЄС у сфері правового регулювання діяльності адвокатів, В.Р. Дюкіна доходить висновку, що ядром правовідносин між адвокатом і клієнтом в Німеччині, Іспанії та Англії є договір надання послуг, беззаперечною перевагою якого є варіативність, що дозволяє використовувати цей вид договору для врегулювання більшості видів адвокатських послуг [266, с. 164]. Ряд науковців дотримуються позиції, згідно з якою договір про надання правової допомоги є різновидом договору доручення. Г.О. Світлична вважає, що різновидом договору доручення є договір про надання правової допомоги, у тому числі у формі

представництва у суді [938, с. 312]. З таких же позицій виходять і О.В. Клігман [452, с. 15], А.А. Сайфутдінов [929, с. 2] та М.Ю. Єфіменко [271, с. 185].

Доволі поширеною є точка зору, відповідно до якої договір про надання правової допомоги сприймається як змішаний договір. Зокрема, як змішаний договір, що включає в себе елементи договору про надання послуг і договору доручення, його розглядають О.Ф. Карманов [441, с. 10], К.Г. Книгін [455, с. 103], Д.Є. Колдоев [474] та О.М. Колесніков [475, с. 283]. На наявність, крім зазначених, і елементів договору підряду в правовій конструкції цього договору вказують Ю.В. Романець [913, с. 40] та І.А. Владімірова [161, с. 8]. Заслуговує на увагу й точка зору О.М. Щуковської, відповідно до якої до правових конструкцій, здатних опосередковувати відносини з приводу надання правової допомоги, відносять договори відплатного надання послуг, доручення, агентування та довірчого управління майном [1160]. Аналогічної позиції дотримується й Г.К. Шаров [1134, с. 9].

Однією із найпоширеніших в юридичній літературі є точка зору, згідно з якою договір про надання правової допомоги сприймається як самостійний, специфічний договір, тобто як договір особливого роду (*pactum sui generis*). Враховуючи специфіку адвокатської діяльності, за твердженням Л.М. Бардіна, у законодавстві повинен бути передбачений спеціальний цивільно-правовий договір, який врахував би таку специфіку [56, с. 9]. Про самостійний вид договору, який повинен детально врегулюватися законодавством про адвокатуру, а не цивільним кодексом, вказують І.І. Зайцева [388, с. 36-37] та О.Є. Шпагін [1150, с. 10]. На необхідність спеціального цивільно-правового регулювання договору про надання правової допомоги, враховуючи насамперед його публічно-правовий характер, виходять І.І. Панков [686, с. 47] та інші науковці [177, с. 81]. Про особливі риси договірних відносин між адвокатом і його клієнтом вказувалося ще в Правилах адвокатської професії у Франції, де в п. 13 Гл. 1 зазначалося, що «адвокатура є в легальному сенсі ні мандат (договір доручення), ні договір особистого найму» [626, с. 7].

Все це вказує на наявність різноманітних точок зору щодо визначення правової природи договору про надання правової допомоги, наслідком чого є

відсутність єдиного підходу у встановленні місця такого договору серед інших груп договорів. Це насамперед зумовлено відсутністю, як уже зауважувалося, чіткого розмежування між поняттями «правова допомога» та «правова послуга» та сприйняттям того, що саме є предметом договору. Отже, перш ніж розкрити питання про сутність такого договору та його роль у регулюванні взаємовідносин між адвокатом і клієнтом, вважаємо за необхідне проаналізувати співвідношення між вищевказаними поняттями, з метою визначення безпосередньо предмета професійної діяльності адвоката, який і є предметом даного договору.

В юридичній літературі наявні різні точки зору щодо співвідношення понять «правова допомога» і «правові послуги». Так, з позиції тотожності вищевказаних понять виходить Г.К. Шаров, який вказує, що «за змістом це однакова діяльність, а відмінність в її визначенні пов'язана з традиційним використанням відповідних термінів адвокатами і підприємцями, а також в різних галузях права (наприклад, у цивільному та податковому – послуги, в кримінально-процесуальному – допомога)» [1137, с. 52]. На підставі дослідження професійної діяльності адвоката відповідно до законодавства ЄС, В.Р. Дюкіна доходить висновку, що терміни «юридична допомога» та «юридичні послуги» – це різні позначення того самого явища [266, с. 3]. Не розмежовує ці поняття і Т.І. Ільїна [415, с. 11]. Деякі ж науковці (зокрема, Д.В. Музюкін [628, с. 6] та В.В. Печерський [703, с. 67]) розмежовують вказані поняття, і, як зазначає І.І. Панков, головним чином таке розмежування проводиться «за характером діяльності (допомога, на відміну від послуги, не має комерційного характеру), суб'єктах її здійснення (допомогу надають тільки адвокати), за спрямованістю на досягнення результату (послугі, на відміну від допомоги, властива спрямованість на результат)» [686, с. 45].

Поширеною в юридичній літературі є і точка зору науковців, які доступ до правої допомоги розглядають через надання особі різного роду правових послуг (М.В. Андріянов [25, с. 10], О.Л. Дзюбенко [245, с. 267], Р.Г. Мельниченко [605, с. 13], В.С. Личко [567, с. 4], Г.О. Світлична [938, с. 112], Р.С. Титикало [1031, с. 7]).

В аспекті співвідношення вищевказаних понять, заслуговує на увагу і твердження Д.В. Баскакової, що поняття «юридична допомога» являє собою більш

широке поняття, ніж «юридичні послуги», і включає його у свій зміст [65, с. 112]. З таких же позицій виходять й інші науковці, які надання правових послуг розглядають «однією з можливих форм надання правової допомоги» [94, с. 15], що, крім надання таких послуг, включає і представництво інтересів довірителя в суді та інших органах [455, с. 104].

В юридичній літературі наявна також точка зору щодо неприпустимості використання поняття «правові послуги» для характеристики професійної діяльності адвоката. Зокрема, таку точку зору дотримується Т.В. Варфоломеєва, яка вказує на те, що ставлення до правової допомоги як до послуги «знижує її значення в державі до рівня побутових послуг» [131, с. 38], а ми вважаємо це неприпустимим, оскільки «життєва ситуація, яка потребує зміни за допомогою адвоката, не є предметом побутового характеру» [177, с. 78].

Тому можна погодитися із твердженням М.В. Стаматіної, згідно з яким як у законодавстві, так і в літературі ці поняття використовуються досить часто, але «значення їх настільки різні і суперечливі, що в одних випадках виникає думка, що ці терміни тотожні, в інших – діаметрально протилежні, в третіх – мають підлеглий характер тощо, що значно ускладнює процес їх понятійного визначення і вживання» [989, с. 138].

Враховуючи вказане, вважаємо за необхідне здійснити комплексний аналіз позицій як законодавства, так і науковців, які розкривають сутність понять «правова допомога» та «правова послуга», щоб, зокрема, «встановити ясність при визначенні як предмета діяльності адвоката, так і самого характеру адвокатської діяльності» [65, с. 113].

Насамперед зауважимо, що ст. 59 Конституції України закріплено положення, згідно з яким кожен має право на професійну правничу (у попередній редакції – правову) допомогу. Така ж позиція закріплена і в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 10) [829]. Для позначення професійної діяльності представника (захисника) термін «правова допомога» активно використовується у ЦПК України, КАС України, КУпАП, КПК України. До того ж вказані процесуальні акти для позначення такої діяльності використовують виключно цей термін. Аналогічна

позиція характерна і для Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Щодо ПАЕ, то до 9 червня 2017 року (прийняття з'їздом адвокатів нової редакції вказаних Правил) для них характерним було використання виключно терміна «правова допомога», а після цих змін у багатьох випадках простежується застосування словосполучення «професійна правнича (правова) допомога», на доцільність використання якого для позначення професійної діяльності адвоката ми неодноразово звертали увагу.

Широке застосування термін «правова (юридична) допомога» отримав й в міжнародних актах, зокрема в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [484] (ст. 10), Резолюції (78)8 Комітету Міністрів Ради Європи «Про юридичну допомогу та консультації» [830], Рекомендації Rec(2006)13 Комітету Міністрів Ради Європи «Про застосування тримання під вартою, про умови, в яких воно має здійснюватися, і про заходи щодо попередження насильства» [798], Положенні про роль юристів [1190]. Термін отримав застосування і в конституціях багатьох країн світу, і як зазначає М.С. Амельков: «Конституції всіх країн СНД закріплюють право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги» [24, с. 33].

Незважаючи на такий стан речей, необхідно звернути увагу, що український законодавець не є цілком послідовний щодо використання поняття «правова допомога». Так, в Законі України «Про безоплатну правову допомогу» [775] (ст. 1) воно розглядається в аспекті надання правових послуг, під якими розуміється здійснення представництва, забезпечення захисту та надання інших видів правової допомоги. З таких же позицій фактично виходить законодавець і в Законі України «Про соціальні послуги» (ст. 5) [824]. Право на правову допомогу як гарантовану Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги розглядає й КСУ [905]. В той же час в іншому Рішенні [906] Суд жодним чином не використовує термін «правова послуга» ні при визначенні вказаного поняття, ні взагалі в змісті цього Рішення. Крім цього, ГПК України, на відміну від інших процесуальних кодексів, оперує й терміном «послуги адвоката» (ст. 44, 48, 49 Кодексу) для позначення діяльності представника. Щодо процесуальних кодексів, редакції яких викладені в Законі № 2147-VIII, то поряд з терміном «правнича

допомога», для позначення професійної діяльності адвоката вони застосовують й такі як «послуги» та «роботи» адвоката.

Все це дає можливість дійти висновку, що український законодавець у переважній більшості випадків для характеристики професійної діяльності адвоката (представника, захисника) застосовує виключно термін «правова допомога» («правнича допомога»), проте в деяких випадках він використовує й термін «правова послуга», не наводячи при цьому належного розмежування між ними. Відсутнє належне розмежування і в підходах науковців щодо характеристики професійної діяльності адвоката як правої допомоги та/або правових послуг, що вказує на необхідність дослідження природи вказаних понять у їх співвідношенні між собою.

Відповідно до тлумачного словника «допомога» розглядається як «допомагати, сприяння, підтримка; допомога в роботі, допомога в біді» [91, с. 917]. У той же час слово «послуга» означає «саму дію, допомогу, догодження» [236, с. 860] і розглядається поряд зі словами «прислужитися», «служити», «служіння», «послужливий» тощо» і словосполученнями, зокрема «прислужитися комусь», «найнятися в слуги», «намагатися бути корисним». Враховуючи відсутність чіткого розмежування в розумінні цих слів, Р. Титикало вказує, що «поняття «юридична допомога» та «юридичні послуги» хоча і не є абсолютно тотожними, але мають подібне значення, тому не має ніякого сенсу наділяти їх різним змістом» [1030, с. 96]. Ми не погоджуємося з таким твердженням, а вважаємо, що ключовим у розумінні терміна «допомога» є його сприйняття як діяльності, яка спрямована на сприяння (підтримку, допомогу) особі, зокрема коли вона перебуває в біді. Необхідність надання допомоги особі, яка її потребує, полягає в тому, що її неотримання характеризується можливістю заподіяння такій особі істотної шкоди. Тоді як під «послугою», як зазначає Ю.В. Панченко, слід розуміти «результат безпосередньої взаємодії виконавця і споживача, а також власної діяльності виконавця щодо задоволення потреби споживача (економіко-правовий зміст)» [690, с. 14], але вже з приводу досягнення певного корисного ефекту.

Виходячи з цього, ми поділяємо позиції тих науковців, які поняття «правова (юридична) допомога» розглядають як сприяння в реалізації прав та законних інтересів особи, яка потребує такої допомоги, у випадку коли вона перебуває в складних (проблемних) правових ситуаціях. Зокрема, з таких позицій виходять науковці, які таку допомогу розглядають як сприяння в: реалізації прав і свобод особи, що здійснюється засобами юридичного характеру [755, с. 8]; реалізації правових можливостей суб'єктів права з метою вирішення проблемної правової ситуації [158]; запобіганні порушенню прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права, усуненні або зменшенні несприятливих наслідків такого порушення [444, с. 7]. Подібних позицій дотримуються й інші науковці [94, с. 16-17; 605, с. 7].

На нашу думку, основою розмежування між поняттями «правова допомога» та «правова послуга» повинна бути наявність складної (проблемної) правової ситуації, яка і змусила суб'єкта отримання допомоги звернутися за її наданням. Найбільш вдалим критерієм розмежування вказаних понять, на думку І.І. Панкова, є саме те, що «підштовхнуло особу звернутися до юриста: правова проблема або інтерес, який має правовий характер» [686, с. 45]. Така допомога, за твердженням науковців [688, с. 108], потрібна особі у складній життєвій ситуації, яка не підлягає заміні, ремонту, компенсації, а може бути тільки радикально змінена (життєва обстановка повинна стати якісно іншою), що й змушує особу звернутися за її наданням. В свою чергу, виникнення потреби в наданні послуги, як слушно зазначає В.В. Печерський, не пов'язане з істотними життєво важливими елементами діяльності особи і зумовлюється її бажанням отримати певну сукупність благ, які можуть бути корисні (або використані) в тій чи іншій життєвій ситуації [703, с. 66], і така потреба не здійснюється в умовах наявності спору або конфлікту, правам, свободам та інтересам особи не загрожує потенційно або реально існуюче порушення.

Одержувачем правової допомоги є особа, яка, перебуваючи у складній (проблемній) правовій ситуації, потребує такої допомоги. Потреба в допомозі, як зазначає Ю.В. Панченко, полягає в нездатності такої особи задовольнити свої інтереси (досягти свої цілі) власними силами «внаслідок відсутності спеціальних знань і навичок в області права (незнання про свої права в тій чи іншій життєвій

ситуації, про правові засоби їх реалізації і т.д.), наявності юридичних та (або) фактичних перешкод для самостійного використання своїх правових можливостей (недієздатність, вік, стан здоров'я, небажання, психологічна неготовність діяти самостійно у правовій сфері тощо)» [690, с. 9, 15]. При цьому неотримання такої допомоги характеризується можливістю заподіяння особі негативних наслідків, істотної шкоди.

Передбачаючи можливість настання в житті особи складних (проблемних) правових ситуацій, держава повинна забезпечувати існування належного правового механізму захисту її прав. При цьому потрібно враховувати положення вже згадуваної Резолюції (78)8 Комітету Міністрів Ради Європи «Про юридичну допомогу та консультації» [830], в якій наголошується на тому, що надання юридичної допомоги має розглядатися не як акт милосердя щодо бідних, а як зобов'язання, яке лежить на всьому суспільстві в цілому. Особливість права на професійну правничу (правову) допомогу полягає і в тому, що воно, по-перше, як ми уже зазначали, є невід'ємним елементом правового статусу адвокатури, структурно входить у правовий інститут основних прав та свобод людини і громадянина, який лежить в основі правового статусу особи і як конституційне право має найвищу юридичну силу та підлягає підвищеному захисту [20; 185, с. 17], а по-друге, має особливу соціальну значущість, яка «полягає у тому, що воно є своєрідним посередником у реалізації особою інших прав» [449, с. 46; 1169, с. 129].

Не вдаючись до детального аналізу сутності права на професійну правничу (правову) допомогу, вважаємо за можливе погодитися з позицією тих науковців, які конституційне право на таку допомогу розглядають як право-гарантію. Так, В.Л. Кудрявцев вказує, що з «одного боку держава надає кожному право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги, а з іншого – забезпечує, створює і робить реально здійсненим реалізацію даного права шляхом його гарантованості» [524, с. 94]. Такої ж точки зору дотримуються й інші науковці [94, с. 8; 185, с. 19; 545, с. 11]. Крім цього, слід не забувати й про те, що ми дотримуємося точки зору, згідно з якою в діяльності як адвокатури в цілому, так і адвоката зокрема, простежується органічне поєднання публічних та приватних інтересів, що дає нам

можливість погодитися із твердженням науковців, які надання такої допомоги відносять, зокрема, до сфери конституційних правовідносин (деякі науковці правову допомогу розглядають як інститут, до складу якого входять норми не тільки конституційного, але й міжнародного та інших галузей права). Такої позиції, зокрема, дотримуються Н.А. Булатова [110, с. 31], Т.Б. Вільчик [158], Р.Г. Мельниченко [605, с. 7], Д.В. Музюкін [628, с. 27], О.В. Орлов [677, с. 15], А.А. Салчак [930, с. 74], О.М. Щуковська [1160].

Все це дає можливість розмежувати поняття «правова допомога» і «правова послуга» і за сферою їх правового регулювання, дотримуючись при цьому позиції, згідно з якою правові послуги насамперед належать до сфери цивільно-правових правовідносин, у той час як правова допомога – інститут конституційного права. Як слушно зауважує Т.Б. Вільчик, Конституція України гарантує громадянам право на правову допомогу як категорію реалізації їх прав, але не гарантує їм послугу як категорію міжсуб'єктних цивільно-правових відносин, як економічне благо [158]. Ми цілком погоджуємося із твердженням В.В. Іванової про те, що «адвокатська діяльність, виражена в наданні юридичної допомоги, це діяльність професійна, яку вводить держава як гарантію виконання свого обов'язку щодо захисту своїх громадян, а не пропонує послуги правового характеру» [411, с. 28]. Додатковим підтвердженням вказаної позиції є і те, що держава, гарантувавши в Основному Законі право на професійну правничу (правову) допомогу, повинна забезпечувати й умови кваліфікованого її надання, зокрема задля недопущення ситуації, коли така допомога буде надаватися особами, які не мають відповідних професійних знань та навичок. Отже, ми підтримуємо позицію українського законодавця, який на конституційному рівні гарантує особам право саме на професійну правничу (правову) допомогу, а не послугу, закріплюючи обов'язок щодо її надання саме за адвокатурою, при цьому, по-перше, встановлюючи значні кваліфікаційні та інші вимоги до претендентів на здобуття статусу адвоката, а по-друге, закріплюючи особливий професійний статус адвоката.

Однією із підстав розмежування понять «допомога» і «послуга» є й спрямованість на досягнення результату (послузі, на відміну від допомоги, властива

спрямованість на результат) [686, с. 45]. У цілому поділяючи позицію І.В. Венедіктової про те, що «бажаний для сторін результат може не настати, навіть при належному наданні і споживанні послуги» [143, с. 45], ми не піддаємо сумніву твердження, згідно з яким одними із конструктивних ознак послуги є саме гарантованість досягнення результату і збіг в часі надання та споживання послуги [1147, с. 218], а також можливість заздалегідь передбачити результат і пов'язані з ним наслідки для замовника, попередити та/або виключити негативні фактори, що можуть завдати шкоди інтересам замовника [703, с. 58]. Юридичною послугою, за твердженням Г.М. Ярошевської, «потрібно визнати саме корисний ефект як сукупність корисних властивостей дій (діяльності) юридичного характеру виконавця, безпосередньо спрямованих на задоволення потреб замовника» [1182, с. 370]. Для юридичних послуг, на думку Д.В. Музюкіна, «в більшій мірі, ніж інших послуг, властива спрямованість на досягнення кінцевого результату, а не на споживання корисного ефекту від послуги в процесі її надання» [628, с. 12].

На відміну від правової послуги, правова допомога характеризується «не досягненням конкретного результату, а повинна визначатися самим процесом її надання, а саме тим, наскільки за формою і змістом діяльність адвоката спрямована на досягнення бажаного для довірителя результату» [161, с. 8]. Адвокат під час надання правової допомоги може тільки передбачати певний результат, але в жодному разі не має можливості гарантувати його настання. Така позиція була відтворена і в ч. 4 ст. 18 попередньої редакції ПАЕ (адвокату заборонялося давати клієнту запевнення і гарантії стосовно реального результату виконання доручення, прямо або опосередковано сприяти формуванню у нього необґрунтованих надій, а також уявлення, що адвокат може вплинути на результат іншими засобами, окрім сумлінного виконання своїх професійних обов'язків). З незрозумілих для нас причин вказана норма не отримала свого закріплення в чинній редакції ПАЕ [763]. Однією із конструктивних ознак послуги є і збіг в часі надання та споживання послуги. На відміну від послуги, результат правової допомоги, як правило, «має перспективний, а не терміновий чи короткостроковий прояв» [504, с. 88], оскільки

наявність складної (проблемної) правової ситуації зазвичай тягне за собою суттєві, а інколи й радикальні зміни в житті та/або діяльності особи.

Крім спрямованості на досягнення результату (цілей, які переслідує така діяльність), О.В. Орлов пропонує розмежовувати вказані поняття й за наявністю в них економічного елементу (елементу товарного обігу) [677, с. 8]. Як зазначає Д.В. Музюкін, поняття «правова допомога» переважно застосовується у випадках, коли «відносини між суб'єктами не мають комерційної спрямованості (або де ця складова не має визначального значення), або коли необхідно підкреслити несприємницький характер діяльності особи, яка надає таку допомогу» [628, с. 6]. Фактично з таких же позицій виходить Н.В. Хмелевська [1108, с. 107]. В юридичній літературі наявна й точка зору, згідно з якою розмежування між поняттями «допомога» й «послуга» здійснюється за критерієм відплатності їх надання. У сфері здійснення медичної діяльності такої позиції дотримуються, зокрема, С.Б. Булеца [111, с. 133] та О.І. Смотров [979, с. 6], а у сфері права – В.С. Личко [567, с. 420].

Ми не поділяємо такої точки зору науковців, оскільки, як зазначає І.В. Венедіктова, «наявність або відсутність оплати не може служити критерієм галузевого розмежування послуг і встановлення приватноправових або публічно-правових засад регулювання» [143, с. 46]. Термін «безоплатна», який часто використовується як у законодавстві, так і в практичній діяльності (безоплатна правова допомога, безоплатна медична допомога) за своєю суттю не відображає безкоштовність її надання, оскільки особі, яка її надає, здійснюється відповідне відшкодування за рахунок коштів державного бюджету або ж з інших джерел (зокрема, спеціальних фондів). Показовим щодо цього є п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [775]. Така допомога відрізняється від правової допомоги «pro bono» (від лат. pro bono publico – заради суспільного блага), яка надається на добровільних засадах і без оплати як громадська діяльність [1251], що набула широкого застосування, наприклад, у великих юридичних фірмах США [923, с. 24]. Ця допомога взагалі позбавлена такої ознаки як оплата (наявність певного відшкодування) за її надання, а можливість її надання українським

адвокатом передбачена насамперед рішенням РАУ від 23 квітня 2016 року № 118 [809].

Отже, хибним є розмежування понять «правова допомога» і «правова послуга» за характером відплатності їх надання. Без сумніву, правова допомога надається для певного позитивного результату, проте «оплачуватися повинен не сам результат, а діяльність» щодо її надання [613, с. 27]. Це зумовлено тим, що «залежність розміру винагороди від результату, наприклад, кримінальної справи природним чином породжує у довірителя сумніви не тільки в чесності адвоката, але і в неупередженості суду, що, звичайно, є неприпустимим» [6, с. 15]. На нашу думку, для належного виконання адвокатом своєї діяльності його професійний статус повинен бути незалежним та самостійним від тих матеріальних правовідносин, якими він пов'язаний зі своїм клієнтом. Тож позитивними є положення ч. 1 ст. 27 та ст. 30 ПАЕ [763], якими додатково підтверджується наша позиція про абсолютну незалежність адвоката, зокрема і на внутрішньому рівні.

На жаль, відсутність і чітких критеріїв розмежування зазначених понять, зокрема за характером відплатності їх надання, і належного розуміння сутності поняття «правова допомога», призвела до того, що більшість опитаних нами респондентів (51%) економічну сутність сучасної адвокатської діяльності визначають як підприємницька діяльність (Додаток А).

Хибність розмежування вказаних понять за ознакою відплатності їх надання зовсім не означає неможливість їх розрізнення за характером діяльності, при якій вони реалізуються. Так, на відміну від послуг, які характеризуються наявністю комерційної складової та підкреслюють підприємницький характер надання правової допомоги адвокатом, як зазначає Г.К. Резнік, «не може бути по самій природі підприємницькою діяльністю, спрямованою на одержання прибутку» [867, с. 26]. Адвокату, як слушно зазначає М.В. Кратенко, не слід «вести юридичну практику на засадах ризику, приймати сумнівні з моральної сторони доручення, торгуватися з клієнтом щодо розміру винагороди» [509, с. 18]. Професійна діяльність адвоката повинна бути спрямована не на отримання будь-якої вигоди майнового характеру, а надання допомоги для адвоката – це насамперед «професійні

та моральні обов'язки» [703, с. 53]. Отже, діяльність адвоката щодо надання професійної правничої (правової) допомоги в жодному разі не повинна сприйматися як підприємницька діяльність, а повинна розглядатися як професійна незалежна діяльність. При цьому, відповідно до положень п. 14.1.226 Податкового кодексу України [718], професійна незалежна діяльність та підприємницька діяльність фактично виключають одна одну. Для забезпечення абсолютної незалежності адвоката як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні, його правовий статус повинен бути незалежним та самостійним від тих матеріальних правовідносин, якими він пов'язаний зі своїм клієнтом. Адвокатська діяльність, яка за своєю природою є абсолютно незалежною та такою, що позбавлена комерційної складової, в жодному разі не повинна сприйматися як підприємницька діяльність, а має розглядатися саме як професійна незалежна діяльність. Адвокат, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально, є самозайнятою особою та не може бути визнаний підприємцем у межах такої своєї діяльності, зокрема враховуючи й те, що законодавством не передбачена така організаційна форма адвокатської діяльності. Подібна позиція відтворена і в листі ГУ ДФС в м. Києві [564], в якому також вказується на те, що чинним законодавством не заборонено фізичній особі, яка здійснює незалежну адвокатську діяльність, бути підприємцем та здійснювати іншу підприємницьку діяльність, не заборонену законом.

Вказане дає нам можливість здійснити розмежування понять «правова допомога» («професійна правнича допомога») та «правова послуга» за: суб'єктом одержання (допомогу отримує особа, яка перебуває у складній (проблемній) правовій ситуації – об'єкт допомоги); суб'єктом надання (особою, яка наділяється особливим професійним статусом, – адвокатом); механізмом здійснення та сферою правового регулювання (закріплення та гарантування конституційного права на професійну правничу допомогу); спрямованістю на досягнення результату (адвокат під час надання правової допомоги може тільки передбачати певний результат, але в жодному разі не має можливості гарантувати його настання) та характером діяльності, при якій вони реалізуються (адвокатська діяльність – це незалежна

професійна діяльність, яка за своєю природою не є підприємницькою діяльністю та позбавлена комерційної складової).

Проведене розмежування понять «правова допомога» та «правова послуга» дає нам можливість з'ясувати її правову природу договору про надання правової допомоги. Ми повністю поділяємо позицію І.О. Владімірової про те, що цей договір є «двостороннім, відплатним, консенсуальним, каузальним, не є публічним, не може укладатися як договір приєднання» [161, с. 14]. Він також є фідуціарним, оскільки «базується на особистих глибоко довірчих стосунках сторін» [1036, с. 26].

Отже, дійшовши висновків про необхідність розмежування понять «правова допомога» та «правова послуга» та про те, що надання правової допомоги повинно асоціюватися саме з професійною діяльністю адвоката, вважаємо за можливе виходити з того, що договір про надання правової допомоги необхідно сприймати як самостійний, специфічний договір, основою правового регулювання якого виступає законодавство про адвокатуру.

У цьому випадку ми виходимо насамперед з того, що предмет договору є одним із основних критеріїв відмежування одного виду договору від інших [1146, с. 62], який має вирішальне значення у такому відмежуванні [1182, с. 369]. Як зазначає М.М. Ковтун, «формально предметом договору про надання юридичної допомоги, за змістом закону, може бути один або кілька видів юридичної допомоги» [462, с. 44].

Не ставлячи собі за мету розкриття питання, що стосується суті предмету договору про надання правової допомоги (на нашу думку, це є предметом окремого наукового дослідження), вважаємо за необхідне звернути увагу лише на одне з найбільш дискусійних питань у цій сфері, а саме щодо конкретизації такого предмета. З позицій необхідності чіткої деталізації предмета договору про надання правової допомоги виходять М.Г. Коробіцин [494, с. 20], А.Г. Кучерена [543, с. 281], О.Є. Шпагін [1149] та інші науковці [6, с. 7; 527, с. 16; 1038, с. 14]. Іншої точки зору дотримуються науковці [177, с. 80; 462, с. 45; 721, с. 16], які вказують на те, що предмет договору про надання правової допомоги не повинен бути докладно конкретизований, враховуючи насамперед складність максимальної деталізації

обсягу правової допомоги в момент укладення договору. На нашу думку, необхідно врахувати позицію І.І. Панкова, згідно з якою однією із складових предмета такого договору, крім вказівки на правову проблему (спір) та державний орган (іншу організацію), де передбачається здійснення представництва (захисту) є і вид юридичної допомоги. При цьому він зазначає, що якщо процедура надання адвокатом юридичної допомоги не регламентована процесуальним законом, то «вид юридичної допомоги повинен містити вичерпний перелік конкретних дій, що підлягають виконанню адвокатом» [687, с. 93]. Характерною така точка зору є й для М.В. Кратенко [510, с. 21]. Ми погоджуємося з такою позицією науковців, оскільки такий підхід спрямований на певну конкретизацію виду правової допомоги, яка надається адвокатом (з метою запобігання виникненню можливих конфліктних ситуацій між ним та клієнтом), і водночас не передбачає необґрунтованих обмежень в реалізації адвокатом своєї професійної діяльності щодо надання такої допомоги.

Отже, особливість предмета договору про надання професійної правничої (правової) допомоги (у тому числі щодо складності конкретизації виду такої допомоги на момент укладення договору) у поєднанні з тим, що така допомога позбавлена як комерційної складової, так і можливості гарантування настання певного результату, ще раз підтверджує нашу думку про специфічність правової природи цього договору.

Особливість договору про надання правової допомоги проявляється як при укладенні, так і при розірванні такого договору. Так, при укладенні договору адвокат повинен беззаперечно дотримуватись вимог, які передбачені, зокрема, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. 28) та ПАЕ (Розділом 3) [763]. Необхідно звернути увагу й на окремі аспекти залучення захисника слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням. Аналіз положень ст. 49, 52, 53, 54 КПК України, а також Стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі [810] (коли участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений відмовляються від захисника і не залучають іншого захисника, призначений центром захисник продовжує виконувати свої професійні обов'язки), дає

можливість погодитися із твердженням, що вступ «адвоката як захисника по ряду справ, згідно з якими закон передбачає обов'язкову участь адвоката, відбувається і поза волею клієнта в силу призначення захисника судом, тобто за відсутності будь-якого договору з клієнтом» [58, с. 4].

Особливість договору про надання правової допомоги проявляється і в процедурі припинення такого договору. Це питання досить детально врегульовано в ПАЕ (ст. 31-36). Тут слід звернути увагу, що, до прикладу, захисник у кримінальному судочинстві має право відмовитися від виконання своїх обов'язків лише з підстав, які передбачені ч. 4 ст. 47 КПК України. Про певний перелік підстав, відповідно до яких адвокат мав можливість достроково розірвати договір з клієнтом йшлося і у ст. 33 попередньої редакції чинних на сьогодні ПАЕ. Крім цього, цієї ж статтею закріплювався обов'язок адвоката попередити про це клієнта протягом розумного часу, пояснити йому причини розірвання договору, пересвідчитись, що вони об'єктивно або суб'єктивно, виходячи з позиції, зайнятої клієнтом, не можуть бути усунені, і вжити розумно необхідних заходів для захисту законних інтересів клієнта. Така позиція законодавця давала можливість погодитися із твердженням М.В. Кратенко, що «для відносин з надання юридичної допомоги характерна фидуціарність особливого роду – несиметрична» [509, с. 7]. Хоча такий стан речей певним чином й вказував на відступ законодавця від принципу юридичної рівності учасників цивільних правовідносин (ст. 1 ЦК України [1115]), проте «не слід забувати, що довіритель у відносинах з адвокатом є завідомо більш слабкою стороною, яка часто знаходиться в складній життєвій ситуації. Тому залишення адвокатом свого довірителя не повинно залежати виключно від волі і бажання адвоката» [1036, с. 29]. Все це свідчить про суттєву перевагу попередньої редакції ст. 33 ПАЕ, якою визначався порядок одностороннього розірвання адвокатом договору про надання правової допомоги.

Отже, наявність вказаних особливостей як при укладенні, так і при розірванні договору про надання правову допомогу, вказує на відмінність такого договору від інших видів договорів (зокрема, договорів про надання послуг, у тому числі й договору доручення) та є додатковим підтвердженням нашої думки про особливість

його природи. До того ж потрібно врахувати й положення ч. 3 ст. 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з яким до договору про надання правової допомоги застосовуються загальні вимоги договірного права, що не дає нам змогу віднести договір з адвокатом про надання правової допомоги до якогось конкретного виду договорів, а вказує на необхідність сприймати його як самостійний.

Проаналізувавши сутність договору про надання правової допомоги, а також дійшовши висновків про необхідність розмежування понять «правова допомога» і «правова послуга» та про можливість погодитися із твердженням науковців, які надання такої допомоги відносять, зокрема, до сфери конституційних правовідносин, вважаємо за необхідне визначити і сферу правового регулювання такого договору. Адвокат та його клієнт, як зазначає І.І. Панков, повинні досягти домовленості щодо умов надання правової допомоги, а тому такий договір є «цивільно-правовою формою реалізації права, закріпленого на конституційному рівні і гарантованого державою кожній особі» [686, с. 45]. На необхідність використання цивільно-правових конструкцій оформлення відносин між адвокатом й клієнтом вказують й інші науковці [58, с. 2]. Така необхідність зумовлена тим, що «ніяка інша галузь, крім цивільного права, не здатна запропонувати будь-які конкретні засоби для регламентації правочину про надання юридичної допомоги» [509, с. 14], оскільки, поширюючи на відносини адвоката з довірцем норми цивільного права, законодавець тим самим захищає інтереси останнього, дозволяючи йому відстоювати свої права у відносинах з адвокатом [6, с. 2]. Отже, ми поділяємо позицію українського законодавця, який у вищезгадуваній ч. 3 ст. 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає застосування до договору про надання правової допомоги загальних вимог договірного права, а по суті – норм ЦК України у цій сфері (слухним є положення ч. 3 ст. 14 чинної на сьогодні редакції ПАЕ, згідно з яким до договору про надання правової допомоги також застосовуються загальні положення цивільного законодавства про договір). Проте основою правового регулювання договору є

законодавство про адвокатуру (зокрема, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ПАЕ).

Враховуючи самостійний характер та специфіку правової природи договору про надання правової допомоги (будучи єдиною підставою як здійснення адвокатської діяльності, так і реалізації особою свого конституційного права на професійну правничу допомогу, з одного боку, врегульовує взаємовідносини адвоката із своїм клієнтом, а з іншого – є основою для подальших взаємовідносин адвоката з судом), вважаємо, що у випадку якщо ані клієнт, ані адвокат не ставлять собі за мету дотримання адвокатської таємниці, яка може міститися в умовах такого договору, він повинен бути основним і єдиним документом, що підтверджує повноваження адвоката в суді. Тож ми не поділяємо позицію, що відтворена в Законі № 2147-VIII, згідно з якою в ЦПК, ГПК та КАС України вже не передбачена можливість підтвердження повноважень адвоката за допомогою договору про надання правової допомоги, при цьому така можливість залишається в КПК України, КУпАП, Кримінально-виконавчому кодексі України, Митному кодексі України, Законі України «Про виконавче провадження» тощо.

В аспекті розгляду питання про оформлення повноважень адвоката, в одній із наших робіт [353, с. 375-378] ми розкриваємо сутність доручення, по-перше, в розрізі посвідчення повноважень представника в конституційному судочинстві, а по-друге, як одного з документів, що посвідчує повноваження адвоката у випадку надання безоплатної правової допомоги. На підставі проведеного дослідження ми, зокрема, доходимо висновку, що доручення в конституційному судочинстві слід розглядати не як документ, що посвідчує повноваження представника, а як спосіб передачі повноважень, тоді як такими документами фактично можуть бути будь-які документи, які передбачені ч. 1 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Аналізується і правова природа доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, де ми насамперед поділяємо наявну процедуру видачі такого доручення, оскільки вона спрямована на суттєве прискорення початку надання такої допомоги. В даному випадку необхідно звернути увагу на те, що Законом № 2147-VIII вже не

передбачається можливість підтвердження повноважень адвоката за допомогою вищевказаного доручення (йдеться про можливість посвідчення посадовою особою органу (установи), який прийняв рішення про надання безоплатної вторинної правничої допомоги, довіреності фізичної особи), що, на нашу думку, може ускладнити надання такої допомоги, враховуючи насамперед положення ч. 3 ст. 21 Закону України «Про безоплатну правову допомогу».

Документом, який підтверджує повноваження адвоката у всіх видах проваджень, є й *ордер адвоката*, який розглядається як письмовий документ, що видається адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням та повинен містити підпис адвоката, типова форма якого затверджена Положенням про ордер на надання правової допомоги та порядок ведення реєстру ордерів [732].

Використання адвокатом ордера як документа, який посвідчує його повноваження, є одним із найдискусійніших питань в юридичній літературі. Прихильники позиції про доцільність використання адвокатом такого документа виходять з того, що він є найпрогресивнішим та найфункціональнішим правом адвоката [174], оптимальним способом [50, с. 194] або ж взагалі єдиним документом, що повинен посвідчувати його повноважень [3, с. 175; 96, с. 448]. Перевагами використання ордера, порівняно з іншими документами науковці називають насамперед спрощення допуску до ведення справи та можливість використання його у невідкладних випадках, а також збереження адвокатської таємниці (В.В. Волошин [174], Н.М. Бакаянова [50, с. 194] О.В. Панчук [693, с. 33]). За твердженням Г.О. Світличної [938, с. 314] та В.С. Заяць [397, с. 9], використання ордера є доцільним і у випадку, коли адвокат діє у складі адвокатського об'єднання та здійснює делеговані йому цим об'єднанням повноваження щодо представництва клієнта у суді [938, с. 314]. Протилежної точки зору дотримуються науковці, які вказують як на алогічність його використання [271, с. 185; 592, с. 178], так і на те, що він є пережитком радянського законодавства про адвокатуру [1134, с. 9]. В. Буробін також звертає увагу, що в жодній країні світу з розвинутою правовою традицією немає документа, який є аналогом ордера адвоката [118].

Досліджуючи як історичний аспект, так і позиції чинного законодавства щодо використання ордера як документа, що підтверджує повноваження адвоката [112; 350; 353, с. 378-382], ми доходимо висновку про наявність суттєвих недоліків у його застосуванні. Так, необхідність додавання до ордера й витягу із договору (крім кримінального судочинства), у якому зазначаються повноваження адвоката як представника (захисника) або обмеження його прав на вчинення окремих процесуальних дій, вказує на те, що ордер за своєю суттю лише формально підтверджує наявність повноважень у адвоката, проте не визначає обсяг таких повноважень. А це нівелює й таку безумовну перевагу ордера як можливість його використання у випадках надання невідкладної правової допомоги, коли відсутня змога укласти договір про надання такої допомоги, враховуючи необхідність як подання витягу із договору у разі використання ордера адвоката, так і зазначення в ньому номеру (за наявності) та дати укладення цього договору.

Прийняття Закону № 2147-VIII свідчить про зміну українським законодавцем свого ставлення до використання ордера як документа, що підтверджує повноваження адвоката-представника, оскільки в процесуальних кодексах закріплюються ідентичні норми, згідно з якими повноваження адвоката як представника підтверджуються довіреністю або ордером, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність». Таке правове регулювання (відсутність вимоги про необхідність додавання до ордера й витягу із договору про надання правової допомоги, а також можливість підтвердити повноваження адвоката-представника у таких видах судочинства, крім нього, тільки довіреністю), перетворить ордер на один з провідних документів, що підтверджує повноваження адвоката, використання якого можливе в усіх видах проваджень. В той же час, в Митному кодексі України (ст. 500) [619], Законі України «Про виконавче провадження» (ст. 16) [777], а також в КУпАП (ст. 271) незмінними залишаються вимоги про необхідність обов'язкового додавання до ордера і витягу з договору, що вказує на непослідовність українського законодавця щодо можливості використання такого документа для підтвердження повноважень адвоката.

Розкриваючи правову природу ордера, слід звернути увагу на позицію науковців, які піддають сумніву можливість його посвідчення адвокатом, який здійснює свою діяльність індивідуально, коли він по суті сам собі видає ордер, підтверджуючи ним власні повноваження, називаючи таку ситуацію як юридично безглуздою [770, с. 88], так і такою, що не захищає клієнта від недобросовісного адвоката [936, с. 46]. Тож позитивним є положення Закону № 2147-VIII, яким КК України передбачається доповнити ст. 400-1 (представництво в суді без повноважень) та встановити кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді, а так само умисне невнесення адвокатом до ордера відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги. Такою статтею закріплюється превентивна норма, яка спрямована на недопущення можливості зловживання адвокатом своїм правовим становищем та захист клієнта від недобросовісних діянь з боку його адвоката.

Отже, прийняття Закону № 2147-VIII свідчить про зміну українським законодавцем свого ставлення до використання ордера як документа, що підтверджує повноваження адвоката (вже не розглядається як такий, що по суті лише формально підтверджує наявність у адвоката повноважень та не визначає їх обсяг і слугує лише доказом укладення між адвокатом та його клієнтом договору), та перетворення ордера на один з провідних таких документів. На нашу думку, доцільність його застосування може бути зумовлена насамперед випадками, коли сторони договору про надання правової допомоги виходять з необхідності дотримуватися принципу конфіденційності його положень, а також за умови, що такий договір був укладений з адвокатським об'єднанням або бюро, які в свою чергу на підставі ордера уповноважують конкретного адвоката (адвокатів) здійснювати діяльність з надання правової допомоги клієнту адвокатського об'єднання (бюро).

Одним з документів, який може посвідчувати повноваження адвоката як представника (захисника) особи в суді, є *довіреність*. Відповідно до процесуальних кодексів, довіреність може застосовуватися адвокатом у всіх видах проваджень, за винятком кримінального процесуального (її застосування допускається лише

представником юридичної особи, яка бере участь у процесі, і то за умови, коли такий представник не є адвокатом).

Досліджуючи триваючу в цивілістичній доктрині дискусію щодо правової сутності довіреності [327, с. 270-271], яка «розглядається як договір, односторонній правочин, документ, що підтверджує повноваження» [549, с. 22], ми поділяємо позицію тих науковців, які в широкому сенсі розглядають її як односторонній правочин [258, с. 18; 208, с. 85], але являє собою складний юридичний склад, що «включає в себе: волю довірителя (на вчинення основної юридичної дії і на відчуження своїх суб'єктивних прав представнику), уповноваження, тобто письмове оформлення повноважень і вручення їх третім особам або представнику» [679, с. 22]. Основою видачі довіреності є договір, оскільки «видача довіреності як самостійний акт не може слугувати підставою для представництва» [265, с. 96]. З таких позицій виходить і український законодавець (у ст. 244 ЦК України).

Щодо співвідношення довіреності та договору, який є підставою її видачі, то, враховуючи позицію М.І. Брагінського (виокремлює внутрішню та зовнішню форми відносин між довірителем і повіреним) [104, с. 31], ми поділяємо позицію О.Л. Невзгодіної, яка розглядає довіреність як «один з найбільш поширених способів вираження змісту повноваження ззовні, але не підставу повноваження» [640, с. 104]. На нашу думку, така позиція є характерною і для адвоката, який діє як представник, і для представника, який не наділений таким статусом. Але, якщо договір доручення є підставою (основою) виникнення відносин представництва між повіреним (представником без статусу адвоката) і довірителем, а «для третіх осіб відносини представництва не вважатимуться такими, що виникли без видачі відповідного доручення» [679, с. 23], то специфіка правової природи договору про надання правової допомоги (можливість посвідчення саме ним повноважень адвоката) вказує на інше. Все це ще раз свідчить про особливе місце такого договору та про його відмежування від договору доручення.

Аналіз положень ЦПК, ГПК та КАС України дає нам можливість дійти висновку про відсутність єдиного підходу щодо порядку посвідчення довіреності представника. Так, якщо, з одного боку, щодо посвідчення довіреності від імені

юридичної особи (органу, підприємства, установи, організації) у вказаних процесуальних кодексах закріплюються дуже подібні норми про її посвідчення уповноваженою на те особою, то з іншого – більш суттєва різниця спостерігається в контексті посвідчення довіреності від імені фізичної особи (у господарському судочинстві – громадянина). Це зумовлено тим, що у ГПК України передбачається необхідність подання нотаріально посвідченої довіреності (ч. 5 ст. 28), в КАС України (ч. 4 ст. 58) та КУпАП (ч. 1 ст. 270, ч. 4 ст. 271) – довіреності, посвідченої нотаріусом або посадовою особою, якій відповідно до закону надано право посвідчувати довіреності, в ЦПК України – довіреності, яка може бути посвідчена нотаріально або посадовою особою організації, в якій довіритель працює, навчається, перебуває на службі, стаціонарному лікуванні чи за рішенням суду, або за місцем його проживання (ч. 2 ст. 42). Якщо позитивним моментом такого положення ЦПК України є нівелювання ним основних недоліків нотаріального посвідчення довіреності, яке «спричиняє для клієнта додаткові витрати на оплату за вчинення нотаріальної дії та додаткові зусилля щодо звернення до нотаріуса для її оформлення» [1158, с. 48], то негативний момент полягає в тому, що «серед суб'єктів, наділених правом посвідчення довіреностей, називається велика кількість організацій і посадових осіб, які часом і не уявляють про наявність у них такого важливого повноваження, не знають, яким чином мають бути сформульовані й оформлені довіреності» [95, с. 69]. Виняток в даному випадку становить хіба що порядок посвідчення довіреності за рішенням суду, враховуючи лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [563].

Більш вдалим є положення Закону № 2147-VIII, згідно з якими в ЦПК, ГПК та КАС України передбачається закріплення ідентичних норм щодо посвідчення довіреності від імені юридичної особи (видається за підписом (електронним цифровим підписом) посадової особи, уповноваженої на це законом, установчими документами) та майже аналогічних – щодо довіреностей від імені фізичної особи. Так, допускаючи можливість посвідчення довіреності від імені фізичної особи нотаріально або, у визначених законом випадках, іншою особою, а також посадовою особою органу (установи), який прийняв рішення про надання особі безоплатної

вторинної правничої допомоги, ЦПК та КАС України передбачають можливість посвідчення довіреності і ухвалою суду.

Стосовно нотаріально посвідчених довіреностей та довіреностей, які прирівнюються до таких, то порядок їх посвідчення регулюється, зокрема, Законом України «Про нотаріат» [817] та постановою Кабінету Міністрів «Про порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених» [820]. Відповідно до п. 26 зазначеної Постанови у довіреності на ім'я адвоката необхідно зазначити і номер та дату видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю та організаційну форму здійснення адвокатської діяльності. Необхідність зазначення таких додаткових даних, з одного боку, чітко ідентифікує правовий статус адвоката-представника у відповідному провадженні, а з іншого – перешкоджає його можливості зловживати вибором правового статусу адвоката-представника чи власне представника (зокрема, в аспекті уникнення дисциплінарної відповідальності). На жаль, таке положення не отримало свого закріплення у Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [803], в якому вказується на можливість в довіреностях, виданих на ім'я адвокатів, зазначити їх статус та членство в адвокатському об'єднанні (п. 2.5 Розділу 4).

Отже, одним із документів, який може підтверджувати повноваження адвоката в усіх видах судочинства, крім кримінального, є довіреність. Прийняття Закону № 2147-VIII передбачає закріплення в ЦПК, ГПК та КАС України майже аналогічних норм щодо посвідчення довіреності від імені фізичної особи (ідентичних норм – щодо довіреності від імені юридичної особи), а тому з метою як існування єдиного підходу щодо порядку посвідчення таких довіреностей, так і спрощення самого такого порядку, вважаємо, що ГПК України та КУпАП повинні надавати можливість їх посвідчення і за ухвалою суду. Існує доцільність і в урахуванні особливостей посвідчення довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених. Недолік українського законодавства щодо використання ордера та договору про надання правової допомоги робить довіреність основним документом, який посвідчує статус адвоката під час здійснення його непроцесуальної форми діяльності. Але незалежно від того, у якій формі адвокат

здійснює свою професійну діяльність, договір про надання правової допомоги завжди слугує основою для видачі довіреності, яка у свою чергу є підставою реалізації його повноважень у взаємовідносинах з іншими особами.

Висновки до розділу 3

Завершуючи цей розділ, можна зробити такі висновки:

1. З моменту набуття статусу адвоката особа отримує тільки професійний такий статус, але реалізація значної кількості елементів даного статусу є неможливою поза здійснення ним процесуальної та (або) непроцесуальної форми діяльності. Тобто набуття особою статусу адвоката, а саме лише такого його виду як професійний, надає їй не тільки потенційну можливість його використання, проте повноцінна його реалізація можлива лише за умови або ж тільки належного оформлення повноважень адвоката (щодо непроцесуальної форми його діяльності), або ж і вступу у відповідний процес. З моменту оформлення повноважень та вступу у відповідний процес адвокат набуває вже відповідно індивідуальний правовий статус адвоката-захисника, адвоката-представника чи власне адвоката, який надає йому можливість повною мірою використовувати комплекс як професійних (передбачені законодавством про адвокатуру), так і процесуальних прав.

2. При прийнятті рішення про допуск особи до адвокатської діяльності мають враховуватися не тільки її формальні знання (як теоретичного, так й практичного характеру), але й морально-етичний рівень. Такий рівень, на нашу думку, повинен визначатися, зокрема, шляхом аналізу попередньої трудової діяльності претендента на відсутність аморальних поступків, які б дискредитували його професійну діяльність, та складенням такою особою як тестування на встановлення професійного рівня претендента, так і психологічного тестування.

3. Стажування є дуже важливою і, за загальним правилом, обов'язковою умовою отримання особою статусу адвоката, основною метою якого є формування відповідного рівня практичних знань і навичок, необхідних для самостійного здійснення нею адвокатської діяльності. Вважаємо за необхідне закріплення норми,

відповідно до якої претендент на заняття адвокатською діяльністю повинен проходити стажування строком не менше 18 місяців, який у разі необхідності може бути продовжений ще на строк до 6 місяців. На нашу думку, для здобуття особою статусу адвоката також повинна закріплюватися й альтернативна вимога про наявність у такої особи не менше ніж трирічного стажу (за певним переліком посад, стаж роботи на яких дає право на здобуття особою такого статусу), або ж проходження стажування, але вже строком не 18 місяців, а 3 роки.

4. Ми поділяємо позицію українського законодавця, який застосовує кваліфікаційний іспит як умову доступу особи до адвокатської професії, але вважаємо, що ним має бути змінений підхід щодо його застосування. На нашу думку, претендент на здобуття статусу адвоката повинен складати два кваліфікаційні іспити, а саме: один («вступний») – до проходження стажування, а другий («випускний») – після його проходження. Якщо метою «вступного» іспиту має бути тільки перевірка здатності особи до її подальшого теоретичного, а особливо практичного навчання задля належного здійснення адвокатської діяльності в майбутньому, то «випускного» – перевірка готовності особи вже самостійно здійснювати таку діяльність. З урахуванням вказаного, українським законодавцем має бути змінено і форму проведення таких кваліфікаційних іспитів.

5. За нашим переконанням, «випускний» кваліфікаційний іспит мають складати всі особи, які виявили бажання набути статус адвоката, навіть ті, які використовують альтернативні способи набуття такого статусу (без проходження стажування). Зокрема, наявність у особи лише наукового ступеня (без відповідного стажу), за умови здобуття нею базової юридичної освіти, не повинна розглядатися як підстава звільнення її від стажування та складення «випускного» кваліфікаційного іспиту до адвокатури, але може звільняти таку особу від складення «вступного» такого іспиту.

6. Оформлення повноважень адвоката – це важливий елемент його професійної діяльності, який як встановлює сутність взаємовідносин адвоката з своїм клієнтом, так і визначає особливості його індивідуального правового статусу (документами, якими посвідчуються повноваження адвоката, зокрема, можуть

визначати і межі його процесуальної самостійності). Належне оформлення повноважень адвоката є необхідною умовою для забезпечення ефективної та якісної не тільки підготовчої та в подальшому і всієї його діяльності, а й кваліфікованого надання адвокатом професійної правової допомоги своєму клієнтові (зокрема, в аспекті реалізації клієнтом своїх вимог стосовно неправомірної, на його думку, діяльності адвоката).

7. Необхідність розмежовувати поняття «правова допомога» («професійна правнича допомога») та «правова послуга» за: суб'єктом одержання (допомогу отримує особа, яка перебуває у складній (проблемній) правовій ситуації – об'єкт допомоги); суб'єктом надання (особою, яка наділяється особливим професійним статусом, – адвокатом); механізмом здійснення та сферою правового регулювання (закріплення та гарантування конституційного права на професійну правничу допомогу), спрямованістю на досягнення результату (адвокат під час надання правової допомоги може тільки передбачати певний результат, але в жодному разі не має можливості гарантувати його настання) та характером діяльності, при якій вони реалізуються (адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність, яка за своєю природою не є підприємницькою діяльністю та позбавлена комерційної складової).

8. На підставі розмежування вищевказаних понять, враховуючи особливості як при укладенні, так і при розірванні договору про надання правової допомоги, у поєднанні з тим, що надання такої допомоги повинно асоціюватися саме з професійною діяльністю адвоката, ми доходимо висновку, згідно з яким такий договір повинен сприйматися як самостійний, специфічний договір, що є різновидом цивільно-правового договору (хоча є непоміченим в ЦК України), а основою правового регулювання якого є, зокрема, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ПАЕ. Специфіка цього договору полягає і в тому, що він, будучи єдиною підставою як здійснення адвокатської діяльності, так і реалізації особою свого конституційного права на професійну правничу допомогу, з одного боку, врегульовує взаємовідносини адвоката із своїм клієнтом (внутрішня форма

відносин), а з іншого – є основою для подальших взаємовідносин адвоката з судом (зовнішня форма відносин).

9. Наявне правове регулювання процедури застосування ордера адвоката, згідно з яким він видається на підставі договору про надання правової допомоги та слугує лише доказом того, що між адвокатом і його клієнтом укладений такий договір (враховуючи необхідність подання витягу із договору), фактично повністю (за винятком кримінального провадження) нівелює потребу у його використанні, оскільки ордер адвоката розглядається як документ, що по суті лише формально підтверджує наявність в адвоката повноважень, проте не визначає їх обсяг. Прийняття Закону № 2147-VIII свідчить про зміну українським законодавцем свого ставлення до використання ордера як документа, що підтверджує повноваження адвоката, та перетворення його на один з провідних таких документів.

10. Одним із документів, який може підтверджувати повноваження адвоката в усіх видах судочинства, крім кримінального, є довіреність. Прийняття Закону № 2147-VIII передбачає закріплення в ЦПК, ГПК та КАС України майже аналогічних норм щодо посвідчення довіреності від імені фізичної особи (ідентичних норм – щодо довіреності від імені юридичної особи), а тому з метою як існування єдиного підходу щодо порядку посвідчення таких довіреностей, так і спрощення самого такого порядку, вважаємо, що ГПК України та КУпАП повинні надавати можливість їх посвідчення і за ухвалою суду. Недолік українського законодавства щодо використання ордеру та договору про надання правової допомоги робить довіреність основним документом, який посвідчує статус адвоката під час здійснення його непроцесуальної форми діяльності. Але незалежно від того, у якій формі адвокат здійснює свою професійну діяльність, договір про надання правової допомоги завжди слугує основою для видачі довіреності, яка у свою чергу є підставою реалізації його повноважень у взаємовідносинах з іншими особами.

11. Документами, що підтверджують повноваження адвоката можуть бути: договір про надання правової допомоги; ордер (з урахуванням необхідності подання до нього і витягу із вказаного договору); доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, а також

довіреність. Але єдиною підставою для здійснення адвокатської діяльності є договір про надання правової допомоги, який у випадку якщо ні клієнт, ні адвокат не ставлять собі за мету дотримання адвокатської таємниці, що може міститися в умовах такого договору, повинен бути основним і єдиним документом, що підтверджує повноваження адвоката в суді.

12. Незважаючи на те що прийняття Закону № 2147-VIII передбачає суттєві зміни в правовому регулюванні процедури використання документів, якими можуть бути підтверджені повноваження адвоката в суді, на жаль, невирішеними залишаються й ряд недоліків і прогалин в їх застосуванні (щодо посвідчення повноважень адвоката в кримінальному судочинстві, при реалізації права на адвокатський запит, щодо непослідовності у використанні ордера адвоката, можливості застосування доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві тощо). Ми не поділяємо і позиції українського законодавця, який у вищевказаному Законі вже не передбачає можливість підтвердження повноважень адвоката в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві за допомогою договору про надання правової допомоги, залишивши таку можливість в КПК України, КУпАП, Кримінально-виконавчому кодексі України, Митному кодексі України, Законі України «Про виконавче провадження» тощо, не вирішивши при цьому й питання щодо правової природи витягу з такого договору як документа, що підтверджує повноваження адвоката.

РОЗДІЛ 4. ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ АДВОКАТА

4.1. Професійні права та обов'язки адвоката

В аспекті розгляду питання про структуру правового статусу адвоката ми доходили висновку, згідно з яким права та обов'язки є вихідними та загальноприйнятими елементами, які в сукупності з правовими гарантіями та відповідальністю забезпечують необхідну універсальність, системність та дієвість такої категорії як правовий статус адвоката. Права та обов'язки захисника, за твердженням О.В. Маслюк, є «стрижнем його процесуального статусу, який, в свою чергу, являється «дзеркалом» його правового положення в кримінальному провадженні в цілому» [593, с. 259]. У свою чергу, права адвоката, як зазначає Т.С. Фещук, є головним інструментарієм адвоката, його «зброєю» у повсякденній боротьбі на правовому фронті [1091, с. 382], яка проявляється у «відстоюванні законних інтересів чи порушених прав своїх клієнтів фізичних та юридичних осіб» [1094, с. 116]. Адвокат повинен наділятися належним комплексом, зокрема професійних прав, оскільки держава, покладаючи на адвоката конституційний обов'язок щодо надання професійної правничої допомоги, повинна забезпечувати й відповідні умови його реалізації.

Поряд із поняттям «суб'єктивне право» в теорії, законодавстві та правозастосовній практиці широко вживається й таке поняття як «повноваження» [221, с. 91]. Ми піддаємо сумніву позицію тих науковців, які повноваження розглядають як суб'єктивні права особи [47, с. 61; 859, с. 58], оскільки, як зазначав ще О.С. Іоффе, представник завдяки повноваженням набуває не права, а тільки можливість здійснення чужих прав і обов'язків або набуття їх для іншої особи [419, с. 202-203]. Подібною точки зору дотримуються, зокрема, В.М. Івакін [403, с. 304], І.О. Табак [1011, с. 21] та А.Т. Філіппова [1093, с. 11]. Виходячи з того, що реалізація повноважень, на відміну від прав, здійснюється внаслідок покладання на представника обов'язку, який він не тільки може, а й повинен виконати [533, с. 10], ми поділяємо позицію тих науковців, які до змісту повноважень, крім прав, включають й обов'язки [73, с. 102; 169, с. 9; 203, с. 153]. На підставі проведеного

дослідження [325] та враховуючи непослідовність українського законодавця, який в одному випадку повноваження адвоката розглядає як його права (ч. 1 ст. 24 ПАЕ), а в іншому – вже як сукупність прав та обов'язків (ч. 2 ст. 16 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), вважаємо за необхідне під повноваженнями адвоката розуміти сукупність прав та обов'язків, що надаються йому в установленому законом порядку, з метою створення належних можливостей щодо здійснення ним своєї діяльності по наданню відповідної правничої (правової) допомоги на професійній основі.

В юридичній літературі наявні різноманітні критерії класифікації прав як адвоката в цілому [155, с. 247-248; 1020, с. 6], так, й захисника зокрема [1179, с. 12]. Не применшуючи їх наукової цінності, на нашу думку, найбільшої уваги заслуговує класифікація прав адвоката за формально-юридичним критерієм (тобто залежно від нормативно-правового акта, в якому вони закріплені). Так, на підставі вказаного критерію А.В. Рагулін виходить з наявності двох рівнів професійних прав адвоката-захисника, а саме: першого (спеціального), який встановлений ФЗ «Про адвокатську діяльність...» та являє собою його статусні професійні права (безпосередньо пов'язані із статусом адвоката), тоді як другий (галузевий) встановлений положеннями кримінально-процесуального законодавства [859, с. 52].

У цілому поділяючи таку точку зору науковця про можливість виокремлення двох рівнів прав адвоката, ми піддаємо сумніву доцільність найменування сукупності спеціальних прав, а саме прав першого рівня, статусними. На нашу думку, права першого рівня насамперед вказують на професійну діяльність адвоката, незалежно від набуття ним конкретного індивідуального правового статусу адвоката (статусу адвоката-захисника, адвоката-представника чи власне адвоката) та можуть бути реалізовані з моменту як набуття статусу адвоката, так і оформлення його повноважень, саме в силу своєї професії, а тому саме вони повинні найменуватися «професійними». В той час як комплекс відповідних процесуальних прав адвокат набуває та може реалізовувати лише з моменту його вступу в процес у відповідному індивідуально-правовому статусі. Фактично з таких позицій виходить і український законодавець, який у ст. 20 Закону наводить перелік саме професійних

прав адвоката, якими він наділяється незалежно від набуття конкретного індивідуального правового статусу адвоката. Отже, набувши певний індивідуальний статус, він отримує комплекс як професійних прав адвоката (права першого рівня), так і процесуальних прав (права другого рівня). А тому вважаємо за можливе, щоб саме такий комплекс прав отримав найменування «статусні прав адвоката».

Враховуючи, що комплекс професійних прав, на відміну від процесуальних, не залежить від конкретного індивідуального правового статусу адвоката та є «вихідним початком для визначення правових основ і подальшої реалізації» [853, с. 27] всієї сукупності прав адвоката, вважаємо за необхідне основну увагу приділяти розкриттю правової природи саме змісту таких прав, які в юридичній літературі отримали ще й інші найменування, а саме: повноваження особливого роду [1104, с. 8]; загальні права адвоката [999, с. 126]; спеціальні права адвоката [77, с. 118] тощо. Слід зауважити, що деякі науковці професійні права адвоката (права першого рівня) розподіляють також на окремі види (групи), а саме: О.В. Маслюк поділяє їх на організаційні права та права функціонального характеру [593, с. 260], Н. Бакаянова поряд з процесуальними і професійними, виділяє ще й корпоративні права адвоката, що пов'язані з реалізацією завдань адвокатського самоврядування [49, с. 54], а А.В. Рагулін права першого рівня (у нього – статусні) поділяє на професійні права, засновані на гарантіях незалежності адвоката, та професійні права адвоката-захисника, реалізовані за допомогою дій, що здійснюються адвокатом [859, с. 17]. На підставі вказаного можна дійти висновку, що професійні права адвоката (права першого рівня) теоретично можна розділити на: організаційні права адвоката; права, які засновані на гарантіях професійної діяльності адвоката; та права функціонального характеру, які безпосередньо пов'язані із наданням професійної правової допомоги.

У ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» наводиться примірний перелік прав, якими наділяється адвокат для здійснення своєї професійної діяльності, переважна більшість з яких безпосередньо пов'язана із збиранням доказів. Хоча проблема доказування, зокрема в розрізі участі адвоката у процесі доказування, є однією з найбільш актуальних щодо всіх видів проваджень,

але найбільш дискусійною вона є саме в кримінальному судочинстві. Ми не ставимо собі за мету розкрити сутність доказування у такому провадженні, що є темою окремого наукового дослідження, але вважаємо за необхідне проаналізувати основні його риси, зокрема в аспекті реалізації професійних прав адвоката. Принцип змагальності, який передбачений ст. 129 Конституції України та ст. 7 КПК України, розкривається у ст. 20 Кодексу, де, зокрема, зазначається, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів. Крім цього, захисника як сторону захисту включено до суб'єктів збирання доказів (ст. 93 КПК України).

У змагальному процесі, як зазначають науковці [78, с. 209; 228, с. 5], з метою обґрунтування своєї правової позиції сторони обвинувачення та захисту повинні наділятися рівними юридичними правами щодо збирання та надання доказів. Проте в юридичній літературі неодноразово звертається увага на нерівні умови між адвокатом-захисником та стороною обвинувачення щодо збирання та насамперед надання доказів у кримінальному судочинстві, зокрема на стадії досудового розслідування. На ряд таких позицій нерівності сторін в українському кримінальному процесі вказує В.О. Попелюшко [736]. Усунення морально не виправданого нерівноправного становища сторони захисту як один із заходів вдосконалення етичних засад діяльності професійних учасників змагального кримінального судочинства, розглядає О.Г. Яновська [1180, с. 368].

Найбільшою проблемою у цьому сенсі є відсутність належним чином закріпленого процесуального порядку збирання доказів адвокатом-захисником у кримінальному судочинстві, виходячи з того, що поняття «збирання доказів» включає «не тільки і не стільки безпосереднє відшукування інформації, а насамперед надання виявленим відомостям конкретної процесуальної форми» [435, с. 61], а доказ набуває властивість такого тільки після його процесуального закріплення і оформлення в установленому законом порядку [74, с. 19; 134, с. 245; 555, с. 47]. Фактично надавши захиснику право збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази (п. 8 ч. 3 ст. 42 та ч. 4 ст. 46 КПК України), а також закріпивши у вищезгадуваній ст. 93 Кодексу способи збирання доказів, український

законодавець належним чином не врегульовує механізм процесуального їх оформлення. На жаль, не вирішує це питання й Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у п. 7 ч. 1 ст. 20 якого, зокрема, зазначається професійне право адвоката збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази. Таке положення Закону, на думку Д.П. Фіолевського, передусім вказує на діяльність сторони захисту, яка є «процесуальною за змістом, але, на жаль, не за формою. Надання адвокату прав «збирати відомості» не «опроцесуалено» Законом» [1094, с. 124]. Враховуючи те, що «допустимими є докази, отримані уповноваженим суб'єктом, з належного джерела, законним способом і зодягнені у відповідну процесуальну форму» [1047, с. 22], то відсутність належного механізму процесуального оформлення доказів С.А. Шейфер слушно розглядає як умову, відповідно до якої доказову діяльність захисника «не можна трактувати як збирання доказів, і перш за все, тому, що в ній відсутня визначальна ознака цього елементу доказування – перетворення отриманої інформації і надання їй належної процесуальної форми, тобто формування доказів» [1142, с. 149].

Ураховуючи вказане, науковці доходять висновку, що адвокат-захисник не збирає докази у процесуальному сенсі цього слова, а виявляє фактичні дані, відомості, інформацію (доказову інформацію), що виправдовує обвинуваченого або пом'якшує його відповідальність [116, с. 101; 181, с. 38; 859, с. 266; 962, с. 16]. А вже така доказова інформація «за клопотанням адвоката, може бути надана слідчому (дознавачу), керівнику слідчого органу і суду для перевірки і процесуального закріплення» [856, с. 17]. Як зазначає Ю.П. Гармаєв: «Лише той отриманий адвокатом предмет (документ) буде процесуально легалізований як речовий доказ, який буде потім перевірений, оцінений і долучений до справи слідчим, прокурором, судом» [190, с. 26]. Єдиним процесуальним документом захисника, за допомогою якого він реалізує право на збір доказів, за твердженням В.А. Люліч, Кодекс назвав клопотання [576, с. 66]. Все це вказує на слушність позицій як В.Л. Кудрявцева («діяльність захисника по збиранню доказів носить опосередкований характер» [526, с. 33]), так і Є.Е. Курзінера («якщо ж суб'єкт змушений звертатися до особи, яка має на те відповідні повноваження, з проханням перетворити наявну у нього

інформацію в повноцінні докази, то такий суб'єкт не збирає докази, а лише сприяє їх збиранню» [534, с. 17]).

В юридичній літературі наявна й точка зору, згідно з якою піддається сумніву доцільність наділення захисника правом самостійно збирати докази [190, с. 24; 526, с. 33; 859, с. 268], а отже, й існування такого інституту кримінального судочинства як адвокатське розслідування [195 с. 114; 390, с. 123]. Зовсім іншої позиції дотримуються, зокрема, В.О. Попелюшко [739, с. 14] та О.В. Голованова [198, с. 8], які збирання доказів розглядають як самостійний елемент доказової діяльності адвоката. Щодо цього, ми поділяємо точку зору І.М. Одинцової, згідно з якою збирання і подання відомостей, які можуть стати доказами у справі, є одним з найважливіших прав захисника, і не тільки захисника [663, с. 255]. На нашу думку, для характеристики діяльності адвоката щодо збирання доказової інформації, найбільш доцільним є вживання саме терміна «адвокатське розслідування», оскільки не слід розглядати таку його діяльність як паралельне та альтернативне розслідування (адвокат здійснює розслідування не паралельно здійснюваному слідчим чи органом дізнання і не як альтернативне йому, а на доповнення до нього [873, с. 36]), або ж як самостійне чи приватне розслідування (зібрані в ході адвокатського розслідування докази не становлять окремої кримінальної справи, а після долучення до неї стають її невід'ємною частиною [589, с. 129]).

Виходячи з необхідності існування права адвоката на проведення власного адвокатського розслідування, вважаємо за необхідне врахувати те, що «сторона захисту у кримінальному провадженні не наділена владними повноваженнями щодо отримання доказів, тому у досудовому розслідуванні неможлива рівність прав сторін у збиранні доказів» [217, с. 183], їх можливості «завжди будуть неспіврозмірними» [739, с. 16], оскільки захист «організаційно відділений від держави і спирається лише на процесуальні повноваження і права обвинуваченого (підсудного) та його захисника (адвоката)» [205, с. 12]. За нашим переконанням, тут не йдеться про рівність й співрозмірність прав сторін обвинувачення та захисту у збиранні доказів (наприклад, що стосується проведення слідчих дій), оскільки у кримінальному судочинстві на них покладаються різні процесуальні обов'язки (на

сторону обвинувачення – відповідно ч. 2 ст. 9, а захисту – ч. 1 ст. 47 КПК України). Але сторона захисту, зокрема адвокат-захисник, повинна наділитися відповідним комплексом прав як щодо безпосереднього збирання доказів, так і щодо можливостей їх процесуального оформлення (повинні оцінюватися за єдиними правилами, нарівні з доказами сторони обвинувачення [443, с. 58]), зокрема задля з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

КПК України, як слушно зазначає С.А. Крушинський, надавши право стороні захисту збирати докази, практично не передбачив процесуальної форми його реалізації, внаслідок чого допустимість і достовірність отриманих нею доказів ставиться під сумнів [520, с. 11]. На нашу думку, існує доцільність в реалізації права на збирання та подання доказів саме на стадії досудового розслідування, яке може мати суттєвий, а інколи й визначальний вплив на результати розслідування кримінальної справи. Це насамперед зумовлено тим, що «процесуальне рішення слідчого зумовлюється тією сукупністю доказів, якою він володіє на певному етапі розслідування. Вказана сукупність доказів перетворює право слідчого вибрати варіант процесуального рішення у обов'язок в певній ситуації обрати конкретне рішення» [993, с. 13].

Реалізація захисником вказаного права відбувається шляхом подання відповідного клопотання, яке розглядається в порядку ст. 220 КПК України. В юридичній літературі неодноразово висловлювалася думка про встановлення обов'язку слідчого (а відповідно й суду) приймати подані захисником докази та приєднувати їх до справи, тобто закріпити «положення, відповідно до якого в задоволенні клопотання адвоката про перевірку і процесуальне закріплення зібраної ним доказової інформації не може бути відмовлено» [856, с. 17]. На необхідність існування такої процедури (форми) подання захисником доказів вказує й В.О. Попелюшко [739, с. 7], який також зазначає, що на підставі складеного захисником «протоколу подання доказів», слідчий вже повинен скласти протокол прийняття доказу та приєднання його до справи.

На необхідність приймати та долучати до матеріалів справи всі докази, які надаються стороною захисту, звертає увагу й В.В. Печерський (вказує також на

неможливість віддавати на суб'єктивне вирішення представнику однієї сторони реалізацію процесуального права, що належить іншій стороні) [702, с. 44] та інші науковці [963, с. 69; 1148, с. 9]. Відсутність контролю за діяльністю захисника по збиранню доказів з боку дізнавачів, слідчих, прокурорів та неможливість визначення ними долі таких доказів, як слушно зазначає М.Х. Битокова, є гарантією реалізації права захисника на збирання доказів [76, с. 260]. На нашу думку, лише такий стан речей забезпечить належну реалізацію гарантії адвокатської діяльності, яка передбачена п. 5 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». В аспекті розгляду цього питання заслуговує на увагу й позиція тих науковців, які вказують на необхідність передання функції закріплення доказів судовій владі як умову перебування слідчого і адвоката в рівному становищі [145, с. 111; 435, с. 64], з метою усунення ймовірності відмови в долученні таких доказів до матеріалів справи [485, с. 15].

На підставі вищевказаного, а також з урахуванням запропонованого Г.Г. Скребець [962, с. 6] механізму реалізації повноважень захисником щодо збирання та подання доказів, вважаємо, що останній на стадії досудового розслідування, у разі неможливості отримання та надання доказів слідчому чи прокурору (наприклад, у зв'язку з обмеженим доступом до них), повинен наділятися правом заявляти клопотання про їх витребування або ж проведення відповідних слідчих (розшукових) дій для їх процесуального закріплення. За відсутності таких перешкод він повинен мати можливість реалізувати вже своє право щодо долучення доказів до матеріалів справи, яке підлягає обов'язковому задоволенню з оформленням відповідного процесуального документа (наприклад, протоколу про таку дію).

Слід зауважити, що подібної позиції дотримується і український законодавець, який у ч. 3 ст. 93 КПК України серед шляхів збирання стороною захисту доказів вказує й на можливість ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій. Проте проведення негласних слідчих (розшукових) дій, насамперед в розрізі можливості їх ініціювання саме стороною захисту, на жаль, не позбавлене недоліків,

на які, зокрема, звертають увагу Д.Б. Сергєєва [952, с. 16] та О. Білічак [78, с. 212]. Слушною є й позиція В.О. Попелюшко, який як необхідну умову забезпечення інституту адвокатського розслідування розглядає запровадження в Україні інституту приватного детективу [739, с. 22]. Насамперед виходячи з досвіду зарубіжних країн, поділяють таку позицію і багато інших науковців [21, с. 18; 23, с. 12-13; 663, с. 257; 947, с. 46-47; 1002; 1129, с. 258-259; 1187, с. 24]. На нашу думку, взаємодія між приватними детективами та адвокатами повинна значно розширити можливості останніх щодо формування бази доказової інформації, внаслідок чого може бути підвищено якість надання професійної правничої (правової) допомоги.

Ураховуючи вказане, можна дійти висновку, що український законодавець визначає адвоката-захисника як суб'єкта збирання доказів, декларуючи при цьому його право самостійно збирати будь-які докази, способами які не тільки прямо передбачені законом, але й іншими шляхами, що таким законом не заборонені. Але відсутність, зокрема належним чином врегульованого механізму процесуального оформлення доказів в багатьох випадках фактично перетворює право на збирання та подання доказів, насамперед адвоката-захисника на стадії досудового розслідування, на фікцію, а його роль у кримінальному судочинстві – з активного учасника по збиранню доказів – на спостерігача (в основному зводиться до виявлення недоліків в діяльності сторони обвинувачення), а принцип змагальності стає лише декларацією.

Проаналізувавши загальні положення, які пов'язані із професійною діяльністю адвоката щодо збирання доказів, вважаємо за необхідне розкрити й конкретні способи їх отримання. При здійсненні адвокатом будь-якого виду своєї діяльності одним із найбільш важливих є його право на адвокатський запит, без якого значно утруднюється або взагалі стає неможливим надання професійної правничої (правової) допомоги. Такий зв'язок проявляється в тому, що належне виконання адвокатської діяльності у будь-якому виді провадження значною мірою залежить від обсягу відомостей, якими володіє адвокат та які можуть використовуватися ним як докази на підтвердження позицій свого клієнта, а отже, й одержання того позитивного результату, на який він розраховує. Право адвоката на запит, як

зазначають науковці, є одним із найвідоміших атрибутів адвокатської діяльності [578, с. 9], яке поряд з іншими правами (зокрема, на опитування осіб за їх згодою), розглядається і як безпосередній спосіб участі адвоката в процесі доказування [859, с. 257], і як активна форма збирання доказів [580, с. 7]. Проведене анкетування вітчизняних адвокатів засвідчило, що 94% респондентів у своїй професійній діяльності використовують право на звернення з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів (Додаток А).

Беззаперечно, чинний Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», порівняно з попереднім [772], на значно вищому правовому рівні врегульовує право адвоката на запит. Такому праву адвоката вже присвячена значна за обсягом ст. 24 Закону, де, зокрема, розкривається дефініція поняття «адвокатський запит», в якій чітко передбачається як форма звернення (письмова), так і коло суб'єктів, стосовно яких воно може бути реалізоване (наявна певна колізія з положенням п. 1 ч. 1 ст. 20 цього Закону, де йдеться про можливість звернення і стосовно фізичних осіб (за їх згодою), але, враховуючи добровільний характер надання такими особами інформації, ставимо під сумнів доцільність використання саме цього механізму).

Одним із дискусійних питань, що пов'язані із реалізацією права на адвокатський запит, є порядок посвідчення правового статусу адвоката. Так, ми піддаємо сумніву положення п. 2 ч. 1 ст. 24 Закону, згідно з яким такий статус адвоката може бути посвідчений, крім випадку надання безоплатної правової допомоги, лише ордером, оскільки залишаються поза увагою такі документи як довіреність та договір про надання правової допомоги. Ми не погоджуємося з позицією тих науковців та практиків, які вказують на неможливість надання адвокатом копій таких договорів [722; 1098, с. 163], виходячи з того, що це б було «прямим порушенням правила збереження адвокатської таємниці з його боку» [1034, с. 41]. Це пов'язано з тим, що, по-перше, далеко не завжди сторони договору ставлять перед собою за мету збереження відомостей, які містяться в ньому, як адвокатську таємницю, а по-друге, наявне законодавче обмеження можливості посвідчення повноважень адвоката може на практиці суттєво ускладнювати

реалізацію його права на запит. Отже, існує доцільність як у законодавчому закріпленні можливості застосування витягу з договору, так і у використанні пропонованого нами більш радикального шляху вирішення вказаної проблеми, згідно з яким підтверджувати запит не потрібно, оскільки в цьому випадку адвокат реалізує безпосередньо надане йому професійне право на отримання інформації, за зловживання яким до нього може бути застосована дисциплінарна відповідальність, аж до позбавлення статусу адвоката [300, с. 362; 358, с. 104]. Позитивним в цьому аспекті є положення проекту Закону, підготовленого робочою групою Ради з питань судової реформи [745], яким розкривається сутність такого проступку як зловживання правом на адвокатський запит, так і встановлюється відповідальність за його вчинення.

Досліджується нами і строк надання адвокату відповідної інформації та (або) копій документів за його запитом [313, с. 26]. Так, з одного боку, позитивною є норма (ч. 2 ст. 24 Закону), згідно з якою такий строк становить 5 робочих днів з дня отримання відповідними суб'єктами адвокатського запиту, що повинно забезпечити «ефективніший захист особи» [213], а з іншого – можливість продовження такого строку до 20 робочих днів (якщо запит стосується надання значного обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних), на нашу думку, може нівелювати ефективність такого механізму отримання інформації, враховуючи оціночний характер категорій продовження такого строку. Таке продовження строку розгляду адвокатського запиту, на жаль, є аналогічним до положень Закону України «Про доступ до публічної інформації» [792] (ч. 4 ст. 20).

Крім цього, про ототожнення права на адвокатський запит та права на доступ до публічної інформації свідчить і положення щодо відшкодування фактичних витрат за виготовлення копій документів обсягом більш як 10 сторінок, якщо це потрібно для задоволення відповідного запиту, розмір якого в обох випадках встановлюється одним нормативним актом [799]. Відсутність чіткої норми про обов'язок відповідних суб'єктів надавати таку інформацію у строки, передбачені Законом, із додаванням рахунку, який в подальшому повинен оплатити адвокат, може призвести до явного ускладнення використання адвокатом свого права на

запит, оскільки він, як правило, не знає загального об'єму витребуваної ним інформації, а тому можлива вимога про попередню оплату за надання такої інформації може значно ускладнити (затягнути) процес реалізації вказаного права.

Незважаючи на вищевказані недоліки використання адвокатом свого права на запит, одним із найбільш дискусійних аспектів його реалізації є норма Закону, згідно з якою на суб'єктів, яким адресовано такий запит, не покладається обов'язок щодо надання інформації з обмеженим доступом та копій документів, що містять таку інформацію. На підставі розкриття правової природи кожного з різновидів такої інформації [353, с. 421-425], якими, відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», є конфіденційна, таємна та службова інформація, а також виходячи з того, що і в теорії [207, с. 234; 973, с. 7; 1140, с. 94], і на практиці [790] комерційна таємниця розглядається як різновид конфіденційної інформації, нами пропонуються як певні практичні поради щодо реалізації права на адвокатський запит за таких умов (в аспекті будь-якої інформації з обмеженим доступом – адвокат вправі вимагати надати йому як копію документа, оригінал якого хоча і містить таку інформацію, але є можливість її видалення (без спотворення змісту інформації), так і витяг із документа (без зазначення інформації, доступ до якої обмежено); службової інформації – перш ніж запитувати інформацію, яка може бути віднесена до службової, доцільно ознайомитися з відповідним переліком відомостей, доступ до якого не може бути обмежений; конфіденційної інформації – слушною є порада, згідно з якою «варто запитувати не інформацію про особу, а інформацію про дії відповідного органу по реєстрації чи по внесенню відповідних даних чи по розгляду певних звернень» [454]), так і звертається увага на наявні недоліки в його застосуванні.

Так, один з основних недоліків полягає в можливості адвоката отримати доступ до інформації, яка є таємною (містить державну, професійну, банківську таємницю та іншу передбачену законом таємницю). Свого часу (у 2013 році), С.Г. Гордієнко нараховував 36 різновидів таких «таємниць» [207, с. 233]. Лише в ст. 162 КПК України міститься перелік з 9 позицій відомостей, що відносяться до охоронюваної законом таємниці. Хоча сторона захисту і наділяється правом

звертатися до слідчого судді чи до суду з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, але реалізація такого права в деяких випадках суттєво ускладнюється. До прикладу, серед відомостей, які відносяться до охоронюваної законом таємниці, ст. 162 КПК України називає й державну таємницю. Тож слушним є твердження М.А. Погорецького щодо проблематичного оформлення допуску адвоката-захисника до державної таємниці, виходячи навіть із строків такого оформлення [714, с. 481]. Крім цього, законодавством в деяких випадках передбачається надання інформації, яка відноситься до охоронюваної законом таємниці (наприклад, нотаріальної [817] та банківської таємниці [774], таємниці страхування [827]) не тільки за рішенням суду, але й на вимогу інших органів, які по суті можуть виступати як процесуальні опоненти адвоката. А це робить суттєво нерівноправними процесуальні можливості сторін обвинувачення та захисту щодо формування доказової бази.

Незважаючи на наявність інших способів отримання інформації (використовуючи клопотання про витребування або тимчасове вилучення доказів (тимчасовий доступ до речей і документів)), ми поділяємо позицію А.В. Рагуліна про принципове значення саме права адвоката на самостійне розпорядження отриманою інформацією [854, с. 57], оскільки в багатьох випадках він не може заздалегідь передбачити характер запитуваної ним інформації, що не виключає можливості зашкодити інтересам особи, яку він представляє. Отже, існує нагальна потреба в розширенні можливостей адвоката щодо звернення із запитом на отримання інформації з обмеженим доступом, наприклад, як зазначає Т.Б. Вільчик, шляхом встановлення судового санкціонування отримання адвокатом відповіді на запит у таких випадках [155, с. 16]. Така потреба зумовлена й результатами анкетування адвокатів (Додаток А), згідно з якими у 84% опитаних респондентів труднощі в реалізації права на запит відомостей, необхідних для надання професійної правової допомоги проявлялися у безпідставному ненаданні відповіді на запит під приводом того, що вона містить інформацію з обмеженим доступом.

На жаль, український законодавець не робить чіткої різниці між правом на адвокатський запит та правом на доступ до публічної інформації і в аспекті

відповідальності суб'єктів за відмову в наданні інформації на відповідний запит, за несвоєчасне чи неповне її надання або надання інформації, яка не відповідає дійсності (ч. 2 та 5 ст. 212-3 КУпАП).

Отже, право адвоката на запит є одним із його найважливіших прав, без якого значно утруднюється або взагалі унеможлиблюється надання професійної правничої (правової) допомоги. На жаль, український законодавець не робить чіткої різниці між правом на адвокатський запит і правом на доступ до публічної інформації, про що свідчить подібність правового регулювання, зокрема щодо: строків надання відповіді та відшкодування фактичних витрат; можливостей звернення із запитами на отримання інформації з обмеженим доступом; відповідальності за ненадання відповіді на запити. Але при цьому не враховується специфіка адвокатської діяльності, оскільки не можна порівнювати запитувача (має право звернутися із запитом на інформацію незалежно від того, стосується ця інформація його особисто чи ні, без пояснення причини подання запиту) та адвоката, який реалізовує свої професійні повноваження шляхом збирання певної доказової інформації, яка може відігравати визначальну роль для захисту прав іншої особи. Отже, можна дійти висновку про суттєве нівелювання законодавцем права адвоката на запит, фактично урівнявши його з правом будь-якої особи на публічну інформацію. Відсутність належного механізму реалізації права адвоката на запит призвела до того, що 91% опитаних нами адвокатів (Додаток А) стикалися з труднощами в реалізації цього права. У 51% респондентів такі труднощі проявлялися в письмовій відмові у наданні відомостей, а у 44% – у тривалому (понад 1 місяця) неподанні інформації.

Професійним правом адвоката, яке безпосередньо пов'язане із збиранням доказової інформації, є й право опитувати осіб за їх згодою (п. 7 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Ураховуючи, що таке право передбачене саме вказаним Законом, то «не обмежуються області права, в яких адвокат має право опитувати осіб» [264, с. 114]. На жаль, ні вказаний Закон, ні процесуальні кодекси не врегульовують процедуру реалізації адвокатом такого права, що дає змогу Р.В. Сінельнік зробити висновок про його декларативність [959, с. 284]. Як слушно відмічає О.С. Старенький: «Для можливості використання в

якості доказів отриманих захисником у ході опитування пояснень, хід і результати опитування необхідно процесуально закріпити» [989, с. 92.

Відсутність, зокрема, процедури процесуального оформлення результатів проведення такого опитування призводить до того, що «отримані адвокатом в ході опитування відомості використовуються виключно для обґрунтування клопотання про виклик громадянина до суду в якості свідка, але не як самостійні докази» [128, с. 62; 580, с. 24]. Проведений на підставі такого клопотання допит свідка, як зазначають науковці [23, с. 144; 178, с. 41; 190, с. 25; 535, с. 29], легалізує отримані адвокатом результати опитування особи. Ми не піддаємо сумніву можливість адвоката безпосередньо звернутися із клопотанням про допит свідка, але вважаємо за необхідне виходити з того, що «для захисника таке попереднє опитування має важливе значення, оскільки дозволяє до того, як заявити клопотання про допит тієї чи іншої особи в якості свідка, переконатися, які він має намір дати свідчення і чи не призведе його допит до погіршення становища підзахисного» [1123, с. 30]. Щоб не зашкодити інтересам свого клієнта, адвокат «точно, а не приблизно повинен знати, що саме може повідомити особа, про допит якої він заявляє клопотання» [145, с. 108]. Тож існує доцільність попереднього опитування осіб, які потенційно можуть в подальшому виступати як свідки по справі, з метою з'ясування характеру інформації, якою вони володіють. Право адвоката самостійно збирати «свої» докази, як зазначають науковці [530, с. 32], є найважливішим проявом змагальності процесу.

Хоча в юридичній літературі і наявна думка, що інформація, зібрана шляхом опитування осіб за їх згодою, являє собою допустимий доказ у кримінальній справі [590, с. 7], проте відсутність належної процедури як проведення такого опитування, так і форми його закріплення не тільки фактично нівелює можливість його використання, але «може привести до того, що дії адвоката, спрямовані на опитування певних осіб, можуть бути розцінені судом або стороною обвинувачення як тиск на свідка» [627, с. 6].

У цьому разі адвокат повинен насамперед враховувати добровільний характер такого опитування, а отже, йому забороняється самовільно привласнювати владні повноваження (зокрема, придумувати ««легенду» про свою приналежність до якого-

небудь «компетентного» відомства» [530, с. 32]) та примушувати особу давати свідчення. Тож слушною є позиція А.М. Баєва, згідно з якою на захисника покладається обов'язок безпосередньо перед опитуванням роз'яснити опитуваному про його добровільний характер [45, с. 18]. Враховуючи відсутність у адвоката владних повноважень, йому забороняється попереджати особу, яку він планує опитати, про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання або за відмову від давання показань (у юридичній літературі наявна й інша позиція [145, с. 108; 580, с. 24]), а також, як зазначає Ю.П. Гармаєв, зобов'язувати її явкою в адвокатський кабінет або бюро [190, с. 24-25]. На нашу думку, адвокат повинен повідомляти таку особу про те, що в подальшому, в установленому законом порядку, вона може бути допитана як свідок, а отже, і про можливу відповідальність за вказані діяння та запропонувати їй надати правдиві показання.

Однією з основних проблем реалізації вказаного професійного права адвоката є відсутність законодавчо закріпленої форми фіксації отриманих у результаті такого опитування відомостей. Заслуговує на увагу точка зору Є.О. Водяник, яка, вказуючи на можливі випадки усної форми такої фіксації (наприклад, коли особа перебуває в іншому місті або ж заперечує проти письмової фіксації), все ж виходить з необхідності фіксування результатів опитування у письмовій формі [165, с. 20]. З такої необхідності виходить й І.І. Зайцева, вказуючи на те, що вона не тільки вбереже адвоката від необґрунтованих звинувачень у вчиненні будь-якого тиску на осіб, яких він опитував, а й може бути використана в судовому засіданні, якщо між показаннями свідка, даними в судовому процесі, і інформацією, отриманою в ході опитування, виявляться істотні суперечності [388, с. 32]. В аспекті останнього випадку, на нашу думку, адвокат повинен звертати увагу на суперечність таких показань, що не тільки має бути враховано судом при оцінюванні доказів, але і така обставина повинна розцінюватися ним як можлива умова винесення окремої ухвали щодо вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за завідомо неправдиві показання.

Дискусійним залишається і питання про можливість опитування адвокатом осіб, які вже були допитані як свідки. Так, В.С. Попов заперечує таку можливість

[742, с. 199], у той час як О.О. Воронов виходить із наявності у адвоката такого права [181, с. 29]. Враховуючи відсутність в українському законодавстві прямої заборони, вважаємо за можливе проведення адвокатом такої дії, що надасть йому додаткових важелів у доведенні переконливості своєї позиції не тільки в судах вищестоящої інстанції, а й в суді першої інстанції (зокрема, за наявності суперечностей між показаннями, що надала особа адвокату та слідчому в цій справі).

На підставі здійсненого дослідження [288, с. 21], ми доходимо висновку, що найбільш прийнятною формою фіксації результатів проведеного адвокатом опитування осіб є складання протоколу опитування, який не потребує додаткової фіксації (хоча наявні й позиції про необхідність поряд із вказаним протоколом використовувати також: засоби аудіо- та (або) відеозапису [45, с. 19]; участь понятих, або ж відеозйомку опитування; послуг нотаріуса для засвідчення показань особи [443, с. 57; 919, с. 29]). За бажанням адвоката та (або) такої особи (обов'язково за її згодою), процедура опитування може бути додатково зафіксована, зокрема за допомогою аудіо-, відеозапису, про що зазначається у протоколі, з обов'язковим прикріпленням відповідних матеріалів як додатка до нього. У протоколі здійснюється виклад фактичних обставин, які відомі опитуваному, та «більш вдалою є форма відповідей на конкретні питання, які захиснику слід підготувати заздалегідь» [518, с. 4]. Бажано, як зазначає В.В. Паршуткін, щоб відповіді на питання опитуваний писав власноруч і щоб кожна сторінка протоколу була підписана ним [695, с. 64]. У протоколі повинна міститися інформація як про добровільний характер такого опитування та мету отримання відомостей, так і щодо повідомлення особи про можливість її подальшого допиту в якості свідка.

Отже, професійне право адвоката на опитування осіб за їх згодою є одним з основних його прав, що спрямоване на формування належної та допустимої доказової бази. Проте відсутність законодавчо закріплених порядку проведення такого опитування і форми фіксації отриманих у результаті такого опитування відомостей фактично перетворило таке право на декларацію. Такий стан речей зумовив ситуацію, за якої опитування осіб за їх згодою розглядається адвокатами

переважно як «фільтр потенційних свідків» [1093, с. 19], за результатами якого він вже вирішує питання про звернення з клопотанням щодо допиту такої особи як свідка. Не применшуючи ролі такої процедури подання клопотання, вважаємо, що вона потребує законодавчих змін, оскільки результати опитування особи за її згодою повинні безпосередньо сприйматися як допустимі докази та досліджуватися нарівні з іншими у справі, а тому нами розкриваються деякі практичні аспекти його реалізації. Відсутність належного механізму реалізації цього професійного права адвоката зумовила ситуацію, згідно з якою ним скористалися лише 27% респондентів (Додаток А).

Крім права опитувати осіб за їх згодою, п. 7 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає і право адвоката в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними. На превеликий жаль, як зазначає Д.П. Фіюлевський, законодавець «не потурбувався і про таку важливу справу, як нормування процедури вилучення речей та документів, залишивши її на розсуд адвоката» [1094, с. 126], вказуючи на необхідність, зокрема, отримання письмової згоди власника на таке вилучення. Але етимологічне походження слова «вилучати» («забирати щонебудь у когось, конфіскувати» [972, с. 426]), на нашу думку, передбачає застосування певною мірою примусу, а отже, й наявність владних повноважень, що піддає сумніву можливість реалізації такого права адвоката. Проведене опитування адвокатів (Додаток А) засвідчило, що цим правом скористалося всього 2% респондентів.

У ст. 13 Стандартів незалежності юридичної професії МАЮ [1259] вказується на право юриста саме вільно шукати та отримувати інформацію, яка належить до його професійної діяльності. Відсутність належного законодавчого порядку робить проблематичною і реалізацію права адвоката запитувати та отримувати речі, документи, їх копії, оскільки ставить під сумнів можливість визнання їх допустимими доказами, а тому 97% із 500 опитаних А.В. Рагуліним адвокатів у такому випадку не використовували вказане право, а зверталися з відповідним клопотанням до слідчого про їх витребування [860, с. 52]. Не набагато кращою є

ситуація і в контексті правозастосовної практики українського адвоката, враховуючи те, що правом у формі отримання речей та/або документів скористалися тільки 18% респондентів (Додаток А).

Тож вважаємо за необхідне на законодавчому рівні закріпити процедуру отримання адвокатом речей, документів та їх копій, зокрема в аспекті її оформлення, використовуючи насамперед, за аналогією до права адвоката на опитування осіб, протокол отримання таких матеріалів, який повинен сприйматися як додаток до клопотання про їх долучення до матеріалів справи. Відсутність владних повноважень у адвоката вказує на необхідність звертатися з відповідними клопотаннями про витребування та вилучення матеріалів і документів у разі наявності перешкод в їх отриманні.

Указаний п. 7 ч. 1 ст. 20 Закону, крім права запитувати, отримувати і вилучати, передбачає й право адвоката ознайомлюватися з речами, документами та їх копіями. Таке право в певним чином деталізується у п. 3 ч. 1 ст. 20 Закону, згідно з яким адвокат має можливість ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом. Проблема практичної реалізації такого права полягає в тому, що як і в попередньому випадку, відсутність належного механізму його реалізації, у тому числі й щодо відповідальності осіб за неправомірну відмову виконати законні вимоги адвоката (враховуючи фактичну відсутність практики застосування ст. 397 КК України), по суті позбавляє адвоката можливості належним чином використовувати таке своє професійне право. Крім цього, всіма процесуальними кодексами передбачено і право адвоката на ознайомлення з матеріалами справи, порядок якого, зокрема в цивільному та кримінальному судочинстві, регулюється Гл. 13 Інструкції з діловодства [800]. Також КПК України, крім вже згадуваної процедури отримання тимчасового доступу до речей і документів (Гл. 15), передбачає й можливість відкриття матеріалів іншій стороні (ст. 290), що розглядається як одна із вагомих гарантій змагальності у кримінальному провадженні [78, с. 210]. Це право адвоката отримало своє закріплення і в міжнародних документах, які визначають стандарти

діяльності адвокатури. Зокрема, у п. 21 Основних положень про роль адвокатів [681] передбачено, що обов'язком компетентних органів влади є забезпечення адвокату можливості своєчасно знайомитися з інформацією, документами і матеріалами справи, а у кримінальному процесі – не пізніше закінчення розслідування – до судового розгляду.

Професійними правами адвоката, які пов'язані із вищевказаними, є право адвоката застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює надання правової допомоги, а також право фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом (п. 8 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Вчинення таких дій розглядається як заходи «щоб не знецінити важливий доказ, добутий з власної ініціативи і власних зусиль» [1094, с. 126], які також дозволяють контролювати діяльність осіб, що здійснюють провадження у справі, не допускаючи зловживання з їх боку (вибіркового підходу до почутого, умисного або ненавмисного перекручення фактів у протоколі слідчої дії або судового засідання тощо) [857, с. 8]. Ще П.С. Пороховщikov (П. Сергійович) вказував на необхідність виготовлення повної копії матеріалів справи, для того щоб захисник був таким же господарем справи як і головуючий в судовому засіданні, інакше він буде «іграшкою в його руках» [951, с. 22].

Вищевказане положення Закону реалізацію таких прав пов'язує із потребою дотримання «порядку, передбаченого законом». На жаль, норми Закону знову ж таки не розкривають сутності такого порядку, а процесуальні кодекси (ЦПК, КАС та КПК України) в основному врегульовують це питання лише в аспекті фіксації ходу судового засідання, тоді як ГПК України та КУпАП взагалі не врегульовують природу таких прав. Більш розширено трактує таке право ч. 4 ст. 11 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [829]. Аналіз цих норм вказує не лише на наявність суперечностей між положеннями процесуальних кодексів та зазначеного Закону, але і про можливість адвоката фіксувати хід судового розгляду лише у відкритому засіданні, яке нічим не відрізняється від права інших присутніх в залі судового засідання осіб. Але, на відміну від таких осіб, «адвокат, пов'язаний

рамками адвокатської таємниці, дійсно потребує права на аудіозапис будь-якого судового засідання, як відкритого, так і закритого» [57], що не захищає його, наприклад, від заборони застосування ним таких засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження (п. 11 ч. 1 ст. 42 КПК України). На жаль, не виправив цієї ситуації й Закон № 2147-VIII, яким передбачається викладення ЦПК, ГПК та КАС України в нових редакціях, які не тільки належним чином не врегульовують питання щодо застосування технічних засобів для фіксації ходу закритого судового засідання, а взагалі ставлять під сумнів можливість участі адвоката-представника в такому засіданні (виходячи з буквального тлумачення ч. 10 ст. 7 ЦПК України, ч. 10 ст. 8 ГПК України, ч. 10 ст. 10 КАС України).

Неврегульованим на законодавчому рівні є порядок застосування адвокатом технічних засобів при проведенні процесуальних дій в інших видах судочинства, а також, зокрема, при ознайомленні з матеріалами справи (їх копіюванні) (за винятком хіба ст. 290 КПК України). Отже, слушною є позиція російського законодавця, згідно з якою адвокат наділяється правом фіксувати (у тому числі за допомогою технічних засобів) інформацію, що міститься у матеріалах справи, по якій він надає юридичну допомогу, дотримуючись при цьому державної та іншої охоронюваної законом таємниці (п. 6 ч. 3 ст. 6 ФЗ РФ «Про адвокатську діяльність і адвокатуру Російської Федерації» [652]). Про професійне право адвоката застосовувати не заборонені законом технічні засоби без будь-якого дозволу посадових осіб або суду, в тому числі з метою фіксації процесуальних та інших дій, в яких адвокат приймає участь, йдеться у проекті Закону, підготовленого робочою групою Ради з питань судової реформи [745].

У п. 10 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачається професійне право адвоката одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань, під якими О.О. Ейсман розумів ті знання, які «не загальновідомі, не загальнодоступні, що не мають масового поширення, коротше це знання, якими володіє обмежене коло фахівців» [1161, с. 91]. На підставі проведеного дослідження [353, с. 443-449; 372] ми

доходимо висновку, що процесуальними кодексами передбачається право адвоката використовувати послуги експертів та спеціалістів, яке суттєво розширює його можливості в аспекті отримання доказової інформації у сфері, що потребує спеціальних знань таких осіб, а отже, застосовувати «весь арсенал сучасних можливостей науки» [625, с. 198]. Розкриваючи порядок призначення експертизи в різних видах судочинства, вказуємо на позитивність нововведень у кримінальному провадженні, де стороні захисту надається три можливі варіанти залучення експерта (ст. 243 та 244 КПК України) [1159, с. 327], серед яких вона вже отримує право самостійно залучати його на договірних умовах для проведення експертизи («експертиза захисту» [204, с. 9]), та звертається увага на доцільність використання адвокатом усіх вказаних варіантів залучення експерта.

Проте, на жаль, процедура залучення адвокатом експерта у кримінальному судочинстві не позбавлена недоліків. Так, аналіз положень ч. 1 ст. 71 Основ законодавства України про охорону здоров'я [680] та п. 2.1 Інструкції про проведення судово-медичної експертизи [821] (до суб'єктів ініціювання питання щодо проведення судово-медичної і судово-психіатричної експертизи не включено сторону захисту), дає можливість погодитися з твердженням Н.М. Калинюк, що вона у певних категоріях справ «без сприяння органів досудового розслідування та судових органів не може реалізувати повністю свого права на збирання та подання доказів» [431, с. 105]. Невирішеним залишається й питання щодо попередження експерта про кримінальну відповідальність [1117, с. 34], коли експертиза проводиться не в експертній установі. Актуальним залишається й твердження В.О. Попелюшко про необхідність «виведення експертних установ із підпорядкування правоохоронних органів» [739, с. 22], оскільки експерти, зокрема криміналістичних установ, є співробітниками цих органів, а тому пов'язані завданнями боротьби із злочинністю і жодним чином – не з захистом [740, с. 97].

У даному випадку необхідно врахувати положення Закону № 2147-VIII, яким вищезгадувані ст. 243 та 244 КПК України пропонується викласти в новій редакції, згідно з якою експерт вже може залучатися виключно за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або, якщо

для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Такою нормою сторона захисту позбавляється права самостійно залучати експерта на договірних умовах для проведення експертизи, тим самим суттєво ускладнюються можливості адвоката самостійно збирати «свої» докази по справі. У той же час вказаним Законом змінюється ставлення українського законодавця щодо можливості залучення експерта в цивільному, адміністративному та господарському судочинстві, враховуючи те, що його висновок вже можна буде підготувати на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи.

Іншим фахівцем, який може бути залучений адвокатом, задля отримання доказової інформації, що потребує використання спеціальних знань, є спеціаліст (може надавати допомогу у вигляді консультації або заключення [45, с. 19; 126, с. 23]). Аналіз позицій науковців і положень вітчизняного законодавства (ст. 54 ЦПК, ст. 67 КАС та ст. 71 КПК України) дає можливість припустити, що за аналогією, з метою надання консультацій та безпосередньої технічної допомоги, адвокат може залучити спеціаліста, зокрема: при ознайомленні та отриманні ним речей й документів від інших осіб (насамперед, щоб не допустити «помилки при збиранні (виявленні, фіксації, вилученні) об'єктів, що можуть стати згодом речовими доказами» [187, с. 174]); при вирішенні питань, що пов'язані з проведенням експертизи (для обґрунтування необхідності призначення і проведення експертизи [1093, с. 21]; подання клопотання про призначення додаткової і повторної експертизи [233, с. 129]; при відборі зразків для проведення експертизи тощо).

Крім прав, які безпосередньо пов'язані із збиранням доказової інформації, адвокат наділяється і комплексом інших прав, що нерозривно пов'язані з його професійною діяльністю. Так, у п. 2 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено право адвоката представляти і захищати права та інтереси клієнта не тільки в суді, але й перед іншими суб'єктами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами. Позитивність цієї норми полягає в тому, що, по-перше, законодавець не розділяє

такі види професійної діяльності адвоката (використовує сполучник «і»), додатково підтверджуючи наш висновок, що такі основні напрями (функції) його діяльності не виключають один одного, а навпаки – є взаємопов'язаними, а по-друге, надає можливість їх застосування під час процесуальної не тільки, а й непроцесуальної форми його діяльності.

Для реалізації такого права адвокат, зокрема, наділяється правом складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку (п. 4 ч. 1 ст. 20 Закону), яке відповідає аналогічному виду діяльності адвоката (п. 2 ч. 1 ст. 19 Закону). Необхідно врахувати те, що заявлення клопотань багато науковців розглядають як один із найдієвіших способів захисту прав та інтересів підозрюваних, обвинувачених, підсудних [393, с. 88; 664; 702, с. 44; 1179, с. 13]. Не применшуючи значення такого способу, все ж вважаємо за необхідне виходити з твердження, згідно з яким реалізація професійних прав адвоката (зокрема тих, що пов'язані із збиранням доказів), за загальним правилом, не повинна залежати від волевиявлення суду чи посадових осіб правоохоронних органів, які, на жаль, нерідко відмовляють в їх задоволенні. Пов'язаними з вказаним професійним правом адвоката є права, що передбачені п. 5 та п. 6 ч. 1 ст. 20 Закону. Такими правами, за твердженням Д.П. Фіолевського, адвокати користувалися ще за радянських часів, але вони не були особливо популярними, вказуючи, що особиста форма доповіді притаманна лише скаргам у принципових справах, скарги по яких доповідаються на особистих прийомах високих посадових осіб [1094, с. 119]. Слід урахувати також, що, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про звернення громадян» [813], право бути присутнім при розгляді заяви та скарги наділяється й будь-який громадянин, що звернувся із нею до відповідного суб'єкта, а тому відсутність законодавчо закріпленого особливого порядку реалізації таких професійних прав адвоката фактично позбавляє адвоката можливості їх належного використання.

Професійним правом адвоката, яке було передбачено і попереднім законодавством, є його право посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом встановлено інший обов'язковий спосіб посвідчення

копій документів (п. 9 ч. 1 ст. 20 Закону). Хоча в юридичній літературі наявний підхід щодо надання можливості адвокату здійснювати окремі нотаріальні дії (посвідчення заповітів, довіреностей, посвідчення підписів на договорах тощо) [62, с. 6], що за своєю суттю відповідає досвіду деяких зарубіжних країн [32, с. 8], ми проти цього, оскільки це суперечить природі адвокатської діяльності щодо надання правової допомоги. На нашу думку, таке професійне право адвоката повинно мати широке застосування, оскільки покликане суттєво спростити його професійну діяльність, а тому слушним є досвід болгарського законодавця, який надає завіреним адвокатом копіям документів (які надані йому у зв'язку із захистом клієнта) силу офіційно посвідчених документів (ст. 32 Закону «Про адвокатуру» [391]).

Розглядаючи питання про професійні права адвоката, слід звернути увагу, що перелік прав, який передбачений ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не є виключним, оскільки у п. 11 вказаної ч. 1 ст. 20, йдеться про можливість користування й іншими правами, передбаченими цим Законом та іншими законами. Слід звернути увагу, що ряд таких прав передбачені, зокрема, ПАЕ (ст. 13, 28, 33 тощо). Набуваючи індивідуальний правовий статус, адвокат поряд з усією сукупністю професійних прав отримує й певний комплекс, до прикладу, процесуальних прав (при реалізації ним процесуальної форми діяльності), який закріплюється, зокрема, процесуальними кодексами. За загальним правилом, у таких кодексах закріплюється положення, відповідно до якого адвокат наділяється правами свого клієнта (дещо інша позиція передбачена у ст. 270 і 271 КУпАП, де законодавець чітко встановлює права захисника та представника потерпілого). До того ж у більшості випадків йдеться про наділення всією сукупністю таких прав. Така позиція законодавця, згідно з якою фактично відбувається ототожнення прав адвоката з правами його клієнта, піддається обґрунтованій критиці з боку науковців [155, с. 389; 175, с. 178; 861, с. 69].

Враховуючи як позицію науковців, що досліджують сутність загальних та спеціальних повноважень представника [406, с. 659; 425, с. 33], так і положення процесуальних кодексів (зокрема, специфіку ч. 2 ст. 59 КАС України), вважаємо за

необхідне, по-перше, в усіх таких кодексах чітко передбачити основні процесуальні права адвоката (як представника, захисника чи власне адвоката), а по-друге, в ЦПК та ГПК України (подібно до КАС України) закріпити норму, згідно з якою представник наділяється спеціальними правами адвоката лише у разі, якщо це прямо передбачено в документах, якими підтверджуються його повноваження. До того ж у таких документах (обов'язково – в договорі про надання правової допомоги) повинна міститися вказівка на те, що адвокатом було роз'яснено клієнту можливі процесуальні наслідки наділення його такими правами.

Все це вказує на наявність значної кількості прав (як професійних, так і процесуальних), якими наділяється адвокат з метою надання професійної правничої (правової) допомоги. У цьому аспекті заслуговує на увагу дисертаційне дослідження А.В. Рагуліна, за результатами якого він вказує на наявність понад сотні таких прав адвоката-захисника, якими він наділяється в російському кримінальному судочинстві та в провадженні по справах про адміністративні правопорушення [859, с. 87]. Вважаємо, що подібна ситуація є характерною і для українського законодавства.

Незважаючи на це, у багатьох наукових дослідженнях і в більшості з проаналізованих нами законопроектів щодо реформування адвокатури ставиться питання про необхідність розширення, зокрема, переліку професійних прав адвоката. Насамперед заслуговує на увагу проект Закону, підготовлений робочою групою Ради з питань судової реформи [745], який передбачає наділення адвоката також професійними правами, а саме: вже на збирання доказів будь-якими не забороненими законом засобами (а не відомостей про факти, що можуть бути використані як докази); мати ідентифікований доступ до державних реєстрів, у тому числі Єдиного реєстру досудових розслідувань, до автоматизованої системи документообігу суду, крім реєстрів, що містять інформацію, яка є державною таємницею; застосовувати не заборонені законом технічні засоби без будь-якого дозволу посадових осіб або суду; на страхування професійної відповідальності тощо. Ми повною мірою поділяємо таку позицію, оскільки існування відповідного комплексу саме професійних прав та насамперед належного механізму їх реалізації є

тією умовою, яка здатна перетворити адвоката на активного учасника будь-якого процесу, оскільки створює як юридичний базис, так і реальні можливості надання ним професійної правової допомоги на засадах абсолютної незалежності.

Одним із структурних елементів правового статусу адвоката є його обов'язки, які поряд з правами, розглядаються як вихідні та загальноприйняті елементи. Закон передбачає конкретний перелік прав адвоката, які, як зазначає Д.П. Фіолевський, за умов повного і грамотного їх використання забезпечують йому безперешкодну діяльність у здійсненні своїх обов'язків щодо надання правової допомоги [1094, с. 128]. На відміну від суб'єктивного права, за твердженням О.В. Мелехіна, не можна відмовитися від виконання юридичного обов'язку, оскільки така відмова є підставою для юридичної відповідальності [600, с. 369]. Якщо обов'язку не кореспондує відповідальність, то обов'язок залишається правом [676, с. 274]. Все це вказує на взаємозв'язок між такими елементами правового статусу адвоката як права, обов'язки та відповідальність.

Розкриваючи сутність вказаного елемента правового статусу адвоката, вважаємо за необхідне погодитися із позицією науковців [85, с. 12; 482, с. 183; 1088, с. 10], які професійний обов'язок адвоката розглядають як поєднання правових та моральних його обов'язків в процесі реалізації адвокатської діяльності. Вказівка на обов'язки юридичного й морального характеру, яких повинен дотримуватися адвокат при здійсненні своєї професійної діяльності, міститься і в п. 1.1 Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства. У цьому Кодексі також зазначається, що завдання, які виконуються адвокатом вимагають як його абсолютної незалежності, так і відсутності в клієнта сумнівів щодо чесності та сумлінності адвоката. На підставі дослідження сутності таких рис (чеснот) адвоката [309], ми доходимо висновку, що вони є необхідними умовами, які забезпечать належний рівень довіри клієнта до нього. Принцип довіри розкривався ще в Правилах адвокатської професії в Росії 1913 року [176, с. 9], в яких зазначалося, що оберігання довіри до гідності свого звання є основним обов'язком адвоката. За нашим переконанням, адвокат у будь-якій своїй діяльності, у тому числі й позапрофесійній (у повсякденному житті), повинен неухильно дотримуватися тих, у

першу чергу, моральних обов'язків, які на нього покладає специфічний статус адвоката, його професія.

Про професійні обов'язки адвоката йдеться, зокрема, в положеннях Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (насамперед у ст. 21 Закону) та ПАЕ [763], в яких, як зазначає О.В. Гурич, конкретизуються обов'язки, передбачені Законом, та збільшується їх обсяг [223, с. 265]. Це зумовлено тим, що, розкриваючи ті чи інші аспекти професійної діяльності адвоката, законодавець переважно звертає увагу на діяння, які адвокат повинен здійснити, або ж які йому забороняється вчиняти.

Одним із таких обов'язків адвоката є використання при виконанні доручення всіх розумно необхідних та доступних йому законних засобів для надання ефективної правової допомоги клієнту (ч. 2 ст. 27 ПАЕ). Ця норма по суті перетворює право на їх використання на обов'язок, відмовитися від виконання якого адвокат не має можливості (враховуючи тягар відповідальності). З розумною дбайливістю й оперативністю в представленні інтересів клієнта повинен діяти американський адвокат (п. 1.3. Типових правил професійної поведінки [1241]), що, за твердженням У. Бернам, полягає в його обов'язку здійснювати по справі від імені клієнта будь-які законні і такі, що відповідають нормам професійної етики, дії [765, с. 287]. Про обов'язок адвоката надавати допомогу клієнту будь-яким законним способом йдеться також в Основних положеннях про роль адвокатів (п. 13) [681]. Ми поділяємо таку позицію українського законодавця, але враховуючи положення п. 5 ч. 2 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також відсутність Стандартів професійної діяльності українського адвоката та наявність низки оціночних термінів при формуванні вказаного його обов'язку (ч. 2 ст. 27 ПАЕ), вважаємо, що у сукупності це негативно впливатиме в аспекті можливої кваліфікації такого діяння як дисциплінарного проступку. Не слід забувати також, що невиконання або неналежне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків може бути підставою притягнення його і до цивільно-правової відповідальності, тож у такій ситуації незахищеною є не тільки професійна діяльність адвоката, але й законні інтереси його клієнта.

На наше переконання, український законодавець у згадуваних Стандартах (мають формуватися з урахуванням дисциплінарної практики КДКА) повинен виходити з позицій необхідності активної поведінки адвоката при відстоюванні інтересів свого клієнта та недопущення такої його діяльності, яку можна охарактеризувати як «пасивний захист» [192; 675, с. 16]. Адвокат, який мовчить, адвокат бездіяльний, як слушно зазначає Л.Д. Калінкіна, – це «найнебезпечніше перекручення забезпечення права на захист» [430, с. 14]. Він повинен бути найактивнішими учасниками доказового, та й усього кримінального процесу у справі [573, с. 37-38].

В юридичній літературі наведено різноманітні критерії класифікації обов'язків адвоката [15, с. 117; 155, с. 273-274; 266, с. 93; 1104, с. 7-9], але враховуючи взаємозв'язок та взаємопов'язаність обов'язків адвоката із таким елементом його правового статусу як права, вважаємо за можливе вже визначений нами критерій класифікації прав застосувати й щодо обов'язків, а отже, можливість виокремлення обов'язків як першого (професійні обов'язки), так і другого (процесуальні обов'язки) рівня [373, с. 147]. У свою чергу серед обов'язків першого рівня теоретично можна виокремити організаційні та функціональні обов'язки адвоката, а також обов'язки, які пов'язані з гарантіями адвокатської діяльності. Крім цього, у будь-якій своїй діяльності, у тому числі і позапрофесійній, адвокат повинен дотримуватися як правових, так і моральних обов'язків, сукупність яких і становлять його професійний обов'язок, невиконання або неналежне виконання якого є дисциплінарним проступком адвоката.

У ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», в якій міститься примірний перелік професійних обов'язків адвоката, на першому місці стоїть обов'язок дотримуватися присяги та правил адвокатської етики, порушення якого розглядається як окремий вид дисциплінарного проступку адвоката (п. 2 і 3 ч. 2 ст. 34 Закону). За вчинення такого проступку до адвоката може бути застосоване дисциплінарне стягнення у вигляді як зупинення, так і позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю. Все це вказує на значну увагу, яку приділяє законодавець морально-етичній складовій професійної діяльності адвоката.

Одним із професійних обов'язків адвоката є надання на вимогу клієнта звіту про виконання договору про надання правової допомоги (п. 2 ч. 1 ст. 21 Закону), який деталізується у ст. 26 ПАЕ. Хоча кожен адвокат-практик, як зазначає Д.П. Фіолевський, і «за відсутності такої вимоги закону постійно інформує клієнта про стан роботи над справою і про її результати» [1094, с. 131], ми поділяємо необхідність існування такої законодавчої норми, оскільки, не зважаючи на наявність особливих довірчих відносин, клієнт повинен мати можливість проконтролювати професійну діяльність адвоката, що пов'язана з відстоюванням його інтересів.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат повинен невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів. Уникнення такого конфлікту розглядається як принцип здійснення адвокатської діяльності, розкриття якого відбувається, зокрема у ст. 9 ПАЕ. За структурою К.М. Северин виокремлює вертикальні (виникають між інтересами адвоката та клієнта), горизонтальні (між інтересами клієнтів адвоката) та змішані конфлікти інтересів [945, с. 151]. Досліджуючи питання про уникнення конфлікту інтересів як професійного обов'язку адвоката [369, с. 12], ми звертали увагу на те, що дотримуватися вказаного принципу адвокат повинен насамперед на стадії прийняття доручення клієнта (ст. 20 ПАЕ), але законодавець передбачає можливість скасування такого обмеження (ч. 3 ст. 20 ПАЕ). Проте, на відміну від горизонтальних конфліктів інтересів, відносно вертикальних такі обмеження скасовані бути не можуть. Якщо конфлікт інтересів не був виявлений на вказаній стадії або виник вже у процесі надання професійної правової допомоги, то адвокат повинен відмовитися від виконання договору та розірвати його (ч. 5 ст. 9, ст. 34 ПАЕ). Адвокат повинен урахувати й можливості виникнення конфлікту інтересів при прийнятті доручення на здійснення посередництва між клієнтами (ч. 1 ст. 21 ПАЕ), у відносинах з клієнтом – юридичною особою (ст. 39 ПАЕ) та при наданні безоплатної правової допомоги (ст. 41 ПАЕ). Ми поділяємо позицію українського законодавця, який доволі детально врегульовує питання, що пов'язані із дотриманням принципу неприпустимості конфлікту інтересів, необхідність

дотримання якого передбачена, зокрема, і п. 3.2. Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства [384], та пов'язана насамперед із забезпеченням конфіденційності у відносинах між клієнтом та адвокатом.

Одним із професійних обов'язків адвоката, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 21 Закону, є необхідність підвищувати свій професійний рівень, сутність якого розкривається у ст. 11 ПАЕ та положеннях Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України [749]. Важливе місце у підвищенні кваліфікації адвокатів повинна відіграти й Вища школи адвокатури НААУ [801]. Безперервна освіта та постійне вдосконалення знань адвокатами, як зазначають науковці [862, с. 47], належить до міжнародновизнаних стандартів адвокатської професії. Так, ч. 2 Принципу II Рекомендації № 21 Комітету Міністрів Ради Європи [1255] вказує на потребу вжиття всіх необхідних заходів для забезпечення підвищення кваліфікації адвокатів. На необхідність надання адвокатам права формувати самоврядні асоціації, в тому числі й для постійного навчання, перепідготовки та підтримання їх професійного рівня, йдеться в п. 24 Основних положень про роль адвокатів [681]. Хоча в юридичній літературі й наявне твердження про необґрунтованість покладення на адвоката такого обов'язку [533, с.19], але переважна більшість науковців дотримується протилежної позиції, а деякі з них вказують на необхідність закріплення й такої нової міри професійної відповідальності адвоката як примусове підвищення ним своєї кваліфікації [123, с. 59; 501, с. 69-70; 603, с. 25]. Не вдаючись до детального аналізу процедури підвищення кваліфікації українських адвокатів, а враховуючи насамперед порядок нарахування залікових балів, ставимо під сумнів можливість, у всіх випадках, виконання вищевказаним Порядком поставленої перед ним мети, оскільки в жодному разі не можна «звести цей процес до формального підтвердження отриманих знань без проходження спеціальних різнобічних програм» [130, с. 19]. На позитивний досвід зарубіжних країн в контексті правового регулювання підвищення кваліфікації адвокатів вказує, зокрема, А. Іванцова [424].

Професійним обов'язком адвоката є й виконання рішень органів адвокатського самоврядування (п. 5 ч. 1 ст. 21 Закону), сутність якого розкривається, зокрема, у ст. 12 ПАЕ. Без сумніву, у своїй професійній діяльності

адвокат повинен неухильно виконувати всі законні рішення органів адвокатського самоврядування (що не виключає можливості обґрунтованої їх критики), але діяльність таких органів повинна бути спрямована саме на відстоювання інтересів адвокатури в цілому та кожного адвоката зокрема, і в жодному разі дана норма не повинна використовуватися ними як можливість «розправи» на адвокатом.

Перелік обов'язків, що передбачений ч. 1 ст. 21 Закону, не є вичерпним, оскільки адвокат в своїй професійній діяльності повинен виконувати й інші обов'язки, передбачені законодавством та договором про надання правової допомоги (зокрема, такі обов'язки захисника передбачені ст. 47 КПК).

Крім професійних обов'язків, на адвоката покладаються й певні заборони. Заборони, як зазначає О.М. Баєв, не є обов'язками як такими, а є необхідними негативними доповненнями до них, що накладають на реалізацію захисником своєї функції відповідні приписувані обмеження [46, с. 110], необхідність існування яких зумовлена потребою захисту прав клієнта «від усякого роду зловживань з боку недобросовісних осіб, які отримали статус адвоката» [9, с. 66].

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 21 Закону, адвокату забороняється використовувати свої права всупереч правам, свободам та законним інтересам клієнта. Така заборона розкривається через дію принципу пріоритетності інтересів клієнта, зміст якого відображений, зокрема в ст. 8 ПАЕ. Виходячи із спірності питання, щодо поширення дії принципу домінування на усі інтереси клієнта чи тільки на законні [1012, с. 10], на нашу думку, необхідно виходити з твердження, згідно з яким «до моменту постановлення рішення адвокат зобов'язаний керуватися презумпцією законності інтересів підзахисного» [52, с. 54], оскільки матеріальний інтерес останнього, тобто прагнення захищатися, «завжди є законним; незаконними можуть бути ті чи інші способи захисту» [996, с. 249]. Як ми зазначали [301, с. 42], у своїй професійній діяльності адвокат повинен враховувати, що інтереси клієнта перебувають поза його контролем, у той час як способи захисту, які використовуються задля досягнення сприятливого результату для клієнта, вибираються ним самим, а тому априорі повинні бути законними.

Пов'язаною із такою заборонаю є й заборона адвокату займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, коли адвокат впевнений у самообмові клієнта (п. 1 ч. 2 ст. 21 Закону). Досліджуючи сутність правового статусу адвоката, ми доходили висновку про його абсолютну незалежність та відносну процесуальну самостійність. Але така самостійність адвоката не може призводити «до кардинальних розбіжностей між основними позиціями адвоката і обвинуваченого, що надавало б захисту формальний характер» [513, с. 4]. Такі розбіжності можуть стосуватися вибору адвокатом способів, тактики, методики здійснення професійної діяльності, але він повинен завжди пам'ятати, що «вислів «клієнт завжди правий» для адвоката повинен носити характер імперативу і не ставиться під сумнів» [9, с. 14]. Ми не допускаємо можливості діяльності адвоката, яка в літературі отримала назву «колізійний захист» [955, с. 207], оскільки, як зазначає І. Резніченко, клієнт має право розраховувати на всебічну допомогу адвоката, незалежно від того, вважає адвокат його позицію обґрунтованою або необґрунтованою [869, с. 54]. Єдиний виняток із цього правила можливий у випадку, коли адвокат впевнений у самообмові свого клієнта. Але таке право, за твердженням Д.П. Фіолевського, потрібно розглядати як дуже делікатний етико-правовий інструмент (з одного боку, мають місце численні випадки «самообмови», здобуті працівниками правоохоронних органів злочинними методами, а з іншого – трапляються й випадки, коли таке рішення, клієнтом приймається свідомо та добровільно, зваживши всі її наслідки) [1094, с. 142], а тому можливість його застосування повинна бути обмежена необхідністю дотримання вимоги щодо незаподіяння шкоди інтересам клієнта.

У професійній діяльності на адвоката накладаються також й інші заборони (п. 2 та 4 ч. 2 ст. 21 Закону), сутність яких більш детально аналізується нами при розкритті питання як про гарантію збереження адвокатської таємниці, так і природи договору про надання правової допомоги. Слід зауважити, що перелік заборон, передбачений ч. 2 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», не є вичерпним, оскільки нормами як самого Закону (зокрема, щодо дотримання адвокатом вимог несумісності), так і ПАЕ (ст. 19, ч. 2 ст. 24, ст. 25,

ст. 60 тощо) передбачені й інші обмеження у професійній діяльності адвоката. Крім того, адвокат, набуваючи індивідуальний правовий статус, зокрема при реалізації процесуальної форми своєї діяльності, зобов'язаний, крім вищевказаних обов'язків та заборон, дотримуватися й тих, які передбачені у процесуальному законодавстві.

4.2. Гарантії у професійній діяльності адвоката

Одним з основних, необхідних елементів правового статусу адвоката є гарантії його професійної діяльності. Правові норми, як слушно зазначає С.Н. Братусь, самі по собі безсилі, необхідні якісь правові гарантії, тобто інші правові норми, для того, щоб перші могли бути застосовані і реалізовані на практиці [105, с. 78-79]. Правові гарантії розглядаються як засіб ефективної реалізації повноважень адвоката [958, с. 15], що забезпечують можливість їх реалізації [1096, с. 14], оскільки «яким би обсягом, нехай навіть і самим великим, прав не був би наділений той чи інший учасник процесу, без відповідних гарантій це буде всього лише декларацією» [984, с. 128]. Проте, поряд з функцією перешкоджання порушенню прав адвокатів з боку зобов'язаних відносно них суб'єктів, А.В. Іванцова виокремлює й таку, як запобігання фактам зловживання правами з боку самих адвокатів [423, с. 10]. Правові гарантії реалізації адвокатом своїх професійних обов'язків насамперед пов'язані з інститутом відповідальності адвоката, зокрема з таким видом відповідальності як дисциплінарна, яка, зокрема, «є універсальною гарантією належного, якісного здійснення захисту та надання правової допомоги адвокатом-захисником» [80, с. 136].

На підставі вказаного можна дійти висновку про наявність взаємозв'язку та взаємозумовленості між всіма елементами правового статусу адвоката, які виділяються нами (права і обов'язки, відповідальність та гарантії адвокатської діяльності), найбільш яскравим прикладом чого є реалізація, зокрема такої професійної гарантії як заборона вимагати від адвоката надання відомостей, що є адвокатською таємницею. Така гарантія професійної діяльності адвоката має тісний взаємозв'язок з принципом конфіденційності, через що може, як зазначає

К.Ю. Суrowова, скластися думка про їх ідентичний характер. Але ми поділяємо її твердження, що розмежування між ними необхідно проводити за «функціональною ознакою: принцип визначає специфіку діяльності, а гарантія служить засобом забезпечення функціонування цієї діяльності» [1009, с. 28].

Досліджуючи сутність гарантій адвокатської діяльності, необхідно виходити з того, що вони «не є особистими привілеями адвоката, а служать засобом захисту публічних інтересів щодо отримання кваліфікованої юридичної допомоги» [850, с. 56], реальність та повноцінність надання якої можлива лише в умовах гарантованості адвокатської діяльності [1178, с. 112]. Такі гарантії повинні мати на меті насамперед захист «адвоката від свавільного втручання і перешкод з боку держави, будь-яких державних та недержавних органів та/або третіх осіб» [928], враховуючи специфіку адвокатської діяльності, особливо у такій формі як захист у кримінальному судочинстві, де фактично неминучими є «конфлікти з іншими учасниками змагального процесу» [190, с. 50].

Гарантії адвокатської діяльності не тільки повинні захищати адвоката, зокрема, і від свавілля з боку держави, а потрібно врахувати те, що саме на неї покладається обов'язок забезпечувати дотримання гарантій адвокатської діяльності (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Держава покликана не контролювати і наглядати за діяльністю адвокатури, як це було в радянські часи, а забезпечувати гарантії її незалежності [186, с. 13], вона є основним суб'єктом реалізації таких гарантій [1179, с. 15].

Але враховуючи, що адвокатура – це недержавний самоврядний інститут, тож вказаний обов'язок покладається не тільки на державу, а й на органи адвокатського самоврядування. Важливе значення, стосовно цього мають створення Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності [730], а також затвердження Порядку дій з питань забезпечення гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних і соціальних прав адвокатів [747]. Результати діяльності вказаного Комітету відтворені, зокрема, у Звіті НААУ за 2016 рік [398, с. 57-58], в якому йдеться про 99 звернень (порівняно з 15-ма за попередній рік) про порушення прав адвоката насамперед з боку органів прокуратури, Національної поліції, Служби

безпеки України, суддів, по кожному із яких була надана відповідь заявнику або була письмова реакція до компетентних органів.

Слід звернути увагу на досвід Ради адвокатів Київської області, якою задля захисту прав адвокатів, було розроблено так звану «Тривожну папку» [1042], матеріали якої спрямовані на забезпечення належного та якісного фіксування представником РАР порушень при захисті професійних прав адвокатів (для створення доказової бази допущених правопорушень). Цей досвід, на нашу думку, повинні використати й інші ради адвокатів регіонів. Виходячи з абсолютної незалежності адвоката, він повинен наділятися і гарантіями, які б захищали його від можливого свавілля і з боку органів адвокатського самоврядування, з метою недопущення перетворення адвоката із захищеного законом фахівця, як зазначає О.О. Воронов, у вкрай залежного від таких органів працівника [180, с. 41].

Все це вказує на багатогранне функціональне призначення гарантій адвокатської діяльності, які, будучи структурним елементом правового статусу адвоката, покликані забезпечувати належну реалізацію всіх інших елементів такого статусу. Гарантії адвокатської діяльності спрямовані як на захист адвоката від можливих проявів свавілля з боку держави, органів адвокатського самоврядування та інших суб'єктів, так і на забезпечення права особи на професійну правничу допомогу, реалізація якого перебуває в тісному взаємозв'язку з наявною системою таких гарантій.

На підставі вищевикладеного, з урахуванням позицій науковців, які досліджували сутність поняття «гарантії» як в загальнотеоретичному розумінні [1023, с. 311; 1101, с. 111], так і безпосередньо в аспекті адвокатської діяльності [233, с. 132; 859, с. 16; 965, с. 858; 1009, с. 23; 1176, с. 71], а також лінгвістичного розуміння такого поняття [91, с. 194], на нашу думку, під гарантіями адвокатської діяльності слід розуміти один із елементів структури правового статусу адвоката, який являє собою сукупність умов, способів та засобів, передбачених законодавством про адвокатуру, що спрямовані на забезпечення належної реалізації всіх інших елементів такого статусу задля створення відповідних умов надання професійної правничої допомоги.

В юридичній літературі відсутній єдиний підхід щодо класифікації гарантій адвокатської діяльності. Так, Ю.С. Пилипенко виокремлює гарантії адвокатської таємниці та гарантії незалежності адвоката [707, с. 25], які у свою чергу поділяються ще на три види, а саме: професійні, процесуальні та гарантії особистої безпеки [710, с. 70]. В.Г. Бессарабов та М.О. Косарев, окрім з гарантій безпеки, виокремлюють гарантії незалежності та недоторканності адвоката [73, с. 102].

У ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не передбачено будь-яких критеріїв класифікації таких гарантій та не виділено жодних груп, але аналіз її змісту дає нам можливість погодитися з твердженням А.Б. Войнарович: «велика група гарантій адвокатської діяльності пов'язана з особливостями кримінального провадження щодо адвоката» [167, с. 137]. Це зумовлено тим, що саме в такому судочинстві «адвокат-захисник безпосередньо стикається з діяльністю правоохоронних органів, протистоїть їй» [526, с. 42], а його активна і принципова позиція може фактично «розвалювати» справу [392, с. 12]. Враховуючи те, що гарантії, які передбачені у вказаному Законі, частково відтворено і в інших нормативно-правових актах, зокрема й в КПК України, то заслуговує на увагу й позиція О.М. Скрябіна, який гарантії діяльності адвоката в кримінальному провадженні теоретично поділяє на процесуальні та непроцесуальні [964, с. 94].

Оскільки українське законодавство [781; 812] не наділяє адвоката якими-небудь специфічними соціальними права й гарантіями, які б виділяли їх від інших осіб, що забезпечують себе роботою самостійно та провадять незалежну професійну діяльність, слухним є досвід німецьких адвокатів, які, як зазначає Ю. Курило, за роки своєї діяльності добилися для себе окремого пенсійного забезпечення, а соціальні внески сплачують у власні пенсійні фонди, які створені та управляються професійними фінансовими компаніями [218]. На підставі вказаного, вважаємо за необхідне в подальшому основну увагу зосереджувати саме на розкритті гарантій професійної діяльності адвоката, зокрема, тих які передбачені ст. 23 Закону.

Однією з основних гарантій адвокатської діяльності є заборона вимагати від адвоката надання відомостей, що є адвокатською таємницею (п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону),

правова природа якої неодноразово була предметом наших наукових досліджень [378; 379]. Без адвокатської таємниці, як слушно зазначає А.С. Мамикін, не може бути й мови про довірчі відносини з клієнтом, а отже, і про надання професійної допомоги [587, с. 83], а клієнт може розраховувати на повноцінну таку допомогу, лише у «випадку, якщо він зможе довіритися адвокату – без побоювань і сумнівів» [37, с. 37]. Наявність довіри є основоположним моментом взаємовідносин між адвокатом і його клієнтом, оскільки останній «змушений інформувати фактично чужу людину (адвоката) про обставини свого приватного життя, які не завжди носять позитивний характер» [946, с. 121], а тому він повинен бути впевнений в тому, що вказані відомості «залишаться конфіденційними, не зможуть бути використані проти нього» [691, с. 244].

У ч. 1 ст. 10 ПАЕ збереження конфіденційності будь-якої інформації, що визначена як предмет адвокатської таємниці, розглядається і як право адвоката у відносинах з усіма суб'єктами права, які можуть вимагати розголошення такої інформації, і як обов'язок щодо клієнта і тих осіб, кого ця інформація стосується. Така норма відповідає, зокрема, положенням п. 2.3.1 Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства [384], згідно з яким конфіденційність є першорядним і фундаментальним правом та обов'язком адвоката, а довіра до адвоката може виникнути лише за умови обов'язкового додержання ним принципу конфіденційності. Крім того, довіряючи адвокату певну інформацію, клієнт повинен бути впевнений у тому, що «адвокат понесе відповідальність в разі будь-якого зловживання отриманими відомостями» [114, с. 264]. В українському законодавстві така відповідальність передбачена, зокрема, п. 2 ч. 2 ст. 32 Закону. Отже, гарантія заборони вимагати від адвоката надання відомостей, які становлять адвокатську таємницю, кореспондується як з його правом, так і з обов'язком щодо збереження конфіденційності таких відомостей, а також з відповідальністю адвоката, зокрема, у разі їх розголошення, що свідчить про взаємозв'язок та взаємозумовленість усіх структурних елементів правового статусу адвоката, які виділяються нами.

Дефініція поняття «адвокатська таємниця» розкривається у ч. 1 ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», зміст якої свідчить про те, що

законодавець використовує широке розуміння такого поняття, розглядаючи її фактично як будь-яку інформацію, яка є у володінні адвоката у зв'язку з наданням ним професійної правової допомоги клієнту. Ми поділяємо таку позицію українського законодавця, оскільки ще М. Молло виходив з того, що «будь-яке повідомлення, зроблене клієнтом адвокату віч-на-віч, – конфіденційне, і тому повинно залишатися таємним» [626, с. 67]. Подібної точки зору дотримувався й І.В. Гессен (адвокатська таємниця обіймає ті відомості, які повідомлені адвокату в силу звання, яке ним носить) [1162, с. 495]. Проте ми не погоджуємося з позицією С.М. Логінової [569, с. 13], яка, розкриваючи таку дефініцію, безпідставно обмежує можливість поширення цієї таємниці лише на відомості, розголошення яких може завдати збитків клієнту адвоката. На нашу думку, більш слушною є точка зору Ю.С. Пилипенко, який правовий режим адвокатської таємниці розглядає як заборону «на несанкціоноване отримання, розголошення та/або інше неправомірне використання будь-якої інформації, що стала відомою адвокату» [705, с. 17]. Із широкого розуміння сутності такого поняття виходять, до прикладу, й Основні принципи, які стосуються ролі юристів (п. 22) [1190].

Одним із найдискусійніших моментів при дослідженні правової природи вказаної гарантії професійної діяльності адвоката є питання щодо можливості розкриття адвокатської таємниці. В.Л. Кудрявцев, виходячи з наявності двох точок зору, зазначає, що за однією адвокатська таємниця не може бути розкрита за жодних обставин, а за іншою – вона може бути розкрита у виняткових випадках (зокрема, якщо довіритель повідомляє адвокату про злочин, що готується, якому можна запобігти).

Таким винятковим випадком ряд науковців вважають можливість розкриття адвокатом професійної таємниці з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину [232, с. 22; 275, с. 41; 924, с. 10]. Подібних позицій, в аспекті злочинів проти особи дотримується і Т.Б. Вільчик [155, с. 349]. На законність розголошення такої інформації, але у разі, коли воно є єдиною можливістю для запобігання злочину, вказують В.А. Мисливий та Н.С. Бесараба [618, с. 157]. Ідентичної точки зору дотримується М.Ю. Барщевський,

підкреслюючи при цьому, що адвокатська таємниця не є абсолютною, «величиною самоцінною», і «ступінь її охорони повинна співвідноситися з тими ж інтересами суспільства» [61, с. 143]. Можливість розкриття адвокатської таємниці у подібних випадках притаманна й для адвокатської практики інших країн. Про право адвоката розкрити інформацію щодо представництва клієнта, зокрема, щоб запобігти вчиненню дій, які можуть призвести до смерті або тяжких тілесних ушкоджень, йдеться у п. 1.6 Типових правил професійної поведінки Американської асоціації адвокатів [1241]. Фактично такі ж позиції відтворені у п. 3.3-3 Правил професійної поведінки адвокатів Канади [1257] (адвокат вважає, що існує неминучий ризик смерті або заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю). Про можливість відходу від забезпечення конфіденційності відносин між адвокатом і його клієнтом йдеться у ч. 6 Принципу I Рекомендації № 21 Комітету міністрів Ради Європи [1255] – у разі, якщо вони сумісні з принципом верховенства права. Так, заради найбільш високих людських цінностей, котрі й складають принцип верховенства права, за твердженням Т.В. Варфоломеєвої, допускається певне відступлення від вікових традицій щодо абсолютності принципу адвокатської таємниці [130, с. 14].

Переважає більшість науковців можливість розкриття адвокатської таємниці у виняткових випадках такого роду розглядають як право адвоката, хоча наявна й точка зору щодо зобов'язання адвокатів розголошувати таку інформацію (наприклад, що містить відомості про злочин, який готується) [618, с. 157] та доведення її «до відома органів, які проводять розслідування і оперативно-розшукову діяльність» [720, с. 8].

Зовсім іншої точки зору дотримується, зокрема, Н.Ю. Літвінцева, яка виходить з того, що «адвокат в силу своїх професійних обов'язків повинен зберігати таємницю, довірену йому клієнтом, і ні за яких обставин не розголошувати її» [566, с. 58]. Це питання необхідно проаналізувати в розрізі можливості розкриття адвокатом інформації як про злочин, що вже відбувся й не відомий правоохоронним органам, так і про злочин, який клієнт адвоката тільки готується вчинити. Щодо першого варіанта, то слушною є позиція С.Л. Арія, згідно з якою «про скоєний його клієнтом злочин адвокат зобов'язаний промовчати» [38, с. 45], оскільки в такому

випадку останній виступає як помічник каральних органів держави, тобто діє в явному протиріччі з принципами і природою інституту адвокатури. Складність відповіді на другий варіант (щодо злочину, який клієнт адвоката тільки готується вчинити) полягає в «колізії між обов'язком кожного адвоката виконувати свої обов'язки по збереженню адвокатської таємниці та моральним обов'язком кожної людини» [849, с. 301]. На нашу думку, щодо цього заслуговує на увагу позиція С.В. Лукошкіної, яка, вказуючи на зіткнення двох інтересів (клієнта, який довірив таємницю, та життя людей, якщо йдеться про злочин, що готується), виходить з того, що не можна точно знати, чи буде вчинено злочин, а розкривши таємницю клієнта, адвокат вже порушує його право на професійний захист [574, с. 100]. Ілюзорна можливість отримання інформації, наприклад про злочин, через адвоката, як слушно зауважує О.Г. Яновська, цілком виправдано приноситься в жертву реальному інтересу – забезпеченню права на захист [1176, с. 53]. Ми поділяємо такий підхід науковців, оскільки ще М.С. Строгович вказував на неможливість бути одночасно захисником і свідком, а надання можливості допиту захисників як свідків сильно підірвало б довіру до них [1004, с. 398]. Як вдало зауважує І.В. Смалькова: «Адвокат – не свідок, не джерело доказів, він не дає показів і допиту не підлягає» [978, с. 312].

На нашу думку, у такій ситуації (повідомлення клієнтом адвокатуві свого наміру в майбутньому вчинити злочин) єдиною порадою, яку має право дати адвокат, – це «переконливо порекомендувати відмовитися від здійснення задуму і вказати на згубність наслідків» [36]. З подібних позицій виходить американський законодавець (п. 1.2 згадуваних Типових правил професійної поведінки [1241]). Щодо українського законодавства, то адвокат не може давати клієнту поради, свідомо спрямовані на полегшення вчинення правопорушень, або іншим чином умисно сприяти їх вчиненню (ч. 2 ст. 7 ПАЕ), оскільки в іншому разі такі дії адвоката можуть бути кваліфіковані не тільки як дисциплінарний проступок, а він ризикує бути визнаний також співучасником злочину (пособником).

Заслуговує на увагу й питання щодо можливості розкриття відомостей, які становлять адвокатську таємницю, відповідно до положень ст. 8 Закону України

«Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [796]. На підставі проведеного дослідження, ми доходимо висновку, згідно з яким українське законодавство у цій сфері, в цілому відповідає європейським тенденціям [298, с. 180-182]. Це зумовлено тим, що положення вказаної ст. 8 Закону, за своєю суттю відповідають висновкам, до яких, на основі дослідження різних судових рішень, прийнятих за скаргами на закони про приведення директив ЄС у відповідність з внутрішнім законодавством, доходить А. Лалардрі. Так, вона вказує, що коли йдеться про «традиційні» види адвокатської діяльності, то професійна таємниця адвоката дійсно визнається фундаментальним правом, але в тих випадках, коли адвокати надають свої послуги як професійні посередники при укладанні договорів купівлі-продажу, угод з фінансових питань або питань нерухомості, вони в процесі роботи повинні брати участь у боротьбі з відмиванням грошей [552]. Але українське законодавство, на жаль, все ж не позбавлене недоліку, який насамперед полягає в тому, що державне регулювання і нагляд у цій сфері щодо адвокатів, адвокатських бюро та об'єднань здійснюється Міністерством юстиції України (п. 5 ч. 1 ст. 14 вказаного Закону), що, на нашу думку, суперечить засадам абсолютної незалежності адвоката. За нашим переконанням, слухним є п. 9 рішення ЄСПЛ (по справі С-305/05) [1229], згідно з яким у випадках, передбачених законодавством, інформацію про факти, що пов'язані з відмиванням грошей або фінансуванням тероризму, адвокати повинні негайно повідомити Президенту колегії адвокатів, членами яких вони є (п. 9).

Розкриваючи питання про так звані «межі адвокатської таємниці», необхідно врахувати і норму ч. 2 ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з якою інформація або документи можуть втратити статус адвокатської таємниці за письмовою заявою клієнта (особи, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги). Ця норма втілена і в ч. 3 ст. 65 КПК України. Піддаючи сумніву позицію науковців [704, с. 9; 924, с. 57; 1097, с. 95], які не погоджуються з таким правовим регулюванням (розглядають адвокатську таємницю як абсолютну), вважаємо за необхідне виходити з того, що «збереження і

захист інформації, одержуваної в процесі здійснення професійної діяльності, втрачає будь-який сенс, якщо адвокат не може використовувати цю інформацію» [704, с. 9]. Тож адвокат може дати показання як свідок, як слушно зазначає Є. Семеняко, тільки тоді, коли його показання підсилюють позицію довірителя [521]. У цій ситуації потрібно виходити з того, що інтереси клієнта адвоката, повинні займати центральне місце, бути ядром професійної діяльності адвоката, а тому така діяльність адвоката, у тому числі й щодо збереження адвокатської таємниці, повинна здійснюватися, враховуючи, насамперед його інтереси. Потрібно врахувати, що дотримання принципу конфіденційності – це не тільки обов’язок адвоката, це і фундаментальне право клієнта [1210, р. 9]. Виходячи з цього, актуальним залишається питання: розкриття адвокатом такої інформації є його правом чи обов’язком? Не погоджуючись з точкою зору К.Ю. Сурової (відмова від імунітету свідка можлива тільки за обопільної згоди адвоката і його клієнта) [1009, с. 28], вважаємо, що у разі втрати інформацією статусу адвокатської таємниці, за письмовою заявою клієнта, втрачається й правова гарантія її збереження, а отже, адвокат повинен надати такі свідчення. Подібною точки зору дотримується, зокрема, німецький законодавець (ч. 2 § 53 КПК Німеччини [1260]). Тож ми не поділяємо положення ч. 5 ст. 10 чинної редакції ПАЕ, відповідно до якого, задля захисту своїх професійних прав та гарантій адвокатської діяльності адвокат має право продовжити зберігати інформацію та документи у статусі адвокатської таємниці.

Але відстоюючи інтереси клієнта, на жаль, не виключається ситуація, за якої він може неправомірно зловживати своїми правами, зокрема шляхом пред’явлення до адвоката необґрунтованих вимог. Тож позитивною є ч. 4 ст. 22 Закону, відповідно до якої адвокат звільняється від обов’язку збереження адвокатської таємниці в межах, необхідних для захисту своїх прав та інтересів, у разі пред’явлення клієнтом вимог до нього у зв’язку з його діяльністю. Ми поділяємо таку позицію українського законодавця, оскільки вона дає можливість адвокату на рівних умовах з його клієнтом відстоювати власні права та інтереси у разі пред’явлення останнім вимог до адвоката (зокрема, при розгляді цивільного спору між ними).

Вказане дає можливість дійти висновку, згідно з яким під адвокатською таємницею слід розуміти фактично будь-яку інформацію, яка є у володінні адвоката у зв'язку з наданням ним клієнту професійної правової допомоги, обов'язок збереження якої не обмежений у часі. При цьому можливість розкриття такої інформації зумовлюється, з одного боку, інтересами клієнта (за його письмовою заявою втрачається правова гарантія збереження такої таємниці), однак не може асоціюватися з покладанням на адвоката обов'язку повідомляти як про злочин його клієнта, що вже відбувся (але не відомий правоохоронним органам), так і про злочин, який він тільки готується вчинити, а з іншого – інтересами адвоката, оскільки не допускається неправомірне зловживання клієнтом своїми правами (у разі пред'явлення ним вимог до адвоката у зв'язку з його професійною діяльністю).

Проаналізувавши правову природу, а також межі адвокатської таємниці, необхідно розкрити її сутність засобів, за допомогою яких забезпечується її збереження. Збереження такої таємниці, за твердженням В.Ю. Панченко та А.Є. Міхальова, гарантується свідочьким імунітетом адвоката [691, с. 244]. При цьому деякі науковці вказують на недоцільність застосування терміна «свідочький імунітет» відносно заборони допиту адвоката як свідка [173, с. 52; 439, с. 22; 1015, с. 6], розглядаючи його насамперед як привілей особи, яким вона може розпоряджатися на власний розсуд, у той час як адвокат зобов'язаний відмовитися від надання таких показань. Ми не поділяємо такої позиції науковців, оскільки одним із значень слова «імунітет» (від латинського *immunitas* – пільга, звільнення від чого-небудь [701, с. 295]) є його сприйняття в якості нерозповсюдження деяких законів на осіб, які займають особливе становище в державі [91, с. 389]. Тож, враховуючи точку зору А.Г. Реп'єва (правовий імунітет – це юридично оформлений виняток, який, зокрема, полягає в непіддаванні суб'єктів права обов'язкам і заборонам, встановленим законодавством [870, с. 7]), вважаємо за можливе застосування терміна «свідочький імунітет адвоката», виходячи з «характеру професійної діяльності, яка вимагає збереження довіреної таємниці» [234, с. 51].

Свідочький імунітет адвоката закріплюється й положеннями інших процесуальних кодексів: ЦПК (п. 2 ч. 1 ст. 51); КАС (п. 2 ч. 1 ст. 65); КПК України

(п. 1, 2 ч. 1 ст. 65). Не ставлячи під сумнів можливість застосування норм спеціального законодавства, яким є Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (такий імунітет, крім адвоката, поширюється й на інших осіб – п. 2 ч. 1 ст. 23), все ж вважаємо, що задля недопущення недоліків у правозастосовній діяльності, як зазначає Л.Д. Удалова, існує необхідність в уточненні змісту положень процесуальних кодексів [1052, с. 285].

Свідоцький імунітет адвоката починає діяти «з моменту коли клієнт переступив поріг юридичної консультації, адвокатської фірми, бюро» [61, с. 136] та не обмежений в часі (ч. 2 ст. 10 ПАЕ, п. 2.3.3 Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства). Враховуючи вищезгадувані межі адвокатської таємниці, вважаємо, що адвокат наділяється так званим відносним свідоцьким імунітетом [167, с. 138]. Тож позитивною є норма ст. 78 КПК України, яка серед підстав для відводу захисника, представника, на відміну від попереднього КПК України [517], не передбачає таку як його допит як свідка. На жаль, таким положенням не можуть похизуватися інші кодекси (ч. 1 ст. 41 ЦПК, ч. 1 ст. 57 КАС України). Необхідно врахувати й те, що свідоцький імунітет поширюється лише на відомості, які адвокат отримав у зв'язку із здійснення ним своєї професійної діяльності, а тому в усіх інших випадках адвокат «розглядається як приватна особа» і може бути викликаний для дачі показань [995, с. 10].

Незважаючи на закріплення положення про свідоцький імунітет адвоката і встановлення кримінальної відповідальності, зокрема, й за порушення гарантій професійної таємниці (ст. 397 КК України), на практиці мають місце випадки неправомірних допитів адвоката як свідків, про що, зокрема, вказується у Звіті про порушення прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013-2016 роки) [399], де вони розглядаються як «один «надійний» спосіб розкрити адвокатську таємницю» і вказується на суттєве збільшення кількості таких випадків. При цьому, як зазначено в аналітичній довідці «Про стан дотримання гарантій адвокатської діяльності в Україні» [825, с. 12], неодноразові звернення НААУ та Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності з повідомленням про неприпустимість таких дій та вимогою притягнути слідчих до

відповідальності мали наслідком письмові відповіді приблизно однакового змісту про те, що слідчий начебто мав намір допитати адвоката про відомості, які не стосуються адвокатської таємниці.

Ми не поділяємо позиції, що у разі виклику на допит адвоката, він не повинен з'являтися на нього [100, с. 98], оскільки адвокат може бути допитаний як про обставини, що не стосуються його професійної діяльності, так і коли «слідчий бажає таким чином закріпити якісь формальні обставини» [476, с. 34]. Крім цього, сам виклик адвоката на допит, як зазначає А.В. Рагулін, законодавством не заборонений [852, с. 34]. Тож, у такій ситуації адвокату потрібно оскаржити «дії слідчого не тільки про намір допитати адвоката як свідка, але і сам факт виклику для такого допиту» [1048, с. 22], але в подальшому він «повинен з'явитися і далі протестувати проти постановки питань» [548], якщо вони стосуються адвокатської таємниці. Ми переконані, що лише за таких обставин у разі виклику його на допит як свідка адвокат зможе без порушення норм чинного законодавства належним чином забезпечити додержання адвокатської таємниці [362, с. 239].

Однією із гарантій адвокатської діяльності є заборона будь-яких втручань і перешкод в її здійснення (п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону). Враховуючи відсутність в законодавстві чіткого механізму її реалізації, заслуговує на увагу твердження Д.П. Фіолевського, який, з огляду на менталітет українських оперативних працівників, слідчих та судців, вказує на необхідність уточнення того, що саме слід вважати такою перешкодою, включивши до неї і факти приниження честі і гідності адвоката під час слідства і в судовому засіданні з боку посадових осіб та нагадавши про наслідки таких порушень [1094, с. 151]. Така гарантія отримала своє закріплення й в міжнародних актах у сфері здійснення адвокатської діяльності, зокрема, у ч. 1 Принципу I Рекомендації № 21 Комітету міністрів Ради Європи [1255] та п. 16 Основних принципів, які стосуються ролі юристів [1190] (Основних положень про роль адвокатів [681]).

Розкриття сутності вказаної гарантії адвокатської діяльності насамперед здійснюється через іншу гарантію, а саме – заборону втручатися у приватне спілкування адвоката з клієнтом (п. 9 ч. 1 ст. 23 Закону). Така заборона є

основоположною умовою збереження адвокатської таємниці та розглядається як один з основних стандартів незалежності юридичної професії (п. 13 Стандартів незалежності юридичної професії МАЮ). Також її зміст відтворений у ч. 5 вищевказаного Принципу I Рекомендації № 21 (адвокати повинні мати доступ до своїх клієнтів, включаючи особливо осіб, позбавлених волі, щоб мати можливість проводити консультації при закритих дверях і представляти своїх клієнтів відповідно до встановлених професійних стандартів). Подібна позиція відтворена і в п. 8 Основних положень про роль адвокатів (Основних принципах, які стосуються ролі юристів). Така гарантія була закріплена ще в положеннях п. 93 Мінімальних стандартів правил поведінки з ув'язненими 1955 року [1258].

Щодо українського законодавства, то ця гарантія розкривається, зокрема, в аспекті заборони і втручатися у приватне спілкування захисника з підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим (ч. 5 ст. 258 КПК України) та особою, яка взята під варту (ч. 5 ст. 12 Закону України «Про попереднє ув'язнення» [819]), і доступу до речей і документів, які є листуванням або іншою формою обміну інформацією між захисником та його клієнтом (ст. 161 КПК) (перегляду кореспонденції між адвокатом і особою, яка перебуває під вартою, – ч. 9 ст. 13 вищевказаного Закону, та засудженим – ч. 5 ст. 113 Кримінально-виконавчого кодексу України [516]). Незважаючи на наявність певного недоліку (щодо обмеженої сфери дії ч. 5 ст. 258 КПК України [717, с. 284; 924, с. 58]), на нашу думку, українське законодавство приділяє значну увагу механізму реалізації такої гарантії як заборона втручатися у приватне спілкування адвоката з клієнтом, яке в цілому відповідає міжнародним засадам у цій сфері та спрямоване на створення належних умов забезпечення дотримання адвокатської таємниці. А це є вкрай необхідним, оскільки відсутність таких умов по суті призведе до знищення адвокатської таємниці, що «означатиме ліквідацію нашої професії» [10].

Однією із гарантій професійної діяльності адвоката є заборона залучати його до конфіденційного співробітництва під час проведення оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, якщо таке співробітництво буде пов'язане або може призвести до розкриття адвокатської таємниці (п. 8 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про

адвокатуру та адвокатську діяльність»), яка отримала своє відтворення і в ч. 2 ст. 275 КПК України. На недолік такого правового регулювання вказує Д.П. Фіолевський, задаючи питання: «А коли це не призведе до розкриття адвокатської таємниці, то – можна?» [1094, с. 151]. На нашу думку, дана гарантія не повинна включати в себе жодних умов щодо обмеження сфери її дії, а тому слухним є положення проекту Закону [836], згідно з яким заборона залучати адвоката до такого співробітництва здійснюється вже без прив'язки до можливості розкриття адвокатської таємниці.

Найбільший взаємозв'язок між гарантіями професійної діяльності адвоката, які передбачені п. 3 та 4 ч. 1 ст. 23 Закону, простежується під час проведення такої слідчої дії як обшук житла адвоката, іншого його володіння, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність. Наявність гарантії, яка передбачена п. 4 ч. 1 ст. 23 Закону, не вказує на те, що вона «фактично заперечує й можливість проведення обшуку» [1118, с. 67], оскільки, з одного боку, у вказаних приміщеннях можуть бути й матеріали, які не пов'язані із здійсненням адвокатом своєї професійної діяльності (але мають значення для справи), а з іншого – встановлення абсолютної заборони на проведення обшуку таких приміщень має шанс перетворити їх «на «кримінальні об'єкти», недосяжні закону» [1032, с. 86], де б могла приховуватися «від можливого розголошення будь-яка інформація, у тому числі про кримінально-карані дії» [915, с. 58-59]. Ми виходимо з можливості проведення такого обшуку, але дана слідча дія повинна бути проведена у винятковому випадку. На її особливість неодноразово звертав увагу ЄСПЛ, вказуючи, що посягання на професійну таємницю адвоката може мати наслідки при здійсненні правосуддя і тим самим порушувати право на справедливий суд (п. 37 Рішення по справі «Німітц проти Німеччини» [1226]); обшук приміщення адвокатів повинен підлягати особливо ретельному розгляду (п. 62 Рішення по справі «Головань проти України») [1218]; такі заходи можуть бути визнані «необхідними в демократичному суспільстві» лише за умови наявності в національному законодавстві ефективних гарантій проти зловживань і сваволі, і за умови їх дотримання в конкретній справі (п. 31 Рішення по справі «Колесніченко проти Росії» [1221]), а також у випадку коли немає ніяких інших способів, знайти

доказ того чи іншого факту, крім як провести обшук у адвоката (п. 56 Рішення по справі «Ромен і Шміт проти Люксембургу» [1232]).

В українському законодавстві гарантії збереження адвокатської таємниці при проведенні такого обшуку передбачені й іншими нормами законодавства, а саме ч. 6 ст. 46 та вже згадуваної ст. 161 КПК України. Слід звернути увагу на те, що речі та документи, які передбачені у ст. 161 Кодексу, не належать до тих, що містять охоронювану законом таємницю (ст. 162), але це не означає «традиційної для нашого законодавства плутанини» [1022, с. 10], а вказує на необхідність сприйняття їх як таких, до яких заборонено доступ в будь-якому випадку. Крім цього, необхідно враховувати і положення ч. 6 ст. 290 КПК України.

При дослідженні сутності такої слідчої дії дискусійними залишаються й питання щодо особливостей проведення обшуку у невідкладних випадках (ч. 3 ст. 233 КПК України), а також якщо його об'єктом є відомості, які не мають жодного відношення до професійної діяльності адвоката. Щодо першого випадку, який сприймається як «найбільш яскраве» [852, с. 33], «найтипівіше» [409, с. 60] порушення гарантій адвокатської діяльності, то вважаємо за необхідне виходити з того, що п. 3 ч. 1 ст. 23 Закону в імперативній формі вказує на необхідність судового рішення як підстави проведення обшуку, без жодної вказівки на наявність будь-яких винятків. Щодо другого випадку показовою є судова практика, яка виходить з того, що «ані КПК, ані Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не визначають зв'язок між обшуком адвоката і його адвокатською діяльністю як обов'язкову умову подання відповідного клопотання» [1054]. Але задля уникнення неоднакового застосування законодавства, вважаємо за необхідне на законодавчому рівні закріпити норми, які б визначали необхідність дотримання гарантій адвокатської діяльності у вказаних випадках.

Специфіка проведення обшуку відносно адвоката визначається, зокрема, і ч. 2 ст. 23 Закону, положення якої, з одного боку, містять недолік щодо вказівки на можливість тимчасового доступу до речей і документів адвоката (певним чином суперечить ст. 161 КПК України), а з іншого – вимога щодо необхідності зазначення слідчим суддею, судом у своєму рішенні про проведення такої слідчої дії, переліку

речей, документів, що планується відшукати, виявити чи вилучити є однією з гарантій забезпечення додержання адвокатської таємниці. Відсутність такого переліку, як зазначається в рішенні ЄСПЛ у справі «Колесніченко проти Росії» (п. 33) [1221], свідчить про наявність у слідчого необмежених повноважень у визначенні того, які документи «представляють інтерес» для розслідування у кримінальній справі. Подібна позиція відтворена й в інших рішеннях цього Суду, зокрема у справі «Смірнов проти Росії» (п. 48) [1234], «Ромен і Шміт проти Люксембургу» (п. 70) [1232], «Манчевські проти Молдови» (п. 47-48) [1224], «Андре і інший проти Франції» (п. 45) [1215]. Заслужує на увагу й досвід зарубіжних країн, враховуючи спрямованість на додаткове гарантування збереження адвокатської таємниці при проведенні обшуку відносно адвоката. Так, вилучені у австрійських адвокатів документи передаються до суду, де судді у складі трьох осіб перевіряють їх конфіденційність [26, с. 121], тоді як проведення обшуку в приміщенні французького або албанського адвоката здійснюється особисто суддею (ст. 56-1 КПК Франції [1196] та ч. 3 ст. 52 КПК Республіки Албанія [1236]). На жаль, положення вказаної гарантії професійної діяльності адвоката не завжди дотримується в практичній діяльності слідчого судді при постановленні відповідної ухвали [825, с. 4-8].

Стосовно реалізації таких гарантій збереження адвокатської таємниці заслуговують на увагу позиції науковців, які вказують на необхідність здійснення адвокатом належного діловодства [1043, с. 298] та формування адвокатського досьє [125], питання ведення якого регулюється насамперед рішенням РАУ № 169 [708]. З необхідності ведення захисником у кожному кримінальному провадженні адвокатського досьє виходять і Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі [810].

Однією з основних гарантій збереження адвокатської таємниці під час проведення вказаної слідчої дії відносно адвоката є закріплення норми про необхідність присутності представника ради адвокатів регіону, крім випадків його неявки за умови завчасного повідомлення РАР (ч. 2 ст. 23 Закону). Така норма українського законодавства відповідає законодавству ряду європейських країн

(ст. 20 Кодексу етики адвокатів Польщі [1268], ст. 56-1 КПК Франції [1196], ч. 3 ст. 103 КПК Італії [1199] тощо). Для забезпечення участі такого представника службова особа, яка проводитиме відповідну слідчу дію, завчасно повідомляє про це РАР за місцем її проведення. На жаль, чинне законодавство не визначає ані строку, ані порядку такого повідомлення, внаслідок чого вказані службова особа, отримує «практичну можливість обходити ці гарантії адвокатської діяльності» [966, с. 44]. Зокрема, такий приклад наведено в уже згадуваному Звіті [394], де вказується, що Рада адвокатів м. Києва про проведення обшуку була повідомлена за 8 хвилин до його початку. Ми піддаємо сумніву необхідність такого повідомлення не менш ніж за добу до призначеного часу [41, с. 154] та обов'язково у письмовій формі [966, с. 45], оскільки вона певною мірою може зашкодити процесуальній меті проведення такої слідчої дії як обшук, а вважаємо за можливе використати положення згадуваного Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги [804].

Найявний недолік і у визначенні повноважень згадуваного представника ради адвокатів регіону, оскільки більшість із них відтворені не у положеннях Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а в Порядку дій з питань забезпечення гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних і соціальних прав адвокатів [747]. Внаслідок цього існують непоодинокі випадки, коли слідчі чи інші службові особи, як зазначають науковці [715, с. 11], не завжди адекватно реагують на зауваження такого представника з приводу законності проведення відповідної процесуальної дії (зокрема, стосовно реалізації повноваження щодо опечатування доступу до приміщення, речей тощо). Враховуючи вказане, а також необхідність наділення такого представника повноваженнями, які б надали йому можливість запобігти втручанню в адвокатську таємницю [1218], вважаємо за необхідне всі його ключові повноваження відтворити в положеннях і згадуваного Закону, і КПК України.

Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачені також гарантії, які безпосередньо пов'язані з кримінальним переслідуванням адвоката (зокрема, п. 3, 12 та 13 ч. 1 ст. 23 Закону). Деякі з цих гарантій отримали

своє відтворення й в КПК України, а саме у Гл. 37. Такі норми свідчать про наявність особливого порядку кримінального провадження стосовно адвоката, що дає можливість погодитися з позицією О. Іванова про існування у адвоката певного кримінально-процесуального імунітету [410, с. 10]. Ми не поділяємо позицію О.В. Добровляніної, яка виступає проти такого особливого порядку [252, с. 21], оскільки вважаємо, що його наявність не є перешкодою для притягнення адвоката до відповідальності («не створює обстановки безкарності» [231, с. 15]), а навпаки спрямована на забезпечення додаткових гарантій захисту адвоката, професійна діяльність якого нерідко «протистоїть інтересам» працівників суду та правоохоронних органів. На жаль, такий особливий порядок не позбавлений і недоліків, які, зокрема, полягають як в термінологічних неузгодженостях [717, с. 284; 924, с. 58; 965, с. 859], так і в непослідовності українського законодавця [168, с. 127] щодо відтворення додаткових гарантій адвоката, передбачених вказаним Законом у положеннях КПК України.

У даному випадку заслуговує на увагу положення проекту Закону, підготовленого робочою групою Ради з питань судової реформи [745], яке спрямоване на суттєве розширення гарантування здійснення адвокатської діяльності, яким вже передбачається, що будь-які заходи забезпечення кримінального провадження, оперативно-розшукові заходи та слідчі (розшукові) дії, в тому числі негласні, відносно адвоката, застосування до нього запобіжного заходу, затримання або будь-яке обмеження свободи пересування адвоката здійснюються лише на підставі рішення апеляційного суду, ухваленого за клопотанням Генерального прокурора України, його заступників, прокурора Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя та виключно у зв'язку із кримінальними правопорушеннями, у вчиненні яких підозрюється адвокат.

Однією із гарантій професійної діяльності адвоката є особливий порядок повідомлення йому про підозру (п. 13 ч. 1 ст. 23 Закону), який повинен бути дотриманий «незалежно від того, чи пов'язаний злочин з його адвокатською діяльністю» [926, с. 54]. Така гарантія була наявна й в попередньому Законі України «Про адвокатуру» [772] (ч. 5 ст. 10), де йшлося про порядок порушення

кримінальної справи стосовно адвоката. Враховуючи, що таку обставину КПК України 1960 року (п. 4 ч. 1 ст. 61) [517] відносив до тих, які виключали участь адвоката у справі, це положення Кодексу було розкритиковане п. 13.12 Резолюції 1466(2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи [778] (сприймалося як несумісне зі стандартами Ради Європи). Тож позитивними є положення чинного КПК України (ст. 78) та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. 31 та 32), відповідно до яких відвід адвоката вже пов'язаний не із оголошенням йому підозри про вчинення злочину, а із набранням законної сили обвинувальним вироком суду.

Особливий порядок кримінального провадження стосовно адвоката полягає і в обов'язку органів або посадових осіб, які затримали адвоката або застосували до нього запобіжний захід, негайно повідомити про це відповідну РАР (п. 12 ч. 1 ст. 23 Закону). У п. 1 ч. 1 ст. 483 КПК України йдеться про необхідність такого повідомлення, але вже щодо застосування запобіжного заходу та ухвалення вироку відносно адвоката. На недоліки такого правового регулювання щодо затримання адвоката звертають увагу Р.В. Афанасієв [41, с. 153] та О.М. Скрябін [964, с. 95], вказуючи на декларативний характер повідомлення ради адвокатів регіону, оскільки воно здійснюється вже після затримання адвоката та не регламентуються наслідки, які настають у разі його невчинення. Вони виходять з необхідності завчасного повідомлення такої ради як щодо випадків затримання адвоката, так і щодо застосування до нього запобіжних заходів. Враховуючи вказане, а також те, що на практиці, на жаль, непоодинокими є випадки порушення прав адвокатів при проведенні таких процесуальних дій (зокрема, на такі порушення вказуються в уже згаданому Звіті [399] та аналітичній довідці «Про стан дотримання гарантій адвокатської діяльності в Україні» [825]), вважаємо за необхідне підвищити рівень гарантування професійної діяльності адвоката, зокрема і шляхом встановлення необхідності завчасного повідомлення відповідних рад адвокатів регіону, з метою забезпечення їх присутності як при затриманні адвоката (крім випадку затримання під час або відразу після вчинення злочину), так і при застосуванні до нього запобіжних заходів (виходячи, зокрема, з положень ч. 2 ст. 184 КПК України) [349, с. 143].

Гарантіями адвокатської діяльності є й норми п. 6 і 7 ч. 1 ст. 23 Закону, які Д.П. Фіолевський розглядає, з одного боку, як серйозну гарантію для адвоката у його не завжди безпечній діяльності, а з іншого – як вимогу відповідально, сміливо і принципово відстоювати законні права й інтереси клієнта [1094, с. 159]. Необхідність існування таких гарантій зумовлена тим, що держава, поклавши на адвоката обов'язок щодо надання професійної правової допомоги, повинна гарантувати йому й безпечне здійснення таких обов'язків. З таких позицій виходять, зокрема, й Основні положення про роль адвокатів [681] (Основні принципи, які стосуються ролі юристів [1190]), покладаючи на уряди насамперед обов'язок забезпечити адвокатам (відповідно – юристам) адекватний захист, коли їх безпека перебуває під загрозою (п. 17).

На жаль, українське законодавство у цій сфері не позбавлене недоліків. Зокрема, адвокату гарантується право на забезпечення безпеки саме під час участі у кримінальному судочинстві (п. 7 ч. 1 ст. 23 Закону). Незрозуміло, чому Закон, який стосується всієї професійної діяльності адвоката, не враховує того факту, що нерідко на адвоката, який займає принципову позицію щодо будь-якої категорії справ, як зазначає Т.Г. Дабіжа, чиниться «тиск, який тягне за собою реальну або потенційну загрозу його особистій безпеці або безпеці його близьких» [229, с. 16]. Більш вдалим є положення проекту Закону, підготовленого робочою групою Ради з питань судової реформи [745], згідно з яким адвокату гарантується вже право на забезпечення безпеки під час здійснення адвокатської діяльності в порядку, встановленому законом.

На даний час реалізація такої гарантії адвоката забезпечується нормами Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [794], аналіз яких свідчить, що ним безпідставно не передбачені, по-перше, усі можливі форми діяльності адвоката в такому судочинстві (таким правом, за твердженням С.Л. Савицької, повинен наділятися й адвокат свідка [924, с. 158]), а по-друге – ті ж підвищені заходи державного захисту, якими наділяються судді, працівники прокуратури та інших правоохоронних органів відповідно до положень Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»

[789]. Враховуючи наявні випадки як вбивства та посягання на життя адвоката, фізичної розправи з адвокатами, так і знищення його майна у зв'язку з професійною діяльністю, про які йдеться у вже згадуваному Звіті [399], аналітичній довідці «Про стан дотримання гарантій адвокатської діяльності в Україні» [825] та інфографіці НААУ «Загрози незалежності адвокатури в 2016 році» [385] (прослідковується явна тенденція щодо збільшення таких випадків особливо в 2016 році), вважаємо за необхідне суттєво підвищити рівень гарантування права адвоката на забезпечення його безпеки [317, с. 194], зокрема закріпивши рівність між таким його правом та правом працівників суду і правоохоронних органів, а також шляхом поширення його дії і на час здійснення адвокатом будь-якого виду своєї професійної діяльності.

Гарантією адвокатської діяльності є й положення п. 14 ч. 1 ст. 23 Закону, яке вказує на наявність свого роду імунітету щодо притягнення його до відповідальності у зв'язку із здійсненням ним своєї професійної діяльності, який в літературі отримав ще назву «індемнітет» (від лат. *indemnitas* – не засуджений [701, с. 210]). Враховуючи позиції науковців, а саме О. Ярмиш [1181, с. 7] та А.Т. Толеубекова [1039, с. 25], які депутатський індемнітет розглядають як привілей, що полягає у невідповідальності депутата за дії, вчинені ними при виконанні депутатських обов'язків (голосування, висловлювання в парламенті тощо), а також С.Ю. Суменкова (індемнітет як складова частина імунітету з самого початку заперечує будь-яку можливість настання відповідальності, гарантуючи абсолютну невідповідальність за відповідні дії) [1008, с. 18], вважаємо за доцільне застосовувати і поняття «адвокатський індемнітет».

Розкриття змісту вказаної гарантії певною мірою відбувається у наступному, а саме п. 15 ч. 1 ст. 23 Закону. Позитивність цієї норми полягає і в тому, що її дія не обмежується лише рамками судового процесу, що відповідає практиці ЄСПЛ (у п. 138 рішення по справі «Моріс проти Франції» (*Morice v. France*) [1225] йдеться про право на захист клієнта і за допомогою висловлювань у пресі, з метою повідомити громадськість про недоліки, які можуть завдати шкоди судочинству, але адвокат не звільняється від обов'язку виявляти обачність щодо таємниці ведення судового слідства). Наявність такої гарантії, яка розглядається як імунітет

адвокатського висловлювання [230, с. 25], безсумнівно, відіграє важливу роль у процесі здійснення професійної діяльності, оскільки думка адвоката, яка допомагає приймати процесуальні рішення, як зазначають Ю.І. Стецовський та Г.Б. Мірзоєв, має «цінність, коли виражена вільно, без огляду на окрему ухвалу або інший документ, який може служити приводом до ініціювання питання про відповідальність адвоката» [998, с. 66].

Досліджуючи правову природу індемнітету адвоката, ми піддаємо сумніву позицію Т.С. Коваленко, яка безпідставно обмежує сферу його сприйняття (індемнітет адвоката розглядає як неможливість переслідування адвоката за правову позицію у справі) [458, с. 179], зокрема виходячи з вищевказаного імунітету адвокатського висловлювання та норми ч. 3 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Позитивним моментом вказаної норми є те, що адвокат звільняється від дисциплінарної відповідальності, наприклад, за прийняття рішення не на користь його клієнта, якщо при цьому ним не було вчинено дій, які містять ознаки дисциплінарного проступку. І справді, «при сумлінному виконанні адвокатом своїх обов'язків прийняття судом рішення (винесення вироку) не на користь клієнта навряд чи може бути поставлено йому в провину» [253, с. 5]. Наявність цієї норми є превентивною умовою, яка з самого початку заперечує будь-яку можливість настання дисциплінарної відповідальності адвоката, що успішно застосовується і в практиці КДКА (приймаючи рішення про відмову у притягненні адвоката до такої відповідальності [890; 891; 897]).

Положення про індемнітет адвоката містяться і в міжнародних актах про адвокатуру (ч. 4 Принципу I Рекомендації № 21 Комітету міністрів Ради Європи [1255] та п. 16 і 20 Основних положень про роль адвокатів [681] (відповідно і Основних принципах, які стосуються ролі юристів [1190])), аналіз яких свідчить про наявність певних обмежень щодо можливості його реалізації. Така можливість існує лише у разі, коли адвокати діють відповідно до «своїх професійних стандартів», «визнаних професійних обов'язків, стандартів та етичних норм». В українському законодавстві застосування індемнітету адвоката пов'язується із здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом (п. 14 ч. 1 ст. 23 Закону), та з

непорушенням його професійних обов'язків (п. 15 ч. 1 ст. 23 Закону). Наявність таких загальних фраз, а також відсутність чіткого механізму встановлення вказаних обмежень певним чином нівелює можливість належної реалізації положень щодо індемнітету адвоката, оскільки не зрозуміло, по-перше, у чому саме буде полягати таке «правопорушення» адвоката, а по-друге – до компетенції якого органу (суду, КДКА тощо) буде віднесено вирішення питання про наявність або ж відсутність такого правопорушення.

Враховуючи позицію А.В. Рагуліна (притягнення адвоката до відповідальності за висловлену під час здійснення професійної діяльності думку, допускається тільки за наявності рішення про притягнення його до дисциплінарної відповідальності) [851, с. 137], на нашу думку, вирішувати питання про невиконання або неналежне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків, про порушенням ним правил адвокатської етики, розголошення адвокатської таємниці мають виключно органи адвокатського самоврядування. Тож за умови притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності або ж вчинення ним правопорушення іншого роду, яке виходить за межі його професійної діяльності, адвокатський індемнітет на такі діяння не поширюється, а тому він може бути притягнутий до відповідальності у загальному порядку.

Реалізація індемнітету адвоката зумовлена й наявністю інших гарантій, зокрема тих, що передбачені п. 10, 11 та 16 ч. 1 ст. 23 Закону. Враховуючи близькість сутності гарантій, які визначені п. 11 та 16, позитивним є положення проекту Закону [836], згідно з яким вони розглядаються як одна гарантія – «забороняється втручання у правову позицію адвоката та ототожнення адвоката з клієнтом». Заборона ототожнювати адвоката з клієнтом передбачена і в п. 7 Стандартів незалежності юридичної професії МАЮ [1259], в якій зазначається, що юрист не повинен ототожнюватися з клієнтом або справою клієнта, які б позитивні або негативні думки не могли бути цим викликані. Подібна норма закріплена і в уже згадуваних Основних положеннях про роль адвокатів та Основних принципах, які стосуються ролі юристів (п. 18). Аналізуючи таку гарантію, Р.Г. Мельниченко виходить з того, що «притягнення адвоката до відповідальності за виклад

недостовірних фактів буде те саме що кусання палиці, яку тримає в руках особа, яка захищається» [609, с. 31]. Ми поділяємо таку позицію, оскільки на адвоката не покладається обов'язок перевіряти надані його клієнтом докази. Щодо цього позитивним було положення п. 2.4 ст. 43 ПАЕ, відповідно до якого адвокату лише заборонялося посилатися в суді, зокрема, на подані клієнтом докази, стосовно яких йому було відомо, що вони є неправдивими.

Розкриваючи питання про правову природу індемнітету адвоката, ми звертаємо увагу і на позицію науковців, які негативно ставляться до нього [377, с. 287], зокрема вказуючи, що таке положення: фактично унеможливило притягнення адвокатів до цивільно-правової відповідальності [157, с. 119]; може потягти за собою абсолютну безкарність адвокатів за прояви ними незаконної і аморальної поведінки [954, с. 64]; є правовим привілеєм виключно депутатів парламенту та суддів, і необхідність його зумовлена, насамперед принципом розподілу влади [508, с. 138].

Ми не поділяємо такої позиції науковців, оскільки наявність адвокатського індемнітету є необхідною умовою для забезпечення належного функціонування інституту адвокатури, адже, по-перше, у своїй професійній діяльності адвокат певним чином «протистоїть інтересам» працівників суду та правоохоронних органів, а по-друге – прийняття рішення не на користь клієнта природно може викликати у останнього відчуття розчарування та роздратування, що може реалізуватися, зокрема, в поданні позову до суду або ж скарги до КДКА. Крім цього, законодавець поширює дію такого індемнітету лише на випадки здійснення адвокатом своєї професійної діяльності відповідно до норм законодавства, а в решті випадків він підлягає відповідальності на загальних підставах. Тож слушним є твердження М.В. Кравченко, що «достатніх підстав для закріплення в законі положення про неможливість відповідальності адвокатів, а тим більше матеріальної, за учинені правопорушення нема і бути не може» [505, с. 133].

Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплені достатньо позитивні норми, якими передбачається існування індемнітету адвоката як гарантії його

професійної діяльності. На жаль, недоліки в побудові норм, що передбачають існування адвокатського індемнітету, зокрема що стосується використання загальних фраз та відсутності належної процедури його реалізації, певним чином нівелює можливість існування надійного механізму гарантування діяльності адвоката.

Гарантією забезпечення незалежності адвокатської діяльності є її встановлення особливого порядку здійснення дисциплінарного провадження стосовно адвоката (п. 17 ч. 1 ст. 23 Закону), більш докладне розкриття сутності якої нами буде здійснено в подальшому.

В аспекті розгляду питання про гарантії адвокатської діяльності необхідно врахувати те, що рівень забезпечення їх реалізації безпосередньо залежить від наявної системи правових наслідків, які виникають у разі невиконання або ж неналежного виконання норм, що передбачають такі гарантії [323, с. 101]. Ефективність адвокатської діяльності ніколи не буде високою, як вдало зазначає О.Г. Яновська, якщо «не буде чітко регламентоване коло суб'єктів, на яких покладено обов'язки, що дозволяють адвокату діяти у відповідності з законодавством і при цьому бути впевненим у належній реакції на свої дії» [1179, с. 15]. Як це не парадоксально, за твердженням А.О. Власова, але і захисник повинен бути захищений державою від різного роду посягань на його честь і гідність [163, с. 54]. В.М. Вісков звертає увагу, що як кримінально-правові засоби, забезпечення невторчання в законну діяльність адвокатів розглядають багато європейських країн (наприклад, Іспанія, Франція, Швеція) [147, с. 203]. На думку П.В. Хотенець, такими засобами є матеріально-правові заборони, які передбачені у 5-ти статтях КК України, а саме ст. 374, 397-400 [1112, с. 17]. Ми поділяємо позицію про необхідність існування спеціальних норм, які спрямовані на підвищений кримінально-правовий захист професійної діяльності адвоката. Проте аналіз положень Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по Україні як за січень-грудень 2015 року [270], так і за різні періоди 2016 та 2017 років, дає нам можливість дійти висновку, що такі заборони фактично не дають належного результату. На жаль, невтішною є статистика як щодо облікованих кримінальних

правопорушень, так і щодо тих, згідно з якими провадження направлені до суду (по ст. 374, 398-400 КК України), але найгіршою є така статистика по ключовій, на нашу думку, матеріально-правовій забороні, що передбачена ст. 397 Кодексу. Так, за січень-грудень 2015 року із 41 облікованого кримінального правопорушення, до кінця року не було вручено жодного повідомлення про підозру, а по 21 правопорушенню провадження були закриті (до прикладу, відповідно до звіту про кримінальні правопорушення за грудень 2016 року [269] з 55 облікованих правопорушень 33 провадження закриті та не було вручено жодного повідомлення про підозру).

Щодо цього заслуговує на увагу й точка зору А.В. Рагуліна, який до вказаних нами правових наслідків, крім матеріально-правових, відносить й процесуально-правові санкції (визнання недопустимими докази, які отримані в результаті слідчих дій, проведених з незаконними обмеженнями професійних прав адвокатів) [858, с. 63]. На нашу думку, задля забезпечення належного здійснення адвокатської діяльності будь-який доказ, отриманий з порушенням гарантій адвокатської діяльності, повинен визнаватися недопустимим (такий доказ повинен розглядатися поряд з такими, до прикладу, що отримані з порушенням права особи на захист – ч. 2 ст. 87 КПК України). Як вміло зазначають експерти Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» [394], надважливо розуміти, що кожне порушення професійних прав і гарантій адвоката є водночас порушенням прав людини його клієнта. Крім цього, слухним є і зауваження Р.В. Афанасієва, який вказує на необхідність у вказаних випадках визнання незаконними і таких процесуальних дій як затримання, застосування запобіжних заходів, обшук, огляд, тимчасовий доступ до речей і документів адвоката [41, с. 154-155].

Наявна в Україні система гарантій адвокатської діяльності загалом відповідає як міжнародним стандартам адвокатської професії, так і досвіду зарубіжних країн, проте існування суттєвих неточностей та прогалин, відсутність чітких механізмів забезпечення їх реалізації, неузгодженість в ряді випадків між положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та інших нормативних актів (зокрема, КПК України), вказує на необхідність значного підвищення рівня

гарантування професійної діяльності адвоката, задля створення належних умов реалізації насамперед таких фундаментальних принципів як незалежність та конфіденційність.

4.3. Професійна відповідальність як елемент правового статусу адвоката

З давніх-давен професія адвоката розглядалася як одна з найважливіших та найпрестижніших в громадянському суспільстві. Це насамперед пов'язано з тим, що його діяльність є однією з основних ознак, яка визначає рівень захищеності прав людини та є одним із складників на шляху забезпечення розбудови верховенства права в кожній демократичній та правовій державі. Але здійснення такої діяльності неможливе без забезпечення належного контролю за нею, який реалізується насамперед за допомогою норм інституту юридичної відповідальності адвоката. Як слушно зазначає В.Л. Кудрявцев: «Юридично значуща діяльність адвоката не може ґрунтуватися тільки на його ентузіазмі і бажанні надавати кваліфіковану юридичну допомогу довірителю, вона повинна підкріплюватися ще і юридичною відповідальністю за невиконання або неналежне виконання ним своїх обов'язків, інакше вона може перетворитися на профанацію» [528, с. 3].

Досліджуючи питання про структуру правового статусу адвоката, ми доходили висновку, що відповідальність є одним із необхідних, основних елементів такої структури. Специфіка цього елемента полягає в тому, що, з одного боку, він спрямований на забезпечення відповідального ставлення адвоката до виконання своїх обов'язків (існує для запобігання вчинення ним правопорушення [442, с. 28]), а з іншого – наявність особливого порядку насамперед здійснення дисциплінарного провадження стосовно адвоката є однією з основних гарантій його професійної діяльності.

Враховуючи відсутність в теорії права чіткої і єдиної позиції щодо визначення поняття «юридична відповідальність» [231, с. 12], вважаємо за необхідне проаналізувати як ретроспективну (негативну), так і проспективну (позитивну) концепцію відповідальності. У ретроспективному значенні науковці розглядають

відповідальність саме за минулу поведінку особи, тобто за скоєне правопорушення. О.Ф. Скакун юридичну відповідальність розглядає як передбачені законом вид і міру державно-владного (примусового) зазнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення [960, с. 431]. З подібних позицій виходили і С.Н. Братусь [105, с. 85] та С.С. Алексеев [22, с. 101]. Сутність такої відповідальності «полягає в тому, що вона являє собою зовнішню відносно особи, яка несе відповідальність, суспільну реакцію на протиправну поведінку особи» [457, с. 232]. Негативну відповідальність О.В. Білоскурська розглядає як тимчасову і примусову, а позитивну – як постійну, добровільну і глибоко усвідомлену відповідальність особи за свою поведінку в теперішньому і майбутньому за належне виконання своїх юридичних обов'язків [79, с. 87].

Позитивний аспект відповідальності, як зазначає М.І. Матузов, являє собою не «розплату» за вже скоєне, а відповідальність за належне виконання своїх функцій, обов'язків, дорученої справи, за сумлінну поведінку [1023, с. 278]. В аспекті адвокатської діяльності така «відповідальність адвоката означає чітке розуміння і добровільне виконання вимог права і свого професійного обов'язку» [572, с. 247]. Виходячи з точки зору А.М. Шульги (позитивна відповідальність у широкому її розумінні «це не стільки юридична, скільки моральна, морально-політична, громадянська відповідальність» [1154, с. 57]), враховуючи особливу роль адвоката в суспільстві, вважаємо за можливе погодитися із позицією Т.М. Карпової, яка вказує на «важливість розуміння адвокатом моральної відповідальності перед суспільством, перед адвокатською корпорацією» [442, с. 32].

У розумінні сутності юридичної відповідальності центральне місце посідає ретроспективна концепція, але недоцільно применшувати й ролі проспективного аспекту такої відповідальності, оскільки «для нормального функціонування правової системи та поведінки особи важливі обидва ці аспекти» [1023, с. 278]. Щодо юридичної відповідальності адвоката, то ретроспективна концепція відтворена, зокрема, у п. 5 ч. 2 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», в той час як проспективна – у положенні ч. 1 ст. 11 Закону (адвокат урочисто присягає, в тому числі з високою відповідальністю виконувати покладені

на нього обов'язки). Отже, юридична відповідальність адвоката як структурний елемент його правового статусу полягає не тільки в застосуванні відносно адвоката відповідних примусових заходів за вже вчинене правопорушення (ретроспективний аспект), а й в усвідомленні ним своєї відповідальності за належне виконання обов'язків щодо надання правової допомоги особам на професійній основі (проспективний аспект).

Залежно від характеру вчиненого правопорушення, за твердженням Т.Г. Дабіжі, адвокат може бути суб'єктом кримінальної, адміністративної, цивільної та дисциплінарної відповідальності [231, с. 12]. Така позиція відповідає положенню Конституції України, де фактично задекларовані такі ж види відповідальності (п. 22 ч. 1 ст. 92). Проте в юридичній літературі наявні й інші точки зору щодо видів юридичної відповідальності адвоката. Так, С.Е. Лібанова вказує на необхідність доповнення такого переліку ще й таким видом відповідальності як моральна, яку адвокат несе перед громадянським суспільством [559, с. 43]. Не применшуючи ролі морально-етичного аспекту в діяльності адвоката, на нашу думку, виділення моральної відповідальності як окремого виду є недоречним, оскільки вважаємо, що вона поглинається іншими видами відповідальності, зокрема дисциплінарною.

В.Л. Кудрявцев розглядає адвоката як суб'єкта і конституційно-правової відповідальності, санкцією якої є припинення статусу адвоката, а саме припинення його можливості виконувати обов'язок щодо надання довірителю кваліфікованої юридичної допомоги [526, с. 17]. Враховуючи позицію Р.Г. Мельниченко (наявність конституційних прав та обов'язків не завжди є підставою для вступу особи в конституційні правовідносини) [612, с. 51] та В.О. Виноградова (суб'єкт конституційної відповідальності характеризується такими системними ознаками як наявність конституційної правосуб'єктності та деліктоздатності, а також накладенням обов'язку відповідати за свою юридично значиму поведінку) [146, с. 7], ставимо під сумнів можливість притягнення адвоката до конституційно-правової відповідальності.

Виділяють науковці й такий вид як професійна відповідальність адвоката, але серед них немає єдиної точки зору щодо її сутності. Так, Р.Г. Мельниченко інститут

професійної відповідальності адвокатів розглядає як результат «синтезу кількох видів юридичної відповідальності: дисциплінарної, адміністративної, кримінальної та цивільно-правової. Будучи їх продуктом, вона одночасно вже не є частиною жодного з них» [612, с. 37]. Подібної точки зору дотримуються А.В. Кухар [539, с. 70-71] та А.В. Біцай (але у вузькому значенні таку відповідальність він розглядає як дисциплінарну відповідальність адвоката) [83, с. 107]. Іншої точки зору дотримуються науковці, які професійну відповідальність адвоката фактично прирівнюють до цивільно-правової, що більш детально буде розкрито нами в подальшому. Враховуючи специфіку професії адвоката, сутність гарантій адвокатської діяльності (як правило, поширюються на всі види його професійної діяльності), наявний взаємозв'язок в аспекті застосування різних видів відповідальності адвоката за таке саме правопорушення (зокрема, щодо реалізації індемнітету адвоката), вважаємо за необхідне розглядати професійну відповідальність адвоката як узагальнююче поняття, яке відображає специфіку притягнення його до інших видів відповідальності, що, на нашу думку, додатково підтверджує наявність в адвоката особливого правового статусу.

4.3.1. Сутність адміністративної та кримінальної відповідальності адвоката

У процесі своєї професійної діяльності, адвокат може вчиняти адміністративні правопорушення, але можливість застосування адміністративних стягнень необхідно розглядати через призму дії гарантій адвокатської діяльності, зокрема через так званий адвокатський індемнітет. Враховуючи можливість притягнення адвоката за те саме діяння як до адміністративної, так і до дисциплінарної відповідальності, заслуговує на увагу дослідження Р.Г. Мельниченко, яким було змодельовані різні види результатів дисциплінарного провадження (наприкладі, участі та(або) наданні адвокатом правової допомоги під час несанкціонованого мітингу) [610, с. 23].

Під час здійснення адвокатом своєї професійної діяльності, за твердженням А.В. Кухар [539, с. 67], він може вчиняти адміністративні проступки, які передбачені ст. 185-3, 185-6 та 185-11 КУпАП. Враховуючи сутність окремої ухвали

суду, зокрема її правове регулювання за нормами ст. 211 ЦПК України, ставимо під сумнів можливість застосування положень ст. 185-6 КУпАП відносно адвоката в аспекті надання ним професійної правової допомоги, але не виключаємо таке щодо посадових осіб органів адвокатського самоврядування (наприклад, у випадку ініціювання судом питання про дисциплінарну відповідальність адвоката). На нашу думку, адвокат у процесі своєї професійної діяльності може вчиняти й адміністративні проступки, які передбачені ст. 185, 188 та 188-39 КУпАП.

Без сумніву, найпоширенішим адміністративним проступком, за вчинення якого адвокат притягується до такої відповідальності, є прояв неповаги до суду (ст. 185-3 КУпАП), правова природа якого неодноразово була предметом нашого наукового дослідження [302; 337]. На підставі проведеного дослідження, зокрема, доходимо висновку про необхідність існування відповідальності за діяння, у яких проявляється неповага до суду, але зазначаємо, що положення національного законодавства, які регламентують таку відповідальність, вказують на можливі непередбачувані наслідки в їх застосуванні. Це пов'язано з тим, що в українському законодавстві відсутнє легально закріплене поняття «неповага до суду», натомість наявна значна кількість оціночних термінів («явна зневага», «злісне ухилення» тощо). Крім цього, не вказаний в українському законодавстві повний перелік як діянь, які потрібно кваліфікувати як неповагу адвоката до суду, так і ознак, що б надали можливість відмежувати таке діяння від інших подібних (наприклад, обґрунтованої критики адвоката на адресу судді). Внаслідок цього суддя фактично «самостійно» визначає, які діяння адвоката можуть бути розцінені як неповага до суду, а це не виключає можливих випадків упередженого ставлення судді до діянь того чи іншого адвоката. Також потрібно врахувати і результати проведеного анкетування вітчизняних адвокатів, які свідчать, що 81% респондентів були свідками упередженого ставлення судді до нього або його клієнта.

Слід зауважити, що інститут відповідальності за прояв неповаги до суду активно застосовують і законодавці зарубіжних країн. Так, деякі науковці [188, с. 55; 429, с. 12; 922, с. 106; 1029, с. 7] звертають увагу на досвід країн англосаксонської правової сім'ї, які виходять з широкого трактування поняття

«неповага до суду», встановлюючи при цьому доволі суворі міри покарання за вчинення таких дій. Так, Законом про неповагу до суду в Англії (Гл. 49) [1201] встановлено дію «правила суворої відповідальності», відповідно до якого особа відповідає за втручання у здійснення правосуддя, незалежно від того, чи мала вона намір зробити це. Такі діяння іменуються ще злочинами абсолютної відповідальності (за факт їх вчинення, без встановлення вини) [471, с. 136]. З подібних позицій виходить й законодавець США, який неповагу до суду, як зазначає У. Бернам, розцінює і як цивільно-правову (невиконання судового розпорядження, винесеного на користь іншої сторони), і як кримінально-правову (будь-який акт непокори суду, акт перешкоджання правосуддю, а також порушення встановлених правил поведінки в суді), яка може потягнути за собою покарання у вигляді позбавлення волі. Неповагу до суду, яка проявилася в образі учасників судового розгляду, як злочин, кваліфікує і російський законодавець (ст. 297 Кримінального кодексу РФ [1050]).

На наше глибоке переконання, можливість існування такого широкого розуміння поняття «неповага до суду» та закріплення суворих санкцій за діяння, в яких проявляється така неповага, можлива тільки в тому разі, коли принципи законності та верховенства права, принципи рівності та незалежності учасників процесу не будуть декларативними в суспільстві, а дотримуватимуться всіма учасниками процесу, у тому числі й суддями.

Розглядаючи сутність цього адміністративного проступку, звертаємо увагу на необхідність забезпечення правильного балансу між потребою дотримуватись поважного ставлення до авторитету судової влади та необхідністю, в межах обов'язків адвоката, здійснювати захист (представництво) інтересів його клієнта [303; 337]. Про необхідність дотримуватися вказаного балансу, який в юридичній літературі отримав ще назву принципу пропорційності [447, с. 20], йдеться в рішеннях як національних судів [1057; 1071], так і ЄСПЛ. Зокрема, у рішенні ЄСПЛ по справі «Штойр проти Нідерландів» [1235] вказується, що правова оцінка заяв адвоката не повинна приводити до так званого «заморожуючого ефекту» щодо виконання ним свого професійного обов'язку у майбутньому. Суд також виходить з

того, що з одного боку, критичні висловлювання за деяких обставин можуть бути ширшими стосовно посадових осіб держави, а з іншого – вони не повинні бути такими, щоб їх можна було прирівняти до особистих образ. На неможливість існування згадуваного «заморожуючого ефекту» йдеться і в рішенні ЄСПЛ по справі «Кіпріану проти Кіпру» [1222], зазначаючи, що хоча деякі висловлювання адвоката і є нечемними, але були звернені проти стилю ведення процесу судьями і зводяться тільки до цього предмета, а тому вони не порушують вказаного балансу. З подібних позицій виходить цей Суд і у рішенні по справі «Нікула проти Фінляндії» [1227] (хоча деякі з використаних термінів були недоречними, але критика адвоката суворо обмежувалася виконанням прокурором своїх обов'язків у справі стосовно клієнта адвоката, що слід відрізняти від критики, спрямованої на загальні професійні та інші якості особи прокурора, а отже, не може прирівнюватися до його особистих образ). Викликає певний інтерес і рішення ЄСПЛ по справі «Гюндюз проти Туреччини» [1220], в якому підкреслюється використання заявником зневажливого і образливого виразу, але у випадку, коли він не мав можливості змінити формулювання, переробити або відмовитися від нього, перш ніж вжитий ним вираз стане надбанням публіки (під час телевізійної передачі у прямому ефірі).

У той же час ЄСПЛ виходить з того, що адвокати не можуть дозволяти собі висловлювання, які, по-перше, є настільки серйозними, що виходять за межі допустимих коментарів без надійного фактичного обґрунтування (п. 78 рішення по справі «Карпетас проти Греції» [1213]), а по-друге, повинні мати досить тісний зв'язок з обставинами справи (п. 86 рішення по справі «Фельдек проти Словаччини» [1217]).

На підставі проведеного дослідження доходимо висновку, що, встановлюючи обов'язок адвоката, зокрема, не полишати без уваги порушення закону, нетактовне і зневажливе ставлення суду та інших учасників процесу до його клієнта, його самого або адвокатури в цілому, український законодавець повинен закріплювати й положення, які б насамперед визначали межі процесуальної критики адвокатом діяльності суду та інших учасників процесу [281, с. 20]. Зокрема, не повинна сприйматися як неповага до суду ані належна реалізація адвокатом будь-яких своїх

професійних та процесуальних прав, ані критика професійної діяльності судді та інших учасників процесу, за умови, що вона спрямована на припинення неправомірних дій вказаних осіб, є обґрунтованою, стосується обставин справи та не супроводжується висловлюваннями, які принижують як загальні професійні якості особи, так і її честь та гідність. Така необхідність зумовлена насамперед тим, що 21% респондентів були свідками погрози з боку судді щодо притягнення їх до адміністративної (ініціювання дисциплінарної) відповідальності за заявлення заперечень на дії судді.

В аспекті розгляду питання про правову природу такого проступку адвоката як неповага до суду, на основі аналізу положення ст. 185-3 КУпАП, ми погоджуємося з точкою зору Т. Коломоєць, що ця стаття «передбачає відповідальність за злісне ухилення від явки в суд тільки свідка, потерпілого, позивача та відповідача. Крім того, закон не встановлює відповідальності за злісне ухилення від явки в суд законного представника, захисника та спеціаліста» [478, с. 76]. З позицій неможливості притягнення адвоката до адміністративної відповідальності за злісне ухилення від явки до суду фактично виходить й правозастосовна практика судів, хоча доволі поширеними є випадки, коли судді такі діяння адвокатів трактують як неповагу до суду та ініціюють питання про їх дисциплінарну відповідальність [666; 668; 1079; 1080]. Більш детально це питання розкривається нами в розрізі аналізу сутності дисциплінарної відповідальності адвоката.

На жаль, не позбавлена недоліків і процедура притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за прояв неповаги до суду. На підставі проведеного дослідження [353, с. 554-556], ми доходимо висновку, що такі недоліки полягають, зокрема, в: строках розгляду справи (положення процесуальних кодексів «не зовсім корелюються» [591, с. 154] з нормою ч. 2 ст. 277 КУпАП); неузгодженості щодо необхідності складання протоколу про адміністративне правопорушення; можливості оскарження постанови місцевих судів загальної юрисдикції про притягнення адвоката до відповідальності за прояв неповаги до суду. Слід зазначити, що Законом № 2147-VIII передбачається внести зміни до ст. 221-1

КУПАП, згідно з якими постанови місцевих господарських та адміністративних судів, апеляційних судів та Верховного Суду за результатами розгляду справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 185-3 Кодексу може бути оскаржена в апеляційному порядку до суду вищої інстанції.

На нашу думку, вищевказані недоліки як при визначенні сутності неповаги до суду, так і процедури розгляду судами справи про такий адміністративний проступок, фактично нівелюють те значення, яке повинно надаватися інституту відповідальності за неповагу до суду, з метою забезпечення можливості здійснення правосуддя насамперед з урахуванням абсолютної незалежності статусу адвоката.

Адвокат може бути суб'єктом також кримінальної відповідальності, але притягнення його до такої відповідальності «має свої особливості, зумовлені особливим правовим статусом адвоката і спрямовані на створення системи гарантій діяльності адвоката» [231, с. 12]. Система таких гарантій, як ми вже зазначали, вказує на наявність особливого порядку кримінального провадження стосовно адвоката та спрямована на забезпечення належної та безперешкодної його професійної діяльності. Крім цього, ми звертали увагу на позитивність положень чинного українського законодавства, згідно з якими відвід адвоката вже пов'язаний не із оголошенням йому підозри про вчинення злочину, а із набранням законної сили обвинувальним вироком суду [285, с. 78]. Вказане свідчить і про наявність взаємозв'язку між кримінальною та дисциплінарною відповідальністю адвоката, оскільки остання фактично слідує за кримінальною. Проте такий взаємозв'язок не свідчить про можливість застосування до адвоката покарання у вигляді позбавлення права займатися певною діяльністю, оскільки, як слушно зазначає Р.Г. Мельниченко [612, с. 86], вирішення такого питання є компетенцією не суду, а органів адвокатського самоврядування.

Враховуючи великий спектр злочинів, які теоретично можуть бути вчинені адвокатом, науковці наводять різноманітні критерії їх класифікації, а саме поділяючи на: професійні (основні і непрямі) та непрофесійні [554, с. 17]; основні, або власне адвокатські та супутні [190, с. 97-98]; загальні та спеціальні [612, с. 56]. Щодо цього заслуговує на увагу позиція О.В. Синєокого, який, кваліфікуючи

злочини адвокатів, поряд з основними та супутніми, виділяє і такий вид як нерозпізнаний адвокатський злочин («діяння, що потрапляє під всі ознаки того чи іншого злочину, реально поширеного в практиці, однак, як правило, яке не розцінюється правозастосовувачами як злочинне внаслідок недостатності практики притягнення осіб до кримінальної відповідальності за такі посягання» [955, с. 413]). Фактично на такий злочин звертає увагу Р.Г. Мельниченко, зазначаючи, що йому не «вдалося знайти приклади притягнення адвокатів до кримінальної відповідальності за шахрайство, що виразилося в тому, що вони отримали гонорар, свідомо знаючи, що зобов'язання виконувати не будуть» [614, с. 29]. За його твердженням, про шахрайські дії адвоката йдеться відносно держави (при наданні безоплатної правової допомоги), а також у випадку введення адвокатом клієнта в оману при удаваному хабарі (коли адвокат взяв у клієнта кошти для передачі їх посадовій особі, але привласнив їх). На нашу думку, враховуючи насамперед положення п. 9 Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про хабарництво» [828], у такому випадку (отримало ще назву «удаване посередництво» [261; 711]) дії адвоката повинні кваліфікуватися як шахрайство (ст. 190 КК України), а за наявності до того підстав – як підбурювання до замаху на вчинення злочину, передбаченого ст. 369 КК України. Але якщо адвокатом частину таких коштів було залишено собі (за «надання посередницьких послуг»), а частину було передано відповідній службовій особі, то таке його діяння необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, а саме за ст. 190 та 369 КК України.

Розглядаючи питання про кримінальну відповідальність адвоката, слід звернути увагу на твердження Ю.А. Цветкова про те, що «наявних правових засобів явно недостатньо, щоб запобігти випадкам несумлінної діяльності адвокатів» [1113, с. 52]. Проведений нами аналіз положень Особливої частини КК України дає можливість дійти висновку, що, з одного боку, переважна більшість злочинів, які є найбільш характерними в аспекті здійснення його професійної діяльності, без сумніву, розміщені в Розділі 18 «Злочини проти правосуддя» (насамперед ст. 376-379, 382-384, 386-387 Кодексу), а з іншого – жодна із статей КК України не визначає адвоката як спеціального суб'єкта злочину. Як ми вже зазначали, Законом

№ 2147-VIII передбачається доповнити КК України ст. 400-1 (представництво в суді без повноважень). На підставі вказаного, вважаємо за можливе погодитися з твердженням Л.Ю. Ларіної про доцільність «при конструюванні кваліфікуючих ознак кримінально-правових норм розширити зміст ознаки «з використанням службового становища», доповнивши його фразою «чи іншого професійного становища»» [553, с. 40], наводячи ситуацію, згідно з якою в замаху на шахрайство в особливо великому розмірі, за попередньою змовою групою осіб визнавалися винним слідчий та адвокат. Ми поділяємо таку точку зору, та вважаємо, що для деяких злочинів, суб'єктом яких теоретично може бути адвокат, кваліфікуючою ознакою повинно бути використання ним свого професійного становища (наприклад, шахрайство (ст. 190 КК України), втручання у діяльність судових органів (ст. 376 КК України) тощо).

Аналізуючи питання про запобігання несумлінній діяльності адвоката, необхідно звернути увагу і на відсутність спеціальної норми, яка б передбачала кримінальну відповідальність і за фальсифікацію доказів. Ми поділяємо позицію В.Н. Кубальського щодо доцільності та обґрунтованості доповнення КК України спеціальною статтею, яка передбачатиме відповідальність за фальсифікацію доказів, що відповідатиме сучасним тенденціям розвитку кримінального законодавства зарубіжних країн [553, с. 524]. До прикладу, як спеціальний суб'єкт злочину за фальсифікацію доказів у цивільній та кримінальній справі є відповідно представник особи та захисник (ст. 303 Кримінального кодексу РФ) [1050]. Тож позитивним є положення Закону № 2147-VIII, яким передбачається викладення ст. 384 КК України (введення в оману суду або іншого уповноваженого органу) в новій редакції, встановивши кримінальну відповідальність й за подання завідомо недостовірних або підроблених доказів. У той же час, враховуючи специфіку правового статусу адвоката, професійна діяльність якого спрямована на обстоювання як приватних, так і публічних інтересів, вважаємо, що за вчинення ним вказаних дій, які повинні становити самостійний склад злочину, він повинен нести підвищену відповідальність.

На підставі вищевказаного можна дійти висновку, що особливість кримінальної відповідальності адвоката, яка є тісно пов'язаною з дисциплінарною, полягає не тільки в наявності системи гарантій професійної діяльності адвоката (особливий порядок кримінального провадження стосовно адвоката), а й в необхідності закріплення правових засобів, які б запобігали випадкам несумлінної діяльності адвокатів. Так, на нашу думку, щодо деяких злочинних діянь адвокат повинен розглядатися як спеціальний суб'єкт злочину (наприклад, фальсифікація доказів по справі) або ж його професійна діяльність повинна сприйматися як кваліфікуюча ознака (наприклад, ст. 190 та 376 КК України).

4.3.2. Цивільно-правова (майнова) відповідальність адвоката. Страховання відповідальності адвоката

Цивільно-правова (майнова) відповідальність адвоката є одним із видів відповідальності, до якої він може притягатися у процесі здійснення своєї професійної діяльності. Враховуючи позицію О.В. Поспелова, який виділяє три концептуальні підходи (заборонний, обмежувальний та споживчий) щодо можливості настання такої відповідальності адвоката [750, с. 406], вважаємо за необхідне проаналізувати її правову природу задля визначення нашого ставлення до вказаних підходів.

Насамперед необхідно звернути увагу, що в переважній більшості науковці [400; 442, с. 32; 480, с. 151; 622; 1027; 1035; 1125; 1138, с. 21] для характеристики відповідальності адвоката за шкоду, заподіяну клієнту у процесі здійснення своєї професійної діяльності, використовують поняття «цивільно-правова відповідальність адвоката». Проте в юридичній літературі наявний і підхід [639, с. 10; 986, с. 14; 1084, с. 631], відповідно до якого такий вид відповідальності адвоката отримав назву «професійна відповідальність адвоката». Ми не поділяємо такої позиції науковців, оскільки, по-перше, як уже зазначали, виходимо із широкого розуміння поняття «професійна відповідальність адвоката», згідно з яким воно сприймається нами як узагальнююче поняття, що відображає специфіку притягнення адвоката до інших видів відповідальності, різновидом якої є і цивільно-правова, а по-друге, враховуючи те, що відносини між адвокатом і його клієнтом

врегульовуються насамперед договором про надання правової допомоги, до якого застосовуються загальні вимоги договірного права (по своїй суті норми цивільного права), вважаємо за доцільне використовувати саме поняття «цивільно-правова відповідальність адвоката» у разі невиконання або ж неналежного виконання адвокатом своїх обов'язків перед клієнтом, внаслідок чого останньому було заподіяно шкоду.

Залежно від підстав настання, така відповідальність може бути договірною та деліктною (недоговірною). На відміну від договірної, деліктна цивільно-правова відповідальність адвоката настає не у зв'язку з виконанням умов договору про надання правової допомоги, а за діяння, які хоча й можуть бути вчинені адвокатом під час здійснення своєї професійної діяльності, але безпосередньо не пов'язані з її реалізацією. В аспекті розгляду питання про деліктну цивільно-правову відповідальність адвоката, ми не поділяємо позиції, згідно з якою така відповідальність настає у випадку надання безоплатної правової допомоги (оскільки безпосередньо між адвокатом і клієнтом не укладається відповідний договір) [480, с. 153], а вважаємо слушною точку зору тих науковців, які підставу надання такої допомоги розглядають як договір на користь третьої особи [621, с. 11; 1138, с. 22]. Слід звернути увагу і на безпосередні приклади такої деліктної відповідальності, які наводять, зокрема, М.В. Кратенко (при втраті юристом будь-яких цінностей або документів, отриманих від клієнта) [509, с. 28-29] та Г.К. Шаров (виступаючи в дебатах, у пориві емоцій змахнувши рукою, адвокат необережно розіб'є шибку) [1136, с. 29]. На нашу думку, більш влучним є приклад, наведений Г.К. Шаровим, оскільки втрата адвокатом цінностей та документів, які були отримані ним для здійснення професійної діяльності, повинна розглядатися як неналежне виконання покладених на нього обов'язків і сприйматися як договірна відповідальність. Враховуючи, що деліктна відповідальність адвоката настає на загальних засадах (Глава 82 ЦК України), без урахування особливостей правового статусу адвоката, то в подальшому основна увага нами буде приділятися саме сутності договірної такої відповідальності.

Найбільш дискусійним у сфері цивільно-правової відповідальності адвоката є питання щодо страхування такої відповідальності. Дискусійність щодо цього проявляється насамперед в питанні щодо необхідності запровадження добровільного чи обов'язкового страхування такої відповідальності адвоката. Прихильники позиції про необхідність обов'язкового страхування виходять з того, що його введення насамперед полегшить тягар можливої майнової відповідальності [387, с. 274; 1135, с. 36], створить необхідні гарантії платоспроможності [621, с. 4] та мінімізує негативні наслідки для адвоката [155, с. 302-303] у разі притягнення його до цивільно-правової відповідальності. Взагалі, упровадження інституту обов'язкового такого страхування, за твердженням Н.О. Обловацької, дає змогу «адвокатові вільно займатися своєю професійною діяльністю, що в цілому сприяє підвищенню якості юридичного обслуговування клієнтів» [658, с. 27].

Проведене анкетування адвокатів показало, що проти страхування цивільно-правової відповідальності адвоката висловилося тільки 6% респондентів, тоді як на необхідність існування обов'язкового такого страхування вказує 22%, а добровільного – аж 65% (Додаток А).

Не применшуючи ролі інституту страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, в аспекті захисту його майнових інтересів, все ж, на нашу думку, першочерговою метою його існування є саме захист інтересів його клієнта, тобто вигодонабувача за договором страхування такої відповідальності. Безграмотна, безвідповідальна робота адвоката, як слушно зауважує І.Л. Трунов, ламає долі, приносить величезні матеріальні збитки (наприклад, коли з вини адвоката сім'я втратила останнє житло або збанкрутував підприємець), а дисциплінарне провадження, за результатами якого відбувається позбавлення статусу адвоката, за нинішніх реалій нікого не задовольняє [1045, с. 2017]. Все це вказує на необхідність існування інституту страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, який встановлює додаткові гарантії належної реалізації конституційного права особи на професійну правничу (правову) допомогу, забезпечуючи відповідний рівень її надання.

З необхідності існування обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності адвоката виходять і законодавці низки зарубіжних країн. Так, французький законодавець, передбачаючи обов'язкове таке страхування, вказує на можливість укладення відповідного договору як з адвокатською організацією, групою адвокатів (колективно), так і з особисто адвокатом (ст. 27 Декрету «Про організацію юридичної професії» [1247]). Обов'язок страхувати відповідальність адвоката, асоціації адвокатів та адвокатської компанії передбачений також італійським законодавством (ст. 12 Закону «Нові правила для організації юридичної професії» [1244]). Обов'язкове страхування відповідальності адвоката передбачене також в ФРН (ст. 51 Федерального закону «Про адвокатуру» [1193]), Республіці Польща (ст. 8 «а» Закону «Право про адвокатуру» [1250]), Румунії (ст. 42 Закону «Про організацію та здійснення адвокатської професії» [1248]), Чеській Республіці (ст. 24 «а» Закону «Про адвокатуру» [1266]), Швеції (п. 2.6 Кодексу професійної поведінки адвокатів [1263]) та в низці інших країн. Про те, що страхування відповідальності адвокатів є обов'язковим для більшості європейських країн, в той час як добровільним воно є лише у кількох країнах (Греції, Латвії, Іспанії), вказується й в Проекті «Моделі страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні», розробленому в рамках Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» [842]. З необхідності страхування діяльності адвокатів від пред'явлення позовів, пов'язаних з недостатньою їх професійною компетентністю, виходить як положення п. 3.9.1 Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства [384], так і практика ЄСПЛ (наприклад, п. 62 рішення по справі «Граціані-Вейс проти Австрії» [1219]).

Але в юридичній літературі наявні й позиції науковців щодо недоцільності як закріплення положення про обов'язковість такого страхування, так і взагалі його існування. Свої позиції науковці обґрунтовують, зокрема, тим, що: адвокатська діяльність не належить до діяльності, що створює підвищену небезпеку [602, с. 29]; відсутні економічні та соціальні передумови його існування, а його введення призведе до істотного подорожчання вартості послуг адвоката [1037, с. 19]; запровадження такого інституту надасть можливість клієнтам адвоката зловживати

своїми правами на відшкодування збитків [1105, с. 123]; існування такого страхування не зумовлено якими-небудь реальними потребами (кількість позовів до адвокатів про відшкодування збитків є вкрай незначною, ще рідше клієнт стикається з неплатоспроможністю адвоката) [509, с. 29]. Існує точка зору і про доцільність існування добровільного страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, а обов'язкове таке страхування має сенс лише щодо випадків представництва за конкретними справами з великими майновими інтересами і високим ступенем ризиків [1088, с. 11]; адвокатських ризиків бізнес-адвокатів [750, с. 410]. Слід звернути увагу, що противники обов'язкового страхування такої відповідальності адвоката, переважно на підтримку своєї позиції наводять досвід США, де практично у всіх штатах таке страхування є добровільним (виняток становить лише штат Орегон [1191, р. 3]).

Проаналізувавши всі «за» і «проти» введення обов'язкового такого страхування, вважаємо за можливе погодитися із твердженням Л.Ю. Чекмарьової, що європейський варіант є більш «жорстким інструментом при захисті майнових інтересів як споживачів послуг адвокатів, так і самих адвокатів» [1125, с. 177], але в умовах економічного розвитку України буде найбільш прийнятним і раціональним. Проте на початковому етапі введення таке страхування повинно розглядатися як добровільне, а обов'язкове, за нашим переконанням, може бути запроваджене лише через декілька років. Необхідність проміжного періоду, на нашу думку, пов'язана, зокрема, з можливими фінансовими ризиками у професійній діяльності адвоката та потребою вироблення надійного і ефективного механізму страхування цивільно-правової відповідальності адвоката. Подібна позиція (в аспекті необхідності проміжного періоду) наявні і в уже згадуваному Проекті «Моделі страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні» [842] та Концепції страхування цивільної відповідальності правників [492]. Про необхідність впровадження системи страхування професійної цивільної відповідальності адвокатів йдеться також у Стратегії реформування судочинства, судоустрою та інших суміжних інститутів на 2015-2020 роки [826].

Враховуючи те, що вироблення надійного та ефективного механізму страхування цивільно-правової відповідальності адвоката є нагальною потребою для його запровадження на імперативних засадах [366, с. 197], ми розкриваємо деякі концептуальні моменти такого страхування [75; 353, с. 575-584]. Так, поділяючи точку зору науковців, які об'єкт даного страхування розглядають як майновий інтерес адвоката, що пов'язаний з його обов'язком відшкодувати завдану ним шкоду [42; 400, с. 6; 506, с. 211], звертаємо увагу, що найбільш дискусійним та проблемним у цій сфері є питання щодо визначення сутності страхового випадку як події, з настанням якої виникає обов'язок страховика виплатити страхову суму.

На підставі аналізу різноманітних позицій щодо правової природи даного випадку, ми доходимо висновку, що, по-перше, за жодних умов винесення рішення не на користь клієнта, якщо при цьому адвокатом не було порушено його професійних обов'язків, не повинно розглядатися як надання правової допомоги неналежним чином, оскільки «не негативний результат, а непрофесіоналізм повинен бути реальним приводом для стягнення збитків» [276], а по-друге, вважаємо за можливе використати американський досвід страхування професійної відповідальності (у тому числі й адвоката), який передбачає систему страхування помилок й упущень (Errors and Omissions («E&O») insurance) [1265]. Необхідною умовою використання такої системи є існування мінімальних стандартів професійної діяльності адвоката, які затверджує кожен штат окремо. До прикладу, у Кодексі професійної відповідальності адвокатів штату Нью-Йорк [1243] вказується, що він, зокрема, є основою притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, якщо його поведінка буде нижче необхідних мінімальних стандартів (зазначаються у частині «Дисциплінарні правила»). Такі мінімальні стандарти, як зазначають Дж. Брайтон та С. Маклін, слугують основою для подачі клієнтом скарг на дії адвоката та являють собою точку, відповідно до якої професійна поведінка стає незадовільною, або гірше – умовою притягнення до дисциплінарної відповідальності [1192, р. 243]. Вважаємо за необхідне, зокрема на підставі аналізу дисциплінарної практики, розробити Стандарти професійної

діяльності українського адвоката, які б стали основою при розробленні типових правил страхування цивільно-правової відповідальності адвоката.

В аспекті розгляду питання про механізм страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, нами також досліджуються: види системи такого страхування; питання щодо визначення мінімальних та максимальних розмірів страхового покриття і показників, які впливають на такий розмір; сутність вини в розрізі як притягнення адвоката до цивільно-правової відповідальності, так і страхування такої відповідальності.

Важливим моментом цивільно-правової відповідальності адвоката є і порядок притягнення до такої відповідальності, зокрема й щодо відшкодування заподіяної адвокатом шкоди за умови її страхування. Враховуючи те, що діяльність КДКА повинна обмежуватись встановленням факту невиконання (неналежного виконання) адвокатом своїх професійних обов'язків та притягненням його до дисциплінарної відповідальності (визначає якість надання правової допомоги [480, с. 152-153]), але в жодному разі не повинна стосуватися питання щодо визначення розміру цивільно-правової відповідальності адвоката, ми поділяємо твердження экс-голови ВКДКА В. Загарія: «Ми – не суд, ми не можемо втручатися в цивільно-правові відносини між клієнтом і адвокатом» [1085]. Якщо рішенням комісії все ж було вирішено питання про необхідність відшкодування заподіяної клієнту шкоди, то ми дотримуємося точки зору Г.К. Шарова, що таке рішення виходить за межі компетенції комісії і має для адвоката скоріше рекомендаційний, ніж обов'язковий характер, оскільки зобов'язати адвоката відшкодувати збитки, заподіяні клієнту, має право тільки суд [1138, с. 21]. Тож у разі оспорювання або адвокатом, або ж клієнтом як факту заподіяння шкоди, так і її розміру, таке питання повинно вирішуватися виключно судом.

Отже, цивільно-правова відповідальність адвоката є одним із видів професійної його відповідальності, правова природа якої в українському законодавстві повинна сприйматися як поєднання елементів обмежувального та споживчого концептуальних підходів. Це проявляється, з одного боку, в необхідності існування інституту страхування цивільно-правової відповідальності

адвоката (встановлює як додаткові гарантії клієнту в належній реалізації його конституційного права, так і мінімізує можливі негативні наслідки в професійній діяльності адвоката), а з іншого – розмір такої відповідальності повинен, за загальним правилом, обмежуватися відшкодуванням реальних збитків (у певних випадках й моральної шкоди), та введення такого страхування на початковому етапі повинно розглядатися як добровільне страхування, а обов'язкове, за нашим переконанням, може бути запроваджене лише через декілька років. Це пов'язано, зокрема, з можливими фінансовими ризиками у професійній діяльності адвоката та необхідністю вироблення надійного і ефективного механізму страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, що потребує насамперед формування стандартів професійної діяльності українського адвоката, які б стали основою при розробленні типових правил такого страхування.

4.3.3. Дисциплінарна відповідальність адвоката

Хоча в юридичній літературі і наявний підхід, відповідно до якого дисциплінарна відповідальність адвоката розглядається як окремий, самостійний елемент його правового статусу [139, с. 8], ми не поділяємо такої позиції, оскільки адвокат є суб'єктом й інших видів відповідальності. Проте, без сумніву, з-поміж інших видів його професійної відповідальності дисциплінарна займає особливе, провідне місце. Це насамперед зумовлено тим, що особливий порядок здійснення дисциплінарного провадження стосовно адвоката, як ми уже зазначали, є однією з основних гарантій адвокатської діяльності. Особливість такого порядку, зокрема, полягає в тому, що вирішення питання притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є компетенцією виключно органів адвокатського самоврядування, що «забезпечує недоторканність адвоката при здійсненні професійної діяльності та незалежність адвокатури, яка здійснює дисциплінарне провадження стосовно своїх членів» [231, с. 11].

Провідне місце такої відповідальності пов'язано з тим, що, по-перше, вона «може мати найбільш масове застосування, оскільки встановлюється за ті порушення професійних обов'язків і дисципліни, які, з одного боку, не можуть залишатися безкарними, а з іншого боку, не вимагають застосування судово-

виправних заходів соціального захисту» [273, с. 16], а по-друге, «навіть не значна кількість недобросовісних адвокатів може своєю діяльністю зіпсувати імідж адвокатури в цілому» [11, с. 5]. Але в той же час діяльність органів адвокатського самоврядування повинна враховувати абсолютну незалежність адвоката, а тому дисциплінарна відповідальність у жодному разі не повинна розглядатися як позаправовий засіб впливу на адвоката, асоціюватися з фактичною «розправою» над ним. Все це вказує на особливе значення дисциплінарної відповідальності адвоката, яка покликана не лише забезпечити існування професійної та високоморальної адвокатури як інституту громадянського суспільства, а й створити належні умови як функціонування незалежної адвокатури в цілому, так і незалежності та недоторканності професійної діяльності адвоката зокрема (у тому числі і у відносинах з органами адвокатського самоврядування).

Необхідно звернути увагу, що для позначення такого виду відповідальності, науковці використовують й інші найменування, зокрема: корпоративна [156, с. 33; 543, с. 220; 1136, с. 29]; професійна [121, с. 42]; організаційна (відповідальність перед адвокатською спільнотою, яка проявляється у припиненні статусу адвоката) [1113, с. 50]. Ми не поділяємо такої позиції, оскільки дисциплінарна відповідальність адвоката, по-перше, є тільки однією із складових професійної відповідальності, а по-друге, передбачає, крім припинення статусу, й інші види дисциплінарних стягнень адвоката. Крім цього, на основі аналізу етимологічного значення слів «корпоративна» (вужькогрупова, замкнута в межах корпорації [91, с. 459]), «корпорація» (від лат. *corporatio* – об'єднання, вказує на групу осіб, що об'єднуються спільністю професійних або станових інтересів [570, с. 157]), «дисциплінарний» (пов'язаний з дисципліною, з її дотриманням або порушенням [570, с. 105]), та «дисципліна» (від лат. *disciplina*, визначає порядок поведінки людей, що відповідає сформованим у суспільстві нормам права і моралі, вимогам тієї чи іншої організації [92, с. 396]), виходимо з доцільності застосування саме поняття «дисциплінарна відповідальність адвоката», яке до того ж як традиційно використовується законодавцем, так і отримало широке застосування в юридичній літературі.

Передумовою виникнення дисциплінарної відповідальності адвоката стала поява особливих норм адвокатської етики (базувалися на традиціях діяльності адвокатури та формувалися всією адвокатською спільнотою), що в подальшому отримали закріплення у нормативних актах різного правового рівня, які й стали основою для притягнення його до такої відповідальності. На сьогодні такими актами в Україні є, зокрема, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ПАЕ [763].

Без сумніву, центральну роль відіграють вказані ПАЕ, які, зокрема, закріплюють єдину систему критеріїв оцінки етичних аспектів поведінки адвоката у дисциплінарному провадженні КДКА. Взагалі, завдання професійної етики, як слушно зазначав ще О.Д. Бойков, «не дати готові рецепти на всі випадки життя, але навчити культурі морального мислення, дати надійні орієнтири для вирішення конкретних ситуацій, впливати на формування моральних установок у фахівця» [87, с. 25]. Щодо правової природи таких ПАЕ, то заслуговує на увагу твердження С.О. Деханова, згідно з яким більшість національних кодексів професійної етики адвокатів країн Західної Європи є нормативними, але не правовими актами, оскільки ухвалюються не законодавчими чи іншими уповноваженими державними органами, а органами корпоративного самоврядування [241, с. 14]. Враховуючи те, що чинні ПАЕ затверджені саме з'їздом адвокатів України, ми поділяємо позицію Н.М. Таварткіладзе, яка розглядає їх як «звід корпоративних норм, що вміщує обов'язкові для адвокатів та їх об'єднань етичні приписи, однак цей документ не є нормативно-правовим актом» [1012, с. 4]. Потрібно врахувати й те, що дотримання положень цих ПАЕ, як зазначають М.А. Погорецький та О.Г. Яновська, забезпечується внутрішнім переконанням адвокатів, колективною волею органів адвокатського співтовариства, а у разі необхідності – заходами державно-правового примусу [716, с. 211]. Отже, наявність ПАЕ, що являють собою систему як орієнтирів у професійній діяльності адвоката, так і критеріїв оцінки етичних аспектів його поведінки, які до того ж розроблені органами адвокатського самоврядування та виконання яких забезпечується насамперед волею цих же

органів, на нашу думку, є одним із основних факторів, що вказує на незалежність української адвокатури.

В аспекті розгляду питання про сутність такої відповідальності, вважаємо за необхідне проаналізувати й правову природу дисциплінарного проступку адвоката та видів стягнень, які можуть бути застосовані до нього. На жаль, український законодавець не надає визначення поняття «дисциплінарний проступок адвоката» (це ж стосується і поняття «дисциплінарна відповідальність адвоката», на що ми неодноразово звертали увагу [296; 346, с. 231]), а його розкриття відбувається шляхом як закріплення переліку діянь, які визнаються таким проступком, так і вказівкою на те, що його вчинення є підставою для притягнення адвоката до відповідальності.

На нашу думку, заслуговує на увагу дефініція, яка надається О.О. Бусуриною [120, с. 11], ключовим моментом якої є положення про те, що дисциплінарний проступок обов'язково повинен заподіювати шкоду довірителю або адвокатській палаті. Необхідність існування такого безпосереднього причинного зв'язку, за нашим переконанням, зумовлена тим, що це буде певною реальною перешкодою у можливості притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за підставами, що не пов'язані з його професійною діяльністю. Зокрема, на існування таких випадків вказується у Доповіді Міжнародної комісії юристів, в якій зазначається, що після розколу адвокатури прослідковується явна модель порушення дисциплінарних проваджень проти адвокатів, більшість з яких обіймали високі посади в органах адвокатури, а «рішення ініціювати справи проти адвокатів у такий спосіб натякають на підстави, відмінні від таких, що пов'язані з їхньою професійною поведінкою» [1056].

Але недоліком дефініції, яка надається О.О. Бусуриною, є те, що нею недоцільно обмежено можливість вчинення дисциплінарного проступку лише сферою професійної діяльності адвоката. Ми вважаємо за необхідне враховувати позицію тих науковців, які насамперед виходять з того, що: збереження честі і гідності є обов'язковим для адвоката і у сфері, яка стосується особистого життя, реалізації творчого, наукового потенціалу тощо [706, с. 41]; «поведінка адвоката-

громадянина має бути такою ж бездоганною з точки зору суспільної моралі, як і поведінка адвоката-професіонала у взаєминах з судом, колегами або клієнтами» [61, с. 163]; «адвокат – це не тільки професія, а й стан душі, тобто адвокатом він повинен залишатися, образно кажучи, навіть уві сні» [434]. Тож, як ми вже зазначали, адвокат у будь-якій своїй діяльності, у тому числі й позапрофесійній (у повсякденному житті), повинен неухильно дотримуватися тих, в першу чергу, моральних якостей, які на нього покладає специфічний статус адвоката, його професія. Адвокат повинен виходити з того, що «професія – це «обличчя» людини, її спосіб життя; найголовніше в ній; немає людини без або поза професії» [414, с. 17].

З такої позиції виходять як міжнародні акти, що стосуються діяльності адвокатури (за твердженням Т.В. Варфоломеевої, містять досить чіткі норми щодо їх дії й поза професійною діяльністю адвоката [130, с. 12]), так і законодавці зарубіжних країн, зокрема, зазначаючи, що адвокат повинен бути гідним поваги і довіри, яку потребує його статус, як в межах професійної діяльності, так і за її межами (ст. 43 Федерального закону ФРН «Про адвокатуру» [1193]); неналежною поведінкою баристера чи соліситора є і поведінка в особистому житті чи особисті його якості, які мають тенденцію дискредитувати юридичну професію (п. 1.1-1 Правил професійної поведінки адвокатів Канади [1257]). Без сумніву, більшість норм українського законодавства стосуються саме професійної діяльності адвоката, проте деякі положення ПАЕ врегульовують й іншу діяльність, яка не пов'язана з професійною (ст. 2, 12, 54 Правил). Проведене нами дослідження [297; 339; 357] дає можливість дійти висновку, що неприйнятною повинна розцінюватися як поведінка адвоката, який вчиняє аморальний проступок поза межами своєї професійної діяльності, що підриває авторитет адвокатури, так і використовує наданий йому статус адвоката в корисливих чи особистих цілях (наприклад, з метою неправомірного уникнення відповідальності за порушення правил дорожнього руху).

Вказане дає можливість сформулювати авторське визначення поняття «дисциплінарний проступок адвоката» – це винне діяння (дія або бездіяльність) адвоката, що вчиняється ним при здійсненні як професійної, так і іншої діяльності,

яке виражається в порушенні вимог законодавства про адвокатуру та (або) норм ПАЕ, яким заподіюється шкода клієнту та (або) адвокатурі в цілому, зокрема шляхом приниження її авторитету, авторитету адвокатської професії та статусу адвоката.

Розкривши сутність дисциплінарного проступку адвоката, вважаємо за необхідне проаналізувати й перелік видів стягнень, які можуть бути застосовані до нього. Український законодавець (ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») робить такий перелік вичерпним, передбачаючи всього три види стягнень, що можуть застосовуватися до адвоката. На нашу думку, такий перелік є недосконалим, оскільки встановлює обмежене коло стягнень, що може призвести до випадку, коли до адвоката буде застосоване несправедливе покарання, яке не буде відповідати ступеню важкості вчиненого ним діяння, а за цих умов не буде дотримано принципу пропорційності, про який йдеться в ч. 4 Принципу VI згадуваної Рекомендації № 21 Комітету міністрів Ради Європи [1255]. Це зумовлено тим, що, як ми вже зазначали [282, с. 13], різниця між попередженням і зупиненням (тим паче із позбавленням) права на адвокатську діяльність є значною, а тому визначити конкретний законний та справедливий вид відповідальності за той чи інший дисциплінарний проступок, враховуючи незначний перелік можливих стягнень, буде занадто важко. Як слушно зазначає МАЮ, стягнення за вчинення проступку може бути надмірним, якщо не розглядалося питання про застосування інших, більш м'яких санкцій, якщо вони були б достатніми для захисту суспільного інтересу, чесності і непідкупності професії [249].

У цьому разі, вважаємо за необхідне врахувати досвід зарубіжних країн, які застосовують й інші види санкцій. Так, німецьке законодавство передбачає такі види дисциплінарних стягнень як попередження, догана, штраф у розмірі 25 тис. євро, заборона на здійснення діяльності як представника сторони в певних галузях права на строк до 5 років та виключення з адвокатури. До того ж такі стягнення як догана і штраф можуть бути застосовані одночасно (ст. 114 Федерального закону «Про адвокатуру» [1193]). Широким колом таких стягнень оперує і французький законодавець, вказуючи на можливість застосування попередження, догани,

тимчасової заборони займатися адвокатською діяльністю на строк до 3 років (додатковим стягненням до яких може бути позбавлення права займати посади в органах адвокатського самоврядування на термін до 10 років) та виключення з адвокатської асоціації (ст. 184 Декрету «Про організацію юридичної професії» [1247]). На можливість застосування як основних (письмова догана, штраф на суму до 45 тис. євро, заборона на адвокатську практику на строк до 1 року, виключення із списку адвокатів), так і тимчасових (моніторинг діяльності адвоката, заборона на ведення діяльності у певних або в усіх судах, органах прокуратури або інших органах влади, тимчасова заборона на прийняття стажерів) мір дисциплінарної відповідальності адвоката, вказує й австрійське законодавство (ст. 16 та 19 Федерального закону «Про дисциплінарний закон адвокатів» [1202]). Про доволі широкий перелік видів дисциплінарних стягнень повіреного йшлося ще у ст. 368 Заснувань судових установлень 1864 року (застереження, догана, заборона здійснювати обов'язки повіреного на строк до 1 року, виключення з числа присяжних повірених, а в особливо важких випадках – передання кримінальному суду (ст. 368) [1007, с. 229-230].

Враховуючи вказане, вважаємо за необхідне розширити коло дисциплінарних стягнень адвоката, шляхом включення до вже наявних (ст. 35 Закону), зокрема, такої як догана, що повинна застосовуватися у разі вчинення адвокатом повторно протягом року незначного правопорушення (дрібного дисциплінарного проступку), за умови, якщо за вчинення першого на нього вже було накладено таке стягнення як попередження. Крім цього, ми вже звертали увагу на необхідність закріплення норми щодо заборони бути керівником стажування протягом 3 років з дня накладення на адвоката дисциплінарного стягнення (за винятком попередження), саме в положеннях вказаної ст. 35, оскільки за своєю суттю вона є додатковим таким стягненням. На нашу думку, подібна заборона повинна існувати й в аспекті можливості зайняття керівних посад в органах адвокатського самоврядування. Тож вважаємо за доцільне українському законодавцеві розглянути питання щодо доповнення переліку дисциплінарних стягнень відносно адвоката і додатковими у

вигляді як заборони виконання обов'язків керівника стажування, так і зайняття керівних посад в органах адвокатського самоврядування на строк до 5 років.

Іншим видом стягнень, який необхідно включити до вже згадуваного переліку, повинен стати штраф. З раціональності такого включення виходить й Венеціанська комісія [988], яка вказує на дуже велику різницю між попередженням та зупиненням права, що в багатьох випадках не дає змогу розумно врахувати тяжкість проступку. Щодо розміру такого штрафу, то, враховуючи насамперед позицію німецького та австрійського законодавця, а також призначення штрафу (зайняти проміжне місце між попередженням та зупиненням), вважаємо за необхідне обмежити його 20-кратним розміром мінімальної заробітної плати. Таке стягнення, на нашу думку, повинно застосовуватися, наприклад, у випадку порушення адвокатом вимог ч. 1 та 2 ст. 27 Закону. Слушною є й позиція проекту Закону, підготовленого робочою групою Ради з питань судової реформи [745], згідно з якою таке стягнення пропонується за несплату щорічного внеску адвокатів на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування. Цим же проектом передбачається і можливість накладення й такого стягнення як зупинення права на здійснення адвокатської діяльності (у разі несплати вказаного внеску і після застосування іншого дисциплінарного стягнення), право на яку поновлюється з дня, наступного за днем отримання радою адвокатів регіону доказів сплати внеску.

При розгляді питання про види дисциплінарних стягнень заслуговує на увагу позиція науковців, які вказують на доцільність закріплення таких засобів дисциплінарного впливу як звичайна співбесіда із адвокатом чи обговорення його поведінки на конференції адвокатів [501, с. 69], або ж примусове підвищення адвокатом своєї кваліфікації [123, с. 59; 501, с. 69-70; 603, с. 25]. На нашу думку, застосування останнього є доцільним, зокрема у випадку порушення адвокатом професійного обов'язку (п. 4 ч. 1 ст. 21 Закону), або ж якщо дисциплінарний проступок було вчинено внаслідок недостатньої його кваліфікації.

Одним із дисциплінарних стягнень, що передбачені ст. 35 Закону, є попередження. Оскільки законодавство про адвокатуру не розкриває ані зміст, ані можливі випадки його застосування, вважаємо, що накладення такого стягнення

можливе лише у разі вчинення адвокатом вперше протягом календарного року дрібного дисциплінарного проступку, тобто діяння, яке було здійснене ним з необережності, якщо воно не тягне за собою значне порушення прав осіб чи настання значної шкоди для адвокатської професії. Застосування такого стягнення, як зазначає М.О. Женіна [273, с. 10], слід віднести до обставин, що обтяжують відповідальність адвоката, у разі вчинення ним протягом року ще одного дисциплінарного проступку. Метою застосування попередження (догани) повинно бути не стільки покарання адвоката за вчинене ним протиправне діяння, як виконання превентивної функції для запобігання таким діянням у майбутньому (попередження виступає у якості першого дзвіночка, який дає привід серйозно замислитися над тим, що сталося [1094, с. 192]). Тож позитивною є норма ст. 42 Кодексу професійної поведінки адвокатів [465] в Міжнародному кримінальному суді, згідно з якою попередження може включати в себе рекомендації Дисциплінарної ради.

Поряд з попередженням, одним із видів дисциплінарних стягнень є й зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від 1 місяця до 1 року, інформація про що вноситься до ЄРАУ. Застосування такого стягнення означає заборону адвокату як здійснювати адвокатську діяльність (надавати особі професійну правову допомогу в статусі адвоката), так і брати участь у роботі органів адвокатського самоврядування (за загальним правилом). У ч. 2 ст. 31 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено виключний перелік випадків накладення на адвоката такого дисциплінарного стягнення, який підлягає детальному розгляду в одній із наших наукових праць [374], де ми звертаємо увагу на наявні недоліки кваліфікації таких діянь. Українським законодавцем передбачені й інші випадки зупинення такого права, що не пов'язані із вчиненням адвокатом дисциплінарного проступку (ч. 1 ст. 31 Закону). Крім цього, зупинення права на заняття адвокатською діяльністю не є перешкодою в можливості притягнення адвоката до інших видів дисциплінарної відповідальності, оскільки таке стягнення не позбавляє особу статусу адвоката [807]. Застосування до адвоката такого виду стягнення тягне за собою й припинення дії ряду професійних гарантій,

оскільки він не займається і не вправі займатися адвокатською діяльністю. Але ряд основних гарантії зберігають свою дію, зокрема, що стосується дії деяких складових індемнітету адвоката та збереження адвокатської таємниці.

Піддаючи сумніву позицію Р.Г. Мельниченко про недоцільність впровадження такого виду відповідальності, вважаємо за можливе погодитися з його думкою про необхідність введення інституту часткового призупинення статусу адвоката, що означає заборону займатися певним видом адвокатської діяльності (наприклад, коли адвокат належав до категорії адвокатів за викликом і «обслуговував» слідчого) [603, с. 24]. Як ми вже зазначали, з подібних позицій, зокрема, виходять німецький та австрійський законодавці. Враховуючи вказане, вважаємо за можливе запровадження такого виду дисциплінарного стягнення, оскільки вчинення адвокатом певних зловживань у тій чи іншій галузі права не повинно бути перешкодою для здійснення його професійної діяльності в інших галузях права.

Максимальною мірою дисциплінарної відповідальності адвоката [413, с. 200] є позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю. Слід зауважити, що припинення такого права можливе і в інших випадках, що не пов'язані із застосуванням дисциплінарного стягнення відносно адвоката (ч. 1 ст. 32 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Наслідком застосування такого стягнення, подібно до зупинення права на заняття адвокатською діяльністю, є заборона здійснювати будь-які види такої діяльності та брати участь у роботі органів адвокатського самоврядування, а також обмежена дія гарантій адвокатської діяльності. Щодо відповідальності особи, яка порушує вказану заборону, то, на нашу думку, піддаючи сумніву позицію, згідно з якою «вказані дії по своїй суті являються різновидом шахрайства» [1086, с. 85], та виходячи з неможливості застосування положень ст. 353 КК України, вважаємо за необхідне існування окремої відповідальності за незаконне привласнення статусу адвоката, подібно до такої, якою вона є в Республіці Азербайджан (ст. 399 Кодексу про адміністративні проступки [464]) або ж, за твердженням С.В. Бородіна, у Франції, який звертає увагу на кримінальну відповідальність осіб за таке діяння [97, с. 19]. Здійснення діяльності, якщо вона може бути реалізована винятково належним чином

zareєстрованим юристом (зокрема, щодо права виступати в суді), особою, яка не наділений правом на це, як кримінальне порушення розглядає й законодавство Англії та Уельсу [1107, с. 81]. Певним кроком у цьому напрямку повинно стати доповнення КК України ст. 400-1 (представництво в суді без повноважень), що передбачається Законом № 2147-VIII. Український законодавець передбачає і порядок «повернення» такої особи до адвокатури (ч. 1 ст. 32 Закону), але, як ми вже зазначали, строк звернення із відповідною заявою до КДКА повинен становити не 2 роки, а не менше 5 років.

Виключний перелік діянь, за вчинення яких передбачений такий максимальний захід дисциплінарної відповідальності адвоката, передбачений ч. 6 ст. 32 Закону. Так, одним із таких діянь є порушення присяги адвоката України. На підставі проведеного дослідження [320, с. 225; 375, с. 57], ми доходимо висновку, що, з одного боку, складаючи присягу, адвокат покладає на себе не тільки певні професійні зобов'язання, але й моральну відповідальність за їх виконання, а з іншого – відсутність чіткого формування об'єктивної сторони вказаного правопорушення призводить до того, що «майже кожне порушення може розглядатися і як порушення присяги» [1094, с. 190]. На відсутність, зокрема, керівних принципів та практики, які б визначали послідовне та обмежувальне тлумачення поняття «порушення присяги», що призвело до непередбачуваності наслідків застосування відповідних положень національного законодавства, вказує й ЄСПЛ (п. 185 рішення по справі «Олександр Волков проти України» [1228]).

У розвинутих демократичних країнах, за твердженням А.В. Маляренко, «значення присяги суддів як такої не ідеалізують. Її насамперед розглядають як певний урочистий традиційний акт» [583, с. 29]. Як урочистий акт, «який би закарбувався у свідомості адвоката на все життя» [934, с. 12], прийняття адвокатом присяги розглядає і С. Сафулько. На нашу думку, складання присяги адвокатом має розглядатися саме як традиційний та урочистий акт, а отже, відповідальність за її порушення не повинна сприйматися як самостійна підстава для його відповідальності. Необхідно врахувати й законодавчі зміни щодо припинення

статусу судді [829], які вже вказують на відсутність такої підстави його звільнення як порушення ним присяги.

Тож позитивним є положення проекту Закону, підготовленого робочою групою Ради з питань судової реформи [745], що свідчить про відмову від такого складу дисциплінарного проступку як всеохоплюючої та надто широкої підстави для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності [540, с. 66]. У той же час цим законопроектом пропонується доповнити вказаний перелік дисциплінарних проступків такими як: неодноразове, протягом року, притягнення до дисциплінарної відповідальності за зловживання правами на адвокатський запит та ідентифікований доступ до державних реєстрів; здійснення представництва чи вчинення інших дій від імені іншої особи без повноважень або з порушенням обмежень повноважень; та надання адвокатом завідомо неправдивих відомостей про обсяг його повноважень, в тому числі невнесення адвокатом в ордер відомостей про обмеження його повноважень (за своєю суттю фактично відповідає складу злочину (представництво в суді без повноважень – ст. 400-1 КК України)), введення якого передбачається Законом № 2147-VIII). Ми повною мірою поділяємо таке положення законопроекту, оскільки вчинення кожного з вказаних діянь підриває і авторитет, і рівень довіри до адвокатури в цілому та адвоката зокрема, а тому він, безсумнівно, повинен бути позбавлений права на здійснення адвокатської діяльності.

Аналізується нами й сутність інших діянь, наслідком вчинення яких є позбавлення статусу адвоката [320, с. 225], де ми, по-перше, піддаємо сумніву положення про можливість застосування такого стягнення тільки в разі розголошення адвокатом відомостей, що становлять адвокатську таємницю, якщо воно не спричинило жодних негативних наслідків ні для інтересів клієнта адвоката, ні для престижу адвокатури, а по-друге, вказуємо на необхідність наявності підстави звільнення від відповідальності, якщо адвокатом було відшкодовано повний обсяг заподіяної шкоди клієнту та не було вчинено іншого дисциплінарного проступку. Звертається увага й на недоліки кваліфікації діяння адвоката як систематичного або грубого одноразового порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України. Указані недоліки насамперед полягають у відсутності чітких

критеріїв його віднесення до таких діянь (як в аспекті відсутності дефініції вищевказаних правопорушень, так і в застосуванні цієї кваліфікуючої ознаки), внаслідок чого «фактично будь-яке діяння можна підвести під вказане формулювання» [181, с. 17]. Крім цього, ставиться під сумнів можливість кваліфікації невиконання або ж неналежного виконання адвокатом рішень органів адвокатського самоврядування як підстави для застосування такого стягнення, оскільки такою підставою законодавець перетворить «адвоката із захищеної законом особи в необмежено вразливу фігуру, повністю залежну від свого виконавчого органу» [950, с. 19].

На нашу думку, підстави для кожного виду дисциплінарної відповідальності повинні бути безумовними (за вчинення певного проступку до адвоката застосовуватиметься конкретна міра дисциплінарної відповідальності [273, с. 5]), тобто характеризуватися самостійним складом правопорушення, який не повинен дублюватися чи повторюватися, що буде перепорою можливої дії так званої «нерозподіленої санкції» («до будь-якого складу професійного правопорушення адвоката може бути застосована будь-яка міра дисциплінарної відповідальності» [608, с. 77]).

Отже, адвокат стане незалежним професіоналом, який буде захищений від свавілля з боку як його процесуальних супротивників, так і органів адвокатського самоврядування, а правозастосовна практика КДКА не буде характеризуватися значною суперечливістю лише за умови: існування чіткої дефініції поняття «дисциплінарний проступок адвоката»; закріплення як конкретного переліку підстав для кожного виду дисциплінарних стягнень, так і формування їх як самостійного складу, який не буде дублюватися чи повторюватися; а також розкриття сутності основних кваліфікуючих ознак задля забезпечення належних критеріїв їх розмежування. Це зумовлено тим, що до того часу, поки в українському законодавстві існуватимуть норми, які дають змогу для загального і необмеженого застосування, а будь-яка неналежна поведінка адвоката може розглядатися як підстава для дисциплінарної відповідальності, то жодним чином не можна стверджувати про наявність дієвого механізму захисту інтересів адвоката, а отже,

можливості надання правової допомоги на професійній основі та на засадах абсолютної незалежності.

В аспекті розгляду питання про дисциплінарну відповідальність, важливе значення відіграє і розкриття сутності процедури притягнення адвоката до такої відповідальності. Однією із позитивних рис Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», порівняно з попереднім [772], є закріплення кардинально нової системи формування КДКА [319, с. 342; 341, с. 87; 352, с.163; 370, с. 172], згідно з якою її склад обирається виключно з-поміж числа адвокатів органами адвокатського самоврядування. Закріпивши такий механізм формування КДКА, що відповідає положенню ряду міжнародних актів, які визначають стандарти адвокатської діяльності (ч. 2 Принципу I Рекомендації № 21 Комітету міністрів Ради Європи [1255], ст. 24 Стандартів незалежності юридичної професії МАЮ [1259], ст. 28 Основних принципів, які стосуються ролі юристів [1190]), було зроблено значний крок на шляху перетворення адвокатури на дієвий інститут захисту прав людини, який буде функціонувати як незалежна та невідконтрольна державі громадська інституція, що позбавлена будь-якого стороннього втручання (насамперед в розрізі дисциплінарної влади відносно власних членів).

Перш ніж порушувати дисциплінарне провадження і перевіряти обставини справи, як зазначає О.О. Бусуріна, слід переконатися у наявності допустимого приводу [122, с. 60], загальноприйнятим розумінням якого є сприйняття його як джерела, що містить відомості про вчинення особою дисциплінарного проступку. На підставі проведеного дослідження [324, с. 29; 356, с. 353], ми доходимо висновку, що попри наявні недоліки у правовому регулюванні приводів для порушення дисциплінарного провадження (зокрема, в аспекті як термінологічної непослідовності, так і непослідовності у застосуванні форм ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката), найбільшій критиці зазнало положення, що стосується права кожного, кому відомі факти, які можуть бути підставою для такої відповідальності, звертатися із відповідною заявою (скаргою) до КДКА.

Незважаючи на те що у роз'ясненні Міністерства юстиції України [871] така норма, згідно з якою перелік приводів для порушення дисциплінарного

провадження є відкритим, розглядається як важлива гарантія ефективності інституту дисциплінарної відповідальності, на нашу думку, вона не забезпечує належним чином реалізацію принципу незалежності адвокатської діяльності. Це пов'язано з тим, що надання права кожному, навіть особі, яка не має жодного відношення до професійної діяльності адвоката (не є ані його клієнтом, ані жодним іншим учасником будь-яких правовідносин, де бере участь адвокат), звертатися із заявою (скаргою) до КДКА, може на практиці призвести до випадків, коли щодо адвоката, який зайняв певну суспільно-політичну позицію, кожним «бажаючим» буде подана значна кількість таких заяв (скарг), то він «тільки й відбиватиметься від таких «письменників», а це жодним чином не сприятиме якості його роботи й інтересам клієнта» [627, с. 6]. Крім цього, не потрібно забувати, як про вже згадувані недоліки та прогалини, що стосуються підстав притягнення адвоката до такої відповідальності, так і про положення ч. 1 ст. 42 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яке надає право особі, що ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката, оскаржити рішення у дисциплінарній справі до ВКДКА або до суду, який у свою чергу не обмежений у можливості, скасовуючи рішення КДКА, визнати дії такої комісії, наприклад щодо відмови у відкритті дисциплінарного провадження або ж застосуванні більш «поблажливого» покарання, неправомірними.

У той же час, відповідно до положень ч. 2 ст. 36 Закону, не допускається як зловживання правом на звернення до КДКА, у тому числі щодо ініціювання питання про таку відповідальність адвоката без достатніх підстав і використання зазначеного права як засобу тиску на нього (враховуючи відсутність чіткого механізму її реалізації, ми погоджуємося з твердженням, що вона є декларацією, «яку ніхто не буде читати, а більш того, ураховувати в своїх вчинках» [1094, с. 194]), так і порушення дисциплінарної справи стосовно адвоката за анонімною заявою (скаргою) або ж такою, що не містить відомостей про наявність ознак дисциплінарного проступку (має доволі широкий правозастосовний характер [892, 893, 896; 900]). На нашу думку, наявність таких гарантій повною мірою не забезпечує ефективність інституту дисциплінарної відповідальності адвоката (в

аспекті ініціювання питання про таку відповідальність), оскільки за таких умов навряд чи можна стверджувати про можливість належного їх застосування та реальний захист інтересів адвоката, враховуючи, зокрема, абсолютну його незалежність.

Виходячи з вищевказаного, вважаємо за необхідне врахувати досвід російського законодавця, який, на відміну від українського, робить перелік таких приводів для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката вичерпним (ст. 20 Кодексу професійної етики адвоката [466]). На підставі проведеного комплексного дослідження як взагалі сутності приводів для ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката [294; 338; 353, с. 659-672], так і правової природи кожного з них [279; 280; 310], вважаємо, що такими приводами можуть бути: заяви (скарги) як клієнта адвоката або його представника, так і інших адвокатів, адвокатських об'єднань, адвокатських бюро; подання РАР або її членів, голови КДКА або її членів; окрема ухвала суду, а також заяви (скарги) центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги або особи, якій адвокат неправомірно відмовив в наданні такої допомоги.

До суб'єктів ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката, за нашим переконанням, не повинні належати правоохоронні органи (у тому числі й органи прокуратури), а також інші органи державної влади та місцевого самоврядування, оскільки за таких умов вони будуть позбавлені можливості безпосередньо втручатись у внутрішню діяльність адвокатури, зокрема шляхом ініціювання такого питання. Так, у експертних висновках за результатами круглого столу «Захист прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності: заключення та рекомендації» (в рамках Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні») [394], звертається увага на те, що проти українських адвокатів регулярно порушують дисциплінарні й кримінальні справи або є погрози їх порушення з боку органів прокуратури, при цьому багато таких скарг щодо поведінки адвокатів подаються прокурорами із прихованими мотивами. Тож у разі, коли таким органам стануть відомі факти, які містять інформацію про вчинення адвокатом дисциплінарного проступку, вони повинні наділятися тільки правом

щодо звернення з відповідними поданнями до органів адвокатського самоврядування, які в свою чергу, вже на підставі отриманого подання самостійно вирішують питання щодо ініціювання порушення дисциплінарної справи стосовно адвоката. На нашу думку, принцип незалежності адвокатської діяльності отримає реальне наповнення тільки тоді, коли будуть усунуті будь-які можливі прояви втручання насамперед вищевказаних органів у професійну діяльність адвоката, зокрема, коли вони будуть позбавлені можливості безпосередньо ініціювати питання про його дисциплінарну відповідальність.

В аспекті розгляду питання про правову природу кожного з вищевказаних приводів, які виділяються нами, зокрема розкриваються особливості порушення дисциплінарного провадження, коли ініціатором виступає інший адвокат. Звертається увага як на відсутність жодних прив'язок щодо необхідності існування прямих правовідносин між ними (ми не поділяємо позиції, яка відтворена в проекті Закону, підготовленого робочою групою Ради з питань судової реформи [745]), так і на потребу дотримуватись принципу взаємної поваги до інших адвокатів не тільки у своїй професійній діяльності, а й у повсякденному житті. Основною особливістю такого приводу є необхідність врахування адвокатом норми ч. 3 ст. 52 ПАЕ, зміст якої в цілому відповідає положенню п. 5.9 Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства [384], яка надає можливість вирішити наявну суперечність між адвокатами в межах внутрішньої системи організації адвокатського самоврядування, що є запорукою недопущення підриву суспільного авторитету адвокатури. Недотримання адвокатом такої норми, як свідчить правозастосовна практика ВКДКА, з одного боку, не може бути підставою для відмови в порушенні дисциплінарної справи або звільнення адвоката від дисциплінарної відповідальності [877], а з іншого – вказує наявність ознак дисциплінарного проступку в таких його діях [889].

Одним із основних приводів для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката є звернення суду (судді), що адресується відповідній регіональній КДКА. На підставі проведеного дослідження [329; 335; 353, с. 673-702], ми доходимо висновку, що в українському законодавстві відсутні чіткі вимоги щодо

такого приводу, а тому й аналіз дисциплінарної практики КДКА характеризується значною різноманітністю таких способів (форм) звернення (окрема ухвала суду, скарга судді [888; 898], повідомлення судді [895], заява судді [879], постанова судді [883], лист судді [894], у формі інформації [901] тощо). Без сумніву, найпоширенішим способом (формою) такого звернення є окрема ухвала суду, правова природа якої (є ефективним засобом дотримання законності [1010, с. 270; 696, с. 472] та запобігання правопорушенням [503, с. 190]) найбільше відповідає сутності інституту приводів для порушення такого провадження відносно адвоката.

Окрему ухвалу судів використовують такі види судочинства як цивільне, господарське та адміністративне (щодо кримінального, то незрозумілою залишається, зокрема, форма порушення питання про відповідальність адвоката за ч. 1 ст. 324 КПК України). Слід зазначити, що Законом № 2147-VIII передбачається закріплення чіткої норми, згідно з якою окрема ухвала щодо прокурора або адвоката надсилається органу, до повноважень якого належить притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора або адвоката відповідно. Така ухвала є однією із форм звернень, про яку йдеться і в рішеннях РАУ [734; 811], в той час як незрозумілою залишається правова природа іншої форми звернення як постанова судді, враховуючи те, що жодний чинний процесуальний кодекс (за винятком КУпАП) не використовує такий вид судового рішення. На необхідність використання саме окремої ухвали як приводу для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката вказує і положення постанови Пленуму ВСУ «Про незалежність судової влади» [816]. Окремою ухвалою, яка є «особливим видом правозастосовного акта» [226, с. 139], який «не впливає на розвиток і результат процесу» [1145, с. 100], може ініціюватися питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності не одного адвоката, а відразу декількох (до прикладу – п'яти [1078]).

На жаль, судова практика свідчить, що значна кількість суддів при постановленні окремих ухвал не дотримуються законодавчо встановлених умов їх винесення (проявляється насамперед в неналежному їх обґрунтуванні та вмотивуванні), оскільки досить часто вони обмежуються лише вказівкою на

фактичну наявність таких обставин [1058; 1064], не з'ясовують при цьому дійсні причини та умови, які спонукали адвоката на вчинення дисциплінарного проступку. При цьому судді повинні враховувати й те, що такими ухвалами вони не повинні втручатися у внутрішню діяльність КДКА та змушувати до вчинення дій, які законодавчо не віднесені до їх повноважень (наприклад, щодо забезпечення [667] (сприяння [1077]) явки адвоката в судові засідання, «проведення перевірки рівня професійної підготовки і профілактичних бесід з адвокатом» [1156, с. 43]). Не наділяються суди й повноваженнями щодо здійснення оцінки якості надання адвокатом правової допомоги своєму клієнту, а отже, й не можуть порушувати таке питання перед КДКА [1069]. Тож ми ставимо під сумнів положення Закону № 2147-VII, яким передбачається можливість суду постановити окрему ухвалу суду і у випадку, якщо підписана адвокатом позовна заява містить суттєві недоліки. У даному випадку потрібно виходити з того, що такими діями адвокат порушує насамперед інтереси свого клієнта, то саме він і повинен наділитися правом подати позовну заяву за неналежне виконання ним умов договору в цивільній справі та (або) ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність адвоката. В аспекті виконання обов'язку щодо повідомлення суду про вжиті заходи у місячний термін, враховуючи тривалі строки розгляду дисциплінарної справи, на нашу думку, виходом буде здійснення КДКА повідомлення про те, на якому етапі відбувається розгляд отриманої окремої ухвали суду.

Досліджуючи факти, про які йдеться в окремій ухвалі, КДКА не повинна розглядати як преюдиційні (від лат. *praecedens* – вирішення питання наперед; обставина, що дозволяє заздалегідь судити [93, с. 483]), а має виходити з того, що встановлення таких фактів, а тим більше вирішення питання про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є її виключною компетенцією, а дана ухвала є лише одним із вищевказаних приводів. У цьому разі, ми вважаємо за необхідне дотримуватися вузького розуміння дії преюдиційності рішення суду (при наступному розгляді справи за правилами того чи іншого судочинства), та піддаємо сумніву можливість використання як позиції науковців [209, с. 116; 960, с. 394], так і правозастосовної практики судів [753; 902; 1060], які виходять із широкого такого

розуміння (щодо преюдиціального значення для всіх органів). На жаль, необґрунтованість висновків, не досліджені належним чином матеріалів справи, а також поспішність у винесенні деяких рішень регіональними КДКА [879; 901], дає нам можливість дійти висновку, що такі комісії фактично виходять із дії принципу преюдиціальності обставин, які були встановлені під час судового засідання.

В аспекті розгляду питання про правову природу окремої ухвали суду в якості приводу для порушення дисциплінарної справи відносно адвоката, заслуговує на увагу твердження Р.Г. Мельниченко, що найбільш «прохідною» скаргою суддів на адвокатів у практиці кваліфікаційних комісій, поряд із вживанням некоректних висловлювань стосовно учасників процесу, є зрив судового засідання [612, с. 95]. Неявки до суду і запізнення в судові засідання, як зазначає В.І. Чернишов, становить левову частку «гріхів» адвокатів перед судом, котрий, як правило, розцінює таку їх поведінку як явний прояв неповаги до нього. На підставі проведеного дослідження сутності такого проступку адвоката як його неявка в судове засідання [316; 353, с. 629-646], зокрема, доходимо висновку, що, з одного боку, на суддів покладається обов'язок належної організації судового розгляду кожної справи, а з іншого – відсутність у законодавстві чітких критеріїв кваліфікації діяння, зокрема адвоката, як неявки в судове засідання, допускає можливість існування суб'єктивного характеру тлумачення причин її поважності. Але незважаючи на такий обов'язок суддів, вони далеко не завжди вживають необхідні заходи щодо забезпечення явки учасників процесу до розгляду справи [669] або ж допускають при цьому суттєві порушення, а саме: не з'ясовують фактичних причин неявки адвоката в судове засідання, а тільки констатують вказаний факт [1065; 1068]; не з'ясовують відомостей про належне та своєчасне повідомлення останнього про час і місце судового розгляду [1061]; здійснюють таке повідомлення з порушенням норм процесуального законодавства [1059] тощо.

У цьому разі найбільш складним є питання щодо визнання поважності причини неявки адвоката в судове засідання у зв'язку з його участю в іншому такому засіданні. На підставі проведеного дослідження, по-перше, вказується, що завчасне попередження адвоката про неможливість його явки до суду (з

підтвердженням поважності причин неявки), а також практика тих суддів, які наперед узгоджують дати наступних судових засідань з іншими учасниками процесу (заслуговує на увагу положення Закону № 2147-VII, яким передбачається з'ясуванням судом думки сторін щодо дати призначення судового засідання для розгляду справи по суті), виконують превентивну функцію по виникненню вказаних конфліктних ситуацій, а по-друге, суди повинні сприймати неявку адвоката до судового засідання як неявку з поважної причини, якщо вона була зумовлена його зайнятістю у зв'язку з розглядом іншої справи, у тому випадку, коли адвокат не зловживає своїми процесуальними правами та дотримувався принципів компетентності та добросовісності на стадії прийняття ним доручення клієнта. У разі виникнення вказаної ситуації адвокат повинен керуватися принципом розумності, на який вказує Р.Г. Мельниченко [612, с. 133].

Крім цього, судам необхідно врахувати те, що неявка в судове засідання адвоката, який виконує роль представника (захисника) по справі, може бути розцінена як така, що перешкоджає встановленню істини по справі та/або спрямована на затягування судового розгляду лише у випадку, коли його явка відповідно до законодавства або рішення суду визнана обов'язковою. Так, враховуючи положення п. 4 ч. 1 ст. 169 ЦПК України, помилковою є практика тих суддів, які виносять ухвали про визнання явки представника особи у цивільному судочинстві в судове засідання обов'язковою [1062; 1063; 1066] (така можливість передбачена лише щодо сторін по справі).

Звертаємо увагу на позитивність практики тих суддів, які, встановивши факт неявки адвоката в судове засідання, коли його участь як представника (захисника) є обов'язковою, спочатку не вживають жодних процесуальних заходів відносно нього, а відкладають розгляд справи з метою встановлення наявності або ж відсутності поважних причин його неявки (враховуючи можливі випадки, коли адвокат з тих чи інших причин не в змозі завчасно повідомити суду про причини його неявки в судове засідання). На жаль, нерідко причиною неявки (запізнення) адвоката в судове засідання стає халатне ставлення судді, який не розпочинає судовий розгляд в зумовлений час. Ні законодавством про адвокатуру, ні процесуальними кодексами

не закріплені положення, яким чином повинен діяти адвокат в зумовленій ситуації, а тому викликає певний інтерес рішення Ради адвокатської палати Красноярського краю РФ [864], в якому докладно розкривається порядок дій адвоката у вищевказаній ситуації.

У розрізі кваліфікації факту неявки адвоката в судове засідання як прояву неповаги до суду, потрібно насамперед виходити з того, що такими діями адвокат першочергово проявляє неповагу до свого клієнта, інтереси якого він представляє (захищає), а вже тільки потім до суду (враховуючи можливі негативні наслідки такої неявки для клієнта). Саме на право клієнта адвоката (у випадку його неявки до суду) подати позовну заяву (скаргу) за неналежне виконання ним умов договору в цивільній справі або звернутися до колегії адвокатів з відповідною заявою, вказує і апеляційний суд Полтавської області [1067]. Таку обставину повинні враховувати й КДКА у випадку ініціювання судом питання про відповідальність адвоката, встановивши факт його неявки в судове засідання без поважних причин.

На жаль, характеризується відсутністю єдиного підходу й правозастосовна практика КДКА в аспекті встановлення факту неявки адвоката в судове засідання, зокрема щодо визначення як критеріїв її поважності, так і міри дисциплінарної відповідальності адвоката (поряд із стягненням у формі попередження, мають місце випадки притягнення його і до інших видів такої відповідальності (наприклад, зупинення права на заняття адвокатською діяльністю строком на 3 місяці [903])).

При аналізі правової природи процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності предметом нашої уваги були й питання, що пов'язані із стадіями дисциплінарного провадження. У розрізі проведеного комплексного дослідження сутності кожної із стадій такого провадження [336; 340; 344; 347; 353, с. 702-753] (вважаємо, що такою стадією, крім тих, які передбачені ст. 37 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є й оскарження рішення у дисциплінарній справі (ст. 42 Закону)), звертаємо увагу як на концептуальні моменти, так і на основні недоліки їх реалізації, а саме:

- 1) основними недоліками початкової стадії дисциплінарного провадження, якою є перевірка відомостей про дисциплінарний проступок адвоката, насамперед є

відсутність як особливої процедури її проведення (колегіально, у складі трьох членів КДКА така перевірка повинна здійснюватись у випадку надходження до КДКА протягом нетривалого часу декількох скарг (заяв) на одного й того ж адвоката або ж якщо вони вказують на систематичне вчинення ним протиправних діянь), так і чітко врегульованої процедури отримання саме письмового пояснення адвоката по суті порушених питань (звернення члена КДКА, яке є імперативною умовою здійснення дисциплінарного провадження [884], повинно бути реалізовано у спосіб, який надав би можливість забезпечити його фіксацію, та необхідним є існування мінімально можливого строку надання такого пояснення (5 днів)). На цій стадії член дисциплінарної палати повинен, зокрема, лише встановлювати наявність у діяннях адвоката ознак дисциплінарного проступку, а не вирішувати питання про притягнення його до відповідальності [885] та в обов'язковому порядку складати довідку [881; 886; 899], яка має містити насамперед висновки та пропозиції щодо наявності підстав для порушення дисциплінарної справи;

2) в аспекті забезпечення професійної незалежності адвоката, позитивною є норма згідно, з якою питання про порушення або відмову в порушенні дисциплінарної справи стосовно адвоката вирішує дисциплінарна палата КДКА (за попереднім законодавством – голова такої палати), але вважаємо, що для вирішення цього питання необхідна більшість голосів саме від загального складу такої палати, а не від осіб, які беруть участь у її засіданні. На цій стадії дисциплінарна палата не вирішує питання про притягнення або ж звільнення адвоката від дисциплінарної відповідальності, а з'ясовує лише питання про наявність (відсутність) підстав для порушення такого провадження відносно нього [880; 882]. З метою належної реалізації права осіб на оскарження рішення про порушення або відмову в порушенні дисциплінарної справи (ч. 3 ст. 39 Закону), вважаємо за необхідне, по-перше, разом із рішенням про відмову здійснювати надсилання довідки, складеної за результатами перевірки, також ініціатору такого питання, а по-друге, закріпити норму, згідно з якою оскарження адвокатом рішення про порушення дисциплінарної справи відносно нього зупиняє його дію, а строк розгляду цієї скарги не враховується до загального строку розгляду цієї справи;

3) недоліком стадії розгляду дисциплінарної справи, зокрема, є відсутність визначених способів здійснення повідомлення його учасників про місце та час засідання дисциплінарної палати, внаслідок чого непоодинокими є випадками, коли в матеріалах такої справи взагалі відсутні відомості про направлення учасникам цих повідомлень, що слугувало однією із основних підстав для скасування рішень дисциплінарних палат КДКА та направлення справ на новий розгляд [875; 876; 878]. На жаль, подібна ситуація простежується і в аспекті ведення протоколу засідання такої палати [881; 887]. Враховуючи досвід зарубіжних країн, вказується на необхідність закріплення норм, згідно з якими, по-перше, розгляд справи повинен здійснюватися у межах тих вимог і з тих підстав, які викладені у заяві (скарзі), зміна яких забороняється (ч. 3 ст. 23 Кодексу професійної етики [466]), а по-друге, крім відомостей, які передбачені ч. 2 ст. 40 Закону, подібно до французького й бельгійського законодавства [231, с. 16], доказову базу, враховуючи особливість та складність справи, можуть становити й висновки фахівців з різних галузей знань;

4) враховуючи те, що український законодавець належним чином не конкретизує повноваження дисциплінарної палати КДКА щодо прийняття рішення у дисциплінарній справі, вважаємо за необхідне більш детально визначити їх, насамперед шляхом встановлення, подібно до російського законодавства [466], чіткого переліку випадків та умов реалізації такого повноваження як закриття дисциплінарного провадження відносно адвоката. Зокрема, на підставі досвіду зарубіжних країн [466; 653; 654; 1202], допускаючи можливі негативні наслідки такого положення [189; 519, с. 23], все ж вважаємо за доцільне існування можливості закриття вказаного провадження внаслідок закінчення строків застосування дисциплінарних стягнень щодо нього (насамперед задля обмеження розумним строком періоду невизначеності становища правопорушника [40, с. 27]). На нашу думку, такими строками мають бути 6 місяців з дня виявлення дисциплінарного проступку та 1 рік з моменту його вчинення (з метою усунення можливих зловживань, зокрема з боку КДКА, до нього не повинен зараховуватися строк розгляду дисциплінарної справи). Для забезпечення винесення законного та справедливого рішення по дисциплінарній справі вважаємо за необхідне

законодавчо закріпити перелік обставин – як тих, що обтяжують (виключний), так і тих, які пом'якшують (примірний) відповідальність адвоката. При цьому, на підставі аналізу як дисциплінарної практики КДКА, так і позицій науковців [120, с. 13; 458, с. 182; 606, с. 17] нами пропонується власний перелік таких обставин;

5) оскарження рішення у дисциплінарній справі (ст. 42 Закону), за нашим переконанням, є факультативною стадією такого провадження. Ми піддаємо сумніву позицію Т.С. Коваленко, яка пропонує створити єдиний найвищий орган дисциплінарної юрисдикції, що братиме участь у вирішенні питань стосовно припинення статусу адвоката, прокурора, судді й розглядатиме апеляції щодо інших стягнень [458, с. 9]. На нашу думку, більш вдалою є наявна процедура розгляду дисциплінарної справи стосовно адвоката в КДКА (ВКДКА), які формуються виключно із складу адвокатів, оскільки вона, по-перше, забезпечує абсолютну незалежність адвокатури і адвоката зокрема, а по-друге, такий розгляд апріорі повинен забезпечувати врахування нюансів адвокатської професії на більш високому рівні. У той же час ми не поділяємо положення ч. 1 ст. 42 Закону, яким встановлюється альтернативна форма оскарження рішення у дисциплінарній справі, а вважаємо, що рішення КДКА може бути оскаржено тільки до ВКДКА, тоді як вже її рішення – до суду. Така ж точка зору відтворена і в уже згадуваному Спільному висновку Венеціанської комісії [988]. На відсутність критерію вибору органу, який буде розглядати оскаржуване рішення, вказує й законодавство ряду зарубіжних країн, передбачаючи можливість його оскарження до органів адвокатського самоврядування (ст. 464 Судового кодексу Бельгії [1239], ст. 25 Закону «Про адвокатуру і адвокатську діяльність в Республіці Білорусь» [653]), або ж до суду (ст. 16 і 102 Декрету Французької Республіки «Про організацію юридичної професії» [1247], ст. 55 Закону Литовської Республіки «Про адвокатуру» [1189]). Недоліками цієї стадії є як положення ч. 1 ст. 42 Закону, згідно з яким оскарження рішення не зупиняє його дію (враховуючи тривалий строк розгляду скарг на рішення в дисциплінарній справі у ВКДКА та (або) суді, а також статистику їх розгляду, згідно з якою такі рішення нерідко підлягають скасуванню [823]), так і відсутність встановленої вимоги щодо юрисдикції розгляду скарг на рішення КДКА

(ВКДКА), внаслідок чого неоднозначною є й судова практика (враховуючи дуалістичну природу адвокатури, яка реалізує делеговані їй державою повноваження, вирішення спорів такої категорії, на нашу думку, повинно здійснюватися за правилами адміністративного судочинства).

Висновки до розділу 4

Завершуючи цей розділ, можна зробити такі висновки:

1. Набувши певний індивідуальний статус, адвокат отримує комплекс як професійних прав адвоката (права першого рівня), так і процесуальних прав (права другого рівня). На нашу думку, саме такий комплекс прав повинен отримати найменування «статусні права адвоката». Професійні права адвоката (права першого рівня) теоретично можна поділити на: організаційні права адвоката; права, які засновані на гарантіях його професійної діяльності адвоката; права функціонального характеру, які безпосередньо пов'язані із наданням професійної правової допомоги.

2. Відсутність насамперед належним чином врегульованого механізму процесуального оформлення доказів у багатьох випадках фактично перетворює право на збирання та подання доказів, зокрема адвоката-захисника на стадії досудового розслідування, на фікцію, а його роль у кримінальному судочинстві – з активного учасника по збиранню доказів – на спостерігача (в основному зводиться до виявлення недоліків у діяльності сторони обвинувачення), а принцип змагальності стає лише декларацією.

3. Право адвоката на запит є одним із його найважливіших прав, без якого значно утруднюється або ж взагалі унеможлиблюється надання професійної правничої (правової) допомоги. На жаль, український законодавець не враховує специфіку адвокатської діяльності, оскільки безпідставно нівелює природу такого професійного права адвоката з правом будь-якої особи на доступ до публічної інформації (не робить чіткої різниці між ними, зокрема, в аспекті: строків надання відповіді та відшкодування фактичних витрат; можливостей отримання інформації з обмеженим доступом; відповідальності за ненадання відповіді на запити).

4. Право адвоката на опитування осіб за їх згодою є одним з основних його професійних прав, що спрямоване на формування належної та допустимої доказової бази. Проте відсутність законодавчо закріпленого як порядку проведення такого опитування, так і форми фіксації отриманих в результаті такого опитування відомостей, фактично перетворило таке право на декларацію. Не применшуючи значення використання такого права як передумови звернення з клопотанням щодо допиту особи як свідка, все ж вважаємо, що результати такого опитування повинні безпосередньо розглядатися як допустимі докази та досліджуватися нарівні з іншими у справі, а тому нами розкриваються деякі практичні аспекти його реалізації (насамперед щодо порядку проведення такого опитування та форми закріплення його результатів).

5. У ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено наявність у адвоката значної кількості професійних прав, але враховуючи відсутність як особливого порядку, так і належного механізму (або ж взагалі механізму) реалізації багатьох з них (зокрема, що стосується прав, які пов'язані із збиранням доказової інформації), можна дійти висновку, що адвокат не наділяється достатнім їх комплексом, який би надавав йому можливість належним чином виконувати свій конституційний обов'язок щодо надання професійної правничої (правової) допомоги на засадах абсолютної незалежності;

6. Адвокат у будь-якій своїй діяльності, у тому числі й позапрофесійній (у повсякденному житті), повинен неухильно дотримуватися тих, у першу чергу, моральних обов'язків, які на нього покладає специфічний статус адвоката, його професія, які в поєднанні з правовими становлять його професійний обов'язок, невиконання або неналежне виконання якого є дисциплінарним проступком адвоката.

7. Стосовно дії принципу пріоритетності інтересів клієнта, в своїй професійній діяльності адвокат повинен виходити з того, що інтереси клієнта перебувають поза його контролем, у той час як способи захисту, які використовуються адвокатом задля досягнення сприятливого результату для клієнта, вибираються ним самим, а тому апріорі повинні бути законними.

8. Під адвокатською таємницею слід розуміти фактично будь-яку інформацію, яка є у володінні адвоката у зв'язку з наданням ним клієнту професійної правничої (правової) допомоги, обов'язок збереження якої не обмежений у часі. При цьому можливість розкриття такої інформації зумовлюється, з одного боку, інтересами клієнта (за його письмовою заявою втрачається правова гарантія збереження такої таємниці) та не може асоціюватися з покладання на адвоката обов'язку повідомляти як про злочин його клієнта, що вже відбувся (але не відомий правоохоронним органам), так і про злочин, який він тільки готується вчинити, а з іншого – інтересами адвоката, оскільки не допускається неправомірне зловживання клієнтом своїми правами (у випадку пред'явлення ним вимог до адвоката у зв'язку з його професійною діяльністю).

9. Наявна в Україні система гарантій адвокатської діяльності загалом відповідає як міжнародним стандартам адвокатської професії, так і досвіду зарубіжних країн, проте існування суттєвих неточностей та прогалин, відсутність чітких механізмів забезпечення їх реалізації, неузгодженість в ряді випадків між положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та інших нормативних актів (зокрема, КПК України), вказує на необхідність значного підвищення рівня гарантування професійної діяльності адвоката задля створення належних умов реалізації насамперед таких фундаментальних принципів як незалежність та конфіденційність.

10. Відсутність в українському законодавстві як легально закріпленої дефініції поняття «неповага до суду», так і належного переліку і діянь, які потрібно кваліфікувати як неповагу адвоката до суду, і ознак, які б надали можливість відмежувати її від інших подібних діянь (наприклад, обґрунтованої критики адвоката на адресу судді), наявність ряду оціночних термінів («явна зневага», «злісне ухилення» тощо), в поєднанні з недоліками процедури розгляду судами справи про адміністративний проступок, фактично нівелюють те значення, яке повинно надаватися інституту відповідальності за неповагу до суду насамперед в аспекті забезпечення здійснення правосуддя, зокрема з урахуванням абсолютної

незалежності статусу адвоката, виключаючи можливість існування випадків упередженого підходу судді до його професійної діяльності.

11. Однією з основних умов здійснення правосуддя є забезпечення балансу між потребою дотримуватись шанобливого ставлення до авторитету судової влади та необхідністю адвоката в процесі своєї професійної діяльності додержувати, зокрема, принципи незалежності та пріоритетності інтересів клієнта. Тому насамперед не повинна як неповага до суду сприйматися як реалізація адвокатом згідно із законом будь-яких своїх професійних та процесуальних прав, так і критика професійної діяльності судді та інших учасників процесу, якщо вона спрямована на припинення неправомірних дій вказаних осіб, є обґрунтованою, стосується обставин справи та не супроводжується висловлюваннями, які принижують ані загальнопрофесійні якості особи, ані її честь та гідність (не є її особистими образами).

12. Дисциплінарний проступок адвоката – це винне діяння (дія або бездіяльність) адвоката, що вчиняється ним при здійсненні як професійної, так і іншої діяльності, яке виражається в порушенні вимог законодавства про адвокатуру та (або) норм ПАЕ, яким заподіюється шкода клієнту та (або) адвокатурі в цілому, зокрема шляхом приниження її авторитету, авторитету адвокатської професії та статусу адвоката;

13. За вчинення проступку до адвоката повинно бути застосовано одне з таких дисциплінарних стягнень: попередження; догана; штраф; зупинення (у тому числі і в аспекті окремих видів діяльності) та позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю. На нашу думку, українському законодавцеві доцільно розглянути й питання щодо доповнення переліку таких стягнень і додатковими у вигляді примусового підвищення кваліфікації та тимчасової заборони (наприклад, на строк до 5 років) як на зайняття керівних посад в органах адвокатського самоврядування, так і щодо виконання обов'язків керівника стажування.

14. Виходячи з необхідності існування вичерпного переліку приводів для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката, вважаємо, що такими мають бути: заяви (скарги) як клієнта адвоката або його представника, так і інших

адвокатів, адвокатських об'єднань, адвокатських бюро; подання РАР або її членів, голови КДКА або її членів; окрема ухвала суду, а також заяви (скарги) центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги або особи, якій адвокат неправомірно відмовив в наданні такої допомоги. До суб'єктів ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката задля забезпечення реальної наповненості принципу незалежності адвокатської діяльності не повинні належати правоохоронні органи (у тому числі й органи прокуратури), а також інші органи державної влади та місцевого самоврядування, які мають наділятися тільки правом звернення з відповідним поданням до органів адвокатського самоврядування, що, в свою чергу, вже на підставі отриманого подання самостійно вирішують питання щодо ініціювання порушення дисциплінарної справи стосовно адвоката.

15. Особливе значення дисциплінарної відповідальності адвоката полягає в тому, що вона покликана не тільки створити відповідні умови існування професійної та високоморальної адвокатури як інституту громадянського суспільства, а й забезпечити функціонування незалежної адвокатури в цілому і професійної адвокатської діяльності зокрема (у тому числі й у взаємовідносинах безпосередньо з органами адвокатського самоврядування). Але адвокат стане незалежним професіоналом, який буде захищений від свавілля як з боку його процесуальних супротивників, так і органів адвокатського самоврядування, а правозастосовна практика КДКА не буде характеризуватися значною суперечливістю лише за умови існування чіткої дефініції поняття «дисциплінарний проступок адвоката»; закріплення конкретного переліку підстав для кожного виду дисциплінарних стягнень (з розкриттям сутності основних кваліфікуючих ознак) і формування їх як самостійного складу, який не буде дублюватись чи повторюватись.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації представлені основні результати дослідження, наведено теоретичне узагальнення щодо вирішення науково-прикладної проблеми формування концептуальних шляхів вдосконалення правового статусу адвоката, його структури та порядку набуття і припинення в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні. Найбільш вагомі здобутки дисертанта відображено, зокрема, у таких висновках та пропозиціях:

1. Адвокатура являє собою професійно-правову правозахисну інституцію, що займає самостійне місце в механізмі здійснення правосуддя і як незалежний інститут громадянського суспільства відіграє провідну роль у забезпеченні якісного розвитку такого суспільства, належних умов проживання людини в ньому, шляхом утвердження пріоритетності інтересів кожної особи. Специфіка адвокатури проявляється насамперед у дуалістичному характері її правової природи, що простежується в органічному поєднанні публічних та приватних інтересів у діяльності як адвокатури в цілому, так і адвоката зокрема, що повинні мати рівнозначний, взаємостримуючий характер. Адвокатуру, що є системоутворюючим елементом механізму захисту прав, свобод та законних інтересів людини, необхідно розглядати як основу, фундамент громадянського суспільства та правової держави (забезпечує їх гармонійне співіснування), без професійної діяльності якої, насамперед на засадах незалежності, взагалі ставиться під сумнів можливість їх існування, а стан її розвитку є одним із основних показників, що безпосередньо вказує на рівень демократії в суспільстві.

2. Дослідження етапів становлення та розвитку інституту вітчизняної адвокатури надало можливість не тільки визначити п'ять основних таких етапів (зародження прототипу інституту адвокатури за часів Київської Русі, формування адвокатури, яка набуває рис професійного характеру в період польсько-литовської доби, організаційне оформлення даного інституту внаслідок проведення судової реформи 1864 року, радянський період існування інституту української адвокатури та сучасний, новітній етап становлення інституту незалежної вітчизняної

адвокатури), але й насамперед розкрити еволюцію розуміння термінів «адвокат» і «адвокатура» в ході історичного розвитку даного інституту (від застосування терміна «адвокат» для позначення посадової особи – «війта» та використання даного терміна і спроби сформулювати його дефініцію в проекті Кодексу українського права під назвою: «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року до повноцінного використання терміно-понять «адвокат» та «адвокатура» на сучасному, новітньому етапі розвитку інституту української адвокатури).

3. Ураховуючи необхідність вдосконалення понятійно-категоріального апарату дисертаційного дослідження та виходячи, з одного боку, як з етимологічного розуміння поняття «адвокат» (походить від латинського слова «advocare» – закликати на допомогу, та вказує на обізнану особу, яка запрошена захищати в суді, вести справу – «advocatus»), так і з необхідності використання сутності подвійної (статусної та функціональної) правової основи формування його дефініції, а з іншого – з багатогранності у визначенні місця та ролі адвокатури в суспільстві, дисертантом запропоновано авторські визначення відповідно понять «адвокат» та «адвокатура». Аргументуючи обмеженість позиції, згідно з якою співвідношення між вказаними поняттями сприймається як просте співвідношення складових елементів (адвокатів) та цілого (адвокатури), за яким адвокатура розглядається як незалежна професійна організація (об'єднання) адвокатів, робиться висновок про необхідність врахування й різного їх функціонального призначення (основна функція адвоката – це надання професійної правничої (правової) допомоги клієнтам, тоді як адвокатури – створення умов для ефективного надання адвокатами такої допомоги), але в той же час вони пов'язані між собою та взаємно впливають один на одного.

4. Розкриття фундаментальних теоретико-методологічних аспектів професійної діяльності адвоката вказує на можливість використання кожного з понять («правова допомога», «юридична допомога» та «правнича допомога») для позначення такої його діяльності, враховуючи насамперед етимологію слів «правовий», «юридичний» та «правничий», а також те, що ключовим моментом в їх розмежуванні є поняття «допомога» (діяльність щодо сприяння особі, яка перебуває у складній (проблемній) правовій ситуації). Додатково обґрунтовується така

можливість її використання у Конституції України терміна «професійна правнича допомога» (акцент повинен ставитися саме на термін «професійна», за допомогою якого законодавець фактично гарантує належне надання такої допомоги, оскільки цей обов'язок покладається на осіб, які на професійній основі здійснюють правничу діяльність, тобто адвокатів), але застосування вказаних понять повинно обов'язково здійснюватись у поєднанні із терміном «професійна».

Аргументується необхідність розмежування понять «правова допомога» («професійна правнича допомога») та «правова послуга» за: об'єктом; суб'єктом одержання та надання; механізмом здійснення та сферою правового регулювання; спрямованістю на досягнення результату, а також за характером діяльності, при якій вони реалізуються.

5. Категорію «незалежність» у контексті дослідження сутності правового статусу адвоката необхідно сприймати як незалежність, з одного боку, недержавного самоврядного інституту від будь-якого зовнішнього впливу (зокрема, – впливу держави та її органів), а з іншого – безпосередньо адвоката (як принципу здійснення адвокатської діяльності, який розкривається насамперед за допомогою гарантій такої діяльності). Незалежність адвоката потрібно розглядати і як його обов'язок здійснювати професійну діяльність поза межами як зовнішнього, так і внутрішнього тиску задля обстоювання інтересів клієнта, що дає можливість виокремити два її рівні (якщо незалежність адвоката на зовнішньому рівні асоціюється із заборонаю будь-яких втручань та перешкод у здійсненні його професійної діяльності, то на внутрішньому – сукупністю морально-етичних та психологічних його якостей, які відображають ставлення адвоката до здійснюваної ним адвокатської діяльності, за умови відсутності будь-якої позапрофесійної (зокрема, особистої) заінтересованості в процесі її реалізації).

6. Незважаючи на суттєву етимологічну синонімічність слів «незалежний» та «самостійний», проведене комплексне дослідження, зокрема, позицій науковців, які розкривають їх сутність у контексті правового статусу суддів та слідчих у кримінальному судочинстві, з урахуванням специфіки нормативно-правового регулювання професійної діяльності адвоката, вказує на необхідність їх

співвідношення як взаємопов'язаних, але водночас різних, не взаємозумовлених властивостей правового статусу адвоката. Якщо незалежність адвоката стосується усіх аспектів його діяльності (розглядається як основний принцип здійснення адвокатської діяльності), то самостійність насамперед асоціюється з процесуальною його діяльністю і полягає у сприйнятті адвоката як самостійного учасника процесу, який в межах наданих йому повноважень вільно визначає засоби та методи надання правової допомоги своєму клієнту та несе, зокрема, дисциплінарну відповідальність за вчинені ним протиправні діяння.

7. На відміну від незалежності, процесуальна самостійність адвоката має відносний характер, що зумовлено, зокрема, похідним характером виникнення повноважень адвоката, необхідністю врахування принципу пріоритетності інтересів клієнта (але адвокат повинен не забувати, що закон і моральність у його професійній діяльності є вищими за волю клієнта) та насамперед тим, що, з одного боку, адвокат наділений правом самостійно обирати методи та засоби надання правової допомоги своєму клієнту, а з іншого – йому забороняється займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта. Вказане свідчить, по-перше, про певне обмеження процесуальної самостійності адвоката, але в жодному разі не про обмеження його професійної незалежності (як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні), яка повинна сприйматися як абсолютна категорія, а по-друге – що ці властивості не є взаємозумовленими, оскільки збільшення процесуальної самостійності не тягне за собою й збільшення незалежності адвоката, або ж навпаки – наявність абсолютної незалежності не свідчить про наявність такої ж самостійності.

8. Правовий статус адвоката – це комплексна категорія, яка відображає його правове становище в суспільстві, що характеризується наявністю у адвоката юридично встановленої сукупності прав, обов'язків, гарантій та відповідальності, які є необхідними і достатніми для здійснення адвокатської діяльності щодо надання професійної правничої (правової) допомоги на засадах абсолютної незалежності. Ця категорія акумулює і відтворює всю сукупність взаємовідносин адвоката в суспільстві та відображає не тільки його реальне правове становище, але й формує

юридичний базис для професійної діяльності адвоката в ньому. Ця комплексна категорія слугує основою для розмежування правового становища адвоката й інших учасників правовідносин.

До елементів структури правового статусу адвоката, крім прав та обов'язків, які, без сумніву, є вихідними та загальноприйнятими елементами, необхідно включати також правові гарантії та відповідальність, оскільки лише така їх сукупність здатна забезпечити необхідну універсальність, дієвість та системність категорії «правовий статус адвоката». Усі інші правові категорії повинні сприйматися як передумови набуття відповідного статусу чи вступу у правовідносини (законні інтереси, правосуб'єктність, громадянство та інші) або ж умови, які є дотичними до нього та сприяють його реалізації (принципи, правові норми, функції, завдання тощо).

Найбільш прийнятною класифікацією видів правового статусу адвоката є класифікація за характером (змістом), яка дає можливість виділення: загального (конституційного) статусу особи, яка є адвокатом (відповідає правовому статусу фізичної особи); спеціального (родового), а саме професійного статусу адвоката (являє собою комплекс професійних прав, обов'язків, гарантій та відповідальності адвоката) та індивідуального правового статусу адвоката (правове становище адвоката під час надання ним конкретних видів професійної правничої (правової) допомоги), який характеризується можливістю виокремлення процесуальної та непроцесуальної форми його діяльності щодо надання професійної правничої (правової) допомоги. Без сумніву, за значенням і обсягом центральне місце належить процесуальній формі діяльності адвоката, але в жодному разі не слід применшувати й ролі непроцесуальної форми діяльності, яка може передувати та (або) супроводжувати процесуальну, оскільки визначити ефективність професійної діяльності адвоката можна лише на підставі системного аналізу обох форм його діяльності. Наявність професійної складової та зазначений взаємозв'язок між формами діяльності адвоката вказують на доцільність використання саме правової конструкції «процесуальні та непроцесуальні форми діяльності адвоката», а не «процесуальний та непроцесуальний статус адвоката».

9. Наявність діалектичного взаємозв'язку між категоріями «незалежність» та «правовий статус адвоката» дає можливість сформулювати теоретико-прикладну концепцію розуміння сутності незалежного правового статусу адвоката як основоположної властивості його професійної діяльності, яка має визначальний вплив на всі елементи правового статусу адвоката, сукупність яких, у свою чергу, повинна забезпечувати можливість надання адвокатом професійної правничої (правової) допомоги на засадах його абсолютної незалежності.

10. В аспекті процесуальної форми діяльності адвоката основними напрямками (функціями) є захист та представництво, які не виключають один одного, а навпаки – є взаємопов'язаними, притаманними всій процесуальній його діяльності та спрямованими на досягнення єдиної мети, а саме – сприяння реалізації та забезпеченню захисту прав, свобод та інтересів клієнта. Адвокат набуває статус захисника чи представника як учасник, наприклад, кримінального провадження, з урахуванням того, яку саме як ключову функцію він повинен у конкретному випадку виконувати – захист обвинуваченого, представництво потерпілого. Якщо жодна з вказаних функцій у такому випадку не отримує значення ключової, тоді він повинен набувати статус власне адвоката (наприклад, адвокат свідка).

11. З набуттям правового статусу адвоката і оформленням його повноважень, не тільки безпосередньо пов'язане отримання конкретного його виду – професійного та індивідуально-правового (захисника, представника чи власне адвоката), але між ними існує тісний правовий зв'язок. Так, професійний статус адвоката надає особі не тільки потенційну можливість його використання (реалізація значної кількості елементів цього статусу є неможливою поза здійснення адвокатом процесуальної та (або) непроцесуальної форми його діяльності), однак повноцінна його реалізація можлива лише за умови або ж тільки належного оформлення повноважень адвоката (щодо непроцесуальної форми його діяльності), або ж і вступу у відповідний процес. Оформлення повноважень адвоката є необхідною умовою повноцінної реалізації професійної складової цього статусу і визначає особливості його індивідуального правового статусу (документи, що підтверджують повноваження адвоката, зокрема, можуть визначати й межі його процесуальної самостійності).

12. У цілому поділяючи точку зору А.В. Рагуліна про можливість виокремлення двох рівнів прав адвоката, піддається сумніву доцільність найменування сукупності спеціальних прав – а саме прав першого рівня – статусними, оскільки такі права насамперед вказують на професійну діяльність адвоката незалежно від набуття ним конкретного індивідуального правового статусу та можуть бути реалізовані як з моменту отримання статусу адвоката, так і оформлення його повноважень, саме в силу своєї професії, а тому саме вони повинні найменуватися «професійними». У той же час комплекс відповідних процесуальних прав адвокат набуває та може реалізовувати вже з моменту його вступу в процес у відповідному індивідуально-правовому статусі (адвоката-захисника, адвоката-представника чи власне адвоката). Тож, набувши певного індивідуального статусу, адвокат отримує комплекс як професійних прав адвоката (права першого рівня), так і процесуальних прав (права другого рівня), а тому саме він повинен отримати найменування «статусні права адвоката».

13. Наявна в Україні система гарантій адвокатської діяльності загалом відповідає як міжнародним стандартам адвокатської професії, так і досвіду зарубіжних країн, проте існування суттєвих неточностей та прогалин, відсутність чітких механізмів забезпечення їх реалізації, неузгодженість у ряді випадків між положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та інших нормативних актів (зокрема, КПК України) вказує на необхідність значного підвищення рівня гарантування професійної діяльності адвоката задля створення належних умов реалізації насамперед таких фундаментальних принципів як незалежність та конфіденційність.

14. За вчинення дисциплінарного проступку до адвоката повинно бути застосоване одне з таких стягнень: попередження; догана; штраф; зупинення (у тому числі й в аспекті окремих видів діяльності) або ж позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю. Українському законодавцеві доцільно розглянути й питання щодо доповнення переліку таких стягнень і додатковими – у вигляді примусового підвищення кваліфікації та тимчасової заборони (наприклад, строком до 5 років) як на заняття керівних посад в органах адвокатського самоврядування, так і щодо виконання обов'язків керівника стажування.

15. Піддається обґрунтованій критиці положення українського законодавства, яке робить перелік приводів для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката відкритим, надавши право кожному, навіть особі, яка не має жодного відношення до професійної діяльності адвоката (не є ані його клієнтом, ані жодним іншим учасником будь-яких правовідносин, у яких бере участь адвокат), звертатися із заявою (скаргою) до КДКА щодо поведінки адвоката, яка може бути підставою для його дисциплінарної відповідальності. Задля забезпечення реальної наповненості принципу незалежності адвокатської діяльності аргументується позиція про необхідність існування вичерпного переліку вищевказаних приводів, а також позбавлення правоохоронних органів (у тому числі й органів прокуратури) та інших органів державної влади і місцевого самоврядування права ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність адвоката. Ці органи повинні наділятися тільки правом звернення з відповідним поданням до органів адвокатського самоврядування, що, у свою чергу, вже на підставі отриманого подання самостійно вирішують питання щодо ініціювання порушення дисциплінарної справи стосовно адвоката.

16. З метою вдосконалення правового статусу адвоката, запропоновано, зокрема: внести зміни до п.п. 1, 9 ч. 1 ст. 1, ч. 1 ст. 2, ч.ч. 1-3 ст. 6, ч.ч. 1, 2 ст. 9, ч.ч. 1, 5, 7 ст. 10, ч. 1 ст. 12, п. 5 ч. 1 ст. 19, п.п. 7, 8 ч. 1 ст. 20, п.п. 3, 7, 8, 12, 13 ч. 1 і п.п. 2-4 ч. 2 ст. 23, п. 2 ч. 1 і п.п. 1-3 ч. 2 ст. 24, п.п. 1-3 ч. 2 ст. 32, ст. 35, ч. 1 ст. 36, ч. 2 ст. 38, ч.ч. 1-3 ст. 39, ч. 1 ст. 42 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та доповнити цей Закон ч. 4 ст. 24, ст. 25-1, п. 2 ч. 1 ст. 34, п. 5 ч. 1 ст. 37, ч. 4 ст. 41.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулаев М.И., Комаров С.А. Проблемы теории государства и права: учебник. СПб.: Питер, 2003. 576 с.
2. Абовян К.Ж., Игнатов С.Д. Об организации адвокатуры и статусе адвоката в Республике Таджикистан и Российской Федерации. *Вестник Удмуртского университета*. 2012. № 1. С. 77-81.
3. Авдеева М.А. Современные проблемы адвокатуры России: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. М., 2008. 287 с.
4. Аврах Я.С., Зиннатуллин З.З., Фаткуллин Ф.Н. Обвинение и защита по уголовным делам: учебное пособие. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1976. 168 с.
5. Адвокат в уголовном процессе: учебное пособие / В.Е. Батюкова, В.Н. Иванов, Н.А. Колоколов, Е.Г. Мартынчик и др.; под ред. В.И. Сергеева. М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2004. 351 с.
6. Адвокат: навыки профессионального мастерства / Под ред.: Л.А. Воскобитова, И.Н. Лукьянова, Л.П. Михайлова. М.: Волтерс Клувер, 2006. 592 с.
7. Адвокати висловилися щодо нових правил проходження стажування. *Вісник Асоціації правників України*. 2013. № 7. С. 8-9.
8. Адвокатская деятельность и адвокатура в России: учебник для бакалавров / Под ред. И.Л. Трунова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство Юрайт, 2014. 703 с.
9. Адвокатская деятельность: учебно-практическое пособие / Под общ. ред. В.Н. Буробина. 2-е изд., перераб. и допол. М.: «ИКФ «ЭКМОС», 2003. 624 с.
10. Адвокатская палата Москвы протестует против действий Генеральной прокуратуры: [интервью «Радио Свобода» от 11 октября 2003 г. с председателем Адвокатской палаты города Москвы, вице-президентом Федерального союза адвокатов России Г.М. Резником / записала М. Торочешникова]. URL: <http://www.svoboda.org/content/article/24190545.html> (дата звернення: 15.09.2017).

11. Адвокатське самоврядування: думки очевидців. *Вісник Асоціації правників України*. 2014. № 3. С. 5.
12. Адвокатський іспит. Підготовчий курс: навч. посіб. / О.В. Баулін, В.І. Лебідь, П.С. Матвеев, М.А. Пожидаєва. К.: Алерта, 2013. 735 с.
13. Адвокаттық қызмет туралы: Заңы Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 5 желтоқсандағы № 195. URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000195_ (дата звернення: 15.09.2017).
14. Адвокатура в России: учебник / Под ред. В.И. Сергеева. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Юстицинформ, 2011. 1008 с.
15. Адвокатура в России: учебник для вузов / Под ред. Л.А. Демидовой, В.И. Сергеева. 3-е изд., стер. М.: ЗАО Юстицинформ, 2006. 576 с.
16. Адвокатура в России: учебное пособие / Г.Б. Мирзоев [и др.]; под ред. Г.Б. Мирзоева, А.А. Власова, Н.Д. Эриашвили. 3-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2010. 367 с.
17. Адвокатура: учебник для бакалавров / С.И. Володина, А.Г. Кучерена, Ю.С. Пилипенко; отв. ред. Ю.С. Пилипенко. М.: Проспект, 2014. 344 с.
18. Азаров Ю.І. Класифікація учасників кримінального процесу. *Митна справа*. 2014. Спец. вип. С. 111-114.
19. Акимова М.А. Роль института адвокатуры в правозащитном механизме. *Право. Законодательство. Личность*. 2010. № 3 (10). С. 23-27.
20. Акимова С.Б. Обеспечение конституционного права граждан на оказание квалифицированной юридической помощи и защиты права собственности нотариатом в Российской Федерации: автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. М., 2004. 24 с. URL: <http://law.edu.ru/script/cntSource.asp?cntID=100067090> (дата звернення: 15.09.2017).
21. Алейников Г.И. Теоретические и практические вопросы деятельности защитника по собиранию доказательств в стадии досудебного следствия по законодательству Украины и России: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 2004. 35 с.

22. Алексеев С.С. Государство и право: начальный курс. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юрид. лит., 1996. 192 с.
23. Амасьянц А.Э. Деятельность адвоката-защитника по собиранию доказательств на стадии предварительного расследования в условиях состязательного уголовного процесса. *Актуальные проблемы совершенствования законодательства и правоприменения: материалы IV Международной научно-практической конференции* (г. Уфа, 8 февраля 2014 г.): в 2 ч. Уфа, 2014. Ч. II. Международно-правовая и уголовно-правовая секции. С. 142-147.
24. Амельков Н.С. Оказание квалифицированной юридической помощи заявителю и свидетелю в уголовном судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 2014. 172 с.
25. Андриянов Н.В. Гражданское общество как среда институционализации адвокатуры: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. СПб., 2006. 24 с.
26. Андрощук А. Професія юриста в країнах Європейського Союзу. *Юридичний журнал*. 2011. № 2. С. 118-130.
27. Андрусів В.Г. Співвідношення правового статусу та процесуального становища адвоката-захисника. *Плебсологічна оцінка сучасної світової фінансово-економічної кризи і завдань стратегічного менеджменту: матеріали доповідей та виступів II Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 24 квітня 2009 р.). К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. Вип. 2. С. 195-198.
28. Андрусів В.Г. Участь адвоката-захисника в суді першої інстанції у кримінальному процесі України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2010. 19 с.
29. Анохина С.В. Институт судебного представительства в России XV – вторая половина XIX вв.: историко-правовое исследование: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01, 12.00.11. Ставрополь, 2010. 25 с.
30. Антикорупційні обмеження щодо осіб, які припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування:

Роз'яснення Міністерства юстиції України від 25 січня 2012 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-12> (дата звернення: 15.09.2017).

31. Антонюк О.І. Умови відшкодування витрат на правову допомогу у цивільному процесі. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 1. С. 151-159. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pchdu_2013_1_25.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

32. Аракелян М. Представництво як форма участі адвоката в цивільному судочинстві Франції і Великобританії. *Генезис публічного права: від становлення до сучасності*: збірник наукових праць. Миколаїв: Іліон, 2010. С. 7-9.

33. Аракелян М.Р. Інститут адвокатури у правозахисній діяльності сучасної української держави. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 21-27.

34. Аракелян М.Р. Развитие института судебного представительства в Великом княжестве Литовском. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса: Юридична література, 2009. Т. VIII. С. 101-109.

35. Аракелян М.Р. Філософсько-правова характеристика інституту адвокатури в Україні. *Право України*. 2011. № 8. С. 224-229.

36. Ария С. Не стоит звенеть ключами тайн. *Адвокатская газета*. 2009. № 22. URL: <http://www.advgazeta.ru/rubrics/8/366> (дата звернення: 15.09.2017).

37. Ария С. Об адвокатской тайне. *Российская юстиция*. 1997. № 2. С. 37.

38. Ария С.Л. Жизнь адвоката. 3-е изд., доп. и испр. М.: Американская ассоциация юристов, 2010. 490 с.

39. Артикуца Н.В. Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію. *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. праць / Відп. ред. Л.О. Симоненко. К.: КНЕУ, 2005. Вип. VI. С. 84-89.

40. Аулов В.К., Туганов Ю.Н. Пресекательные сроки дисциплинарной ответственности судей как антикоррупционная предпосылка. *Российский судья*. 2010. № 10. С. 24-29.

41. Афанасієв Р.В. Проблеми правового регулювання окремих гарантій адвокатської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 24. Т. 4. С. 151-155.

42. Ахмадгазизов И.С. Страховой портфель для адвоката. *Бизнес-адвокат*. 2006. № 9. URL: <http://www.bestlawyers.ru/php/news/newsnew.phtml?id=370&idnew=22557&start=0> (дата звернення: 15.09.2017).
43. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: учеб. для вузов. 6-е изд., изм. и доп. М.: Норма, 2007. 784 с.
44. Бадалянц Ю.С., Ягофаров Д.А. Права человека: учебное пособие. Москва-Рязань: Издательство «Поверенный», 2006. 519 с.
45. Баев А.М. Защитник и представитель как субъекты уголовного судопроизводства: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Краснодар, 2009. 27 с.
46. Баев М.О. Уголовно-процессуальные обязанности, запреты и ограничения как структурообразующий фактор предупреждения злоупотребления правом адвокатом-защитником в уголовном судопроизводстве. *Судебная власть и уголовный процесс*. 2014. № 3. С. 107-116.
47. Байгушева Ю.В., Крашенинников Е.А. К понятию полномочия. *Вестник гражданского права*. 2012. Т. 12. № 2. С. 61-67.
48. Бакаянова Н. Перспективи розвитку інституту стажування за законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність. *Юридичний вісник*. 2013. № 4. С. 59-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2013_4_12 (дата звернення: 15.09.2017).
49. Бакаянова Н. Права адвокатів як членів єдиної професійної організації. *Jurnalul juridic național: teorie i practică*. 2015. № 6. С. 53-56.
50. Бакаянова Н.М. Пропозиції щодо вдосконалення законодавчого врегулювання використання ордеру адвоката. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею акад. С.В. Ківалова* (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.): в 2 т. 2014. Т. 1. С. 192-195.
51. Бакаянова Н.М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2017. 487 с.
52. Бакаянова Н.М. Этические принципы адвокатуры в Украине: монография. Одесса: Юрид. лит-ра, 2005. 152 с.

53. Балон І., Радченко В., Павлюк А. Щодо обов'язкового членства в Національній асоціації адвокатів України. *Правовий тиждень*. 2013. № 16-18. URL: legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=123070 (дата звернення 15.09.2017).

54. Балон І., Тарасенко С., Гончаренко О., Данилевич В. Нотатки про легітимність монополії НААУ та дисциплінарну відповідальність адвоката за несплату щорічного внеску. *Правовий тиждень*. 2013. № 19-22. С. 4-6.

55. Бардин Л. Адвокат без высшего юридического. *Бизнес-адвокат*. 2005. № 7. С. 11.

56. Бардин Л. О новациях с пристрастием или к вопросу о некоторых проблемах законодательного регулирования адвокатской деятельности. *Бизнес-адвокат*. 2005. № 5. С. 8-9.

57. Бардин Л. Право на аудиозапись. *Новая адвокатская газета*. 2010. № 17. URL: <http://www.advgazeta.ru/arch/82/528> (дата звернення: 15.09.2017).

58. Бардин Л.Н., Мاستинский Я.М., Минаков А.И. О недостатках Закона об адвокатской деятельности и адвокатуре по вопросу о правовых основаниях оказания адвокатом юридической помощи. *Адвокатская практика*. 2003. № 4. С. 2-5.

59. Баренбойм П.Б., Резник Г.М. Адвокатура как защитник гражданского общества. *Законодательство и экономика*. 2004. № 9. С. 5-11.

60. Барков А.В. Гражданская правосубъектность общественного объединения инвалидов: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. М., 2002. 28 с.

61. Барщевский М.Ю. Адвокатская этика. М.: Профобразование, 2000. 312 с.

62. Барщевский М.Ю. Проблемы российской адвокатуры: автореф. дис. на соиск. научн. степ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.02, 12.00.03. М., 1997. 51 с.

63. Басик В.П. Правовой статус граждан и иностранцев на территории Российской Федерации: социально-правовые основы и сравнительный анализ: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02. М., 2006. 468 с.

64. Басик В.П. Эволюция правового статуса личности и его отражение в российской правовой науке. *Правоведение*. 2005. № 1. С. 21-35.

65. Баскакова Д.В. К вопросу о коммерческой направленности юридических услуг. *Юриспруденция*. 2010. № 2. С. 106-114.
66. Бацвин Н.С. Статус адвоката при рассмотрении дел об административных правонарушениях. *Адвокатская практика*. 2009. № 3. С. 13-16.
67. Бевз М. Самоврядування та архітектурний розвиток приватних резиденціональних міст в Галичині у XVII-XVIII ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Адміністративний устрій та самоврядування в Україні XVII-XVIII ст.* 1999. Вип. VII. С. 32-38.
68. Безлепкин Б.Т. Уголовный процесс России: учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. 480 с.
69. Беяневич В.Е. Господарський процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Юстініан, 2006. 872 с.
70. Белькова О.В. Правовий статус свідка в кримінальному процесі України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Х., 2005. 20 с.
71. Беньяминава З.Я. Конституционно-правовое обеспечение института адвокатуры в сфере защиты прав человека: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. М., 2008. 28 с.
72. Беньяминава З.Я. Юридическая природа института адвокатуры. *Российская юстиция*. 2008. № 8. С. 29-33.
73. Бессарабов В.Г., Косарев М.А. Понятие правового статуса адвоката. *Право и политика*. 2005. № 11. С. 93-102.
74. Бестаев А.О. Способы собирания доказательств в уголовном процессе России: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Ростов-на-Дону, 2007. 27 с.
75. Бисага Ю.М., Заборовський В.В. Деякі проблемні питання механізму страхування цивільно-правової відповідальності адвокатів в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 136-140.
76. Битокова М.Х. Участие защитника в процессе доказывания в условиях состязательности сторон. *Бизнес в законе*. 2007. № 3. С. 259-261.

77. Бичкова С.С., Чурпіта Г.В. Окремі аспекти участі адвоката у цивільному процесі України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 9. С. 116-122. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/bmjju_2014_9_31.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

78. Білічак О. Проблеми участі захисника у збиранні доказів на досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 6. С. 208-213.

79. Білоскурська О.В. Взаємозв'язок конституційних обов'язків та конституційної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 86-89.

80. Бірюкова А.М. Гарантії адвокатської діяльності при здійсненні захисту. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. Число 3. С. 135-138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2007_3_19 (дата звернення: 15.09.2017).

81. Бірюкова А.М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. О., 2006. 20 с.

82. Бірюкова А.М. Теоретичні та практичні питання забезпечення адвокатом права обвинуваченого на захист. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Число 3(19). С. 58-66.

83. Біщай А.В. Організаційно-правові засади участі адвоката в медіації: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.10. К., 2016. 261 с.

84. Бойков А.Д. Независимость адвокатуры. *Ученые труды Российской Академии адвокатуры*. 2007. № 1. С. 14-22.

85. Бойков А.Д. Статус адвоката: содержание, квалификационные требования и принципы адвокатской деятельности: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2010. 27 с.

86. Бойков А.Д. Сущность и правовое содержание статуса адвоката. *Адвокат*. М.: Законодательство и экономика, 2010. № 10. С. 37-44.

87. Бойков А.Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам. М.: Юрид. лит., 1978. 173 с.

88. Бойков А.Д., Капинус Н.И. Адвокатура России: учебное пособие. М.: Институт международного права и экономики имени А.С. Грибоедова, 2000. 376 с.
89. Бойков А.Д., Капинус Н.И., Тарло Е.Г. Адвокатура России: учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ИКФ Омега-Л, 2002. 432 с.
90. Большая советская энциклопедия: в 51 т. / Гл. ред. С.И. Вавилов. 2-е изд. М.: Большая советская энциклопедия. Т. 1: А-Актуализм. 1949. 633 с.
91. Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред. С.А. Кузнецов. СПб.: Норинт, 2000. 1536 с.
92. Большой энциклопедический словарь / Под. ред. А.М. Прохорова. М.: Советская энциклопедия, 1993. 1632 с.
93. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2001. 704 с.
94. Бондарь О.Н. Квалифицированная юридическая помощь – конституционная гарантия судебной защиты прав и свобод человека и гражданина в РФ: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Ростов-на-Дону, 2008. 30 с.
95. Боннер А.Т. Проблемы совершенствования института судебного представительства в Российской Федерации. *Совершенствование института представительства: вопросы правотворчества и правоприменения: материалы Международной научно-практической конференции* (г. Астана, 19 марта 2010 г.). Астана: Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, 2010. С. 66-74.
96. Борзих Н.В. Адвокат як суб'єкт захисту та його повноваження. *Вісник Донецького університету. Серія В «Економіка і право»*. 2007. № 2. С. 445-455
97. Бородин С.В. Реформа адвокатуры во Франции: исторический опыт. *Евразийская адвокатура*. 2015. № 3 (16). С. 16-19.
98. Бородовська Н.О. Забезпечення кримінально-процесуального статусу особи, засудженої судами України до позбавлення волі: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2006. 20 с.
99. Бородыня А. Маленький роман «Спички». *Новый Мир*. 1993. № 6. URL: http://magazines.russ.ru/novy_i_mi/1993/6/borod-pr.html (дата звернення: 15.09.2017).

100. Борченко В.А. Проблемные вопросы обеспечения адвокатской тайны в уголовном судопроизводстве. *Вестник Самарского государственного университета*. 2014. № 11. Ч. 2. С. 95-100.
101. Бостан С.К., Гусарев С.Д., Пархоменко Н.М. Теория права: навчальний посібник. К.: Видавничий центр «Академія», 2013. 364 с.
102. Ботнев В.К. Квалифицированная юридическая помощь как конституционно-правовая гарантия защиты прав и свобод человека и гражданина: автореф. дис. на соиск. научн. степ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.02. М., 2013. 56 с.
103. Бояринцева М.А. Адміністративно-правовий статус громадянина України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. К., 2005. 21 с.
104. Брагинский М.И. Договор поручения в действующем Гражданском кодексе РФ. *Хозяйство и право*. 2001. № 4. С. 30-31.
105. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. М.: Юрид. лит., 1976. 216 с.
106. Брежнева М.Ю. Участие адвоката в уголовном судопроизводстве для оказания юридической помощи свидетелю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 2008. 163 с.
107. Бровченко С.В. Гарантии независимости адвоката. *Вопросы адвокатуры*. 2003. № 2 (32). С. 10-28.
108. Бровченко С.В. Гарантии независимости адвоката. Проблемы обеспечения уголовно-правовых гарантий независимости адвокату, выступающему в российском уголовном судопроизводстве в качестве защитника. *Вопросы адвокатуры*. 2004. № 32. URL: <http://russian-lawyers.ru/brovchenko2.shtml> (дата звернення: 15.09.2017).
109. Бугаренко А.И. Теория, правовые аспекты и практика оказания гражданам бесплатной юридической помощи адвокатами: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2010. 28 с.
110. Булатова Н. Правовая природа юридических услуг. *Нотариус*. 2009. № 5. С. 28-32.

111. Булеца С.Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2016. 437 с.
112. Булеца С.Б., Заборовський В.В. Ордер в якості документу, що посвідчує повноваження адвоката. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип 22. С. 8-13.
113. Булнина И.С. Становление и развитие института адвокатской деятельности в международном и внутригосударственном праве. *Адвокатская практика*. 2011. № 2. С. 30-32.
114. Бураева С.К. Об адвокатской тайне. *Вестник Бурятского государственного университета*. 2014. № 2. С. 263-265.
115. Бурак О.В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованих судів в контексті європейських стандартів: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. К., 2010. 18 с.
116. Бургер Б., Семенцов В. Процессуальное положение адвоката в уголовном судопроизводстве. *Уголовное право*. 2009. № 4. С. 101-104.
117. Бургер Б.М. Процессуальные формы участия адвоката в досудебном производстве по уголовным делам: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Краснодар, 2010. 26 с.
118. Буробин В. Адвокатский ордер – необходимость или анахронизм? URL: http://fparf.ru/news/all_news/blogs/VBurobin/ (дата звернення: 15.09.2017).
119. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
120. Бусурина Е.О. Дисциплинарная ответственность адвоката в правозащитной деятельности: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2013. 30 с.
121. Бусурина Е.О. Дисциплинарная ответственность судей и адвокатов: сравнительный анализ. *Адвокатская практика*. 2012. № 4. С. 40-48.
122. Бусурина Е.О. Поводы для возбуждения дисциплинарного производства в отношении адвоката. *Евразийская адвокатура*. 2013. № 2 (3). С. 60-64.

123. Бусурина Е.О. Принудительное обучение по повышению квалификации как мера дисциплинарной ответственности адвоката. *Евразийская адвокатура*. 2012. № 1. С. 58-60.
124. Бутовиченко К. Шахрайство чи рейдерське захоплення? *Закон і Бізнес*. 2016. № 33 (1279). URL: zib.com.ua/ua/125143-organizaciyno-pravoviy_konflikt_dovkola_km_kdka_sprobue_viri.html (дата звернення: 15.09.2017).
125. Бутовиченко Е. Адвокат с гарантией. *Закон і Бізнес*. 2016. Вып. 8 (1254). URL: <http://zib.com.ua/ru/issue/507/> (дата звернення: 15.09.2017).
126. Быков В. Заключение специалиста. *Законность*. 2004. № 9. С. 21-24.
127. Варганов А.Р. Проблемы процессуальной самостоятельности следователя по УПК РФ: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Краснодар, 2012. 22 с.
128. Варфоломеев В.В. Проблема сбора адвокатом доказательств. *Юридический мир*. 2006. № 4. С. 61-65.
129. Варфоломеева Т. Адвокатура очікує змін. *Юридичний вісник України*. 2010. № 1-2. С. 5.
130. Варфоломеева Т.В. Впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1(14). С. 7-20.
131. Варфоломеева Т.В. Защита в уголовном судопроизводстве. К.: Ин-т адвокатуры при Киевском ун-те им. Тараса Шевченко, 1998. 204 с.
132. Варфоломеева Т.В., Гончаренко С.В. Научно-практичний коментар до Закону України «Про адвокатуру». Законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність: зб. норм. актів. К.: Юрінком Інтер, 2003. 432 с.
133. Василевич М.В. Конституційно-правові гарантії незалежності судової влади: теорія та практика реалізації: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. К., 2010. 17 с.
134. Васильев Ф.П. Теория доказательств в Российском административном процессе в системе научного знания. *Вестник Чувашского университета. Гуманитарные науки*. 2005. № 3. С. 244-256.

135. Васьковский Е.В. История адвокатуры / Адвокат в уголовном процессе: учебное пособие / Под ред.: П.А. Лупинская. М.: Новый Юрист, 1997. 544 с.
136. Васьковский Е.В. Организация адвокатуры: в 2 ч. С.-Пб.: Н.К. Мартынов, 1893. Ч. 1: Очерк всеобщей истории адвокатуры. 396 с.
137. Васьковский Е.В. Организация адвокатуры: в 2 ч. С.-Пб.: Н.К. Мартынов, 1893. Ч. 2: Исследование принципов организации адвокатуры. 213 с.
138. Ващук О.М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. К., 2004. 17 с.
139. Ващук Я.В. Захисник в адміністративно-деліктному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2012. 209 с.
140. Вегеле І. Адвокатська монополія: європейський досвід. *Судова реформа: стан та напрями розвитку*: матеріали IV Міжнародного судово-правового форуму (м. Київ, 17-18 березня 2016 р.). К.: Юридична практика, 2016. С. 55-61.
141. Венгеров А.Б. Теория государства и права: учебник. М.: Омега-Л, 2002. 608 с.
142. Венедіктов А.А., Венедіктова Ю.Є. Види професійного спілкування адвоката. *Юридична психологія та педагогіка*. 2012. № 1. С. 145-152.
143. Венедіктова І.В. Правова природа медичних послуг. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 44-48.
144. Вербицкая М.А. Потерпевший как участник производства по делам об административных правонарушениях: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. М., 2013. 22 с.
145. Винник Б. Обмежене право адвоката-захисника по збиранню доказів у кримінальному процесі. *Юридичний журнал*. 2007. № 3. С. 107-111.
146. Виноградов В.А. Субъекты конституционной ответственности: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. М., 2000. 22 с.
147. Висков Н.В. К вопросу об уголовно-правовых гарантиях прав адвокатов: сравнительно-правовой анализ. *Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 5: Юриспруденция*. 2012. № 2. С. 201-205.

148. Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи від 26 вересня 1995. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_590 (дата звернення: 15.09.2017).

149. Висновок КСУ від 20 січня 2016 року (у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам ст. 157 і 158 Конституції України). URL: <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=299460> (дата звернення: 15.09.2017).

150. Виступ Л. Ізовітової на круглому столі: «Стажування як шлях до самостійної адвокатської діяльності та підґрунтя посилення професіоналізму адвокатів» (м. Київ, 3 липня 2013 року). URL: <http://web1.unba.org.ua/news/103966/> (дата звернення: 15.09.2017).

151. Витрук Н.В. Законность: понятие, защита и обеспечение. Общая теория права. Курс лекций. Нижний Новгород: Изд-во Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. С. 513-539.

152. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности. М.: Норма, 2008. 448 с.

153. Вільчик Т. Адвокатура та громадянське суспільство у правовій державі. *Право України*. 2014. № 11. С. 243-250.

154. Вільчик Т.Б. Адвокатура й держава: взаємодія в забезпеченні прав і законних інтересів громадян. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 10-1(1). С. 62-65.

155. Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2016. 490 с.

156. Вільчик Т.Б. Відповідальність адвоката перед клієнтом: напрями гармонізації законодавства України до європейських стандартів. *Форум права*. 2016. № 1. С. 30-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 15.09.2017).

157. Вільчик Т.Б. Дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність адвокатів. *Інформація і право*. 2015. № 3. С. 115-122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2015_3_19 (дата звернення: 15.09.2017).

158. Вільчик Т.Б. Конституційно-правовий статус адвокатури України. *Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 2 (8). URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/63588/59052> (дата звернення: 15.09.2017).

159. Вільчик Т.Б. Реалізація принципу незалежності професійної діяльності адвокатів у взаєминах з державною владою. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. № 2. С. 63-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2014_11_2_10 (дата звернення: 15.09.2017).

160. Вільчик Т.Б. Юридична природа адвокатури та проблеми організації її діяльності. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4. С. 327-331.

161. Владимірова І.А. Особенности гражданско-правового регулювання оказания услуг адвокатом: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. М., 2006. 26 с.

162. Власов А.А. Адвокат как субъект доказывания в гражданском и арбитражном процессе. М.: ООО «Юрлитинформ», 2000. 238 с.

163. Власов А.А. Есть ли место адвокатуре в конституционном поле? *Российское государственное ведение*. 2014. № 2. С. 52-56.

164. Власов А.А. Проблемы модернизации адвокатуры и российского юридического образования. *Евразийская адвокатура*. 2013. № 2(3). С. 5-8.

165. Водяник Е.А. Опрос защитником лица с его согласия. *Адвокат*. 2013. № 11. С. 20-24.

166. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России: учебное пособие. М.: Изд-во МГУ, Норма, Инфра-М, 1997. 304 с.

167. Войнарович А.Б. Особливості допиту адвоката як свідка у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. № 8. Т. 2. С. 137-140.

168. Войнарович А.Б. Особливості проведення окремих процесуальних дій відносно адвоката у кримінальному провадженні як гарантії адвокатської діяльності.

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2014. Вип. 36. Т. 2. С. 126-130.

169. Войтович Л.В. Ведение дел в гражданском и арбитражном процессе посредством действий представителя: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.15. Хабаровск, 2004. 24 с.

170. Волков А.В. Принцип недопустимости злоупотребления гражданскими правами в законодательстве и судебной практике: анализ более 250 судебных дел о злоупотреблении правом: монография. М.: Волтерс Клувер, 2011. 960 с.

171. Волков Д.А. К вопросу о процессуальной самостоятельности следователя. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена.* 2007. № 32. Т. 11. С. 62-66.

172. Волкова А.Г. Защитник в предварительном расследовании по делам о преступлениях, отнесенных к компетенции таможенных органов: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 2002. 30 с.

173. Волосова Н.Ю. Понятие и правовая сущность свидетельского иммунитета. *Вестник Оренбургского государственного университета.* 2009. № 3. С. 48-53.

174. Волошин В.В. Насущні проблеми адвоката. Ордер адвоката України. *Часопис Академії адвокатури України.* 2011. № 4 (13). URL: <http://archive.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2011-4/11vvvoau.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

175. Волошина В.К. Деякі питання участі захисника у кримінальному провадженні. *Адвокатура: минуле та сучасність*: матеріали V Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 14 листопада 2015 року). Одеса: Юридична література, 2015. С. 178-180.

176. Воробьев А.В., Поляков А.В., Тихонравов Ю.В. Правила адвокатской профессии в России. Опыт систематизации постановлений Советов присяжных поверенных по вопросам профессиональной этики. Составил член Совета присяжных поверенных округа Московской судебной палаты А.Н. Марков. Москва, 1913 год. М.: Статут, 2003. 384 с.

177. Воробьев А.В., Поляков А.В., Тихонравов Ю.В. Теория адвокатуры. М.: Изд-во «Грантъ», 2002. 496 с.
178. Воронов А.А. О праве адвоката на соби́рание доказательств. *Закон и право*. 2005. № 1. С. 40-41.
179. Воронов А.А. Проблемы профессиональной деформации и информационной безопасности в адвокатской деятельности. *Современное право*. 2005. № 4. С. 58-63.
180. Воронов А.А. Противодействие деятельности адвоката как форма посягательства на его независимость. *Современное право*. 2005. № 7. С. 36-41.
181. Воронов А.А. Роль адвокатуры в реализации конституционного права на квалифицированную юридическую помощь: автореф. дис. на соиск. научн. степ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2008. 58 с.
182. Гаврилов Э.П. Комментарий к Закону «Об авторском праве и смежных правах». М.: Спарк, Правовая культура, 1996. 224 с.
183. Галоганов А.П. Адвокатура как институт оказания квалифицированной юридической помощи. *Право и жизнь*. 2011. № 7-8. URL: www.law-n-life.ru/arch/157-158/157-158-4.doc (дата звернения: 15.09.2017).
184. Галоганов А.П. Закон «Об адвокатской деятельности и адвокатуре в РФ»: необходимы ли изменения? *Адвокатская практика*. 2014. № 10. С. 3-7.
185. Галоганов А.П. Правовой статус адвокатуры: российская законодательная модель и конституционные принципы обеспечения прав человека: автореф. дис. на соиск. научн. степ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2011. 50 с.
186. Галушкин А.А., Грудцына Л.Ю. Проблемы правового обеспечения адвокатской деятельности. *Право и управление. XXI век*. 2014. № 3 (32). С. 13-18.
187. Галяшина Е.И., Россинская Е.Р. Настольная книга судьи: судебная экспертиза. М.: Проспект, 2011. 464 с.
188. Гальперин М.Л. Ответственность в гражданском судопроизводстве: актуальные вопросы теории и процессуальной политики: монография. М.: Волтерс Клувер, 2011. 256 с.

189. Гармаев Ю.П. Комментарий к кодексу профессиональной этики адвоката. Подготовлен для системы Консультант Плюс. 2005. URL: <http://www.advpalatakem.ru/newsite/pretender/005.php> (дата звернения: 15.09.2017).

190. Гармаев Ю.П. Незаконная деятельность адвокатов в уголовном судопроизводстве. Иркутск: ИПКПР ГП РФ, 2005. 395 с.

191. Гасанова З.Г. Независимость как основополагающий принцип адвокатской деятельности в Российской Федерации. *Евразийский юридический журнал*. 2015. № 4. С. 180-181.

192. Гаспарян Н. Пассивная защита нарушает права граждан. *Бизнес-адвокат*. 2005. № 24. URL: <http://www.palatask.ru/article-all/gasparyan/passive.html> (дата звернения: 15.09.2017).

193. Геворгиз А.А. Приобретение статуса присяжного поверенного по Судебным Уставам 1864 г. и приобретение статуса адвоката в современной России: сравнительный анализ. *Адвокат*. 2009. № 7. С. 15-21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2009_7_2 (дата звернения: 15.09.2017).

194. Гегель Г.Ф.В. Философия права: пер. с немец. / Ред. и сост. Д.А. Керимов, В.С. Нерсисянц; пер. М.И. Левина, Б.Г. Столпнер. М.: Мысль, 1990. 524 с.

195. Гізатова С.А. Роль захисника у формуванні доказової бази в кримінальному процесі. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2011. № 2. С. 111-115.

196. Глашев А.А. Некоторые практические проблемы участия адвоката в гражданском и арбитражном процессе. *Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал*. 2006. № 1-2. С. 172-174.

197. Гловюк И.В. Адвокат свидетеля: проблемы функциональной направленности деятельности и уголовно-процессуального статуса по УПК Украины. *Актуальные проблемы совершенствования законодательства и правоприменения: материалы IV Международной научно-практической конференции* (г. Уфа, 8 февраля 2014 г.): в 2 ч. Уфа: Евразийский научно-исследовательский институт проблем права, 2014. Ч. 2. С. 199-204.

198. Голованова О.В. Адвокатское познание по уголовному делу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нижний Новгород, 2008. 237 с.
199. Головань І. Зв'язок справедливого розподілу витрат на правову допомогу та ефективності реалізації права на судовий захист. *Підприємництво, господарство, право*. 2010. № 6. С. 101-104.
200. Головань І. Правова-правнича або Венеціанська комісія і конституційна філологія. URL: blogs.pravda.com.ua/authors/golovan/56b4e7e4ef53c/ (дата звернення: 15.09.2017).
201. Головань І. Чи треба змінювати Закон «Про адвокатуру»? *Дзеркало тижня*. 2004. № 7 (482). URL: http://gazeta.dt.ua/LAW/chi_treba_zminyuvati_zakon_pro_advokaturu.html (дата звернення: 15.09.2017).
202. Головань І.В. До питання про поняття адвокатської діяльності. *Адвокат*. 2012. № 1. С. 12-15.
203. Голосніченко І.П. Теорія повноважень, їх легітимність та врахування потреб і інтересів при встановленні на законодавчому рівні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2011. № 1 (9). С. 147-155.
204. Гончаренко В.Г. Про призначення судової експертизи адвокатом. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. Число 3. С. 5-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2008_3_1 (дата звернення: 15.09.2017).
205. Гончаренко В.Г., Гончаренко С.В. Захист як соціальна доктрина. *Вісник Академії адвокатури*. 2012. № 1. С. 5-17.
206. Гончарова Н.Н. Формирование и реализация адвокатом правовой позиции по гражданскому делу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. М., 2008. 224 с.
207. Гордієнко С.Г. Конфіденційна інформація та «таємниці»: їх співвідношення. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 233-238.
208. Гордон А. Представительство в гражданском праве. С.-Пб.: Тип. Шредера, 1879. 447 с.
209. Горшенев В.М. Нетипичные нормативные предписания в праве. *Советское государство и право*. 1978. № 3. С. 113-118.

210. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
211. Гражданский процесс России: учебник / Под ред. М.А. Викут. М.: Юристъ, 2004. 459 с.
212. Гражданское процессуальное право: учебник / С.А. Алехина, В.В. Блажеев и др.; под ред. М.С. Шакарян. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. 584 с.
213. Гребенюк С. Захист «озброїли» запитами. *Закони і Бізнес*. 2012. № 29 (1068). URL: zib.com.ua/files/issues_pdfs_ua/335.pdf (дата звернення: 15.09.2017).
214. Гриб В.В. Адвокатура как институт гражданского общества. *Адвокатская практика*. 2010. № 6. С. 21-22.
215. Григорчук Є.В. Поняття процесуального інтересу та правової позиції свідка у кримінальному судочинстві України. *Наука і правоохорона*. 2013. № 4. С. 59-64.
216. Гриненко А.В., Костанов Ю.А., Невский С.А. Адвокатура в Российской Федерации: учебное пособие. М.: ТК Велби, 2003. 192 с.
217. Гринюк В.О. Забезпечення змагальності щодо отримання доказів під час досудового розслідування. *Адвокатура: минуле та сучасність*: матеріали V Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 14 листопада 2015 р.). Одеса: Юридична література, 2015. С. 182-184.
218. Гриньова К. Гарантій нема. Одні обов'язки. *Закон і бізнес*. 2016. № 18 (1264). URL: http://zib.com.ua/ua/print/123382-pravniki_proanalizuvali_slabki_miscya_novogo_zakonu_pro_adv.html (дата звернення: 15.09.2017).
219. Грудцына Л.Ю. Государственное обеспечение гарантий независимости, самоуправления и финансирования адвокатской деятельности. *Адвокат*. 2009. № 7. С. 7-18.
220. Грудцына Л.Ю. Правовое обеспечение гарантий независимости, самоуправления и финансирования адвокатской деятельности. *Евразийская адвокатура*. 2013. Вып. 2 (3). С. 23-27.

221. Груздев В.В. Полномочие в гражданском праве. *Законы России: опыт, анализ, практика*. 2013. № 10. С. 91-96.
222. Гудима Д. Чи лише адвокати можуть мати доступ до здійснення захисту та представництва у судах? Зарубіжний досвід. *Юридичний вісник України*. 2013. № 26. С.12.
223. Гурич О.В. Обов'язки захисника-адвоката у кримінальному процесі України. *Форум права*. 2010. № 4. С. 262-267. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/FP/2010-4/10govkpu.pdf (дата звернення: 15.09.2017).
224. Гуртовой О.О. Правовые и организационные основы деятельности адвоката в арбитражном процессе: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2010. 22 с.
225. Гусарев С.Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.01. К., 2007. 35 с.
226. Гусаров К.В. Особливості окремої ухвали у цивільному судочинстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 2. С. 139-141. URL: http://www.pap.in.ua/2_2013/Husarov.pdf (дата звернення: 15.09.2017).
227. Гусева В.П. Щодо питання проведення чисток серед представників адвокатури в УСРР у 1919–1929 роках. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. Число 2. С. 91-96.
228. Гуценко К.Ф., Головка Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. 2-е изд., доп. и испр. М.: Изд-во «Зерцало-М», 2002. 528 с.
229. Дабижа Т.Г. Гарантии личной безопасности адвоката. *Адвокат*. 2013. № 10. С. 13-18.
230. Дабижа Т.Г. Иммунитет адвокатского высказывания. *Адвокатская практика*. 2012. № 5. С. 25-27.
231. Дабижа Т.Г. Особенности процедуры привлечения адвоката к ответственности. *Адвокат*. 2012. № 9. С. 11-19.
232. Дабижа Т.Г. Проблема исключений из привилегии адвокатской тайны: зарубежный опыт. *Адвокатская практика*. 2013. № 1. С. 21-25.

233. Дабижа Т.Г. Процессуальные гарантии реализации полномочий адвоката-защитника в уголовном судопроизводстве. *Журнал российского права*. 2012. № 7. С. 125-132.
234. Даев В.Г. Иммуниеты в уголовно-процессуальной деятельности. *Правоведение*. 1992. № 3. С. 48-52.
235. Даль В.И. Толковый словарь живаго великорускаго языка Владимира Даля. 2-е изд. М. – СПб.: Изданіе книгопродавца-типографа М.О. Вольфа, 1880. Т. 1. А-З. 723 с.
236. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 2 т. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. Т. 2: П-V. 1088 с.
237. Дамдинов Б.Д. Теоретические проблемы правового статуса субъекта Российской Федерации. *Сибирский юридический вестник*. № 3. 2002. С. 12-16.
238. Державне управління: підручник: у 2 т. / Ред. кол.: Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін та ін. К., Дніпропетровськ: НАДУ, 2013. Т. 2. 324 с.
239. Деханов С.А. Адвокатура, гражданское общество, государство. *Адвокат*. 2004. № 12. С. 13-15.
240. Деханов С.А. Деонтология независимости и несовместимости профессиональной деятельности адвокатов в странах Западной Европы. *Проблемы в российском законодательстве*. 2010. № 1. С. 268-270.
241. Деханов С.А. Адвокатура в Западной Европе: опыт и современное состояние: автореф. дис. на соиск. научн. степ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2010. 52 с.
242. Джатиев В.С. Право обвиняемого на защиту в советском уголовном процессе: учебное пособие / Науч. ред. А.М. Цалиев. Орджоникидзе: РИО СОГУ, 1987. 80 с.
243. Джафарова М.В. Представництво в адміністративному судочинстві України. *Форум права*. 2010. № 2. С. 115-120. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_2_22.pdf (дата звернення: 15.09.2017).
244. Дзодзиев В. Проблема становления демократического государства в России. М.: Ad Marginem, 1996. 303 с.

245. Дзюбенко О.Л. Загальні положення договору про надання правової допомоги (правової послуги). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2013. Вип. 2. С. 265-275. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2013_2_30 (дата звернення: 15.09.2017).

246. Дидык Э.М. Понятие и значение института судебного представительства адвокатом интересов доверителя в конституционном судопроизводстве. *Адвокатская практика*. 2014. № 3. С. 3-8.

247. Дидык Э.М. Представительство адвокатом интересов доверителя в конституционном судопроизводстве. *Актуальные проблемы российского права*. 2013. № 12. С. 1625-1633.

248. Димитрова М.В. Поняття та сутність принципів адвокатського самоврядування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 125-130.

249. Дисциплинарное производство в отношении адвокатов в странах СНГ: анализ международного права и стандартов Международной комиссии юристов от 19 июня 2013 г. URL: http://www.eurasian-advocacy.ru/PDF/cis_icj_opinion_lawyers_discipline_law_advocacy_analysis_brief_2013_rus.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

250. Діденко Л.В. Деякі питання договірної представництва у цивільному процесі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 4. С. 69-72.

251. Дмитриева А.А. Участие адвоката-представителя потерпевшего в российском уголовном процессе: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Челябинск, 2002. 26 с.

252. Добровлянина О.В. Особенности производства по уголовным делам в отношении отдельных категорий лиц: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Екатеринбург, 2010. 26 с.

253. Добровольская С.И. Адвокат страхует ответственность. *Домашний адвокат*. 2007. № 8. С. 4-5.

254. Довідник майбутнього адвоката / Т.В. Варфоломєєва, Н.М. Мироненко, З.В. Ромовська [та ін.]. К.: Прецедент, 2010. 1151 с.

255. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру ОБСЄ від 29 червня 1990 року. URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_082 (дата звернення: 15.09.2017).

256. Долгов И.М. Проблемы реализации права граждан на получение квалифицированной юридической помощи в административном процессе: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. М., 2013. 22 с.

257. Долгов И.М. Формы участия адвоката в производстве по делу об административном правонарушении. *Адвокатская практика*. 2011. № 6. С. 23-25.

258. Дороженко М.Ю. Гражданско-правовое регулирование представительства: проблемы теории и законодательства: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. М., 2007. 26 с.

259. Дрейзіна Д.В. Деякі питання участі адвоката у цивільному процесі. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 2. URL: <http://www.univer.km.ua/visnyk/115.pdf/> (дата звернення: 15.09.2017).

260. Дроздов О.М. До питання про процесуальне становище захисника свідка. *Адвокат*. 2010. № 6. С. 24-28.

261. Дронова Ю.А., Харитошкин В.В. Некоторые вопросы квалификации «мнимого» посредничества во взяточничестве. *Вестник ТвГУ. Серия: Право*. 2014. № 3. С. 113-120.

262. Дубровский М. К вопросу о советской адвокатуре. *Социалистическая законность*. 1937. № 1. С. 56-58.

263. Дубчак А. Проблемні аспекти стажування адвоката як вимоги до набуття професійного статусу. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2011. № 11 (85). С. 37-39.

264. Дугарон Е.Ц., Товаршинова А.М. Адвокатский опрос: правовая природа и доказательственное значение. *Современные проблемы теории и практики права глазами молодых исследователей: материалы 10 Всероссийской молодежной научно-практической конференции (г. Улан-Удэ, 31 марта – 1 апреля 2016 г.)*. Улан-Удэ, 2016. С. 113-118.

265. Дурнева П.Н. Основания возникновения добровольного представительства. *Проблемы реализации современных правоотношений: материалы*

Всероссийской научно-практической конференции. Невинномысск: НГГТИ, 2011. С. 90-97.

266. Дюкина В.Р. Гражданско-правовое регулирование оказания адвокатских услуг в праве Европейского Союза: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2014. 201 с.

267. Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката: у 2 ч. / О.Д. Святоцький, Т.Г. Захарченко, С.Ф. Сафулько та ін.; за заг. ред. С.Ф. Сафулька. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. 1. 616 с.

268. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный: в 2 т. М.: Русский язык, 2000. Т. 2: П-Я. 1084 с.

269. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2016 року. URL: www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення: 15.09.2017).

270. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по Україні за січень-грудень 2015 року. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 15.09.2017).

271. Єфіменко М.Ю. Оформлення повноважень адвоката в цивільному процесі. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Право*. 2014. № 7. С. 181-188.

272. Єфіменко М.Ю. Правовий статус адвоката в адміністративному судочинстві. *Право і Безпека*. 2013. № 3. С. 35-41.

273. Женина М.А. Теоретические и практические проблемы дисциплинарной ответственности адвоката: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2009. 29 с.

274. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. 5-е изд., испр. и доп. Назрань: ООО «Пилигрим», 2010. 486 с.

275. Жиронкина Ю.Е. К вопросу об адвокатской тайне. *Адвокатская практика*. 2012. № 5. С. 39-41.

276. За ошибки надо платить: [интервью с адвокатом Межрегиональной коллегии адвокатов С. Загребневым / записал М. Чеботарев]. *ЭЖ-Юрист*. 2003.

№ 22. URL: <http://www.bestlawyers.ru/php/news/archnew.phtml?id=172&idnew=4043&start=12527> (дата звернення: 15.09.2017).

277. Забавський Д. Професійні адвокати або звичайні юристи? *Юридична газета online*. 2013. № 11 (353). URL: <http://yur-gazeta.com/publications/legal-business/profesiyni-advokati-abo-zvichayni-yuristi.html> (дата звернення: 15.09.2017).

278. Заборовский В.В. Возмещение расходов на правовую помощь в гражданском процессе Украины. *Lex Russica*. 2014. № 8. Т. ХСІІІ. С. 965-974.

279. Заборовский В.В. Жалоба адвоката в качестве повода для возбуждения дисциплинарного производства в отношении адвоката по законодательству Украины и Российской Федерации. *Евразийская адвокатура*. 2015. № 2 (15). С. 20-24.

280. Заборовский В.В. Жалоба клиента адвоката в качестве повода для возбуждения дисциплинарного производства в отношении адвоката по законодательствам Украины и Российской Федерации. *Адвокатская палата*. 2015. № 2. С. 41-44.

281. Заборовский В.В. Значение правоприменительной практики Европейского суда по правам человека в аспекте реализации принципа пропорциональности в отношениях между адвокатом и судом. *Журнал международного права и международных отношений*. 2016. № 3-4. С. 17-21.

282. Заборовский В.В. Меры дисциплинарной ответственности адвоката: сравнительно-правовой аспект. *Адвокатская практика*. 2015. № 3. С. 12-16.

283. Заборовский В.В. Морально-этические требования к претенденту на получение статуса адвоката по законодательству Украины и зарубежных стран. *Право. Экономика. Психология*. 2017. № 1. С. 17-22.

284. Заборовский В.В. Некоторые проблемные аспекты предельного размера компенсации расходов на правовую помощь в гражданском процессе Украины. *Вестник Омского университета. Серия: Право*. 2014. № 2 (39). С. 169-172.

285. Заборовский В.В. Некоторые проблемные аспекты привлечения адвоката к уголовной ответственности за совершение им преступлений в

соответствии с украинским законодательством. *Алтайский юридический вестник*. 2017. № 3 (19). С. 83-88.

286. Заборовский В.В. Некоторые проблемные аспекты сдачи квалификационного экзамена на получение статуса адвоката по законодательству Украины и зарубежных стран. *Право.by*. 2017. № 2 (46). С. 107-112.

287. Заборовский В.В. Некоторые проблемные вопросы определения структуры правового статуса адвоката. *Евразийская адвокатура*. 2016. № 6 (25). С. 31-37.

288. Заборовский В.В. Некоторые проблемные вопросы реализации адвокатом права на опрос лиц с их согласия за украинским законодательством. *Новая правовая мысль*. 2017. № 1 (68). С. 18-22.

289. Заборовский В.В. Некоторые проблемные вопросы соблюдения принципа независимости адвокатской деятельности в аспекте обязательного членства адвоката в Национальной ассоциации адвокатов Украины. *Teise*. 2017. № 102. С. 148-157.

290. Заборовский В.В. Особенности конституционно-правового статуса украинской адвокатуры. *Вестник БарГУ*. 2017. Вып 5. С. 150-154.

291. Заборовский В.В. Особенности правового статуса адвоката свидетеля по законодательству Украины. *Юридический вестник Дагестанского государственного университета*. 2016. № 4. Т. 20. С. 154-160.

292. Заборовский В.В. Оформление полномочий адвоката-представителя в гражданском процессе Украины. *Адвокатская практика*. 2014. № 2. С. 56-60.

293. Заборовский В.В. Плюсы и минусы Закона Украины «Об адвокатуре и адвокатской деятельности». *Право. Адвокатура. Нотариат*: сборник материалов Международных научных чтений (г. Москва, 14 апреля 2014 г.). М.: Российская академия адвокатуры и нотариата, 2014. Вып. 11. С. 31-37.

294. Заборовский В.В. Поводы для возбуждения дисциплинарного производства в отношении адвоката за законодательством Украины. *Евразийская адвокатура*. 2014. № 6 (13). С. 45-50.

295. Заборовский В.В. Полномочия адвоката-представителя в гражданском процессе Украины и их оформление. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право.* 2014. № 2. С. 97-105.

296. Заборовский В.В. Понятие и виды дисциплинарной ответственности адвоката по законодательству Украины и Российской Федерации. *Вестник Омского университета. Серия: Право.* 2014. № 4 (41). С. 174-178.

297. Заборовский В.В. Правовая природа дисциплинарного проступка как основания дисциплинарной ответственности адвоката по законодательству Украины. *Проблемы правоприменения в современной России: материалы Всероссийской научно-практической конференции* (г. Омск, 27 февраля 2015 г.). Омск: Издательство ОмГУ, 2015. С. 68-76.

298. Заборовский В.В. Правовая природа и границы адвокатской тайны по законодательству Украины. *Teise.* 2017. № 105. С. 173-187.

299. Заборовский В.В. Правовая природа квалификационного экзамена на получение статуса украинского адвоката. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения.* 2017. № 1 (62). С. 88-93.

300. Заборовский В.В. Правовая природа права адвоката на адвокатский запрос. *Știința juridică universitară în contextul promovării valorilor europene: Conferința științifică teoretico-practică internațională* (Chișinău (Moldova), 15-16 octombrie 2012). Universitatea Liberă Internațională din Moldova, 2012. P. 357-363.

301. Заборовский В.В. Правовая природа принципа независимости адвоката и принципа доминантности интересов клиента в отношениях адвоката с судом по украинскому законодательству. *Адвокатская палата.* 2016. № 1. С. 40-42.

302. Заборовский В.В. Правовая сущность ответственности адвоката за проявление неуважения к суду по законодательству Украины. *Сибирский юридический вестник.* 2016. № 3 (74). С. 115-119.

303. Заборовский В.В. Проблемные вопросы соблюдения баланса между авторитетом суда и необходимостью выполнения адвокатом своих профессиональных обязанностей по защите интересов клиента. *Власть закона.* 2016. № 1. С. 124-134.

304. Заборовский В.В. Развитие института украинской адвокатуры в советский период в аспекте эволюции понимания терминов «адвокат» и «адвокатура». *Гуманитарные и юридические исследования*. 2017. № 1. С. 162-167.

305. Заборовский В.В. Сравнительно-правовое исследование сущности негативных условий приобретения статуса адвоката по законодательству Украины и других зарубежных стран. *Право и государство*. 2016. № 4 (73). С. 83-87.

306. Заборовский В.В. Становление адвокатуры на территории Украины: периоды Киевской Руси и польско-литовского правления. *Правовая парадигма*. 2017. Т. 16. № 1. С. 67-72.

307. Заборовский В.В. Становления и развитие института украинской адвокатуры во времена Киевской Руси и в период польско-литовского правления. *Teise*. 2016. № 100. С. 140-145.

308. Заборовский В.В. Структура правового статуса адвоката. *Евразийская адвокатура*. 2016. № 3 (22). С. 15-21.

309. Заборовский В.В. Сущность принципов, на которых построены взаимоотношения адвоката с судом и другими участниками судебного производства. *Евразийская адвокатура*. 2015. № 4 (17). С. 29-34.

310. Заборовский В.В. Юридическая сущность некоторых поводов для возбуждения дисциплинарного производства по законодательству Украины и Российской Федерации. *Адвокатская палата*. 2016. № 4. С. 45-48.

311. Заборовский В.В. Юридическая характеристика негативных условий приобретения статуса адвоката по законодательству Украины и зарубежных стран. *Banber Yerevani hamalsarani. Jurisprudence*. 2016. № 3 (21). С. 67-76.

312. Заборовський В.В. Адвокат як суб'єкт надання правової (професійної правничої) допомоги. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 248-250. URL: http://pap.in.ua/2_2016/76.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

313. Заборовський В.В. Адвокатський запит у світлі прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 1(2). С. 24-27.

314. Заборовський В.В. Адвокатура – це правозахисна чи правоохоронна інституція? *Rozwój regulacji prawnej w Europie Wschodniej: doświadczenia Polski i Ukrainy*: Międzynarodowa konferencja naukowo-praktyczna (Sandomierz (Polska), 27-28 styczeń 2017.). Sandomierz: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza w Sandomierzu, 2017. P. 18-23.

315. Заборовський В.В. Адвокатура як невід’ємний інститут громадянського суспільства на сучасному етапі становлення правової держави в Україні. *Конституційно-правові академічні студії*. 2016. № 2. С. 49-58.

316. Заборовський В.В. Відповідальність адвоката за неявку в судове засідання: проблеми кваліфікації поважності причин неявки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 336-342. URL: http://pap.in.ua/6_2015/102.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

317. Заборовський В.В. Гарантії безпеки як одні з основних у забезпеченні професійної діяльності адвоката. *Priority a strategie pre rozvoj právnej vedy vo svete vedy: zborník príspevkov z Medzinárodná vedecko-praktická konferencia (Sládkovičovo (Slovak Republic), 28-29 októbra 2016)*. Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius, 2016. P. 192-195.

318. Заборовський В.В. Гарантії, що пов’язані з кримінальним переслідуванням адвоката: деякі питання реалізації. *Юридичні науки та їх роль у формуванні правової культури сучасної людини*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 22-23 травня 2015 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2015. С. 105-109.

319. Заборовський В.В. Деякі аспекти відповідності процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності міжнародним принципам адвокатського самоврядування. *Rights and freedoms of man and citizen: mechanism of application and protection by various branches of law*: International Research and Practice Conference (Bratislava (Slovak Republic), 19-20 September 2014.). Kherson: Publishing house «Helvetica», 2014. P. 241-243.

320. Заборовський В.В. Деякі аспекти припинення права на заняття адвокатською діяльністю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 224-227. URL: http://lsej.org.ua/4_2014/60.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

321. Заборовський В.В. Деякі критерії розмежування понять «правова допомога» та «правова послуга» в аспекті визначення сутності професійної діяльності адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 311-315. URL: http://pap.in.ua/5_2016/94.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

322. Заборовський В.В. Деякі проблеми визначення дефініції категорії «правовий статус». *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 22-23 квітня 2016 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2016. С. 165-168.

323. Заборовський В.В. Деякі проблемні аспекти забезпечення матеріально-правових та процесуально-правових засобів реалізації гарантій професійної діяльності адвоката. *Urgent problems of law on the modern stage of statehood development: International research and practice conference (Lublin (Republic of Poland), October 20-21, 2017)*. Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing, 2017. P. 101-104.

324. Заборовський В.В. Деякі проблемні аспекти ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 28. Т. 2. С. 27-31.

325. Заборовський В.В. До дефініції поняття «повноваження адвоката». *Inovácia právne veda v procese európskej integrácie: zborník príspevkov z Medzinárodnej vedecko-praktickej konferencie (Sládkovičovo (Slovak Republic), 10-11 marca 2017)*. Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius, 2017. P. 114-117.

326. Заборовський В.В. До питання про дефініцію поняття «адвокат». *Проблеми законності*. 2016. № 132. С. 75-82.

327. Заборовський В.В. Довіреність як документ, що посвідчує повноваження адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 270-272. URL: http://pap.in.ua/6_2016/80.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

328. Заборовський В.В. Договір про надання правової допомоги як підстава участі адвоката в цивільному процесі. *Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 22-23 червня 2013 р.). Д.: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. С. 41-43.

329. Заборовський В.В. Звернення суду (судді) в якості приводу для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 169-172.

330. Заборовський В.В. Категорії «розумності» та «справедливості» при визначенні розміру витрат на правову допомогу. *65-річчя Загальної декларації прав людини: дотримання прав людини – пріоритет держави та суспільства*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27-28 грудня 2013 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 88-90.

331. Заборовський В.В. Критерії обмеження розміру компенсації витрат на правову допомогу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 40-43.

332. Заборовський В.В. Місце і роль адвокатури у механізмі здійснення правосуддя в Україні. *Конституційно-правові академічні студії*. 2017. № 2. С. 51-60.

333. Заборовський В.В. Незалежний правовий статус адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 266-268. URL: http://pap.in.ua/1_2017/81.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

334. Заборовський В.В. Незалежність та самостійність адвоката: проблеми розмежування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 42. Т. 2. С. 181-185.

335. Заборовський В.В. Окрема ухвала суду як привід для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката: практичні проблеми застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 105-109.

336. Заборовський В.В. Окремі аспекти процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5 С. 408-410. URL: http://pap.in.ua/5_2014/123.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

337. Заборовський В.В. Окремі проблемні аспекти взаємодії адвоката із судом. *Visegrad journal on human rights*. 2015. № 2. Р. 104-108.

338. Заборовський В.В. Окремі проблемні аспекти ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката. *Травневий конгрес правознавців: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 15-17 травня 2015 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2015. С. 99-101.

339. Заборовський В.В. Окремі проблемні аспекти механізму притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. *Právna veda a prax v treťom tisícročí: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (Košice (Slovak Republic), 27-28 február 2015.)*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2015. Р. 107-109.

340. Заборовський В.В. Оскарження рішення у дисциплінарній справі як факультативна стадія дисциплінарного провадження відносно адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 46. Т. 2. С. 142-147.

341. Заборовський В.В. Основні позитивні та негативні риси Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Вип. 18. С. 86-87.

342. Заборовський В.В. Особливості надання адвокатом професійної правничої допомоги в контексті конституційних змін щодо правосуддя. *Фундаментальні проблеми юриспруденції: зб. наук. праць*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2016. С. 119-123.

343. Заборовський В.В. Особливості правового статусу адвоката-представника в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35. Ч. 2., Т. 3. С. 161-168.

344. Заборовський В.В. Перевірка відомостей про дисциплінарний проступок адвоката як початкова стадія дисциплінарного провадження щодо адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 173-178.

345. Заборовський В.В. Плюралізм у розумінні поняття «адвокатура» та його співвідношення із поняттям «адвокат». *Проблеми законності*. 2016. № 135. С. 234-244.

346. Заборовський В.В. Поняття та види дисциплінарної відповідальності адвоката за законодавством України та Російської Федерації. *Верховенство права та правова держава*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16-17 травня 2014 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2014. С. 231-232.

347. Заборовський В.В. Порухення дисциплінарної справи як одна з основних стадій дисциплінарного провадження відносно адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 308-311. URL: http://pap.in.ua/4_2017/93.pdf (дата звернення: 22.11.2017)

348. Заборовський В.В. Правова природа витрат на правову допомогу в цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 23. Ч. 1., Т. 1. С. 210-213.

349. Заборовський В.В. Правова природа гарантій, що пов'язані з кримінальним переслідуванням адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 47. Т. 3. С. 141-144.

350. Заборовський В.В. Правова природа довіреності та ордера як документів, що посвідчують повноваження адвоката на надання правової допомоги. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 28-29 березня 2014 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2014. С. 273-276.

351. Заборовський В.В. Правова природа процесуальної та непроцесуальної форми діяльності адвоката щодо надання правової допомоги. *Порівняльно-*

аналітичне право. 2016. № 1. С. 362-366. URL: http://pap.in.ua/1_2016/109.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

352. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Вип. 19. Т. 1. С. 162-164.

353. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення незалежної адвокатури України: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 900 с.

354. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката особи, в приміщенні якої проводиться обшук. *Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (Bratislava (Slovak Republic), 27-28 novembra 2015.)*. Bratislava: Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva, 2015. P. 58-61.

355. Заборовський В.В. Правовий статус особи, яка надає правову допомогу, в цивільному судочинстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 41. Т. 2. С. 183-187.

356. Заборовський В.В. Приводи для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката за законодавством України та Російської Федерації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 6. С. 352-356. URL: http://pap.in.ua/6_2014/109.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

357. Заборовський В.В. Проблемні аспекти визначення терміна «дисциплінарний проступок адвоката». *Верховенство права та правова держава: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16-17 жовтня 2015 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2015. С. 223-224.

358. Заборовський В.В. Проблемні аспекти реалізації адвокатом права на запит. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2011. Вип. 17. С. 103-104.

359. Заборовський В.В. Професійна діяльність адвоката – це правова, юридична чи професійна правнича допомога? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 140-145.

360. Заборовський В.В. Розвиток інституту української адвокатури в 1917-1992 роках. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 315-318. URL: http://pap.in.ua/5_2015/95.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

361. Заборовський В.В. Розвиток інституту української адвокатури відповідно до положень судової реформи 1864 року. *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 18-19 грудня 2015 р.): у 2-х ч. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2015. Ч. 1. С. 11-13.

362. Заборовський В.В. Свідоцький імунітет адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 237-240. URL: http://pap.in.ua/3_2017/72.pdf (дата звернення: 11.09.2017)

363. Заборовський В.В. Співвідношення понять «правова допомога» та «правова послуга» в аспекті визначення сутності професійної діяльності адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 40. Т. 2. С. 131-137;

364. Заборовський В.В. Стаж як умова набуття статусу адвоката. *Закарпатські правові читання*: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 20-22 квітня 2017 р.): у 2-х т. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. Т. 1. С. 535-539.

365. Заборовський В.В. Стажування як умова набуття статусу адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 37. Т. 3. С. 112-116.

366. Заборовський В.В. Страхування цивільно-правової відповідальності адвокатів в Україні: обов'язкове чи добровільне? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 43. Т. 2. С. 194-198.

367. Заборовський В.В. Структура правового статусу адвоката: дослідження сутності елементів, які є передумовами його виникнення або ж є дотичними до нього. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 39. Т. 2. С. 110-115.

368. Заборовський В.В. Судимість як негативна умова набуття статусу адвоката. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 19-20 лютого 2016 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2016. С. 210-213.

369. Заборовський В.В. Уникнення конфлікту інтересів в якості професійного обов'язку адвоката. *Innovative research of legal regulation of public administration: International Scientific Conference (Lublin (Republic of Poland), 16-17 June 2017)*. Lubline: Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej, 2017. P. 11-15.

370. Заборовський В.В. Чи відповідає Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» міжнародним демократичним стандартам? *Удосконалення механізмів захисту цивільних прав в умовах реформування цивільного законодавства в європейських країнах*: збірник наукових праць / НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва; за заг. ред. акад. НАПрН України О.Д. Крупчана, канд. юрид. наук Ю.В. Білоусова. К.: Ред. журн. «Право України», 2013. С. 168-173.

371. Заборовський В.В. Чи порушує обов'язкове членство адвоката в Національній асоціації адвокатів України конституційне право громадянина на свободу об'єднань та принцип незалежності адвокатської діяльності? *Конституційно-правові академічні студії*. 2017. № 1. С. 27-34.

372. Заборовський В.В., Бисага Ю.М. Право адвоката одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань в якості одного з основних його професійних прав. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 237-240. URL: http://pap.in.ua/2_2017/66.pdf (дата звернення: 15.09.2017)

373. Заборовський В.В., Бисага Ю.М. Професійні обов'язки як необхідний елемент структури правового статусу адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 45. Т. 2. С. 144-151.

374. Заборовський В.В., Булеца С.Б. Зупинення права на заняття адвокатською діяльністю як вид дисциплінарного стягнення відносно адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 29. Т. 2. С. 213-216.

375. Заборовський В.В., Булеца С.Б. Присяга адвоката та відповідальність за її порушення. *Римське право як підґрунтя сучасного права Європи*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 28 травня 2016 р.). Одеса: Вид-во «Фенікс», 2016. С. 55-58.

376. Заборовський В.В., Булеца С.Б. Проблеми забезпечення незалежності українського адвоката в процесі надання безоплатної правової допомоги. *Scientific thought transformation: Proceedings of X International scientific conference* (Morrisville (USA), 22 September 2017). Morrisville: Lulu Press, 2017. P. 102-107.

377. Заборовський В.В., Булеца С.Б., Манзюк В.В. Індемнітет адвоката як одна з основних гарантій адвокатської діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 284-288. URL: http://pap.in.ua/4_2016/85.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

378. Заборовський В.В., Гечка К.В. Проблеми правового захисту адвокатської таємниці та шляхи їх вдосконалення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 296-298. URL: http://pap.in.ua/1_2014/Zaborovskyi,_Gechka.pdf (дата звернення: 11.09.2017) (персональний внесок автора 50%)

379. Заборовський В.В., Гечка К.В. Проблемні питання визначення поняття «адвокатська таємниця». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 25. С. 274-277. (персональний внесок автора 50%)

380. Заборовський В.В., Жежихова М. Особливості правового становища адвоката в конституційному судочинстві. *Конституційно-правові академічні студії*. 2016. № 1. С. 109-117.

381. Заборовський В.В., Манзюк В.В. Правова природа принципів, на яких побудовані взаємовідносини адвоката із судом та іншими учасниками судового провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 157-161.

382. Заборовський В.В., Шкорка І.М. Місце адвоката-представника в цивільному судочинстві України. *Верховенство права та правова держава*:

матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 21-22 жовтня 2016 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2016. С. 149-153.

383. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 89.

384. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятий делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_343 (дата звернення: 15.09.2017).

385. Загрози незалежності адвокатури в 2016 році: інфографіка НААУ. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/1e29a6704c405d616b95_file.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

386. Задоя І.І. Проходження стажування особою для набуття права на заняття адвокатською діяльністю. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 10-1(1). С. 119-122.

387. Задоя І.І. Страхування професійної відповідальності адвокатів: зарубіжний досвід та перспективи в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. Вип. 4. Т. 2. С. 273-277.

388. Зайцева И.И. Адвокатура России: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. Екатеринбург, 2003. 44 с.

389. Закомолдин А.В. Адвокат как участник уголовного процесса в досудебных стадиях: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Самара, 2007. 22 с.

390. Закомолдин А.В. О праве защитника собирать и представлять доказательства, необходимые для оказания квалифицированной юридической помощи в уголовном процессе. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Право*. 2007. № 1. С. 121-124.

391. Закона за адвокатура: Закон Република България от 25 юни 2004 г. URL: www.lex.bg/laws/ldoc/2135486731 (дата звернення: 15.09.2017).

392. Залогина О.Г. Проблемы укрепления гарантий независимости адвокатов. *Законность и правопорядок в современном обществе: сборник материалов III*

Международной научно-практической конференции. Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2011. С. 10-14.

393. Захаров П.С. Роль адвоката у процесі доказування на досудовому слідстві в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. Число 1. С. 87-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2008_1_17 (дата звернення: 15.09.2017).

394. Захист прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності: заключення та рекомендації: матеріали круглого столу в рамках Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» (м. Київ, 9 червня 2016 року). URL: http://www.justicereformukraine.eu/wp-content/uploads/2016/06/ProtectingAdvocates-Memo_FINAL_ukr.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

395. Захист психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги: Резолюція Генеральної асамблеї ООН від 18 лютого 1992 року № 46/119. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_905 (дата звернення: 15.09.2017).

396. Заяць В.С. Інститут судового представництва при розгляді спорів публічно-правового характеру в римському праві та особливості його рецепції в адміністративне судочинство. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 1. С. 223-229. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdy_2010_1_32.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

397. Заяць В.С. Правове регулювання участі представника у судовому адміністративному процесі: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Ірпінь, 2011. 23 с.

398. Звіт НААУ за 2016 рік. К.: ПП «Перша Друкарня», 2016. 122 с

399. Звіт про порушення прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013-2016 роки), затверджений рішенням РАУ від 26 лютого 2016 року № 2. URL: <http://unba.org.ua/assets/uploads/news/publikacii/buklet-zvit-porushennya.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

400. Згонников А.П. Страхование профессиональной ответственности адвокатов в Российской Федерации: теория и практика применения. *Адвокат*. 2015. № 10. С. 5-7.

401. Зинченко С.А. Юридические факты в механизме правового регулирования. М.: Волтерс Клувер, 2007. 152 с.
402. Зубач А.В. Потерпевший как участник производства по делам об административных правонарушениях: его права и обязанности: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. М., 2001. 23 с.
403. Ивакин В.Н. О процессуальном положении судебных представителей. *Lex Russica*. 2007. № 2. С. 303-334.
404. Ивакин В.Н. Представительство как институт гражданского и арбитражного процессуального права. *Lex Russica*. 2008. № 3. С. 605-632.
405. Ивакин В.Н. Профессиональное судебное представительство: история возникновения. *Lex Russica*. 2010. № 1. С. 53-74.
406. Ивакин В.Н. Специальные полномочия адвоката-представителя в гражданском и арбитражном судопроизводстве. *Lex Russica*. 2009. № 3. С. 647-666.
407. Ивакин В.Н. Участие адвоката по гражданским делам в суде общей юрисдикции и арбитражном суде: вопросы теории. *Lex Russica*. 2006. № 2. С. 340-373.
408. Ивакин В.Н. Эволюция западноевропейских представлений о правовой природе адвокатуры и адвокатской деятельности. *Актуальные проблемы совершенствования законодательства, правоприменения и правовых теорий в России и за рубежом: материалы Второй Международной научно-практической конференции (г. Челябинск, 3 декабря 2009 г.)*. Челябинск: Рекпол, 2010. С. 31-36.
409. Иванов А.В. Гарантии независимости адвокатов и пути их совершенствования. *Евразийская адвокатура*. 2014. № 6 (13). С. 57-65.
410. Иванов А.В. Некоторые проблемы производства по уголовным делам в отношении адвокатов. *Адвокат*. 2014. № 9. С. 10-17.
411. Иванова В.В. Адвокатская деятельность: услуга или юридическая помощь? *Ученые труды Российской академии адвокатуры и нотариата*. 2014. № 2 (33). С. 26-31.
412. Иванова М.В. Адвокатура в Российской Федерации: организационно-правовые аспекты: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец.

12.00.02. М., 1994. 18 с. URL: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1172163> (дата звернення: 15.09.2017).

413. Игнатов А.Ю. Этико-профессиональная ответственность адвоката. *Вестник Красноярского государственного аграрного университета*. 2010. № 10. С. 199-202.

414. Игнатов В.Г., Белолипецкий В.К. Профессиональная культура и профессионализм государственной службы: контекст истории и современность: учебное пособие. Ростов-на-Дону: Издательский центр «МарТ», 2000. 256 с.

415. Ильина Т.И. Обязательства по оказанию правовых услуг в Российской Федерации: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. М., 2007. 22 с.

416. Ильина Т.Н. Подготовка адвокатских кадров в дореволюционной России (1864-1917 годы). *Адвокатская практика*. 2011. № 6. С. 16-19.

417. Ильина Т.Н. Понятие «адвокатура» в дореволюционной России: семантические и правовые особенности. *Историко-правовые проблемы: новый ракурс*: сборник научных статей. Курск: КГУ, 2012. Вып. 5. С. 142-158.

418. Информационное письмо, за результатами заседания Совета Федеральной палата адвокатов РФ от 2 марта 2006 года. *Вестник Адвокатской палаты Санкт-Петербурга*. 2006. № 2. С. 54-58.

419. Иоффе О.С. Советское гражданское право. М.: Юрид. лит., 1967. 494 с.

420. История русской адвокатуры: в 3-х т. М.: Изд. Советов Присяж. Повер., 1914. Т. 1: Адвокатура, общество и государство, 1864-1914. 672 с.

421. Іваницький С.О. Загальні питання адвокатури. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. Вип. 1. С. 115-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2016_1_14 (дата звернення: 15.09.2017).

422. Іваницький С.О. Незалежність як принцип адвокатури. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. Вип. 1. С. 68-75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2015_1_9 (дата звернення: 15.09.2017).

423. Іванцова А.В. Організаційні форми діяльності адвокатури: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Х., 2010. 20 с.
424. Іванцова А.В. Підвищення кваліфікації адвокатів як запорука надання якісної правничої допомоги: міжнародний досвід. *Право України*. 2016. № 12. С. 37-43.
425. Іванчулинець Д.В. Контрольно-процесуальний механізм обмеження повноважень законного представника в цивільному процесі. *Адвокат*. 2012. № 3. С. 33-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_3_6 (дата звернення: 15.09.2017).
426. Казакевич И.Л. Проблемы реформирования нотариата в РФ. *Нотариус*. 2002. № 2. С. 2-5.
427. Казиханова С.С. Представительство по назначению суда в гражданском судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15. М., 2015. 187 с.
428. Калачова О.М. Визначення слідчим процесуального статусу осіб, що беруть участь у досудовому провадженні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2008. 19 с.
429. Калашник Ю.В. Відповідальність за прояв неповаги до суду: автореф. дис. на здоб. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2013. 18 с.
430. Калинкина Л.Д. О содержании обязанности адвоката защищать интересы подзащитного в уголовном судопроизводстве. *Адвокат*. 2009. № 5. С. 10-14.
431. Калинюк Н.М. Порядок залучення судово-медичного експерта стороною захисту з метою проведення судових експертиз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35. Т. 3. С. 102-106.
432. Калинюк С.С. Інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Ужгород, 2015. 203 с.
433. Калинюк С.С. Незалежність адвокатури як основна гарантія її діяльності: окремі термінологічні питання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 319-321. URL: www.pap.in.ua/5_2015/96.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

434. Калитвин В.В. Испытание нравственностью. *Воронежский адвокат*. 2007. № 7. URL: <http://www.advpalata.vrn.ru/cgi-bin/mag.pl/2007/07/2> (дата звернення: 15.09.2017).
435. Камышин В.А. Защитник как субъект собирания доказательств: желаемое и действительное. *Вестник Оренбургского государственного университета. Ч. 1. Уголовный процесс*. 2005. № 3. С. 61-64.
436. Кантюкова И.Т. Правовой статус помощника и стажера адвоката по законодательству Украины. *Евразийская адвокатура*. 2015. Вып. 2 (15). С. 25-31.
437. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 2-ге вид. К.: Українська книга, 2000. 480 с.
438. Караханян С.Г. Формирование и совершенствование информационного компонента адвокатской деятельности: автореф. дис. на соиск. научн. степ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2012. 46 с.
439. Карибов К.Ф. Процессуальное положение свидетеля в уголовном процессе: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 2001. 28 с.
440. Кармаліта М.В., Старостюк А.В. Теорія держави: навчальний посібник. Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2013. 108 с.
441. Карманов А.Ф. Соглашение об оказании юридической помощи как форма реализации конституционного права на получение квалифицированной юридической помощи: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02, 12.00.11. М., 2006. 20 с.
442. Карпова Т.М. Ответственность адвоката – юридическая ответственность специального субъекта. *Адвокатская практика*. 2011. № 1. С. 27-32.
443. Карякин Е. Допустимость доказательств, собранных защитником и осуществление функции защиты в уголовном судопроизводстве. *Российская юстиция*. 2003. № 6. С. 57-58.
444. Кашковский В.С. Юридическая помощь как правовая категория и социально-правовое явление: вопросы теории и практики: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Тамбов, 2009. 24 с.

445. Кивель В.Н. Понятие правового статуса личности: вопросы теории. *Вестник БДУ. Сер. 3: Гісторыя. Эканоміка. Права.* 2003. № 3. С. 57-61.
446. Киминчижи Е.Н. Осуществление права на защиту в гражданском процессе профессиональными представителями. *Юрист.* 2007. № 6. С. 54-58.
447. Кипнис М.М. Повышение квалификации адвокатов – надёжный путь к профессионализму и профессиональной безопасности (на примере опыта адвокатской палаты г. Москвы). *Вестник палаты адвокатов Самарской области.* 2010. № 2 (21). С. 16-20.
448. Кирилловых А.А. Адвокатская деятельность: юридическая помощь через правовую услугу. *Юрист.* М.: Юрист, 2008. № 8. С. 58-62.
449. Кирилюк Д. Міжнародно-правові стандарти права особи на правову допомогу та їх імплементація у законодавстві України. *Юридичний журнал.* 2005. № 12. С. 46-48.
450. Кирюшина С.В. Реализация адвокатом полномочий по защите прав и законных интересов граждан в гражданском судопроизводстве: организационно-правовой аспект: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2009. 24 с.
451. Ківалов С.В., Біла Л.Р. Адміністративне право України: навч.-метод. посіб. 2-ге вид., переробл. і доповн. О.: Юрид. літ-ра, 2002. 312 с.
452. Клигман А.В. Договор поручения (с участием граждан): автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. М., 1985. 24 с.
453. Климчук А. Залежна незалежність, або Чому я не хочу сьогодні бути адвокатом. *Правовий тиждень.* 2013. № 43-46. URL: legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=123194 (дата звернення: 15.09.2017).
454. Клочков В., Гурська А. Неправомірна відмова в наданні відповіді на адвокатський запит. *Юридична газета online.* 2015. 25 травня. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/-nepravomirna-vidmova-v-nadanni-vidpovidi-na-advokatskiy-zapit.html> (дата звернення: 15.09.2017).
455. Книгін К.Г. Поняття і місце договору про надання юридичних послуг адвокатом у цивільному праві України. *Вісник Академії митної служби України.*

Сер.: Право. 2011. № 2. С. 102-105. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2011_2\(7\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2011_2(7)_18) (дата звернення: 15.09.2017).

456. Кобилецький М.М. Магдебурзьке право і його застосування в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів, 2010. 35 с.

457. Коваленко К.В. Загальна та спеціальна дисциплінарна відповідальність. *Форум права.* 2008. № 2. С. 231-236. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/FP/2008-2/08kkvsdv.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

458. Коваленко Т.С. Дисциплінарна відповідальність адвоката: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. К., 2010. 243 с.

459. Коваль К.П. Питання реалізації принципу незалежності адвокатури в процесі забезпечення державою права на безоплатну вторинну правову допомогу. *Конституційно-правовий вимір в розвитку правової системи України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції, присвяченої 95-річчю з дня народження д.ю.н., проф. Стрельцова Л.М. (1918-1979): четверті юридичні читання (м. Одеса, 25 жовтня 2013 р.).* Одеса: Астропринт, 2013. С. 82-89.

460. Коваль М. Державна влада та адвокатура в світлі забезпечення справедливого судочинства в Україні. *Юридичний журнал.* 2006. № 5. С. 45-54. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2251> (дата звернення: 15.09.2017).

461. Ковтун Л. Представництво в цивільному процесі: окремі проблеми. *Право України.* 2004. № 1. С. 39-43.

462. Ковтун Н.Н. Пределы оказания юридической помощи по соглашению. *Уголовный процесс.* 2008. № 7. С. 42-45.

463. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2005. № 35-36. Ст. 446.

464. Кодекс Азербайджанской Республики об административных проступках от 29 декабря 2015 года № 96-VQ. URL: base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=85141 (дата звернення: 15.09.2017).

465. Кодекс професійної поведінки адвокатів, затверджений Резолюцією ICC-ASP/4/Res.1, прийнятою на 3-му пленарному засіданні 2 грудня 2005 року

Асамблеєю держав-учасників Римського статуту Міжнародного кримінального суду. URL: http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/BD397ECF-8CA8-44EF-92C6-AB4VEBD55BE2/140125/ICCASP432Res1_Russian.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

466. Кодекс професійної етики адвоката, прийнятий Першим Всеросійським съездом адвокатів 31 січня 2003 року. URL: http://www.fparf.ru/documents/normative_acts/1059/ (дата звернення: 15.09.2017).

467. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

468. Кожевников А.В. Адвокат-представитель потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика в советском уголовном процессе: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Свердловск, 1974. 25 с.

469. Козлов А.Ф. Субъекты советского гражданского процессуального права по основам гражданского судопроизводства и новым ГПК союзных республик. *Советское государство и право*. 1965. № 6. С. 100-106.

470. Козлова Е.И. Конституционное право России: учебник. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2003. 585 с.

471. Козочкин И.Д. Строгая ответственность в уголовном праве Англии и США. *Правоведение*. 2000. № 1. С. 136-149.

472. Козьмініх А.В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в сучасній науці. *Актуальні проблеми політики*. 2009. Вип. 36. С. 228-235.

473. Козьмініх А.В. Роль інституту адвокатури в реалізації правозахисної функції громадянського суспільства: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук: спец. 23.00.02. О., 2008. 18 с.

474. Колдаев Д.Е. Правовая основа взаимоотношений между адвокатом и клиентом. *История, философия, экономика и право*. 2013. № 1. URL: ifep.rpf/1-2013/12.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

475. Колесніков О.М. Правова природа договору з надання правової допомоги. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. Вип. 37. С. 280-285.

476. Колоколов Н. Допрос адвоката: взлом презумпции. *Вестник адвокатской палаты Кировской области*. 2015. № 5. С. 31-35.

477. Колоколова Э.Е. Адвокат-представитель в российском гражданском процессе: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.15. Саратов, 2005. 33 с.

478. Коломоець Т., Калашник Ю. Проблеми та перспективи удосконалення відповідальності за прояв неповаги до суду. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 2. С. 73-82.

479. Коломоець Т.О. Штрафи за законодавством про адміністративні правопорушення України. Запоріжжя: Верже, 2000. 240 с.

480. Колосов А.С., Колосова Т.Е. Гражданско-правовая (имущественная) ответственность адвоката перед доверителем. *Вестник Владимирского юридического института*. 2008. № 3. С. 151-154.

481. Колпаков В.К. Поняття і принципи адміністративно-деліктного провадження. *Журнал східноєвропейського права*. 2013. № 1. С. 18-23.

482. Компанейцев С.В. Деонтологічні засади діяльності адвокатів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. К., 2013. 228 с.

483. Компанейцев С.В. Деонтологічні стандарти діяльності адвокатів у деяких зарубіжних країнах. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2013. № 1. С. 16-18.

484. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 270.

485. Кондратьева Т.Х. Представление доказательств участниками уголовного судопроизводства: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Краснодар, 2009. 29 с.

486. Кони А. Собрание сочинений: в 8 т. / Под общ. ред. В.Г. Базанова, Л.Н. Смирнова, К.И. Чуковского. М.: Юридическое изд-во, 1967. Т. 3: Судебные речи. 534 с.

487. Конституционное правосудие: краткий сводный отчет семинара ОБСЕ по человеческому измерению (г. Варшава, 14-16 мая 2008 года). URL: <http://www.osce.org/ru/odihr/33162?download=true> (дата звернення: 15.09.2017).
488. Конституційне право України: підручник / За ред. Ю.М. Тодици, В.С. Журавського. К.: Ін Юре, 2002. 544 с.
489. Конституція (Основний Закон) УРСР від 30 січня 1937 року URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (дата звернення: 15.09.2017).
490. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
491. Конституція УРСР від 20 квітня 1978 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1978. № 18. Ст. 268.
492. Концепція страхування цивільної відповідальності правників, розроблена робочою групою АПУ з питань розробки законодавства про страхування цивільної відповідальності правників. URL: <http://uba.ua/ukr/projects/18/> (дата звернення: 15.09.2017).
493. Корнеев С.В. Этика – кредо профессиональной деятельности адвоката. *Бизнес в законе*. 2009. № 5. С. 263-266.
494. Коробицын М.Г. Существенные условия соглашения об оказании юридической помощи. *Адвокат*. 2006. № 10. С. 19-22.
495. Корчева Т.В. Теоретичні підходи до вдосконалення реалізації права особи на правову допомогу у кримінальному процесі України. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3. С. 343-348.
496. Корчева Т.В. Щодо питання забезпечення права на захист особи у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Теорія і практика правознавства: електрон. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»*. 2013. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_1_23 (дата звернення: 15.09.2017).
497. Коршенко А.В. Генеза права на правову допомогу. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2013. № 4. С. 21-25.

498. Косарев М.А. Основные принципы адвокатской деятельности. *Право и политика*. 2005. № 10. С. 129-146.
499. Косарев М.А. Правовой статус адвоката в иностранных государствах. *Право и политика*. 2006. № 11. С. 136-151.
500. Косенко М.С. Місце кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури у системі формування професійної адвокатури України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. Число 2. С. 97-104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2013_2_18 (дата звернення: 15.09.2017).
501. Косенко М.С. Участие квалификационно-дисциплинарной комиссии адвокатуры в обеспечении адвокатской дисциплины в Украине. *Закон и жизнь*. 2013. № 9 (261). С. 66-70.
502. Костін А. Незалежність адвокатури: Європа проти регулювання чи за? URL: <http://unba.org.ua/publications/print/168-nezalezhnist-advokatury.html> (дата звернення: 15.09.2017).
503. Кот О.В. Судові акти в господарському процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. К., 2011. 213 с.
504. Кравченко М.В. Договір про надання правової допомоги як правова конструкція. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. № 1. С. 86-91.
505. Кравченко М.В. Щодо відповідальності адвокатів за порушення зобов'язань за договором з надання правової допомоги. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 3. С. 130-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2014_3_27 (дата звернення: 15.09.2017).
506. Кравченко М.В. Щодо страхування професійної діяльності адвокатів. *Інновації в юридичній освіті: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки (м. Київ, 21 травня 2015 р.): у 2-х т. К.: Національний авіаційний університет, 2015. Т. II. С. 210-211.*
507. Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. 3-тє вид., змін. й доповн. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247 с.
508. Красильников А.В. Уголовно-процессуальные привилегии отдельных категорий лиц: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 2006. 242 с.

509. Кратенко М.В. Договор об оказании юридической помощи в современном гражданском законодательстве: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Томск, 2005. 30 с.
510. Кратенко М.В. Предмет договора об оказании юридической помощи. *Юрист*. 2005. № 1. С. 20-24.
511. Краткий толковый словарь русского языка / И.Л. Городецкая и др.; под ред. В.В. Розановой. 7-е изд., стер. М.: Рус. яз., 1990. 225 с.
512. Краткое изображение процессов или судебных тяжб (1715 г.). URL: <http://www.history.ru/content/view/1276/87/1/1/> (дата звернення: 15.09.2017).
513. Кречетова Л.В. Механизм функции защиты в судебном разбирательстве: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Екатеринбург, 2000. 18 с.
514. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
515. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2013 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-13. Ст. 88.
516. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3-4. Ст. 21.
517. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 15.
518. Кронов Е.В. Опрос защитником-адвокатом лиц с их согласия: сущность, значение, механизм производства. *Адвокатская практика*. 2008. № 3. С. 2-5.
519. Кручинин Ю.С. Пробелы в регулировании отдельных вопросов дисциплинарного разбирательства в отношении адвокатов. *Адвокатская практика*. 2010. № 5. С. 19-23.
520. Крушинський С.А. Подання доказів у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Львів, 2015. 20 с.

521. Кто хозяин адвокатской тайны?: [интервью с вице-президентом ФПА РФ Ю. Пилипенко / записала М. Петелина]. *Новая адвокатская газета*. 2008. № 4. URL: www.advgazeta.ru/arch/21/80 (дата звернення: 15.09.2017).

522. Кубальський В.Н. Самостійна кримінальна відповідальність за фальсифікацію доказів в Україні: доцільність та підстави встановлення. *Форум права*. 2012. № 4. С. 521-526. URL: [http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/16785/1/FP_index.htm_2012_4_85%20\(3\).pdf](http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/16785/1/FP_index.htm_2012_4_85%20(3).pdf) (дата звернення: 15.09.2017).

523. Кудрявцев В.Л. Гарантии независимости адвоката как условие обеспечения квалифицированной юридической помощи в деятельности адвоката (защитника) в уголовном судопроизводстве. *Адвокат*. 2008. № 5. С. 11-21.

524. Кудрявцев В.Л. Право на получение квалифицированной юридической помощи в системе защиты конституционных прав и свобод человека и гражданина. *Право и правосудие: теория, история, практика: материалы Международной научно-практической конференции* (г. Краснодар, 27 мая 2010 г.): в 3 т. Краснодар, Северо-Кавказский филиал ГОУ ВПО РАП. Т. 1. С. 93-97.

525. Кудрявцев В.Л. Процессуальное положение адвоката в российском уголовном судопроизводстве. *Современное право*. 2005. № 4. С. 64-68.

526. Кудрявцев В.Л. Реализация конституционно-правового института квалифицированной юридической помощи в деятельности адвоката (защитника) в российском уголовном судопроизводстве: теоретические основы и проблемы обеспечения: автореф. дис. на соиск. научн. степ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 2008. 55 с.

527. Кудрявцев В.Л. Соглашение об оказании юридической помощи как одно из условий оказания квалифицированной юридической помощи адвокатом-защитником в уголовном судопроизводстве. *Адвокатская практика*. 2009. № 1. С. 15-17.

528. Кудрявцев В.Л. Юридическая ответственность адвоката (защитника) за неисполнение либо ненадлежащее исполнение конституционной обязанности по оказанию квалифицированной юридической помощи. *Адвокат*. 2008. № 2. С. 3-13.

529. Кудрявцева Н. Адвокатская деятельность во Франции. *Нижегородский адвокат*. 2011. № 9. С. 24-26.
530. Кузнецов Н., Дадонов С. Право защитника собирать доказательства: сущность и пределы. *Российская юстиция*. 2002. № 8. С. 32.
531. Кулаковський П.М. Інструкція сеймику Чернігівського воєводства 1646 року. *Україна модерна*. 2001. Число 6. С. 113-138.
532. Купеева Д.Ч. Статус защитника в административно-юрисдикционном процессе: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. М., 2012. 31 с.
533. Купрейченко С.В. Защитник в уголовном процессе на стадии предварительного расследования: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 2007. 25 с.
534. Курзинер Е.Э. Актуальные вопросы доказывания в уголовном судопроизводстве Российской Федерации: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Челябинск, 2009. 27 с.
535. Курзинер Е.Э. О праве защитника собирать доказательства. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*. 2009. № 6. С. 28-30.
536. Курило Н.П. Представительство как межотраслевой институт процессуального права: возможность унификации. *Закон и жизнь*. 2013. № 8/2. С. 228-232.
537. Курс уголовного судопроизводства: в 2 т. / И.Я. Фойницкий; общ. ред.: А.В. Смирнова. С.-Пб.: Альфа, 1996. Т. 1. 552 с.
538. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.
539. Кухар А.В. Професійна відповідальність адвоката: поняття, форми та місце в системі юридичної відповідальності. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право»*. 2011. Вип. 173. Ч. 1. С. 63-72.
540. Кухнюк Д. Проблеми правового регулювання дисциплінарної відповідальності адвоката в Україні. *Право України*. 2016. № 12. С. 62-68.

541. Кучевський П.В. Діяльність адвоката у кримінальному процесі: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2011. 18 с.
542. Кучерена А.Г. Адвокатура в условиях судебно-правовой реформы в России. М.: Юркомпани, 2009. 434 с.
543. Кучерена А.Г. Адвокатура: ученик. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристь, 2009. 751 с.
544. Кучерена А.Г. Природа и основное назначение адвокатуры. *«Черные дыры» в Российском законодательстве*. 2002. № 4. С. 313-316.
545. Кучерена А.Г. Роль адвокатуры в становлении гражданского общества в России: автореф. дис. на соиск. научн. степ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2002. 44 с.
546. Лавицкая М.И. Развитие российской адвокатуры в период с 1864 по 1917 год. *Ученые записки Орловского государственного университета*. 2012. № 4. С. 56-64.
547. Лагутин И.Б. Финансово-правовые категории. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2009. № 1. С. 46-49.
548. Лазарев В. Допрос адвоката. Толкование норм, запрещающих допрос адвоката. *Адвокатская газета*. 2008. № 4 (21). URL: <http://www.advgazeta.ru/arch/21/83> (дата звернення: 15.09.2017).
549. Лазаренкова О.Г., Сидорова В.Н. Некоторые спорные вопросы обновленного законодательства об удостоверении доверенности. *Нотариус*. 2015. № 3. С. 22-25.
550. Лазутин Л.А. Правовая помощь по уголовным делам как комплексное формирование в международном уголовном и уголовно-процессуальном праве: автореф. дис. на соиск. научн. степ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.10. Казань, 2008. 42 с.
551. Лазько Г.З. Правова природа процесуального представництва у цивільному процесі: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. К., 2006. 19 с.

552. Лалардри А. Адвокаты Евросоюза борются за свои права. *Новая адвокатская газета*. 2009. № 10. URL: <http://www.advgazeta.ru/rubrics/11/290> (дата звернення: 15.09.2017).

553. Ларина Л.Ю. Дифференциация уголовной ответственности адвокатов за совершение профессиональных преступлений. *Вестник МИИГУ им. П.А. Столыпина*. 2015. № 1. С. 33-44.

554. Ларина Л.Ю. Разновидности преступлений, совершаемых адвокатами (по материалам практики). *Актуальные вопросы борьбы с преступлениями*. 2015. № 3. С. 15-17.

555. Ларинков А.А. К вопросу о полномочиях защитника по собиранию доказательств в уголовном судопроизводстве. *Криминалистика*. 2011. № 1. С. 47-51.

556. Лень В.В., Лень В.В. Проблемы реформирования украинской адвокатуры. *Правоведение*. 2005. № 1. С. 178-182.

557. Леонтьева Е.А. Использование специальных знаний адвокатом-представителем по гражданским делам: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2010. 27 с.

558. Леонтьева Е.А. О деятельности адвоката-представителя в гражданском судопроизводстве. *Адвокатская практика*. 2008. № 4. С. 13-15.

559. Либанова С.Э. Адвокатура в механизме обеспечения прав человека в Российской Федерации: конституционно-правовое исследование: автореф. дис. на соиск. научн. степ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.02. Екатеринбург, 2013. 58 с.

560. Либанова С.Э. Значение кодекса профессиональной этики в воспитании нравственного профессионализма и институционализации адвокатуры в России. *Евразийская адвокатура*. 2012. № 1-1. С. 50-57.

561. Либанова С.Э. Триединство статусов российской адвокатуры. *Адвокат*. М.: Законодательство и экономика, 2011. № 5. С. 5-10.

562. Лисицин Р. Для чего адвокату ордер? *Российская юстиция*. 2003. № 8. С. 29-31.

563. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 9 вересня 2011 року № 611-1104/4-11. URL:

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00079.html (дата звернення: 15.09.2017).

564. Лист ГУ ДФС у м. Києві від 25 березня 2016 року № 7286/10/26-15-13-02-16 URL: <http://kyiv.sfs.gov.ua/baner/podatkovy-konsultatsii/konsultatsii-dlya-yuridichnih-osib/print-67452.html> (дата звернення: 15.09.2017).

565. Лист президента Ради адвокатських та правничих товариств Європи (ССВЕ) до Верховної Ради України від 10 червня 2005 р. URL: <http://www.attorneys.od.ua/datas/users/2-letter%20ccbe.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

566. Литвинцева Н.Ю. Свидетельский иммунитет адвоката. *Адвокатская практика*. 2014. № 1. С. 56-60.

567. Личко В.С. Поняття та види правової допомоги в Україні: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. О., 2013. 24 с.

568. Личко В.С. Поняття та види правової допомоги. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 419-425.

569. Логінова С.М. Адвокатська таємниця: теорія і практика: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. К., 2002. 19 с.

570. Локшина С.М. Краткий словарь иностранных слов. М.: Советская Энциклопедия, 1971. 463 с.

571. Лопатин В.В., Лопатина Л.Е. Иллюстрированный словарь современного русского языка. М.: Эксмо, 2007. 928 с.

572. Лубшев Ю.Ф. Адвокатура в России: учебник. М.: Профобразование, 2002. 832 с.

573. Лубшев Ю.Ф. Проблемы защиты по уголовным делам: дис. в виде научн. доклада на соиск. научн. степ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 1998. 70 с.

574. Лукошкина С.В. О процессуальном иммунитете адвоката в российском уголовном судопроизводстве. *Сибирские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения*. 2014. № 2 (6). С. 95-103.

575. Луцюк М. Повноваження адвоката при наданні правової допомоги свідку в кримінальному провадженні за новим КПК України. URL: <http://rivnepravo.com.ua/news/vsi-publikatsii/> (дата звернення: 15.09.2017).

576. Люлич В.А. Закрепление права защитника на соби́рание доказательств в Уголовно-процессуальном кодексе Украины. *Евразийская адвокатура*. 2013. № 2(3). С. 65-66.

577. Ляпина Д.Р. Развитие конституционно-правовых норм об адвокатуре в советский период с 1917 года до начала 90-х годов XX века. *Бизнес в законе*. 2010. № 3. С. 40-42.

578. Макаров С.Ю. К вопросу о значении Федерального закона «Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации» в свете применения адвокатами статусных прав. *Адвокатская палата*. 2012. № 2. С. 9-10.

579. Макарьян Д.В. Некоторые вопросы адвокатской деятельности. *Адвокатская практика*. 2004. № 4. С. 4-10.

580. Макушкина Е.Э. Право адвоката на сбор доказательств: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.15. Томск, 2007. 27 с.

581. Маланчук П.М. Юридичний механізм. Реалізації права на захист у кримінальному процесі: проблеми і практика. *Прокуратура, людина, держава*. 2004. № 9. С. 87-94.

582. Малейн Н.С. Охраняемый законом интерес. *Советское государство и право*. 1980. № 1. С. 27-34.

583. Маляренко А.В. Про присягу судді та відповідальність за її порушення. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 2. С. 26-31.

584. Малько А.В. Правовая политика как общетеоретическая категория *Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. Серия «Юридическая наука»*. 2012. № 2-3 (12-13). URL: <http://repository.enu.kz/bitstream/handle/data/9164/pravovaya-politika.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

585. Малько А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах: учебно-методическое пособие. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юристь, 1999. 272 с.

586. Мальцев Г.В. Права личности: юридическая норма и социальная действительность. *Конституция СССР и правовое положение личности*. М.: Изд-во ИГиП АН СССР, 1979. С. 48-55.

587. Мамыкин А.С. Обеспечение адвокатской тайны в уголовном судопроизводстве. *Уголовно-процессуальное законодательство в современных условиях: проблемы теории и практики*: сборник статей. М.: Волтерс Клувер, 2010. С. 83-88.

588. Мананкова Р.П. Специальный правовой статус как критерий классификации субъектов правоотношений. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2009. № 1. С. 17-21.

589. Мартынчик Е.Г. Адвокатское расследование в уголовном процессе. Теоретико-методологические основы доктрины адвокатского расследования. М.: Юристъ, 2009. 258 с.

590. Мартынчик Е.Г. Правовые основы адвокатского расследования: состояние и перспективы (к разработке концепции и модели). *Адвокатская практика*. 2004. № 3. С. 4-11.

591. Марченко О.О. Прояв неповаги до суду: проблемні питання притягнення до відповідальності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2012. Вип. 19. Т. 3. С. 152-156.

592. Марчук В.І. Особливості документального оформлення повноважень адвоката і вдосконалення у межах чинного законодавства. *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2014. № 807. С. 172-179.

593. Маслюк О.В. Права адвоката-захисника в контексті спростування підозри (обвинувачення): сучасний стан та шляхи вдосконалення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 259-262. URL: http://www.pap.in.ua/2_2015/78 (дата звернення: 15.09.2017).

594. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1972. 292 с.

595. Махмудов И.К. Институт адвокатуры (теоретико-правовое исследование): автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Саратов, 2000. 25 с.
596. Медведев М.Ю. Процессуальное положение и практика деятельности непрофессионального защитника в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 2002. 27 с.
597. Меланчук А.В. Адвокатура в Російській Імперії і сучасній Україні (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Одеса, 2014. 22 с.
598. Меланчук А.В. Порядок одержання дозволу на заняття адвокатською діяльністю в дореволюційній Росії та сучасній Україні: порівняльний аналіз. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 352-359. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_1_53 (дата звернення: 15.09.2017).
599. Меланчук А.В. Роль адвокатів у кримінальному провадженні за законодавством Російської Імперії і сучасної України: точки дотику. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 2. Т. 4. С. 122-127.
600. Мелехин А.В. Теория государства и права: учебник. М.: Маркет ДС, 2007. 640 с.
601. Мельниченко Р.Г. Адвокатура России и зарубежных стран: учебник для вузов. Волгоград: Изд-во «ПринТерра», 2007. 200 с.
602. Мельниченко Р.Г. Адвокаты избавились от страха. *Адвокатская практика*. 2010. № 1. С. 29-32.
603. Мельниченко Р.Г. Виды мер профессиональной ответственности адвокатов. *Адвокатская практика*. 2011. № 1. С. 23-26.
604. Мельниченко Р.Г. Квалификационный экзамен на получение статуса российского адвоката. *Право и образование*. 2010. № 11. С. 26-39.
605. Мельниченко Р.Г. Конституционное право на юридическую помощь: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Волгоград, 2001. 24 с.

606. Мельниченко Р.Г. Меры профессиональной ответственности адвокатов. *Адвокат*. 2010. № 10. С. 16-21.
607. Мельниченко Р.Г. О принципах формирования адвокатской корпорации в России. *Адвокат*. 2004. № 9. С. 18-20.
608. Мельниченко Р.Г. О третьем разделе Кодекса профессиональной этики адвокатов – «Профессиональные правонарушения адвокатов». *Адвокатура. Государство. Общество*: сб. материалов VI Ежегодной науч.-практ. конференции / Федер. палата адвокатов РФ. М.: Информ-Право, 2009. С. 71-82.
609. Мельниченко Р.Г. Об иммунитете устного высказывания адвоката. *Адвокат*. 2005. № 9. С. 29-32.
610. Мельниченко Р.Г. Особенность привлечения адвоката к административной ответственности. *Адвокатская практика*. 2010. № 4. С. 21-23.
611. Мельниченко Р.Г. Почистить фильтры. *Новая адвокатская газета*. 2010. № 23. С. 6-7.
612. Мельниченко Р.Г. Профессиональная ответственность адвоката: монография. Волгоград, 2010. 168 с.
613. Мельниченко Р.Г. Стандарты качества адвокатских услуг. *Адвокатская практика*. 2010. № 5. С. 26-30.
614. Мельниченко Р.Г. Уголовная ответственность адвоката за мошенничество. *Уголовный процесс*. 2014. № 11. С. 27-33.
615. Милова И.Е. Участие адвоката-защитника в собирании доказательств на предварительном следствии: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Самара, 1998. 17 с.
616. Мирзоев Г.Б. Правоохранительная деятельность государства и вопросы общественного контроля. М.: Юрлитинформ, 2007. 373 с.
617. Миронюк Р.В. Реалізація правового статусу потерпілої особи у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 230-237. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvdduvs_2013_2_33.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

618. Мисливий В.А., Басараба Н.С. Адвокатська таємниця: теорія та практика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 24. Т. 4. С. 156-157.
619. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р.. *Офіційний вісник України.* 2012. № 32. Ст. 9.
620. Михайленко О.Р. Про забезпечення незалежності суддів у змагальному кримінальному процесі. *Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. семінару (м. Харків, 30-31 березня 2005 р.). Х.; К.: ЦНТ «Гопак», 2006. С. 51-56.
621. Михайлова А.С. Гражданско-правовое регулирование страхования профессиональной ответственности адвокатов по законодательству Российской Федерации: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. М., 2011. 25 с.
622. Михайлова А.С. К вопросу о страховом случае по договору страхования профессиональной гражданско-правовой ответственности адвоката в Российской Федерации. *Адвокатская практика.* 2011. № 2. С. 17-20.
623. Мірошніченко Ю.Р. Сильна адвокатура – запорука правової держави. *Експрес.* 20 травня 2008 р. URL: <http://www.miroshnichenko.net/press/articles/4832dd95a5948> (дата звернення: 15.09.2017).
624. Моисеенко Г.З. О процессуальном статусе адвоката в уголовном процессе. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки».* 2010. Т. 23, № 2. С. 249-253.
625. Моїсєєв О.М. Проблеми, пов'язані із залученням судового експерта до участі в кримінальному провадженні. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки».* 2014. Т. 27 (66). С. 194-203.
626. Молло М. Правила адвокатской профессии во Франции: пер. с франц. М.: Издание Н.П. Шубинского, 1894. 98 с.
627. Мостовенко С. Адвокат – не посередник між чиновником і клієнтом! *Дзеркало тижня.* 2012. № 26. С. 6.

628. Музюкин Д.В. Правовое обеспечение рынка юридических услуг: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Томск, 2007. 30 с.

629. Муллерат Р. Независимость – основной принцип юридической этики. *Адвокат*. 1996. № 11. URL: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1132077> (дата звернення: 15.09.2017).

630. Муратова Н.Д. Процессуальные акты адвоката в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 2009. 25 с.

631. Мухудинова Н.Р. Адвокат свидетеля, законный представитель несовершеннолетнего свидетеля в российском уголовном судопроизводстве. *Адвокатская практика*. 2010. № 6. С. 43-44.

632. Мхитарян С.О. Конституционно-правовое регулирование института публичных корпораций в Российской Федерации: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. М., 2010. 27 с.

633. НААУ побачила у системі БПД загрозу незалежності адвокатури. *Закон і бізнес*. 2015. № 36. URL: http://zib.com.ua/ua/118511-nacionalna_asociaciya_advokativ_ukraini_pobachila_u_sistemi_.html (дата звернення: 15.09.2017).

634. Найдеров Ю.В. Административная ответственность за нарушения законодательства Российской Федерации о рекламе: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. М., 2005. 24 с.

635. Нарутто С.В. Обращение граждан в Конституционный Суд Российской Федерации: научно-практическое пособие. М.: Норма: Инфра-М, 2011. 352 с.

636. Насонова И.А. Некоторые проблемы правового положения защитника в уголовном процессе. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2007. № 3. С. 32-35.

637. Насонова И.А. Участие адвоката-защитника на стадии предварительного расследования: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Волгоград, 1998. 18 с.

638. Насонова И.А. Участники уголовного судопроизводства со стороны защиты, осуществляющие защиту прав и законных интересов других субъектов. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2009. № 4. С. 32-37.

639. Наумов Д.В. Гражданско-правовое регулирование обязательного страхования профессиональной имущественной ответственности адвокатов: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Волгоград, 2011. 26 с.

640. Невзгодина Е.Л. Основания добровольного представительства в современном гражданском праве России. *Вестник Омского университета*. 2008. № 4. С. 98-110.

641. Невзгодина Е.Л. Представительство как межотраслевой институт. *Вестник Омского Университета*. 2006. № 2. С. 127-130.

642. Независимость адвоката – не право, а обязанность : [інтерв'ю агентства «Росбалт» от 21 октября 2006 г. с президентом Федеральной палаты адвокатов РФ Евгением Семеняко]. URL: <http://subscribe.ru/archive/law.russia.review.pravopark/200610/23092549.html> (дата звернення: 15.09.2017).

643. Нердрум Г. Об адвокатах и адвокатской деятельности в Норвегии. *Вестник Федеральной палаты адвокатов РФ*. 2008. № 1. С. 95-119.

644. Нерсесян А. Право на правову допомогу і порядок його реалізації. *Юридичний журнал*. 2009. № 11. С. 85-87. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3347> (дата звернення: 15.09.2017).

645. Нескороджена Л.Л. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2002. 20 с.

646. Нинциева Т.М. Правовое регулирование организации адвокатуры в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2007. 173 с.

647. Нікітченко В.В. Специфіка правового регулювання діяльності адвокатури України. *Право і безпека*. 2011. № 3. С. 100-105.

648. Нор В., Білостоцький С. Захист незалежності судів і самостійності суддів у діяльності Національної Ради Судівництва Республіки Польща: досвід для України. *Вісник Львівського університету*. 2015. Вип. 61. С. 442-451.

649. Нор В., Войнарович А. Адвокат як єдиний суб'єкт надання правничої допомоги у судовому провадженні: міжнародний досвід та вітчизняні законодавчі новели. *Право України*. 2016. № 12. С. 9-18.

650. О Конституционном Суде Российской Федерации: Федеральный конституционный закон от 27 июля 1994 года № 1-ФЗК. *Собрание законодательства Российской Федерации*. 1994. № 13. Ст. 1447.

651. О суде: Декрет № 1 Совета Народных Комиссаров РСФСР от 22 ноября (5 декабря) 1917 года. *Декреты Советской власти*. М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1957. Т. 1. 625 с.

652. Об адвокатской деятельности и адвокатуре Российской Федерации: Федеральный закон от 31 мая 2002 г. № 63-ФЗ. *Собрание законодательства РФ*. 2002. № 23. Ст. 2102.

653. Об адвокатуре и адвокатской деятельности в Республике Беларусь: Закон Республики Беларусь от 30 декабря 2011 года № 334-З. *Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь*. 2012. № 2/1884.

654. Об адвокатуре: Закон Республики Армения от 14 декабря 2004 года. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2255&lang=rus> (дата звернення: 15.09.2017).

655. Об адвокатуре: Закон Республики Молдова от 19 июля 2002 года № 1260. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=335889&lang=2> (дата звернення: 15.09.2017).

656. Обловацька Н.О. Адвокатура – інститут громадянського суспільства. *Адвокат*. 2011. № 10. С. 37-40.

657. Обловацька Н.О. Поняття адвокатської діяльності в Україні та Росії. *Адвокат*. 2011. № 11. С. 45-48.

658. Обловацька Н.О. Страхування професійної відповідальності адвокатів України. *Адвокат*. 2010. № 9. С. 25-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2010_9_3 (дата звернення: 15.09.2017).

659. Общая теория государства и права: академический курс в 2 т. / Т.И. Байтин, А.Г. Бережнов, Н.В. Витрук, Д.А. Керимов и др. Т. 1. Теория государства. М.: Зерцало, 1998. 416 с.

660. Общая теория государства и права: учебник / А.Ф. Вишневский, Н.А. Горбатов, В.А. Кучинский; под. ред. В.А. Кучинского. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд-во деловой и учеб. лит-ры, 2006. 656 с.

661. Общая теория прав человека / И.А. Карташкин, Н.С. Колесова, А.М. Ларин, И.А. Ледах и др.; отв. ред. Е.А. Лукашева. М.: Норма, 1996. 520 с.

662. Овсяннікова О. Стажування кандидата в адвокати: проблеми та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 253-260. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varny_2013_4_31 (дата звернення: 15.09.2017).

663. Одинцова І.М. Діяльність сторони захисту при збиранні, дослідженні та перевірці доказів в умовах судового слідства. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 254-259. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_1_49 (дата звернення: 15.09.2017).

664. Одинцова І.М. Право на захист на досудовому розслідуванні за новим КПК України. *Право і суспільство*. 2013. № 2. С. 207-211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2013_2_36 (дата звернення: 15.09.2017).

665. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 2-е изд., испр. и доп. М.: Изд. АЗЪ, 1995. 928 с.

666. Окрема постанова Берегівського районного суду Закарпатської області від 7 жовтня 2016 р. (справа № 701/1327/12). URL: www.reyestr.court.gov.ua/Review/61982414 (дата звернення: 15.09.2017).

667. Окрема постанова Комсомольського районного суду м. Херсона від 31 жовтня 2012 р. (справа № 2114/8025/12). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28152433> (дата звернення: 15.09.2017).

668. Окрема постанова Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 31 серпня 2015 р. (справа № 308/18782/13). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50635074> (дата звернення: 15.09.2017).

669. Окрема ухвала апеляційного суду Миколаївської області від 8 листопада 2012 р. (справа № 1490/4645/12). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27984104> (дата звернення: 15.09.2017).

670. Оленев С.Б. Охрана прав и свобод человека и гражданина – принцип российского уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Ижевск, 2005. 203 с.

671. Олефіренко Н.А. Особливості правового статусу потерпілої особи як учасника адміністративно-деліктного провадження. *Форум права*. 2011. № 1. С. 722-726. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_1_117.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

672. Олійник О.Б. Теоретичні проблеми становлення юридичної риторики як складової теорії держави та права: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.01. К., 2011. 38 с.

673. Омельченко Т.В. Законодавче закріплення терміну «правова допомога». *Форум права*. 2012. № 3. С. 500-504. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/FP/2012-3/12otvtpd.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

674. Омельченко Т.В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Х., 2004. 19 с.

675. Орлов А.А. Вопросы правового регулирования обязанности адвоката осуществлять познание по уголовному делу. *Адвокатская практика*. 2015. № 4. С. 14-18.

676. Орлов А.А. Установление обстоятельств уголовного дела как обязанность адвоката. *Пробелы в российском законодательстве*. 2015. № 4. С. 273-276.

677. Орлов А.В. Гражданско-правовое регулирование отношений в сфере оказания юридических услуг: сравнительно-правовое исследование: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. М., 2009. 31 с.

678. Орлова А.А. К вопросу о статусе адвоката на досудебных этапах уголовного судопроизводства. Материал подготовлен для системы КонсультантПлюс. 2007. URL: <http://www.center-bereg.ru/j2153.html> (дата звернення: 15.09.2017).

679. Орлова М.М. Доверенность как письменное уполномочие. *Бюллетень нотариальной практики*. 2003. № 4. С. 20-24.

680. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

681. Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам від 1 серпня 1990 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_835 (дата звернення: 15.09.2017).

682. Осокина Г.Л. Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть: учебное пособие. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2002. 616 с.

683. Остапенко Т.О. «Права, згідно з якими судиться малоросійський народ» 1743 р. – важливий етап систематизації права України-Гетьманщини XVIII ст. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 440-446. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appo1_2014_51_55 (дата звернення: 15.09.2017).

684. Павлова Г.А. Статус адвокатуры в Российской Федерации на современном этапе ее развития: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2005. 245 с.

685. Падалка А.М. Місце юридичної відповідальності в системі процесуального статусу учасників кримінального судочинства. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 140-145.

686. Панков И.И. Соглашение об оказании юридической помощи как особый гражданско-правовой договор. *Актуальные проблемы науки XXI века*: сб. ст. уч.

науч.-практ. семинара молодых ученых (г. Минск, 17 февраля 2011 г.). Минск: Минский ин-т управления, 2011. С. 44-49.

687. Панков И.И. Существенные условия соглашения об оказании юридической помощи. *Веснік Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта*. 2012. № 4. С. 90-96.

688. Панченко В.Ю. Объект и предмет юридической помощи как формы правового содействия. *Личность, общество, государство, право. Проблемы соотношения и взаимодействия*: материалы Международной научно-практической конференции (г. Пенза, 15-16 октября 2011 г.). Пенза: Научно-издательский центр «Социосфера». 2011. С. 108-111.

689. Панченко В.Ю. Подходы к понятию «юридическая помощь» в современном отечественном правоведении. *Российский юридический журнал*. 2012. № 1. С. 18-27.

690. Панченко В.Ю. Юридическая помощь личности: общетеоретический аспект: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Красноярск, 2004. 30 с.

691. Панченко В.Ю., Михалева А.Е. Правовые средства обеспечения доверия клиента при оказании юридической помощи: возможности и пределы использования. *Вестник Красноярского государственного аграрного университета*. 2014. № 11. С. 243-245.

692. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95-98.

693. Панчук О. Окремі питання надання адвокатом правової допомоги свідку. *Закон и жизнь*. 2013. № 3. С. 32-34.

694. Панчук О.В. Надання свідку правової допомоги у кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2013. 180 с.

695. Паршуткин В.В. Опрос адвокатом лиц с их согласия. *Возможности защиты в рамках нового УПК России*: материалы научно-практической конференции адвокатов, проведенной Адвокатской палатой г. Москвы при

содействии Коллегии адвокатов «Львова и партнеры» (г. Москва, 17 апреля 2003 г.). М.: ЛексЭст, 2003. С. 62-71.

696. Пасенюк О.М., Панченко О.Н., Авер'янов В.Б. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України. К.: Юрінком Інтер, 2009. 704 с.

697. Патюлин В.А. Субъективные права граждан: основные черты, стадии, гарантии реализации. *Советское государство и право*. 1971. № 6. С. 24-32.

698. Переверза І.М. Адвокатура в Стародавній Греції та Стародавньому Римі. *Право: історія, теорія, практика: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 14-15 березня 2014 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 14-17.

699. Перепеченов А.А. Правовая охрана интеллектуальной собственности: вопросы теории и практики: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Саратов, 2011. 26 с.

700. Петрішин О. Громадянське суспільство і держава: питання взаємовідносин. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 4. С. 3-12.

701. Петрученко О. Латинско-русский словарь. 9-е изд., испр. М.: Издание товарищества «В.В. Дуленов, Наследники Бр. Салаевых», 1914. 810 с.

702. Печерский В.В. Процессуальные полномочия адвоката: характеристика основных пробелов и противоречий. *Юридический журнал*. 2007. № 3(11). С. 42-46.

703. Печерский В.В. Юридическая помощь и юридическая услуга: формирование и сравнение понятий. *Вопросы адвокатуры*. 2005. № 1 (36). С. 50-69.

704. Пилипенко Ю.С. Адвокатская тайна как гарантия права на защиту. *Адвокат*. 2008. № 4. С. 7-10.

705. Пилипенко Ю.С. Адвокатская тайна: теория и практика реализация: автореф. дис. на соиск. научн. степ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2009. 56 с.

706. Пилипенко Ю.С. К вопросу о пределах дисциплинарной ответственности адвоката. *Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА)*. 2014. № 1. С. 38-47.

707. Пилипенко Ю.С. Основные направления исследования адвокатской тайны. *Часопис адвокатури України*. 2009. № 9. С. 1-42. URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/619/639> (дата звернення: 15.09.2017).

708. Питання ведення адвокатського дос'є: рішення РАУ від 4 серпня 2017 року № 169. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2017-08-04-r-shennya-rau-169_59d23b518e85f.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

709. Питання забезпечення організаційних заходів проходження стажування: рішення РАУ від 16 грудня 2016 року № 292. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-12-15-r-shennya-rau-292_58663b606d4f8.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

710. Питулько К.В., Коряковцев В.В. Постатейный комментарий к Федеральному закону «Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации». СПб.: Питер, 2003. 320 с.

711. Плекан В.В. До питання кримінальної відповідальності «удаваного» посередника у підкупі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 346-348. URL: http://www.pap.in.ua/4_2015/106.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

712. Плетень А.С. К вопросу о содержании понятия «квалифицированная юридическая помощь». *Конституционное и муниципальное право*. 2008. № 23. С. 28-32.

713. Повышение профессионального уровня защитников – это обязательное условие так называемой адвокатской монополии [интервью с президентом Федеральной палаты адвокатов РФ Е. Семеняко / записала М. Горовцова]. URL: <http://www.garant.ru/action/interview/553999/> (дата звернення: 15.09.2017).

714. Погорецький М. Захисник – суб'єкт доказування на досудовому провадженні за чинним КПК України: проблемні питання. *Актуальні питання державотворення в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Дню науки юридичного ф-ту Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка (м. Київ, 23 травня 2014 р.). Київ: Прінт-Сервіс, 2014. С. 479-482.

715. Погорецький М.А., Погорецький М.М. Кримінальні процесуальні гарантії адвокатської таємниці під час проведення обшуку: проблемні питання.

Адвокатура: минуле та сучасність: матеріали V Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 14 листопада 2015 р.). Одеса: Юрид. літ-ра, 2015. С. 7-12.

716. Погорецький М.А., Яновська О.Г. Адвокатура України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2014. 368 с.

717. Погорецький М.М. Гарантії забезпечення додержання адвокатської таємниці у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3 (72). С. 282-287.

718. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-17. Ст. 556.

719. Подоляка А.М. Захист прав і свобод громадян засобами адвокатури. *Форум права*. 2009. № 1. С. 431-437. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/e-journals/FP/2009-1/09pamgza.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

720. Подольный Н.А. Адвокатская тайна и проблемы обеспечения безопасности общества от терроризма и организованной преступности. *Адвокатская практика*. 2005. № 1. С. 8-9.

721. Подольный Н.А. Всегда ли в интересах доверителя, чтобы адвокат действовал в соответствии с его волей? *Адвокатская практика*. 2004. № 3. С. 16-18.

722. Подосинникова Л.А. Адвокатский запрос как основная форма истребования адвокатом доказательств при оказании квалифицированной юридической помощи. *Право и жизнь*. 2009. № 5 (131). URL: <http://www.law-n-life.ru/arch/131/131-18.doc> (дата звернення: 15.09.2017).

723. Пожар В.Г. Генеза та деякі перспективи розвитку інституту представництва у кримінальному судочинстві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 231-240.

724. Пожар В.Г. Інститут представництва в кримінальному судочинстві: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. О., 2010. 20 с.

725. Политология. Курс лекций / Под ред. М.Н. Марченко. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2003. 683 с.

726. Політичний енциклопедичний словник: навч. посіб. / [упор. В.П. Горбатенко, А.Г. Саприкін]; за ред. Ю.С. Шемчушенка, В.Д. Бабкіна. К.: Генеза, 1997. 400 с.

727. Положение об адвокатуре СССР, утверждено Постановлением СНК СССР от 16 августа 1939 года № 1219. *СП СССР*. 1939. № 49. Ст. 394.

728. Положення про внески на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування (нова редакція), затверджене рішенням РАУ від 16 лютого 2013 року № 72. URL: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/2014.07.04-05-pologennya-75.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

729. Положення про зразки бланків та технічних описів посвідчення адвоката України, службового посвідчення адвоката України – члена органу адвокатського самоврядування України, члена Комітету, посвідчення адвоката іноземної держави, помічника адвоката України, затверджене рішенням РАУ від 23 квітня 2016 року № 119. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pologennya/2016-04-23-polozhennya-119_5735a3e473333.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

730. Положення про комітет захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності, затверджене рішенням РАУ від 27 липня 2013 року № 182. URL: <http://web1.unba.org.ua/akti/> (дата звернення: 15.09.2017).

731. Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, затверджене рішенням РАУ від 3 лютого 2017 року № 6. URL: <http://unba.org.ua/> (дата звернення: 15.09.2017).

732. Положення про ордер на надання правової допомоги та порядок ведення реєстру ордерів, затверджене рішенням РАУ від 17 грудня 2012 року № 36. URL: <http://web1.unba.org.ua/akti/> (дата звернення: 15.09.2017).

733. Положення про помічника адвоката, затверджене рішенням РАУ від 25 вересня 2015 року № 113. URL: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/2015.09.25-pologennya-113.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

734. Положення про порядок прийняття та розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність,

затверджене рішенням РАУ від 30 серпня 2014 року № 120. URL: <http://vkdkka.org/wp-content/uploads/2016/07/151.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

735. Полуяктова Н.Л. Реализация конституционного права на квалифицированную юридическую помощь как основное содержание деятельности нотариата Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. М., 2004. 160 с.

736. Попелюшко В.А. Штрихи к «портрету» нового уголовного процесса Украины. *Евразийская адвокатура*. 2012. № 1. С. 89-97.

737. Попелюшко В.О. Виникнення та інституційне становлення адвокатури Франції. *Адвокат*. 2011. № 1. С. 9-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2011_1_1 (дата звернення: 15.09.2017).

738. Попелюшко В.О. Нормативні новели щодо надання адвокатами правової допомоги в кримінальному судочинстві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Число 1. С. 93-104. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vaau_2011_1_15.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

739. Попелюшко В.О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2009. 36 с.

740. Попелюшко В.О. Чи можливий справжній змагальний судовий розгляд в українському кримінальному процесі? *Право України*. 2006. № 3. С. 94-97.

741. Попелюшко В.О. Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2016. № 1(13). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

742. Попов В.С. Участие адвоката-защитника в процессе доказывания на стадии предварительного расследования и в суде первой инстанции: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Челябинск, 2005. 249 с.

743. Попов Е.А. Адвокат как участник уголовного процесса в досудебных стадиях: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Краснодар, 2004. 26 с.

744. Попова Д.Г. Законное представительство несовершеннолетних (межотраслевой аспект). *Юридический мир*. 2013. № 7. С. 14-18.

745. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», підготовленого Робочою групою з реформування законодавства про адвокатуру та безоплатну правову допомогу при Раді з питань судової реформи <http://jrc.org.ua/upload/steps/bdc5610fac7309ca8aab48f0c1a531de.pdf> (дата звернення: 26.10.2017).

746. Порядок ведення єдиного реєстру адвокатів України, затверджено рішенням РАУ від 17 грудня 2012 року № 26. URL: <http://radako.com.ua/sites/default/files/docs/ierau.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

747. Порядок дій з питань забезпечення гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних і соціальних прав адвокатів, затверджений рішенням РАУ від 27 липня 2013 року № 183. URL: https://kmdka.com/sites/default/files/files/poryadok_reaguvannya_10.04.2013-1.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

748. Порядок допуску до складення кваліфікаційного іспиту, Порядок складення кваліфікаційного іспиту та методики оцінювання результатів складення кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні (нова редакція), який затверджений рішенням РАУ від 17 грудня 2013 року № 270. URL: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/poryadki/2015.09.25-poryadok-104.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

749. Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України, затверджений рішенням РАУ від 16 лютого 2013 р. № 85. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/poryadki/2016-02-26-poryadki-67_56eaccd9a7612.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

750. Поспелов О.В. Гражданско-правовая ответственность адвокатов и адвокатских образований за некачественную юридическую помощь. *Пробелы в российском законодательстве*. 2008. № 1. С. 406-411.

751. Поспелов О.В. Формы адвокатских образований: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2008. 30 с.

752. Постанова ВСУ від 6 вересня 2016 року (справа № 826/19572/14). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61718460> (дата звернення: 15.09.2017).
753. Постанова Нетішинського міського суду Хмельницької області від 3 листопада 2010 р. (справа № 2-а-1279/2010). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13445997> (дата звернення: 15.09.2017).
754. Постникова В.В. Требования к лицу, претендующему на приобретение статуса адвоката, в Российской Федерации и в Великобритании. *Адвокатская практика*. 2013. № 5. С. 33-37.
755. Потанина М.П. Адвокатура как гарант реализации конституционного права человека и гражданина на юридическую помощь в Российской Федерации: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Челябинск, 2009. 22 с.
756. Поташник И.М. Адвокатура и квалифицированная юридическая помощь. *Право и государство: теория и практика*. 2013. № 8 (104). С. 84-88.
757. Потехин П.А. Отрывки из воспоминаний адвоката. *Право*. 1900. № 1-52. С. 2213-2220.
758. Почечуева О.С. Некоторые вопросы возникающие при реализации профессиональных функций адвоката-защитника и представителя в уголовном процессе. *Проблемы в российском законодательстве*. 2008. № 2. С. 340-343.
759. Почечуева О.С. Особенности деятельности адвоката-представителя потерпевшего в российском уголовном процессе: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2009. 29 с.
760. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25 листопада 2015 року № 3524. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209 (дата звернення: 15.09.2017).
761. Права человека: учебник для вузов / Отв. ред. Е.А. Лукашева. М.: Изд-во НОРМА, Издательская группа «ИНФРА М-НОРМА», 2001. 573 с.

762. Права, по которым судится малороссийский народ / Под ред. А.Ф. Кистяковского. Киев, Университетская типография (И.И. Завадского), 1879. 1063 с.

763. Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 9 червня 2017 року. URL: <http://vkdko.org/wp-content/uploads/2017/07/PravilaAdvokatskojiEtiki2017.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

764. Правила адвокатської етики, схвалені Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України від 1 жовтня 1999 року № 6/VI (втратили чинність). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS128.html (дата звернення: 15.09.2017).

765. Правовая система США / У. Бернам; науч. ред.: В.А. Власихин. 3-е изд. М.: Новая юстиция, 2006. 1216 с.

766. Прилуцький С.В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в умовах становлення правової держави. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 12. С. 47-55.

767. Прилуцький С.В. Громадянське суспільство в механізмі судової влади та правосуддя: теоретико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 236-242.

768. Прилуцький С.В. Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.10. К, 2013. 36 с.

769. Примак Т.К., Орлова К.А. Терминологические трудности определения категории «правовой статус». *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Экономические и юридические науки*. 2012. № 9. С. 19-27.

770. Приходько И. Применение правил о представительстве и некоторые процессуальные презумпции. *Хозяйство и право*. 2003. № 2. С. 87-90.

771. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 62. Ст. 17.

772. Про адвокатуру: Закон України від 19 грудня 1992 року № 2887-XII (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 9. Ст. 62.

773. Про адвокатуру: Положення Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 2 жовтня 1922 року. *Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1922-1923 рр.* Харківв: Літо-друкарня «Книгоспілки», 1922. 1147 с.

774. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 5. Ст. 30.

775. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011р. № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 51. Ст. 577.

776. Про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю особою, стосовно якої існують обставини несумісності: рішення РАУ від 16 лютого 2017 року № 39. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2017-02-04-r-shennya-rau-39_58b8205077624.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

777. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 30. Ст. 542.

778. Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною: Резолюція 1466 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 жовтня 2005 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_611 (дата звернення: 15.09.2017).

779. Про відносини між суддями та адвокатами: Висновок № 16 (2013) Консультативної ради європейських суддів (м. Страсбург, 13-15 листопада 2013 р.). URL: <http://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/vys16.doc> (дата звернення: 15.09.2017).

780. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415 (дата звернення: 26.10.2017).

781. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці: Закон України від 28 грудня 2014 року № 77-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 11. Ст 75.

782. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування: Закон України від 16 листопада 2017 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62853 (дата звернення: 17.11.2017).

783. Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру»: Закон України від 16 листопада 2006 року № 355-V (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 2. Ст. 12.

784. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

785. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо права свідка на захист та іншу правову допомогу: Закон України від 01 липня 2010 року № 2395-VI (втратив чинність). *Офіційний вісник України*. 2010. № 38. Ст. 506.

786. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році: Закон України від 20 грудня 2016 року № 1791-VIII. *Голос України*. 2016. № 251. 31 грудня.

787. Про вступ Національної асоціації адвокатів України до Ради адвокатських та правових товариств Європи (ССВЕ): рішення РАУ від 4 липня 2016 року № 77. URL: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/rishennyua/2015.07.04-rishennyua-77.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

788. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 1. Ст. 1.

789. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 50.

790. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію: Лист Вищого господарського суду від 28 березня 2007 р. № 01-8/184. *Вісник господарського судочинства*. 2007. № 3. Ст. 46.

791. Про деякі питання практики застосування Розділу VI Господарського процесуального кодексу України: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 21 лютого 2013 року № 7. *Вісник господарського судочинства*. 2013. № 2. Ст. 20.

792. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

793. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20 листопада 2012 року № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.

794. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 51.

795. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 3186.

796. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1702-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 50-51. Ст. 2057.

797. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму ВСУ від 12 червня 2009 року № 2. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 8. Ст. 3.

798. Про застосування тримання під вартою, про умови, в яких воно має здійснюватися, і про заходи щодо попередження насильства: Рекомендація Rec(2006)13 Комітету Міністрів Ради Європи від 27 вересня 2006 року. URL: [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Rec\(2006\)13%20in%20Russian.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Rec(2006)13%20in%20Russian.pdf) (дата звернення: 15.09.2017).

799. Про затвердження граничних норм витрат на копіювання або друк документів, що надаються за запитом на інформацію: Постанова Кабінету Міністрів від 13 липня 2011 р. № 740. *Офіційний вісник України*. 2011. № 54. Ст. 22.

800. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ: Наказ Державної судової адміністрації України від 17 грудня 2013 р. № 173. URL: dsa.court.gov.ua/userfiles/Nakaz%20173.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

801. Про затвердження орієнтовного переліку освітніх, наукових та інших послуг, що можуть надаватися Вищою школою адвокатури НААУ: рішення РАУ від 10 червня 2016 р. № 133. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-06-10-r-shennya-rau-133_576cfdfedd14f.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

802. Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР: Закон УРСР від 31 жовтня 1980 року № 1050-X. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T801050.html (дата звернення: 15.09.2017).

803. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. Ст. 66.

804. Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року № 1363. *Офіційний вісник України*. 2011. № 101. Ст. 63.

805. Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5. *Офіційний вісник України*. 2000. № 42. Ст. 20.

806. Про затвердження роз'яснення з питань направлення на стажування та видачі за результатами його проходження свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю особам, стосовно яких існують обставини несумісності: рішення РАУ від 13 червня 2016 року № 166. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-09-13-r-shennya-rau-166_57e9137754bb9.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

807. Про затвердження роз'яснення щодо можливості притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності під час зупинення його права на заняття адвокатською діяльністю: рішення РАУ від 10 червня 2016 року № 126. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-06-10-r-shennya-rau-126_577cddb6a1a365.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

808. Про затвердження роз'яснення щодо гарантій адвокатської діяльності та окремих умов дисциплінарної відповідальності, затверджено рішенням РАУ від 26 лютого 2016 року № 74. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-02-26-r-shennya-rau-74_56ebaf5d9f6da.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

809. Про затвердження роз'яснення щодо можливості надання адвокатом (адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням) правової допомоги безоплатно (Pro bono): рішення РАУ від 23 квітня 2016 року № 118. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-04-23-r-shennya-rau-118_5735a1d5d7a7a.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

810. Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі: Наказ Міністерства юстиції України від 25 лютого 2014 року № 386/5. *Офіційний вісник України*. 2014. № 20. Ст. 253.

811. Про затвердження у новій редакції Регламенту кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури регіону: рішення РАУ від 17 грудня 2013 р. № 268. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS21753.html (дата звернення: 15.09.2017).

812. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 липня 2010 року № 2464-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 2-3. Ст. 11.

813. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

814. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 63. Ст. 25.

815. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 49. Ст. 272.

816. Про незалежність судової влади: Постанова Пленуму ВСУ від 13 червня 2007 р. № 8. *Вісник господарського судочинства*. 2007. № 4. Ст. 6.

817. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

818. Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 року № 2460-ХІІ (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. Ст. 504.

819. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30 червня 1993 року № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 360.

820. Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/419-94> (дата звернення: 15.09.2017).

821. Про проведення судово-медичної експертизи: Інструкція Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95> (дата звернення: 15.09.2017).

822. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 54.

823. Про розгляд проекту Звіту ВКДКА за період 2012-2017 років: рішення РАУ від 26 травня 2017 року № 131. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennyu/2017-05-26-r-shennyu-rau-131_593168b01fdab.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

824. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. Ст. 358.

825. Про стан дотримання гарантій адвокатської діяльності в Україні: аналітична довідка, підготовлена Комітетом захисту прав адвокатів та гарантій

адвокатської діяльності НААУ. 2017. 19 с. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/e698546cb94f12eaff62_file.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

826. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 41. Ст. 38.

827. Про страхування: Закон України від 07 березня 1996 р. № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 18. Ст. 78.

828. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму ВСУ від 26 квітня 2002 р. № 5. *Юридичний вісник України*. 2002. № 28. Ст. 21.

829. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 56. Ст. 9.

830. Про юридичну допомогу та консультації: Резолюція (78)8 Комітету міністрів Ради Європи від 02 березня 1978 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_132 (дата звернення: 15.09.2017).

831. Проблемы общей теории права и государства: учеб. для вузов / Под общ. ред. В.С. Нерсесянца. М.: Норма, 2004. 832 с.

832. Проблемы теории государства и права: учебник / Под ред. А.В. Малько. М.: Юрлитинформ, 2012. 592 с.

833. Програма проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, затверджена рішенням РАУ 01 червня 2013 року № 125. URL: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/programmy/2013.06.01-programma-125.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

834. Програма складання кваліфікаційного іспиту, затверджена рішенням РАУ від 26 лютого 2016 року № 68. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/programi/2016-02-26-programi-68_56f39531_a1def.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

835. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (щодо умов проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю) від 14 червня 2013 року № 2300а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47403 (дата звернення: 15.09.2017).

836. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та деяких інших законодавчих актів України (щодо статусу і гарантій адвокатської діяльності та формування і роботи органів адвокатського самоврядування) від 4 лютого 2015 року № 1794-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53817 (дата звернення: 15.09.2017).

837. Проект Закону про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії від 28 вересня 2017 р. № 7147. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613 (дата звернення: 26.10.2017).

838. Проект Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (на базі законопроекту реєстр. № 1430 з врахуванням експертного висновку Ради Європи від 13 жовтня 2009 р. та пропозицій від Комісії з утвердження верховенства права і зміцнення демократії). URL: <http://vkdk.com.ua/news-72.html> (дата звернення: 15.09.2017).

839. Проект Закону України «Про адвокатуру» від 30 жовтня 2003 р. № 3061-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3061-1&sk1=5 (дата звернення: 15.09.2017).

840. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру»» від 14 березня 2006 р. № 7051-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25437 (дата звернення: 15.09.2017).

841. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність», який був оприлюднений Міністерством юстиції України 3 червня 2014 року. URL: http://zib.com.ua/ru/print/88082-proekt_zakona_o_vnesenii_izmeneniy_v_zakon_ukraini_ob_advoka.html (дата звернення: 15.09.2017).

842. Проект моделі страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні. URL: <http://unba.org.ua/assets/uploads/news/post-relis/2015.05.18-roundtable-strahuvannya-project-resume.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

843. Прокуратов А.А. Определение правового статуса человека и гражданина в РФ: конституционно-правовые аспекты. *Пробелы в российском законодательстве*. 2010. № 2. С. 16-18.

844. Просвиркин А.Н. Организационные основы адвокатской деятельности и адвокатуры: сравнительно-правовой анализ исторического развития и формирования нормативно-правовой базы в России и зарубежных странах: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2007. 25 с.

845. Профессия адвоката: доклад рабочей группы «Профессиональные судебные системы» в рамках Восточного партнёрства – Содействие правовой реформе в странах Восточного партнёрства (Страсбург, май 2012 г.) URL: http://gba.ge/uploads/files/etika/Eastern_Partnership_Report_on_Lawyers_Russian_Version.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

846. Процько Г.І. Правовий статус учасників досудового слідства: проблеми реалізації: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2012. 207 с.

847. Процько Г.І. Правовий статус: поняття та структура. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. № 3. С. 88-91.

848. Пушко С. Новый закон усилил роль адвокатів у кримінальному процесі, додавши гарантій та можливостей для їх діяльності. *Закон і Бізнес*. 2012. № 34 (1073). С. 13.

849. Пшукова А.М. Профессиональная тайна адвоката как одно из основных требований адвокатской этики. *Следователь*. 2008. № 6. С. 299-301.

850. Рагулин А.В. Гарантии независимости адвоката по российскому законодательству: понятие и содержание. *Новая правовая мысль*. 2011. № 5 (48). С. 54-57.

851. Рагулин А.В. Проблемные вопросы правовой регламентации профессионального права адвоката на запрет привлечения к ответственности за мнение, выраженное при осуществлении адвокатской деятельности. *Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. Серия: Юридические науки*. 2011. № 3 (9). С. 131-138.

852. Рагулин А.В. Противоречия между законодательством об адвокатуре и уголовно-процессуальным законодательством России в части регламентации профессиональных прав адвоката-защитника и их преодоление. *Евразийская адвокатура*. 2014. Вып. 2 (9). С. 31-47.

853. Рагулин А.В. Некоторые противоречия между законодательством об адвокатуре и законодательством, регламентирующим производство по гражданским делам, и их преодоление. *Евразийская адвокатура*. 2014. № 6 (13). С. 26-31.

854. Рагулин А.В. Новый законопроект об адвокатском запросе не способен достичь поставленных в нем целей и задач! *Евразийская адвокатура*. 2016. № 1 (20). С. 56-62.

855. Рагулин А.В. Нужен ли адвокату паспорт? *Вестник адвокатской палаты Республики Башкортостан*. 2013. № 1 (30). С. 44-45.

856. Рагулин А.В. О совершенствовании законодательства в направлении охраны профессиональных прав адвокатов. *Ученые труды Российской академии адвокатуры и нотариата*. 2009. № 4. С. 14-19.

857. Рагулин А.В. Право адвоката-защитника на использование технических средств: проблемные вопросы реализации и пути их решения. *Ученые труды Российской Академии адвокатуры и нотариата*. 2012. № 2. С. 8-12.

858. Рагулин А.В. Правовые и организационные средства обеспечения реализации профессиональных прав адвоката-защитника в России и пути их совершенствования. *Евразийская адвокатура*. 2013. Вып. 4 (5). С. 62-67.

859. Рагулин А.В. Профессиональные права адвоката-защитника в Российской Федерации. Вопросы теории и практики: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2014. 462 с.

860. Рагулин А.В. Регламентация прав адвоката-защитника на опрос лиц с их согласия и представление предметов и документов. *Евразийская адвокатура*. 2013. № 1 (2). С. 50-52.

861. Рагулин А.В. Регламентация профессиональных прав адвоката-защитника, обеспечение их реализации и охраны по законодательству государств Восточной Европы. *Евразийская адвокатура*. 2012. № 1-1 (1). С. 61-69.

862. Рагулин А.В., Шайхуллин М.С. Современные проблемы и тенденции профессионального развития адвоката. *Евразийская адвокатура*. 2013. № 5 (6). С. 42-57.

863. Радько Т.Н. Теория государства и права в схемах и определениях: учебное пособие. М.: Проспект, 2011. 135 с.
864. Разъяснение Совета Адвокатской палаты Красноярского края «О поведении адвоката в случаях, когда судебное заседание не начинается в назначенное судом время», утверждено решением Совета от 26 февраля 2009 г. № 03/09. URL: <http://www.krasadvpalata.ru/documents/dcos/soviet/razyasneniya/59.html> (дата звернення: 15.09.2017).
865. Рафальська І. Питання реформування існуючої системи адвокатури в Україні є на сьогодні нагальним, невідкладним, як невідкладним є питання реформування судової системи, системи правоохоронних органів. *Юридичний журнал*. 2007. № 11 (65). С. 8-9.
866. Резник В.Ю. Теоретические основы и практика деятельности адвоката на предварительном следствии: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Краснодар, 1998. 18 с.
867. Резник Г. К вопросу о конституционном содержании понятия «квалифицированная юридическая помощь». *Адвокат*. 2007. № 4. С. 25-27.
868. Резник Г.М. Лекция «О справедливости» (к 150-летию судебной реформы в России). URL: <http://open-lecture.ru/lectures/reznik> (дата звернення: 15.09.2017).
869. Резниченко И. Защита клиента, не признающего своей вины. *Российская юстиция*. 2001. № 9. С. 54-55.
870. Репьев А.Г. Иммунитет как категория российского права: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Саратов, 2011. 23 с.
871. Реформування системи доступу до адвокатської професії та дисциплінарної відповідальності адвокатів: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 28 лютого 2013 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0006323-13> (дата звернення: 15.09.2017).
872. Резнік О.І. Система джерел українського права XVIII ст.: аналіз крізь призму кодифікації права Гетьманщини. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили*. 2012. Вип. 171. Т. 183. С. 21-25.

873. Рибалка О.В. Захисник як суб'єкт доказування в кримінальній справі. *Адвокат*. 2011. № 7 (130). С. 35-40.
874. Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 січня 2013 року (справа № 6-35199св12). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29060051> (дата звернення: 15.09.2017).
875. Рішення ВКДКА від 15 березня 2013 р. № III-006/2013. URL: <http://vkdkka.org/rishennya-iii-0062013/> (дата звернення: 15.09.2017).
876. Рішення ВКДКА від 19 квітня 2013 р. № IV-002/2013. URL: <http://vkdkka.org/rishennya-iv-0022013/> (дата звернення: 15.09.2017).
877. Рішення ВКДКА від 23 січня 2014 р. № I-009/2014. URL: <http://vkdkka.org/rishennya-i-0092014/> (дата звернення: 15.09.2017).
878. Рішення ВКДКА від 24 січня 2014 р. № I-016/2014. URL: <http://vkdkka.org/rishennya-i-0162014/> (дата звернення: 15.09.2017).
879. Рішення ВКДКА від 24 січня 2014 р. № I-017/2014. URL: <http://vkdkka.org/rishennya-i-0172014/> (дата звернення: 15.09.2017).
880. Рішення ВКДКА від 24 січня 2014 р. № I-026/2014. URL: <http://vkdkka.org/rishennya-i-0262014/> (дата звернення: 15.09.2017).
881. Рішення ВКДКА від 13 березня 2014 р. № II-004/2014. URL: <http://vkdkka.org/rishennya-ii-0042014/> (дата звернення: 15.09.2017).
882. Рішення ВКДКА від 13 березня 2014 р. № II-009/2014. URL: <http://vkdkka.org/rishennya-ii-0092014/> (дата звернення: 15.09.2017).
883. Рішення ВКДКА від 14 березня 2014 р. № II-020/2014. URL: <http://vkdkka.org/rishennya-ii-0202014/> (дата звернення: 15.09.2017).
884. Рішення ВКДКА від 29 травня 2014 р. № III-008/2014. URL: <http://vkdkka.org/rishennya-iii-0082014/> (дата звернення: 15.09.2017).
885. Рішення ВКДКА від 30 травня 2014 р. № III-016/2014. URL: <http://vkdkka.org/rishennya-iii-0162014/> (дата звернення: 15.09.2017).
886. Рішення ВКДКА від 19 червня 2014 р. № IV-004/2014. URL: <http://vkdkka.org/rishennya-iv-0042014/> (дата звернення: 15.09.2017).

887. Рішення ВКДКА від 20 червня 2014 р. № IV-022/2014. URL: <http://vkdka.org/rishennya-iv-0222014/> (дата звернення: 15.09.2017).
888. Рішення ВКДКА від 29 січня 2015 р. № I-011/2015. URL: <http://vkdka.org/rishennya-i-0112015> (дата звернення: 15.09.2017).
889. Рішення ВКДКА від 30 січня 2015 р. № I-40/2015. URL: <http://vkdka.org/rishennya-i-0402015> (дата звернення: 15.09.2017).
890. Рішення ВКДКА від 30 січня 2015 року № I-010/2015. URL: <http://vkdka.org/rishennya-i-0102015/> (дата звернення: 15.09.2017).
891. Рішення ВКДКА від 28 травня 2015 року № V-010/2015. URL: <http://vkdka.org/rishennya-v-0102015> (дата звернення: 15.09.2017).
892. Рішення ВКДКА від 21 квітня 2016 р. № IV-018/2016. URL: <http://vkdka.org/rishennya-iv-0182016> (дата звернення: 15.09.2017).
893. Рішення ВКДКА від 26 травня 2016 р. № V-014/2016. URL: <http://vkdka.org/rishennya-v-0142016> (дата звернення: 15.09.2017).
894. Рішення ВКДКА від 10 червня 2016 р. № VI-024/2016. URL: <http://vkdka.org/rishennya-vi-0242016> (дата звернення: 15.09.2017).
895. Рішення ВКДКА від 26 жовтня 2016 р. № X-005/2016. URL: <http://vkdka.org/rishennya-h-0052016> (дата звернення: 15.09.2017).
896. Рішення ВКДКА від 20 квітня 2017 р. № IV-011/2017. URL: <http://vkdka.org/rishennya-iv-0112017> (дата звернення: 15.09.2017).
897. Рішення ВКДКА від 13 липня 2017 року № VII-018/2017. URL: <http://vkdka.org/rishennya-vii-0182017/> (дата звернення: 15.09.2017).
898. Рішення ВКДКА від 31 травня 2017 р. № V-021/2017. URL: <http://vkdka.org/rishennya-v-0212017> (дата звернення: 15.09.2017).
899. Рішення ВКДКА від 31 травня 2017 р. № V-023/2017. URL: <http://vkdka.org/rishennya-v-0232017> (дата звернення: 15.09.2017).
900. Рішення ВКДКА від 30 серпня 2017 р. № VIII-014/2017. URL: <http://vkdka.org/rishennya-viii-0142017> (дата звернення: 15.09.2017).

901. Рішення Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури при Кабінеті Міністрів України від 6 липня 2012 р. № VI/16-824. URL: <http://vkdkka.org/doc-1965/> (дата звернення: 15.09.2017).

902. Рішення Вінницького міського суду Вінницької області від 4 лютого 2014 р. (справа № 127/9280/13-ц). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37128144> (дата звернення: 15.09.2017).

903. Рішення дисциплінарної палати КДКА Хмельницької області від 15 липня 2013 р. URL: http://kdkakm.com/structura/kvalif-komisija/dyscyplinarna_palata.html (дата звернення: 15.09.2017).

904. Рішення КСУ від 11 липня 2013 року № 6-рп/2013 у справі за конституційним зверненням Приватного малого підприємства – фірми «Максима» щодо офіційного тлумачення положень ч. 1 ст. 59 Конституції України, ч. 1 ст. 44 Господарського процесуального кодексу України (справа про відшкодування витрат на юридичні послуги у господарському судочинстві). *Вісник Конституційного суду України*. 2013. № 4. Ст. 25.

905. Рішення КСУ у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, ст. 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 47. Ст. 109.

906. Рішення КСУ у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009. *Офіційний вісник України*. 2009. № 79. Ст. 62.

907. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 50. Ст. 3288.

908. Ровный В.В. О категории «правовой модус» и её содержании. *Государство и право*. 1998. № 4. С. 86-88.
909. Рогатюк І.В. Обвинувачення у кримінальному процесі України: монографія. К.: Атіка, 2007. 160 с.
910. Рогатюк К.В. Правовий статус особи: доктринальні аспекти визначення та розуміння. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 4. С. 110-115.
911. Рогачева О.С. Особенности административно-процессуального статуса адвоката в производстве по делу о налоговом правонарушении: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. Воронеж, 2001. 24 с. URL: <http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=103529> (дата звернення: 15.09.2017).
912. Рой Е.Б. Дискуссионные вопросы процессуального положения судебного представителя. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2004. № 3. С. 2-5.
913. Романец Ю.В. Общая характеристика договоров оказания юридических услуг (поручение, комиссия, агентирование). *Законодательство*. 2001. № 4. С. 38-43.
914. Романовський Я., Хлопецький О. Історія формування та розвитку військового судочинства на території України. *Схід. Аналітично-інформаційний журнал*. 2008. № 7 (91). С. 63-67.
915. Ромовська З. Закон України «Про адвокатуру» – ремонт чи повна реконструкція? *Право України*. 2000. № 11. С. 56-59.
916. Россильна О.В. Особливості представництва в господарському процесі в ХІХ-ХХ ст. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 208-211.
917. Россинский Б.В., Стариков Ю.Н. Административное право: учебник. 4-е изд., пересмот. и доп. М.: Норма, 2009. 928 с.
918. Руденко Ю.М. Деятельность адвоката по предупреждению, выявлению и исправлению судебных ошибок в гражданском судопроизводстве (организационно-правовой аспект): автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2009. 28 с.

919. Руднев В., Беньягуев Г. Возможно ли участие нотариуса в уголовном судопроизводстве. *Российская юстиция*. 2002. № 8. С. 28-29.
920. Румянцева В.Г., Тутина А.В. Институт нотариальной деятельности: понятие, сущность, содержание. *История государства и права*. 2009. № 6. С. 7-13.
921. Русанова І.О. До питання визначення правової природи інституту адвокатури. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 5. С. 153-158.
922. Рухтин С.А. Ответственность за неуважение к суду и эффективное правосудие – основные элементы государственной политики противодействия коррупции: опыт США. *Адвокат*. 2009. № 4. С. 104-108.
923. Рябцева Е.В. Формы бесплатной юридической помощи в международном праве и практике зарубежных стран. *Евразийская адвокатура*. 2014. № 6 (13). С. 20-25.
924. Савицька С. Деякі кримінально-процесуальні гарантії діяльності адвоката. *Закон и жизнь*. 2013. № 3. С. 55-58.
925. Савицька С.Л. Кримінально-процесуальні гарантії діяльності адвоката: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2013. 203 с.
926. Савицька С.Л. Порухення кримінальної справи щодо адвоката. *Судова апеляція*. 2011. № 4. С. 52-58.
927. Савуляк Р. Особливості проведення судової реформи 1864 року в Україні. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали VIII Регіональної науково-практичної конференції (м. Львів, 13-14 лютого 2002 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. С. 92-96.
928. Савченко А.В. Регулювання дисциплінарної відповідальності адвоката в Україні в рамках інтеграції з ЄС. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_4_19 (дата звернення: 15.09.2017).
929. Сайфутдинов А.А. Договор поручения в гражданском праве Российской Федерации: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Казань, 2006. 22 с.

930. Салчак А.А.-О. Договор об оказании юридических услуг. Особенности гражданско-правовой ответственности его участников: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. М., 2006. 197 с.
931. Сапов Е.Ю. Адвокат как представитель свидетеля в уголовном процессе: функции и полномочия: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Самара, 2012. 20 с.
932. Сафулько С. Адвокатура поза пірамідою ієрархії: [Роль адвокатури у соціальному житті країни, повноваження, обговорення закону «Про адвокатуру»]. *Дзеркало тижня*. 2005. № 9. С. 6.
933. Сафулько С. Куди йдемо, брати адвокати? URL: vkdk.com.ua/sergij-safulko-kudi-jdemo,-brati-advokati.html (дата звернення: 15.09.2017).
934. Сафулько С. Присяга як складова статусу адвоката. *Юридичний вісник України*. 2014. № 33. С. 12.
935. Сафулько С. Українська адвокатура: в очікуванні вчорашнього дня. *Право України*. 2010. № 3. С. 133-139.
936. Сафулько С.Ф., Зейкан Я.П. Щодо повноважень адвоката в цивільному процесі. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 11. С. 45-48.
937. Сахно Р. Окремі питання недопущення захисника у кримінальному провадженні як форми прояву порушення права на захист. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 167-174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2014_2_31 (дата звернення: 15.09.2017).
938. Світлична Г.О. Повноваження адвоката та їх посвідчення при здійсненні представництва у цивільному судочинстві. *Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О.А. Пушкіна (м. Харків, 22 травня 2010 р.)*. Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 311-314.
939. Світлична Г.О. Представництво як форма надання правової допомоги в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10-1. Т. 1. С. 212-215.
940. Святоцька В. Інститут адвокатури Франції: особливості формування і розвитку. *Право України*. 2011. № 10. С. 247-253.

941. Святоцька В.О. Інститут адвокатури України: становлення та розвиток: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Л., 2010. 20 с.
942. Святоцький О.Д., Медведчук В.В. Адвокатура: історія і сучасність. К.: Ін Юре, 1997. 320 с.
943. Святоцький О.Д., Михеєнко М.М. Адвокатура України: навч. посіб. К.: Ін Юре, 1997. 224 с.
944. Северин К.М. Основні елементи принципу незалежності адвокатської діяльності на сучасному етапі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 28. Т. 3. С. 162-165.
945. Северин К.М. Принцип уникнення конфлікту інтересів в адвокатській діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2014. Вип. 10-1(1). С. 151-154.
946. Северин К.М. Проблеми нормативного регулювання та реалізації принципу конфіденційності адвокатської діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2014. Вип. 9-2(2). С. 120-122.
947. Семенов В. Нужен ли частный сыщик в уголовном процессе? *Законность.* 2005. № 7. С. 46-50.
948. Сергеев В. Помощник адвоката. Подмастерье или иждивенец? *Бизнес-адвокат.* 2002. № 19. URL: <http://www.bestlawyers.ru/php/news/archnew.phtml?id=370&idnew=4557&start=20> (дата звернення: 15.09.2017).
949. Сергеев В.И. Адвокат и адвокатура: учеб. пособие. М.: ЮНИТИ, Закон и право, 2003. 176 с.
950. Сергеев В.И. О проблемах защиты прав адвокатов. *Адвокатская практика.* 2005. № 1. С. 14-23.
951. Сергеич П. Уголовная защита. Практические заметки. 2-е изд., перераб., доп. С.-Пб.: Сенат. Тип. 1913. 248 с.
952. Сергеева Д.Б. Проблеми реалізації стороною захисту права на отримання доказів шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Адвокатура: минуле та сучасність: матеріали V Міжнародної наукової конференції* (м. Одеса, 14 листопада 2015 р.). Одеса: Юридична література, 2015. С. 15-17.

953. Сибирцев И.Г. Теоретические основы независимости защитительной юридической деятельности в рамках уголовного процесса. *Евразийская адвокатура*. 2014. № 1 (8). С. 29-34.

954. Сизов А.А. Гарантии добросовестной адвокатской деятельности в уголовном процессе. *Духовная ситуация времени. Россия XXI век*. 2015. № 2 (5). Ст. 64-65.

955. Синеокий О.В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: учебное пособие. Х.: Право, 2008. 496 с.

956. Сиротяк М.Р. Захист прав потерпілого в провадженні в справах про адміністративні правопорушення: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Х., 2007. 20 с.

957. Система безоплатної правової допомоги в Україні: поточні проблеми та рекомендації щодо її реформування: звіт, підготовлений НААУ, затверджений рішенням РАУ №125 від 13 листопада 2015 року. URL: unba.org.ua/assets/uploads/news/advocatura/2015.11.30-unba-report-legal-aid-ukr.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

958. Сінельнік Р.В. Захисник у провадженні у справах про адміністративні правопорушення: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Х., 2008. 21 с.

959. Сінельнік Р.В. Правовий статус захисника в провадженні по справах про адміністративні правопорушення та кримінальних справах: об'єм повноважень. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1 (I). С. 281-291.

960. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.

961. Скопцова А.Е. Соглашение об оказании юридической помощи. *Адвокатская практика*. 2010. № 1. С. 9-12.

962. Скребец Г.Г. Участие адвоката-защитника в формировании доказательств на стадии предварительного расследования: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Екатеринбург, 2008. 22 с.

963. Скребец Г.Г. Участие защитника в собирании (формировании) доказательств. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Право»*. 2007. № 18 (90). Вып. 11. С. 66-69.
964. Скрябин А. Уголовно-процессуальные гарантии адвокатской деятельности. *Leges si viata*. 2015. № 2. С. 93-97.
965. Скрябин А.Н. Гарантии адвокатской деятельности в соответствии с Законом Украины «Про адвокатуру и адвокатскую деятельность». *Молодий вчений*. 2015. № 2(6). С. 858-861.
966. Скрябин А.Н. Особенности проведения следственных действий и мер обеспечения уголовного производства в отношении адвоката по законодательству Украины. *Евразийская адвокатура*. 2015. Вып. 1 (14). С. 41-46.
967. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. Минск: Харвест, М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 800 с.
968. Словарь української мови: у 4 т. / Упоряд. Б.Д. Грінченко. К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Т. 3: О-П. 506 с.
969. Словник української мови: в 11 т. / За ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1974. Т. 5: Н-О. 840 с.
970. Словник української мови: в 11 т. / За ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1978. Т. 9: С. 916 с.
971. Словник української мови: в 11 т. / За ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1976. Т. 7: Поїхати-Приробляти. 724 с.
972. Словник української мови: в 11 т. / За ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970. Т. 1: А-В. 800 с.
973. Сляднева Г.О. Право суб'єкта господарювання на комерційну таємницю та його захист: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Донецьк, 2005. 20 с.
974. Смагин Г.А. Конституционно-правовые вопросы оказания юридической помощи в Российской Федерации: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02, 12.00.11. М., 2004. 20 с.

975. Смирнов В.Н., Смыкалин А.С. Адвокатура и адвокатская деятельность: учебное пособие. М.: Проспект; Екатеринбург: Изд. дом «Уральская государственная юридическая академия», 2011. 314 с.
976. Сміх В. Правове становище адвоката під час забезпечення права особи на правову допомогу. *Право України*. 2005. № 10. С. 60-62.
977. Смоленский М.Б. Адвокатская деятельность и адвокатура Российской Федерации. Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. 256 с.
978. Смолькова И.В. Проблемы охраняемой законом тайны в уголовном процессе: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. М., 1998. 404 с.
979. Смотров О.І. Договір щодо оплатного надання медичних послуг: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Х., 2003. 20 с.
980. Современный толковый словарь русского языка: более 90 000 слов и фраз. выражений / Гл. ред. С.А. Кузнецов. СПб.: Норинт, 2001. 960 с.
981. Соловьева Ю.И. Актуальные проблемы правового статуса адвоката в Российской Федерации на современном этапе. *Актуальные проблемы реализации конституционно-правовых норм при отправлении правосудия в Российской Федерации*: материалы междисциплинарного круглого стола, посвященного 20-летию принятия Конституции Российской Федерации (г. Вологда, 31 мая 2013 г.). Вологда: ИП Валеева В.Н., 2013. С. 155-160.
982. Соловьева Ю.И., Поспелов О.В. Актуальные проблемы приобретения статуса адвоката и подготовки к адвокатуре. *Наука и Мир*. 2014. № 10 (14). Т. 2. С. 44-47.
983. Соломатин Е.Н. Адвокатура как институт гражданского общества на современном этапе развития России. *Известия Тульского государственного университета*. 2010. № 1. Ч. 2. С. 329-336.
984. Солтанович А.В., Хиревич М.Л. Гарантии реализации полномочий адвоката-защитника в уголовном судопроизводстве. *Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции*: сборник научных трудов. Минск: БГУФК, 2009. Вып. 7. С. 124-128.

985. Сопілко І.М. Місце та роль сучасної адвокатури України в правозахисному механізмі. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2012. № 1. С. 82-86.

986. Сотников С.Л. Страхование профессиональной ответственности: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Томск, 2010. 26 с.

987. Спасович В.Д. Застольные речи в собраниях сословия присяжных поверенных округа С.-Петербургской судебной палаты (1873-1901). Лейпциг: Изд. Э.Л. Каспоровича, 1903. 104 с.

988. Спільний висновок Венеціанської Комісії від 18 жовтня 2011 р. щодо проекту Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». URL: <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282011%29039-e> (дата звернення: 15.09.2017).

989. Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування під час опитування учасників кримінального провадження та інших осіб у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 88-98.

990. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. Т. I: Статут Великого князівства Литовського 1529 року. 464 с.

991. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 року. 560 с.

992. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. Т. III: Статут Великого князівства Литовського 1588 року. 568 с.

993. Стахівський С.М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2005. 31 с.

994. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: монографія. К., 2005. 272 с.

995. Стецовский Ю.И. Принцип профессиональной тайны адвоката. *Адвокат*. 2008. № 3. С. 3-31.
996. Стецовский Ю.И. Советская адвокатура: учеб. пособие. М.: Высшая школа, 1989. 304 с.
997. Стецовский Ю.И. Становление адвокатуры в России. М.: Волтерс Клувер, 2010. 576 с.
998. Стецовский Ю.И., Мирзоев Г.Б. Профессиональный долг адвоката и его статус: монография. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 159 с.
999. Стешенко Л.А., Шамба Т.М. Адвокатура в Российской Федерации: учебник. 2-е изд., перераб. М.: Норма, 2008. 528 с.
1000. Стоянов А. История адвокатуры. Х.: Унив. тип. 1869. Вып. 1: Египет, Индия, евреи, греки, римляне. 146 с.
1001. Стрельникова І.Ю. Деякі нововведення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Юридична осінь 2012 року*: зб. тез доп. та наук. повідомл. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (м. Харків, 13 листопада 2012 р.). Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. С. 66-68.
1002. Строгая Н.В. Сравнительный анализ получения защитником доказательственной информации от частно-детективных структур (на основе законов Великобритании, Японии, Франции, США и России). *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Право»*. 2007. № 28 (100). С. 72-74.
1003. Строгович М.С. Избранные труды: в 3 т. М.: Наука. Т. 1. Проблемы общей теории права. 1990. 304 с.
1004. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. М.: Наука, 1968. Т. 1. 472 с.
1005. Строгович М.С. Процессуальное положение и процессуальные функции защитника // Защита по уголовным делам / И.Т. Голяков, М.С. Строгович, А.Н. Трайнин, М.А. Чельцов-Бебутов и др.; Под ред.: И.Т. Голяков. М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 223 с.

1006. Стройкова А.С. О реализации прав потерпевшим в российском уголовном судопроизводстве. *Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология*. 2009. Вып. 1. С. 205-209.
1007. Судебные уставы 20 ноября 1864 года с изложением рассуждений, на коих они основаны: в 5 ч. 2-е изд., доп. С.-Пб.: Тип. второго Отд. Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1867. Ч. 3. 289 с.
1008. Суменков С.Ю. Привилегии и иммунитеты как общеправовые категории: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Саратов, 2002. 26 с.
1009. Суровова К.Ю. Гарантии адвокатской деятельности. *Адвокатская практика*. 2014. № 4. С. 22-28.
1010. Сьоміна В.А. Окрема ухвала адміністративного суду першої інстанції: деякі проблеми правового регулювання. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*: зб. наук. пр. Х.: Право, 2012. Вип. 23. С. 268-274.
1011. Табак И.А. Новые положения судебного представительства в гражданском судопроизводстве: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.15. Саратов, 2006. 30 с.
1012. Таварткіладзе Н.М. Етичні основи діяльності адвоката-захисника: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. О., 2003. 20 с.
1013. Таланов Д.В. Правовая помощь как объект общетеоретического анализа: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Н. Новгород, 2011. 36 с.
1014. Таран А.С. «Недопуск» адвоката к участию в уголовном процессе: законодательство и судебная практика. *Судебная власть и уголовный процесс*. 2012. № 1. С. 119-122.
1015. Таран А.С. Допрос адвоката об обстоятельствах оказания юридической помощи. *Адвокат*. 2015. № 11. С. 5-9.

1016. Тарасенко Л. Роль адвоката в системі надання професійної праничої допомоги в Україні та країнах Європейського Союзу. *Право України*. 2016. №12. С. 19-28.

1017. Таричко И.Ю. Функция судебного контроля в российском уголовном процессе: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Омск, 2004. 22 с. URL: <http://law.edu.ru/script/cntSource.asp?cntID=100049115> (дата звернення: 15.09.2017).

1018. Тарло Е.Г. Проблемы профессионального представительства в судопроизводстве России: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09, 12.00.11, 12.00.15. М., 2004. 460 с.

1019. Таций В.Я. Понятие и система правоохранительных органов в контексте системных изменений Конституции Украины. *Ежегодник украинского права*. 2013. № 5. С. 11-23.

1020. Тацій Л.В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Х., 2008. 20 с.

1021. Тейлер В. Международно-правовые стандарты независимости адвокатов. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2015. № 5. С. 73-78.

1022. Теньков С. Порухення адвокатської таємниці: якщо дуже потрібно, то можна ... *Юридичний вісник України*. 2013. № 46. С. 10.

1023. Теория государства и права: курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2001. 776 с.

1024. Теория государства и права: учебник в 2 ч. / Под ред. М.Н. Марченко. М.: Изд-во Зерцало-М, 2011. Ч. 1. Теория государства. 516 с.

1025. Теория государства и права: учебник для вузов / Под ред. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова. 2-е изд., изм. и доп. М.: Изд-во НОРМА. 2002. 616 с.

1026. Тertiшніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. 576 с.

1027. Тикиджи В.Н. К вопросу об условиях наступления гражданско-правовой ответственности адвоката за нарушение соглашения об оказании юридической помощи. *Закон и право*. 2013. № 6. С. 50-52.

1028. Тимошкина О.А. Конституционно-правовые основы деятельности нотариата по защите социально-экономических прав граждан: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02, 12.00.11. М., 2014. 22 с.

1029. Тимощук О. Неповага до суду – в законі. *Юридичний вісник*. 2011. № 28. С. 7.

1030. Титикало Р. Детермінація визначення «правова та юридична допомога» у теорії адміністративного права. *Право України*. 2008. № 3. С. 94-97.

1031. Титикало Р.С. Захисна функція юридичної допомоги в адміністративно-деліктному процесі: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. К., 2009. 18 с.

1032. Титов А.М. До питання про гарантії адвокатської діяльності. *Матеріали VII звітної науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників, курсантів і студентів Кримського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ*: у 2 ч. Сімферополь: Ельнію, 2005. Ч. 1. С. 83-90.

1033. Титова Н.В. Право свідка на правову допомогу. *Актуальні проблеми кримінального процесу, криміналістики, судової експертизи та оперативно-розшукової діяльності*: матеріали 3 Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса, 28 жовтня 2011 року). Одеса: Фенікс, 2011. С. 360-361.

1034. Токарев Г.В. Проблеми реалізації права адвоката на запит інформації (ст. 6 чинного Закону України «Про адвокатуру»). *Адвокат*. 2005. № 11. С. 40-45.

1035. Токмаков И.С. Гражданско-правовая ответственность адвоката за нарушение соглашения об оказании юридической помощи. *«Черные дыры» в Российском законодательстве*. 2011. № 4. С. 137-146.

1036. Токмаков И.С. К вопросу об общей характеристике соглашения об оказании юридической помощи. *Адвокатская практика*. 2012. № 3. С. 25-29.

1037. Токмаков И.С. Обязательное страхование профессиональной ответственности адвоката: есть ли необходимость? *Адвокатская практика*. 2011. № 4. С. 14-20.

1038. Токмаков И.С. Соглашение об оказании юридической помощи: теория и практика адвокатской деятельности: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2013. 22 с.

1039. Толеубеков А.Т. Конституционно-правовой статус Парламента Республики Казахстан: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2015. 36 с.

1040. Топор І.В. Процесуальний статус представника в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 337-343.

1041. Треушников М.К. Судебные доказательства. М.: ОАО «Издательский дом «Городец»», 2004. 272 с.

1042. Тривожна папка: матеріали звітності та фіксування порушень прав адвокатів при участі представників ради адвокатів Київської області у проведенні процесуальних дій. URL: <http://radako.com.ua/page/trivozhna-papka-materiali-zvitnosti-ta-fiksuvannya-porushen-prav-advokativ-pri-uchasti> (дата звернення: 15.09.2017).

1043. Трофименко В.М. До питання щодо механізмів забезпечення адвокатської таємниці в кримінальному процесі. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 294-299. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2011_3_43 (дата звернення: 15.09.2017).

1044. Трунов И.Л. Безопасность, воспрепятствование, давление и вмешательство в деятельность адвоката. *Адвокатская практика*. 2006. № 1. С. 2-8.

1045. Трунов И.Л. Необходимость реформы адвокатуры России. *Актуальные проблемы российского права*. 2014. № 9. С. 2014-2019.

1046. Трунов И.Л. Что делать с противоправным воспрепятствованием деятельности адвоката. *Адвокат*. 2005. № 12. С. 11-18.

1047. Трунов И.Л., Трунова Л.К. Закрепление доказательств, собранных адвокатом. *Адвокатская практика*. 2002. № 3. С. 21-23.

1048. Трунов И.Л., Трунова Л.К. Привилегии и иммунитеты в отношении адвоката в уголовном судопроизводстве. *Адвокатская практика*. 2005. № 2. С. 19-24.
1049. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 года № 174-ФЗ. *Собрание законодательства РФ*. 2001. № 52. Ст. 4921.
1050. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ. *Собрание законодательства РФ*. 1996. № 25. Ст. 2954.
1051. Угриновська О.І. Витрати на правову допомогу: проблеми відшкодування. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1. С. 76-82. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2009_1_15.pdf (дата звернення: 15.09.2017).
1052. Удалова Л.Д. Свідоцький імунітет за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 284-288.
1053. Удод М.В., Рябчиць Ю.Г. Щодо поняття правова допомога. *Вісник Донецького національного університету. Серія В «Економіка і право»*. 2011. Вип. 1. Т. 2. С. 502-506.
1054. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи (витяг). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 81-104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2015_1_6 (дата звернення: 15.09.2017).
1055. Узун Н.Ф. Сучасна адвокатура України та актуальні питання її реформування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 36. С. 399-404.
1056. Україна: конфлікт, позбавлення права займатися адвокатською діяльністю та призупинення дії ліцензії на здійснення адвокатської діяльності: доповідь МКЮ від 11 лютого 2014 р. URL: <http://www.icj.org/ukraine-icj-report-casts-light-on-alarming-disbarments-and-suspensions-of-lawyers> (дата звернення: 15.09.2017).
1057. Ухвала апеляційного суду Волинської області від 10 січня 2014 р. (справа № 0306/6360/2012). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36568899> (дата звернення: 15.09.2017).

1058. Ухвала апеляційного суду Дніпропетровської області від 15 жовтня 2014 р. (справа № 171/1815/14-ц). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41982591> (дата звернення: 15.09.2017).

1059. Ухвала апеляційного суду Дніпропетровської області від 23 січня 2014 р. (справа № 11/774/67/14). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36786141> (дата звернення: 15.09.2017).

1060. Ухвала апеляційного суду Житомирської області від 4 лютого 2016 р. (справа № 1-26/12). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55574183> (дата звернення: 15.09.2017).

1061. Ухвала апеляційного суду Закарпатської області від 28 січня 2014 р. (справа № 11/777/42/2014). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37663254> (дата звернення: 15.09.2017).

1062. Ухвала апеляційного суду Київської області від 8 серпня 2016 р. (справа № 357/3086/16-ц). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59638931> (дата звернення: 15.09.2017).

1063. Ухвала апеляційного суду Київської області від 18 січня 2016 р. (справа № 355/1369/15-ц). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55136965> (дата звернення: 15.09.2017).

1064. Ухвала апеляційного суду Кіровоградської області від 11 березня 2014 р. (справа № 11/781/93/14). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37689985> (дата звернення: 15.09.2017).

1065. Ухвала апеляційного суду Львівської області від 11 жовтня 2013 р. (справа № 1328/2204/12). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34214198> (дата звернення: 15.09.2017).

1066. Ухвала апеляційного суду Одеської області від 2 березня 2016 р. (справа № 518/985/15-ц). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56667461> (дата звернення: 15.09.2017).

1067. Ухвала апеляційного суду Полтавської області від 6 травня 2015 р. (справа № 553/1568/14-ц). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44220394> (дата звернення: 15.09.2017).

1068. Ухвала апеляційного суду Черкаської області від 18 березня 2014 р. (справа № 11/793/84/14). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38066262> (дата звернення: 15.09.2017).

1069. Ухвала апеляційного суду Чернігівської області від 27 вересня 2006 р. (справа № 22ц-1589/2006). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/241158> (дата звернення: 15.09.2017).

1070. Ухвала ВСУ від 23 березня 2011 року (справа № 6-13770св09). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/15119649> (дата звернення: 15.09.2017).

1071. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 29 серпня 2012 р. (справа № 5-1892км12). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/26092445> (дата звернення: 15.09.2017).

1072. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 січня 2015 р. (справа № 6-44699св14). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42949011> (дата звернення: 15.09.2017).

1073. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 березня 2012 р. (справа № 6-44974св11). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/23671338> (дата звернення: 15.09.2017).

1074. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27 червня 2012 р. (справа № 6-9963св12). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25240470> (дата звернення: 15.09.2017).

1075. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 березня 2014 р. (справа № 6-49655св13). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37946836> (дата звернення: 15.09.2017).

1076. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13 серпня 2014 р. (справа № 6-26981св14). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40178579> (дата звернення: 15.09.2017).

1077. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 3 червня 2013 р. (справа № 640/7361/13-к). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31708052> (дата звернення: 15.09.2017).

1078. Ухвала Окружного адміністративного суду м. Києва від 15 квітня 2013 р. (справа № 826/1459/13-а). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31153991> (дата звернення: 15.09.2017).

1079. Ухвала Первомайського міськрайонного суду Харківської області від 9 березня 2017 р. (справа № 1-кп/632/14/17). URL: www.reyestr.court.gov.ua/Review/65220785 (дата звернення: 15.09.2017).

1080. Ухвала Чугуївського міського суду Харківської області від 24 листопада 2016 р. (справа № 636/4776/14-к). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62977431> (дата звернення: 15.09.2017).

1081. Ушаков Д.Н. Толковый словарь современного русского языка. М.: Аделант, 2014. 800 с.

1082. Фадеев П.В. Сущность ключевых элементов понятия «правовая помощь». *Актуальные вопросы юриспруденции: материалы Международной заочной научно-практической конференции* (г. Новосибирск, 16 января 2013 г.). Новосибирск: СибАК, 2013. С. 142-149.

1083. Фазекош О. Управління Центрами БПД має здійснюватись регіональними радами. URL: unba.org.ua/news/709-news.html (дата звернення: 15.09.2017).

1084. Файєр О.А. Поняття професійної відповідальності та підстави її виникнення. *Форум права*. 2009. № 3. С. 627-633. URL: www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/FP/2009-3/09foariv.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

1085. Фактично ВКДКА формує практику правозастосування: [інтерв'ю з головою ВКДКА В. Загарія / записала Ю. Кім]. *Закон і Бізнес*. 2013. № 41 (1131). URL: http://zib.com.ua/ua/42755-valentin_zagariya_faktichno_vkdkka_formue_praktiku_pravozasto.html (дата звернення: 15.09.2017).

1086. Федеральный закон «Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации»: научно-практический комментарий / Д.Н. Козак, Н.А. Гагарин, А.М. Макаров и др.; под ред. Д.Н. Козака. М.: Статут, 2003. 236 с.

1087. Федоров Н.В. Правовая политика советского государства: вопросы истории, теории, практики: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. М., 1985. 22 с.
1088. Федотова Т.А. Адвокатская деятельность и проблемы судебного представительства: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2009. 25 с.
1089. Федулова С.Н. Правовой статус представителя в гражданском процессе. *Адвокатская практика*. 2013. № 1. С. 26-29.
1090. Фещик Н. Адвокатська монополія на представництво в судах України – якісно позитивні зміни чи спосіб затягування клієнтів? URL: unba.org.ua/publications/1070-advokats-ka-monopoliya-na-predstavnictvo-v-sudah-ukraini-yakisno-rozitivni-zmini-chi-sposib-zatyaguvannya-klientiv.html (дата звернення: 15.09.2017).
1091. Фещук Т.С. Поняття та система професійних прав адвоката в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 382-387.
1092. Филиппова А.Т. Некоторые проблемы современного положения адвокатов. *Адвокат*. 2008. № 6. С. 23-25.
1093. Филиппова А.Т. Проблемы реализации полномочий адвокатов в Российской Федерации: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2008. 30 с.
1094. Фіолевський Д.П. Адвокатура: підручник. 3-тє вид., випр. і доп. К.: Алерта, 2014. 624 с.
1095. Фіолевський Д.П., Айгістова Д.Р. Адвокатура незалежної України. *Вісник Донецького національного університету. Серія В «Економіка і право»*. 2009. Вип. 2. С. 159-162.
1096. Францифорова С.Ю. Правовые гарантии деятельности адвоката в уголовном судопроизводстве. *Адвокатская практика*. 2011. № 5. С. 14-18.
1097. Хабібуллін В. Допит адвоката як свідка. *Право України*. 2006. № 5. С. 95-97.
1098. Хабібуллін В. Предмет адвокатської таємниці. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 5. С. 163-165.

1099. Хавронюк М.І. Військові злочини: навчальний посібник. К.: Українська академія внутрішніх справ, 1995. 156 с.
1100. Хазипова Х.М. Место адвокатуры в современном российском обществе. *Вестник Удмуртского университета. Правоведение*. 2007. № 6. С. 179-184.
1101. Хазов Е.Н. Юридические гарантии как необходимый элемент реализации прав и свобод человека и гражданина. *Образование и право*. 2010. № 4 (8). С. 96-119.
1102. Халатов С.А. Представительство в гражданском и арбитражном процессе. М.: Норма, 2002. 208 с.
1103. Халатов С.А. Проблемы представительства в гражданском судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Екатеринбург, 2000. 191 с.
1104. Халеппо Е.М. Правовое положение адвоката как участника гражданского и арбитражного процесса в Российской Федерации: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.15. М., 2012. 30 с.
1105. Халеппо Е.М. Страхование профессиональной ответственности адвоката, участвующего в гражданском и арбитражном процессах: проблемы законодательства. *Пробелы в российском законодательстве*. 2008. № 2. С. 121-123.
1106. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М.: Юрид. лит., 1974. 351 с.
1107. Хендерсон Дж. Сучасна юридична професія в Англії, Уельсі та Шотландії. *Право України*. 2016. № 12. С. 79-95.
1108. Хмелевська Н.В. Поняття гарантій забезпечення правової допомоги громадян в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Число 1. С. 105-108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2011_1_16 (дата звернення: 15.09.2017).
1109. Хмелевська Н.В. Розмежування понять «правова допомога» та «юридична допомога» як основа цілісної системи правової допомоги. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. Число 3. С. 143-149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2012_3_24 (дата звернення: 15.09.2017).

1110. Хоматов Ю.В. Процессуальное положение защитника в новом УПК Украины: теория и практика. *Теорія і практика правознавства*. 2012. Вип. 1. С. 1-23.
1111. Хоменя А.В. Особенности формирования правового статуса адвокатуры в России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. М., 2007. 188 с.
1112. Хотенець П.В. Правовий статус адвоката в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Х., 2002. 23 с.
1113. Цветков Ю. Уголовная ответственность адвокатов. *Уголовное право*. 2002. № 4. С. 50-52.
1114. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник / За заг. ред. С.С. Бичкової. К.: Атіка, 2006. 384 с.
1115. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
1116. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-42. Ст. 492.
1117. Циганюк Ю.В., Кравчук О.В., Крушинський С.А. Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2. С. 28-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2014_2_6 (дата звернення: 15.09.2017).
1118. Цимбал-Семенчук І.Ю. Механізм забезпечення адвокатської таємниці. *Право і суспільство*. 2014. № 5.2. С. 65-69.
1119. Цюра В. Концепція представництва в світлі положень сучасного цивільного та цивільного процесуального законодавства України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 90. С. 45-49.
1120. Чайка Р.А. Участь захисника на досудовому слідстві: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Х., 2008. 19 с.
1121. Чаптыков А.В. Субъекты права на обращение в Конституционный суд Российской Федерации: проблемы теории и практики: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Томск, 2007. 27 с.

1122. Чванкін С.А. Розмежування інституту представництва в цивільному праві та цивільному процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 34. С. 287-291.
1123. Чеботарева И.Н. Уголовно-процессуальное значение сведений, собранных адвокатом-защитником в результате опроса лица с его согласия. *Уголовное судопроизводство*. 2010. № 1. С. 27-30.
1124. Чекачкова Г.Н. К вопросу о правовом статусе личности. *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов*. 2010. С. 55-57.
1125. Чекмарьова Л. Договір страхування професійної відповідальності адвоката. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2016. № 2/2(18). С. 112-115.
1126. Чекмарьова Л.Ю. Страхування професійної відповідальності адвоката. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 173-178.
1127. Чельцов М.А. Уголовный процесс. М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 624 с.
1128. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: учебник для вузов. М.: Юрайт, 2000. 432 с.
1129. Черков В.О., Попов П.О. Приватна детективна діяльність в розвинутих країнах світу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2010. Вип. 2. С. 248-259. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2010_2_35 (дата звернення: 15.09.2017).
1130. Чернуха Н.М., Рижиков В.С. Професійна діяльність юриста: теоретичні засади. *Трипільська цивілізація*. 2012. № 7. С. 45-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trcyv_2012_7_10 (дата звернення: 15.09.2017).
1131. Шагиев Б.В. Нотариат и адвокатура как правозащитные органы России. *Нотариус*. 2012. № 5. С. 7-9.
1132. Шагиев Б.В., Глушкова Е.М. Адвокатура: независимость и принадлежность к правоохранительным органам. *Учёные труды Российской Академии адвокатуры и нотариата*. 2011. № 3(22). С. 12-16.

1133. Шагиева Р.В. Правовая деятельность и ее разновидности в современном российском обществе. *Журнал российского права*. 2004. № 10. С. 88-98.

1134. Шаров Г.К. Договор с доверителем: предложения о внесении изменений в Закон «Об адвокатской деятельности и адвокатуре в РФ». *Бизнес-адвокат*. 2004. № 18. С. 8-9.

1135. Шаров Г.К. К вопросу об обязательном страховании риска ответственности адвоката. *Вестник Адвокатской палаты Иркутской области*. 2006. № 10. С. 31-40.

1136. Шаров Г.К. Ответственность адвокатов за вред, причиненный ненадлежащим исполнением профессиональных обязанностей. *Закон*. 2007. № 12. С. 29-33.

1137. Шаров Г.К. Российская адвокатура на рынке юридических услуг. *Адвокатура. Государство. Общество*: сборник материалов III Всероссийской научно-практической конференции (г. Самара, 24 августа 2006 г.). М.: Новый учебник, 2006. С. 51-64.

1138. Шаров Г.К. Федеральный закон «Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации» о страховании риска ответственности адвоката. *Адвокат*. 2004. № 12. С. 21-27.

1139. Шевчук А. Інтеграція річпосполитівського інституту адвокатури до російської судової системи на Волині наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. *Матеріали IV Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 10-річчю заснування історичного факультету Житомирського державного університету ім. І. Франка* (м. Житомир, 18-19 листопада 2011 р.). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 103-105.

1140. Шевчук С.В., Васильченко Т.В. Актуальні проблеми імплементації норм міжнародного права в законодавство України щодо охорони та захисту комерційної таємниці. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2011. № 1. С. 91-95.

1141. Шейфер М.М. Социальный и правовой статус свидетеля и проблемы его реализации в уголовном судопроизводстве России: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Самара, 2005. 20 с.
1142. Шейфер С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования. М.: Норма, 2010. 240 с.
1143. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. М.: Юрлитинформ, 2004. 228 с.
1144. Шеремета Н. Правнича термінологія української мови та процеси її творення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2013. № 765. С. 120-123.
1145. Шиманович О.М. До питання про класифікацію ухвал суду першої інстанції в цивільному процесі України. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. 2007. № 1. С. 95-102.
1146. Шимон С. Об'єкт і предмет договору і цивільного правовідношення: нотатки до наукової дискусії. *Юридична Україна*. 2011. № 4. С. 58-64.
1147. Шишка Р.Б. Договір драйвінгу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 2. С. 216-222.
1148. Шмарева Т.А. Участие адвоката-защитника в апелляционном производстве по уголовному делу: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Ижевск, 2006. 19 с.
1149. Шпагин А.Е. Договор адвоката с доверителем: соглашение о сотрудничестве. *Услуги: проблемы правового регулирования и судебной практики*: сборник научно-практических статей. М.: Волтерс Клувер, 2007. С. 65-75.
1150. Шпагин А.Е. Соглашение об оказании юридической помощи. Красноярск: Центр информации, 2014. 104 с.
1151. Шпилев В.Н. Сущность, содержание и формы советского уголовного судопроизводства: автореф. дис. на соиск. научн. степ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. Л., 1984. 48 с.

1152. Шрамко Ю.Т. Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. К., 2016. 18 с.
1153. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: підручник. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
1154. Шульга А.М. Юридично значуща поведінка: «негативна» і «позитивна» відповідальність. *Право і Безпека*. 2012. № 1. С. 55-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_1_13 (дата звернення: 15.09.2017).
1155. Шульгач Н.М. Поняття та сутність принципу незалежності суддів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 6. С. 227-230.
1156. Шутилкин Ю.Я. Уважение к суду – не право, а обязанность адвоката. *Вестник Адвокатской палаты Санкт-Петербурга*. 2006. № 1. С. 18-44. URL: http://apspb.ru/vestnik/01_2006.pdf (дата звернення: 15.09.2017).
1157. Щерба А.А. Участие адвоката в предупреждении и исправлении судебных ошибок в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2006. 30 с.
1158. Щербак С.В. Представництво у виконавчому процесі. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 1(8). С. 44-49.
1159. Щербаковский М.Г., Щербаковская Л.П. Состязательные начала привлечения эксперта в уголовном судопроизводстве Украины. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Т. 26 (65). С. 326-331.
1160. Щуковская О.М. Правовое регулирование деятельности по оказанию правовых услуг: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. СПб., 2001. 20 с. URL: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=108270> (дата звернення: 15.09.2017).
1161. Эйсман А.А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. М.: Юрид. Лит., 1967. 152 с.

1162. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. / Под ред.: К.К. Арсеньева, Ф.Ф. Петрушевского. СПб.: Семеновская Типо-Литография (И.А. Ефрона), 1901. Т XXXIIА: Тай-Термиты. 503 с.
1163. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. / Под ред. И.Е. Андреевского. СПб.: Семеновская Типо-Литография (И.А. Ефрона), 1890. Том I. А-Алтай. 480 с.
1164. Энциклопедия будущего адвоката: учеб. пособие / Под общ. ред. И.Л. Трунова, Л.К. Айвар. М.: Волтерс Клувер, 2007. 1344 с.
1165. Этимологический словарь современного русского языка / Сост. А.К. Шапошников: в 2 т. М.: Флинта: Наука, 2010. Т. II. (Н-Я). 576 с.
1166. Юридический энциклопедический словарь / Гл. ред.: А.Я. Сухарев. М.: Сов. энциклопедия, 1984. 415 с.
1167. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол. Ю.С. Шемшученко та ін.]. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А-Г. 672 с. URL: <http://leksika.com.ua/13870502/legal/advokat> (дата звернення: 15.09.2017).
1168. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол. Ю.С. Шемшученко та ін.]. Київ: Укр. енцикл., 2003. Т. 5: П-С. 736 с.
1169. Юшкевич О.Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг. *Право і Безпека*. 2009. № 1. С. 129-135.
1170. Яким'як О.В. Гарантоване право на професійну правничу допомогу: читаємо між рядків. *Судова реформа: стан та напрями розвитку*: матеріали IV Міжнародного судово-правового форуму (м. Київ, 17-18 березня 2016 р.). К.: Юридична практика, 2016. С. 45-48.
1171. Якимов А.Ю. Статус суб'єкта права (теоретические вопросы). *Государство и право*. 2003. № 4. С. 5-10.
1172. Якимчук Н. Поняття «правовий статус», «правове положення», «правовий модус» та «правовий режим»: теоретико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 11-18.

1173. Яковлів А. Український кодекс 1743 року «Права, по которм судитя малоросійській народ»: його історія джерела та систематичний виклад змісту. Мюнхен: Заграва, 1949. 210 с.

1174. Ямковий В.І. Проблемні питання участі адвоката як процесуального представника в господарському суді. *Форум права*. 2010. № 3. С. 466-472. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/FP/2010-3/10jvibgc.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

1175. Янович Ю.П. Функціональне призначення захисника в кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право*. 2013. Вип. 16. С. 200-203. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhIPR_2013_1082_16_51.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

1176. Яновська О.Г. Адвокатура України: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2007. 280 с.

1177. Яновська О.Г. Недотримання стандартів якості професійної правничої допомоги як підстава юридичної відповідальності адвокатів. *Право України*. 2016. № 12. С. 53-61.

1178. Яновська О.Г. Правова та соціальна природа адвокатської професії. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 108-113.

1179. Яновська О.Г. Правові гарантії діяльності адвоката-захисника в кримінальному процесі України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 1997. 19 с.

1180. Яновська О.Г. Теоретичні та організаційні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. К., 2011. 461 с.

1181. Ярмиш О., Червяцова А. Доторканна недоторканність, або примхи українського парламентаризму. *Правовий тиждень*. 2008. № 16. С. 7-10.

1182. Ярошевська Г.М. Договір про надання юридичних послуг: особливості правової моделі. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 37. С. 367-376.

1183. Яртых И.С. Адвокатура и власть. М.: Изд-во Юрлитинформ, 2003. 176 с.
1184. Яртых И.С. Адвокатура и гражданское общество: монография. Ульяновск: Областная типография «Печатный двор», 2007. 336 с.
1185. Яртых И.С. Проблемы взаимодействия адвокатуры и государственной власти: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2003. 28 с.
1186. Яртых И.С. Функции и правовой статус адвокатуры и ее общественных объединений в условиях формирования гражданского общества в Российской Федерации: автореф. дис. на соиск. научн. степ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2009. 40 с.
1187. Ясельская В.В. Деятельность адвоката-защитника по собиранию доказательств на стадии предварительного расследования: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Томск, 1999. 24 с.
1188. Advocatenwet: Wet van 23 juni 1952. URL: <http://wetten.overheid.nl/BWBR0002093/volledig> (дата звернения: 15.09.2017).
1189. Advokatūros: Įstatymas Lietuvos Respublikos iš Kovo 18, 2004 № IX-2066. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9F4371AB03A3> (дата звернения: 15.09.2017).
1190. Basic Principles on the Role of Lawyers, adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990. URL: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RoleOfLawyers.aspx> (дата звернения: 15.09.2017).
1191. Brant J. Survey of Lawyers Who Do Not Have Legal Malpractice Insurance. *New Mexico Lawyer*. 2012. May. P. 3-4.
1192. Briton J., McLean S. Incorporated Legal Practices: Dragging the Regulation of the Legal Profession into the Modern Era. *Third International legal ethics conference* (Gold Coast, Australia, 13-16 July 2008). 2008. Volume 11. Issue 2. P. 241-254.

1193. Bundes Bundesrechtsanwaltsordnung (BRAO), ausfertigungsdatum 01.08.1959. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/brao/gesamt.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

1194. Canons of Ethics State Bar of Georgia. URL: <https://www.gabar.org/barrules/handbookdetail.cfm?what=rule&id=3> (дата звернення: 15.09.2017).

1195. Code de procédure civile: Le décret № 75-1123 du 5 décembre 1975. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000507244&categorieLien=cid> (дата звернення: 15.09.2017).

1196. Code de procédure pénale: Le décret du 6 août 1959. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071154> (дата звернення: 15.09.2017).

1197. Code of Conduct for the Danish Bar and Law Society, applied by the General Council of the Danish Bar and Law Society as of 1 October 2011. URL: http://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/National_Regulations/DEON_National_CoC/EN_Denmark_Code_of_Conduct_for_the_Danish_Bar_and_Law_Society.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

1198. Codice deontologico forense, approvato dal Consiglio nazionale forense nella seduta del 31 gennaio 2014. URL: <http://www.ordineforense.re.it/node/799> (дата звернення: 15.09.2017).

1199. Codice di Procedura Penale: Decreto del Presidente della Repubblica 22 settembre 1988 № 447. URL: <http://www.anpsvicenza.it/NORMATIVE/ CPP.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

1200. Comparative table proposals on amending the constitution, prepared by the working group on justice of the constitutional commission of Ukraine European commission for democracy through law (Venice commission) from 24 July 2015 № 803/2015. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2015\)024-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2015)024-e) (дата звернення: 15.09.2017).

1201. Contempt of Court Act at July 27, 1981. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1981/49> (дата звернення: 15.09.2017).

1202. Das Disziplinarrecht der Rechtsanwälte und Rechtsanwaltsanwärter (Disziplinarstatut für Rechtsanwälte und Rechtsanwaltsanwärter – DSt): Bundesgesetz vom 28 Juni 1990. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002940> (дата звернення: 15.09.2017).

1203. Del Poder Judicial: Ley Orgánica, de 1 de julio 1985 № 6/1985. URL: <http://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1985-12666> (дата звернення: 15.09.2017).

1204. Deutsches Richtergesetz (DRiG), ausfertigungsdatum 08.09.1961. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/drigr/gesamt.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

1205. Directive 98/5/EC of the European Parliament and of the Council of 16 February 1998 to facilitate practice of the profession of lawyer on a permanent basis in a Member State other than that in which the qualification was obtained. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31998L0005> (дата звернення: 15.09.2017).

1206. Draft Universal Declaration on the Independence of Justice («Singhvi Declaration») / International Principles on the Independence and Accountability of Judges, Lawyers and Prosecutors. Practitioners Guide № 1. Geneva, 2007. P. 100-114. (дата звернення: 15.09.2017).

1207. Fixant le programme et les modalités de l'examen d'aptitude à la profession d'avocat: Arrêté du 7 décembre 2005. URL: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000786409> (дата звернення: 15.09.2017).

1208. Gesetz über das Bundesverfassungsgericht (BVerfGG) aus 01.08.1959. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/bverfgg/gesamt.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

1209. Gesetz über die Tätigkeit europäischer Rechtsanwälte in Deutschland (EuRAG), ausfertigungsdatum 09.03.2000. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/eurag/gesamt.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

1210. Goldsmith J. Charter of Core Principles of the European Legal Profession and Code of Conduct for European Lawyers. Brussels: CCBE, 2013. P. 9.

1211. Grellet-Dumazeau M. Le Barreau romain, recherches et études sur le barreau de Rome, depuis son origine jusqu'à Justinien, et particulièrement au temps de Cicéron. Paris: Durand. 1858. 2-e éd. 475 p. URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6355041s/f62.image> (дата звернення: 15.09.2017).

1212. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «A. and others v. Spain» on July 02, 1990 (Application № 13750/88). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-82944&filename=v.%20ESPAGNE.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

1213. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Affaire Karpetas v. Grèce» on October 30, 2012 (Application № 6086/10). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114101> (дата звернення: 15.09.2017).

1214. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Amihalachioaie v. Moldova» on April 20, 2004 (Application № 60115/00). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61716> (дата звернення: 15.09.2017).

1215. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «André and another v. France» on July 24, 2008 (Application № 18603/03). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87938> (дата звернення: 15.09.2017).

1216. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Casado Coca v. Spain» on February 24, 1994 (Application № 15450/89). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57866> (дата звернення: 15.09.2017).

1217. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Feldek v. Slovakia» on July 12, 2001 (Application № 29032/95). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59588> (дата звернення: 15.09.2017).

1218. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Golovan v. Ukraine» on July 05, 2012 (Application № 41716/06). URL: http://www.golovan.com.ua/fileadmin/Blog/CASE_OF_GOLOVAN_v_UKRAINE.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

1219. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Graziani-Weiss v. Austria» on October 18, 2011 (Application № 31950/06). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107022> (дата звернення: 15.09.2017).

1220. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Gunduz v. Turkey» on December 04, 2003 (Application № 35071/97). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61522> (дата звернення: 15.09.2017).

1221. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Kolesnichenko v. Russia» on April 09, 2009 (Application № 19856/04). URL: <http://demo.eurocases.eu/Doc/CourtAct/4541957/11> (дата звернення: 15.09.2017).

1222. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Kyprianou v. Cyprus» on February 15, 2005 (Application № 73797/01). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71671> (дата звернення: 15.09.2017).

1223. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium» on June 23, 1981 (Application № 6878/75). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57522> (дата звернення: 15.09.2017).

1224. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Mancevschi v. Moldova» on October 7, 2008 (Application № 33066/04). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88719> (дата звернення: 15.09.2017).

1225. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Morice v. France» on April 23, 2015 (Application № 29369/10). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154265> (дата звернення: 15.09.2017).

1226. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Niemiets v. Germany» on December 16, 1992 (Application № 13710/88). URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461421/2461421.html> (дата звернення: 15.09.2017).

1227. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Nikula v. Finland» on March 21, 2002 (Application № 31611/96). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60333> (дата звернення: 15.09.2017).

1228. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Oleksandr Volkov v. Ukraine» on January 09, 2013 (Application № 21722/11). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871> (дата звернення: 15.09.2017).

1229. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Ordre des barreaux francophones et germanophone and Others v Conseil des ministres» on June 26,

2007 (Case C-305/05). URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62005CJ0305> (дата звернення: 15.09.2017).

1230. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «OVR v. Russian Federation» on June 20, 2000 (Application № 44319/98). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-5846> (дата звернення: 15.09.2017).

1231. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Revert and Legallais v. France» on September 08, 1989 (Application № 14331/88). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-24796> (дата звернення: 15.09.2017).

1232. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Roemen and Schmit v. Luxembourg» on February 25, 2003 (Application № 51772/99). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60958> (дата звернення: 15.09.2017).

1233. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Schopfer v. Switzerland» on May 20, 1998 (Application № 56/1997/840/1046). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58167> (дата звернення: 15.09.2017).

1234. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Smirnov v. Russia» on June 7, 2007 (Application № 71362/01). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80953> (дата звернення: 15.09.2017).

1235. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Steur v. The Netherlands» on October 28, 2003 (Application № 39657/98). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61410> (дата звернення: 15.09.2017).

1236. Kodi i Procedurës Penale të Republikës së Shqipërisë nga 21.03.1995 № 7905. URL: http://www.pp.gov.al/web/kodi_i_procedures_penale_perditesuar_1050.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

1237. Le Berquier Jules. Le barreau moderne, français et étranger. Paris: Marchal, Billard. 1882. 2-e éd. 534 p. URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k94645d/f16.image> (дата звернення: 15.09.2017).

1238. Le Code de déontologie de l'avocat, rendu obligatoire par le règlement du 12 novembre 2012, de l'Ordre des barreaux francophones et germanophone de Belgique. URL: http://www.barreaudebruxelles.info/images/publications/recueil_codeon_rdb.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

1239. Le Code judiciaire, du 10 octobre 1967. URL: <http://www.droitbelge.be/codes.asp#jud> (дата звернення: 15.09.2017).
1240. Loi sur la profession d'avocat (LPAv), du 26 avril 2002. URL: https://www.ge.ch/legislation/rsg/f/s/rsg_E6_10.html (дата звернення: 15.09.2017).
1241. Model Rules of Professional Conduct, created by the American Bar Association in 1983. URL: <http://www.americanbar.org/content/dam/aba/migrated/cpr/mrpc/russian.authcheckdam.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).
1242. Moeser E., Guback Claire J. Comprehensive Guide to Bar Admission Requirements 2016. Madison: National Conference of Bar Examiners and American Bar Association, 2016. 51 p.
1243. New York Lawyer's Code of Professional Responsibility. URL: https://www.law.cornell.edu/ethics/ny/code/NY_CODE.HTM (дата звернення: 15.09.2017).
1244. Nuova disciplina dell'ordinamento della professione forense: Legge 31 dicembre 2012 № 247. *Gazzetta Ufficiale*. 2013. № 15. P. 1.
1245. O odvetništvu: Zakon Republike Slovenije iz 25 marca 1993 Št. 740-01/90-1/3-1. URL: <https://www.uradni-list.si/1/content?id=65849> (дата звернення: 15.09.2017).
1246. On the proposed constitutional amendments regarding the judiciary of Ukraine: Preliminary opinion European commission for democracy through law (Venice commission) from July 24, 2015 № 803/2015. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2015\)016-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2015)016-e) (дата звернення: 15.09.2017).
1247. Organisant la profession d'avocat: Décret du 27 novembre 1991 № 91-1197. URL: <http://www.legifrance.gouv.fr> (дата звернення: 15.09.2017).
1248. Pentru organizarea și exercitarea profesiei de avocat: Legea din 7 iunie 1995 № 51/1995. URL: <http://unbr.ro/legea-nr-511995/> (дата звернення: 15.09.2017).
1249. Portant réforme de certaines professions judiciaires et juridiques: Loi du 31 décembre 1971 № 71-1130. URL: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=LEGITEXT000006068396> (дата звернення: 15.09.2017).
1250. Prawo o adwokaturze: Ustawa z 26 maja 1982 r. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19820160124> (дата звернення: 15.09.2017).

1251. Privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale: Lege din 18 mai 1992 № 47. URL: <https://www.ccr.ro/Legea-nr-471992> (дата звернення: 15.09.2017).

1252. Pro bono. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Pro_bono (дата звернення: 15.09.2017).

1253. Rättegångsbalk Svensk författningssamling från 18.07.1942 № 1942:740. URL: https://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/sfs_sfs-1942-740/ (дата звернення: 15.09.2017).

1254. Rechtsanwaltsordnung (RAO), ausfertigungsdatum 1 Jänner 1869 № 96/1869. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung/Bundesnormen/10001673/%20RAO%2c%20Fassung%20vom%2015.09.2017.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

1255. Recommendation № R(2000)21 of the Committee of Ministers to member States on the freedom of exercise of the profession of lawyer, adopted by the Committee of Ministers on 25 October 2000 at the 727th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=533749&SecMode=1&DocId=370286&Usage=2> (дата звернення: 15.09.2017).

1256. Regulations of the Court, adopted by the judges of the Court on May 26, 2004. URL: http://www.iccnw.org/documents/RegulationsCourt_English.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

1257. Rules of Professional Conduct, adopted by Convocation The Law Society of Upper Canada on June 22, 2000. URL: <https://www.lsuc.on.ca/uploadedFiles/RulesofProfessionalConduct.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

1258. Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955. URL: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/treatmentprisoners.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

1259. Standards for the independence of the legal profession, adopted by the IBA on 7 September 1990 in New York. URL: http://www.ibanet.org/Publications/publications_IBA_guides_and_free_materials.aspx (дата звернення: 15.09.2017).

1260. Strafprozeßordnung (StPO), ausfertigungsdatum 12.09.1950. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stpo/gesamt.pdf> (дата звернення: 15.09.2017).

1261. The Code of Conduct of the Bar of Ireland, adopted by a General Meeting of the Bar of Ireland on 25th July 2016. URL: <https://www.lawlibrary.ie/About-Us/What-We-Do/Regulation/Code-of-Conduct.aspx> (дата звернення: 15.09.2017).

1262. The General By-law of the Spanish lawyer: Royal Decree from June 22, 2001, № 658/2001. URL: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/en_spain_bylawspdf1_1188889840.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

1263. Vägledande regler om god advokatsed den 29 augusti 2008. URL: https://www.advokatsamfundet.se/globalassets/advokatsamfundet_sv/advokatetik/vagledande-regler-med-kommentarer-februari-2016.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

1264. Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında: Qanunu Azərbaycan Respublikasının etibarən 28 dekabr 1999-cu № 783-IQ. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/257> (дата звернення: 15.09.2017).

1265. Wertz G. The Ins and Outs of Errors and Omissions Insurance. *Insurance journal*. 2004. 19 July. URL: <http://www.insurancejournal.com/magazines/features/2004/07/19/44745.htm> (дата звернення: 15.09.2017).

1266. Zákon o advokacii: Zákon od 22 duben 1996 № 85/1996. URL: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1996-85> (дата звернення: 15.09.2017).

1267. Zákon o Ústavním soudu ze dne 16 června 1993 № 182/1993. URL: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-182> (дата звернення: 15.09.2017).

1268. Zbioru Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu (Kodeksu Etyki Adwokackiej): uchwałam Naczelnej Rady Adwokackiej z 19 listopada 2011 r. № 52/2011. URL: http://www.nra.pl/dokumenty/Kodeks_Etyki_Adwokackiej_tekst_jednolity.pdf (дата звернення: 15.09.2017).

ДОДАТКИ

Додаток А

РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ АДВОКАТІВ²

<i>1. Адвокатський стаж опитаних адвокатів</i>			
До 1 року	Від 1 до 5 років	Від 5 до 15 років	Понад 15 років
43 (12%)	104 (30%)	136 (39%)	65 (19%)
<i>2. Організаційна форма адвокатської діяльності</i>			
Індивідуальна адвокатська практика	Адвокатське бюро	Адвокатське об'єднання	
327 (94%)	8 (2%)	13 (4%)	
<i>3. Відношення до здійснення наукової діяльності у сфері права, у тому числі наявність наукового ступеня та/або вченого звання</i>			
Не займаються	Займаються несистематично	Здобувачі наукових ступенів	Мають науковий ступінь
261 (75%)	36 (10%)	28 (8%)	23 (7%)

Питання і варіанти відповідей	Відповіді адвокатів на питання анкети	
	Всього відповіли від загального числа опитаних	У відсотках від загального числа опитаних
<i>4. Ваше ставлення до запровадження фактичної монополії адвокатів щодо здійснення представництва іншої особи в суді, а також захисту від кримінального обвинувачення</i>		
☐ Підтримую повною мірою	221	64%
☐ Підтримую тільки в аспекті здійснення функції захисту	97	28%
☐ Не підтримую взагалі	26	7%
☐ Важко відповісти	4	1%
<i>5. Чи вважаєте Ви адвоката особою, яка наділена незалежним правовим статусом?</i>		
☐ Так	156	45%
☐ Скоріше так, чим ні	126	36%
☐ Скоріше ні, чим так	57	16%
☐ Важко відповісти	9	3%

² У ході соціологічного дослідження з березня до вересня 2017 року вивчено думку 348 адвокатів Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Київської областей. Думку адвокатів було з'ясовано за допомогою письмового анонімного анкетування шляхом як персонального заповнення спеціально розробленої анкети, так і поштової розсилки відповідних матеріалів.

6. Чи вважаєте Ви адвоката самостійним учасником, зокрема, кримінального процесу?		
☐ Так, він наділяється абсолютною самостійністю	134	39%
☐ Так, він наділяється відносною самостійністю	81	54%
☐ Ні	0	2%
☐ Важко відповісти	9	5%
7. Як би Ви визначили економічну сутність сучасної адвокатської діяльності?		
☐ Непідприємницька/ неприбуткова діяльність	83	24%
☐ Підприємницька діяльність	178	51%
☐ Важко відповісти	67	19%
☐ Інше _____	5	6%
8. Чи потрібне страхування цивільно-правової відповідальності адвоката?		
☐ Потрібне як обов'язкове	78	22%
☐ Потрібне як добровільне	227	65%
☐ Ні	19	6%
☐ Важко відповісти	24	7%
9. Чи стикалися Ви в ході здійснення адвокатської діяльності з втручанням у Вашу професійну діяльність або з перешкоджанням їй?		
☐ Так	147	43%
☐ Ні	179	51%
☐ Важко відповісти	22	6%
10. Чи зверталися Ви до органів адвокатського самоврядування або державних органів у зв'язку з порушеннями Ваших професійних прав?		
☐ Так	58	17%
☐ Ні	287	82%
☐ Важко відповісти	3	1%
11. Чи отримали Ви від них належний захист та/або поновлення Ваших порушених професійних прав?(з 58 опитаних адвокатів)		
☐ Так	11	19%
☐ Ні	38	66%
☐ Важко відповісти	4	15%
12. Чи вважаєте Ви достатнім наявний комплекс професійних гарантій адвоката?		
☐ Так	57	16%
☐ Ні	253	73%
☐ Важко відповісти	24	11%

13. Чи зверталися до Вас посадові особи, які здійснюють провадження в кримінальній справі, а також представники інших державних органів з вимогами надати інформацію, що містить адвокатську таємницю на їх запит?		
☐ Так	54	16%
☐ Ні	276	79%
☐ Важко відповісти	5	5%
14. Чи стикалися Ви з випадками використання як доказів матеріалів, які незаконно були вилучені з адвокатського дос'є?		
☐ Так	18	5%
☐ З них стосовно до предметів	11	61%
☐ З них стосовно до документів	7	39%
☐ Ні	307	88%
☐ Важко відповісти	23	7%
☐ Так, причому згодом ці докази визнавалися недопустимими	3	1%
15. Як Ви вважаєте, чи проводяться слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії відносно адвокатів з порушенням гарантій їх професійної діяльності?		
☐ Так	239	69%
☐ Ні	26	7%
☐ Важко відповісти	83	24%
16. Чи стикалися Ви з випадками, коли судді відмовляли долучати до матеріалів справи Ваші письмові зауваження, клопотання, інші документи?		
☐ Так	210	60%
☐ Ні	132	38%
☐ Важко відповісти	6	2%
17. Як Ви вважаєте, чи має право адвокат самостійно визначати момент для заявлення того чи іншого клопотання, його зміст і форму?		
☐ Так	281	81%
☐ Ні	48	14%
☐ Важко відповісти	19	5%
18. Чи користувалися Ви в ході здійснення адвокатської діяльності правами, закріпленими у ст. 20 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»?		
☐ Так, у формі направлення запитів	327	94%
☐ Так, у формі проведення опитування осіб, за їх згодою	94	27%
☐ Так, у формі отримання речей та/або документів	64	18%
☐ Так, у формі вилучення речей та/або документів	6	2%
☐ Так, у формі ознайомлення з речами та/або документами	137	39%
☐ Так, у формі залучення експертів	133	39%

☐ Так, у формі залучення спеціалістів	126	36%
☐ Так, у формі застосування технічних засобів, у тому числі для копіювання матеріалів справи	162	47%
☐ Ні	0	0%
19. Які «інші права» Ви застосовували у своїй професійній діяльності?		
☐ Звернення в ЗМІ	62	18%
☐ Звернення до державних органів	253	73%
☐ Звернення в міжнародні організації	32	9%
☐ Звернення до правозахисних організацій та їх відділення, які діють в Україні	42	12%
☐ Звернення в організації, що здійснюють громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів	7	2%
☐ Інші	29	8%
☐ Ніякі	70	20%
20. Як Ви вважаєте, чи обмежуються адвокати в реалізації професійних прав, прямо не передбачених в українському законодавстві?		
☐ Так	226	65%
☐ Ні	39	11%
☐ Важко відповісти	83	24%
21. Чи стикалися Ви з труднощами при реалізації права на запит відомостей, необхідних для надання професійної правничої допомоги?		
☐ Так	317	91%
☐ Ні	31	9%
22. У чому виражалися труднощі в реалізації права на запит відомостей, необхідних для надання професійної правової допомоги? (із 317 опитаних адвокатів)		
☐ У тривалому (понад 1 місяця) неподанні інформації	153	44%
☐ У письмовій відмові в наданні інформації	179	51%
☐ У відсутності відповіді на запит взагалі	114	33%
23. Чи мали місце випадки, коли Вам безпідставно не надавали відповідь на запит під приводом того, що вона містить інформацію з обмеженим доступом? (із 317 опитаних адвокатів)		
☐ Так	267	84%
☐ Ні	39	12%
☐ Важко відповісти	11	4%
24. Чи стикалися Ви з тим, що співробітники ІТТ, СІЗО, УВП не допускали Вас на побачення з підзахисними під різними приводами?		
☐ Так	38	11%
☐ Ні	282	81%
☐ Важко відповісти	28	8%

25. Чи стикалися Ви з проведенням особистого огляду при проходженні до установ тримання під вартою для побачення зі своїми підзахисними?		
☐ Так	71	20%
☐ Ні	254	73%
☐ Важко відповісти	23	7%
26. Чи заявляли Ви коли-небудь відвід судді у провадженні, в якому брали участь?		
☐ Так	227	65%
☐ Ні	121	35%
27. Чи задовольнялися коли-небудь Ваші заяви про відвід судді? (з 227 опитаних адвокатів)		
☐ Так	143	63%
☐ Ні	84	37%
28. Чи стикалися Ви з випадками заборони застосування технічних засобів для фіксації ходу процесуальних дій та/або ходу судового засідання, в яких брали участь?		
☐ Так	86	25%
☐ Ні	237	68%
☐ Важко відповісти	25	7%
29. Чи були Ви свідком упередженого ставлення судді до Вас або Вашого клієнта?		
☐ Так	283	81%
☐ Ні	44	13%
☐ Важко відповісти	21	6%
30. Чи траплялися Вам випадки, коли судді відмовляли приймати від Вас письмові заперечення на їх дії, заявлені в ході судового розгляду справи?		
☐ Так	110	32%
☐ Ні	227	65%
☐ Важко відповісти	11	3%
31. Чи траплялися Вам випадки, коли судді погрожували притягнути Вас до адміністративної (ініціювати дисциплінарну) відповідальності за заявлення заперечень на їх дії?		
☐ Так	72	21%
☐ Ні	265	76%
☐ Важко відповісти	11	3%
32. Як Ви вважаєте, чи потрібне розширення і конкретизація змісту професійних прав адвоката на сучасному етапі розвитку українського законодавства		
☐ Потрібне	334	96%
☐ Не потрібне	5	1%
☐ Важко відповісти	9	3%

**ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА**

04053, м. Київ, пров. Несторівський, 4. Тел.: 2359601., тел/факс: 2359605. E-mail: zak_norm@rada.gov.ua

№ dd/437-1-15

08. 09 2017 р.

АКТ

**впровадження у практичну діяльність Інституту законодавства
Верховної Ради України результатів дисертаційного дослідження
Заборовського Віктора Вікторовича на тему:
«Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського
суспільства та правової держави в Україні»**

Повідомляємо спеціалізованій вченій раді, що наукові положення, розроблені Заборовським Віктором Вікторовичем при написанні дисертаційного дослідження на тему «Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура, що стосуються змін національного законодавства у сфері вдосконалення правового статусу адвоката, мають належний теоретичний та методологічний рівень, наукову і практичну значимість та можуть бути використані Верховною Радою України при підготовці відповідних законопроектів. Зокрема, заслуговують на увагу пропозиції автора щодо необхідності внесення редакційних змін до положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а саме:

– **у статті 1:**

пункт перший частини першої викласти в такій редакції: «адвокат – фізична особа, яка у встановленому Законом порядку набула статус адвоката, а також право, у відповідності до такого статусу, здійснювати професійну діяльність щодо захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту на задах абсолютної незалежності»;

пункт дев'ятий частини першої після слів «цивільного відповідача» доповнити словами «юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт»;

– частину першу статті 2 викласти в такій редакції: «Адвокатура – це професійне об'єднання осіб (адвокатів), діяльність яких спрямована на забезпечення належної реалізації конституційного права особи на отримання професійної правничої (правової) допомоги, і як конституційно-правовий правозахисний інститут громадянського суспільства займає самостійне та одне з провідних місць у механізмі здійснення правосуддя, без професійної та незалежної діяльності якого ставиться під сумнів можливість існування і громадянського суспільства, і правової держави в цілому»;

– **у статті 6:**

частину першу викласти в такій редакції: «Адвокатом може бути фізична особа, яка здобула вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж

професійної діяльності у сфері права не менше трьох років, склала перший кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала другий кваліфікаційний іспит, склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю»;

частину другу викласти в такій редакції:

«Не може бути адвокатом особа, яка:

- 1) має непогашену чи незняту в установленому законом порядку судимість;
- 1-1) була засуджено за вчинення умисного тяжкого та особливо тяжкого злочину незалежно від погашення судимості;
- 2) визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною;
- 3) позбавлена права на заняття адвокатською діяльністю, – протягом п'яти років з дня прийняття рішення про припинення права на заняття адвокатською діяльністю;
- 4) звільнена з посади судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги, вчинення корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, - протягом п'яти років з дня такого звільнення.

Забороняється особі, яка набула статус адвоката надавати правову допомогу будь-якій іншій особі у справах (зокрема, в судах), в яких іншою стороною є орган (органи), в якому (яких) вона працювала, не менше ніж протягом трьох років з дня припинення попередньої такої її діяльності»;

частину третю викласти в такій редакції:

«Для цілей цієї статті:

- 1) вища юридична освіта – вища освіта за спеціальностями «081 Право», «293 Міжнародне право» ступеню магістра (або прирівняна до неї вища освіта за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста), здобута в Україні, а також вища юридична освіта відповідного ступеня, здобута в іноземних державах та визнана в Україні в установленому законом порядку;
- 2) стаж професійної діяльності у сфері права – стаж професійної діяльності особи за спеціальністю після здобуття нею вищої юридичної освіти на посадах, перелік яких затверджується Радою адвокатів України, та який дає право на здобуття особою статусу адвоката. Якщо особа отримала вказаний стаж працюючи неповний робочий час, строк про який йде мова в ч. 1 цієї статті підлягає пропорційному продовженню.

У разі відсутності в особи трирічного стажу професійної діяльності у сфері права, вона може набути статус адвоката в разі проходження нею більшого тривалого строку стажування»;

– у статті 9:

частину першу доповнити текстом такого змісту: «Претендент на здобуття статусу адвоката складає два кваліфікаційні іспити: перший до проходження стажування, та другий – після успішного його проходження»;

частину другу викласти в такій редакції:

«Метою першого кваліфікаційного іспиту є перевірка як здатності особи до її подальшого теоретичного, а особливо практичного навчання та полягає у

виявленні загальних теоретичних знань у сфері права, історії адвокатури, адвокатської етики, так й особистих морально-етичних якостей особи.

Перший кваліфікаційний іспит проводиться у формі анонімного тестування, відповідно до якого претендент на здобуття статусу адвоката поряд з тестуванням на встановлення професійного рівня, проходить й психологічне тестування.

Від складення першого кваліфікаційного іспиту звільняються особи, яким присуджено науковий ступінь у сфері права, за умови здобуття ними вищої юридичної освіти.

Другий кваліфікаційний іспит складається особою після успішного проходження стажування та проводиться шляхом анонімного як складення тестування, так і виконання практичного завдання, з метою виявлення рівня належних теоретичних знань та рівня професійної підготовки особи, її практичних навичок та умінь необхідних для самостійного здійснення адвокатської діяльності»;

– у статті 10:

частину першу викласти в такій редакції:

«Стажування полягає в перевірці готовності особи, яка отримала свідоцтво про складення першого кваліфікаційного іспиту, самостійно здійснювати адвокатську діяльність. Стажування здійснюється протягом вісімнадцяти місяців під керівництвом адвоката за направленням ради адвокатів регіону. У разі відсутності в особи трирічного стажу професійної діяльності у сфері права вона проходить стажування протягом трьох років.

Стажист наділяється правом за дорученням та під контролем адвоката реалізовувати професійні права адвоката, і за попередньої згоди клієнта адвоката – вести нескладні справи в судах першої інстанції, знайомитися з матеріалами справи, робити виписки та копії з них, а також здійснювати інші процесуальні повноваження (права та обов'язки) адвоката»;

частину п'яту викласти в такій редакції:

«Від проходження стажування звільняються особи, які на день звернення із заявою про допуск до складення другого кваліфікаційного іспиту мають стаж роботи помічника адвоката не менше одного року за останні два роки, за умови проходження ними стажування, виконання його програми та плану.

Від проходження стажування звільняються особи, які мають не менше 5 років стажу на посаді судді, прокурора, слідчого або нотаріуса за умови, що вони не були звільненні з такої посади за порушення присяги чи вчинення корупційного правопорушення»;

у пункті другому частини сьомої словосполучення «до трьох місяців» замінити словосполученням «до шести місяців»;

– частину першу статті 12 доповнити текстом такого змісту: «Посвідчення адвоката України є документом, який посвідчує його особу та підтверджує професійний його статус»;

– пункт п'ятий частини першої статті 19 після слів «цивільного відповідача» доповнити словами «юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт»;

– у статті 20:

у пункті сьомому частини першої словосполучення «отримувати і вилучати речі» замінити на словосполучення «та отримувати речі»;

у пункті восьмому частини першої словосполучення «в порядку, передбаченому законом» замінити на словосполучення «дотримуючись при цьому державної та іншої охоронюваної законом таємниці»;

– **у статті 23:**

пункт третій частини першої після слів «слідчих дій» доповнити словами «в тому числі й невідкладних», а після слів «з дозволу суду» – «незалежно від їх безпосередньої пов'язаності з професійною діяльністю адвоката»;

у пункті сьомому частини першої словосполучення «у кримінальному судочинстві» замінити на словосполучення «надання ним професійної правової допомоги»;

у пункті восьмому частини першої вилучити словосполучення «якщо таке співробітництво буде пов'язане або може призвести до розкриття адвокатської таємниці»;

пункт дванадцятий частини першої викласти в такій редакції: «орган або посадові особи, які планують затримати адвоката (за винятком затримання адвоката під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину) або застосувати до нього запобіжний захід, зобов'язані завчасно, у спосіб, який надав би можливість фіксувати його здійснення, повідомити про це відповідну раду адвокатів регіону, з метою забезпечення присутності її представника під час проведення такої процесуальної дії»;

пункт тринадцятий частини першої після слів «у вчиненні кримінального правопорушення» доповнити словами «незалежно від його безпосередньої пов'язаності із здійснення адвокатської діяльності»;

пункт другий частини другої після слова «завчасно» доповнити словами «у спосіб, який надав би можливість фіксувати його здійснення»;

пункт третій частини другої доповнити текстом такого змісту: «фіксувати обставини відповідної процесуальної дії шляхом здійснення аудіо-, відео- запису; отримувати копії відповідних процесуальних документів; опечатувати доступ до приміщення, речей, у тому числі електронних носіїв інформації та/або документів, комп'ютерної техніки, мобільних телефонів тощо, доступ до яких заборонено відповідно до вимог ст. 161 КПК України»;

пункт четвертий частини другої після слів «ради адвокатів регіону» доповнити словами «яке є достатнім для забезпечення його явки»;

– **у статті 24:**

назву статті викласти в такій редакції: «Право на адвокатський запит та на опитування осіб за їх згодою»;

у пункті другому частини першої слова «свідомості про право на заняття адвокатською діяльністю, ордера» замінити словами «посвідчення адвоката України та довіреності, ордера, договору про надання правової допомоги»;

пункт перший частини другої доповнити текстом такого змісту: «за винятком випадків, коли відповідно до законодавчих актів адвокат наділяється правом на їх отримання»;

у пункті другому частини другої слова «до двадцяти» замінити словами «на п'ять»

у пункті третьому частини другої слова «адвокат зобов'язаний відшкодувати фактичні витрати на копіювання та друк» замінити словами «вищевказані суб'єкти надання інформації у зазначені строки надають адвокату відповідні копії документів з додаванням рахунку про відшкодування фактичних витрат на копіювання та друк, який він повинен оплатити протягом п'яти робочих днів»;

доповнити частиною четверту такого змісту:

«Адвокат має право опитувати особу за її згодою, в тому числі й ту, яка вже була допитана в якості свідка. Безпосередньо перед опитуванням, адвокат зобов'язаний роз'яснити опитуваному про його добровільний характер.

Адвокату забороняється попереджати опитуваного про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання або за відмову від давання показань. Адвокат повинен повідомляти таку особу, що в подальшому, в установленому законом порядку, вона може бути допитана в якості свідка, а отже, й про можливу відповідальність за вказані діяння та запропонувати їй надати правдиві показання.

Якщо проти цього не заперечує опитуваний, результати проведеного опитування фіксуються адвокатом шляхом складання протоколу опитування, в якому здійснюється виклад фактичних обставин, які відомі опитуваному та повинна міститися інформація про: добровільний характер такого опитування; мету отримання відомостей; повідомлення особи про можливість її подальшого допиту в якості свідка. За бажанням адвоката та (або) такої особи (обов'язково за її згодою), процедура опитування може бути додатково зафіксована, зокрема за допомогою аудіо-, відео- запису, про що зазначається в протоколі, з обов'язком прикріпленням відповідних матеріалів в якості додатку до нього»;

– доповнити статтю 25-1 «Страхування цивільно-правової відповідальності адвоката» в такій редакції:

«1. Для забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної невиконанням або неналежним виконанням адвокатом своїх професійних обов'язків щодо надання правової допомоги він вправі укладати договір страхування цивільно-правової відповідальності.

З 1 січня 2020 року, але не раніше набрання чинності Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності адвоката» адвокат зобов'язаний до початку зайняття адвокатською діяльністю укласти договір страхування цивільно-правової відповідальності, мінімальний розмір страхової суми якого повинен становити не менше однієї тисячі мінімальних розмірів заробітної плати.

2. Встановлення факту невиконання (неналежного) виконання адвокатом своїх професійних обов'язків та притягнення його до дисциплінарної відповідальності здійснюється виключно кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури.

Розмір відшкодування заподіяної шкоди визначається за згодою сторін або в судовому порядку»;

– **у статті 32:**

вилучити пункт першої частини другої;

пункт два частини два після слів «адвокатську таємницю» доповнити словами «якщо це спричинило негативні наслідки для інтересів клієнта адвоката та (або) престижу адвокатури та адвокатської діяльності, або ж»;

пункт третьої частини другої доповнити текстом такого змісту: «Адвокат звільняється від відповідальності, якщо ним було відшкодовано заподіяну шкоду клієнту в повному обсязі, за умови, якщо ним не було вчинено іншого дисциплінарного проступку»;

– **у статті 34:**

частину першу доповнити пунктом в такій редакції: «Дисциплінарний проступок адвоката – це винне діяння (дія або бездіяльність) адвоката, що вчиняється ним при здійсненні як професійної, так і іншої діяльності, яке виражається в порушенні вимог законодавства про адвокатуру та (або) норм Правил адвокатської етики, яким заподіюється шкода клієнту та (або) адвокатури в цілому, зокрема шляхом приниження її авторитету, авторитету адвокатської професії та статусу адвоката»;

– **статтю 35** викласти в такій редакції:

«1. За вчинення дисциплінарного проступку до адвоката може бути застосовано одне з таких дисциплінарних стягнень:

- 1) попередження;
- 2) догана;
- 3) штраф;
- 4) зупинення, в тому числі й щодо окремих видів адвокатської діяльності, права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року;
- 5) для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав - виключення з Єдиного реєстру адвокатів України.

На адвоката можуть накладатися й додаткові дисциплінарні стягнення, а саме:

- 1) примусове підвищення кваліфікації;
- 2) тимчасова заборона строком до п'яти років:
  - займати керівні посади в органах адвокатського самоврядування;
  - виконувати обов'язки керівника стажування.

Забороняється без притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, обмежувати його в можливості здійснювати всі або ж певні види адвокатської діяльності.

2. Адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності протягом шести місяців з дня виявлення дисциплінарного проступку. Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше одного року з моменту його вчинення, до якого не враховується строк розгляду дисциплінарної справи в кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури.

3. Попередження як дисциплінарне стягнення застосовується до адвоката у випадку вчинення ним вперше протягом календарного року дрібного

дисциплінарного проступку, тобто діяння, яке було здійснене ним з необережності, якщо воно не тягне за собою значне порушення прав осіб чи настання значної шкоди для адвокатської професії.

4. Дисциплінарне стягнення у вигляді догани застосовується до адвоката у разі вчинення ним повторно протягом року дрібного дисциплінарного проступку, за умови, якщо за вчинення першого на нього вже було накладено таке стягнення як попередження.

5. Штраф як дисциплінарне стягнення накладається на адвоката в разі порушення ним вимог ч. 1 та 2 ст. 27 цього Закону та у випадку несплати без поважних причин щорічного внеску адвокатів на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування. Розмір штрафу відповідає фактичному отриманому адвокатом гонорару та сумі несплачених щорічних внесків адвокатів на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування і повинен обмежуватися 20-кратним розміром мінімальної заробітної плати.

6. Додаткове дисциплінарне стягнення у вигляді примусового підвищення адвокатом своєї кваліфікації застосовується до нього у випадку порушення адвокатом професійного обов'язку передбаченого п. 4 ч. 1 ст. 21 цього Закону, або ж якщо буде встановлено, що дисциплінарний проступок було вчинено внаслідок недостатньої кваліфікації адвоката»;

– частину першу статті 36 викласти в такій редакції:

«1. Приводами для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката можуть бути:

- заяви (скарги) клієнта адвоката або його представника;
- заяви (скарги) інших адвокатів, адвокатських об'єднань, адвокатських бюро;
- подання ради адвокатів регіону або її членів, голови КДКА або її членів;
- окрема ухвала судів;
- заяви (скарги) центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги або особи, якій адвокат неправомірно відмовив в наданні такої допомоги.

Суб'єктами ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката не можуть бути правоохоронні органи (в тому числі й органи прокуратури), а також інші органи державної влади та місцевого самоврядування. Вказані органи наділяються правом звернення з відповідним поданням до органів адвокатського самоврядування, які в свою чергу, вже на підставі отриманого подання, самостійно вирішують питання щодо ініціювання порушення дисциплінарної справи стосовно адвоката.

Окрема ухвала суду, якою ініціюється питання про дисциплінарну відповідальність адвоката має бути обґрунтованою і мотивованою, та не повинна бути спрямованою на втручання у внутрішню діяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури та змушення до вчинення дій, які законодавчо не віднесені до її повноважень (зокрема, щодо забезпечення (сприяння) явки адвоката в судові засідання, проведення перевірки рівня професійної підготовки адвоката тощо). Обставини встановлені в окремій ухвалі суду не мають преюдиціального значення для кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури»;

– частину першу **статті 37** доповнити пунктом п'ятим такого змісту: «оскарження рішення у дисциплінарній справі»;

– частину другу **статті 38** викласти в такій редакції:

«Член дисциплінарної палати кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури за дорученням голови палати проводить перевірку відомостей, викладених у заяві (скарзі), та звертається до адвоката у спосіб, який надав би можливість фіксувати його здійснення, для отримання письмового пояснення по суті порушених питань, надаючи йому не менше 5 календарних днів для формулювання такого пояснення.

У складі трьох членів дисциплінарної палати така перевірка здійснюється у випадку надходження до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури протягом нетривалого часу декількох скарг (заяв) на одного й того ж адвоката, або ж, якщо вони вказують на систематичне вчинення ним протиправних діянь»;

– у **статті 39**:

у частині першій слова «членів палати, які беруть участь у її засіданні» замінити словами «від загального її складу»;

у частині другій після слів «в порушенні дисциплінарної справи» доповнити словами «а також довідка члена дисциплінарної палати кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, складена за результатами перевірки»

частину третю доповнити текстом такого змісту: «Оскарження адвокатом рішення про порушення дисциплінарної справи відносно нього, зупиняє його дію»;

– **статтю 41** доповнити частиною четвертою в такій редакції:

«4. Обставинами, які обтяжують дисциплінарну відповідальність адвоката є:

- повторне протягом року вчинення дисциплінарного проступку, якщо до адвоката вже було застосоване дисциплінарне стягнення;
- сукупність або повторність дисциплінарних проступків протягом року, якщо за жодний з них до адвоката не було застосовано дисциплінарного стягнення;
- вчинення дисциплінарного проступку з особистих або корисливих мотивів;
- заподіяння дисциплінарним проступком значної шкоди інтересам клієнта та (або) адвокатури;
- вчинення дисциплінарного проступку адвокатом, який виступав в якості представника (захисника) клієнта, поєднане із зловмисною домовленістю з іншими учасниками процесу, інтереси яких суперечать інтересам його клієнта;
- вчинення адвокатом дисциплінарного проступку, який поєднаний з умисним введенням його клієнта в оману, з використанням наданої йому клієнтом довіри та використовуючи вплив важкої для його клієнта обставини;
- вжиття адвокатом заходів, які пов'язані з умисним приховуванням дисциплінарного проступку та (або) його наслідків;
- умисне затягування адвокатом розгляду дисциплінарного провадження, з метою уникнення можливості застосування до нього дисциплінарного стягнення;

- вчинення дисциплінарного проступку, який має зухвалий та демонстративний характер;

- вчинення дисциплінарного проступку адвокатом, який перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів;

- продовження протиправної поведінки адвокатом, незважаючи на відповідну вказівку на це посадових осіб органів адвокатського самоврядування без застосування до адвоката засобів дисциплінарного впливу.

Обставинами, які пом'якшують дисциплінарну відповідальність адвоката, зокрема є:

- щире каяття адвоката у вчиненому ним дисциплінарному правопорушенні;

- примирення особи, яка подала скаргу та адвоката;

- добровільне повідомлення адвоката про вчинений ним дисциплінарний проступок;

- вчинення дисциплінарного проступку в стані сильного душевного хвилювання (афекту) або при збігу тяжких особистих або сімейних обставин;

- позитивна характеристика адвоката, наявність різного роду заохочень від органів адвокатського самоврядування;

- вжиття адвокатом заходів по запобіганню можливості настання шкідливих наслідків дисциплінарного проступку та (або) добровільне відшкодування заподіяної шкоди;

- відсутність досвіду в професійній діяльності адвоката, внаслідок його нетривалого стажу зайняття такою діяльністю;

- вчинення адвокатом дисциплінарного проступку під впливом погрози або примусу з боку органів прокуратури, слідства, суду, органів державної влади чи будь-яких інших осіб»;

– частину першу статті 42 викласти в такій редакції: «Адвокат чи особа, яка ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката, має право оскаржити рішення у дисциплінарній справі протягом тридцяти днів з дня його прийняття до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. Рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури адвокатом чи особою, яка ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката протягом тридцяти днів з дня його прийняття може бути оскаржено до суду. Оскарження рішення зупиняє його дію».

У цілому висновки та рекомендації Заборовського Віктора Вікторовича прийняті до уваги Інститутом законодавства та можуть бути враховані при підготовці експертно-аналітичних матеріалів для відповідних комітетів Верховної Ради України з метою зміни чинного національного законодавства у сфері вдосконалення правового статусу адвоката.

**Директор,
член-кореспондент
НАН України**

О. Л. Копиленко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор

Академії адвокатури України,

доктор юридичних наук,

член-кореспондент НАПрН України

Т.В. Варфоломесва

«23» вересня 2017 року

АКТ

**впровадження у навчальний та науково-дослідний процеси
Академії адвокатури України
результатів дисертаційного дослідження
Заборовського Віктора Вікторовича
на тему: «Правовий статус адвоката в умовах становлення
громадянського суспільства та правової держави в Україні»
за спеціальністю 12.00.10 – судустрій, прокуратура та адвокатура**

Комісія у складі:

В.І. Бояров, к.ю.н., доцент, А.М. Бірюкова к.ю.н., доцент, К.В. Легких к.ю.н. розглянула положення основного змісту дисертаційного дослідження Заборовського Віктора Вікторовича на тему: «Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні», поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 – судустрій, прокуратура та адвокатура, які відображені у монографії «Правовий статус адвоката в умовах становлення незалежної адвокатури України», а також таких наукових публікаціях:

1. Заборовський В.В. Основні позитивні та негативні риси Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» / В.В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2012. – Вип. 18. – С. 86-87.

2. Заборовський В.В. Адвокатський запит у світлі прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» / В.В. Заборовський // Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2013. – № 1(II). – С. 24-27.

3. Заборовський В.В. Чи відповідає Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» міжнародним демократичним стандартам? / В.В. Заборовський // Удосконалення механізмів захисту цивільних прав в умовах реформування цивільного законодавства в європейських країнах : збірник наукових праць / НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва; за заг. ред. акад. НАПрН України О.Д. Крупчана, канд. юрид. наук Ю.В. Білоусова. □ К.: Ред. журн. «Право України», 2013. –

С. 168-173.

4. Заборовський В.В. Деякі аспекти припинення права на зайняття адвокатською діяльністю [Електронний ресурс] / В.В. Заборовський // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 4 – С. 221-224. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/4_2014/60.pdf

5. Заборовский В.В. Возмещение расходов на правовую помощь в гражданском процессе Украины / В.В. Заборовский // Lex Russica. – 2014. – № 8. – Т. ХСІІІ. – С. 965-974.

6. Заборовський В.В. Деякі проблемні аспекти ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката / В.В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2014. – Вип. 28. – Т. 2. – С. 27-31.

7. Заборовский В.В. Меры дисциплинарной ответственности адвоката: сравнительно-правовой аспект / В.В. Заборовский // Адвокатская практика. – 2015. – № 3. – С. 12-16.

8. Заборовський В.В. Дисциплінарний проступок як підстава дисциплінарної відповідальності / В.В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2015. – Вип. 31. – Т. 3. – С. 115-118.

9. Заборовський В.В. Окремі проблемні аспекти взаємодії адвоката із судом / В.В. Заборовський // Visegrad journal on human rights. – 2015. – № 2. – Р. 104-108.

10. Заборовський В.В. Особливості падання адвокатом професійної правничої допомоги в контексті конституційних змін щодо правосуддя / В.В. Заборовський // Фундаментальні проблеми юриспруденції: зб. наук. праць; [упоряд.: М.В. Савчин, М.В. Менджул]. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2016. – С. 119-123.;

11. Заборовський В.В. Плюралізм у розумінні поняття «адвокатура» та його співвідношення із поняттям «адвокат» / В.В. Заборовський // Проблеми законності. – 2016. – № 135. – С. 234-244.;

12. Заборовский В.В. Сравнительно-правовое исследование сущности негативных условий приобретения статуса адвоката по законодательству Украины и других зарубежных стран / В.В. Заборовский // Право и государство. – 2016. – № 4 (73). – С. 83-87

13. Заборовський В.В. Стажування як умова набуття статусу адвоката / В.В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2016. – Вип. 37. – Т. 3. – С. 112-116.

14. Заборовский В.В. Правовая природа квалификационного экзамена на получение статуса украинского адвоката / В.В. Заборовский // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2017. – № 1 (62). – С. 88-93.

15. Заборовский В.В. Морально-этические требования к претенденту на получение статуса адвоката по законодательству Украины и зарубежных стран / В.В. Заборовский // Право. Экономика. Психология. – 2017. – № 1. –

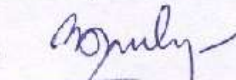
С. 17-22.

16. Заборовський В.В. Чи порушує обов'язкове членство адвоката в Національній асоціації адвокатів України конституційне право громадянина на свободу об'єднань та принцип незалежності адвокатської діяльності? / В.В. Заборовський // Конституційно-правові академічні студії. – 2017. – № 1. – С. 27-34.

17. Заборовський В.В. Незалежний правовий статус адвоката [Електронний ресурс] / В.В. Заборовський // Порівняльно-аналітичне право. – 2017. – № 1. – С. 266-268. – Режим доступу: http://pap.in.ua/1_2017/81.pdf

Комісія вважає, що положення зазначених публікацій є достовірними та мають належний науковий рівень. Результати наукового дослідження Заборовського Віктора Вікторовича впроваджені у навчальний процес Академії адвокатури України при викладанні навчальних дисциплін (Адвокатологія, Організація і функції адвокатури, Актуальні проблеми адвокатури), а також у науково-дослідній роботі викладачів та аспірантів.

Голова комісії:

В.І. Бояров

Члени комісії:

А.М. Бірюкова

К.В. Легких

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Ректор

Державного вищого навчального закладу

«Ужгородський національний університет»

д.м.н., проф. Смоланка В.І.

«25» травня 2017 року

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Заборовського Віктора Вікторовича
на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
зі спеціальності 12.00.10 – «Судоустрій, прокуратура та адвокатура»
за темою: «Правовий статус адвоката в умовах становлення
громадянського суспільства та правової держави в Україні»
у навчальний процес Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»**

Комісія у складі: *голови* – декана юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ» д.ю.н., проф. Лазура Я.В.; *членів комісії*: завідувача кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ» д.ю.н., доц. Булеци С.Б.; професора кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ» д.ю.н., проф. Белова Д.М.

склала цей акт про те, що нею розглянуто основні положення дисертаційного дослідження доцента кафедри цивільного права та процесу Заборовського Віктора Вікторовича на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.10 – «Судоустрій, прокуратура та адвокатура» за темою «Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні».

За темою дисертації опубліковано понад сто наукових праць, зокрема:

1. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в Україні / В.В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2012. – Вип. 19. – Т. 1. – С. 162-164.
2. Заборовський В.В. Адвокатський запит у світлі прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» / В.В. Заборовський // Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2013. – № 1(II). – С. 24-27.
3. Заборовський В.В. Правовий аналіз підстави участі адвоката в цивільному судочинстві України [Електронний ресурс] / В.В. Заборовський // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2 – С. 142-145. – Режим доступу: http://pap.in.ua/2_2013/Zaborovskyi.pdf

4. Заборовський В.В. Проблемні аспекти оформлення повноважень адвоката в цивільному процесі України / В.В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2013. – Вип. 21. – Ч. 1., Т. 1. – С. 220-222.

5. Заборовський В.В. До питання про дефініцію поняття «адвокат» / В.В. Заборовський // Проблеми законності. – 2016. – № 132. – С. 75-82.

6. Заборовський В.В. Адвокатура як невід'ємний інститут громадянського суспільства на сучасному етапі становлення правової держави в Україні / В.В. Заборовський // Конституційно-правові академічні студії. – 2016. – № 2. – С. 49-58.

7. Заборовський В.В. Незалежність та самостійність адвоката: проблеми розмежування / В.В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2017. – Вип. 42. – С. 242-246.

8. Заборовский В.В. Возмещение расходов на правовую помощь в гражданском процессе Украины / В.В. Заборовский // Lex Russica. – 2014. – № 8. – Т. ХСІІІ. – С. 965-974.

9. Заборовський В.В. Окремі проблемні аспекти взаємодії адвоката із судом / В.В. Заборовський // Visegrad journal on human rights. – 2015. – № 2. – Р. 104-108.

10. Заборовский В.В. Структура правового статуса адвоката / В.В. Заборовский // Евразийская адвокатура. – 2016. – № 3 (22). – С. 15-21.

11. Заборовский В.В. Становления и развитие института украинской адвокатуры во времена Киевской Руси и в период польско-литовского правления / В.В. Заборовский // Teise. – 2016. – № 100. – С. 140-145.

12. Заборовский В.В. Правовая природа квалификационного экзамена на получение статуса украинского адвоката / В.В. Заборовский // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2017. – № 1 (62). – С. 88-93.

13. Заборовский В.В. Развитие института украинской адвокатуры в советский период в аспекте эволюции понимания терминов «адвокат» и «адвокатура» / В.В. Заборовский // Гуманитарные и юридические исследования. – 2017. – № 1. – С. 162-167.

14. Заборовский В.В. Некоторые проблемные вопросы соблюдения принципа независимости адвокатской деятельности в аспекте обязательного членства адвоката в Национальной ассоциации адвокатов Украины / В.В. Заборовский // Teise. – 2017. – № 102. – С. 148-157.

15. Заборовский В.В. Некоторые проблемные аспекты сдачи квалификационного экзамена на получение статуса адвоката по законодательству Украины и зарубежных стран / В.В. Заборовский // Право.by. – 2017. – № 2 (46). – С. 107-112.

Основні положення, висновки та рекомендації, які містяться у вищевказаних та інших наукових працях В.В. Заборовського

використовуються в навчальному процесі юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» при викладанні таких дисциплін як «Адвокатура України», «Адвокатура в Україні та правових системах інших країн», «Цивільний процес», «Кримінальний процес», «Господарський процес», «Актуальні проблеми цивільного процесуального права», «Організація правової допомоги в Україні: адвокатура, нотаріат, патентні повірені, державні реєстри», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін.

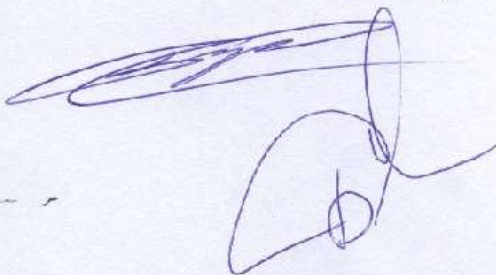
Вважаємо, що положення дисертаційного дослідження Заборовського В.В. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук є актуальними, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень та практичне значення.

Голова комісії:

Я.В. Лазур

Члени комісії:

С.Б. Булеца

Д.М. Бєлов

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Голова
Ради адвокатів Закарпатської області
Фазекош О.А.**

«16» травня 2017 року

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Заборовського В.В.
на тему: «Правовий статус адвоката в умовах становлення
громадянського суспільства та правової держави в Україні»
на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура**

Цим Актом засвідчую, що результати наукового дослідження Заборовського Віктора Вікторовича використані у практичній діяльності Ради адвокатів Закарпатської області.

Науково обгрунтовані висновки, положення та пропозиції адвоката Заборовського В.В. (свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю №21/67 від 03 грудня 2008 р.) отримані Радою адвокатів Закарпатської області та неодноразово обговорювалися на її засіданнях. Результати дисертаційного дослідження В.В. Заборовського є актуальними та мають важливе значення для оптимізації національного законодавства в аспекті як вирішення проблем організації та діяльності адвокатури, так й вдосконалення окремих правових і морально-етичних компонентів правового статусу адвоката.

**Голова
Ради адвокатів Закарпатської області**

О.А. Фазекош

ЗАТВЕРДЖУЮ

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Заборовського В.В.**

**на тему: «Правовий статус адвоката в умовах становлення
громадянського суспільства та правової держави в Україні»
на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура**

Комісія у складі: голови кваліфікаційно-дисциплінарної комісії Закарпатської області Немеша П.Ф., голови кваліфікаційної палати кваліфікаційно-дисциплінарної комісії Закарпатської області Петрика В.В., голови дисциплінарної палати кваліфікаційно-дисциплінарної комісії Закарпатської області Гончарова В.В. склала цей Акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Заборовського В.В. на тему: «Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура.

Комісія вважає, що висновки та пропозиції Заборовського В.В., які сформульовані на основі комплексного дисертаційного дослідження та відображені в монографії «Правовий статус адвоката в умовах становлення незалежної адвокатури України», а також, зокрема в таких наукових публікаціях: Заборовський В.В. Деякі проблемні аспекти ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката / В.В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2014. – Вип. 28. – Т. 2. – С. 27-31.; Заборовський В.В. Дисциплінарна відповідальність адвоката: поняття та види [Електронний ресурс] / В.В. Заборовський // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 4 – С. 92-95. – Режим доступу: http://pap.in.ua/4_2014/4_2014.pdf; Заборовський В.В. Зупинення права на зайняття адвокатською діяльністю як вид дисциплінарного стягнення відносно адвоката / В.В. Заборовський, С.Б. Булеца // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 29. – Т. 2. – С. 213-216.; Заборовський В.В. Окремі аспекти процедури притягнення адвоката до дисциплінарної

відповідальності [Електронний ресурс] / В.В. Заборовський // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 5 – С. 408-410. – Режим доступу: http://pap.in.ua/5_2014/123.pdf; Заборовський В.В. Приводи для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката за законодавством України та Російської Федерації [Електронний ресурс] / В.В. Заборовський // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 6 – С. 352-356. – Режим доступу: http://pap.in.ua/6_2014/109.pdf; Заборовський В.В. Понятие и виды дисциплинарной ответственности адвоката по законодательству Украины и Российской Федерации / В.В. Заборовский // Вестник Омского университета. Серия: Право. – 2014. – № 4 (41). – С. 174-178.; Заборовський В.В. Заява клієнта адвоката та заява іншого адвоката в якості приводів для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката [Електронний ресурс] / В.В. Заборовський, В.В. Манзюк // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 7 – С. 192-196. – Режим доступу: http://pap.in.ua/7_2014/57.pdf; Заборовський В.В. Перевірка відомостей про дисциплінарний проступок адвоката як початкова стадія дисциплінарного провадження щодо адвоката / В.В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2015. – Вип. 30. – Т. 2. – С. 173-178.; Заборовський В.В. Окремі проблемні аспекти взаємодії адвоката із судом / В.В. Заборовський // Visegrad journal on human rights. – 2015. – № 2. – Р. 104-108.; Заборовський В.В. Дисциплінарний проступок як підстава дисциплінарної відповідальності / В.В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2015. – Вип. 31. – Т. 3. – С. 115-118.; Заборовський В.В. Звернення суду (судді) в якості приводу для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката / В.В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2015. – Вип. 33. – Т. 2. – С. 169-172.; Заборовський В.В. Правова природа відповідальності адвоката за прояв неповаги до суду [Електронний ресурс] / В.В. Заборовський, В.В. Манзюк // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 2. – С. 294-297. – Режим доступу: http://pap.in.ua/2_2015/88.pdf; Заборовський В.В. Окрема ухвала суду як привід для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката: практичні проблеми застосування / В.В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2015. – Вип. 34. – Т. 3. – С. 105-109.; Заборовський В.В. Деякі практичні аспекти взаємовідносин адвоката із судом (в аспекті дії принципу пропорційності) [Електронний ресурс] / В.В. Заборовський // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 3. – С. 251-254. – Режим доступу: http://pap.in.ua/3_2015/73.pdf; Заборовський В.В. Дисциплинарный проступок в качестве основания дисциплинарной ответственности адвоката по законодательству Украины / В.В. Заборовский // Адвокатская практика. – 2015. – № 6. – С. 50-55.; Заборовський В.В. Правовая сущность ответственности адвоката за проявление неуважения к суду по законодательству Украины / В.В. Заборовский // Сибирский юридический вестник. – 2016. – № 3 (74). – С. 115-119.; Заборовський В.В. Юридическая характеристика негативных

умовий придобання статусу адвоката по законодавству України и зарубешных стран / В.В. Заборовский // Banber Yerevani hamalsarani. Jurisprudence. – 2016. – № 3 (21). – С. 67-76.; Заборовский В.В. Сравнительно-правовое исследование сущности негативных условий приобретения статуса адвоката по законодательству Украины и других зарубешных стран / В.В. Заборовский // Право и государство. – 2016. – № 4 (73). – С. 83-87.; Заборовский В.В. Правовая природа квалификационного экзамена на получение статуса украинского адвоката / В.В. Заборовский // Журнал зарубешного законодательства и сравнительного правоведения. – 2017. – № 1 (62). – С. 88-93.; Заборовский В.В. Некоторые проблемные аспекты сдачи квалификационного экзамена на получение статуса адвоката по законодательству Украины и зарубешных стран / В.В. Заборовский // Право.by. – 2017. – № 2 (46). – С. 107-112., мають високу практичну цінність, враховані у практичній діяльності кваліфікаційно-дисциплінарної комісії Закарпатської області та можуть бути використані для вдосконалення діяльності як кваліфікаційної, так й дисциплінарної палати кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури.

Голова
КДКА Закарпатської області

П.Ф. Немеш

Голова кваліфікаційної палати
КДКА Закарпатської області

В.В. Петрик

Голова дисциплінарної палати
КДКА Закарпатської області

В.В. Гончаров

Список публікацій**В.В. Заборовського за темою дисертації****Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:**

1. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення незалежної адвокатури України: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 900 с.
2. Заборовський В.В. Проблемні аспекти реалізації адвокатом права на запит. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2011. Вип. 17. С. 103-104.
3. Заборовський В.В. Основні позитивні та негативні риси Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2012. Вип. 18. С. 86-87.
4. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2012. Вип. 19. Т. 1. С. 162-164.
5. Заборовський В.В. Адвокатський запит у світлі прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Юридичні науки.* 2013. № 1(II). С. 24-27.
6. Заборовський В.В. Правова природа витрат на правову допомогу в цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2013. Вип. 23. Ч. 1., Т. 1. С. 210-213.
7. Заборовський В.В. Деякі аспекти припинення права на заняття адвокатською діяльністю. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2014. № 4. С. 224-227. URL: http://lsej.org.ua/4_2014/60.pdf (дата звернення: 11.09.2017).
8. Заборовський В.В. Критерії обмеження розміру компенсації витрат на правову допомогу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 40-43.
9. Заборовський В.В., Гечка К.В. Проблеми правового захисту адвокатської таємниці та шляхи їх вдосконалення. *Порівняльно-аналітичне право.* 2014. № 1.

С. 296-298. URL: http://pap.in.ua/1_2014/Zaborovskyi,_Hechka.pdf (дата звернення: 11.09.2017) (персональний внесок автора 50%)

10. Заборовський В.В., Гечка К.В. Проблемні питання визначення поняття «адвокатська таємниця». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 25. С. 274-277. (персональний внесок автора 50%)

11. Заборовський В.В. Окремі аспекти процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. *Порівняльно-аналітичне право.* 2014. № 5. С. 408-410. URL: http://pap.in.ua/5_2014/123.pdf (дата звернення: 11.09.2017).

12. Заборовський В.В., Якимович Я.В. Деякі аспекти визначення видів адвокатської діяльності за Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 26. С. 272-274. (персональний внесок автора 50%)

13. Заборовський В.В. Деякі проблемні аспекти ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 28. Т. 2. С. 27-31.

14. Заборовський В.В. Приводи для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката за законодавством України та Російської Федерації. *Порівняльно-аналітичне право.* 2014. № 6. С. 352-356. URL: http://pap.in.ua/6_2014/109.pdf (дата звернення: 11.09.2017).

15. Заборовський В.В., Булеца С.Б. Зупинення права на заняття адвокатською діяльністю як вид дисциплінарного стягнення відносно адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 29. Т. 2. С. 213-216. (персональний внесок автора 70%)

16. Заборовський В.В. Перевірка відомостей про дисциплінарний проступок адвоката як початкова стадія дисциплінарного провадження щодо адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 173-178.

17. Заборовський В.В. Звернення суду (судді) в якості приводу для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 169-172.

18. Заборовський В.В. Відповідальність адвоката за неявку в судові засідання: проблеми кваліфікації поважності причин неявки. *Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 6. С. 336-342. URL: http://pap.in.ua/6_2015/102.pdf (дата звернення: 11.09.2017).*

19. Заборовський В.В. Окрема ухвала суду як привід для порушення дисциплінарного провадження відносно адвоката: практичні проблеми застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 105-109.*

20. Заборовський В.В. Особливості правового статусу адвоката-представника в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 35. Ч. 2., Т. 3. С. 161-168.*

21. Заборовський В.В. Правова природа процесуальної та непроцесуальної форми діяльності адвоката щодо надання правової допомоги. *Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 1. С. 362-366. URL: http://pap.in.ua/1_2016/109.pdf (дата звернення: 11.09.2017).*

22. Заборовський В.В. Стажування як умова набуття статусу адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2016. Вип. 37. Т. 3. С. 112-116.*

23. Заборовський В.В., Жежихова М. Особливості правового становища адвоката в конституційному судочинстві. *Конституційно-правові академічні студії. 2016. № 1. С. 109-117. (персональний внесок автора 70%)*

24. Заборовський В.В. Адвокат як суб'єкт надання правової (професійної правничої) допомоги. *Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 2. С. 248-250. URL: http://pap.in.ua/2_2016/76.pdf (дата звернення: 11.09.2017).*

25. Заборовський В.В. Професійна діяльність адвоката – це правова, юридична чи професійна правнича допомога? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 140-145.*

26. Заборовський В.В., Булеца С.Б., Манзюк В.В. Індемнітет адвоката як одна з основних гарантій адвокатської діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 284-288. URL: http://pap.in.ua/4_2016/85.pdf (дата звернення: 11.09.2017) (персональний внесок автора 50%)
27. Заборовський В.В. Структура правового статусу адвоката: дослідження сутності елементів, які є передумовами його виникнення або ж є дотичними до нього. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 39. Т. 2. С. 110-115.
28. Заборовський В.В. Адвокатура як невід'ємний інститут громадянського суспільства на сучасному етапі становлення правової держави в Україні. *Конституційно-правові академічні студії*. 2016. № 2. С. 49-58.
29. Заборовський В.В. Співвідношення понять «правова допомога» та «правова послуга» в аспекті визначення сутності професійної діяльності адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 40. Т. 2. С. 131-137.
30. Булеца С.Б., Заборовський В.В. Ордер в якості документу, що посвідчує повноваження адвоката. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип 22. С. 8-13. (персональний внесок автора 70%)
31. Заборовський В.В. Місце і роль адвокатури у механізмі здійснення правосуддя в Україні. *Конституційно-правові академічні студії*. 2017. № 2. С. 51-60.
32. Заборовський В.В. До питання про дефініцію поняття «адвокат». *Проблеми законності*. 2016. № 132. С. 75-82.
33. Заборовський В.В. Правовий статус особи, яка надає правову допомогу, в цивільному судочинстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 41. Т. 2. С. 183-187.
34. Заборовський В.В. Деякі критерії розмежування понять «правова допомога» та «правова послуга» в аспекті визначення сутності професійної діяльності адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 311-314. URL: http://pap.in.ua/5_2016/94.pdf (дата звернення: 11.09.2017).

35. Заборовський В.В. Плюралізм у розумінні поняття «адвокатура» та його співвідношення із поняттям «адвокат». *Проблеми законності*. 2016. № 135. С. 234-244.
36. Заборовський В.В. Незалежність та самостійність адвоката: проблеми розмежування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 42. С. 242-246.
37. Заборовський В.В. Довіреність як документ, що посвідчує повноваження адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 270-272. URL: http://pap.in.ua/6_2016/80.pdf (дата звернення: 11.09.2017).
38. Заборовський В.В. Страхування цивільно-правової відповідальності адвокатів в Україні: обов'язкове чи добровільне? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 43. Т. 2. – С. 194-198.
39. Заборовський В.В. Незалежний правовий статус адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 266-268. URL: http://pap.in.ua/1_2017/81.pdf
40. Бисага Ю.М., Заборовський В.В. Деякі проблемні питання механізму страхування цивільно-правової відповідальності адвокатів в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 136-140. (персональний внесок автора 50%)
41. Заборовський В.В., Бисага Ю.М. Право адвоката одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань в якості одного з основних його професійних прав. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 237-240. URL: http://pap.in.ua/2_2017/66.pdf (дата звернення: 11.09.2017) (персональний внесок автора 50%)
42. Заборовський В.В., Бисага Ю.М. Професійні обов'язки як необхідний елемент структури правового статусу адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 45. Т. 2. С. 144-151. (персональний внесок автора 50%)
43. Заборовський В.В. Свідоцький імунітет адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 237-240. URL: http://pap.in.ua/3_2017/72.pdf (дата звернення: 11.09.2017)

44. Заборовський В.В. Оскарження рішення у дисциплінарній справі як факультативна стадія дисциплінарного провадження відносно адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2017. Вип. 46. Т. 2. С. 142-147.

45. Заборовський В.В. Порухення дисциплінарної справи як одна з основних стадій дисциплінарного провадження відносно адвоката. *Порівняльно-аналітичне право.* 2017. № 4. С. 308-311. URL: http://pap.in.ua/4_2017/93.pdf (дата звернення: 22.11.2017)

46. Заборовський В.В. Правова природа гарантій, що пов'язані з кримінальним переслідуванням адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2017. Вип. 47. Т. 3. С. 141-144.

47. Заборовский В.В. Возмещение расходов на правовую помощь в гражданском процессе Украины. *Lex Russica.* 2014. № 8. Т. ХСІІІ. С. 965-974.

48. Заборовский В.В. Оформление полномочий адвоката-представителя в гражданском процессе Украины. *Адвокатская практика.* 2014. № 2. С. 56-60.

49. Заборовский В.В. Некоторые проблемные аспекты предельного размера компенсации расходов на правовую помощь в гражданском процессе Украины. *Вестник Омского университета. Серія: Право.* 2014. № 2 (39). С. 169-172.

50. Заборовский В.В. Поводы для возбуждения дисциплинарного производства в отношении адвоката за законодательством Украины. *Евразийская адвокатура.* 2014. № 6 (13). С. 45-50.

51. Заборовский В.В. Полномочия адвоката-представителя в гражданском процессе Украины и их оформление. *Вестник Воронежского государственного университета. Серія: Право.* 2014. № 2. С. 97-105.

52. Заборовский В.В. Понятие и виды дисциплинарной ответственности адвоката по законодательству Украины и Российской Федерации. *Вестник Омского университета. Серія: Право.* 2014. № 4 (41). С. 174-178.

53. Заборовский В.В. Меры дисциплинарной ответственности адвоката: сравнительно-правовой аспект. *Адвокатская практика.* 2015. № 3. С. 12-16.

54. Заборовский В.В. Жалоба адвоката в качестве повода для возбуждения дисциплинарного производства в отношении адвоката по законодательству Украины и Российской Федерации. *Евразийская адвокатура*. 2015. № 2 (15). С. 20-24.
55. Заборовський В.В. Окремі проблемні аспекти взаємодії адвоката із судом. *Visegrad journal on human rights*. 2015. № 2. Р. 104-108.
56. Заборовский В.В. Жалоба клиента адвоката в качестве повода для возбуждения дисциплинарного производства в отношении адвоката по законодательствам Украины и Российской Федерации. *Адвокатская палата*. 2015. № 2. С. 41-44.
57. Заборовский В.В. Сущность принципов, на которых построены взаимоотношения адвоката с судом и другими участниками судебного производства. *Евразийская адвокатура*. 2015. № 4 (17). С. 29-34.
58. Заборовский В.В. Проблемные вопросы соблюдения баланса между авторитетом суда и необходимостью выполнения адвокатом своих профессиональных обязанностей по защите интересов клиента. *Власть закона*. 2016. № 1. С. 124-134.
59. Заборовский В.В. Юридическая характеристика негативных условий приобретения статуса адвоката по законодательству Украины и зарубежных стран. *Banber Yerevani hamalsarani. Jurisprudence*. 2016. № 3 (21). Р. 67-76.
60. Заборовский В.В. Структура правового статуса адвоката. *Евразийская адвокатура*. 2016. № 3 (22). С. 15-21.
61. Заборовский В.В. Правовая сущность ответственности адвоката за проявление неуважения к суду по законодательству Украины. *Сибирский юридический вестник*. 2016. № 3 (74). С. 115-119.
62. Заборовский В.В. Особенности правового статуса адвоката свидетеля по законодательству Украины. *Юридический вестник Дагестанского государственного университета*. 2016. № 4. Т. 20. С. 154-160.

63. Заборовский В.В. Некоторые проблемные вопросы определения структуры правового статуса адвоката. *Евразийская адвокатура*. 2016. № 6 (25). С. 31-37.

64. Заборовский В.В. Юридическая сущность некоторых поводов для возбуждения дисциплинарного производства по законодательству Украины и Российской Федерации. *Адвокатская палата*. 2016. № 4. С. 45-48.

65. Заборовский В.В. Сравнительно-правовое исследование сущности негативных условий приобретения статуса адвоката по законодательству Украины и других зарубежных стран. *Право и государство*. 2016. № 4 (73). С. 83-87.

66. Заборовский В.В. Значение правоприменительной практики Европейского суда по правам человека в аспекте реализации принципа пропорциональности в отношениях между адвокатом и судом. *Журнал международного права и международных отношений*. 2016. № 3-4. С. 17-21.

67. Заборовский В.В. Некоторые проблемные вопросы соблюдения принципа независимости адвокатской деятельности в аспекте обязательного членства адвоката в Национальной ассоциации адвокатов Украины. *Teise*. 2017. № 102. С. 148-157.

68. Заборовский В.В. Правовая природа квалификационного экзамена на получение статуса украинского адвоката. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2017. № 1 (62). С. 88-93.

69. Заборовский В.В. Становление адвокатуры на территории Украины: периоды Киевской Руси и польско-литовского правления. *Правовая парадигма*. 2017. Т. 16. № 1. С. 67-72.

70. Заборовский В.В. Развитие института украинской адвокатуры в советский период в аспекте эволюции понимания терминов «адвокат» и «адвокатура». *Гуманитарные и юридические исследования*. 2017. № 1. С. 162-167.

71. Заборовский В.В. Некоторые проблемные вопросы реализации адвокатом права на опрос лиц с их согласия за украинским законодательством. *Новая правовая мысль*. 2017. № 1 (68). С. 18-22.

72. Заборовский В.В. Некоторые проблемные аспекты привлечения адвоката к уголовной ответственности за совершение им преступлений в соответствии с украинским законодательством. *Алтайский юридический вестник*. 2017. № 3 (19). С. 83-88.

73. Заборовский В.В. Морально-этические требования к претенденту на получение статуса адвоката по законодательству Украины и зарубежных стран. *Право. Экономика. Психология*. 2017. № 1. С. 17-22.

74. Заборовский В.В. Правовая природа квалификационного экзамена на получение статуса украинского адвоката. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2017. № 1 (62). С. 88-93.

75. Заборовский В.В. Особенности конституционно-правового статуса украинской адвокатуры. *Вестник БарГУ*. 2017. Вып 5. С. 150-154.

76. Заборовский В.В. Правовая природа и границы адвокатской тайны по законодательству Украины. *Teise*. 2017. № 105. С. 173-187.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Заборовский В.В. Правовая природа права адвоката на адвокатский запрос. *Știința juridică universitară în contextul promovării valorilor europene: Conferința științifică teoretico-practică internațională (Chișinău (Moldova), 15-16 octombrie 2012)*. Universitatea Liberă Internațională din Moldova, 2012. P. 357-363.

2. Заборовський В.В. Договір про надання правової допомоги як підстава участі адвоката в цивільному процесі. *Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 22-23 червня 2013 р.). Д.: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. С. 41-43.

3. Заборовський В.В. Категорії «розумності» та «справедливості» при визначенні розміру витрат на правову допомогу. *65-річчя Загальної декларації прав людини: дотримання прав людини – пріоритет держави та суспільства*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27-28 грудня 2013 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 88-90.

4. Заборовський В.В. Правова природа довіреності та ордера як документів, що посвідчують повноваження адвоката на надання правової допомоги. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 28-29 березня 2014 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2014. С. 273-276.

5. Заборовский В.В. Плюсы и минусы Закона Украины «Об адвокатуре и адвокатской деятельности». *Право. Адвокатура. Нотариат*: сборник материалов Международных научных чтений (г. Москва, 14 апреля 2014 г.). М.: Российская академия адвокатуры и нотариата, 2014. Вып. 11. С. 31-37.

6. Заборовський В.В. Поняття та види дисциплінарної відповідальності адвоката за законодавством України та Російської Федерації. *Верховенство права та правова держава*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16-17 травня 2014 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2014. С. 231-232.

7. Заборовський В.В. Деякі аспекти відповідності процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності міжнародним принципам адвокатського самоврядування. *Rights and freedoms of man and citizen: mechanism of application and protection by various branches of law: International Research and Practice Conference (Bratislava (Slovak Republic), 19-20 September 2014.)*. Kherson: Publishing house «Helvetica», 2014. P. 241-243.

8. Заборовський В.В. Окремі проблемні аспекти механізму притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. *Právna veda a prax v treťom tisícročí: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (Košice (Slovak Republic), 27-28 február 2015)*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2015. P. 107-109.

9. Заборовский В.В. Правовая природа дисциплинарного проступка как основания дисциплинарной ответственности адвоката по законодательству Украины. *Проблемы правоприменения в современной России*: материалы

Всероссийской научно-практической конференции (г. Омск, 27 февраля 2015 г.). Омск: Издательство ОмГУ, 2015. С. 68-76.

10. Заборовський В.В. Окремі проблемні аспекти ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката. *Травневий конгрес правознавців: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 15-17 травня 2015 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2015. С. 99-101.

11. Заборовський В.В. Гарантії, що пов'язані з кримінальним переслідуванням адвоката: деякі питання реалізації. *Юридичні науки та їх роль у формуванні правової культури сучасної людини: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 22-23 травня 2015 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2015. С. 105-109.

12. Заборовський В.В. Проблемні аспекти визначення терміна «дисциплінарний проступок адвоката». *Верховенство права та правова держава: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 16-17 жовтня 2015 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2015. С. 223-224.

13. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката особи, в приміщенні якої проводиться обшук. *Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie* (Bratislava (Slovak Republic), 27-28 novembra 2015). Bratislava: Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva, 2015. P. 58-61.

14. Заборовський В.В. Розвиток інституту української адвокатури відповідно до положень судової реформи 1864 року. *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 18-19 грудня 2015 р.): у 2-х ч. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2015. Ч. 1. С. 11-13.

15. Заборовський В.В. Судимість як негативна умова набуття статусу адвоката. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород,

19-20 лютого 2016 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2016. С. 210-213.

16. Заборовський В.В. Деякі проблеми визначення дефініції категорії «правовий статус». *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 22-23 квітня 2016 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2016. С. 165-168.

17. Заборовський В.В., Булеца С.Б. Присяга адвоката та відповідальність за її порушення. *Римське право як підґрунтя сучасного права Європи*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 27 травня 2016 р.). Одеса: Видавництво «Фенікс», 2016. С. 55-58. (персональний внесок автора 70%)

18. Заборовський В.В., Шкорка І.М. Місце адвоката-представника в цивільному судочинстві України. *Верховенство права та правова держава*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 21-22 жовтня 2016 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2016. С. 149-153. (персональний внесок автора 70%)

19. Заборовський В.В. Гарантії безпеки як одні з основних у забезпеченні професійної діяльності адвоката. *Priority a strategie pre rozvoj právnej vedy vo svete vedy: zborník príspevkov z Medzinárodná vedecko-praktická konferencia (Sládkovičovo (Slovak Republic), 28-29 októbra 2016)*. Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius, 2016. P. 192-195.

20. Заборовський В.В. Адвокатура – це правозахисна чи правоохоронна інституція? *Rozwój regulacji prawnej w Europie Wschodniej: doświadczenia Polski i Ukrainy*: Międzynarodowa konferencja naukowo-praktyczna (Sandomierz (Polska), 27-28 styczeń 2017). Sandomierz: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza w Sandomierzu, 2017. P. 18-23.

21. Заборовський В.В. До дефініції поняття «повноваження адвоката». *Inovácia právne veda v procese európskej integrácie: zborník príspevkov z Medzinárodná vedecko-praktická konferencia (Sládkovičovo (Slovak Republic), 10-11 marca 2017)*. Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius, 2017. P. 114-117.

22. Заборовський В.В. Стаж як умова набуття статусу адвоката. *Закарпатські правові читання: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 20-22 квітня 2017 р.): у 2-х т. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. Т. 1. С. 535-539.

23. Заборовський В.В. Уникнення конфлікту інтересів в якості професійного обов'язку адвоката. *Innovative research of legal regulation of public administration: International Scientific Conference* (Lublin (Republic of Poland), 16-17 June 2017). Lubline: Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej, 2017. P. 11-15.

24. Заборовський В.В., Булеца С.Б. Проблеми забезпечення незалежності українського адвоката в процесі надання безоплатної правової допомоги. *Scientific thought transformation: Proceedings of X International scientific conference* (Morrisville (USA), 22 September 2017). Morrisville: Lulu Press, 2017. P. 102-107. (персональний внесок автора 50%)

25. Заборовський В.В. Деякі проблемні аспекти забезпечення матеріально-правових та процесуально-правових засобів реалізації гарантій професійної діяльності адвоката. *Urgent problems of law on the modern stage of statehood development: International research and practice conference* (Lublin (Republic of Poland), October 20-21, 2017). Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing, 2017. P. 101-104.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Заборовський В.В. Чи відповідає Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» міжнародним демократичним стандартам? *Удосконалення механізмів захисту цивільних прав в умовах реформування цивільного законодавства в європейських країнах: збірник наукових праць / НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва; за заг. ред. акад. НАПрН України О.Д. Крупчана, канд. юрид. наук Ю.В. Білоусова. К.: Ред. журн. «Право України», 2013. С. 168-173.*

2. Заборовський В.В. Особливості надання адвокатом професійної правничої допомоги в контексті конституційних змін щодо правосуддя. *Фундаментальні проблеми юриспруденції: зб. наук. праць [упоряд.: М.В. Савчин, М.В. Менджул]. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2016. С. 119-123.*

Відомості про апробацію результатів дисертації

Результати наукових досліджень, висновки та пропозиції доповідалися Заборовським В.В. на міжнародних науково-практичних конференціях, в тому числі й за кордоном, а саме: *Știința juridică universitară în contextul promovării valorilor europene* (Chișinău, Moldova, 15-16 octombrie 2012, заочна форма участі); *Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку* (м. Донецьк, 22-23 червня 2013 р., заочна форма участі); *65-річчя загальної декларації прав людини: дотримання прав людини – пріоритет держави та суспільства* (м. Ужгород, 27-28 грудня 2013 р., заочна форма участі); *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії* (м. Ужгород, 28-29 березня 2014 р., очна форма участі); *Право. Адвокатура. Нотариат* (г. Москва, Російська Федерація, 14 апреля 2014 г., заочна форма участі); *Верховенство права та правова держава* (м. Ужгород, 16-17 травня 2014 р., заочна форма участі); *Rights and freedoms of man and citizen: mechanism of application and protection by various branches of law* (Bratislava, Slovak Republic, 19-20 September 2014, очна форма участі); *Právna veda a prax v treťom tisícročí* (Košice, Slovak Republic, 27-28 február 2015, заочна форма участі); *Проблемы правоприменения в современной России* (г. Омск, Російська Федерація, 27 февраля 2015 г., заочна форма участі); *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії* (м. Ужгород, 24-25 квітня 2015 р., заочна форма участі); *Травневий конгрес правознавців* (м. Ужгород, 15-17 травня 2015 р., очна форма участі); *Юридичні науки та їх роль у формуванні правової культури сучасної людини* (м. Ужгород, 22-23 травня 2015 р., заочна форма участі); *Верховенство права та правова держава* (м. Ужгород, 16-17 жовтня 2015 р., заочна форма участі); *Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov* (Bratislava, Slovak Republic, 27-28 novembra 2015, очна форма участі); *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії* (м. Львів, 18-19 грудня 2015 р., очна форма участі); *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* (м. Ужгород, 19-20 лютого

2016 р., заочна форма участі); Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії (м. Ужгород, 22-23 квітня 2016 р., заочна форма участі); Римське право як підґрунтя сучасного права Європи (м. Одеса, 27 травня 2016 р., очна форма участі); Верховенство права та правова держава (м. Ужгород, 21-22 жовтня 2016 р., заочна форма участі); Priority a strategie pre rozvoj právnej vedy vo svete vedy (Sládkovičovo, Slovak Republic, 28-29 októbra 2016, очна форма участі); Rozwój regulacji prawnej w Europie Wschodniej: doświadczenia Polski i Ukrainy (Sandomierz, Polska, 27-28 styczeń 2017, очна форма участі); Закарпатські правові читання (м. Ужгород, 20-22 квітня 2017 р., очна форма участі); Innovative research of legal regulation of public administration (Lublin, Republic of Poland, 16-17 June 2017, очна форма участі); Scientific thought transformation (Morrisville, USA, 22 September 2017, заочна форма участі); Urgent problems of law on the modern stage of statehood development: (Lublin, Republic of Poland, October 20-21, 2017, очна форма участі).